

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

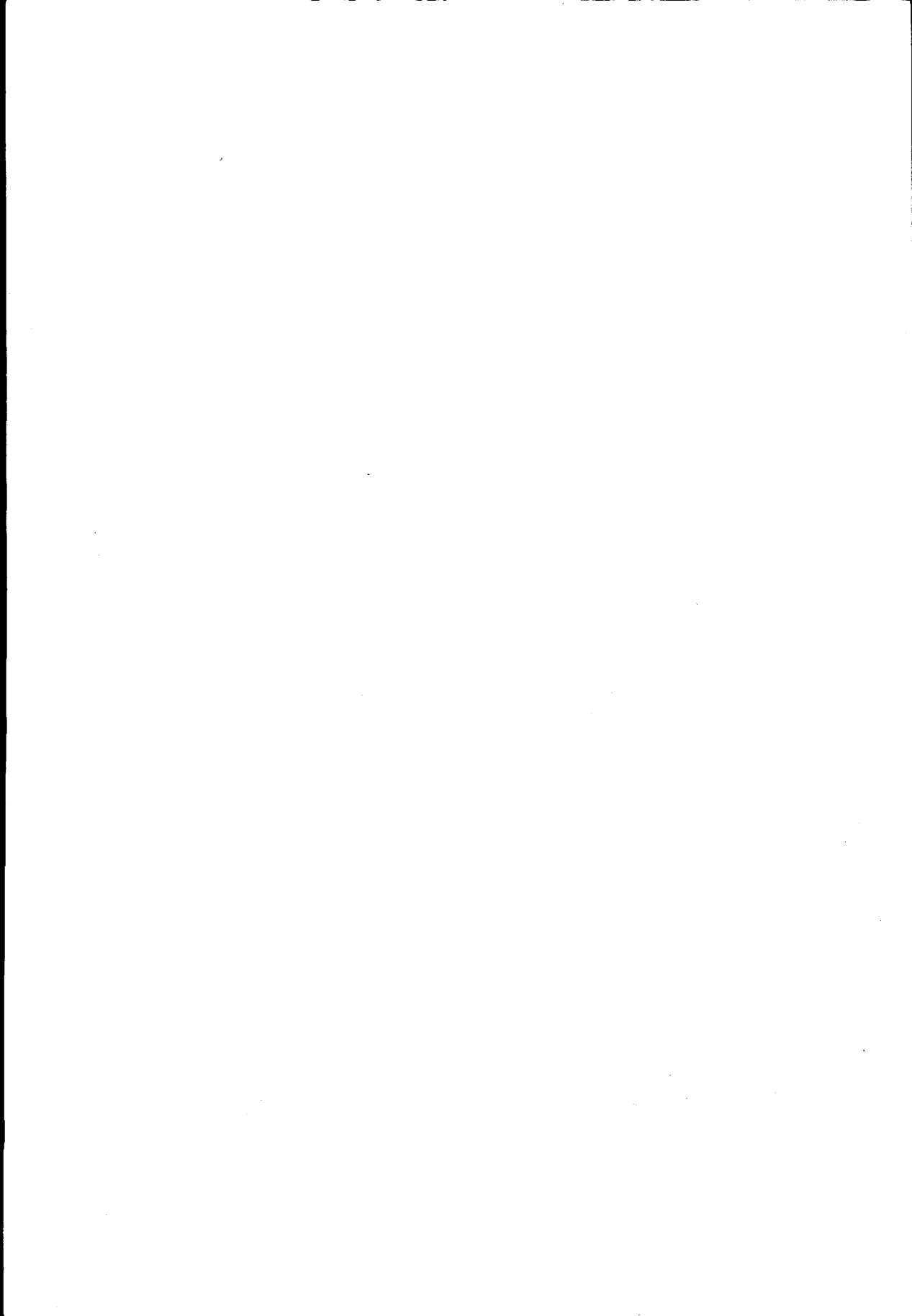
FŐSZERKESZTŐ:
MAKKAI SÁNDOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:
KERECSENYI DEZSŐ

FŐMUNKATÁRSÁK:
PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE,
TÜRÓCZY ZOLTÁN

1940.
Negyvenkilencedik évfolyam.
I—XII. füzet.

Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet Rt., Budapest

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek.

<i>Aldobolyi Nagy Miklós:</i> Berzeviczy Gergely — — — — —	245
<i>Bernát István:</i> A francia összeomlás — — — — —	342
<i>Borotvás-Nagy Sándor:</i> Egyházaink iskolapolitikája és a társadalomgazdasági művelődésirány — — — — —	7
<i>Csinády Gerő:</i> A második bécsi döntéssel visszatért protestánsok — —	290
<i>Domján János:</i> A londoni szociális munka hőskora — — — — —	210
<i>Fehér Gábor:</i> Magyar észjárás és magyar nevelés — — — — —	111
<i>Ferenczy Károly:</i> Az evangelizáció kérdéséhez — — — — —	385
<i>Gaudy László:</i> Keresztyénségünk 1940 elején — — — — —	39
„ Az európai protestantizmus helyzete napjainkban — — — — —	193
„ Evangelizáció evangélikus egyházunkban — — — — —	240
<i>Gulyás Pál:</i> Ady Rómában — — — — —	20
<i>Harsányi András:</i> Az ismeretlen Károlyi Gáspár — — — — —	77
„ János Zsigmond — — — — —	304
<i>Harsányi István:</i> Népfőiskola, tehetségkutatás, kitűnőek iskolája — —	105
<i>Istványi Géza:</i> A harmincas évek történetírása — — — — —	198
„ Károlyi Árpád — — — — —	380
<i>Jancsó Elemér:</i> Makkai Sándor, az író — — — — —	301
<i>Joó Tibor:</i> Ember és élet — — — — —	53
„ Mi a magyar? — — — — —	71
<i>Józan László:</i> Az evangelizáció a református egyházban — — — — —	310
<i>Karner Károly:</i> A bibliafordítás revíziójáról — — — — —	367
<i>Kerékgyártó Elemér:</i> Komáromi Csipkés György angol nyelvtana — —	149
<i>Kiss Jenő:</i> A hívő ember a világnézetek sodrában — — — — —	225
„ Hozzászólás a „Disputá“-hoz — — — — —	312
<i>Kolozsvári-Grandpierre Emil:</i> Cs. Szabó László — — — — —	14
„ Az író és a regényhősök — — — — —	170
<i>Koncz Sándor:</i> A tudományok harca — — — — —	232
<i>Kovács Endre:</i> Németh László új regénye — — — — —	146
<i>Kováts J. István:</i> Várható változások az egyház és az állam viszonyában	356

<i>Makay Miklós</i> : Magyar protestáns külpolitika — — — — —	65
„ Tallózás külföldi folyóiratokban — — — — —	118
„ Tallózás külföldi folyóiratokban — — — — —	180
<i>Makkai László</i> : II. József és a magyar protestantizmus — — — — —	43
„ Az erdélyi városok magyarsága — — — — —	265
<i>Makkai Sándor</i> : A „titokzatos“ Erdély — — — — —	129
„ Erdélyi történet — — — — —	257
„ A vizsolyi Biblia a magyar művelődésben — — — — —	334
<i>Mályusz Elemér</i> : Ami nincs benne a könyvben — — — — —	163
<i>Muzsi Piroska</i> : Faj és cselekvés filozófiája — — — — —	271
<i>Pap Béla</i> : Makkai Sándor, az erdélyi püspök — — — — —	294
<i>Pogány Ö. Gábor</i> : Móríciz Zsigmond példája — — — — —	114
<i>Ravasz László</i> : Zenehercegnő és három néneje — — — — —	1
„ A szent igazság — — — — —	161
„ Károli Gáspár műve — — — — —	321
<i>Reök Iván</i> : A természet törvényei — — — — —	216
<i>Révész Imre</i> : Debrecen lelke — — — — —	33
„ Nyilatkozat — — — — —	88
„ A Tiszántúl magyarja — — — — —	97
„ A bibliafordító — — — — —	325
<i>Schulek Tibor</i> : A magyar egyházi énekoskönyvről — — — — —	49
<i>Szabó Richárd</i> : Selma Lagerlöf — — — — —	138
<i>Szathmáry Lajos</i> : A Kitűnőek Iskolájának kérdéseiről — — — — —	375
<i>Tankó Béla</i> : Disputa világnézeti kérdésekről — — — — —	277
<i>Térey Sándor</i> : Freskók a debreceni kollégiumban — — — — —	251
<i>Török István</i> : Faj, nép, nemzet — — — — —	132
<i>Trócsányi Dezső</i> : Hegel — — — — —	205
<i>Újszászy Kálmán</i> : Sors, rendelés, történet — — — — —	353
<i>Vajda Endre</i> : Egy Nobel-díjas finn regény — — — — —	56
„ Irónők regényei — — — — —	83
„ Pokol és prófécia (Babits Mihály Jónás könyve) — — — — —	142
<i>Vajthó László</i> : Magyar újdonságok színházaink műsorán — — — — —	176
<i>Victor János</i> : A bibliafordítás problémája — — — — —	101
(—) Köszöntjük a Kormányzót! — — — — —	65
(—) Bilincsek hullottak le — — — — —	289

Versek.

<i>Aale Tynni</i> : Látomás. (Képes Géza versfordítása) — — — — —	87
<i>Bakó József</i> : Uzsoknál — — — — —	239
<i>Bódás János</i> : A „tökéletes“ ember — — — — —	145
<i>Kutas Kálmán</i> : Hányszor... — — — — —	6
<i>Oláh Gábor</i> : Esti séta — — — — —	216
<i>Reményi József</i> : Buda, Nebraszka — — — — —	18
„ Isten a bíró — — — — —	303
<i>Reményik Sándor</i> : Ne ítélj — — — — —	264

<i>Rolla Margitt:</i> Bizony mondom néked... — — — — — — — — — —	384
<i>Solt László:</i> Luther szerszáma — — — — — — — — — —	340
<i>Szántó Róbert:</i> Február — — — — — — — — — —	55

Jelek és magyarázatok.

<i>Bartha Miklós:</i> Totális államról — — — — — — — — — —	153
„ Alkeresztény — — — — — — — — — —	153
<i>H. A.:</i> Az Úrnak ismét... — — — — — — — — — —	123
<i>H. A.:</i> Az a hír érkezett — — — — — — — — — —	91
<i>J. T.:</i> Az írás hatalma — — — — — — — — — —	24
<i>K. D.:</i> Németh László — — — — — — — — — —	219
<i>Török Pál:</i> Dilettantizmus — — — — — — — — — —	154
A farkas és a bárány — — — — — — — — — —	23
Áttérési láz — — — — — — — — — —	23
Külpolitikai kérdésekről — — — — — — — — — —	91
Protestáns Tanáregyesületeink — — — — — — — — — —	92
Háromszázötven éves a Károlyi-Biblia — — — — — — — — — —	59
A felekezeti iskolák — — — — — — — — — —	59
Kétezer árva gyermek — — — — — — — — — —	60
Elhanyagoltuk — — — — — — — — — —	123
Mintha a magyar nemzet élő lelkiismerete — — — — — — — — — —	218
Nem csoda, hogy elfásultunk — — — — — — — — — —	218

Könyvek és írók.

<i>Benedek Marcel:</i> Istenes énekek — — — — — — — — — —	155
<i>Bikácsi László:</i> Szemlér Ferenc: Más csillagon — — — — — — — — — —	31
„ Törös László: Sárvári Pál — — — — — — — — — —	61
„ Két visszatért felvidéki író — — — — — — — — — —	94
„ Bajcsy-Zsilinszky Endre: Mátyás király — — — — — — — — — —	160
„ Egy tegnapi és öt mai költő — — — — — — — — — —	125
„ Mai debreceniek régi debreceniekről — — — — — — — — — —	319
„ Jékely Zoltán: Új évezred felé — — — — — — — — — —	351
<i>B. L.:</i> Schmidt János: Német telepesek — — — — — — — — — —	159
<i>Csabai Istrán:</i> Gy. Szabó Béla: Barangolókönyv — — — — — — — — — —	95
„ Makkai László: Erdélyi városok — — — — — — — — — —	287
„ Ferdinandy Mihály: Középeurópa — — — — — — — — — —	316
„ Csebi Pogány István: Rembrandt — — — — — — — — — —	349
<i>Debreczeny Lilla:</i> Sz. Szabó Mária: Zrinyi Ilona — — — — — — — — — —	28
„ Harsányi Zsolt: Lebegő szív — — — — — — — — — —	159
„ Mezőssy Mária: Örvényben — — — — — — — — — —	352
<i>D. D.:</i> A magyar regény és novella története — — — — — — — — — —	93
<i>Fehér Gábor:</i> Erdélyi regények és novellák — — — — — — — — — —	318
<i>Gesztelyi Nagy László:</i> Széchenyi gazdasági politikája — — — — — — — — — —	187
„ Sz. Weres Jolán: Virágos finn otthonok — — — — — — — — — —	384

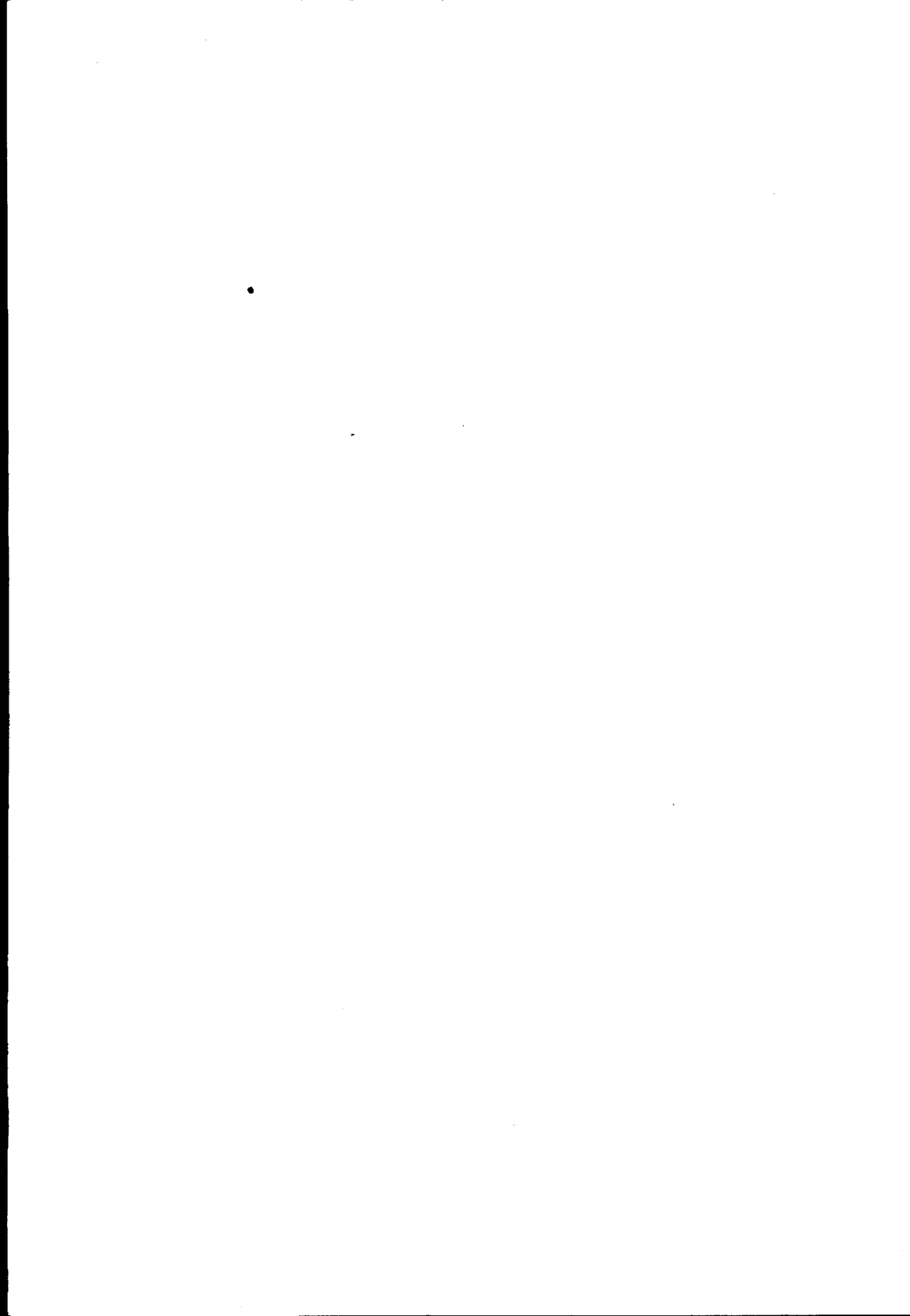
<i>Harsányi András</i> : A legújabb bibliográfiai irodalom	156
„ Regnum	183
„ All a viharban a magyar	393
„ Mikszáth	387
„ Kozocsa Sándor: Tolnai Vilmos munkássága	398
<i>Harsányi István</i> : A másik ember	222
„ Makay Gusztáv: Magyar fiatalság a sorskérdések előtt	316
<i>Hencze Béla</i> : Két regény	30
„ Új magyar regények	126
<i>Horkay László</i> : Tankó Béla: A világnézet kérdése	394
<i>Istványi Géza</i> : Szaryasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. században	61
<i>Joó Tibor</i> : Mátyás király-Emlékkönyv	185
„ Gogolák Lajos: Pánszlávizmus	221
„ Somogyi József: A faj	255
<i>Kerékyártó Elemér</i> : Németh László magyar ritmuselmélete	283
<i>K. D.</i> : Két könyv a magyar drámáról	26
„ Kristóf György-Emlékkönyv	128
<i>Koczogh Akos</i> : Fehér Gábor: Az utolsó nagybotos	223
<i>Kolozsvári Grandpierre Emil</i> : Alba De Cespedes: Lányok	000
<i>L. M.</i> : Nemzeti könyvtár	190
<i>Makay Miklós</i> : Erdei Mihály: Egyház és ifjúság	255
<i>Makkai László</i> : Kovrig Béla: Korfordulón	188
„ Joó Tibor: Mátyás és birodalma	220
„ Attila és hunjai	396
<i>Merényi Oszkár</i> : Kozocsa Sándor: Bevezetés a bibliográfiába	31
<i>M. M.</i> : Borbély László: Magyar fiú Kongóban	160
<i>Pap Ferenc</i> : Két magyar tárgyú holland könyv	25
„ Török István: A házasság keresztyén jellege	155
„ Kis Tihamér László: A kátétanítás módszerei	220
<i>Szabó Richárd</i> : Nyirő József: Mádéfalvi veszedelem	29
„ Új Debrecen	63
„ Öt verseskötet	190
„ Szitnyai Zoltán: A bocs	95
„ Asztalos Miklós: Alibi	317
„ Vajthó László: Reviczky Gyula	350
<i>Szilády Zoltán</i> : Fehér Géza: A bolgártörökök	397
<i>Szöllösy Andor</i> : Halmy Ferenc: A magyar zsoltárformák francia előzményei	223
<i>Vitéz Szőnyi Sándor</i> : Osváth Ferenc: A nagykőrösi ref. tanítóképző;	
Ruttkay László: A felvidéki szlovák középiskolák	60
<i>Tóth Béla</i> : Két novellás kötet	29
„ Fekete István: Zsellérek	62
„ Szabó Lőrinc	314
„ Regények	398
<i>Vajda Endre</i> : Szentkuthy Miklós: Fekete reneszánsz	26
„ Illyés Gyula	389
„ Szentkuthy Miklós: Eszkoriál	399

V. B.: Károlyi Gáspár: Két könyv — — — — —	348
V. E.: Fazekas Mihály Ludas Matyi-jának új kiadása — — — — —	64
Vajthó László: Rónai Pál: Brazília üzen — — — — —	192
„ Vörösmarty Csongor és Tündé-je németül — — — — —	192
Wagner János: A természet világa — — — — —	189

Hírek, tudósítások.

A Luther-Társaság irodalmi pályázatai — — — — —	320
A Protestáns Irodalmi Társaság hírei — — — — —	32
Emlékeztető — — — — —	282
Helyreigazítás — — — — —	128

MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGUNK
1940 JANUÁR HÓ 21-ÉN DÉLUTÁN 6 ÓRAI KEZDETTTEL
A KÁLVIN-TÉRI REFORMATUS TEMPLOMBAN

EGYHÁZZENEI ÉS IRODALMI DÉLUTÁNT

RENDEZ A KÖVETKEZŐ

MŰSORRAL:

1. Bach: Preludium és Fuga d-mollban.
Organán előadja: *Akom Lajos* orgonaművész.
2. a) Goudimel Cl.: Két zsoltár.
I. „Az Úr énnékem őriző Pásztorom.“ (XXIII.)
II. „Ó, Seregeknek Istene“. (LXXXIV.)
b) Árokháty B.: Két ének.
I. „Ó, mi szent Atyánk.“
II. „Krisztust megfeszítették.“
Énekli a Korál-Kamaraénekkar.
Vezényel: *Árokháty Béla*.
3. Verseiből felolvas: *Aprily Lajos* író.
4. a) Kapi-Králik Jenő: Fáradt fejem hová hajtsam.
b) Marx J.: Mária dala.
c) Hummel N.: Halleluja.
Énekli *Petry Kató*, a M. Kir. Opera tagja.
Organán kíséri *Kapi-Králik Jenő* orgonaművész.
5. Előadást tart: *dr. Kapi Béla* evangélikus püspök, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöke.
6. Énekek a „Szentek Kórusá“-ból:
a) Praetorius M. (1572—1621): Isten Fia jő el. (Gottes Sohn ist kommen.)
b) Walter J. (1496—1570.): Dicséret zengjen (Wohlauf, Wohlauf!)
c) Schütz H. (—1648): „Mert úgy szerette Isten“. (Also hat Gott die Welt geliebt.)
Énekli a Korál-Kamaraénekkar.
Vezényel: *Árokháty Béla*.
7. Händel: Allegro.
Organán előadja: *Akom Lajos* orgonaművész.

BELEPŐDIJ NINCSEN, DE A MŰSOR MEGVÁLTÁSA KÉSZ-
KIADÁSOK MEGTÉRÍTÉSÉRE 50 FILLÉRREL KÖTELEZŐ.

PROTESTÁNS SZEMLE

1

TARTALOM :

Ravasz László: **Zenehercegnő és három nénye** ● Kutas Kálmán: **Hányszor...** (vers) ● Borotvás-Nagy Sándor: **Egyházaink iskolapolitikája és a társadalomgazdasági művelődésirány** ● Kolozsvári Grandpierre Emil: **Cs. Szabó László** ● Reményi József: **Buda, Nebraszka** (vers) ● Gulyás Pál: **Ady Rómában** ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók** ● **A Protestáns Irodalmi Társaság hírei**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERESZÉNYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

<i>Pap Ferenc</i> : Két magyar tárgyú holland könyv — — — — —	25
<i>K D.</i> : Két könyv a magyar drámáról — — — — —	26
<i>Vajda Endre</i> : Szentkuty Miklós: Fekete reneszánsz — — — — —	26
<i>Debreczeny Lilla</i> : Szentmihályiné Szabó Mária: Zrinyi Ilona — — —	28
<i>Szabó Richárd</i> : Nyirő József: Madéfalvi veszedelem — — — — —	29
<i>Tóth Béla</i> : Két novelláskötet — — — — —	29
<i>Henczi Béla</i> : Két regény — — — — —	30
<i>Bikácsi László</i> : Szemlér Ferenc: Más csillagon — — — — —	31
<i>Merényi Oszkár</i> : Kozocsa Sándor: Bevezetés a bibliográfiába — — —	31

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövvölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őríz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Zenehercegnő és három nénje

A Prot. Irod. Társaság zeneestélyén 1939. dec. 10-én tartott előadás.

Minden művészet az ember és a világ halálos és örök szerelméből születik. Ez azt jelenti, hogy egyik előfeltétele a világban gyökerezik, a másik az emberben. Ha a tárgyaknak nem volna szilárdságuk és nehézkedésük, nem lehetne szó építészetről. Ha a világban nem volna meg ez a hét alapszín s ebből nem lehetne hétszázhetvenhetet keverni, bizony nem volna érdemes erre a földre Rafaelnek születni. Mit csinálna a szobrász, ha nem volna meg a tér három dimenziója s az azt betöltő test szakadatlan változása közben nem maradna meg állandóan ugyanannak. A zenének is az a feltétele, hogy a tárgyak egészen megokolatlan és különös rezgést végeznek részeikben és egészükben. E rezgések közül az, amelyeknek száma 16 és 20 ezer között van, hanggá válik, hangként fogható fel. E hangok közül némelyik csodálatosan tiszta és szép, olyan, mint az ásványok között a kristály s ezek a zenei hangok összefüggnek egymással. Egyik a másikat maga után vonja, egyik a másikban bennefoglaltatik és emelkedésük vagy szállásuk nyolcadonként ismétlődik. Ezen a lépcsőn jár fel és alá a melódia, némelyik álmatagon, némelyik örült rohanással, vagy úgy, mintha a sírba szállna alá. Ezt a melódiát egy esomó vele együtt zengő hang a harmónia édes szövevényévé teheti. Ezt ki lehet rezgésszámokkal matematikailag is fejezni, a rezgésszámokban egy egészen parányi eltérés kínos diszharmóniát teremthet. Mindez benne van a világban, akár halljuk, akár nem s ha arra gondolunk: mi minden lehet még benne a világban, amit nem birunk felfogni; csodálkozva állapítjuk meg, hogy a teremtet mindenségben sokkal több szépség lehet, mint amennyinek fel fogására fel vagyunk szerelve.

A másik feltétele a művészetnek az emberi lélekben van. Mit érne minden nap a világon, ha nem volna szem, amelyik meglássa? Nem elvetélt szépség lenne-e minden harmónia, ha süket lény volna az ember? Lehetne szilárdság és nehézkedés, ha az emberek technikai képessége nem tudna belőlük oszlopot, falat, boltot, ívet, tetőt alkotni s nem lenne meg az az életbevágó igénye, hogy maga körül fészket és otthont teremtsen. Lehetne három dimenzió, a test és mozdulat, ha az ember nem tudná önmagát megmintázni, saját testének mozdulatait agyagba vagy márványra átváltoztatni. Végül van olyan művészet, amelyik szinte csak az embertől függ. Ilyen pl. a költészet, a líra, a meditáció. Sokszor az a szép benne, hogy egészen elhanyagolja a világot, bár világ nélkül a költészet sem lehetséges.

Ha most a művészeteket összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy két nagy csoportra oszthatók. Egyik csoportban a világ mutatja az embert, a másik csoportban az ember mutatja a világot. Ez a régi, ismerős felosztás a külső és belső, a tárgyi vagy

alanyi csoportosítás szerint. Régi megegyezés a műértők között, hogy a képzőművészetet és a szőlőművészetet állítják szembe egymással. A szőlőművészethez a költészetet és a zenét sorolják.

Mi a különbség a költészet és a zene között? Évezredek a pör, hogy melyik magasabbrendű. Magam nem szándékozom e kérdéshez hozzászólni; inkább a különbség érdekel s ez is csak fejtegetésem továbbvitele érdekében.

Ha azt akarjuk megtudni: mi a különbség a költészet és zene között, vegyünk elő egy szótárt és ülünk le vele a zongorához. Nyissuk ki a szótárt és kezdjük olvasni a szavakat. Az első, amit tisztáznunk kell, hogy értjük-e ezt a nyelvet vagy nem? Ha nem értjük, felesleges minden további fáradság, mert az egyes szavak semmiféle hatást reánk nem tesznek, mintha homokkal hintenének be. Ellenben, ha a zongorán különböző hanglétrákat játszom, különböző akkordokat ütök meg, ez minden további nélkül megragad, bennem hangulatot ébreszt s ismerős szépségként mosolyog reám. Ha a nyelvet értem, akkor is még nagyon halvány az a hatása, amit az egyes szavak tesznek rám. A szavakból még gondolatot kell alkotnom; ezekből is hiányzik még az élet. A mondatokon túl keresek egy olyan egységes gondolatot, amelyik az ismerős szavaknak új és megkapó értelmet ad s rajta keresztül átsugározta valami különös szépséget. Ez a szépség a költészet. A költészetnél tehát először is el kell fogadnom a nyelv roppant szimbólum-rengetegét. Alá kell írnom egy szerződést, amelyik szerint ezeknek a szavaknak ez a jelentése s minden ezzel ellenkező állítás elvetendőnek mondatik ki s csak akkor, a közmegegyezés alapján kifejezett gondolat-viszonylatok ébreszthetnek bennem művészi hatást. Ez a megegyezés roppant bonyolult és roppant részletes. Pl. itt van ez a szó: sír. Ez a héber nyelvben éneket jelent, a magyarban sírást vagy az élet utolsó stációját; a németben azt jelenti: pusztán, merően, hirtelen; az angolban jelenthet horgonyzást, kitérést, juhnyírást, fiatal bárányt s még sok minden egyebet; a franciában összetett szavak első fele s jelenti a kéznek görög jövevényszavát, franciás kiejtéssel. Csak ha döntöttem afelett, hogy melyik szerződést tartom magamra nézve kötelezőnek, juthatok hozzá, hogy akár a sírás, akár a temető hangulatát érzékeljem. Mindezt azonban néhány akkorddal, vagy hanggal egy zenemű közvetlenül és jelkép nélkül el tudja érni. Eszerint a zene jelképnélküli, egyetemes, logikamentes nyelv az emberi élet legváltozatosabb és leghullámzóbb részének kifejezésére, az érzelmek, hangulatok és szenvedélyek ábrázolására. Innen van a zenének királyi méltósága, Isten kegyelméből eredő, születésénél fogva való rangja. Kiváltságosan és tökéletesen alkalmas az érzelmi hullámzások kifejezésére. Ezért nevezem a zenét hercegnőnek, a szív királynéjának.

S most beszélek a nénjeiről.

A zenének egyik ilyen nénje az *álom*. Mi is az álom? Az ember belsejében — értsd: a tudat alatt — változások mennek végbe. Ezek a változások lehetnek fizikaiak: pl. túlságosan beva-

csoráztunk és nyomasztó érzésünk támadt; lehetnek lelkiek: ma láttunk egy arcot az autóbuszson, akit nagyon régen nem láttunk, a napi gond kiütötte az emlékezetünkéből és beosztotta a tudatalattiba, ott azonban nagy jövés-menést és nyugtalanságot csinál, elnyútt rétegeket ás fel, behegedt sebeket tép fel, fenyeget vagy kísért. Talán van a szívünkben a tudat alatt egy visszafojtott és lepalackozott vágy, szerelem, barátság; olyan rejtve feszül, mint egy pezsgős üveg, vagy robbanószer energiája. Mindez nem jelentkezik az öntudat előtt, mert az öntudat nagy úr: olyan, mint egy vezérigazgató, vagy miniszter, akinek ajtaját titkárok és fogdmegek serege őrzi. Amikor elalszunk, öntudatunk köddé válik, elfordul, mint egy forgószínpad, abban a pillanatban jelentkeznek a tudatalatti érzések, változások, feszültségek, megrendülések, akár fiziológiaiak, akár fizikaiak. Az alvó öntudat hirtelen magyarázatot próbál ezekről a dolgokról adni. Nem bír velük: engedi, hogy a homályos színpadon minden személyes rendezőmunka nélkül megjelenjenek, de magyarázatot költ, hogy önmagát fenntartsa velük szemben. Így a lényünk belsejében végbenemő változások az álom félhomályában képeket, történéseket, jeleneteket vetítenek ki, alkalmasakat arra, hogy e változásokat tárgyasítsák, megmagyarázzák, velünk viszonyba állítsák és világunkba beilleszték. Van tehát először egy érzés s ennek magyarázatául születik egy kép, látomás, esemény, egyszerűen álom.

Miután a zene észszerűtlenül a lélek legbensőbb rétegeit éri és ott erőteljes hangulatváltozásokat hoz létre, sok embernél rögtön az ébrenálmodás helyzetét teremti meg. Az ember lehunyja a szemét és a zene által ébresztett hangulatváltozások szemléltetése, magyarázása, hozzá való viszonyunk kifejezése érdekében színes, tarka, tragikus és vidám, nagyszerű és bájos képesoportok játszanak le előttünk. Különösen az erősen vizuális embereknél jelenik meg a zene hallására sajátos délibábos képsorozat, némelyiknél tánc, másoknál lakoma, temetés, búcsú, vert hadsereg, amannál tájak, távoli kék csúcsok, erdő alatt bekanyarodó szekerek, faluvége, nyüzsgő cigánysor, zúgó északi tenger, forró életfázék egy dzsungel mélyén. Arcok jöhetnek elő képeskönyvekből, Doré-bibliából, Sixtusi kápolnáról, külföldi utazásainkról, gyermekkori vásárok arképsorozatából, személyes ismerősökké válnak, köszöntenek, vagy búcsúznak tőlünk. A zene első furcsa rokona az álom.

Másik nővére a zenének a *játék*. A játék a gyermek munkája, harca, alkotása, egyetlen komoly életformája. A felnőttre nézve a játék ráadás, felesleg, gyökerében fényűzés; étellel való telítettségéből, energiafelhalmozódásából származik, jellemvonása a szabadság, a közvetlenség, az alkotó kedv, az, hogy haszon és cél nélküli tevékenység, tisztán önmagáért való megáradása az életnek. A játék eme szabadon kicsorduló, teremtő és zabolátlan természetével lényegesen ellenkezik az a vonása, hogy a játék erős fegyelem. Még ha egyedül játszom, akkor is a játékomban teremtett világ szigorú törvényeinek engedelmeskedem. Eppen azért

játszom, mert egy más törvényt hozok és annak engedelmeskedem. A játék lényege épügy forradalom, ellentmondása és megtagadása a világnak, mint egy új, feltett világ törvényeinek való halálosan pontos engedelmesség. Milyen hihetetlenül ostobának tartja a játzó gyermek azt a társát, aki meg merné tagadni azt, hogy a kezében lévő fűzfavessző az Attila csodakardja. A játék tehát egy új és abszolút fegyelem érvénye. Végül a játék gyökere egy bizonyos valótlanság. Nevezhetném szent hazugságnak; jó szó rá az illúzió, a látszat. A játék a *mintha* világ: tegyünk úgy, éljünk úgy, mintha ezek meg ezek volnának, ezt a dolgot kezeljük úgy, mintha ez volna és ezzel az emberrel bánjunk úgy, mintha merőben más lenne. Az ilyen illúzió közmegegyezéssel, tudatosan megállapított hazugság és e hazugság következményeinek boldog vállalása.

Minden művészet játék. Játék a zene is, azért, mert felduzadt energiának kicsordulásából származik. Az ős-zene sikitás és tánc volt. A lélek nem bírta el önmaga megduzzadását: kibugygyant, mint a túlságosan telegyülő anya-emplő. Ez a kibugygyanás szabad, önkéntes, csupán belülről motivált. Minden zene egy ilyen kiömlő energiának szabad, teremtő mozgása. De nincs a világon semmi, amiben szigorúbb törvények uralkodnának, mint a zenében. A zeneiség lényege az abszolút engedelmesség. A legtökéletesebb óramű is forradalmi zürzavar ahhoz a pontos engedelmességhez képest, ami egy szimfónia előadásánál érvényesül. Háromszáz muzsikusknak, háromszáz énekesnek olyan engedelmességre kell törekednie, hogy az általuk adott hang rezgésszámában ezredrésnyi különbségek és eltérések se forduljanak elő. Mennyire kell engedelmeskedni az alaphanghoz a tőle eltávolodó hangoknak. A melódia, a motívum ilyen következetesen véghezvitt engedelmesség. Akár ha vannak abszolút hangok, akár ha nincsenek, ez az engedelmesség tökéletes. Az abszolút hangnál minden zenemű újra meg újra úgy igazodik egy matematikai ponthoz, mint a naprendszer a sarkcsillaghoz. Ha nincs abszolút hang, akkor a mindenkori alaphanghoz a mindenkori zene újra meg újra alkalmazkodik, mintegy ismét megteremtve önmagát. Ez esetben a zene azáltal él, hogy mindig megkeresi, mindig megtalálja, amit elvesztett: önmagát. És mennyire világos, hogy a zene azért mégis csak illúzió. Két hang mintha harag lenne, három másik hang mintha kibékülés, ritmus jön és az az érzésünk, hogy barrikádokra rohanunk, ismét más ütem és egy gyermek elalszik az ölünkben. Soha sem az, ami a valóságban, mindig úgy vesszük, mintha az volna és mindig igazolja önmagát. A zene egy ős hazugságrendszer, amelyben mindnyájan részeseek vagyunk, együtt teremtjük, együtt tartjuk fenn, a világ végéig mindig áll, mindig hazugság lesz és mindig benne fog megjelenni a legmélyebb és legtisztább igazság.

Harmadik rokona a zenének a *sors*. Valahol olvastam, hogy ha egy bombavető repülőgép ötezer méter magasságban száll, a cél előtt már három kilométerrel le kell dobnia a bombát, hogy célba találjon. A bomba a repülés eleven erejénél fogva előre, a repülő-

gép sebességével ugyanabban az irányban igyekszik továbbhaladni, de vonja lefelé a nehézkedési törvény s e két ellentétes erő következményeképpen útja egy parabolához hasonló, amely az indulás pontját a célponttal köti össze. Ilyenforma az emberi élet sorsvonala is. Valami ismeretlen erő magunkkal hozott sebességgel elhajít ismeretlen irány felé. Reánk hat a világ vonzóereje, hajt tovább egyéniségünk alatti energiája. Lökés és vonzás végzetes megegyezése lesz az a vonal, amelyben útunkat megfutjuk. Ezt az utat meg kell tenni. Nem lehet kitérni előre, nem lehet elhalasztani, fellázadni ellene, vagy megakadályozni. Amíg meg tesszük ezt az utat, feléljük életünket, elégetjük minden lángunkat, magunkkal visszük és elfogyasztjuk szenvedélyeinket; érzéseink, indulatunk, nagy belső hadakozásunk, rúgkapálásunk és martíromságunk mint egy forgószél együtt kavarog s rohan velünk a mi útonkon az ismeretlen kifejlődés felé. Minden zenedarab ilyen sorsábrázolás. Mindíg egy bizonyos feszültség, hajítottság van benne. Elindul ismeretlen erővel, telítettséggel, önmagában rejlő szükségyszerűséggel és ellentmondással. Meghasonlik és kibékül, kergeti, kerüli és megtalálja önmagát. Míg ez úton végigmegy, elszórja mosolyát, elneveti jókedvét, kisírja könnyeit, megharcolja harcát, elcsókolja csókját s mikor elfogyasztotta önmagát, visszahuil és eltűnik az alaphangban, mintha valaki saját lényét nyelné el. Ananké szól a zenében is. Nem lehet megállapítani, megváltoztatni, szembefordulni vele, együtt kell születni, meghasonlani és eltűnni.

De a zene egy ponton magasabb, mint a sors. A sors lehet vak, tragikus, balog, elbukott, egyszóval feloldatlan; feloldatlan zene nincs. A zene lényegéhez hozzátartozik a kibékülés, a kiengesztelődés. A zene az a sors, amelyben a végső megoldás a hit győzelme. Ezért a zene, bár a legtragikusabb művészet, vagyis a bűnbánatnak megszólalása, az emberi nyomorúság kiengedése de profundis felszakadó vallomásával: mégis mindíg kiengesztelődésben végződik, tehát restauráció, az összhang helyreállítása, egyszóval *váltság*. Minden művészetben van valami váltság; ez a legszebb titka a művészeteknek; de lényé legfőbb értelmévé a megváltást a zene tette. Ezért olyan alkalmas vallásos érzések kifejezésére s ezért kísért annyiszor, hogy valláspótlékot lássanak benne.

A zene halvány, de tiszta képe az örök emberi sorsnak: tisztaságban és ártatlanságban indul, bűnesetében meghasonlik, bejár rettenetes mélységeket, belefogózik az advent fényzálaiba, felujjong benne a bethlehemi mezők angyali éneke, majd egy mindennél szörnyűbb meghasonlás után a Golgota keresztjénél fellázadt ember találkozik az irtalmas Istennel s húsvéti ujjongáson át sorsa a megdicsőült mindenség örök harmóniájában oldódik fel. Azonban a mindenség nagy szimfóniájában csak a vokális rész a történelem, az instrumentális részt a mindenség roppant zenekara szolgáltatja, amelyben föld és ég, mélység és magasság, napkelet és napnyugat együtt harsog; fortissimói a nap-protuberanciák vagy tűzhányók

kitörései, pianói kihülő csillagok hallgatása, crescendójában ég, föld és pokol együtt zeng, finaléjában a mennyei dicsőség békesége reszket s egykor odajut az örök harmóniába, ahol a zene csenddé válik és a csend csupa zene. Ennek a szimfóniának neve és tartalma: Soli Deo Gloria!

Ravasz László

Hányszor...

*Hányszor kitolták, — s mégis lát szemed.
Kezed levágták, s hányszor sújt le az!
Hányszor megsúfolt anyyi, annyi gaz,
— S te tiszta vagy. Kitépték nyelvedet,*

*De hangod van. Bár sokszor elhagyott
Még a barát is, ó, erős valál,
Mint tengerárba szírt. S hogy' szertemáll
Ország, határ, s hogy' hullnak a nagyok,*

*Erőd ha sújt. Ha ellened hadak
S korok támadnak is, te egymagad
A harcot állod, mint Főnséges Szírt.*

*Te sokszor csonka, s mégis mindig ép:
Igazság, mondd, mikor omlik éléd
A Gázság, s mikor ásol néki sírt?*

Kutas Kálmán

A lélek válsága az egyik veszedelem, amellyel szembe kell néznünk, de az igazi veszély abban áll, hogy a lelkek világában is háború dúl és nemcsak a keresztyén egyházat, de a keresztyén hitet is félelmetes ostromgyűrű szorongatja. Úgylehet, ez a háború is fokozott mértékben eredményezi majd a lelkek vallásos ébredését. De most a hitetlenség is hadat izent a hitnek. S a lelkek világában nincsenek Maginot- és Siegfried-vonalak, nincsenek sem gázálarcok, sem óvóhelyek. Szelek szárnyán jár a vész s mint a Biblia mondja: „nem tudod, honnan jő és hová megyen“. Az egyén személyes hite áll a lélekmérgezéssel szemben, amely nem meghatározott helyről támad, hanem benne van korunk levegőjében. Ez a vészek vésze, amely minket környékez.

Radvánszky Albert báró.

Egyházaink iskolapolitikája és a társadalomgazdasági művelődésirány

Az 1938: XIII. t. c. új iskolafajt iktatott be közoktatási törvénytarunkba, a *gazdasági középiskoláét*. Vele friss hajtás nő a magyar iskolaszervezet egyre bokrosodó törzsén. Csak a XVIII. sz. végén, a közoktatásügy állami rendezésével különült el az addig sokféle átmenetben keveredő elemi, középfokú és felsőoktatás. Ebben az elkülönülési folyamatban még életerősen lépést tartanak a közoktatásügy addigi kizárólagos hordozói, az egyházak és száz éven keresztül szinte versenyeznek az anyagilag is, hatalmilag is erősebb állammal mindhárom fokú tanintézet alapításában, meg fejlesztésében. A régen egységes, majd három fokra tagolódó közoktatásnak ez a párhuzamos haladása egész természetesen adódott, szinte önmagától folyt. Sérelmi harcok felekezeti közti vagy osztrák viszonylatban állandóan zajlottak, az egyházak iskolapolitikáját szüntelen kavarták, mozgatták, foglalkoztatták, de világnézetileg, társadalmilag nem kívántak új helyezkedést. *Schedius Lajosnak* 1808-ban fogalmazott, az akkori német neveléstudománynak, Rochownak, Felbigernek s a philantropistáknak hatását fölszívott, majd a Ratio Educationishoz kétszer is hozzáidomított evangélikus „Systema“-ja már megérzi a tőkegazdálkodás hatalmas méretekben kibontakozó, új társadalmat teremtő rendszerét. Már tervez polgári iskolát, emleget kereskedelmi számtant és műipartant, rajzot és mechnikát, természettant és gazdaságtant s észreveszi, hogy az emberiség egyre halmozódó ismeretanyaga szükségképpen követel munkamegosztást, szakembereket, hogy létezik valamilyen határ általános és szakműveltség között. Azonban, ha szükségesek is kereskedelmi, katonai vagy mérnöki szakiskolák, ezek nem tartoznak az egyházra, hanem az államra. (Ad totius Regni curas spectant.)* Az egyház latin iskolákat állítson, ott syntaxis, prozódia, körmondatok, recitációk tanáival cicerói készséget neveljen és magasabb tudományokra készítsen elő.

Ily állásonra helyezkedett a többi egyház is. A katolikus közoktatás egy volt az állammal s így iskolapolitikai elvei nem fejeződtek ki külön tartervekben, de lényegileg ugyanúgy járt el, mint az autonómiájukat hangsúlyozó, zsinati törvényeket alkotó protestáns egyházak. Az evangélikus iskolaügyben pl. végigkísérhetjük az 1842-i zayugróci, az 1861-i pesti, az 1869-i acsai és

* V. ö. Szelényi Ödön: A magyar ev. nevelés tört. a reformációtól napjainkig. 1917. 92., 112. l.

az 1885-i budapesti tanterveket. Rendíthetetlenül szilárd bennök az a nézet, hogy az egyháznak reál, technikus vagy efféle iskolákra szüksége nincsen, tartson ki ősi iránya, a humanisztikus képzés mellett s munkálja tovább régi területeit: a népoktatást, gimnáziumot, tanító- és papképzést. *Böhm Károly* a „tudományos lelkület megteremtésében“ jelöli meg az egyházi közoktatás legmagasabb célját.*

Gondolkodóba eshetünk ezen a sajátos jelenségen. Az egyházak, míg az államtól teljesen függetlenül intézték iskolapolitikájukat, ruganyosan alkalmazkodtak a fejlődő korhoz. A reformáció anyanyelvi népoktatása, Calazanti József, Comenius vagy a pietizmus nagy iránya csupa korszerű, egyházalkotta neveléstörténeti mozzanat. Miért lanyhul el mégis mintegy száz éve a lendület, abban a mérvben, ahogy az állami közoktatás kiépül? Miért engedik át közömbösen az államnak vagy közületeknek a nagymultú, iskolaalapító egyházak a közoktatás új s legújabb területeit, ők pedig miért csak a régi, tudós iskola örökségét fejlesztik, nemesítik és korszerűsítik? Vajjon maradhat-e tovább az egyházak iskolapolitikájának kizárólagos feladata, hogy *összes híveiknek anyagi és szellemi áldozatából túlnyomólag csak a vékony értelmiségi réteg művelődési igényeit szolgálják?*

Az egyházak az újabbkori történelem folyamán ösztönös ellenszenvvel tartózkodtak a tapasztalati és az alkalmazott tudományoktól. Egyik hivatásuk a megfoghatatlan erkölcsi világrend éber védelme. Mintha ezt féltették volna az anyag elharapózó uralmától. Emlékszünk a mult században hatalmasan előretörő természettudományok s az egyházak párharcára, amelyben darvinizmus és fejlődéstan, meg a bibliai teremtés világképe birkózott. Hasonló kiegyenlítődés folyik századunk friss tudományának, a társadalomgazdaságnak egyházi megítélésében. Az egészen rideg, ótestamentomi álláspont még borzadva fordul el az aranyborjú imádatától. A gazdag ifjú s a lelkiszegények parabólái, a templom körüli kufárok kiűzetése mind a vagyon ördögi veszélyeire intenek. Hol kamatvételi tilalom vagy alamiznaosztás, hol vagyonközösség vagy lelki kincsek jelképében vetődik föl a súlyos dilemma, amelyik Ágoston óta foglalkoztatja a keresztyénség hitűdősait: Isten országának szolgálatába befér-e valahogy a földi javak szolgálata, vagy az utóbbiakban kiűzhetetlenül ott lappang a kincsvágy sátáni kísértése?

Közben azonban, hogy az egyház földi alakjában is megszerveződött, benne is érvényesültek észrevétlenül az anyagi világ törvényei. E gazdasági törvények ősrégiek, szinte az első emberi társadalommal egyidősek. A XIX. sz. tisztázta a vagyon és tőke lényegét, erkölcsi hivatással telítette a kereskedelmet, száműzte a banaúziát az erény szótárából és közelebb hozott bennünket a társadalmat, világpolitikát mozgó gazdasági erők ismeretéhez. Az a kérdés mármost, *foglalkozhatik-e az egyházi nevelés*

* Szelényi id. m. 117., 148. kk.

vagyontudományokkal, nyújthat-e vagyongyarapító közismereteiket? Épp ellenkezőnek látszik a múltban vallott s a múltból öröklött hivatása, hogy *küzdjön az elanyagiasodás ellen*, hiszen az ember rosszabbik természete úgyis eleget vonzódik feléje. Az anyagi és szellemi világnak ebből a változatos formákban megújuló, lényegi ellenmondásából ered ma is a kérdés. Tartsanak ki az egyházak a humanizmus kifejezősége magas, elvont nevelői eszmény mellett, vagy helyezkedjenek új álláspontra a pénztudományok megítélésében, érvényesítsék ezt nevelésükben is, különben az állam megcsinálja a maga gazdasági tanintézeteit, az egyházak pedig elmaradnak a haladó, új igények kielégítését váró társadalomtól.

Nem lehet vitás a felelet. Kezdetben minden ismeretlen jelenség rettegető. Félttek az emberek a mennykőtől és sorscsapásnak tekintették a bélpoklosságot. A bolognai egyetem híres termében elgondolkoztam, miért volt szabad itt hullát a középkorban csak ritka időközökben, nagy papi ellenőrzés s jegyzőkönyvezés mellett boncolni? Lehet a hitet félteni a megismeréstől? Soha! A vallás és tudomány viszonya olyan, mint a mérleg változó hosszúságú karjai és súlyai. Közöttük az egyensúly változatlan. Minél nagyobb területet világít be a megismerés, annál messzibb, meg nem ismerhető végtelenség nyílik. A távcső tökéletesítése nemcsak a látható csillagokat hozta közelébb, hanem a szemmel nem is érzékelhető égitestek végtelen rajáról hozott hírt.

Ilyen félelmetes kezdetben, ha a vagyonnak tudománya keletkezik. Az ördög képe mindig a paráznasággal s a bírvággal kapcsolódott legokozatibban. Ez a gyanú magyarázza, hogy *az egyházak sohasem vitték be nevelésükbe a gazdasági világot*. Félttek, hogy a tudományos köntösben veszélyes anyagelvűség lopózik be s aláaknázza azt az erkölcsi világképet, amit a külvilág amúgy is folyton bomlasztó látszattényeivel szemben építettek föl a nevelésre fogott lélekben. Mindig középkori tisztaságában, arisztotelészi tartalommal értelmezték a tudományt: legyen az önmagáért való, tiszta tudomány, ne hasznossági célzatú, alkalmazott s a megélhetést szolgáló.

Am, hogy az élet követelte a maga jogait s hogy a tiszta tudomány és az elvont, szemlélődő embereszmény útja mégis csak a terméketlenségbe vitt, mutatja, hogy *épp egyházi férfiak s nevelő intézmények pattantották ki a társadalomgazdasági művelődésirány első, egészséges, életközel kísérleteit*. A külföldi nagy példákat mellőzzük, csak hazai területen maradunk s felekezeti különbség nélkül említünk föl néhány jelentős, kikapott ténytet.

A református művelődés büszke várában, a sárospataki iskolában már 1796-ban tanították az oeconomia rusticát. Ugyancsak a református, dunamelléki szuperintendencia létesített 1840 körül a nagykőrösi iskola bölcséleti karán 82 holdas tangazdasággal kapcsolatos mezőgazdasági tanszéket. Az volt az elgondolásuk, hogy majdan minden népiskolához kicsi tangazdaság tartozzék, a nagykőrösi végzettségű tanító pedig értsen az okszerű

mezőgazdasághoz, hogy a népet minden hasznos dologra oktathassa s új pénzforrásokat nyisson meg néki. „Az idő elhozza e szorgalmas sarjadék emberkorát s kivetkezik mostani férges és elavult állapotából az elhagyatott nép“ — írja az egykorú sajtó. 1848-cal megszűnt e szép kísérlet.

A katolikus közoktatás túlnyomólag a szerzetesrendek kezében volt a múltban. Világi elemek csak a népoktatásban szerepeltek. Egész különbözőleg foglaltak állást a szerzetesrendek a magas kapitalizmus kibontakozó társadalomgazdasági rendjével szemben. Csak a két végletet említjük az oktatórendek közül. A jézustársaságiak csak a hagyományos, óklasszikai művelődés-irányt ápolják s eszmeileg a hűbéri gazdasági rendbe tagozódnak. Előszertettel a felsőbb társadalmi osztályok nevelésével foglalkoznak s bár vannak kiváló természettudósaik is, oktatásuk gerince a latin nyelv, hittudomány és bölcsélet. Velük szemben a kegyesrendiek népszerű iskoláiba egész széles társadalmi réteg özönlik. Ők már a tőkegazdálkodási rend polgári osztálya számára is nevelnek iparosokat s kereskedőket. Ők honosítják meg a reáliákat a magyar középfokú oktatásban. Rájuk bízák az első magyarhoni közgazdasági tanintézet, a szempci iskola vezetését 1763-ban. Valero Jakab, az igazgatója, közgazdaságilag nagyszerűen tájékozott fő. Kegyesrendi szerzette az első magyar könyvvitelt, a Scriptura Duplexet 1789-ben, nevezetesen Königsacker Calazanti József gróf. Kegyesrendiek voltak Simai Kristóf, Pór Kajetán, Koppi Károly, Kátsor Keresztély, Révai Miklós, Ege Sándor, Schindler József és Laczkó Ambrus, akik építészeti szakrajzot, földmérést, alkalmazott mértant, kereskedelmi számtant és könyvvitelt tanítottak, épületeket terveztek, óraművekben alkottak kiválót. Viszont a legnagyobb földalapítványokkal bíró katolikus tanügy a mezőgazdaság tudománya iránt nem érdeklődött.

Az evangélikus egyház számos átfogó látkörű kögzadát adott a magyar művelődésnek, de gazdasági nevelői vonatkozásban csak Nagyváthy János és Tessedik Sámuel hagytak mélyebb nyomot. Nagyváthy 1791-ben megjelent „Szorgalmatos mezei gazdá“-jában dolgozza ki a gazdanevelés elméletét, Tessedik pedig máig fölül nem múlt és meg nem haladott irányt mutat egyházának 1780-ban alapított szarvasi iskolájával. Tenger röpiratában hirdeti s követeli, hogy a lekipásztor ne csak hittudománnyal foglalkozzék, hanem olvasson gazdasági könyveket is, papi földje mintagazdaság legyen s prédikációiban is oktassa a népet, hogy tudásból származik a jólét, meg az erkölcsi nemesedés. Iskolájában helyet kapott az alsófokú mezőgazdasági szakoktatás, a gazdasági szaktanítóképzés, volt benne ipariskola, kapcsolódott hozzá mintagazdaság. Hatására az evangélikus közoktatásban föl-fölbukkannak rövid életű kísérletek a jelen élethez szükséges ismeretek közvetítésére, így az 1797-i kishontmegyei Methodus Scholasticában vagy Perlaki Dávid komáromi tanító neveléstanában.

Mindezek az egyházi talajon támadt kísérletek 1848 táján

elcsitultak. Szinte megdöbbenően sajátos, hogy míg az önkényuralom s a kiegyezés évtizedeiben a régi, hűbéri társadalomgazdasági rend lényegileg Magyarországon is megsemmisül s megszületik a magyar tőkegazdálkodás, a polgári osztály, nagyipar és munkásosztály, belekapcsolódunk a nemzetközi kereskedelembe, addig a közművelődés hagyományos hordozói, az egyházak teljesen visszavonulnak attól, hogy az ismét tagozódó társadalom újirányú művelődésigényeit táplálják. Művelődéspolitikájuk nem vesz tudomást arról, hogy már nemcsak paraszt, nemes és főnemes van, mert iskolarendszerük tagozódása változatlanul a régi: van népiskola az agrártömegeknek, van tanítóképző a sok népiskolának, nyitnak vagy fölfejlesztnek temérdek főgimnáziumot az ősiség megszűntével földjéből kibillenő s felszázad alatt a hivatalnokproletariátus állapota felé szegényedő nemességnek és van két felsőfokú szakiskola, a papképző meg a jogakadémia a magasabb értelmiségi rétegnek.

Hogy közben Magyarország lakosságának hány százaléka lett kereskedő, arról legelőször a zsidó egyház iskolapolitikája vett tudomást. 1891-ben fejlesztette ki középfokú kereskedelmi iskolává a nagykanizsai hitközség már 1843 óta fennálló alsófokú kereskedelmi tanfolyamát. Majd a női szerzetesrendek ismerték föl a változott lehetőségeket, hogy a gyorsan kapitalizálódó gazdasági élet tisztviselőket igényel. 1911-től kezdve egymásután nyílnak Kolozsvárt, Zomborban, Szabadkán, Budapesten, Egerben, Veszprémben, Nyíregyházán s Pestújhelyen katolikus világi vagy szerzetesi felső kereskedelmi iskolák. A két protestáns egyház azonban nem mozdul. Csak a világháború után, 1928-ban tett a makói reformátusság női felsőkereskedelmivel kísérletet.

Még sivárabb a mezőgazdasági tanintézetek statisztikája egyházi vonatkozásban a túlnyomólag még mindig agrárjellegű Magyarországon. Csak az egyetlen gyöngyösi katolikus mezőgazdasági középiskoláról tudunk, az ipari képzéstől meg éppen elfordulnak az egyházak. Csupán a női szerzetes tartanak főnn egyéb tanintézeteikhez kapcsolva szabás-varrást oktató női ipariskolákat, számszerint kilencet. Vigasztalóbb, hogy a közgazdasági művelődésirányzattal mégis törődő s a társadalom egész széles rétegét felölelő polgári iskolával gondolnak egyházaink s a katolikusok fönntartanak 90-et, a reformátusok 15-öt, az evangélikusok 2-t, a zsidók 6-ot. Valóban, ha egyházaink eddigi állásfoglalásán múltott volna, ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi kultúránk ma is ott tartana, ahol 1848-ban megfeneklett.

A nevelést mindig valamilyen határozott társadalmi háttér élteti s szab néki irányt. Arról pedig már vitatkozni sem lehet, hogy ez a háttér lényegesen más, mint amilyenre egyházaink közoktatási rendszere régebben fölépült. Azt is csak kétes eredménnyel lehet bizonyítani, hogy majd ennek a közoktatási rendszernek lassan ható ereje saját eszményi céljaihoz idomítja a társadalmat, mert ilyesmire nem mutat példát a történelem. A nevelésben mindig megvolt a hajlam a mindennapi élettől való eltá-

volodásra. Szívesen lehántotta magáról a vérveritokes kenyérkereset mocskos burkát, hogy emberibb, művészbibb, böleleletibb sikokba emelkedjék. *Nagymultú iskolák irányvonala mindig a gyakortattól az elmélet felé vezet* s idővel az írástudók beavatott rendjének lesznek zárt légkörű, titkos nyelvű nevelőivé. Ám ne tévesszen meg bennünket, hogy óriási tömegek keresik a hasznosági célt kizáró, eszményiségét mindig hangoztató, óklasszikai alapú általános műveltség megszerzésében a boldogulást. A valóságban ez bizonyítványinfláció és a középiskolai érettségi utáni tolongásnak valódi indítéka nem az a törekvés, hogy az érettségi-zett művelt gazdáva vagy iparossá váljék, hanem odakényszeríti a köztisztviselői minősítési törvény,¹ a beteges hivatalvágy.

Ha pedig ennek az idült jelenségnek előre levonjuk a tanulságait, nyilvánvaló, hogy a közeljövőben a pályára nevelő szakiskolák nagyarányú térfoglalásával kell számolnunk. Akár a tőlünk távoleső, de az európai közoktatásügyet erősen befolyásoló demokratikus Észak-Amerika, akár a közöttünk szervezkedő tekintélyuralmi államok közoktatási rendszerét tekintjük, mindennütt azt tapasztaljuk, hogy már középfokon ágazik szét az oktatás, a klasszikus hagyományú, általános képzésre s a vele párhuzamos, egyenrangú, szintén felsőfokú betetőzéssel bíró, határozott közigazdasági életpályára nevelő szakképzésre.²

Erről az irányzatról kell tudomást venni egyházainknak, ha a jövőben iskolaügyüket korunk igényeihez akarják szabni és az összetételében eltolódó társadalommal a nevelői kapcsolatot nem akarják elveszíteni. Arra mutatnak a legfrissebb jelenségek, hogy egyházaink e változást a legutolsó években valóban meg is érezték. A női szervezetek egyre-másra nyitnak az utóbbi években kereskedelmi középiskolákat, amelyek lassan versenytársai lesznek számos tanítóképzőiknek. A kegyesrendiek is újból fölveszik a száz éve elejtett fonalat s tavaly debreceni gimnáziumukban párhuzamos kísérleti kereskedelmi középiskolai osztályt nyitottak. Megmozdultak a legjobban tartózkodó protestáns egyházak is. Pápán református, a visszacsatolt Rozsnyón evangélikus kereskedelmi középiskola nyílt. A protestáns népfőiskolai mozgalom is lassan megtalálja saját érdemes multját. Igaz, hogy a pilisi vagy nagytaresai népfőiskolák a *Grundtvig*-féle dán-finn minta után indulnak, de célkitűzésükben már elérkeztek a magyar talajon termett Tessedikhez. Céljuk „az ev. *mezőgazda, iparos* és tanulóifjúságot a biblián és hitvallásainkon alapuló keresztyén életre eljuttatni és *a mindennapi életben szükséges gyakorlati és elméleti tudással fölszerelni.*“³ Csak még anyagi szervezetükben

¹ V. ö. Noszlovi László: A fővárosi tanulóifjúság pályaválasztása. Magyar Paedagogia, 1939. 4. sz. 263. l.

² V. ö. Terestyéni Meinrad és Péch Aladár cikkei a Magyar Paedagogia 1939. 4. sz. 274. l.

³ L. A Tessedik Sámuel Evang. Ifj. Misszió Intézet Nagytarcsa 1—8. körleveleit, az ORLE „Lelkészegyesület” XXXII. évf. 35. sz. 1939. szept. 9. kiadványá-

kellene a dán példánál sokkal tökéletesebb tessediki mintához visszatérniök. A propagandára alapozott kegyes adományok rendszere ugyanis bizonytalan létalap. Tessedik pontosan kidolgozta és meg is valósította az *önmagát eltartó népfőiskolát*, félszázaddal dán lelkesztársának kísérlete előtt.

Ipari szakneveléssel csak a zsidó egyház foglalkozik. A zsidótörvény teremtette változott helyzet kényszere alatt szervezi nagyon életképesnek bizonyuló ipari középiskoláit. 1939 őszén nyílt meg a budapesti izr. fiúgimnázium V. évfolyamával párhuzamosan a fémipari, a leánygimnáziumban pedig a varrás és háztartási iskola. Mindkét tagozat az élethez idomult s nagyon népes. A közműveltségi tárgyakat a csökkenő gimnázium tanárai, a szaktárgyakat újonnan szerződtetett mérnökök és művezetők tanítják. Nemcsak mesterlevelet, hanem *teljes* iparosképzést akarnak nyújtani, vagyis neveltjük nemcsak átmeneti szükségből lesz iparos, hanem lélekben is.¹

A zsidók életrevaló példáját nem pusztán kényszerhelyeztük magyarázza. Korunk ütőerén tartják kezüket. Közgazdasági művelődéssel valamennyi egyháznak foglalkozni kell. Mindegyik egyháznak óriási nevelői multja van s az élet különböző mozzanatain át neveltek. De a leghatalmasabb két eszközük a lelkek odakapcsolására a templom s az iskola volt. Templomba sokan járnak s mind az értelmiségi, mind az ipari munkásréteg nagy tömegeit veszítették el az egyházak, mert ő módszerekkel hirdették a hitet és nem tudták idejekorán megtanulni az új nemzedék nyelvét. *Nem mentek utána iskoláikkal a kenyérkeresetüknél fogva más társadalmi alakulatokba tolódo tömegeknek.* Mi lesz, ha az egyházi középfokú iskolákon csak a tudományegyetem s az íróasztal felé pislogó, gyér értelmiségi réteg fog átáramlani, mert hiszen az elemi iskola foka csak a hit magvetésének, nem törzsbeszökkenésének kora?

Még a felekezeti széttagoltság fokozódó veszélye sem tart vissza bennünket attól az óhajtól, hogy a gyakorlati iskolafajok területén széles társadalmi rétegeket neveljenek az egyházak. Ha a magyarság jövőjének legfenyegetőbb esélyeivel is számolunk, történeti s jelen tapasztalataink egyformán arra intenek, hogy az egyházi iskolák nemzetünk legutolsó s az államéinál sokkal nehezebben kiostromolható mentsvárai.

Társadalomtan és közgazdaság ma már tisztult tudományok. Igaz, nem szellemtudományok, hanem anyagiak. De vannak éretörvényeik és van erkölcesstanuk. Egyházainknak szakítanok kell tehát hagyományos tartózkodásukkal és erélyesen iskolapolitikájukba kell foglalniok a társadalomgazdasági művelődésirányt Hajdan felekezeti céljaik kizárólagosak s elsőrendűek voltak s mégis föl tudták szívni, magukhoz tudták hasonítani a nem-

ban Balla Árpád beszámolóját 271. l. s a Magyar Róna 1938. ápr. 1. 118—119. lapjait.

¹ Magyar Zsidók Lapja, I. évf. 34. sz. 4. o.

zeti célokat, a nemzetnevelést. *Ennek a rugalmasságnak köszönhetik további fönnymaradásukat.* Ma újból bővíteni kell a régi protestáns-humanista vagy katolikus-skolasztikai embereszményt. A tőkegazdasági, kollektivista, demokrata, államszocialista vagy kommunista világnézettülekedésnek ebben a rohanvást iparosodó és gépesített kavargásában kizárólag a vallásos művelődés hagyományos útjain, kegyes életre nevelő esztétikai s etikai kedélyképzésén, elméleti tudományokhoz vezető csapásokon nem tudják olyan erősen védeni a krisztusi fundamentomot, mintha maguk is fölszívják az újabb idők értékálló, kiforrott művelődéselemeit. Adjanak helyet nevelésükben ezután olyan intézményeknek, amelyeknek kialakításában eddig nem vettek részt!

Borotvás-Nagy Sándor

Cs. Szabó László

Nincs még egy magyar író, aki számára az idő élménye ennyire erős, ennyire döntő volna, aki minden érzésével, gondolatával, idegével olyannyira az időben élne, mint Cs. Szabó László. Mit jelent a kifejezés, az időben élni? Különleges fogékonyságot a történelmi iránt, azt értve történelmin, ami a jelenben, mint élő, hatékony erő munkálkodik; — fokozottabb érzékenységet a még kialakulatlan, még gomolygó jelenségek iránt; valamelyes lebecsülést mindazzal szemben, ami valóban vagy látszólag már „kihullott az időből“, „elvégezte feladatát“, „lejárt vagy elavult“; — éles szímatot, mely nyomra vezet az események, áramlatok, élő és halott eszmék ijesztő rendetlenségében, segít rálelni a maira, az időszerűre.

Első kötetét, a „Doveri átkelést“, amelyben egy tudós és írói kar véleményét mondja el a szerző Európa ágas-bogas, egymásbafonódó kérdéseiről, izgalmasan, szinte száguldó ütemben, mintha detektívregényt írna, de oly kecsesen finom, oly kényesen egyensúlyozott mondatokban, mint egy 18. századi „philosophe“, — ezt a sajátosságos és eredeti könyvet helyzetképnek nevezi. A pontos, találó elnevezés az író tudatosságáról árulkodik. Helyzetkép a „Fegyveres Európa“, a „Búcsú a vándorévektől“ s apró helyzetképek színes, szívárványos kaleidoszkópja a „Magyar Néző“.

A lelet magában foglalja az ősi, a maradó, az örök vonásokat is, de a múlandóra, a tűnőre, az időszerűre bővebben és élesebben vetődik a fény. Néha valósággal elragadja a „tájékozódás szenvedélye“, írása ilyenkor lihegő, eltökélt versenyfutás az idővel, nyomában akar maradni a tűnő, a változékony jelennek, a múlt idővel csúszni át egyik naptól a másikba, nem engedni az eseményeket egyetlen pillanattal sem maga elé, egy ütemben élni az idővel, nyomban, haladék nélkül tudni, ami történt. „Egyszerűen“ marad az eseményekkel, nem bukik alája, nem hajol fölője

a történésnek, a lejátszódó drámában ő is épolyan védtelen és tehetetlen, mint a névtelen milliók, nem bírása, nem szemlélője, hanem anyaga a történelemnek. Ami van, ami történik, az ő szemében szent és változhatatlan, nem lehet máskép, mint ahogy van.

Tájékozódási szenvedélye itt-ott az időszerű hajhászásává fajul. Legsikerültebb irodalmi esszéje, a „Műfaj és nemzedék“ — vallomás a jelen irodalmáról. Ebben mondja, hogy a nagy regényeknél „korhúbbak és árulóbbak a kihagyó lélekzetű, személyes célzásokra forgácsolt, sokfelé hasadt, ambivalens és szemérmetlen műfajok“. Korhúséget keresni a műfajokban? A történész, a kiadó, a kereskedő számára vannak korszerű műfajok, a művésznék épúgy nem jut eszébe egy műfaj, mint például a felesége korszerűségén töprengeni. Igaz, eleven, tanulságos kép ez az esszé a jelen irodalmának különösen időszerű jelenségeiről. Amit a mai írói magatartásról mond, kísértetiesen találó: — „a mai szellemek a szörnyűségekkel egyszinten vergődve próbálják a baljós jelek közül a jövődő megtisztulás, egy európai katarzis jeleit kiválasztani“. A jelent bámulatatosan ismeri, bámulatatosan megérti, de vajjon az „Ifjú szívekben“ vagy az „Emese árvája“ olvasása után elmondhatjuk-e, hogy Adyt, Juhász Gyulát épily tökéletesen megérti? Nem. Ez a két tanulmány egyetlen vonással sem gazdagította két nagy költőnkéről való tudásunkat. Az író „tájékozódik“, „leltároz“, „jegyzeteket gyűjt“, idejéből már nem jut az örök feladatra: — „az égből visszatükröző ellenvilágot boltozni az aljas valóság fölé.“

Az idő megszállottjánál, aki szinte fulladozik a készülődő vihar tömött felhői alatt, jobban szeretem a másik, a szerényebb, a nemesebb Szabó Lászlót, a „Latin Európa“, a „Kárpát kebelében“, a „Pannonia díszmagyarban“, az „Őszi napok Egerben“ álmódzó, szomorú hangú, tudós íróját. Az utazó most nem a mocskos időben, hanem egy táj hegyei vagy szelíd lankái között vándorol, nyugtalan tájékozódási szenvedélye, mohó kíváncsisága elnyugodott, a korszerűn, ami eddig oly erősen ingerelte, most szórakozottan, fensőbbsegesen keresztül lép. Megbékélt lelke magába fogadja a tájat.

Mi a táj számára? Az eszményi és a valóságos haza, Latin Európa és keleti pereme, Magyarország; a test és a lélek hazája: otthon, amelyben minden sarok rokonra, barátira emlékeztet, ami noha végtelen és időtlen, valamiképen mégis őmaga. Az író, az ember egyé olvad a tájjal. Nem kép, nem régi események színhelye, régi nagyok temetője, egy gazdasági egység része a táj, hanem mindez együttvéve s még sokkal több. A Dunántúl vagy a Felvidéken jártában, akárcsak künn latin Európában, „emberszabású természetet“ talál. Ezekre az írásokra gondolhatott Hevesi András, amidőn magyar Barrèsnek nevezte Szabó Lászlót. A honismeretnek, a hazaszeretnek, a hazakötöttségnek valami fájdalommasan átszellemült formája hatja át az írónak e legőszintébb, legigazabb írásait.

A helyzetképekben az író az időt, ezekben az írásokban a

táját fogadja be békésen, ellenkezés nélkül, egy műszer pontosságával s tárja azután az olvasó elé, kissé megkicsinyítve, mert keze alatt minden veszít súlyából és terjedelméből, de csinosan, az igazi művész gondosságával. Más szóval befogad és stilizál. De ez a két tulajdonság, — emlékezet és ízlés —, egymagában elégtelen ahhoz, hogy az irodalmi jelenséget megértesse az olvasóval, a Szabó László-esszé titkát felfedje a kíváncsi előtt. Van még egy harmadik tényező, az újságot, az egyéni ízt épen ez adja, — a módszer.

Vegyük a jellegzetesebb eszmék akármelyikét; azonnal feltűnik, hogy a szerkezetnek nyomát sem találjuk, de oly sajátos módon, hogy a hiánya nem bánt, nem szorongat a kellemetlen érzés, ami mindig elfog, ha az író nem tud bánni anyagával. Ezeknek az írásoknak nincs kezdete, nincs közepe, nincs vége, — kezdet, út cél, folyamatosság, mindez egyszerre benne van minden részben, minden mondatban s egyben hiányzik is minden részből. Az író valamerről elindul, szüntelenül halad, szüntelenül közeledik valami felé, — a gazdagodás, a gyarapodás állandó folyamatból érezhetni, — minduntalan elér valahova, egyik állomás olykor oly gyorsan követi a másikat, hogy a szédülés környékez, az utat azonban sehol sem látjuk.

Vannak írók, akik keskeny ösvényen vezetnek át a bozóton, vagy dülőúton, búzatáblák között, — Szabó László írásait egy parkhoz lehetne hasonlítani, út sehol sincs, de a sétáló bárhova léphet, nem tesz kárt semmiben. Egyik-másik esszéje francia kerthez hasonlít, amelyben a fák, a bokrok saját jószántukból öltenek geometriai formát. Az anyag sokszor ősinék, sértetlennek látszik, noha mindenhol „emberszabású“, sehol sem vad, — talán ezért van, hogy ahol az író nem esik a modorosság vétkébe, az a benyomásunk, mintha maga az idő ömlene ránk a „Fegyveres Európa“ soráiból, vagy mintha a táj egy részévé változtunk volna a „Kárpát kebelében“.

Szabó László a vonal-szerkezetet pontozásos szerkezettel cserélte fel. Az emlékeket, a műalkotás e legvégső, már oszthatatlan elemeit, nem időbeli, zenei, hangulati, nem is logikai rendben, szóval nem összefüggő sorozatokban, hanem csaknem elszigetelten helyezi egymás mellé. A képzettársítások rövid, alig néhány tagú sorokban következnek, a társítás elve pedig állandóan változik. Így, noha óriási anyaggal dolgozik, elkerüli a pedantéria, a tudákosság, a nehézkesség veszélyét. „Tranche divisée“, ez a neve a módszernek a festészetben. Hívei nem a palettán keverték a színt, hanem tiszta színfoltocskákat raktak a vászonra. „Optikailag keverték“, vagyis a keverést nem az ecset végezte el, hanem a néző szeme, amely előtt a színfoltok egybefolytak s egy napsütötte fal reszkető színjátékát, vagy egy árnyék homályos derengését mutatták. Ilyenszerű hatást váltanak ki Szabó László írásai is, a fénynek ugyanaz a remegése lüktet bennük, a színek ugyanazzal a teljességgel, ugyanazzal a hervadtalan frissességgel élnek virágzó életüket, mint egy impresszionista festményen.

Helyenkint a módszer felmondja a szolgálatot. A magyar liberálizmusról írott esszében a szerző a tárgy teljes birtokában sem tudott eredményt elérni. Ami többi írásaiban erény volt, itt hibává vedlett. Miért? — mert polémizálni, átértékelni akart, egy másik véleményt szegezni szembe a liberálizmus ócsárlóinak véleményével. Pointillista szerkesztéssel, impresszionista módon leírni, állítani, festeni lehet, — vitázni, bizonyítani, érvelni azonban nem. A különbségek nem tűnhetnek ki a két ellentétes vélemény folyamatos, összefüggő ismertetése nélkül. És polémiánál, átértékelésnél mi más az író célja, mint épen a vélemény különbségeket megmutatni? A „Magyar liberálizmus“ jelzi az új műfaj határait.

A modorosság vonzásával szemben Szabó László nem mindig tanúsít ellenállást. Egyik pillanatban még egy nagyműveltségű, megilletődött, komoly író beszél; a következő sorban ez a kitűnő író, minden átmenet, minden ok nélkül, hirtelen átvedlik egy tökéletesen más emberré, egy már-már betegesen szubjektív személyiséggé, aki az „én és Európa“, „én és a liberálizmus“, „én és a szeptemberi válság“ magatartásban tetszeleg s e meghökkenítő kedvtelést egészen természetesnek találja. Noha a túlradó alanyiség, a közvetlenség nem tartoznak tulajdonságai közé, sokszor — maga sem magyarázza, miért, — legszemélyesebb magánügyeit közli a nagyvilággal. Egy másik érthetetlen szokása az enumeráció. Időnkint, mintegy leküzdhetetlen belső parancs szavára, egy csomó nevet, könyveimet, évszámot vagy épületet sorol fel. Mire jó ez a sok név, ez a sok szám? — tűnődik az olvasó, akit a sebesen pergő nevek felriasztottak áhítatából. Választ nem kap a kérdésre. „Mi lett volna, ha...“ ez a néhány szó ugyancsak vonzást gyakorol rá. Nyilvánvalóan semmi célja, mégis felveti a kérdést, mi lett volna, ha Petőfi nem esik el Segesvárt, ha Baross ma is élne? Még a nagyszerű „Latin Európába“ is becsúsztott néhány zavaró sor: — mi lett volna, ha Magyarország kisebbségei latinok? A bántó ebben az esetben is ugyanaz, ami az indokolatlan személyi közléseknél, nem hat természetesen, mert nem egyezik az író lelkialkatával, vérmérsékletével, gondolkodásmódjával, stílusával.

A gyanútlan olvasó nem is sejti, hogy ezek a lebegő, szinte testetlenül könnyű írások milyen óriási műveltségi anyagot hordoznak magukban; egy kiterjedt és szokatlan összetételű műveltség drága kincseit, amelyekből olykor egy-egy mondatra háromnégy kötetből leszűrődött tanulság jut. Most lapozzunk át egy-két „tudományos szírvonalú“, úgynevezett komoly felkészültséggel megírt tanulmányt. Két külön világ!

Nem is olyan régen az egész magyar próza a kettészakadásnak ezt az elcsüggesztő képét mutatta. Egyfelől a színes, zamatos, de szűk s az érzéki-érzelmi kifejezési körből kimozdulni nem bíró elbeszélő próza, amely tüstént szárnalmas dadogássá vált, mihelyt valami elvontat, érzékfelettit, intellektuálisat kellett elmondania. Másfelől a lábjegyzetes próza, hivatalos prózánk elvetélt-

ségben méltó ikertestvére, mázsás körülményességeivel, otromba fordulataival, minotauruszszerű latin-német mondataival. Az elbeszélő próza kihányta, kivetette magából a műveltséget, a tudományos próza eltemette, mert elzárta a köznyelvtől s ezzel a tömegtől.

Egyazon mederbe terelni, folyamatossá tenni, önmagával megbékíteni a magyar nyelvet, ez volt a feladat. Elszigetelt kísérletre, újra-régire egyaránt, sok a példa. De döntő erővel az úgynevezett esszéíró nemzedéknél jelentkezett ez a törekvés, amelyet félig-meddig már diadalra is vitt ez a nemzedék, azzal, hogy a fejlődést megindította ebben az irányban. Ha útközben meg nem reked valahol, „a második nyelvújítás“ jelentőségben, fontosságban alighanem fel fog érni az elsővel.

Nemzeti műveltség számba csak azt vehetjük, amit az irodalmi, majd a köznyelv a szókincsében s még inkább a fordulataiban meghódított. A próza a műveltség igazi hordozója, legtevékenyebb terjesztője: gondosan írni, elmélyülés, tanulás; a gondos írás olvasása pedig észrevétlen művelődést jelent, még akkor is, ha a tárgy semmitmondó. Ennek a második nyelvújításnak, a magyar műveltség nyelvi meghódításáért indított harcnak, Szabó László prózája egyik legértékesebb eredménye.

Prózájában, mint az Illyés Gyuláiban is, függetlenül forrásaitól, a műveltség magyar; egy író munkáján keresztül meghódította, magáévá tette a nyelvet. Hasztalan gyanakszunk, nyelvében nem leljük íróink jólismert hibáit, a bizonytalanságot, zavaros bőséget, tisztátalanságot, bukdácsolást. A pedantériát, a nehézséget, a körülményességet sohasem a tömörség, a fogalmi tisztaság, a világosság feláldozása árán kerüli el. Stílusa nem homályosan örvénylő, mint a víz, hanem kristályként, mozdulatlanul ragyog.

Merre fordul, hova ér el majd az író, akit útjának kezdetén elfogott és kikérdezett a kortárs? Egy bizonyos, a prózája meg fog maradni. Mert a tudás elavul, a stílus örök.

Kolozsvári Grandpierre Emil.

Buda, Nebraszka

*Buda, Nebraszka. Ötven főnyi nép
lakik itt, ötven munkás kéz s álom.
Dús szántóföldek futnak messzire,
én ezt a képet miként is állom? ...
Buda és ötven fő,
jelkép-jelenítő.
Buda és ötven farmerkéz,
csak ennyi s a történet kész.*

*Ezer borjút nevelt az egyik,
a másik zsellér, pipáz, áll.*

Reményi József: Buda, Nebraszka

*Van, aki erős két karjával
szárny nélkül is az égbe száll.*

*Akad-e köztük magyar?
Nincs, nincs, egyetlen sincs.
Mi regéje e névnek,
tudják-e, Buda magyar kincs?
Nem tudják, nem, nem, nem tudják,
ám szavamat mégsem únják.
Buda, Nebraszka, ötven fő,
jelképet megjelentítő.*

*Zöld borsó, sárgarépa, bab,
tengeri, krumpli, ennyit kap
itt a vendég, ha enni kér.
Ötven fő, jaj, mennyit is ér?
Ötven fő, ötven dolgos kéz,
s szemem egyszerre mily nehéz.*

*Hazám, hazám... eltűnődöm,
néhány ezer mérföldre innen.
Ki tud itt rólad? E szinten,
e napsütéses hű földön,
ki tud rólad, bánatodról,
az ijesztő hatalmakról,
a kocsmáról, hol a legény
állhat a világ tetején?
A szellemről, mely sokszor zord,
a magányról, mely lágy és mord,
a gólyáról, népmeséről,
a derű szép kedveséről?
Ki tud rólad, ki tud rólad?...
Buda, Nebraszka korántsem.
E tarlón, úton, legelőn,
miként is emlékeztessenem
az ötven farmert, ötven főt,
nem számítva az ötven nőt,
az ötven gyerek mosolyát,
(a számításban a dolgát
a költő olykor téveszti,
de célját dehogy is veszti),
hogy is értessem meg velük,
Budát, Budát, Budát, Budát,
az örökségem idelát,
s az ideát, az ideát,*

e versem fáklyáért kiált!

(Buda, Nebraszka)

Reményi József

Ady Rómában

RENATO FLERI IMPRESSZIÓI.

A debreceni Olasz Kulturális Intézet agilis igazgatója igazi olasz jelenség: alacsony, zömök, heves, de végtelenül udvarias, ide-odavillogó pápaszemes alakja állandó akcióban van, mindig sűrög-forog, az egész Debrecent tárt karokkal hívogatja intézetébe, mintha maga lenne a megszemélyesült Itália. Régóta ismerem már. Debreceni álom lassan úszó gályáját időnként hevesen nekilendíti a parttalan tengernek... Aztán eltűnik behúnyt szemeim elől hónapokra. Nemrég ismét találkoztam vele. Ady költészete volt beszélgetésünk tárgya. A debreceni Ady Társaságban, Ady születésének hatvankettedik évfordulóján, szerettem volna szerepeltetni. Szándékom sikerült is. Így keletkezett az alábbi írás, amelyet ő maga adott elő szabadon olaszul és — magyarul, sokszor derűs fonétikai jelenetek között, a Déri Múzeumban. Őszinte, forró sikert aratott. Ő volt az impresszió, én a kompozíció. Olasz-magyar kulturális kapcsolat: íme egy kultúrdiplomáciai sémától mentes próba. Szabadversnek is vehető. Egy lelkes olasz kultúremler szabadversének a magyar Génuszról. Maradjon meg a strófák számozása is.

*

1. Ha egy barátom tőlem, olasz embertől, aki nagyon szívesen foglalkozom magyar irodalommal, azt kérdezné: Adynak melyik költeménye tett rám legnagyobb hatást, — én mindjárt ezt mondanám: *Nyárdélutáni Hold Rómában*. Alig negyven rövid sor, nekem mégis egy egész világ.

2. Örömmel olvastam több helyen, hogy Ady járt Olaszországban és Rómában is. Sajnos, rövid ideig tartózkodott nálunk, csak néhány napig. De ez a néhány nap egész nagy élmény volt számára, és én úgy érzem, hogy teljesebb, gyökeresebb volt ez az élménye, mint a párizsi.

3. Párizs narkótikum volt Adynak: bódító szent zene. A párizsi alkony: muzsikás szent zsvaj, de — hazugság, a narkótikum tüzesóvás hazugsága:

Tőled hallja a zsoldárokat
E koldus, zúrós, bús világ
S az életbe behazudunk
Egy kis harmóniát.

Róma azonban Adynak — Párizs tüzesóvás örömen és nagy-nagy, bús semmisségen túl — az Örök Időt jelentette.

4. Szinte látom magam előtt Adyt, a nagy nyugtalan magyar géniuszt: Fiume—Ancona—Messina—Syracusa—Malta után most érkezett meg Rómába... Egy kis kávéházba dobban le fáradtan, a Colosseum előtt. Ahová most a Via del Impero torkollik... Csodálatos nagy fekete szemeit egyszerre csak szélesre tárja; fáradtsága eltűnik, a bámulat vesz rajta erőt: nézi Rómát, amint a történelem hullámai hömpölyögtetik... Nézi az óriási várost, amint hanyattvágódva úszik az Örök Időben...

5. Istenem, mily gyönyörű a költeménynek az indulása is már!

Sandítva száll Rómára
Fecske-raj-követséggel,
Vigyorgog vígan széjjel
Nyárdélutáni Hold.
Nagy kékség és pirosság
Most újból-újból hozzák
Régből azt, ami volt.
Szent mezők pára-fátylat,
Hegyek álom-színét váltják,
Diadalok a romok,
Nap s Hold közé beszöve,
Hanyattan az Időbe
Róma sűrög-forog.

6. Róma, mint egy nagy gálya úszik a tengeren... Az Idő mint tenger... És Róma úszik, egyre úszik... És az Idő áll, egyre áll. És az Idő örök.

7. Párizsban nem volt boldog, mindig valami esömör kínozta... De Rómában fellelékzik, itt boldog, itt megnyugszik... Az én-élet poklából Rómába menekül, az Urbsba, a szent védő tető alá...

Óh, gyönyörű örökség,
Változó, ós, szent község,
Urbs, te feledtető,
Az én-élet poklából
Lelkem-testem kilából,
Te, szent védő tető.

8. Én magam is sokszor elbámultam, milyen gyönyörű Róma alkonyatkor. De még nekem, az itáliainak is, meglepetés volt az Ady-élmény: kiegészítette és tökéletesebbé tette Róma-impresziómat. Mily végtelenül mély intuícóra vall, hogy a Rómán csak néhány napra átfutó magyar költő Rómát éppen a leglényegesebb pillanatában ragadja meg, akkor, amikor éppen a legtökéletesebben látható: alkonyi pillanatában.

9. Szerettem volna az Ady-vers első olvasásakor így felkiáltani: Istenem, ez az Ady festő volt! A legjobb pillanatot választotta ki Róma festésére. Mert mit ért volna vele, ha az égő delet választja? A teljes napfényben, amikor a nagy Nap megmossa az íveket, szinte megolvad és elolvad minden. A teljes napfény, a déli-verbő, mint egy óriási fürdő önti le a palotákat és vonalakat: Róma szinte eltűnik nappali fényben, beolvad a Nap kohójába...

10. De mikor az alkony órája üt... amikor feljön a Hold... kibontakoznak a nappali fény Nirvánájából Róma körvonalai. Ekkor lesz Róma látható. S Ady ezt a nagy festői pillanatot választotta. *Akkor látott, amikor látnia kellett.*

Nagy kékség és pirosság
Most újból-újból hozzák
Régből azt, ami volt...

Istenem, mily gyönyörű az Ady-vízió: a nyárdélutáni Róma nagy pirossága és kéksége... Ezt soha nem felejttem el.

11. De nemcsak a pittoreszk elemek ragadtak meg Ady költeményében, hanem — mint már szavaim elején jeleztem — az, hogy *Rómában Rómát látja*. Lelkileg is fellelékzik a római atmoszférában. Ott ül egy kis kávéház terraszán a Colosseum árnyékában, az én-élet pokla után, — s úgy bámulja az Örököt.

Milyen világitók és jelképek ezek a sorok:

Im, magam idehoztam,
Védj és boríts be mostan,
Te szép, te bölcs, örök,
Örökkön éltem, élek,
Csupán hüvelyt cserélek,
Mint Ulisszes-görög.

12. Itt most *D'Annunzióra* gondolok, az ő lírai költeményére: — *Il ritorno di Ulysse*.

13. De mennyire más az olasz vers! D'Annunzio Görögországban írta versét: visszaidézi az antik mítoszt, de — borzasztó kiábrándultságban, az akkor uralkodó realizmus módján. Nausikaa mint mosóné jelenik meg a görög tengerparton kiszálló olasz költő előtt, s Heléne, Elena, mint koreasmaleány...

Ezzel szemben Ady Róma-látomásában megőrzi az antik mítosz nagy idealizmusát.

Aldom a nyüzsgő Rómát,
Mindennek átfogóját,
Pulyásan is nagyot.
Ma, hogyha úgy akarnám,
Alkonyi álom karján,
Akár Remusz vagyok.
Nézem a mai nőket,
A volt és lesz időket:
Be régen élek itt...

14. „*Be régen élek itt...*“: alkony színeiből kibontakozó Róma látomása ebben a sorban éri el tetőfokát. „*Be régen élek itt...*“: mindig szíven ütött a magyar költő ezzel a felsóhajtásával. Mily gyönyörű, mily megható: alig néhány napra vetődik be csak Rómába a Földközi-tengeren bolyongó keleti költő s máris ezt kiáltja — az egész világ nevében: — „*Be régen élek itt...*“

15. Hol van itt már D'Annunzio? Carducci van itt, aki ugyanebben az időben írta költeményét Rómában. Ő is Rómához írt verset: *Il natale di Roma*. A nagy olasz költő felment a Fő-

rumra... Akkor még nem volt a Duce... Ott heverték a halhatatlan oszlopok a porban... Macskák ugráltak az oszlopok körül... S Carducci csak nézte, nézte az antik íveket... Nézte a rombadőlt fényes templomokat... És a gyalázatos jelenre gondolt... És a szeme könnybelábadt... Úgy mint Adynak. Pedig sohasem találkoztak egymással személy szerint. És mégis találkoztak Rómában verseik szerint. A lényegen át.

16. Mindkettőnek *egy* volt a lényege, és ez a lényegközösség köti össze a világ minden nagy költőjét: *kiemelni az Embert az embertelenségből*. Adyt szeretik a magyarok Dantéhez hasonlítani. Megérdemli. Gondolatainak atmoszférája dantei. S dantei abban is, hogy mindkettő a fajtáját fejezi ki halhatatlanul. De mindkettő arra int, hogy a fajta csak küszöb, amelyre *rá* kell lépni és *át* kell lépni. Mindkettőt fajtája küszöbére dobta az Idő. S mindkettő átlépett és felemelkedett *a küszöbön át* az — Emberiségbe.

Gulyás Pál

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

A FARKAS ÉS A BARÁNY pogány meséjét emlegettük még nemrég, a finn-orosz viszony alakulásán aggódva. De a pogány meséből azóta bibliai legenda lett, Dávid és Góliát harca. Háromszoros testvériség szeretetével és büszkeségével, mint fajrokonok, mint keresztyének és mint protestáns keresztyének, figyeljük Isten megtartó erején csodálkozva azt a hősiecs harcot, melyet a maroknyi nép az ázsiai hatalommal vív s amely, bárhogy végződik is, csak a finn nép erkölcsi győzelmét hozhatja. Úgy ütközik most meg Kelet és Nyugat a Mannerheim-vonalon, mint annakidején Marathonnál. A lélek harca ez a világgal, az egyellen „erős vár“-ban hívó lélek feszül szembe a fegyverek tengerével s ez a lélek viharzik most át Európán és az egész világon, minden becsületes ember és minden keresztyén ember, minden kultúrát féltő ember és minden egyéniséget, szellemet tisztelő ember rokonszenvét az eszmékért harcoló testvérek mellé tömörítve. A túlerők ígézetében elerőtlenedett, kétségbeesett kis nemzetek gerince kiegyenesedik: van hát valami, ami erősebb a tankoknál is, a minőség, a lélek. Ezt a visszatérő öntudatot köszönjük hálással a finn vértanúknak (—)

ATTÉRESI LAZ fogta el a háborúutáni magyar életet. Valóságos lelki népvándorlásról számol be a Magyar Statisztikai Szemle októberi füzeté, amelyik az 1919 és 1938 közt történt magyarországi vallásváltoztatásokat dolgozza fel. Az elmúlt két évtized alatt 125.781 vallásváltoztatásról beszélnek az adatok és ebből mindössze 30.774 a zsidó vallásból való kitérések száma. Tehát majdnem százezer esetben gondolta meg egyik keresztyén felekezet tagja hovatartozását és határozta el magát az áttérésre. Jel-

lemző, hogy a háborúelőtti helyzethez viszonyítva kétszeresére nőtt az évi áttérések száma, ugyanannyian hagyják el felekezetüket évente a mai Csonka-Magyarországon, mint amennyien valaha Nagymagyarországon. Ez a „kor szelleme“, mely egyszerre mutat vallási közömbösséget és felekezeti türelmetlenséget. Könnyebben hagyják ott az emberek egyházi közösségüket, de növekedett a kényszer is, mely őket erre készíti. S ha az áttérés mögött rejtőző szándékot, az indítóokot kutatjuk, a számok arról is beszélnek, szomorúan. Ha valóban az egyházak nagy ébredése, a missziós lélek megsokszorozott ereje dolgozna, akkor lelki harcot feltételezve, hódító és védekező felet kellene keresnünk. De a számok csak egy circulus vitiosusról számolnak be, a római katolikus és a protestáns felekezetek annyit nyernek, amennyit veszítenek, egymással szemben szilárdan tartják a statusquo-t. Nem a lélek ereje hajtja az emberek zömét egyik táborból a másikba, hanem világi indítékok, kényszerek, házasság, reverzális, anyagi érvényesülés. A lélek nem tud kicsapni a világi keretek közül és hódítani a maga eszközeivel. A katolicizmus és protestantizmus számaránya már kétszáz éve tartósan kialakult s talán így is van ez rendjén. De akkor indokolt-e, hogy egyik oldalról a mozdíthatatlanná vált lélek helyett a mulandó, változó világi érdekeken keresztül kísérleljék meg a hódítást? Erdemes-e családok békéjét feldúló, lelkeket egymásrausztító reverzális-hadjáratot folytatni, mikor a számszerű eredmény is a semmivel egyenlő s a lelkeknek ez az állandó vándoroltatása csak a hitet, az egyetértést rombolja?

Az „új ellenreformáció“, a modern *Regnum Marianum* gondolata a statisztika tükrében szemlélve is, a zsidóságot ragadta meg leginkább. Alaptalan babonának bizonyult az a közkeletű felfogás, hogy az áttérő zsidóságot a protestáns „racionalizmus“ jobban vonzza, mint a katolikus misztika. Az elmúlt húsz év alatt az áttérő zsidók 60.8%-a a katolikus vallást választotta és csak 36.8% a két protestáns felekezetet. Természetesen a legtöbbit a *Regnum Marianum*ból a „*Regnum*“ vonzhatta, a quasi államvallás, de nem maradhatott hatástalan a nagymérvű katolikus propaganda sem. Ezen a téren valóban nagy katolikus előnyről beszélhetünk. Persze, ha a számsorokat vizsgáljuk, erről a győzelemről alkotott minden illúzióink szertefoszlik. 1917-ben 677 zsidó tért át keresztyén vallásra, 1919-ben 7146, 1920-ban 1925. A konszolidáció korában a keresztlevel nem volt már olyan mindentnyitő kulcs, 1922 és 1929 közt átlagosan 500 a zsidó áttérők száma. 1933-ban (Hitler!) hirtelen 909-re ugrik és rohamosan emelkedve 1938-ban eléri a 8584-et! A jelek itt állnak előttünk, a magyarázat felesleges. (—)

AZ ÍRÁS HATALMA. Teleki Sándor gróf, Petőfi barátja, a szabadság és Garibaldi katonája írta Grünwald Bélához, midőn annak Széchenyiről megjelent könyvét elolvasta. Így szól a levél: „Levett kalappal és tisztelettel üdvözlöm Önt! Ave et salve! Mey-

hajlom igaz és igazságos ítélete előtt s azt mondom: úgy van. Én Kossuthot kora fiatalságom óta ismerem, s azóta mindig hűségesen, változatlanul, rajongással szolgáltam, — Széchenyi iránt elfogult voltam. Ön felvilágosított. Köszönöm. Egy kérésem van Önhöz, — bocsánat a tolakodásért, de megvan alkalmatlankodásomnak értelme, — szíveskedjen valamelyik műkereskedésből a Széchenyi fényképét számomra elküldetni, hadd függesszem Kossuth mellé, Cavour és Garibaldi közt.“

E levél kelt 1890-ben, ötven év múlva, hogy a nagy harc a két óriás között kitört és Teleki Sándor e harcban az egyik oldalára állott. Ötven év múlva adja meg magát Kossuth híve Széchenyi nagyságának, s megadja egy könyv hatására. Az írás hatalmának engedve. És odafüggeszti tisztelete új tárgyának a képét többi penátesze köze. A mai kor gyermeke alig tudja elképzelni, mit jelentett akkor, mit jelentett Kossuth egykori honvéd ezredese számára ez a meghajlás Széchenyi nagysága előtt. S meg tudja-e érteni a mai kor gyermeke, hogy mindezt egy könyv, egy sereg papírosra nyomtatott fekete betű s a benne rejlő logikum meggyőző ereje művelte? Pedig így van, ezt nem valami érdek, nem haszon, nem jutalom és érdem, hanem pusztán és egyedül az igazság érte el. Az igazság és az a lélek, amely tisztelte Kossuthot, de még jobban tisztelte az igazságot és tudta azt, amit tudnunk illene nekünk is, milyen felemelő meghajolni az igazság előtt. Am ehhez a lelkiismeret és felelősség uralma kell. (J. T.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KÉT MAGYAR TARGYÚ HOLLAND KÖNYV. (W. A. Dekker: *Van Godsdienst en Vaderland*. Hoofdlijnen uit de Geschiedenis der Hongaarsche Letterkunde. G. F. Callenbach N. V. Uitgever, Nijkerk. — *Elly Hoekstra: Beknopte Hongaarsche Grammatica* Zutphen—W. J. Thieme & Cie.

Az első, W. A. Dekker holland református lelkész munkája, Vallás és haza címen adja a magyar irodalomtörténetet főbb vonásaiban. A pogány őskortól kezdve eleven színekkel rajzolja a magyar életet, irodalmi jelenségeket egészen a legújabb korig. Külön fejezetben szól a keresztény irodalomról. Dekker könyve komoly, alapos munka. Figyelme mindenre kiterjed, egyháztörténeti adatokat is közül, pompás képet ad a magyar bibliakiadásokról. Holland olvasókat tart szem előtt, megemlíti régi könyveknél azt is, hogy melyik holland könyvtárban

található meg egy-egy példány. Versben s prózában értékes fordítást kap az olvasó.

A könyv igazi értékét legjobban az világítja meg, hogy W. J. Aalders groningeni egyetemi tanár, aki maga is járt 1931-ben a pápai főiskola jubileumán, a könyvhöz írt előszavában nemessen beismeri, hogy látogatásakor Petőfinek s Jókainak még a nevét se hallotta. Dekker könyve éppen ezért nagyjelentőségű a holland-magyar kapcsolatok szempontjából. W. J. Aalders hollandnyelvű előszaván kívül Sebestyén Jenő írt magyar nyelven is előszót, kiemelve, hogy e könyv által Dekker: „értékes kötettel ajándékozta meg a holland irodalmat s ugyanakkor általa soha el nem múlt elismerésre és hálára kötelezte áldásos munkássága iránt a magyar társadalmat.“

A könyv külső kiállítása is izléeses. A

címlapon mély aranynyomással a magyar szentkorona. Az illusztris szerző a könyvet a debreceni Kollégiumnak ajánlja a neki adott honoris causa professzorság hálájáért.

Debrecen nyári egyetemén szerzett magyar oklevelet *Elly Hoekstra* s Rövid magyar nyelvtana azt az eszközt adja a hollandok kezébe, amellyel megérthetik a mi idiómánkat: „Nagyon ismeretlen és félreismert nép“ vagyunk az író szerint, imé ez a könyv rácsafol e tételre. Rövid nyelvtana pompás egyszerűséggel adja a legfontosabbat. Találón jellemzi e nyelvtant Kállay Kálmán a könyv elején közölt levelében: „Minden benne van, ami fontos nyelvünk megtanulására“. Fordítási gyakorlatok, szójegyzék, elmélet és gyakorlat harmóniája ez a 136 oldalas könyv. Nagy jelentősége lesz ennek a könyvnek a holland-magyar kapcsolatok elmélyítésében.

Mindkét könyv drága ajándék. Az első Debrecennek ajánltatik, a másik íróője onnan indult. Dekker könyve hitvallás, biznyságtetés, Dekker professzor a szó eredeti értelmében. Scharnegoutum és Debrecen közt, háborgó világunkban a holland-magyar barátság testvéri képszerűtése a tiszteletbeli tanárság és ez a felajánlott kötet. Két könyv, két világ s mégis egy, mert közös örökség a reformáció.

Pap Ferenc

KÉT KÖNYV A MAGYAR DRÁMARÓL. (*Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Magy. Irod. Ritkaságok 43. sz. Egyetemi Nyomda. — Szász Károly: A magyar dráma története. Bp. Franklin-Társulat.*)

Vajthó László ismert kiadvány-sorozatában „A magyar dráma története“ már az ötödik olyan kötet, mely a felejthetetlen emlékü *Riedl Frigyes* egyetemi előadásainak gyorsírt szövegeit menti meg az elkallódástól. Ennek kiadását a budapesti Széchenyi István gimnázium önképzőköreinek áldozatkészsége tette lehetővé. Az egész előadás-szövegnek első felét tartalmazza a kötet s Csokonai drámái kísérleteiig viszi a régibb magyar dráma történetét. Igazi élvezői és értői *Riedl* valamikori tanítványai lesznek. Ezek az előadás-szövegek ma már nem tudományos eredményeikkel hatnak, hanem az-

zal a képességükkel, hogy a tanítómes-ter tekintetét és mozdulatait varázsolják elénk.

Szász Károly történeti összefoglalása azon a tájékon kezdi meg a részletező bemutatást, ahol *Riedl* előadásainak most kiadott szövege befejeződik. „A művelt nagyközönség igényeit tartja szem előtt“ — mint az előszó említi — s a magyar dráma 19. századig tartó régi időszakasza a nagyközönséghez bizony csak nagy erőfeszítéssel hozható közelebb. Ez a régi anyag itt nem is több, mint egyetlen fejezet. Innen kezdve azonban mindenre kiterjedő s mégsem fárasztó megbeszélése következik a magyar dráma *Kisfaludy Károlytól* egészen a legutóbbi évekig terjedő termésének. A pontosan számbavett anyagban a legnagyobbak (*Kisfaludy Károly, Katona József, Szigligeti Ede, Madách Imre, Csiky Gergely, Herczeg Ferenc*) egységes arcképei a tájékoztató pontok s a könyv szerkezetének tartó oszlopai. A nagyobb közönségre való tekintés mértéktartóvá tette az író a szaktudomány eddigi eredményeinek felhasználásában. Csak annyit épít be belőlük, amennyi még nem árt-hat gyorsítemű, minden nehezebben kibontható terminológiát kerülő előadás-módjának. Ismerteti a fontosabb drámáknak cselekvés-menétét, a legnagyobbak ihlető alapgondolatát, az alakok lelki természetét, s a korszakosnak tekinthető változások idején a magyar játékszín állapotát is. Ítéletei a 19. századi nagyok műfaji és tartalmi jellegzetességeire néznek, abban a kiegyensúlyozott alakban, melyben az esztétikum és a nemzeti közösség erkölcsi igényei surlódás nélkül találkoznak egymással. Idegen neki minden szertelenség, vagy a nemzeti klasszicitás biztos határait áttörni akaró írói szándék. Nem csoda így, hogy újabb drámánkat bizonyos nyugtalansággal, sőt elégedetlenséggel szemléli. Noha ő inkább a múlt felől tekint a jelenre, idevonatkozó értéktételeit még a jövőbe pillantó szem is helyesléssel veheti tudomásul.

K. D.

SENTEKUTHY MIKLÓS: FEKETE RENESZÁNSZ. (Kecskemét, 1939.)

A dalnok Orpheusból, a szerelmes alvilágjáróból, a sors rejtett értelmű igéi-

Könyvek és írók

nek letéteményeséből Szentkuthynál szent lesz, breviáriumos szent, akinek könyve számot ad az európai szellem változatairól. A mű még nincs kész, távlatait inkább csak sejtjük, mint látjuk. A *Szent Orpheus Breviáriumának* készülő részletei negyedévenként kerülnek a magyar közönség kezébe, úgy, mint a nyugati irodalmak előkelő szerzőinek munkái, az irodalmi esemény igényével. Az előttünk fekvő második szám (az első technikai okok miatt még nem került nyilvánosságra) kiállításával is felhívja magára a figyelmet. Nagy lexikon alakú vastag füzet, komoly fekete táblával, széles margójú oldalakkal, tömött bekezdésekkel.

A könyv külseje azonban csak reprezentál, mert a mű nem a bibliofília ereklyetárára számára készült. A *Prae, Az egyetlen metafora felé, Fejezet a szerelemről* írójának új könyve, mint az eddigiek, a gondolat önkínzó, de ugyanakkor gyönyörűségelteli küzdelméből született. Orpheus nem hiába vált szentté, belépve a krisztusi életközösségbe, görög valójából, melynek görögsége is az apollói görögség előtti mítikus életformát revelálja, — Pál apostol tanításainak öntő formáiban vonaglik új alakja. Úgy éli át Európa történetét, mint Isten keresztyén igájának viselői, akikből a századok és ezredévek múlásával Augustinusok, Borgiák, Michelangelók lesznek, a nagy apostol technikus terminusainak valamelyikét, a zsidóságot vagy görögséget viselve magukon. Ez az Isten országa előttiség és ugyanakkor Isten országának állandó víziója teszi felfogásában teológiai művé Szentkuthy könyvét, teológiai szellemtörténetnek nevezhetnénk, ha a szellemtörténet morfológikus kliséábrázolás helyett nem a megjelenítő művészet eszközével dolgozna, a fogalmak *idem per idem*-jén túl a képek életszerű realitásával, az egyéni példák elemzésével.

Szentkuthy állandóan képeket lát és képeket kapcsol. A kapcsolás módjában a *Praere* emlékeztető szabadsággal élve, de a gondolat vonalvezetésében szigorúan célhoz idomítva. Az esszaynek új formája születik meg ebből a törekvésekből, *Oscar Wilde* vagy *Walter Pater* elgondolásai-

val rokon, de sokkal több szubjektív elemmel, egyéni vállalkozókedvvel, képességűvel, gondolati szökekedéssel és mindenek felett a keret hatalmasra méretezett arányaival. Orpheus az essay Ezeregyéjszakájának ígérkezik, a gondolkozó agyvelő kalandjai jogán. Aki reális adatok birtokába akar jutni, ijedten veszi észre, a szellem milyen fátyolos meseországába került.

A reneszánszról csak az tud meg valamit Szentkuthy könyvéből, aki már előzőleg is ismerte. Különbön is „fekete“ reneszánsz ez, az alvilág sötétségének falára rajzolt képekből alkotva. *Monteverdi, Brunelleschi, Tudor Erzsébet* fiatal angol teológus nevelője írnak benne, saját problémáikkal vergődve, de ugyanakkor átítatva az európai szellem közel háromezer éves történetével. Tudásuk a földi mindentudás alvilági végső bizonyosságtól megfosztottsága, az Írás szerint a rész szerint való ismeret, mely természeténél fogva töredék, de ugyanakkor a részletek állandó gazdagsága. Ebből következik fogalom és nyelvhasználatuk is: az alvilágban *Monteverdi* már nyugodtan használhatja *Proust* nevet jelzőül, vagy operálhat a romantika reneszánszon túli gondolatával.

A füzet középponti személye *Monteverdi*, az Orpheus-opera szerzője. Talán nem véletlen, hogy egy zenész élményein, mű akaratán keresztül válik szemléltető anyaggá a megpihenni nem tudó emberi elme állandó alvilágjárása. A zeneesztétika az a műfaj, ahol a kommentár szárnyai a legszabadabban csaponghatnak, ahol a „tízezer értelmű polifónia“ a legtöbb lehetőséget nyújt a belemagvarásra. A *Fejezet a szerelemről* záróakkordjaiban beszél arról Szentkuthy, hogy két egymás mellett levő hang megértése pótolja az élményt. A zene vizeinek örvényléséből támadt élmények után indul el *Monteverdi*, szabadon keverve révült képeit a valósággal. Túlfeszített gondolkozási készséggel kíséri az áriában felszabaduló érzelmeket, méltán nagy képzőművészeti élményéhez, az önmagát kínzó és zord *Brunelleschi*hez, vagy barátjához, az angol teológushoz, aki a *Jelenések Könyvét* magyarázza a királykisasszonynak, karácsonyra, extatikus

szerelmi vallomásként, mert magára akarja irányítani tanítványa bámuló pillantását. Kétségtelenül szertelen, amint az író ironikus értelmű széljegyzete is mondja, de minden szerelemben van valami önkívület, nem utolsó sorban a gondolat szerelmében, melyről Nietzsche Ariadne-ditirambusát énekelte. Monteverdi Toszkánai Ariái nem ilyen lázasak, de a meghajszolt emberi gondolat hasonló forgóin zuhognak lefelé. Szemeink előtt nyeli el a napvilág folyóit a Styx.

Beszélhetnénk róla, milyen tájakat kalandozott be témakereső útjában Monteverdi. Hogy élte át Tacitus könyveit, Bizáncot, a középkor fanyar tudományú teológusainak műveit és portréit. Hogy ámult Firenzei templomaiban, ahol beléköltözött Brunelleschi alakja, akit párkák és csillagtudósok formulái neveltek a világtörténelem művészi álmainak átélőjévé. Hogy káprázott és lebegett benne Venecia, a szülőváros, álommá válva, vagy dimenziókat veszelve, a felület bizonytalan valóságában, úgy ahogy azt a Palazzo Grimani képe sugalmazta, az építészet önmagát feltáró alapelveinek dinamikus kánonjával. De ott vannak a kellékek és a díszletek, egy perces emlékek és egy napos utitársak, rózsák és szekfűk, halálos árnyékú ciprusok, melyeknek ágaiban tanok rejtőznek épp úgy, mint a bizánci császárnő ravatalának halállal kacérkodó kozmetikájában, — és az Archipelagus madárcsacso-gásos vegetációja, melynek mitológiája elnyelte a keresztyénséget.

Mert a részletek ellenére is a keresztyénség az állandó téma, a történelem *civitas mundijával* harcoló *civitas Dei*. Ide torkollanak élmények, képek és problémák. Vakító élességű látás és zürzavaros érzelmi káosz összeadásában vajudják Szentkuthy könyvei a nagy kérdést, hogy jó-e a földön lenni. A hősök küzdenek és szenvednek, de a könyv nem felel. A könyv gondolat és művészet, melyeknek nincs közérzetük, vagy ha van, többé nem az életre vonatkozik.

Vajda Endre

SZENTMIHALYINÉ SZABÓ MÁRIA: ZRINYI ILONA. (Singer és Wolfner kiadása.)

Az író nő legújabb történeti tárgyú

munkája terjedelemben, tárgyban, hangban egyenes folytatása előbbi művének, a Lorántffy Zsuzsánna és I. Rákóczy Györgyről szóló: Örök társak-nak.

Ez sem régi értelemben vett történeti regény. Inkább romantikus történelem. Nem az író művész-keze formálta külön világgá a múlt chaoszából, hanem a történelem forró és tragikus sodra. Nehéz tárgyat választott. Zrinyi Ilona alakja fogalomná tisztult mindnyájunk tudatában. Ezt a nemesen tündöklő fogalmat élő emberré formálni, tapintható testi és lelki valósággá alakítani: nehéz feladat. Nem eszményíthette, — ezt elvégezte maga az idő; nem realizálhatta, nem hozhatta túlságos közel az olvasóhoz, — ezzel ártott volna írásának és köztudatnak is. Szerencsés ösztönnel találta el a középútát: életet lehelt alakjába, mégis meghagyta eszménynek. Tudatos-e vagy öntudatlan?, — de nagy pedagógiai értéke van könyvének. Nemzeti ideáljainkat tette benne tudatossá, élő erejűvé. Méltó rá, hogy iskoláink ifjúsági és tanári könyvtáraiban helyet kapjon.

Fel-felvillanó fényű, tragikus szépségű történelmi multból merített anyagot és Zrinyi Ilona életfonalára fűzte ezeket a sötét ragyogású gyöngyöket. Kezdődik a Zrinyiek tengerparti várában, Ilona férjhezmenetele idejében; végződik a törökországi bűjdosásban, — halálával. A közbeeső időt történelmi események s érdekes élet- és jellemképek zsúfolttorlódása tölti be. Zrinyiek és Frangepánok küzdelme török és német ellen; I. Rákóczy Ferenc beteges alakja; Báthory Zsófia különös egyénisége, kiben szinte tébollyá vált a protestánsok elleni gyűlölet. — Démonikus alakja legérdekesebb jellemrajz az egész regényben. — Thököly egyenlőtlen, szenvedélyes jelleme, szerencsétlen végű harca éles világításban áll előttünk.

Mindezek az események, jellemek s az élményszerű környezet és tájrajzok: Ilonára vetik sugarukat. Őt világítják meg. Őt égetik a szenvedések, anyaság, szerelem, kurucharcok — tűzállóvá, aki soha nem kér, mindíg csak ad lelke kincseiből.

Hangja a valóság szintjéről bizonyos pontig felemelkedett, szelíden archaizált, költőiségtől fűtött, patetikus hang. Meg-

Könyvek és írók

bízható, egyenletes, választott síkjából soha ki nem lengő. Ez a hang Szentmihályiné Szabó Máriának már egyéni hangja. Ha a Lorántffy Zsuzsánná-ja itt-ott még színtelen volt, ez a könyv színben, s hangjának egyéni színezetében is emelkedést mutat.

Debreczeny Lilla

NYIRŐ JÓZSEF: MADÉFALVI VE-SZEDELEM. (Révai kiadás.)

Nyirő József a magyar olvasóközön-ség szeretetét az erdélyi havasokról hozott történeteivel nyerte meg. Ezúttal a történeti regényhez tért vissza, de havasaihoz ebben is hű maradt, mert ez a regény — ha majdnem két évszázaddal régebbi korban ugyan — de ugyan-ott játszik: a Székelyföldön. Az író egy kevéssé ismert és emlegetett történeti eseményt emelt ki a múltból: az ősi, szabad székely népnek örökös katonai szolgálatra való köteleztetése, a határ-ország Mária Terézia által kívánt föl-állítására elleni elkeseredett küzdelmét. Két tábora van ennek a harcnak. Az egyik egyéneiben és egészében maga a székely nép, a másik nem egységes tábor, beletartoznak bécsi és erdélyi németek és — sajnos — magyar urak is.

Az a tény, hogy Nyirő is a székely-ségből sarjadt, nem teszi őt hamisan szubjektívvé, de képessé teszi a székely nép belülről való megérzésére. Természetes, hogy ez a ma alakjain keresztül történik s a regény szereplőit annyira közel hozza az olvasóhoz, hogy néha az az érzésünk: nem a két század előtti, hanem a mostani székelység létért való küzdelme folyik előttünk. A nagy idő-köz levegőtávlata nem ködösíti el őket, életteljes, eleven minden székely alakja, ismerős a nyelvük, szavuk járása, a mozdulatuk is.

A sok, külön egyéniségben meglátott ember közül legerőteljesebben megfor-málta a Lázár testvérek, Jováki bá' és főleg a Zöld-család tagjait. Köztük is legegényibb Zöld Péternek, a „tiszlend-ur“-nak nagyon mai s talán szubjektív figurája, a zord események sötét tónu-sának háttéréből pedig aureolásan tűnik elő Zöld Boriskának, a „kicsi fenyőbojt“-nak légiesen tiszta, finom leányalakja. A másik oldalon, az ellenség táborában

már távoliak az alakok, konturjaik inga-doznak, elmosódnak.

A regény cselekvénye nem életsorsok fejlődése. Különböző mozzanatai a szé-kelyföld különböző pontjain játszódnak le s az egyszer itt, egyszer ott fölbuk-kanó Zöld Péteren kívül nincs is más összekötő szereplő, aki főhősként lenne fontosabb a többenél. Nincs is főhőse a történetnek. Azaz, hogy mégis van, de ez nem személy, hanem maga a székely nép. Nyirő Józsefnek külön adomány a kollektív látás. Szereplőinek sokaságát nemcsak egyéneiben ismeri, hanem tehet-sége van arra, hogy őket és szabadság-törekvéseiket megrázó egységbe foglalt képekben, sőt képek sorozatában ér-zé-ki-tesse meg.

Ez a tehetség indítja az írókat tömeg-érzések és tömegjelenetek megfestésére. Az egész regényen végig nem egyes embereknek, hanem a székely népnek gyöt-relmes elkeseredettségét érezzük. A tö-megmozdulások rajzaiból kiemelkedik az erdőbe menekült székelyek téli havasi tartózkodása és magának a madéfalvi mérszárlásnak leírása. Ez utóbbi a re-génynek legkiemelkedőbb része. A bor-zalmas eseményt nyers valóságában, ob-jektíven, de bátran és mindvégig művé-szi erővel és készséggel örökítette meg.

A Nyirő jólismert zamatossá székely nyelvén megírt munkának nagy érdeme, hogy a székely nép szabadságszeretetének emléket állított. Nem kisebb értéke a re-génynek a benne perzselő erővel ízzó fajszeretet, egy talán éledő, de újból el-elhűnyő magyar öntudat erős írói meg-nyilatkozása.

Szabó Richárd.

KÉT NOVELLAS-KÖTET. (GRÓF BETHLEN MARGIT: MORZSAK. Athenaeum. É. n. MARÓTHY JENŐ: FFLVIDÉKI FALEVELEK. Egyetemi Nyomda. Bp., 1939.)

Gróf Bethlen Margit könyve 27 el-beszélésből áll. Az elbeszélések témaköre a legváltozatosabb, s a mese mesgyéjé-től a mindennapok reális világáig ível szivárvány-hidjuk. Bár az írónőt elsősor-ban különleges lelki helyzetek érdeklik, s történeteit fordulatosan bonyolítja a csattanós végig, még sem tudja érdekes-sé tenni őket. A témáknak ez a köre ma már az irodalmi kispolgárság érdeklődé-

sébe, vidéki lapok tárcáiba, önképzőkörökbe szorult alá. Azonkívül az írónőnek, hogy úgy mondjam, nincsen biztos, ráérző fogása, helyzeteit, alakjait, fordulatait nem tudja az egyszeri ráतालás, a végleges megoldás ellenállhatatlan erejével megformálni. Keresett szavai bizonytalanul lebegnek az anyag fölött.

Maróthy Jenő könyvéből a közönségnek egy másik rétege néz felénk: az a réteg, amely a szívével gondolkodik. Azt hiszi el, ami neki jól esik, s írójától saját érzéseinek, vágyainak művészi valósággá formálását várja. Maróthy Jenő ennek a közönségnek volt az írója. Ebben a kötetben szülőházájának, a Felvidéknek 20 éves megszállásával kapcsolatos elbeszélései jelentek meg. A mi körünkben s tőlünk nem messze játszódnak le ezek a történetek, s mégis valami meszerűség lebeg felettük: a magyarok s a velük érző tótok mind kedves, nemes, bátor, eszes emberek, a csehek: jóindulatúan kezelt gyáva, esetlen, ügyetlen, mosolyogni való alakok, akik még inni, mulatni sem tudnak. A róluk szóló történeteket olvasva, csakúgy dagad a mellünk: nincs külön nép a magyarnál. Fokozza még a káprázató varázst az író szívből jövő, bőven áradó humora, mely mint a mesebeli királyok szétszórt aranya csillog a sorok között. Ennyi kedvesség, báj előtt a kritikus apró kifogásai elnémulnak: aki szívbe mártotta a tollát, azt szívvel kell olvasni.

Tóth Béla

KÉT REGÉNY. (MOLNÁR KATA: A LÉLEK KÉSZÜLŐDIK. Franklin-Társulat kiadása. HUNYADY SÁNDOR: NEMES FÉM. Athenaeum kiadása.)

Molnár Kata regénye egy kicsit feladat: egy regény-kör első része, az élmények hatalmas tömegével számol le benne, s ilyen leszámolás, a nyersanyagnak félretakarítása az útból önmagában is eredmény. Sőt kötelessége mindazoknak, akik előtt nagyobb célok lebegnek. Ennek a feladatnak ő páratlan eréllyel és erővel megfelelt. A regény elolvasásakor úgy érezzük, mintha egy földrészt beleszakadt volna a tengerbe, s várjuk az utána rendre leválókat, hogy azok

vele együtt mutassák a műves mély erejét s a rázkódás irányát. Az alakításban kétségtelenül egyenetlenség mutatkozik, de a feladat maga is nagy teher-tétel — mikor mondható egy lélekkép teljesnek a maga kiszabott korlátai közt is?, a hiánytalanságra törekvés nehézségekre vezet, az emlékek nem sütnek egyforma hőfokon az inspiráció felkeltésére, s Molnár Kata eredeti, egyéni alakító módjának nem mindenik titkában egyformán jártas. Ábrázolása mindig kitűnő, az elemzés néha — villámosan vakító résekkel — nehézkes, néha pedig csak emlékszik, dokumentál, bizonyít, példát mond a hiánytalanság-ábrándjával mélységi és szélességi irányban, a szálak elvarrásának gondjában természetesen kihűl. Főlényesen világítja meg alakjait felülről, elülről, előtérben s a háttérről alig leválóan, megvillant profilokat, életeket, fejt fel titkokat és lelkeket, úgy hogy bár a regény egyetlen életkép, a saját lélekpályájának ábrája s módszeres szerelme az expressziós tömörítésű elemzés, cseppet sem csodálkozunk, ha egy Tolsztoj vagy Du Gard stílusú széles skálájú és nagy plasztikájú epikus fejlődnek ki belőle. Tárgyi világot ábrázoló képességeibe csak ritkán és mértékkel láttat be, de egypár tömör leírása éppúgy, mint az egész regény, megfigyelésekben is gazdag lélek emlékező és idéző erejére vall.

Hunyady Sándor könnyűreptű regénye éppen az ellentéte Molnár Katáénak, ha ellentétről lehet beszélni a logikán kívül az értelem megsértése nélkül. Ebben minden csupa fordulat, eleveenség, a mese jól olajozott bonyolítása s kikerekített egysége a képesség — s nem utolsó sorban a rutin — jegyei. Molnáréval az is szembeállítja, hogy míg Molnárt a személységnek azok az állandó, bennerejlő és lebirhatatlan tulajdonságai érdeklik elsősorban, amelyek nem is a *körülményektől* alakítva, hanem *azokat* alakítva adják az egyéniség sajátos légkörét s rendelik el végzetes útjait, Hunyady alakjai kellemesen himbálóznak az élet habjain, vagyis inkább — a regény életét élik. Hunyady nem a mélység embere; óvatosságból-e vagy szerénységből épp az alakjaiban rejlő lehetőséget nem

Könyvek és írók

aknázza ki eléggé; fél a ködtől; noha azt is meg kell adni, hogy kockázat-nélküliségében, a francia *bon sens* mértéktartásával, jellemzése mindig igaz és biztoskezü. Bár: némelykor csaknem a mélységek szélén jár, de ez olyan, mint-ha maga sem tudna róla; ő csak dombra vezet fel, az olvasó dolga, ha a lankák túlsó felén a mélységbe lát. Sajátos jellemzőmódja, a langyost paradoxonnal hűvössé hűtő, a lágyat paradoxonnal rugalmassá edző eljárása megóvja hamiságtól és érzélgéstől egyaránt, noha két Croker-i fordulat, a mesét fenntartó két, véletlenül alapuló félreértés az építményt kissé hajlékonyra teszi. Élvezetes, irodalmiasított zsargonnal ízesített stílusa, a neki megfelelő gondolatformákkal világának légkörét szinte érezhetővé teszi s könnyűségével együtt élvezetes olvasmánnyá avatja.

Hencze Béla

SZEMLÉR FERENC: MAS CSILLAGON. (Erdélyi Enciklopédia kiadás. Kolozsvár.)

Szemlér Ferenc, a fiatal erdélyi író-nemzedék tagja könyvével nagy feladatra vállalkozott. Önéletrajzszerű vallomásaiban egy erdélyi magyar élet útját akarja bemutatni, egy fiatal magyar lélekét, aki még a többségi magyar sors gondtalan, szélcsendes világában nőtt fel és aki ifjúkorának forrongó, lázas korszakában készületlenül és váratlanul került egyszerre a kisebbségi élet nyomasztó, pusztító viharába. A probléma igaztalan érdekes s ma, amikor az asszimilálódás és disszimilálódás kérdése népeket és országokat hoz mozgásba, különösen időszerű.

Szemlér könyvének első fele visszaemlékezés gyermekkorára. Megelevenednek előttünk a békebeli Erdély ismert képei, a megelégedett, patriarchális főszolgabírói világ, a kultúrahordozó, alkotnivágyó, de kissé fáradt, passzív magyar tanárság zárt élete és körülöttük mint éles keret domborodik ki a három jellegzetes város, Segesvár, Udvarhely és Brassó sajátosság arca. A rózsaszínbé játszó magyar élet mögött kitűnően érzékelteti az író a háttérben fenyegető rideg, jómódú szászág zárkózott közönségét és a lenézett, gettóéletű román tömegek titokzatos várakozását. Könyvé-

nek legjobb lapjai lennének ezek, kár, hogy részleteiben nagyon is érződik rajtuk a visszafelé beszélés. Egészében tétel-szerűen hat, mintegy a kérdés gyökereinek legtöbbször mesterkéltn felmutatása, hogy aztán annál inkább egyszerű és túlságosan is átlátszó legyen a tétel megoldása. Az erdélyi magyarságra és minden magyarra földrengésszerűen jött az imperiumváltozás, ezt tudtuk eddig is. Nem is az a hibája Szemlérnek, hogy közismert tényeket fölfedezésként mutat be, hanem inkább az, hogy saját életének, lelki fejlődésének minden egyes lépését, egyéni küzdelmeinek minden újabb állomását szimbólumként lobogtatja, saját sorsával egész népének történetét azonosítja. A Bukarestben küszködő, a renegátság vádjá alatt vergődő kisebbségi magyar egyetemi hallgató lehet szimbólum, valóban az is, jelképe egy társadalmi rétegnek, mely fölüyesnek akart látszani, pedig vak volt és gyámultalan. Milyen mások a néppel beszélni tudó Nagy Andrások és a román fővárosban dolgozó magyar munkások!

Szemlér Ferenc a vállalt nagy feladatot csak részben és egyoldalúan végezte el. Átfogó társadalomszemlélet híján a „morbus minoritatis“ okait, lefolyását és gyógyítását nagyon is egyéni szemszögből vizsgálta, így könyve is, — bár írójára és vele egy társadalmi réteg látásmódjára, gondolkodására igen jellemző és éles fényt vet, — a harcoló és dolgozó új kisebbségi magyar nemzedék arcának felfedésével adós maradt. Úgy érezzük, az író szemléletének hiányosságából fakad írói magatartásának bizonyos fogyaté-kossága is, így a sokszor indokolatlan fontoskodás és a mindig ellenszenves figyeltatási vágy is. Húzzuk alá és hangsúlyozzuk azonban ki nagy erényeit is: a nehéz és időszerű probléma fölvetését, a komoly és őszinte elmélyülést, a becsületes és tiszta szándékot, a bátor és építő kritikai állásfoglalást. Vallomásainak végső kicsendülése pedig egy, a népéhez visszatalált, felelősségteljes magyar író-t állít eléünk.

Bikási László

KOZOCSA SANDOR: BEVEZETÉS A BIBLIOGRAFIÁBA. (Budapest, 1939. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.)

Kleemeier, Robert Arnold, Wilhelm

Schubert, de különösen *Georg Schneider* alapvető kutatásai után szükség volt arra, hogy magyarul is rendszerezzük bibliografiai kutatásainkat és összefoglaljuk a bibliografia legfontosabb problémáit. *Szinnyei József, Gulyás Pál, Gárdonyi Albert, Trócsányi György* és a többi magyar kutató nagyérdemű munkái szinte önként kínálkoznak arra, hogy rájuk egy nemzeti bibliografia rendszerének épületét lehessen emelni. Ennek a célnak a szolgálatában áll *Kozocsa Sándor* műve is. Aki a szerző szorgalmas munkásságát ismeri, annak nem volt meglepetés ez a könyv, amely őszinte tárgyszeretet megnyilvánulása.

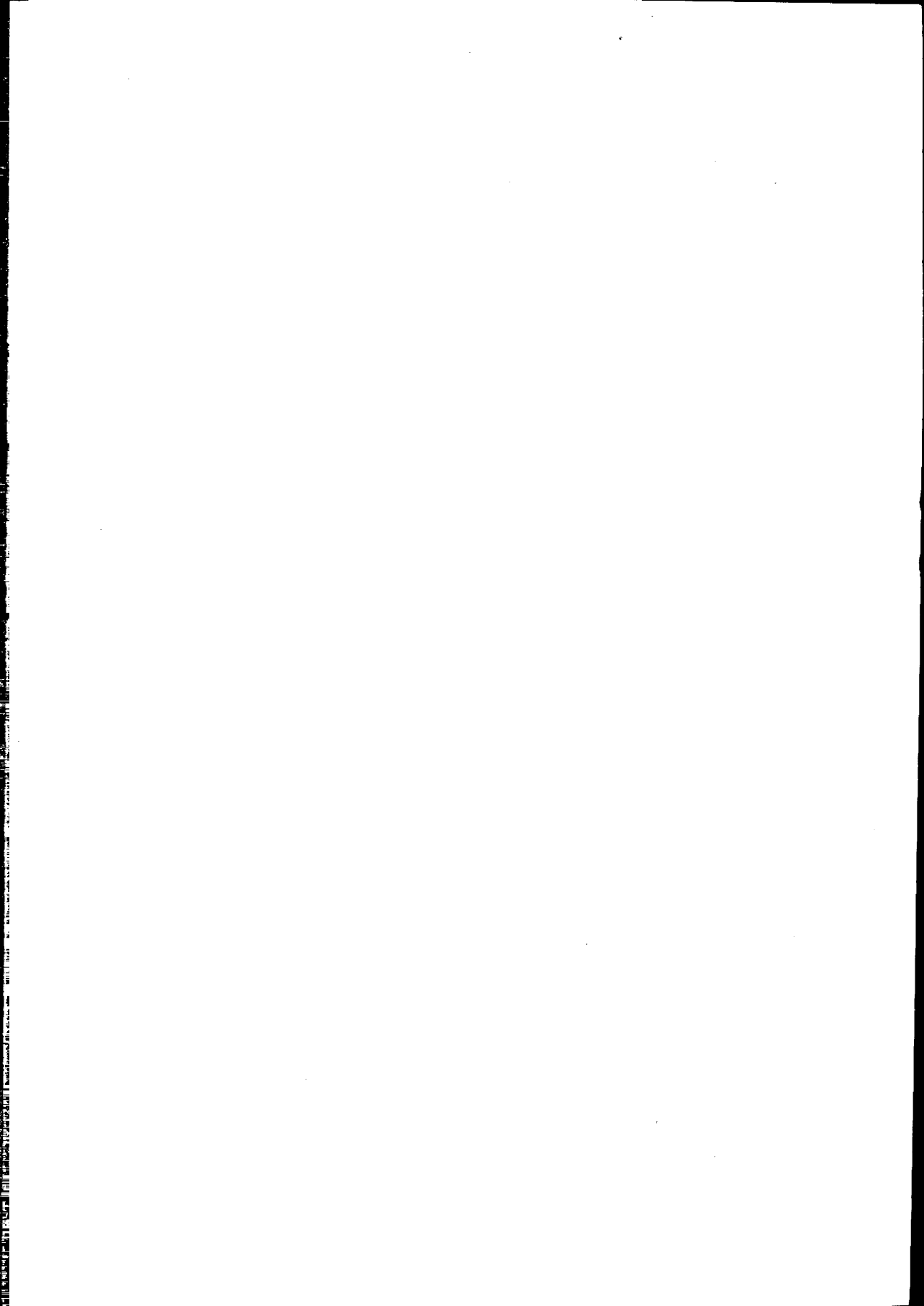
A mű először a bibliografia fogalmával és jelentőségével foglalkozik, majd a bibliografiai rendszerek lényegét világítja meg. Különösen hangsúlyozza a nemzeti bibliografiák szükségességét. Azután a bibliografus műhelytitkaiba világít bele. Majd a bibliografiai problémák néhány fontos fejezetével foglalkozik. Nagy melegséggel szól a magyar kutatók érdemeinek történetéről, s végül a bibliografia szellemi és erkölcsi alapjainak fejtegetésével fejezi be munkáját. Sürgeti a magyar bibliografiai intézet felállítását. A könyv egészét a szakértő és lelkiismeretes szorgalom jellemzi.

Merényi Oszkár

A Protestáns Irodalmi Társaság hírei

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság minden évben előadássorozatot szokott rendezni a közvéleményt leginkább érdeklő kérdésekről. 1940. február 2. és 4. közt a budapesti ref. teológia dísztermében (Ráday-u. 28.) rendezendő előadássorozata központi tárgyaül a mindnyájunkat foglalkoztató *külpolitikát* tűzte ki. Nemcsak a protestáns, hanem az egész magyar intelligencia szükségét érzi egy valóban illetékes és hivatott fórumtól eredő tájékoztatásnak, mely a szigorúan tárgyilagos tudomány és keresztyén magyar szellem jegyében helyesen világítaná meg ezt a napi szenvedélyek és viták tükrében gyakran eltorzított kérdést. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság meg van győződve, hogy tervbevett előadássorozata egyrészt a legszélesebb körű, felekezeti kereteket túlhaladó érdeklődéssel fog találkozni, másrészt pedig a szó legnemesebb értelmében a nemzetnevelés ügyének tesz ezáltal komoly szolgálatot. A felkérendő előadók, *dr. Révész Imre* püspök, *dr. Ottlik László* és *dr. Oszwald György* miniszteri tanácsosok, *Gyalóka Jenő* ezredes, *Makkai János* országgyűlési képviselő, *dr. Flachbarth Ernő* miniszteri osztálytanácsos, *dr. Asztalos Miklós* könyvtárnok és *dr. Máthé Elek* tanár urak a magyar szellemi életben elfoglalt helyüknél és szaktudásuknál fogva is hivatott ismertetői lesznek az időszerű kérdésnek.

A részletes műsor a Protestáns Szemle februári számában fog megjelenni.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLÉ

2

TARTALOM:

Révész Imre: **Debrecen lelke** • Gaudy László: **Keresztységünk 1940 elején** • Makkai László: **II. József és a magyar protestantizmus** • Schulek Tibor: **A magyar egyházi énekeskönyvről** • Joó Tibor: **Ember és élet** • Szántó Róbert: **Február (vers)** • Vajda Endre: **Egy Nobel-díjas finn regény** • **Jelek és magyarázatok** • **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERESCSÉNYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1940. FEBRUÁR

BUDAPEST

XLIX. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

V. SZÖNYI SANDOR: Osváth Ferenc: A nagykőrösi ref. tanítóképzőintézet története. — v. Ruttkay László: A felvidéki szlovák középiskolák	60
BIKACSI LÁSZLÓ: Törös László: Sárvári Pál, Arany János professzora	61
ISTVANYI GÉZA: Szarvasi Margit: Magánkönyvtáraink a XVIII. sz.-ban	61
TÓTH BELA: Fekete István: Zsellérek	62
SZABÓ RICHARD: Új Debrecen	63
V. E.: Fazekas Mihály: Lúdas Matyi	64

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1940 február 2-án és 3-án (péntek, szombat), minden délután ½6—8 óráig

előadásokat rendez a külpolitika kérdéseiről

az alábbi beosztás szerint. — A konferenciát vezeti és azon elnököl **Dr. Kapi Béla** evangélikus püspök, titkos tanácsos, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság ügyvezető elnöke.

Ezeket a konferenciái előadásokat a budapesti Református Theológiai Akadémia dísztermében (IX., Ráday-u. 28. sz. II. em.) tartjuk meg és ezekre minden érdeklődőt szeretettel hív és vár a Társaság

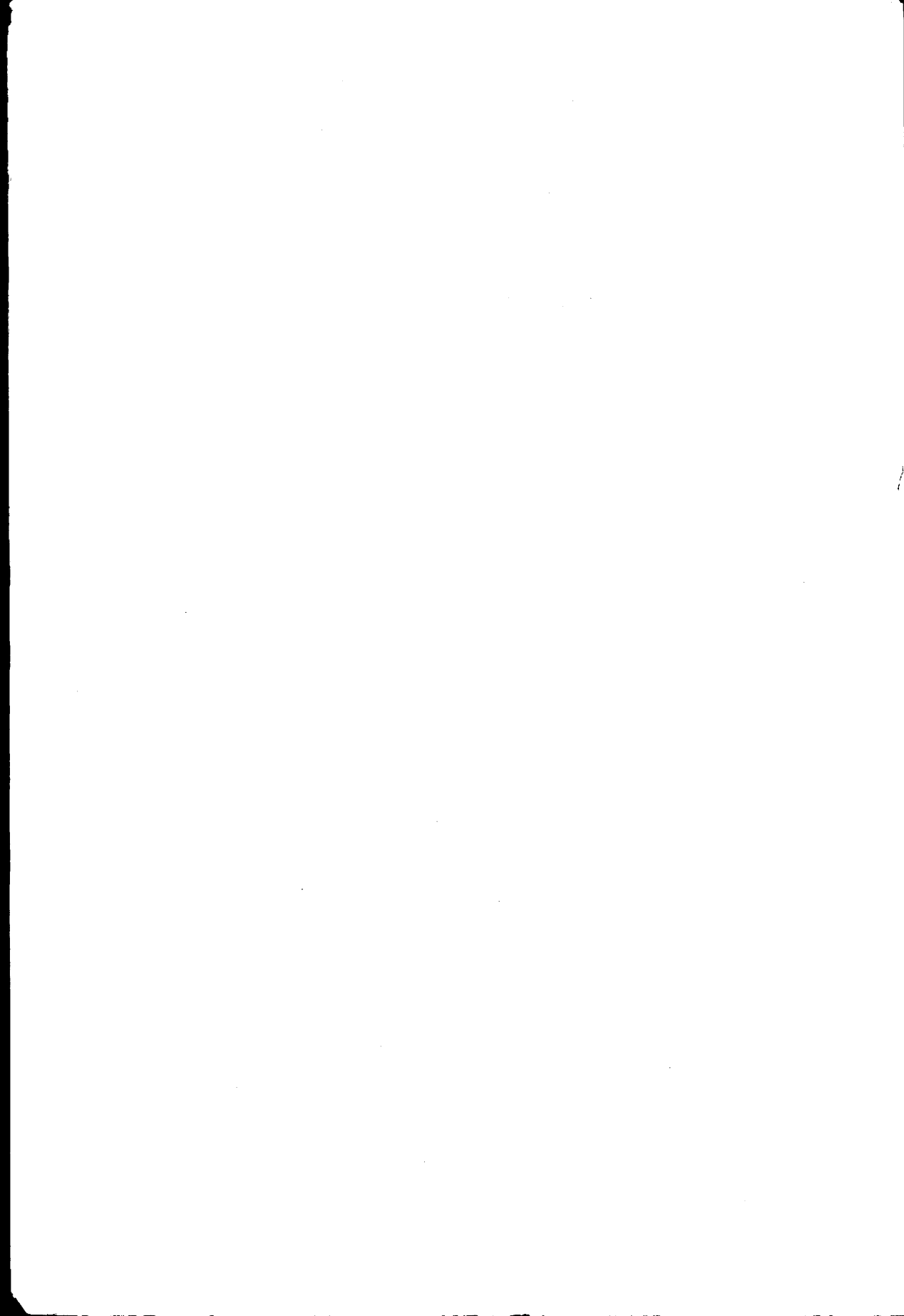
ELNÖKSÉGE.

Február 2-án, délután:

- ½6. A konferenciát bevezeti Dr. Kapi Béla ev. püspök.
- ½7. Dr. Asztalos Miklós író: „A magyar külpolitika történelmi irányvonalai.“
- 7. Dr. Flachbart Ernő min. tanácsos: „Nemzetiségi kérdés a világpolitikában a világháború után.“

Február 3-án, délután:

- ½6. Dr. Makkai János orsz. gyűl. képviselő: „Béke.“
- ½7. Dr. Máthé Elek főgimn. tanár: „Külpolitika és propaganda.“
- 7. Dr. Boér Elek közigazgatási tanácselnök: „Magyar protestáns külpolitika.“

Debrecen lelke

A címer rendszerint csak egy kegyeletesen őrzött ereklye: patinás ódon ékszere a családnak vagy más közösségnek, eredete mítikus ködökbe vész, legfőbb értéke az, hogy egyáltalán *van*, nem pedig az, hogy jelent valamit. De néha családok és városok, nemzetek és országok tudatosan vallanak a maguk címerével: hagyományos szellemüket, éltető lelküket fejezik vele ki és azt mondják meg, hogy emberöltők és nemzetöltők forgandóságában mi az, amit minden körülmények közt állandónak akarnak önmagukban tudni, amiért egyedül tartják érdemesnek az életet és a létezést.

Így vall a maga címerével Debrecen városa is. Ősi címerét, amely 1693-ban, szabad királyi városi rangra emeltetésekor már csak kiegészült, századok óta úgy használja és értelmezi, mint léte értelmének, szellemi alkatának, lelki arcának és történeti életmagnának tudatos kifejezését. Már több százados köztudatot fejez ki és fogalmaz meg a város sok pompás régi főbírája közül az egyik, a nagyműveltségű és mélyen istenfélő Szeremlei Sámuel, midőn Voltaire korának kellős közepén irgalmatlanul rossz versekben, de mélytűzű gondolatokkal éneklí meg városa címerét, vallomást téve városának lelkéről is.

Ennél a kétszázados tanúságtételnél külön kalauzt ma sem tudunk találni a debreceni lélek megismerésére.

A címerpajzs fölött tündöklő koronás sisakból lángok törnek elő s közülük diadalmasan emelkedik ki, a ragyogó nappal szembenézve, a hófehér tollú, kitárt szárnyú fénix. Ősi, rejtelmes mitológiai knak a Bibliában is megemlített csodamadara, amely a saját magának összehordta máglya balzsamos füstjében félezer évenként elégeti magát, de hamvaiból megifjodottan újraéled s a halhatatlan élet győzelmes szárnycsattogásával száll a Nap felé.

Azt mondja a kegyes főbíró, hogy ez a fénixmadár a címerben magát Debrecen városát jelenti, annak rengeteg sok romlására és pusztulására, néha csaknem a föld színéről eltöröltetésére emlékeztet, de egyúttal arra is, hogy ez a város valami elpusztíthatatlan életerővel támadt fel folyvást a hamvaiból és törhetetlen bizakodással várta, hogy az áldások napja a történet szörnyű éjszakái után újra meg újra kisüssön rá. Valóban: a történelem nem ismer jelentős magyar várost, amelynek a legutóbbi négy század folyamán annyi, létét közvetlenül fenyegető katasztrófán kellett volna, sokszor sűrű egymásutánban átmennie, amennyiben Debrecennek volt része. Majdnem két századon át olykor eszendőenként megismétlődő és alig egy-egy évtizedben kimaradó török és tatár-, kuruc és labandulás, borzalmas tűzvészekkel, ragályokkal, földrengésekkel vegyest, amelyek folytatódnak jól be a múlt századba, hogy azután 1849-ben és 1919-ben két ellenséges megszállás újra a régi idők emlékeit idézze vissza. Hány kisebb-nagyobb magyar város, község volt az elmúlt században, amelynek rémű-

letükben szétrebbent lakói egy-egy hasonló katasztrófa után évtizedekig, vagy soha többé nem tértek vissza feldúlt, elátkozott fészükbe! Debrecen polgárai pedig a legelső alkalommal, amikor már olyan-amilyen biztonságra számíhattak, mindig valami hihetetlen szívóssággal és hűséggel tértek haza kényszerű bujdosásukból a véres és füstölgő romok közé s kezdtek, a kelő nappal hívón szembenézve, új életet. Városunk sohasem volt erődített hely, sárkerítését kőborgó pusztai latrok is széjjelverhették; de volt egy hatalmas erőssége, amelyet XVII. századi szücsmesterkrónikása, Barta Boldizsár uram „engedelmesség“-nek nevez. Debrecen mindig engedelmesen meg tudta adni magát sorsának, titokzatos felsőbb rendeltetést ismerve benne föl: ezért tudott engedelmeskedni, ha kellett, a hódítónak, a rablónak, a zsarnoknak is, nem gyáva és elvtelen meghunyászkodásból, hanem azért, mert tudta, hogy azok egyszer le fognak szerepelni és el fognak tűnni, ő ellenben, a „civitas Döbrötzen“ itt marad, élni fog és a haló porából fog megújulni.

Debrecen valóban nagy árat fizetett azért, hogy Debrecen maradhasson és mindvégig megmaradhasson a nagy magyar Alföldnek azon a pontján, ahol először verte le sátrát, talán még az első Árpádok idejében, névadója és alapítója, egy Debreszin nevű törökfajta lovasnomád nagyúr, akinek még a neve is mozgást, fejlődő életet jelent. Élni, mozogni, fejlődni akart a debreceni ember minden időben, de csak ott, a magyar földnek és a magyar történetnek ama nagy útkereszteződésén, ahová őt a magyar sors egyszer odaállította. A lokálpatriótizmus a debreceni léleknek olyan különleges vonása, amely a történetben is, a jelenben is első pillanatra feltűnik — s amelyet ennél markánsabb kifejelettségben a történelmi magyar területen seholsem találunk meg az egy székelységen kívül. Ennek kifelé való megnyilatkozása kétségekívül sokáig a bizalmatlansághoz közelálló zárkózottság volt az idegennel, a „gyüttment“-tel szemben: ennek nyomait még ma is tapinthatólag érezzük, amikor a belvárosnak sík földön egészen meglepő girbe-gurba utcáit rójjuk, ahol a családi telkek belsejét házmagasságú téglakerítések zárják el a kíváncsi szemek elől. Mintha szeszélyesen kanyargó utcáival a rablónak akart volna a debreceni ember csapdákat állítani, magas falaival pedig az idegent akarta volna figyelmeztetni: az én házam az én váram! Közmondásossá lett a „debreceni szem“, amelyik csak azt veszi észre, akit vagy amit akar. De e külsőleg hidegnek látszó magatartás mögött minden időben az élet és munka hatalmas akarásának és vállalásának lángja lobogott: a poraiból meglevenedett főnix nyitott szemmel nézett a Napba, amely az óriási síkságot körülötte maga is százszor fölégethette, aszályba dönthette s mégsem szűnt meg számára áldások forrása lenni. Debrecen tudta, hogy az ő helye itt van a Nap alatt és az előtt az idegen előtt, aki ezt megértette, hamarosan kitárta a szívét.

Csak dolgoznia kellett az idegennel itt úgy, olyan keményen, olyan csöndesen, minden fatalizmustól és kishitűségtől, min-

den kalandvágytól és ideges kapkodástól egyformán mentesen, ahogyan a debreceni cívis dolgozott. Cimerében a pálmafa kettőt jelent: a teher alatt növekedést és a megfeszítetten szorgalmas munka s az avval együtt járó küszködés, szenvedés, túsús végre is elmaradhatatlan pályabérét. Debrecen már a középkor vége felé ipara és kereskedelme tette Magyarország egyik legjelentősebb városává. Ez a jelentősége az újkor elején még növekedett: a töröktől és némettől dúlt és fogyasztott országnak jó darabig ő volt legnépesebb városa. Tiszta magyar és jellegzetesen polgári életformák alakultak itt ki, amelyek akkor sem változtak meg lényegükben, amikor a török uralom okozta nagy gazdasági eltolódások folytán a polgárságnak a kereskedelemről és az iparról mindinkább a földművelésre és az állattenyésztésre kellett áttennie tevékenysége súlypontját. Amilyen dicsősége Debrecennek, hogy egész történetünkben jóformán az egyetlen pont, ahol színmagyar városi lakosság önmagából termelte ki a polgári életformákat, oly szomorúan végzetes ez az egyetlenség társadalmi fejlődésünk egészére nézve: mennyi problémánk nem volna ma probléma, ha vérbeli magyar elem és polgári életforma a magyarországi városi kultúrában egyebütt is úgy összenőhetett volna, mint Debrecenben!

Hogy mennyire *nem* nőtt össze, annak egyebek mellett az is fájdalmasan érdekes bizonyossága, hogy az átlagos műveltségű magyar ember, amikor tisztességadással akar Debrecenről szólni, akkor a *hajdúk fővárosának* emlegeti, amikor pedig lekicsinylő hangokat üt meg vele szemben, akkor *paraszt*nak titulálja őt és lakóit. Tehát halavány sejtelve sincs valamiről, amire pedig már maga az az egy jelenség megtaníthatná, hogy a debreceni őslakosság elnevezésére máig oly mértékben használatos a „cívis” szó, mint az ország egyetlen más városában sem. Aki ugyanis egyszer cívis volt, az nem volt sem hajdú, sem paraszt. Tehát nem volt tagja annak a katonai szervezetű és kollektív nemesi jogokkal felruházott hajdúvárosi településnek, amely a Bocskay István lángeszű felismerésének köszönheti létét, de amelybe Debrecen maga egy pillanatig sem tartozott bele (az csak közigazgatási esetlegesség, hogy a régi hajdúkerületből alkotott Hajdú vármegyének Debrecenben van a székháza). De hasonlóképpen nem voltak a lakói soha parasztok sem, tehát földművelő és robotoló jobbágyok: hiszen amíg földesúri város volt is, lakói már akkor oly polgári kiváltságokkal rendelkeztek, amelyeket gyakorlatilag nem sok választott el a szabad királyi városi rangtól. Ezt a rangot egyébként már Zsigmond királyunk felajánlotta Debrecennek, de olyan borsos árat követelt érte, hogy a jó cívisek inkább szépen megköszönték s éltek a lényeggel a név nélkül még három századig.

Ennek a mélygyökerű, hatalmas debreceni polgári öntudatnak és önértetnek minden zárkozottsága mellett is — sőt voltaképpen annak következtében — megvolt a maga kivételes vonzó és beolvastó ereje. A török elől menekülő dunántúli nemes családok

sarjai seregestől vétették fel magukat, nemesi kiváltságaikról lemondva, a debreceni polgárok közé, lettek iparosokká és kalmárokká és mint *ilyenek* lelkileg gyökeres debreceniekké, akiknek ivadékai közül aztán a város nagynevű vezetői is akárhányszor kikerültek. A XVIII. század óta szórványosan beszivárgott felvidéki német és szlovák eredetű kereskedő és iparos családok az ősi debreceni polgári munka ütemébe bekapcsolódva bámulatos gyorsasággal asszimilálódtak az itteni jellegzetesen magyar polgári társadalom igen értékes tagjaivá. Aránylag legidegenebbnek máig a kizárólag intellektuális foglalkozást űző beköltözőknek érzik magukat itt, mégha vérbeli magyarok és a lakosság nagy többségének református vallásán vannak is: a civis félig tudat alatt még most is abban a világban él, amikor a város főbírái és szenátorai a maguk sokszor klasszikus műveltsége mellett ipart űztek és kalmárkodtak. Ha nem nézi is éppen „gyüttment“-nek a tisztviselői vagy szabad pályán levő diplomás embert, de valahogy még ma sem érzi át elég mélyen a vele való sorsközösségét. Egyoldalú, sőt félszeg megnyilatkozási módja ez a Debrecenben egyedülállóan — sajnos, egyszersmind elszigetelten — kifejlődött nagyszerű magyar polgári öntudatnak: de nem korholni kell, hanem tisztelni és főként megérteni.

A címerkép központi alakja visz azonban a legmélyebbre Debrecen lelkének megismerésében: a glóriás Bárány, amely két nyitott könyvön áll és keresztet zászlót emel. Itt át kell adnunk a szót az istenes Szeremlei főbírónak, mert fogyatékos rigmusai-
val is a lehető legjobban magyaráz:

A Bárány szelid és ártatlan,
Mi is hát ötet kövessük.
Öreá nézzünk mind untalan,
Kegyetlenséget levessünk.

E Báránynak címere kereszt,
Mi is hát mind azt felvegyük,
Valamit Isten reánk ereszt:
Mindenekben kedvét tegyük.

Lábai két könyveken állnak,
Két könyvén a Szent Írásnak,
Ebben mi lelkeink találunk
Életet: ne higgyünk másnak.

Tehát az a kelő Nap, amelybe a megifjodó fönix tekint, nemcsak a földi, hanem az örök életnek a napja is. A debreceni lélek magasbaemelkedéséhez négy század óta a reformáció keresztyén-
sége adta a szárnyakat. Itt egyformán erős hangsúly van a reformáción és a keresztyénségen. Debrecen keresztyén-sége az Ó- és újszövetségi Szentírásón nyugvó bibliás keresztyén-ség volt és háromnegyed részében ma is az. Szeremlein kívül még nagyszámú

theologiailag művelt főbíró állt előtte is, utána is a város élén. A református prédikátorokkal s a XVII. század végére már csónkaegyetemé fejlődött Kollégiummal együtt ezek a főbírák tették Debrecen az újkori magyar könyvkultúrának századokon át legtermőbb központjává. Debrecen az egyetlen magyar város, amelynek tulajdonában már majdnem négyszáz év óta egyvégtében van egy virágzó nyomdavállalat. Ennek sajtója ontotta egykor fél Magyarország számára a vallásos és világi, de mindig föltétlenül bibliás és evangéliumi szellemű magyar nemzeti irodalmat, amelynek legszorgalmasabb olvasója, nem egyszer mecenása, maga volt a kérgestenyérű debreceni cívis. A magyar irodalom újjászületésének nagy korszakában, amelynek útjelző csillagfénye a Kazinczy európai magyarsága, Debrecen azért mert és azért tudott egészségesen konzervatív maradni, mert az ő irodalmisága a bibliásságában gyökerezett és mint magyar irodalmiság is négyszázados szakadatlan folytonosságra tekinthetett vissza. Kazinczy ezt a konzervatív vonást nem bírta megérteni és méltányolni a Csokonai és a Fazekas Mihály Debrecenében: ezért ragasztotta rá a nyakas maradiságát és csalhatatlansági öntudatát persziflálni akaró „kálvinista Róma“ jelzöt, amelyet az *akkori* Debrecen még (méltán) maró gúnynak érzett, csak a *mai* di-sekszik vele, mert már elfelejtette eredetét.

A „kálvinista Róma“ titulus egyebek mellett azért is kíméletlen és méltatlan csúfolódás volt, mert Debrecen mindaddig, amíg vallási tekintetben Kálvin után indult, éppen a Rómával összehasonlítást tűrte legnehezebben. Annyira kálvinista azonban, Istennek hála, sohasem volt, hogy emiatt megfélemedezett volna keresztyénségéről és arról, aki *minden* felekezeti keresztyénségnek egyetlen létoka és értelme, ura és törvényszabója: Krisztusról, az Isten bárányáról, az Ő zászlajáról és az Ő keresztyéről. Ma is megvan a Déri-múzeumban a zászlós és keresztes bárány legrégibb, kőből kifaragott képe, amelyet a képromboló Méliusz is meghagyott a mai Nagytemplom helyén állt Szent-András egyházban, ahol ő ugyan egyfelől Róma ellen mennydörgött, de másfelől, a szentháromságtagadás ellen vívott ádáz és eredményes küzdelmében, a történelmi keresztyénség legnagyobb közös javát védte. Debrecen nem azért lett reformátussá, hogy a keresztyénség nagy egységéből kiszakadjon, hanem azért, hogy a keresztyénséget mélyebben átélhesse és teljesebben birtokolhassa. Kollégiumában, amely a törzsökös magyarság közt meggyökerezett kálvinizmusnak egyik legerősebb védőbástyája és kiröpítő fészke volt, már a XVIII. századtól fogva meleg és megbecsülő otthonra találtak a magyar hazának más hitvallású és más fajhoz tartozó tagjai is: felvidéki német és szlovák evangélikus ifjak, görögkeleti román és szerb tanulók. Idegen nevekhez fűződő nagyértékű alapítványok hirdetik a Kollégiumban, hogy ez a kapcsolat marandó lett és áldott gyümölcsöket termett. Sőt a régi harcos ellentétek megnyhülte után a katolicizmust is szeretet és tisztességadás fogadta a valamikor színreformátus Debrecenben. A cívisek,

bármily keményen ragaszkodtak a II. Helvét Hitvalláshoz, tudták azt a Szentírásból nagyon jól, amit Jézus mondott: „*Más juhaim is vannak nékem, amelyek nem ebből az akorból valók...*“ Legyen itt átadva az emlékezetnek, hogy amikor századunk elején elhunyt Debrecenben egy nagytehetségű katolikus főpap, a városnak akkor egyik legkiválóbb és legharciasabb, mindenesetre a legnépszerűbb református lelkipásztora megható versben búcsúzott tőle s a vers utolsó sora ekként hangzott: „*Virágot néki — szíve volt*“. És legyen itt felújítva annak a néhány hónappal ez előtt történt és kellőképpen *nem* méltányolt eseménynek emlékezete, hogy egy magyar irodalmi ünnepségen, melyet a Kollégium falai közt tartottak, együtt szerepeltek igazán megkapó lelki összhangban református tanárok és lelkészek piarista szerzetes tanárokkal!

Debrecen lelke az a magyar polgári lélek, amelyet tűzállóvá a város fönix-sorsa edzett, teher alatt nőni a munka pálmájának reménysége tanított, lelki magyarrá a Biblia tett, türelmessé és tágkeblűvé a Kereszt titka nevelt.

Talán meglepő, hogy mindeddig nem esett szó a Kossuth Lajos és a függetlenségi nyilatkozat Debrecenéről, pedig a köztudat Debrecen lelkét leginkább ebben a kapcsolatban keresi. Kétségtelen, hogy a negyvennyolcas-negyvenkilences idők mély nyomot hagytak Debrecen lelkében, de ezt az akkor már századok óta kialakult lelket lényegében nem változtathatták meg. Debrecen a magyar szabadságnak és függetlenségnek is legfőként azért örült, mert a polgári munka kibontakozásának új nagyszerű lehetőségeit remélte tőle s mert a nemzeti szabadság és függetlenség jogát és követelményét a Bibliában is igazolva látta. Meghozta a szabadságért és a függetlenségért, vérben és vagyonban, a maga nemes áldozatát, de a felülkerekedő zsarnok ellen nem támadt föl kalandos hősiességgel, hanem kivárta, amíg elmegy. Volt református prédikátora, aki hét évig zörgette a láncot Olmützben és Josefstadtban, volt ugyanakkor olyan prédikátora is, aki fényes alkalmazkodóképességgel járt túl az önkény eszén, nem a maga, hanem a reábizott lelkek és ügyek érdekében, mentve jobb időkre, amit lehetett. Mikor a fiatal Ferenc József látogatása emlékéül, az abszolutizmus kellő közepén, a Kollégiumban elhelyezett emléktáblára *merték* bevésni, hogy a magyar nemzet „*sok mindenre áhítozik, még több nélkül szűkölködik, de a legtöbbet reméli*“ — akkor ezek a debreceniek a legnagyobb sötétségben a legragyogóbb világossággal kifejezték városuk lelkét. Van-e magyar ember, aki *éppen ma, éppen ebben* a kifejezésben a magáénak nem érezné ezt a lelket, Debrecen lelkét?

Révész Imre

Keresztyénségünk 1940 elején

A német-lengyel háború kezdetekor Európa keresztyénsége megdermedten figyelte az eseményeket. A német protestántizmus évek óta jelentette meg azokat a füzeteket, amelyek a Lengyelországban élő evangélikusok szenvedéseit örökítették meg. Annak, aki a nemzetközi protestáns életet figyelemmel kíséri, régóta várt tragédia kibukkanása volt ez a háború. Amióta pedig a német-lengyel háború napipolitikai szemmel nézve befejezést nyert, azóta pontosan tudja az európai protestántizmus, hogy 14 evangélikus mártír lelkész nevét jegyezte fel a német egyháztörténelem. Nehány özvegy és néhány árva gyermek fog sokáig beszélni arról, hogy a missziói küldetés ára milyen nagy volt a harmincas években a közel keleten.

A német protestántizmus e háború befejezése óta is ad jelentéseket arról, hogy a volt lengyel területen mi történik a protestántizmussal. Azok az egyházi alakulatok és mozgalmak, amelyek földrajzilag a német birodalomhoz tartoznak, azok a német egyházi szervezkedés irányítása mellett végeztenek. Az orosz területre jutott német, vagy más egyháziasság vagy engedelmeskedik a hazahívó szónak és áttelepül faji és egyházi vonatkozásban, vagy pedig helyén marad s próbál az új viszonyokhoz alkalmazkodni. A Stanislauban működött Zöckler evangélikus lelkész és intézményei kormányintézkedésre működésük területét áttették egyelőre a német birodalom szász tartományi egyházi vidékeire. Nem tudja ma még a nagy nyilvánosság azt, hogy ezzel az átköltözéssel az egész keleteurópai új protestáns mozgalom is gyökerét és talaját veszítette-e, hiszen a misszionáltak és a fiatal lelkészek egy része, már az ott élő lakosság köréhez tartozó s tudjuk azt, hogy a népi elemek politikai értékeléseken túl és alul magához a földhöz ragaszkodnak. Úgy hírlik, hogy az orosz fennhatóság alatt levő egyházi alakulatok a litván és eszt egyházi fennhatóságok alá rendelték magukat, mert ott úgy tudja sok egyházához ragaszkodó ember, hogy az eszt protestántizmus önállóságát semmi nem veszélyezteti, sőt annyira akcióképes, hogy az ország legviharosabb külpolitikai mozgalmai között folytatta le püspök-választó munkáját, melynek eredményével az esztek megelégedetteknek látszanak.

Ezenkívül vannak híreink mendemondák s szájról-szájra járó közlések alapján arról, hogy különösen a lengyel római katolikus lelkészek közül milyen sok vette kezébe a vándorbotot s azóta Európa különböző városaiban és kolostoraiban igyekeznek kipihenni a nagy megpróbáltatásokat s az is hírlik, hogy az új orosz uralom eddig elég emberséges módon járt el a neki nem tetsző egyházi emberekkel: a 40 éven aluliaknak megadatott a menekülés lehetősége, az idősebb korosztály lelkészei, akik nem kívánták gyülekezetük színhelyét elhagyni, azokat hivatali mun-

káikban nagy mértékben korlátozták s itt is az a terve a szovjetnek, ami az óshazában, hogy bizonyos lelkészeket nem tud és nem mer vizsgálat alá vonni s az ilyen lelkészek megrokkanasukig dolgoznak. Viszont az ilyen gyülekezet megöregedett lelkésze után új lelkészt már nem választhat. Lehet az is, hogy az egyházi életnek ilyen beállítása csak az egyházi sajtótudósításokban ilyen világos s a gyakorlatban valamivel komplikáltabb.

A világ keresztyénségét sokkal inkább foglalkoztatja az angol-francia-német háború. Az az eseménynélküliség, amely a frontokon történő és folyó háborút jellemzi, az európai keresztyénség egyedüli vígasza. Ha hírt kap arról az európai ember, hogy a párizsi hercegérsek, Verdier, rádió-beszédet mondott a háború népszerűsítése és az arra való lelki felkészülés szükségéről, ez a cselekedet nem veszélyezteti még a keresztyénség egészének békében való bizakodását. Ha a pápa engedélyt adott is arra, hogy a háború tartama alatt fegyveres katonai szolgálatot teljesítő lelkészek használják fegyvereiket s nem veszélyezteti őket az az emberölési vád, melynek súlya alatt lelkészi szolgálatuk alól mentesítendő, más oldalról köztudomású lett az is, hogy a német lelkészek 40 százaléka teljesít háborús szolgálatot. E 40 százalék fele katonai lelkész, másik fele pedig fegyveres szolgálatot végez. De a szembenállásban van valami olyan egymást segíteni akaró tevékenység, ami a háborútól és egyháziasságtól legtávolabb álló lelkeket is erősen meghatja s ez az, hogy a háború első perceiben fogságba helyezett s Angliában élő német lelkészeket egy kivétellel szabadlábba helyezték. Ezen kezdeményező intézkedés megtörtént Franciaországban is s ezzel egyidejűleg Németországban is. Ma azt lehet állítani, hogy a háborús államok területén élő s politikailag más államokhoz tartozó protestáns és katolikus lelkészek már csak az elfogatás kellemetlen emlékeire gondolhatnak vissza.

Ezen békülékenységet sejtető egyezségek ellenére a keresztyénség a háború tartamát sokkal hosszabb idejűnek látja, mint a politikai sajtó békegalamb-eresztgetéseit végző akciói valószínűsítik. A keresztyénség felelős szervei sötétben látók. A Lutheránus Világszövetség 1940-re Philadelfiában tervezett konferenciáját már lemondotta, az anglikán egyházak szintén 1940-re tervezett Lambeth-konferenciáját is lemondották s a legutóbbi napokban történt meg a római kúrián is az a döntés, amely a Nizzában tervezett 1940. évi eucharisztikus kongresszust elhalasztotta. Ezt az elhalasztást ugyancsak nem indokolták meg s csak annyit hallott a nagy nyilvánosság, hogy az elhalasztott eucharisztikus kongresszust csak Franciaországban lehet megtartani.

Az államfők egyháziassága egyenesen szembeszökő. Azoknak, akik hallgathatták az angol királynak az évforduló alkalmával felolvasott beszédét s megérezték a királynak Isten hatalma alá kívánczó vágyakozását, azok, akik tudják azt, hogy a 90 éves Mackensen születésnapjának reggelén házi istentiszteleten vett részt, a román király nagyváradi beszédének e szavai figyelemre-

méltók: „Sokak részéről érdekes találkozás az, hogy én éppen ma, Annak a napján, aki az emberiségnek békét hozott és a testvéri egyetértést predikálta, katonáimhoz, a fegyverek hordozóihoz szólok.“ A többi uralkodó és fejedelmi ember bizonyágtevése is ismert a világ előtt s azon csodálkozik méltán a világ, hogy mindenki békét akar, mindenki igazságát vitatja, mindenki a keresztyénségért akar élni s a vezérek fejére is Isten áldását kéri nagy és kis ember egyaránt s még sincs, még mindig nincs béke.

A háború első negyedéve lehetővé tette azt, hogy a háborútól pillanatnyilag távollévő hatalmak akadémiásan beszéltek a háború kérdéseiről még keresztyén szempontból is, de abban a pillanatban, amikor az orosz- finn háború megindult, úgy mozdult meg az egész világ lelkiismerete, mint még talán soha a történelemben akkor, amikor az egyik legkisebb nemzet államisága és önálló élete veszélyeztetetté lett. Nem akar e sorok írója tévelyegni s készséggel elismeri azt, hogy a finnek sportbeli teljesítményei hódították meg az egész világot. Ennek a szegény északi népnek aszketikus életmódja a sport terén valóban olyan eredményeket mutatott az utolsó negyedszázadban, amelyre joggal figyelt fel a világ, de leírhatjuk azt is, hogy az utolsó 15 évben bizonytalankodó és hitetlenkedő keresztyénség egyházi megerősödésért, erőforrások megtalálásáért s evangéliumi keresztyénség egyszerű formáinak elsajátításáért nem tudott máshova menni, mint a finn evangélikusokhoz. Azt is le kell írni, hogy az a testvéri találkozó, mely hazánkban három évvel ezelőtt volt, amikor finn, eszt és magyar evangélikus lelkészek adtak egymásnak hazánkban találkozót, az több volt a divatba jött konferenciázások bármelyikénél, s komoly gazdagodást jelentett faji, de főképpen evangélikus egyházi tekintetben. Azt merjük hinni, hogy a mély valóság, amely a finn testvéreinket jellemzi, legalább olyan komoly tényező és vonzó erő volt a nagy együttérzésben, mint amilyen a sok sportsiker után érezhető volt a világ elismertetésén keresztül. Sőt hozzátehetjük azt, hogy ma nyugodtan állítják Finnországot, mint a legkeresztyénibb államot Európa és a világ lelkiismerete elé s azt a napjainkban borzasztó méretekben dúló küzdelmet joggal tekintik olyannak, mint amely a hit és hitetlenség gigantikus összeütközése.

Nem lehet lemérni azt az együttérző emberhullámot, amely a finnek küzdelmei óta elöntötte a világot. Sok és szép, amit Rooseveltt és Amerika akar tenni a finnekért, hálásan nyugtázza a magyar protestantizmus azt, hogy éppen a magyar római katolikus színezetű napilapok (Új Nemzedék, Nemzeti Újság) karolták fel a kezdet kezdetén a legerőteljesebben a finn ügyet s jólesik az, hogy a pápa mindent megtesz a finn evangélikusok keresztyénségének megvédése érdekében. Mert azt egy pillanatig sem akarjuk gondolni, hogy a Finnországban élő 1541 római katolikus élete foglalkoztatná különösebbképpen, aminthogy bizonyos mértékig túlzás volt a finn római katolikus püspök nagy pásztorlevelének leközlése, hiszen 1541 lélek részére püspöki stallumokat a

keresztyénség egyik ágazata sem tart fenn s mindezekon felül a világ már tudja azt, hogy most a finn államról s a finn protestantizmusról van szó.

A hitelenség eredményezte a háborút s ebben a háborúban is az bizonyosodott meg, hogy a finn hívő evangélikusok katonai teljesítményét a legmagasabbra kell értékelni. Aminthogy az egész háborús összeütközés mai állapotaiban s az elkövetkező változásokban és fejleményekben sem lehet tekintettel nem lenni a hívő protestantizmusra. Lehetetlen nem megindultsággal gondolni a múlt év utolsó hónapjának három első napján tartott könyörgő istentiszteletekre, melyeket a skandináv evangélikus keresztyénség tartott s lehetetlen örömmel nem gondolni arra, hogy Európa eddig leghitlenebb fővárosainak protestáns templomai nemcsak vasárnapokon, hanem hétköznapokon is megtelnek. Mi, akik még jól emlékszünk a háborús keresztyénség elhajlásaira az elmúlt világháború idejéből s akik láttuk azt, hogy a veszély megszűntével mennyire tűnt el ez a vallásosság, ma azért értékeljük ezt különösen nagyra, mert olyan államok fővárosairól és embereiről van szó, akik a fennálló világrenddel ellentétben a bizonyágtetésnek egy formáját mutatják a hithez való visszatérés cselekedeteiben.

Az európai protestantizmus országoként és szerves egységben is tovább akar jutni ezeken a kezdetleges próbálkozásokon. Az angol, a dán, a német, francia, holland, norvég, a svéd, a romániai, a svájci, a magyar és az amerikai protestáns keresztyénség a maga állami keretein belül szervezkedik a Caritas inter arma munkáira. De nemzetközi vonatkozásban is megalakította szervét Ecco (Emergency Committee of Christian Organisations) címen, a németek pedig EHIK (Evang. Hilfswerk für Internierte und Gefangene) néven kezdték olyan működést, amely a német birodalom területén túlmenően fogja végezni a keresztyén szellemben való szolgálatot.

Az európai keresztyénség mindkét ága — a protestáns és a római katolikus egyaránt — vallja és éli azt, hogy az egyház bár természeti adottságok szerint egyetért az államok munkájával, a háború kérdésében igyekezni fog semlegességét megtartani. A semlegesség kérdését megtárgyalták a háború kezdete óta evangéliumi alapokról kiindulva s a norvég püspök, Eivind Berggrav, kezdeményezése határozta el az európai protestantizmus pozitív és aktív semlegességét, amelyben mint programvázlatban természetesen csak karitatív intézkedésekre és célokra szabad gondolni. Az amerikai keresztyénség ezen elhatározáson túlmenően a Federal Council of the Church of Christ indítványára elfogadták az alábbi három pontot:

1. Minden egyházban imádkoznak a békéért.
2. Az ígéhirdetésben ne történjék említés a háború dolgairól.
3. Amerika pedig mindenképen semleges maradjon.

A semlegesség érdekében folytatott küzdelem természetesen nem akadályozza meg azt az ökumenikus szellemben való egy-

másra gondolást, hogy ott és ahol az európai keresztyénség a hitetlenség által komolyan veszélyeztetik, ott egységesen gondolkodik a keresztyénség mindkét felekezete azon, hogy félretéve fél-évezredes ellentétet és meg nem értést, most azon kell lenniök, hogy egymást teljes egészében megsegítsék.

Ha megéri e sorok olvasói közül valaki a háború végét s a nagy diplomaták írásait olvashatja, ott bizonyosan abban találja meg a háború indítékát, ami a világ dolgaira vonatkozik. Sok hadászati könyv is lát majd napvilágot, amelyben a sikertelenség és a pompás eredmény egyaránt megtalálja a kellő értékelést s kevesen lesznek akkor papok és egyházi emberek, akik arról fognak beszélni és írni, hogy ők előrelátták és tudták azt, ami bekövetkezett. Ezek az emberek akkor a romok eltakarításával és a bajok helyrehozatalával lesznek elfoglalva, mert mindig az történt ezen a földön, hogy a lelkek és népek tömegei hajoltak el Istentől s zúdították ezzel bele a világot a borzalmak borzalmaiba s amikor a bűn méltán szenvedni büntetését s lakolni kellene mindenkinek, akkor ismét az egyház vállain fog felemelkedni az ember Isten közelébe. Nagy és nyitott kérdés az s ez az 1940. év elején élő keresztyénségnek nagy kérdése, hogy ez a háború is csak intermezzo-e a világ életében, amely után lesz ismét béke és evangélium a földön, vagy pedig olyanná dagad ez a háború éppen napjainkban, amely után békét remélni, talpraállásban bízni a hívő ember szemével nézve is a dolgot, emberfelettinek látszik.

Az Írás ezt írja: ki vett részt az istenek tanácsán? de a jelek, amelyeket látunk s amelyeket élnünk kell s élni kellett azoknak, akiknek szemén megjelent a halálfélelem a lövészárokokban, a repülőgépen és a torpedórombolón, azoknál ezek a kérdések részben megoldottak. S ahogy ez még ma előttünk áll, az élőknek tanulni kellene a holtá merevedett néma ajkak halotti, csendes beszédéből.

Gaudy László

II. József és a magyar protestantizmus

Újabb történetírásunknak egyik célkitűzése, hogy a nemzeti és vallási szempontból hirhadt XVIII. századot tisztára mossa. Divattá kezd válni a század új elnevezése: „a nemzeti erőgyűjtés kora“. *Mályusz Elemér* új könyve, „*A türelmi rendelet*“ az olvasót inkább a régi felfogás rehabilitálására indítja. A könyv ugyan tulajdonképpen József uralkodásának tíz esztendejét tárgyalja, de szükségszerű kitekintést nyújt a türelmi rendeletet megelőző évszázad valláspolitikájára is.

I. Száz évig, mint Damocles kardja, függ a protestantizmus

feje felett az 1687-i országgyűlés vallásügyi határozata, mely az előző, a vallásszabadságot biztosító törvényeket érvényben hagyja ugyan, de csak egyelőre, „ad huc“, amíg az uralkodó kegye jónak látja. Ezzel a protestantizmus Magyarországon megszűnt bevett vallásnak tekintetni és a megtúrt felekezetek közé süllyedt. A kegyelemdőfést az 1715-i országgyűlés adta meg, melynek határozata értelmében vallásügyet a diéta többet nem tárgyal s azokat az uralkodó hatáskörébe utalja. III. Károlynak és Mária Teréziának vallásügyi felfogását pedig eléggé ismerjük ahhoz, hogy tudjuk, mit jelentett ez. Az államtanácsban létrejött rezolúciók döntenek most már a magyar protestantizmus sorsa felett s a fanatizmus egyértelműleg a protestantizmus kiirtására tőr, akár az uralkodó, akár a klérus, akár a kormányhatóságok, vagy a vármegyék kezébe lett légyen letéve a döntés. Már a korszak elején kialakult az az állapot, hogy a 11 nyugati megyében a protestánsok csak két-két, ú. n. *articularis* helyen bírhattak templommal, 19 más megyében vallásgyakorlatuk az 1681-iki állapotban merevített meg, míg a töröktől felszabadított részekben ezt az időpontot még későbbre, 1731-re tették, tehát beszámították azt az időt is, amikor a rekatolizáció minden gátlás nélkül működhetett. III. Károly egymást követő rezolúciói újabb és újabb jogfosztásra adtak alkalmat. 1731-ben a protestáns hivatalnokokat az ú. n. *decretalis* eskü letételére kötelezték, melynek Szűz Máriára és a Szentekre vonatkozó szavai miatt protestáns ember többé hivatalt nem vállalhatott. A rezolúciónak titkos pontja egyébként ezt határozottan ki is zárta. Ugyanakkor a protestáns házassági ügyeket a katolikus szentszékek elé utalták. Az 1748-i rezolúció megtiltotta a protestáns superintendenseknek, hogy egyházközségeiket látogassák és egyházi gyűléseket tartsanak, 1749-ben pedig a lelkészeket tiltották el attól, hogy a leányegyházakba kijárjanak és ott lelkészi ténykedéseket végezzenek. Az ellenszegülőket a leg súlyosabb börtönbüntetéssel sújtották. Felsorolhatatlan azoknak az intézkedéseknek a száma, amelyek mind a protestáns egyházi élet megbénítására törtek. Csak mint legkiáltóbbakat említjük fel azt a kettőt, melyek értelmében a magángyakorlatos helyeken a stólát a protestánsok is a katolikus plébánosnak kellett, hogy fizessék, és a protestáns lelkészek felett a katolikus püspökök még dogmatikai kérdésekben is felügyeleti jogot gyakoroltak.

Ilyen volt a rendeletek szelleme s a végrehajtás méltó volt hozzá. A klérus és főleg a jezsuita iskolák által befolyásolt magyar katolicizmus a legnagyobb kegyetlenséggel hajtotta végre ezeket a rendelkezéseket, sőt ahol tehette, még túl is ment rajtuk. Az egész nyíltan bevallott cél a protestantizmus teljes kiirtása volt. Gróf Batthyány Ádám még saját károsodása árán is elüldözte birtokairól protestáns jobbágyait és élénken sajnálkozott, hogy „Öfelségének kegyes intenciója még nem effectuáltatott, abban tudniillik, hogy az egész magyarországból az prédikátorok elimináltassanak“. Földesúr és vármegye tökéletesen egyetértett abban, hogy még a törvény kijátszásával is lehetetlenné kell tenni

a protestáns vallásgyakorlatot. Megdöbbenő adataink vannak arról, hogy buzgó földesurak hogyan üldözték el minden igaz ok nélkül protestáns magyar jobbágyaikat, hogy katolikus svábokat telepítsenek helyükbe s a vármegyei hatóságok előtt semmiféle félremagyarázása a törvényeknek nem látszott cinikusnak akkor, mikor egy-egy nyomorult, vályogból vert, szalmafedeles protestáns oratórium lerombolásáról volt szó, vagy mikor azok kijavításának engedélyezését kérték. Szívbemarkolóak a magyar jobbágyközségeknek az uralkodóhoz intézett panaszai, melyek a méltatlan elbánásról számolnak be és rimánkodva könyörögnek irgalomért, vagy legalább a törvények betartásáért. A somogy megyei Csepelen 1751-ben Krisztus kínszenvedésére kértek kíméletet templomuk számára a magyar jobbágyok, de földesuruk, a veszprémi püspök, és a megye parancsára kirendelt katolikus jobbágyok puskákkal és fejszékkel felfegyverkezve elpusztították azt. „Teljesen lerombolandó, vagy profán célokra fordítandó” — hányszor hangzott el ez a kegyetlen parancs a hatóságok részéről és támadt nyomukban elkeseredés és kulturális sötétség. „Mint a barmok, úgy élünk, mert se templomunk, se lelki tanítónk nincsen” — panaszozzák 1771-ben a szentmihályfai „árva eklézsiának” lakosai. A mai ember ezek után méltán csodálkozik Mária Terézia szavain, aki hite szerint tiszta lelkiismerettel állította, „nem az üldözés szelleme az, amit életem végéig követni óhajtok”.

A magyar protestantizmust leszorítottságában kétségtelenül csak az ősi hithez való törhetetlen ragaszkodás tartotta meg. A fentiekhez hasonló számos példa mutatja, hogy mindekelőtt a köznép volt az, amelyik mindhalálig ragaszkodott vallásához. Az üldözött és társadalmilag lenézett prédikátorok serege s a közpályákról félretolt protestáns nemesség sem tudott jogokat kiharcolni, csak a mindinkább morzsolódó status quo megmentéséért fáradozott.

II. Mária Terézia előbbi kijelentéséhez hozzáfűtte azt is, hogy nem fogja követni a közömbösség és a toleranzizmus szellemét sem. Elképzelhető az uralkodónő megdöbbenése, mikor fiának és utódjának, Józsefnek egyik hozzáintézett levelében a következőket olvashatta: „érvényesüljön a hit szabadsága és csak egy vallás marad, az, amely az alattvalókat arra kalauzolja, hogy egyformán az állam javára fordítsák erejüket”. A 25 éves Józsefnek ez a kijelentése mutatja, hogy véleménye anyja valláspolitikájáról már végképpen kialakult. Mályusz meggyőző fejtegetéssel mutat rá József világnézetének alapjaira, mikor azt Voltairetól és elsősorban Pufendorftól, a természetjog egyik kialakítójától származtatja. Kétségtelen, hogy József nem volt vallásilag közömbös, ellenkezőleg rendíthetetlenül meg volt győződve a katolikus hit kizárólagos igazsága felől, de a természetjog arra tanította, hogy a lelkiismereten kényszert tenni nem lehet és ha az uralkodó ezt meg is tenné, azzal csak az államnak ártana. Ezzel a kialakult világnézettel nyult hozzá József többek között a vallásügyhöz is. Legfelsőbb munkatársai, az államtanács tagjai, még Mária Teré-

zia vallásügyi politikájának légkörében kezdték működésüket és ha meggyőződésük sokban a Józseféhez is közeledett, ezt nem árulták el és jó hivatalnokok maradtak. Mesterien rajzolja Mályusz azt a nagy átalakulást, amelyet József magatartása az államtanácsosok felfogásában létrehozott. Az, akinek közülük a türelmi rendszer megszületésében a legnagyobb érdemei vannak, Gebler Tóbiás, maga is protestáns német családból származott, protestáns egyetemeken tanult, de mikor osztrák állami szolgálatba lépett, kénytelen volt katholizálni. Felvilágosult, igazgárszerető, impulzív természete Mária Terézia korszakában bilincsbé volt verve és érdekes megfigyelni az aktákon keresztül, hogy József példáját látva, hogyan szabadul fel igazi természete, hogyan áll ki mind leplezetlenebbül a protestánsok pártján, úgy, hogy végül az olvasó maga is kételkedni kezd áttérése őszinteségében. Kressel, a másik tanácsos, szintén érdekes egyéniség. Buzgó katolikus, de felvilágosult elme, a jezsuiták és a klérus nagy ellensége. Nem szereti a papokat, akár katólikusok, akár protestánsok, irtózik a dogmáktól és fanatizmustól, így a türelmi politika komoly támogatót talált benne. A harmadik, Löhr, jogász ember, formalista, ragaszkodik a törvények betűjéhez és mindenkinek felett jó hivatalnok. Nem lelkesedett a toleranciáért, de az egyszer létrejött uralkodói határozatot a törvény iránti meggyőződéses tisztelettel igyekezett érvényre juttatni. Mikor Gebler fejtegetései meggyőzték, hogy érvényes törvények értelmében a protestantizmus Magyarországon nem tűrt, hanem bevett vallás, előítéleteit leküzdve igyekezett javaslatait ehhez hangolni. Kaunitz, a nagy befolyású átfogó szellemű diplomata, meggyőződéses voltériánus, híve a felekezeti korlátokat ledöntő, felvilágosult természeti vallásnak. Szava nagy súllyal esett latba Józsefnél és egész tekintélyével a türelmi politika mellé állott. Hatzfeld, az államminiszter egyedül képviselte teljes lélekkel az „ancien régime“ vallásügyi felfogását. Mindvégig konok ellenzője maradt a toleranciának, álma az egységes katolikus állam volt és ultramontán befolyásolása sokszor akadályozta meg Józsefet egy-egy protestánsbarát intézkedés meghozásában.

Ha a bécsi államtanács összetételében nem is volt intoleráns, mégis annyira benne élt a Mária Terézia-féle politikai légkörben, hogy más irányú önálló kezdeményezést nem is lehetett várni tőle. Annál kevésbé a magyar kormányhatóságoktól, a kancelláriától és a helytartótanáctól, melyekben a legtüreletlenebb klerikális és jezsuita szellem uralkodott. Egyébként is a helytartótanács vallásügyi bizottságának mindenkori elnöke a primás volt, ami eleve kétségtelenné tette a tanács állásfoglalását. A vármegyékben a katolikus nemesség mindenütt kiszorította a tisztikarból a protestánsokat, a városi hatóságoknál ugyanez volt a helyzet. Világos tehát, hogy a hatalmon levők már az érdekeiket sértő osztzkodás elkerülése miatt sem lehettek sem barátai, sem kezdeményezői a toleranciának.

Az egész hivatalos Magyarország, az egész kormányzat egy-

értelműleg a helyzet fenntartását kívánta. Egyetlen ember szállt szembe ezzel a szervezett akarattal s ez az uralkodó volt. Már első, kisebb konkrét ügyekhez kapcsolódó intézkedései is az új szellemet mutatták s mind a katolikus, mind a protestáns közvélemény, illetékes tényezőiken keresztül, figyelmessé váltak. A katolikus érdekek leghevesebb, és egyúttal legiskolázottabb védelmezője Ürményi József, a kancellária vallásügyi előadója volt, jezsuita nevelés, ravasz, gyakorlott jogász és mint kortársai általában, fanatikus katolikus. Már az első nyugtalanító jelekre egész értekezést terjesztett fel a régi valláspolitikai védelmében az uralkodóhoz s ha írását ma arepiritóan cinikusnak, fondorlatosnak és értelmetlenül vakbuzgónak is ítéljük, el kell ismerni, hogy tudása félelmetes volt. Ugyanebben az időben a protestánsok is emlékiratot nyújtottak be. Teleki József és Vay István munkáját, melyben Ürményinél korszerűbb hangot tudtak megütni és ez Józsefet, de első sorban Geblert annyira meggyőzte, hogy utóbbi száz év óta először ismeri el a túloldalon a protestáns követelések törvényességét. Akták, beadványok, javaslatok, votumok következtek s Ürményi és Gebler szellemi párviadalából, melyben az uralkodó döntéseivel az utóbbit bátorította, született meg 1781. október 25-én a türelmi rendeletnek nevezett rezolúció.

Bár Ürményi és Hatzfeld ellenérvei a császár és Gebler eredeti elképzelésének radikalizmusából sokat elvettek, a rendelet mégis nagyjelentőségű volt, több, mint amit a protestánsok várhattak. Megadta a magánvallásgyakorlatot (lelkipásztortartást és templomépítést, torony, harang, és utcai bejáró nélkül) minden községnek, ahol legalább 500 lélek vagy 100 család protestáns lakott, fenntartva a nyilvános gyakorlat jogát ott, ahol az már eddig is megvolt. Megengedte az iskolaépítést, tanító alkalmazását, sőt a két protestáns felekezethez tartozóknak azt is, hogy gyermekeiket egymás iskoláiba járassák. A rendelet értelmében a szuperintendensek egyházaikat, a lelkészek a filiákat szabadon látogathatják, a katolikus püspökök ellenőrzési joga megszűnt. Dekretális eskü letételét, katolikus szertartásokon való részvételt protestánsoktól nem lehet követelni, vallási ügygel kapcsolatban senkit pénz-, testi vagy börtönbüntetés nem érhet. Protestánsok is viselhetnek közhivatalt és nyerhetnek akadémiai gradust.

A rendelet természetesen csak a brutális üldözést szüntette meg, az egyenjogúsításról szó sem lehetett. A magángyakorlatos helyeken a protestánsok tovább fizették a stólát a plébánosnak s ez mindvégig így is maradt, mert a kancellária elhitette Józseffel, hogy a helyzet megváltoztatása a katolikus egyház anyagi romlását idézi elő, hiszen a plébánosok „igen sok helyen jövedelmük jelentékeny részét a protestánsoktól nyerik“. Jellemző, hogy az állapot erkölcstelensége még Józsefnek sem tűnt fel. Érvényben maradt továbbá a nyilvános és magángyakorlat közti különbségtétel, a házasságok ügyében a szentszékek kizárólagos illetékesége, az egyedül katolikus részre adható reverzális és az áttérési tilalom.

A magyar katolicizmust azonban még ezek az engedmények is kínosan érintették. Egy évszázad gondosan kiépített, „szép“ eredményeket felmutató politikáját látták megghiúsulni, kizárólagos vezetőszeropüket meginogni, a gyűlölt eretnekeket levegőhöz jutni. Kancellária, helytartótanács, vármegye, városi hatóság, klérus egyértelműleg az egyetlen fennmaradó eszközhöz, a szabotáláshoz folyamodtak. A kormányhatóságok a kihirdetést késleltették, a vármegyék feliratokban tiltakoztak, néhol még a protestánsokat is kényszerítve erre. József azonban hajthatatlan maradt. Az intrikáló főpapokat súlyosan megfenyítette, Ürményi utódát, Okolicsányi püspököt, aki még hamis adatszolgáltatással is kísérletezett, a kancelláriától csúfosan elesapta, a vármegyékre rákényszerítette akarátát. 1783-ban megszüntette a helytartótanács vallásügyi bizottságát és az ügykört világi tanácsos vette át, egy a folyton szaporodó szabadkőműves tagok közül. A kancellárián a felvilágosult, jóindulatú Pászthory József lett a vallásügyi előadó és csodák-csodája, — a szellem a vármegyékben is megváltozott, 1785-ben József a vallásgyakorlat engedélyezését már nyugodtan bízhatta a megyei hatóságokra. A közvélemény ilyen gyors pálfordulását nem magyarázhatjuk egyedül a felvilágosodás hatásával, kétségtelen, hogy az ősi magyar türelem és józan-ság felébredésével kell számolnunk a katolikus világi társadalomban. Csak az érzékenyen sújtott klérus duzzogott tovább.

A türelmi politika további fejlődését már nem egyedül a császár kezdeményezi, mert az államtanács, a kancellária, a helytartótanács, sőt a helyi hatóságok is önszántukból engednek itt-ott újabb jogokat a protestánsoknak. Szinte észrevétlenül valósul meg az általános nyilvános vallásgyakorlat, nyerneek protestánsok közhivatalokat, hull le sok értelmetlen, megszegyenítő korlátozás. Józsefnek már csak ritkán kell keményebben közbelépnie, mint pl. az aposztázia-tilalom felfüggesztésénél, vagy a házasság-jog rendezésénél.

Sok csalódása közt Józsefnek azt is el kellett szenvednie, hogy a protestánsok, akiknek hálájára és feltétlen odaadására joggal számíthatott, mindezek ellenére sem feledkeztek meg jótévőjükért nemzetükről. A nemzeti ellenállás vezetői között olyan protestánsok is voltak, akiket éppen József kegye emelt magasba. Halála előtt azonban túltette magát ezen a keserűségen is és nem ütött vissza. Eltörölte botránkozást keltő rendeleteit, melyekkel pedig csak jót akart, de érvényben hagyta a türelmi rendeletet.

III. A magyar protestantizmus nem állíthatott volna szebb emléket II. Józsefnek, mint ezt a könyvet. Nemcsak a magyar protestáns egyháztörténeti irodalomnak, hanem egész történetírásunknak is egyik remekműve. A hatalmas anyagon fölényesen uralkodó, lelki fejlődéseket, társadalmi alakulásokat, eszmetörténetet egyaránt mesterien ábrázoló tudósnak hálás lehet a magyar protestantizmus és büszke a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, hogy művét kiadhatta. Terjedelemben is óriási alkotás, de érdekesítő, élményszerű olvasmány, megérdemli olvasóközönségünk legszelesebb érdeklődését.

Makkai László

A magyar egyházi énekeskönyvről

A jugoszláviai református énekeskönyv megjelenése alkalmából.

A magyar reformáció egyik legderekabb, korántsem eléggé méltatott, a gyakorlatban százharminc éve végkép elfelejtett alkotása volt az egyházi énekeskönyv.

A XVI. század végére már nagyjában együtt volt minden, amire a megreformált keresztyénségnek gyülekezeti és házi használatban szüksége volt: igen szép zsoltárátírások, jó középkori himnusz-fordítások — a reformáció szellemében összeválogatva és kiigazítva, — mélytartalmú bűnbánati és hitvalló énekek, az egyházi év szükségletei kifogyhatatlan gazdagságban, úrvacsorai és katechismusi énekek dogmatikus szerelésben s végül a délutáni prédikációt olykor helyettesítő, rendkívül kedvelt hosszú bibliai históriás énekek bőségben.

Ez az igen figyelemreméltó anyag, amelyre az atyák ugyancsak büszkék lehettek volna, — ha lett volna idejük és kedvük hozzá, hogy saját alkotásaikban el-elgyönyörködjenek, — a XVII. század folyamán még jobban gazdagszik, és *szervesen* nő tovább még a XVIII. században is.

A halotti énekeskönyvektől eltekintve a magyar protestáns cantionalék a XVIII. században három családra oszlanak: a kolozsvári és debreceni énekeskönyvre és a Zengedező, illetve Új Zengedező Mennyei Karra. Az első kettő református, az utóbbi evangélikus, s jellemző érdekessége, hogy Szenczi Molnár Albertnek százötven zsoltára ép úgy hozzátartozik, mint a debrecenihez. Egyébként is mindhárom gyűjteménynek szöveganyaga túlnyomórésztben azonos: a XVI—XVII. századi *közös* örökségnek kegyeletes, itt-ott nyelvében korszerűsített továbbadása alkalmi kiegészítésekkel; az Új Zengedező azonfelül szorosabb kapcsolatot tart az újabb német — főleg pietista — morállal, izes fordításai főlé ki-kiírva az eredetinek német kezdősorát.

Kottát csak a református könyvek tartalmaznak, azt is csak egynéhány kiadásban 1751 (Kolozsvár) óta. Csak Szenczi Molnár zsoltárait kapjuk majd minden ev. és ref. könyvben kottásan. (Inkább a dícséret- és himnuszanyag volna hangjegyes!) — Ezek a hangjegyek igen becsesek, teljességgel elfelejtett dallamokat őriznek, amelyeknek feltárását csak az nehezíti, hogy egyrészt számos sajtóhibát kell kiigazítani, másrészt nemcsak a debreceni és kolozsvári könyvek közölnek egymástól meglehetősen eltérő dallamokat, de nem egyszer ugyanazon könyvcsaládon belül is variánsokat adnak a különböző kiadások mind dallam, mind ritmus tekintetében.

Sajnos a XVIII. század végén a felvilágosodás szörnyű

pusztítást vitt végbe ebben az énekkincsben. Legelőször a kolozsvári énekeskönyv veti ki magából a „már nem énekelt“ reformációkorabeli anyag legnagyobb részét, s követi a példát a négy superintendens 1808-as debreceni kiáltványa. Az „alkalmas igazításokkal és némely régi énekek helyett újakkal jobbitva készített“ 1805-ös dunántúli énekeskönyv is sajnálatos romlás a derék Zengedezőhöz képest, azonban még mindig toronymagasságban áll a Kis János szerkesztette, 1811-től egészen a háború utáni használatban maradt nagy-győri énekeskönyv felett, amelynek racionalista szelleme már igazán alig érdemelte a keresztyén jelzőt. — *Ezzel szemben* még az 1911-ben kiadott új dunántúli énekeskönyv is megváltást jelentett, noha mind theologiai tartalom, mind magyaros erő szempontjából még mindig messze maradt a Régi Graduál (Zengedező Mennyei Kar) színvonalától.

A református énekeskönyv romlása sem állott meg a múlt század elején, hanem tragikus következetességgel csúszott alább és alább, mígcsak a háború utáni Balthazár-féle énekeskönyvvel eddigi mélypontjához el nem érkezett. A dallamok kiegyenlítése, az újabb énekek tartalmi lapossága, vagy gyanús természetrajongása, a régi szövegek „modernizálása“, a de tempore énekek új-éviakkal való kezdése és karácsonyiakkal való befejezése, a Hozsanna-énekek lehető legszerencsétlenebb összeválogatása stb., mind olyan gyarlóságok, amelyek méltán váltották ki a hozzáértők elégedetlenségét.

Nem csoda, hogy az elszakított területek református egyházai nem akarták ezt a könyvet (helyzetük parancsolta kihagyásokkal) átvenni. Erdély már a reformáció óta a maga útján járt, — ki is hagyjuk mostani vizsgálódásunkból, — a másik két elszakított corpus pedig egymással ellenkező irányú kibontakozást keresett.

A Felvidék már 1925-ben kibocsátotta a maga új utakon járó énekeskönyvét. Előszava nem ok nélkül magyarázza, hogy „nem hányták be a régi szent kutakat, csak kitisztították, hogy elevenebben buzogjanak és jobban üdítsenek.“ A zsoltárokból és egyéb régi énekekből kiküszöbölték az „értelmetlenségeket és esztétikátlanságokat“. (Gyönyörű szép mezőn éltet engemet, Kies kútfőn cnyhítgeti szívemet, 23. zsolt. — Vajjon a te színed elé, Élő Isten, eljutok-é? 42. zsolt. — Mert amikor még a hegyek nem voltak, hogy még sem ég, sem föld nem volt alkotva, 90. zsolt. stb.) — Erre a „szépítésre“ már 1911-ben megadta a rossz példát a dunántúli evangélikus énekeskönyv, s így a szöveg anarchia kezd református területen is elharapódzni. Egyébként sok egészen új szöveget és fülbemászó dallamot közöl a Czinke-féle énekeskönyv. (Maga a szerkesztő püspök 30 énekkal, Fejes István 23-mal szerepel benne, ami a többi jelenkori szerzővel együtt közel harmadát teszi a 213 dicséretnek.) — A Felvidék 14 év alatt nyilván megszerette ezt a csengő-bongó énekgyűjteményt, különben nem javasolta volna egyik egyházkerülete utolsó közgyűlésén, hogy az egész magyar református egyház vezesse be azt országos haszná-

latra. (Amiben a talán nem is tudatos indítók bizonyára a Balthazar-féle énekeskönyvtől való idegenkedés.)

A reformtörekvésnek másik útját választotta a Jugoszláviába szakadt maroknyi kálvinizmus. S amit évtizedes fáradságos előkészítés után az elmúlt év őszén közrebocsátott, az egyik legnagyobb szellemi ajándék, amit az *egész magyar protestantizmus* hosszú idők óta kapott.

Lehetetlenség ezt a 736 lapos könyvet a legnagyobb megilletődöttség nélkül kézbe venni. Már pusztán külső megjelenésre is a *legszebb* magyar protestáns énekeskönyv. Fínom papír, szép szedés, Kálvin aláírásának és Szenczi Molnár első psalteriumának kicsinyített mása; a dicséreték közt 75 apró, nemes ízlésű képecske Haranghy Jenőtől: délvidéki egyházközségek templomai, imaházai, szentédényei és pecsétjei (s hozzá hátul tüzetes, kis egyháztörténelemmel felérő magyarázó szövegek).

Szerkezetében a könyv gyökeres szakítást jelent az eddigi — egyre banálisabbá váló — felosztásokkal: 30 kezdő és záró fohászzkodás után 178 éneket közöl a Heidelbergi Káté menete szerint, amivel a református keresztyénség rendszeréből fakadó sorrendet követi. Amit ebbe nem tudott beleilleszteni, azt Alkalmi énekek címén adja (51 drb.). Ezt — elég szervetlenül — követi Lelki énekek címén templomon kívüli vallásos összejövetelek, konferenciák, bibliaórák, házi áhítatok, ifjúsági és gyermekistentiszteletek használatára szánt csoport (52 drb.), hogy az egészet 36 Vigasztaló halottas éneket tartalmazó rész zárja le. Ezt követik a Heidelbergi Káté teljes szövege, keresztyéni tanítások és imádságok (így többek közt Kálvin klasszikus bűnvalló imádsága és Ravasz László elmélkedései a református agenda négy úrvacsorai kérdéséről), betegeknek felolvasásra alkalmas bibliai igék jegyzéke, utasítások háziáhítatok tartására. Ez után következik a képecskék előbb már enlített magyarázata, az énekeskönyv rövid története és a munkatársak felsorolása, két igen elmés énekmutató a Heidelbergi Kátéhoz, valamint az ünnepekhez és egyéb alkalmakhoz, végül betűrendes mutató a zsoltárokhoz és dicséretetekhez s egy tüzetes — kottákra is kiterjedő sajtóhibajegyzék.

Több szeretettel és aprólékos gondnal még nem igen szerkesztettek magyar énekeskönyvet. Örömmünk azonban még teljesebb lesz, ha a közölt énekeket és dallamokat vesszük tekintetbe.

Szenczi Molnár Albert 150 zsoltárát csonkítatlanul és teljes fonétikai pontossággal közlik az 1608-as hanaui kiadás szerint. (Megválnak, érdemes volt-e?) Amiért az *egész* magyar protestantizmusnak hálásnak kell lennie, az a második, dicséretetek tartalmazó rész. Ágoston Sándor püspök és lelkes munkatársai, elsősorban Árokháty Béla, *mertek* visszanyúlni a *régi*, tősgyökeres örökséghez. A szövegek nagy része 16—17. századbéli, de van sok a 18. századból is (Lengyel József 1770—1820. 25 énekkel, Keresztesi József 1748—1812. 16-tal, Losonezi István 1709—1780. 15-tel a legtöbbet szereplő), viszont elenyészően csekély a 19—20. századi szerző, — ami nem indokolatlan kritika az újabb idők teológiátlan vallásos verselésére.

Még érdekesebb a dallamok összeválogatása. A közölt 158 dallamból nem kevesebb, mint 67 régi magyar gyökerű s a többinek is nagyobb része (a még tárgyalandó Hozsanna-énekek kivételével) a korálszerzés legklasszikusabb idejéből való. Az újabb magyar szerzők közül Kálmán Farkas szerepel néhány közismert darabjával és — Kodály Zoltán Psalmus Hungaricus első versszakának gyönyörű dallamával (Mikoron Dávid nagy búsultában).

Ebből a rendkívül következetes, klasszikus egyházzenei beállítottságból sajnálatosan kiesik a „Lelki énekek“ csoportjába felvett dallamok egy része. Az itt szereplő 52 énekből legalább 10 elvfeledást jelent és nehezen megbocsátható engedményt a slágerdallamokon elcsúszott énekízlés felé. Mozart (Alle Vögel sind schon da, 269) és Haydn (265) melódiái sem valók komoly keresztyén énekeskönyvbe, még kevésbé az angol—amerikai revivalkegyességnek indulói és háromnegyedes ütemű nótái (251, 255, 256, 265, 267, 280, 296. stb.) Gusztáv Adolf harci énekét is helyesebb lett volna eredeti dallamával közölni, mint a Victor János-félel (264). A fordítások ugyan jóval magasabb ízlésűek, mint az eredeti Hozsannában, de ez a lényegen nem sokat változtat.

Summázva észrevételeinket megállapíthatjuk, hogy a jugoszláviai énekeskönyv nem csak a legszebb, de egyben legmagyarabb újabbkori énekeskönyvünk. Célkitűzésével korszakalkotó; a nagy próba, sikerül-e népünket visszavezetni elherdált drága örökségünkhöz, a reformatori tartalmú, ritmikus ősi énekléshez.

Nem nyújt azonban még végleges eredményt. Ahhoz össze kell előbb állítani (és kiadni) az összes nyomtatásban megjelent és kéziratban fellelhető egyházi énekdallamok gyűjteményét (amiből kitűnnék, hogy indokolatlan a debreceni 1778-as kiadás variánsait olyan egyoldalúan előtérbe tolni, mint ahogy itt történt 23 dallamnál). Ennek alapján himnológus muzsikusaink megállapodhatnak a legjobb értelmezésekben, mert egyik könyv szolgáltatja a jobb dallamot, másik a helyesebb ritmust. A szövegközlés elveit is tisztázni kell még. (Még itt is sok a „szépítés“ és teológiai tartalomesonkítás!) Csak egészen avult (érthetetlen vagy nevetségesen ható) kifejezések modernizálhatók és a ritmikus énekelhetőség fokozására szórendváltoztatáson ne menjünk túl). *Ezek a feladatok, mint „közös ügyek“ a Protestáns Irodalmi Társaságra várnak!* Másrészt valamivel több hely engedhető az újabb íróknak is, amennyiben énekeik költői formában keresztyén tartalmat nyújtanak. Az idegen anyag összeválogatásánál pedig érvényesüljön igazi ökuménicitás, amely a külföldi *egyházak* énekkincsének javát veszi számba s nem mindig csak az Údvhadsereg és Gemeinschaftsbewegungok dallamocskáit portálja következetes egyoldalúsággal. (Ez a szemrehányás azonban kevésbé illeti az Ágoston-féle énekeskönyvet, mint a többi gyűjteményt, főleg pedig a különböző konferenciák és összejövetelek éneklésének irányítóit!)

Ember és élet

Málnási Bartók György könyve.*

E könyvnek kettős jelentősége van a magyar filozófiai irodalom szempontjából. Egyikkel mint egyéni teljesítmény bír. Egy életmű csúcsa. Szerzője egész munkásságának a szintézise áll itt előttünk, egy elmélyedő és messzepillantó, szigorúan szakszerű és tág kulturális atmoszférában élő, kemény logikájú és érzékeny kedélyű, s mindenekfelett az életet a maga elvonultságában is mélyen átélő valódi filozózus élet koronája ez a könyv. Bartók György minden kutatása ennek a nagyarányú filozófiai antropológiának a problematikájára irányult végeredményében, s összes eredményeinek vonalai, továbbvonva, itt csomósodnak össze természetesen módon. Hosszú évtizedek minden fáradozása azért volt, hogy az ember talányáról a lepel félrevonassék, vagy legalábbis egy rés nyíljon rajta, amint emberi erőtől telik.

De ez a mű nemcsak Bartók György sikere. Egy filozófiai iskolának is kicsúcsosodása ez a mű, Böhm Károly kolozsvári iskolájának. 1892-ben jelent meg „Az ember és világa“ második kötete, „A szellem élete“, az első mű, amely már nem a régi értelmű lélektan, hanem általános filozófiai antropológia, az egész emberi lét szintetikus vizsgálata, a sokszoros lekicsinylés és elhallgatás ellenére is él és működik a nagy filozófus iskolája, immár harmadik generációjában, s ez a mű most fényesen igazolja, hogy milyen úttörők és termékenyek voltak Böhm gondolatai. Közel ötven év telt el. Ezalatt az egész európai lélektan és antropológia nem tett egyebet, mint igazolta Böhmnek mindnyájunkat megelőző korai eredményeit, s ez a könyv most meggyőzően tanúsítja, hogy e tudományok problémáit ma is Böhm Károly szellemében lehet megoldani.

Ennek tanúsítására pedig Bartók György a legalkalmasabb. A tanítványok közül ő maradt meg leginkább a szigorú böhmi vonalon, amiben nagy szerepe van annak is, — sőt alighanem a legnagyobb, — hogy egész szellemi alkata, személyisége legközelebbi rokonságban áll mesterével. Ez természetesen nem jelenti azt a legtávolabbról sem, hogy rendszere pusztán modernizálása lenne a Böhmének. Nagyon is személyes mű ez, mégpedig egy igen eredeti és határozott személyiség teljes átéltségéből fakadó alkotás, s egészében éppen azt mutatja a Böhm rendszerével összevetve, hogy ez a rendszer nemcsak megtermékenyítő, hanem egyben felszabadító hatású is, azt, hogy fejlődésképes, mert egészen idegen tőle a dogmatizmus, a tánszerűség megkötő hajlama. Indításról van itt szó, s a szellem, az általános szemlélet, az alapproblémák és elvek örökségéről. Az emberi lény egységét Bartók is, mint Böhm, a funkciók rendszerének tartja, s e funkciók mind ösztö-

* Bp., 1939. Franklin-kiadás.

nök, melyeket a Nem-énből jövő hatások megkötnek, az ösztön az így támadt hiányt megérzi, azt pótolni igyekszik, kielégíteni, s így helyreállítva épségét, egyben kifejtí önmagát s ezzel az Ént is gazdagítja. Ehhez járul még az öntudat mibenlétéről s tevékenységéről és a projekció középponti szerepéről vallott felfogás. Ez az a böhmi csira, melyből Bartók a maga gazdag ágazatú rendszerét kibontja.

Nincs terünk itt a részletes megvitatásra, csupán a rendszer keretét és jelentőségét vázolhatjuk. Két alappillére, miken az ember mivoltáról kialakított szemlélete nyugszik, egyfelől az a meggyőződés, hogy az emberi egység összes jelenségei, funkciói, alkatrészei mind ösztöni természetűek, melyeket egy meghatározott, a funkció jelentését adó törekvés hajt és tart állandó tevékenységben. Ezzel szemlélete gazdag dinamizmust nyer. A másik pillér az a meggyőződés, hogy ez az egész dinamikus egység rendszer, struktúra, mely a maga egységében egy közös középponti jelentéssel van áthatva. Ezzel szemlélete organikusává válik és az emberi egységet értelmesen állítja elénk. Minden mozzanata értelmesen tagolódik az értelmes egészbe, s ezáltal rendkívül harmónikus hatást tesz ránk az így megértett egész és bennünket is eltölt azzal a megnyugtató érzéssel, mellyel szemmel láthatóan szemléli e harmónikus kép alkotója is.

Ő is látja természetesen az ember lényegében rejlő feszültséget, melyet hármass rétegződése — a testi, leki és szellemi sík — idéz fel, de e feszültségben nem a reménytelen tragikumot, hanem a csodálatos harmóniát és szükségszerűséget ismeri fel. „Az ember kettős természete az ember sorsa és dicsősége. Az embert emberré éppen az teszi, hogy az érzéki és szellemi világ között foglal helyet s polgára úgy a természeti, mint a szellemi világnak. Minden filozófiai antropológiának a súly- és középpontja éppen ezen a „között“ szócskán van“. Ez a rendszer alapeszméje. S az emberi lény rendszerét ezen a „között“ szócskán építi fel valóban. Rendkívül meggyőzően, aprólékos és a végső szálakig hatoló analízissel igazolja be, hogy e kettősség nélkül az egész emberi élet lehetetlen volna, s hogy e három sík, sőt helyesebben az egész embernek ez a három oldala a legszorosabb szerves egység három elválaszthatatlan funkcionális iránya, melyek át- meg áthatják egymást, úgy hogy csak a tudományos vizsgálat különítheti el őket egymástól, jelölheti meg határaikat s csak a maga kutatásai céljára, az eleven életben együtt és csakis együtt jelennek meg s egymásra utalva. Így aztán e filozófiában éppen úgy helyet kap az az egészséges naturalizmus, mely megóv a vérszegény képzelődéstől, de őrizkedik a durva materializmustól, mint egy nemes racionalizmus, mely még a Böhm-iskola nagy ősenek, Kantnak az öröksége, mint az ugyanebből a forrásból fakadó mélységes idealizmus. Az emberi élet a testiségen, az érzéki valóságon nyugszik, — ezt sokszorosan hangoztatja Bartók György is, de hirdeti azt is, hogy az emberi zárt rendszerének van egy nyitott ajtaja felfelé, az abszolút szellem birodalmába, melyen át sóvárgása, ösztöne, tevé-

kenysége, alkotó ereje szakadatlanul a tökéletes felé törekszik. Az ember: az alkotó ember, kit ellenállhatatlan ösztön hajt az értékmegvalósításra, önmaga értékgyarapítására, a szellem uralmának terjesztésére. Ez az ösztön biztosítéka egyben szabadságának is. S a szabadság, a szellemi szabadság ténye éppen oly súlyos hangsúlyt kap Bartók György rendszerében, mint ahogy hangsúlyt kap az értelem előkelő rangjának megállapítása, de hangsúlyt kap az érzelmek fontosságának megállapítása is.

Egyáltalában, ismételjük, a könyv legmélyebb benyomása éppen az a harmónia, mely egybefoglalja az emberi lénynek benne elénktároló rendszerét, mely eltölti e rendszer filozófus ábrázolóját, s ellenállhatatlanul megszállja ovasóját is. Különösen napjainkban, ezekben az éppen nem harmónikus időkben, melyek oly kevés jót árulnak el az emberi harmóniáról, páratlanul jótékony hatása lehet — s legyen is! — ennek a nagyjelentőségű műnek.

Ezzel azonban igen keveset mondtunk el a könyv tartalmáról. Mert ebben az antropológiában helyet kap a lélektannak, szellemtannak, sőt az értéktannak és részeinek minden alapvető és számos részletkérdése, úgyszólván általános jelentőségén kívül egyes szaktudományok terén is jótékony mozgalmat kelthet életre, különösen azáltal, hogy e részletproblémákat a legáltalánosabb egész, a filozófiai antropológia szemszögébe állítja.

Legnagyobb jelentősége azonban mégis az marad, hogy megmutatja, hogy igenis van fejlődés, lehető a fejlődés az emberi egység zárt rendszerében is, a természet munkája nem szab határt a szellem elé, nyitva áll útja a szabad tökéletesedés felé.

Joó Tibor

Február

*A jégcsapok és öreg hószakállak
még fityegnek a házak ereszén...
és aszott ágain az orgonának
már rügy fakad. Bolondos kis remény.*

*Még rémület és bús, nyomasztó álmom
szorítja, gyötri bágyadt szívemet...
s már indulok a nagy életbatáron
s csöndes dalocskát füttyörészgetek.*

*Még ingadozva, szédelegve járok,
mint nagybeteg a nehéz kór után,
de intenek már messzi, új határok...*

*mint özvegynék, ha kedvese porától
búcsúzik méla, őszi délután
és álmodozva már új nászra gondol.*

Szántó Róbert

Egy Nobel-díjas finn regény

A regényírás csábítóan vonzó és útvesztőkkel tétveg kalandjából legtöbb író üres kézzel tér vissza, vagy üveggyöngyöket hoz magával, melyeket az ihlet hagymázos álmában valódiaknak gondolt, de ahelyett, hogy kicsorbulna rajtuk a kritikának az alkotáshoz mindig egy pillanatnyi késéssel hozzáédződő pengéje, saját felületeik horzsolódnak fel és saját éleik csorbulnak ki. Alkotás és kritika — kritika alatt értjük most az egész tágabb értelemben vett formáló életet, mely az alkotó világából kikerült művet a legtágabb világban megőrli vagy megdicsőíti — állandó küzdelme sodorja az irodalom margójára vagy könyvtárak porosodó zugaiba az aktualitás múló napjai után a könyvek nagy részét és csikarja ki az írókból a formáért és annak megújulásáért való vágy különös, néha torz kristályait. Minden igényvel készült regény újonnan kell kezdje a maga sajátos speciesének megvalósítását, — „de a maradandót a költők alapítják“.

A Nobel-díjas Sillanpää regény¹ apropójára az olvasóban inkább az irodalomtudomány lényeges, szinte metafizikai régióit érintő gondolatok támadnak, mint az alkalom lelkendező szavai, nevezetesen, hogy milyen nagy megtiszteltetés Nobel-díjat kapni, vagy pláne ha az illető kis nemzet fia, s ez a kis nemzet Európában és a világon élő igen csekély számú rokonaink közé tartozik. A Nobel-díj említése legfeljebb sajnálkozás közben kerülhetne szónyegre, ha a mű történetesen nem kapta volna meg. Nem lehet meglepetés a finekkel kapcsolatban sem, kiknek annyira közelükben van még, időbelileg is, a nagy természet-eposz, a Kalevala életető forrása.

Mert a regény belső távlatokkal dolgozik és a harmónia emberinél magasabbrendű szférájában él. Ebben van egyúttal varázsa: abszolút humán volta mellett a megbékültség és tisztaság sugalmával sejtet meg valami magasabb légréteget. Hogy ez a művészeté, vagy talán azon túl is az álomba olvadó imádság lehaladó csendjéé, az olvasók magánügye marad. A remekműnek megvan a merészsége ahhoz, hogy olvasóinak egy részét, ha úgy érheti el célját, szentimentalizmusával bűvölje el, tendenciájával hozza forrongásba, vagy a szerkezet mágikus vonalvezetésével — van-e szerves szerkezet, mely nem mágikus? — ringassa elvontan éber gyönyörűségbe.

De a Siljában nem az irodalom különöül túlterhelt, nehézségesen problematikus alkotását kell keresni. A regénynek egyetlen törvénye van, az egyszerűség, melynek csak kánonja bonyolult, mint általában minden művészeti kánon. Semmi rendkívüli újításról, esztétikai inycen falatról nem beszélhetünk vele kapcsolatban. Még az író állandó reflexiói is úgy kísérik útján a

¹ Silja. Franklin-kiadás.

hősnőt, hogy természetesen beleilleszkednek az elbeszélés szövevébe. Kétségtelenül Sillanpää-től semmi sem áll távolabb, mint az impassibilité; együtt érez nemcsak alakjaival, de az őket körülvevő egész természettel, természetesen nem pantheisztikusan: nagyon jól tudja, hogy csak az embernek esik jól azt képzelni, mint ha a nap örvendene neki, vagy a hold sajnálkozna rajta. A természet nem Isten, csak életelem, mint egy korsó víz, vagy egy ünnepi ruha, de éppen ezért minden lehetőség megvan benne, hogy sorsszerűen összenőjön az emberrel. Ugyanez jellemzi író és műve viszonyát. Sillanpää műveltsége számára raffinált lenne naívnak lenni és naívnul mesélni. Sokkal közelebb hozza alakjaihoz a szinte értekező hang, mely a fontosabb életszakaszokat bevezeti és életmozzanatokot kíséri. Ezzel az eljárással olvasztja fel a mesélő valamikor naív közbeszólásait: a regény elmékedéssel kezdődik, Silja emberi-erkölcsi lényének értelmezésével, és az olvasó nem érez zökkenést, mikor pár oldallal később már események szárait követi.

Egyszerűsége ellenére, vagy éppen annak következtében Sillanpää regénye nem mindennapi sikereket mutat fel abban az örök heroikus-aprólékos küzdelemben, mely a regény főcélja: az ember meghódítása a művészet számára. Hiszen még az exakt művészet hívei sem hunyhattak szemet olyan tények felett, hogy a *Madame Bovary* például közelebb visz a női lélek rejtélyének megismeréséhez, vagy a *Rouge et noir* az ambíció tökéletes természetrajza, stb. A Silja is ezzel az emberi igénnyel lép fel, az embert akarja elkapni, mint szimbólumot. A sok fárasztó és céltalan mű mellett, mely szürkévé teszi az irodalom alapját, olyan mű, melynek jelkép jellege minden kétséget kizáróan kidomborodik. Silja nem önmagáért van, hanem az emberért. Alakjának jelentése ennyi: ha beszélhetünk reprezentatív személyekről, akik tetteik fényével és árnyékával vállalják a felelősséget kiállani az egész emberiség helyett, példázatul idegen bolygók több mint játékosan elképzelt lényei számára, — úgy Silja is az. Huszonkét éves leányéletének törekenységével ugyanúgy képviseli az emberiséget legmagasabb viszonylatban, mint Napoleon, Mohamed, Lucullus, Xerxes vagy Semiramis.

Sillanpää az ábrázolás munkájában a halál szellemének lefordíthatósága mellett is utat mutató fáklyája után indul el, hogy célját megvalósítsa. A halálnak ez a soha el nem tűnő, de néha szelíd átváltozásokban légiessé ritkuló lény a könyv múzsája. Olyan, mint a levegő, melyet láthatatlannak mondanak, de távolról hamvasra festi a hegyeket és a zenith felé tündöklő kékséggé erősödik. De túl ellágyult metamorfozisaiban leginkább mégis csak szellem, ha gyengéd is, mint egy etruszk fantázia. A természet halálraitélt lányát — a mithológiák végső képeikben találkoznak, — a földtől elválás pillanatában szép férfiszellem öleli magához, akár egy etruszk hitregében.

A halál azonban csak pecsétje a műnek, szerkezeti lendítője, értékeket kimaró választóvize. A pecsétek feltörése után az élet

lapjai következnek, a mozgásba hozott keréken a küllők tarka körforgása vibrál, az oldat felszínén kitisztulva úszik az arany, mely öntudatlan elemiségében a nap életet szimbolizáló színét választotta. Semmi sem áll Siljától távolabb, mint a dekadens halál-költészet. Igaz, hogy egy régi családfa utolsó hajtása, de magtalan elhullása előtt virágzott az élet aranynapján. És a család sem halt ki végképen, csak egyik ága. Visszamenő őseinek szédítő során át a legmélyebb gyökérig nyulik vissza, mely által minden ember testvérévé válik. Ha igaz, hogy halála előtt senki nem jellemezhető, akkor a halál az élet kerekességének és jelképre-érettségének kivételes ajándéka, és ha Silja végtelen rokonságára futó pillantást vetünk, a műből a maradék pesszimizmus is kihull. Ennek arányában csökken a kísértés is, hogy Thomas Mann Buddenbrookjával összehasonlítsuk. Igaz, itt is az apa élete magyarázza meg a gyermekét, ki már csak szubtilis játéka a mindent elnyelő hatalomnak, de formája nem bomlik, inkább teljesedik.

A Silja a változatok regénye, élesen kivési a fiziognomiákat, nem tékozol, hanem gyűjt. Alakjai úgy térnek sírba, hogy mindig gazdagabbá válnak. Tagadhatatlanul a lélek gazdagsága ez. „Mikor aztán a hold tányérja az égnek arra a darabjára emelkedett, amely a legközelebbi oldalablakból belátszott Silja ágyába, a hold-sugár nem talált ott mást, csak a fiatal leány haját, oldalra fordított fejét, finom vonalú orrát, száját, állát és sápadt arcát, amelyek mind balkarján nyugodtak. A vékony takarón keresztül láthatta a holdvilág a leány alakjának rugalmas körvonalait is, ezek úgyszólván ugyanazokat a hajlásokat mutatták, mint kicsiben az arca“. Testnek és arcnak ez az egyformává rajzolása hozza egymáshoz közel a kezdetleges és túlrett művészeteket az alakító szellem mindenhatósága jegyében. Siljának a regényíró által elképzelt figurája úgy játssza végig szerepét, mint a nagy színészekről szokták mondani, nincs egy porcikájuk, mely ne követné a darabot. Sillanpää még pontosabban utal az alakító lélekre a leány halálának rajzában: „Benne csak egyszerűen elsorvadt az anyag és tisztelettel átengedte helyét a léleknek“.

A lírai képekkel és hangulati anyaggal ennyire átszótt regényeknél a megbocsátó kritikus engedékenyen szokott szemcot hűnyni a tárgyi valóságok soványsága, a jellemzés gyér és kevésbé meggyőző volta felett. Sillanpäänél erre sincs szükség. Az élettel teljes alakok egész sora mozog lapjain, falvak és tanyák képei, ünnepek és gyászok. Alig van író, aki a naturalizmus merésznék mondott kelléktárát olyan elfogulatlanul használná. A sokszor „piszkos“ anyagból ugyanolyan tisztán kerül ki, mint hősnője.

Az emlékezet különös módon nem is ragaszkodik ezekhez: átszűri őket az anyagtalanság képeken, élet és természet szimbolikus kelléktárán. Ha az előbb a holddal megvilágított képet vetjük példának, búcsúzzunk el most a könyvtől a Silja halálát megelőző napsugaras reggel rajzával: „A nap három óra után kelt föl, elindult pályáján és nyugodtan nézett le ezer meg ezer ud-

Jelek és magyarázatok

varra és ablakra, ösvényre és lépcsőre. Bekukucsált a szobákba, ahol az emberek ágyukban aludtak. Bepillantott a madárfészkekbe is; a madarak semmit sem tudnak ugyan a vasárnap reggelről, nekik minden reggel, különösen a napsugaras reggel, egyformán ünnepek számít. Beragyogta a nap a rovarok és a többi gerinctelen állatok világát is: egy kis rovar repülgetett vidáman a reggeli napsugár-tengerben, rácsapott egy fecske és boldog örömmel elnyelte. Sokféleképen megtörve a víz felszíne alá is behatoltak a napsugarak. Pici kis rovar sietett előre, buzgón evezett evezősörtéivel, hogy fenntartsa önmagát és fajtát. De akkor szép nyugalmas mozdulatokkal odaúszott egy kis halacska és bekapta: elragadó jelenet a reggeli napsütéses vízben. És mellettük nagy hal siklott tova és hatalmas állkapcsai között itt is, ott is eltűnt egy-egy kisebb hal.“

Vajda Endre

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

HÁROMSZÁZÖTVEN ÉVES A KÁROLI-BIBLIA. Háromszázötven éve annak, hogy az istenes vén ember fordító társaival együtt imádkozó lélekkel, a nagy felelősség terhe alatt roskadozva hajolt a Szentírás fölé és megajándékozta a magyar nemzetet a legnagyobb kincssel, a soha el nem múló beszéd magyar igéivel. A magyar protestantizmus századai elevenednek meg előttünk, ha végiggondoljuk, hogy kik hajoltak szomszjú lélekkel ugyanazon betűk és szavak fölé, melyeket ma is olvasunk. Bethlen Gábor, öreg Rákóczi György, Lorántffy Zsuzsánna, Geleji Katona István, Apácai s a többiek hosszú sorban, fejedelmek, nagyasszonyok, prédikátorok, gályarab eleink, urak és szegények, hívők és hitetlenek, egymást váltó sok-sok nemzedék. Az Ige itt lakozik mi közöttünk, ígéreteit, vigasztalását csak úgy, mint édes ízét, nyelvi fordulatait apa fiára örökíti át s vándorol köztünk és bennünk immár három és félszáz esztendeje. Nincs könyv, amelyet több kiadásban és példányban olvastak volna a magyar glóbuszon s amely idők és események fölé emelkedve, félelmetes és örvendetes időszerűséggel vetekednék. Szavai összenöttek a magyar lélekkel és abból ki szakítani sohasem lehet.

A FELEKEZETI ISKOLÁK körül nemrégiben keletkezett vita, mely parázs eszmecserét váltott ki többé vagy kevésbé jobboldali napilapjaink hasábjain, már elült, de a nyomában támadt csöndet nem a megegyezés szelleme lengi át. Ha kételkednénk a nemzeti közvélemény egészségében, aggodalom töltene el azoknak a hajmeresztő fejtegetéseknek olvasása közben, melyekkel a vitát kezdeményező szélsőjobboldali lap véli az „eszmevédelmet“ támogatni. Nem óhajtjuk a vitát továbbfolytatni, néhány sor elolvasása minden értelmes embert meggyőz arról, hogy ezzel a csodálatos okfejtéssel szemben semmiféle érvet felhozni nem lehet,

*mert eleve reménytelen azoknak meggyőzése, akik a kérdés leg-
elemibb alapjaival sincsenek tisztában. Csak annyit kell itt köte-
lességszerűen leszögeznünk, hogy akik a nemzeti élet egyik leg-
nagyobb kérdésében ilyen éretlenséget tanúsítanak, azokat semmi-
féle más kérdésben illetékesnek el nem ismerhetjük és a magyar
protestáns társadalomnak tudnia kell, hogy ezekhez az urakhoz
semmi közünk nem lehet.*

*KÉTEZER ARVA GYERMEK, köztük közéletünk nem egy
neves tényezője, dicséri és áldja a Protestáns Árvaház nyolcvan
évét. A jubiláló intézmény a két protestáns felekezet közös össze-
fogásából keletkezett és él, virágzik és eredményeket mutathat
fel, élő cáfolatául a közös kezdeményekre korai halált huhogó elő-
ítéleteknek. Sajnálatos, hogy a Bethlen Gábor Szövetségen és a
Protestáns Irodalmi Társaságon kívül már csak ez az egy közös
intézményünk van, pedig az elsőt a tavalyi protestáns napok,
utóbbit a nyolcvan év eredménye eléggé igazolja. Az ildomosság
tiltja Társaságunk érdemeit felsorolni, de a dolgok ismerőjének
látnia kell, hogy amiért egy vállalkozás közös, lehet életképes is,
sőt... Talán a mai idők rá fogják szorítani mindkét félt, hogy az
egymáshoz vezető, részben betemetett utakat újra járhatóvá te-
gyék és az ezernyi tennivaló elvégzésére a közös munka arcvona-
lát kiépipítsék.*

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

OSVATH FERENC: A NAGYKÖRÖSI REFORMATUS TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET TÖRTÉNETE. (Első rész: Az intézet megalapításától a világháborúig 1839—1914. Az intézet kiadása). Nagykőrös, 1939. — vitéz RUTTKAY LÁSZLÓ: A FELVIDÉKI SZLOVÁK KÖZÉPISKOLÁK MEGSZÜNTETÉSE 1874 ben. (A Felvidéki Tudományos Társaság kiadványai I. 7. szám. Pécs, 1939.)

A magyarországi iskolák történetének irodalma két jelentős művel gazdagodott. Az első a nagykőrösi ref. tanítóképző-intézet kiformalódásának, megalakulási küzdelmeinek, első háromnegyed századának nagy szorgalommal, goddál és aprólékossággal megírt története. Az aprólékosság ebben a műben érték, mert jó-részt rendezetlen források lényeges ada-tait akarja megőrizni. Tanulságos na-gyon nemzeti művelődésünk szempontjából is mindaz, amit elénk tár. A nagy nemzeti felbuzdulás és művelődésre tö-

rekvés országos nevű vezető férfiak együttműködésével megmozgatja Nagy-kőrös ref. gyülekezetét, amely áldozatokra kész, s még csodálatosabb, hogy elkedvetlenítő és lehangoló küzdelmek ellenére is lankadatlanul kész igen nagy anyagi áldozatokra is, csakhogy az „Os-kolai Tanítókat formáló Intézet, egybe-kapcsolva a Pallérozott Mezei Gazda-ságnak tanításával” néven az „Oeconomi-co-paedagogicum institutum“-ot felál-líthassa.

Végignézhetjük a magyar konok pö-rösködő természet, intézményekben is élő féltékenység, akadékoskodás, kicsinyes-ség és bizony — felelőtlenség egész hos-zszú sorozatát, míg végre az intézet élete megállapodik. Szívós, erős, alkotó ma-gyar erejével és erélyével áll előttünk az első igazgató, szigeti Warga János alak-ja. Feltűnő, hogy milyen kevés mindaz, ami az intézetet mint református intézetet jellemezné. Ennek azonban a kor általá-

nos és ref. vallási viszonyai elegendő magyarázatát adják. Viszont így az is érthető, hogy egészen nehéz fegyelmi és erkölcsi állapotokkal való küzdelmekről is kell a műnek beszámolnia, olyanokról, amelyek már már az intézet létét is fenyegették. Örvendetes mégis a sok harc, küzdés, forrongás után a megcsillapodás, megszilárdultság és sok jó eredmény tényeit és adatait is szemlélnünk. A könyvet hálával és szeretettel fogadhatjuk, értékes és buzgó szerzőjét (valamint szorgalmas segítőjét) illesse tisztesség érte.

A második mű fájdalmasan időszerű. A felvidéki tót középiskolák, Nagyrőcze, Turócszentmárton és Znióváralja még igazában ki sem alakult tót középiskolái gyűlölködő, magyargyalázó és magyارفaló magatartásukkal 1874-ben arra kényszerítették a magyar kultuszminisztert, hogy ezeket az intézeteket megvizsgálta. Nagyon tanulságos, hogyan igyekezett megbújni a felekezeti bástya mögé mind a három (két evangélikus, egy katolikus) pánszláv szervezkedés, míg éppen felekezeti főhatóságai vizsgálata és rendelkezése meg nem szüntette őket a kormány és a király jóváhagyásával. Nem anyanyelvük és műveltségük ápolása volt a baj, — erre teljes szabadságuk volt, — hanem féktelen és gyalázatos, gyűlölködő izgatásaik. Mégis elnyomásról, üldözésről panaszkodtak szerte az egész világon megszüntetésük után, s megcsönkítésünk szálaiból sok ide is vezet. A szerző időszerű tanulságok kedvéért írta meg e három iskola megszüntetésének történetét bizonyára. S valóban kell is tanulnunk belőle, — annyit mindenesetre, — hogy legalább magyarok keserves költségén ne kísérelgessük meg azt, amit nem lehet „letetni“. A szerző alapos, világos, derék munkát végzett, s francia nyelven gondos összefoglalást ad a kötet végén a külföldi olvasó számára is. *vitéz Szónyi Sándor*

TÖRÖS LÁSZLÓ: SÁRVÁRI PÁL ARANY JÁNOS PROFESSZORA. (A Nagykovácsi Arany János Társaság kiadása. 1938.)

Egy évszázad magyar kálvinista iskolázása elevenedik meg előttünk ebben az alapos tanulmányban, egy évszázadé,

mely nemcsak az ősi debreceni kollégiumnak, hanem az egész magyar kultúrának mindenkor büszke dísze marad. A legenda Hatvani István, a nagytekintélyű Sinai Miklós és a kivételes tudású Budai Ézsaiás professzorok neve jelentette ekkor a protestáns oktatást és nevelést. E kiváló egyéniségek mellé méltán sorozhatjuk Sárvári Pált, a sokoldalú tudóst és nagyírú debreceni tanárt is.

Törös László tanulmányában nagy gondnal és kitűnő tájékozottsággal kíséri végig Sárvári Pál pályafutását. Az országos hírvé lett kollégiumi professzor élete, jellegzetes típusa a XVIII. és XIX. századi magyar kálvinista tudós életének. Eleven, színes képekben látjuk magunk előtt a református papgyerek debreceni diákságát, irigyelt szeniorságát, majd németországi, angliai és hollandiai tanulmányútjait. Itthon előbb a filozófia (az első Kant hívők közé tartozik!) majd a matematika és fizika tanára lett és közel fél évszázadon keresztül (1795—1839) egyik vezetője és irányítója volt a protestáns nevelésnek. Nagyszerű működésére szép fényt vetnek Arany János visszaemlékezései. Sárvári Pál volt az egyetlen tanára, írja Arany Bolond Istókjában, aki „föllekesült a lelkes ifion, Szavalmi fogta, énekelni...“ és midőn az ifjú Arany János otthagytta a kollégiumot „Megdaldá, s írt ajánlólevelet“.

Nagy érdeme Törös Lászlónak, hogy munkájában a kor történelme nemcsak keret vagy háttér, hanem az életrajz valóságos alapja, melyből szervesen emelkedik ki Sárvári Pál működése és egyénisége. Érezteti a kor lelkét, gondos kutatással igyekszik a helyi mozgalmak mélyebb szellemi és anyagi mozgatóit is fölfedni. A nagy korszakot felölelő és sokféle anyag kitűnő összegyűjtése és elrendezése lelkiismeretes tudományos készségét, a sok új adat, elfelejtett munkák és ismeretlen írások feltárása lelkes buzgalmit dicsérik.

Bikácsi László.

SZARVASI MARGIT: MAGAN-KÖNYVTÁRAINK A XVIII. SZÁZADBAN. (Budapest, 1939. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai VII.)

Amióta irodalomtörténészeink fölfé-

dezték, hogy az irodalomtörténet tényei milyen szoros kapcsolatban állanak a társadalomfejlődéssel, amióta világossá lett, hogy egy-egy korszak irodalmi képét nem annyira az egyes írók és költők egyéni kezdeményezései határozták meg, hanem az abban a korszakban zsi-bongó, ide-oda művelődés-hullámoknak kitett társadalom irodalmi élete, irodalomérzéke, egyre inkább nagyobb jelentősége lett azoknak a tudományágaknak, amelyek éppen az irodalomnak és a társadalomalakulásnak, művelődés-változásnak kölcsönhatását hivatottak bemutatni. Így került a könyvtártörténet is a könyvtártan segédtudományai közül az irodalomtörténet, vagy, ha úgy tetszik, a művelődéstörténet fontos rész-tudományai közé.

Sz. disszertációja a XVIII. század igen jelentős korszakát veszi vizsgálat alá, élesen mutat rá korszakváltó jelentőségére. A század első felében, a kései barokk magyar virágkorában a könyvgyűjtés, a könyvtáralkotás még nagyúri passzió csupán, a barokkos fényűzésnek egyik formája. A legelőkelőbb főpapok és főurak állítanak föl pompásan berendezett, pazarul díszített előkelő terem-könyvtárakat. A felvilágosodás korszakában azonban egyszerűen megváltoznak a viszonyok. A felvilágosodás, az alkalmazott racionalizmus művelődéshulláma Európaszerte a nyomtatott betű, a könyv jelentőségét fokozta föl eddig soha nem látott nagyságra. Nálunk is valóságos „olvasási düh“ keletkezett, és pedig nemcsak a legelőkelőbb osztályok, hanem köznemesek, polgárok között is. A könyv demokratizálódott, „a könyvtár gondolata leszáll a palatinális magasságokból a vidéki udvarházak meghitt csöndjébe.“ A pompás barokkgyűjtemények egyre-másra válnak hozzáférhetővé minél szélesebb rétegek számára, hódít a köz-könyvtár gondolata, jellemző módon egyesek üzletszerűen nyitnak kölcsön-könyvtárakat. Mind-mind olyan jelenségek ezek, amelyek azt bizonyítják, hogy a társadalom már annyira átitatódott írásműveltséggel, hogy számára a könyv általános kultúrzsükségletté vált.

Sz. értekezése az itt néhány szóban összefoglalt fejlődésképet részletesen kifejti. Sorra veszi az egyes könyvtárak anya-

gát. Teljességre nem törekszik, — ez amúgy is sisiphusi munka volna és csak arra lenne jó, hogy az így élesen kidomborodó kontúrokat elmossa. E helyett az átkutatott hatalmas anyagból, — mellékelt bibliográfiai jegyzéke tanúskodik erről, — kiválogatja a főtípusokat és ezeket azután igen részletesen tárgyalja. Bemutatja, hogy az egyes művelődéshullámokra milyen érzékenyen reagál a könyvtárak anyaga. A felsorolásokban élénk tárja a XVIII. századi magyar műveltség egész anyagát. Egyedül talán itt kifogásolhatnók, hogy inkább a ritkaságok megállapítására veti a súlyt, azoknak minél teljesebb felsorolására törekszik; minket, — akik nem vagyunk könyvtárosok, — sokkal jobban érdekel, hogy mik voltak azok a munkák, amelyek a legtöbb könyvtárban megvoltak, amelyeknek tehát éppen elterjedtségük miatt nagy a művelődéstörténeti jelentőségük.

Istványi Géza

FEKETE ISTVAN: ZSELLÉREK. (Regény. A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda regénypályázatának díjnyertes műve. Az Egyetemi Nyomda kiadása.)

Ezt a könyvet olvasva a magyar társadalmi regény hőskora elevenedik fel előttünk, Fáy, Eötvös regényeire gondolunk. Egy újarcú társadalom igézete szüli az alakokat ott is, itt is, s a művek egy társadalmi kép megrögzítése mellett, a haladás eszközeiül is szolgálnak.

A Zsellérek két faluról elindult gyerekeknek, egy prasztfiúnak s a tisztartó fiának sorsát meséli el az életben való kikötésükig. A két gyerek a háború előtt lép ki a faluból. A háborút s a forradalmakat mint gimnázisták élik végig, aztán Pestre kerülnek az Egyetemre. Ez idő alatt életükbe fonódva elvonul előttük ezeknek a felfordult éveknek minden jellegzetes alakja, eseménye, s ezek a körülmények érelik őket életismerő, dolgozni szerető, újlakú magyarokká. Az úri fiu diplomával csemegekereskedést vezet, szóval a közfelfogás szerint kilép osztályából, a másik tanult emberként visszatér falujába, s ott boldogul és boldogít.

A könyvet egyszerűség s a vonalak tisztasága jellemzi. Ebben a világban csak két szín van: fehér és fekete, jó és

Könyvek és írók

rossz, s az író mindig ingadozás nélkül áll a jó oldalára. Ezzel a sajátságával népmesénk s a magyar irodalom jókai hagyománya felé ereszt gyökeret, meg kell hagyni: egészséges talajba.

Módszere is egyszerű és tiszta. A regény háttérét, helyet, kort egy pár képben, kisebb eseményben, epizódszereplőben biztosan tudja megragadni s felrajzolni. Szereplőiről ugyanezt mondhatjuk el: alakjai egyszerűek, de ez a szál tiszta és erős. Ezek a vonások bizonyos stilizáltságot adnak a regénynek, de határozott, világos formát is.

A könyvet szép, komoly férfilíra járja át, olyanformán, mint ahogy egy szelíd nyári nap beragyogja és melengeti a tájat. Az első részben ez a líra a fejezetek élén külön is szót kér, finoman lazítva a regény szerkezetén.

Fekete István faluja a jó, becsületes, dolgozó, vallásos magyar falu, melyre egy országot lehet alapítani. Az írónak ez a felfogása mutatja az utat, amelyet a magyar faluszemlélet Szabó Dezső El-sodort Faluja óta megtett. Szabó Dezső faluképét romantikus nagyítások torzították, ezt erős retus téríti el a valóságtól. Az igazi reális faluszemlélet és a falu életét híven tükröző magyar regény még születésre vár.

Tóth Béla

ÚJ DEBRECEN. (Fiatal költők és írók anthológiája. Debrecen, 1938. Csokonai-kör kiadása).

Négy költő, egy novellaíró, hét irodalomtörténész és egy filozófus fiatal éveinek terméséből ad szemelvényt ez a kötet. Valamely íróról egy-egy kiragadott munkája alapján majdnem olyan igazságtalan dolog ítéletet mondani, mint mondjuk például egyetlen bibliaidézet alapján dogmát alkotni. Föltehetjük azonban, hogy alkotásaiknak reprezentáló, kimagasló eredményeit kívánták e kötetben megjelentetni. Ezekről elmondhatjuk benyomásainkat, hiszen műveiknek legnagyobb részét — a még csak ezután megírandókat — amúgy sem ismerhetjük.

Gulyás Gábor — sorrendben az első költő — saját földjének — a hajduságnak — talaján biztosan áll. Gyermekéveinek környezetét a kis dolgok művészetének realizmusával rajzolja (*Harang-*

virág), de már akkor csodaváró s a hajdukapitány-ös idézgetésével eljut a mai magyar problémákhoz (*A hajdukapitány*). Csokonai és Ady nyomán ő is érzi a debreceni környezet fojtogató súlyát (*Debreceni sóhajtság*). Sorai könnyen, lendületesen gördülnek. A közölt versek jó kezdetre vallanak.

Kiss Tamás a kunság szülötte, az impresszionista képpel is megpróbálkozik (*Civakodó koldusok*), de a vizuális elem alanyi verseiben is megvan: természeti képekbe ágyazza a hangulatot s az egész elmélkedés szövi át. Világos és természetes stílusa különösen a *Kunsági elégiá*-ban érvényesül.

Mata János filozófikus költő. Önmagát a végtelen síkján látja, szemlélete mérhetetlenig felnagyított parttalan óceán, sejtelmek hamályosan törnek elő lelkéből s gyakran szimbólumokba burkolóznak. *A balga költő számára* mondott *intelmi*-re azonban Rózi nevével felel, a végtelen irreális tengeréről az ő hó-tomporú, fiat szülő ölébe realizálódik.

Tóth Endre látása a Kiss Tamáséval rokon. Vannak erős realizmussal vázolt életkép-szerű versei (*Szentesti részek*, *A kubikos*). Leíró készsége eredeti elmélkedéseiben már gyakran megírt gondolatokra hajló. Egyszerű stílusa szinte az irodalmi neoprimitív határát súrolja, de természetes. Friss hangon kiáltja a világba: „Húsz éves és szomjas vagyok!”

Gáspár Gyula Erdélyből került Debrecenbe. Novellája a világba szakadt fiú története. Ez *halott* apjától hulló csillagokat kapott örökségül. Mese-motívumokkal átszőtt fantasztkumba, misztériumba hajló népies ízü elbeszélés.

Némedi Lajos a németességgel és stílus-történettel foglalkozik. Nem osoda hát, ha itt közölt tanulmánya (*A mai német irodalom*) mindkét érdeklődési irányt egyesíti. A tanulmány első része a német irodalom és a benne egymást váltó irányok fejlődési vonalát húzza meg, kb. 1880-tól a legújabb időkig. Az életérzés és a nemzedék-elmélet szemszögéből vizsgálja a változásokat. Szintézisének módszere igen egyszerű: az életérzés a politikai és gazdasági helyzet folytán alakul ki, az irodalmi viszonyok tehát ennek függvényei. Rövidre fogva, vázlat-

san, de meggyőző logikával fut végig a német irodalomtörténet e felszázadán, mindazt kiemelve, ami tételét bizonyíthatja. Munkája második felében a nemzeti szocialista irodalom keresztmetszetét adja. Megértéssel foglalkozik vele, de nem lesz elfogulttá. Megrajzolja a mai irodalom alapján az új német ember-típust is. Ez a kép — bár szerzője nem így akarja — meglehetősen lehangoló.

Tóth Béla írói arcképe: *A. L. Huxley, a regényíró*. Főlépítése: a kor, a regények tartalma, az író művészete — bevált módszer eredménye. Kifejezései hol a homályosságig sűrítettek és tele vannak tüzdelve mai varázsszókkal (mitosz, horizontális, vertikális stb.), hol elnagyoltak. Huxley-nek csak kiválóságait ismeri, föltétlen meghajlására jellemző ez a mondata: „Az ember megborzzad ilyen tökéletesség láttán“. Van még egy jellemző, bár a tanulmányt lényegében nem érintő mondata: Napoleon szavai, melyeket Goethe láttára ejtett: „Voilà, c'est l'homme“. Nem tudjuk, miért idéz másodkézből s nem onnan, ahol ez a pilátusi mondás először van följegyezve — a bibliából.

Kondor Imre az írói csoport filozófus tagja. Önállóan megjelent kötetének itt közölt részletében *Kant*-tal foglalkozik. Világosan megírt tanulmányában igyekszik a königsbergi bölcs rendszerét hozzáférhetővé tenni.

A műfajban, szemléletben, szándékban annyira eltérő fiatalokat a tehetség szála fűzi egybe. A Csokonai Kör jól tette, hogy ezt az antológiát közrebocsátotta. Érdeklődéssel nézünk további fejlődésük elé.

Szabó Richárd

FAZEKAS MIHÁLY: LÚDAS MATYI. (Debrecen, 1939. Exodus-kiadás.)

Az „új hangsúlyt kapott“ Lúdas Matyit Debrecenből engedte útjára az Exo-

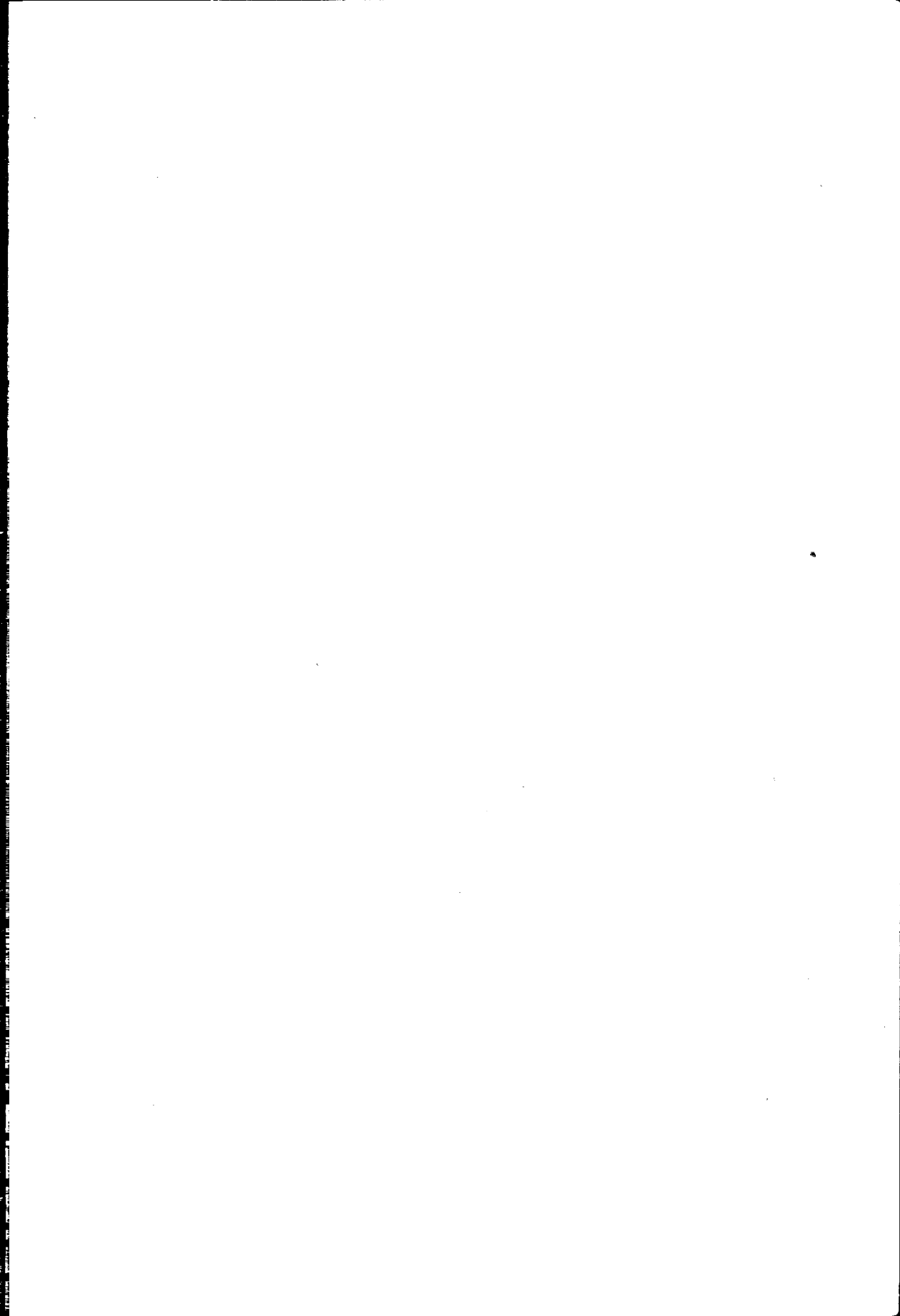
dus könyvkiadó vállalat. Nincs a kiadás megszámozva, nincs felsorolva filológiai pontossággal azoknak a munkáknak sora, melyeken a mostani alapul. Ezt a Lúdas Matyit nem a multat felelevenítő gond, hanem a jelen ihlete hívta életre. Egy mindannyiunk számára szükséges élő klasszikus műért való kiállásról van szó. A mű beezél önmagáért, de beszélnek helyette és mellette azok is, akik most kiálltak Lúdas Matyi igazsága mellett.

Igy az előszóíró Karácsony Sándor, aki a mű értelmezését adja. Lúdas Matyi történetét az eddigieknél sokkal nagyobb távlatba állítja. Ha az új értékelés túlzottan tetszene, érdemes szembeállítani azzal a felfogással, mely valamikor vonakodott benne a magyar lényeg felismerni. Karácsony Sándor tudományos felkészültsége ellenére sem a tudós igényével lép fel: a képmutogató attitűdjét vállalja, akinek csak pálcája végit kell nézni. A mutogató pálcá nyomán a magyar lényeg bontakozik ki Lúdas Matyiból, az a szuverén belső gyökérzet és külső kilombosodás, mely egyedül képes egy munkát a remekmű jelképi magasságába emelni.

A másik tolmács Szoboszlai Mata János. Mint illusztrátor költi új életre az eseményt. A fametszet erre alighanem a legalkalmasabb képzőművészeti műfaj. Mata a fényelosztásnak egyéni módszereivel kísérletezik. Minél kevesebb fényt! A vonalakat úgy kell néha előbányászni a képek gomolyagos sötétségéből. Vállalja a torzítás merészségét is. Alakjaiban van valami mesebeli. Ha hőse fájdalomában csillagokat lát, ezeket a metaforikus csillagokat ki meri vágni valóságban a fából. Utolsó képe, mely a magyar címer mellett ábrázolja az agaras földesurat és a libapásztor parasztfiút, a „magyar antinomiák“ mély átérzéséről tanúskodik.

V. E.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

3

TARTALOM:

Köszöntjük a Kormányzót! • Makay Miklós: Magyar protestáns külpolitika
• Joó Tibor: Mi a magyar? • Harsányi András: Az ismeretlen Károlyi Gáspár
• Vajda Endre: Irónők regényei • Aale Tynni: Látomás (Képes Géza versfordítása)
• Révész Imre: Nyilatkozat Zoványi Jenő „Új egyháztörténetírás” c. kiadványa tárgyában
• Jelek és magyarázatok • Könyvek és írók

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

D. D.: A magyar regény és novella története — — — — —	93
BIKACSI LÁSZLÓ: Két visszatért felvidéki író — — — — —	94
SZABÓ RICHARD: Szitnyai Zoltán: A Bocs — — — — —	95
CSABAI ISTVÁN: Gy. Szabó Béla: Barangolókönyv. I. Egyedül — —	95

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

*A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság
Történettudományi és Irodalmi Szakosztálya*

1940. március 16-án, szombaton délután 6
órákor tartja

első felolvasó ülését

---

a budapesti ev. leánygimnázium (IV., Deák-
tér 4.) dísztermében a következő műsorral:

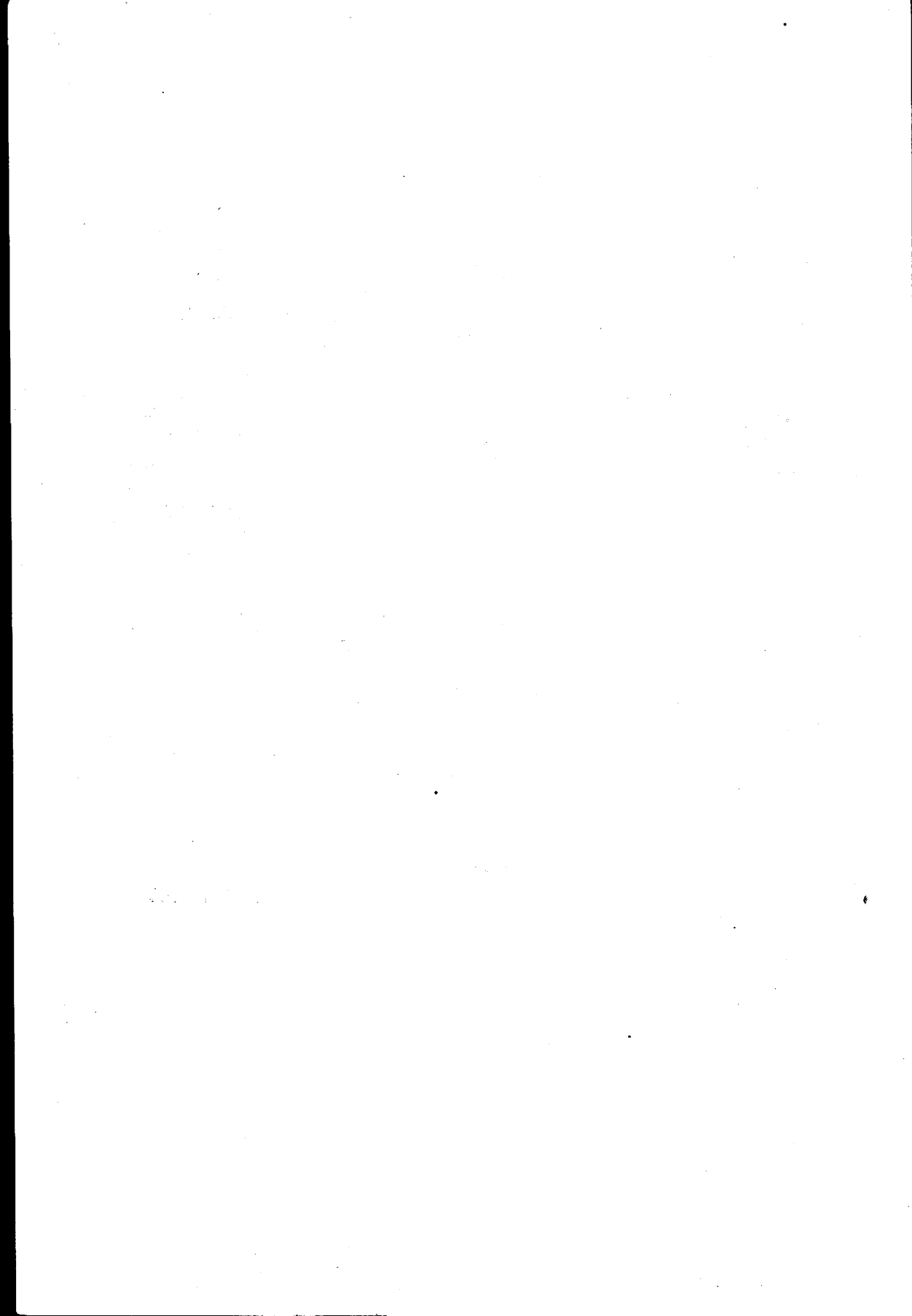
1. Elnöki megnyitó.
2. *Dr. Mályusz Elemér* egy. ny. r. tanár elő-
adása: „*Ami nincs benne a könyvben.*“
(Előadónak „A türelmi rendelet“ c. műve
megjelenése alkalmából.)
3. *Szabó Lőrinc* verseiből olvas fel.
4. *Móricz Zsigmond* előadása.
5. A szakosztályok főtitkárának bejelentése.

B E L É P T I   D I J   N I N C S !

Vendégeket szeretettel hívunk és látunk!

Most jelent meg!

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
LEGŰJABB KIADVÁNYA

IRATOK A TÜRELMI RENDELET

TÖRTÉNETÉHEZ

címmel a napokban megjelent. A kötet értékes, túlnyomórészt bécsi levéltárakban őrzött történeti forrásokat tartalmaz s mint kiegészítő rész csatlakozik a

Türelmi rendelet, II. József és a magyar protestantizmus

című kiadványunkhoz. Célja a kutatók és érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni a II. József-féle egyházpolitika legfontosabb dokumentumait. — Az iratokat MÁLYUSZ ELEMÉR egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja rendezte sajtó alá és látta el magyarázó jegyzetekkel. — A munka a *Magyar Protestantizmus Történeti Forrásai* címmel megindított sorozatnak a része.

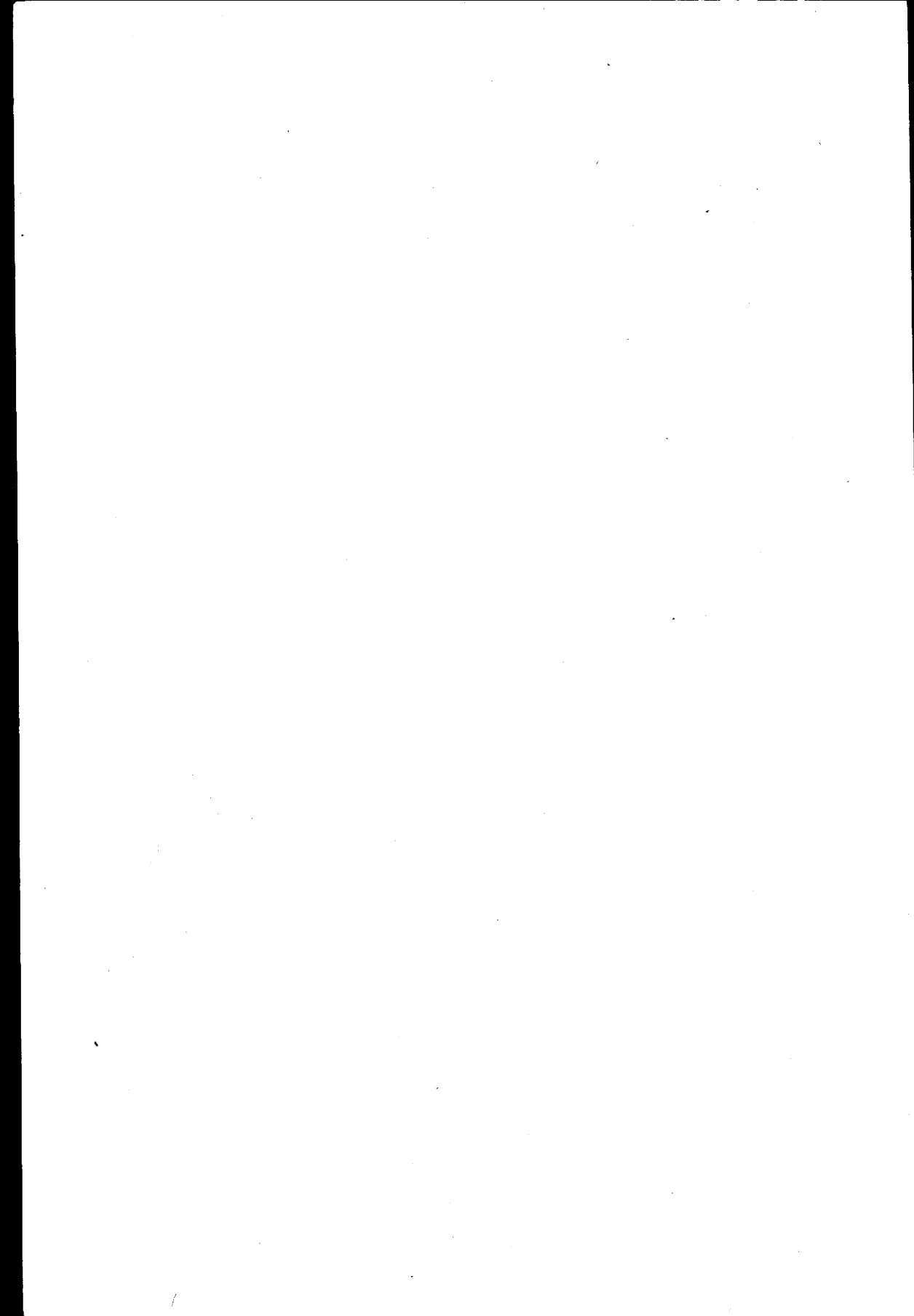
A 485 l. terjedelmű kötet ára, közvetlenül társaságunk kiadóhivatalánál (Bpest. IX., Kálvin-tér 8.) megrendelve: 16 P.

*

Ugyanott szerezhető meg az ősszel megjelent nagy feldolgozás,

amelyről a Protestáns Szemle februári száma Makkai László tollából részletes ismertetést és méltatást közölt. Ennek a 738 lap terjedelmű kötetnek

a bolti ára 20 P, társaságunk tagjai számára bérmentes küldéssel helyben 12:50 P, vidékre 13 P.

Köszönjük a Kormányzót!

A GONDVISELÉSNEK való hálaadással köszöntjük a legelső magyar embert, országunk Kormányzóját. Húsz évvel ezelőtt vette biztos kezébe nemzetünk vezetését. Ő volt az akarat, mely egy megvert és elszéledt nyájját ismét nemzetlé formált s alkalmassá tett Istentől rendelt feladatai elvégzésére. Küldetésével megisméltődött a magyar csoda: IV. Bélának, Bethlen Gábornak és Széchenyi Istvánnak a romok fölé ép életet alkotó tette. Újra felegyenesedtünk s két nehéz évtizeden át az Ő bölcsesége irányította lépteinket. Magasztos személyében láthatókká váltak nemzetünk politikai egyéniségének legszebb vonásai. Nevelt bennünket oly emberi és magyar felelősségtudatra, melyre ma már a nagy világ is tisztelettel s megbecsüléssel tekint. Hite ma és minden időkre példaadás, reményeink táplálója s alapja valamennyi egyéni és közösségi erőfeszítésünknek. Köszönjük a Mindenhatónak, hogy Őt küldötte megmentésünkre és megtartásunkra. Fény nevére, áldás életére!

(—)

Magyar protestáns külpolitika

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1940. február havi külpolitikai konferenciáján elhangzott előadás.

Legelőször is meg kell mondanunk azt, hogy mit értünk magyar protestáns külpolitikán. Értjük a magyar protestantizmusnak, evangéliumi keresztyénségnek azt az állandó tevékenységét, amelyet minden rendelkezésére álló és evangéliumi hitévei összeegyeztethető eszközzel külföldi hitrokonai között abból a célból fejt ki, hogy a testvéri szolidaritás felkeltése által magának barátokat szerezzen és hasznos kapcsolatokat valósítson meg, és hogy azokat alkalomadtán és szükség szerint az egyetemes magyarság javára is igénybevegye, illetőleg felhasználja. Ebben az értelemben a „külpolitika“ szó a magyar protestantizmus életében századokra visszamenő gyakorlatot takar. A magyar protestantizmus a Nyugattal való szellemi érintkezés révén született meg. Későbbi századokban is a nyugateurópai egyetemekkel való állandó összeköttetés volt számára az az életforrás, amelyből szüntelenül megújult. A 18. század végéig alig van számottevő ma-

gyar protestáns lelkész és író, aki hosszabb-rövidebb időt ne töltött volna valamelyik nyugati egyetemen. És a reformáció óta nincsen a nagy világban olyan számottevő szellemi megmozdulás, amely ezeken a külföldön járt ifjakon keresztül ne jött volna hazánkba és a legtöbbször félszedségeitől mentesen nálunk is ne vert volna gyökeret.¹

Korunk megpróbáltatásaiban egyre jobban elhalványulnak a különböző keresztyén egyházak közötti ellentétek és előtérbe nyomulnak az egyetemes keresztyénség lét vagy nemléte problémái.² Ez önmagától értetődő szükségletté teszi a szűkebbkörű, a protestáns szolidaritás kiépítését és fenntartását. Erre minket kötelez a múlt is; az a tény, hogy századokon keresztül nagyon sok segítséget élveztünk Nyugatról. Nyujtottak stipendiumokat, támogatták iskoláinkat és intézményeinket.³ Ezeknek elérése mind „külpolitikai“ tevékenységeinknek volt a gyümölcse. Ez a „külpolitika“ u. i. akkor vette kezdetét, amikor az Isten Szent Lelke a magyarságot is a reformáció útjára terelte. Okmányán pecsét a közös szenvedés, a közös könny és vér.

A magyar protestantizmus egészen a 18. századig „jelentősebb mértékben nem keresett külföldön politikai támaszt a maga védelmére.“⁴ Az első eset, hogy az evangéliumi keresztyénség szolidaritására appellált, a gyászévtized alatt volt.

És itt meg kell ismerkednünk egy a 17. században már kifejlett és azóta is meglevő, bár elgyengült elvvel, amelyre „elsősorban Kálvin és utódai tanították meg a protestantizmust, amely szerint a tiszta evangéliumot magukévá tett államoknak vagy kormányoknak kötelességük elnyomott hitrököneiknek diplomáciai, sőt esetleg még fegyveres úton való felsegítése is.“⁵ Még Anglia fejedelmeit és rendeit is megmozgatják.⁶ „Az igaz egyház univerzalizmusának politikai határokat nem ismerő tudata oly mértékben tölti el az érzésvilágukat, hogy alig merül fel az a gyakorlati kérdés, vajjon a császár magáévá teszi-e ezt az intervenció magyarozatául?“⁷ A magyar gályaraboknak Ruyter holland admirális által történt kiszabadítása ennek az intervenciónak egyik gyümölcse volt. Az intervenció eme jogosságának, sőt kötelességszerűségének megszövegezését megtaláljuk minden nemzet református és általában evangéliumi keresztyén irodalmában. A gályaraboknak Ruyter holland admirális általi kiszabadítása is ennek az intervenciónak az eredménye.

Szász Zsombor a Protestáns Szemle 1929. évi 1. számában ismertette „A Thun-féle pátens és a külföldi intervenció“ kérdését. Tudott dolog u. i., hogy 1919-ben, „amikor egy évi román okkupációnak minden elnyomása és kegyetlensége nyilvánvalóvá lett az erdélyi protestáns egyházakkal szemben, a Békeelőkészítő Bizottság „B“ erdélyi osztályában felmerült az a gondolat, hogy nem volna-e lehetséges az üldözött egyházak érdekében a westfáliai békét aláírt protestáns hatalmakat intervencióra bírni a román kormánynál?“⁸ Ennek a gondolatnak az adott alapot — Szász szerint —, hogy Beksics Gusztáv Magyar Nemzet Tör-

ténetének tizedik kötetében előadja, hogy a pátens ellen Anglia jegyzéket intézett Bécshez. A Békeelőkészítő Bizottság kérésére Szekfü Gyula, aki akkor a bécsi udvari levéltárban dolgozott, megállapította, hogy Anglia és Hollandia a pátens alkalmával nem tett lépéseket a magyarországi protestánsok érdekében, de Szekfü is hozzátette, hogy az angol államférfiak „a bécsi kormány londoni képviselőivel, Apponyi és Wimpffen grófokkal folytatott bizalmas beszélgetéseikben nem titkolták el aggályait a magyar ügyek ferde helyzete miatt.”⁹ Nem kétséges, hogy a Szekfütől „bizalmas beszélgetésnek” mondott „aggály” közlés nagy hatással volt a bécsi udvarra és elősegítette a pátens visszavonását.¹⁰

Hogy a magyar protestantizmus és a magyar nemzeti élet összeforrottsága következtében csupán az itt említett két eset révén is a magyar protestantizmus mennyit használt az egyetemes magyarságnak is, arról itt nem szükséges beszélni.

E történeti visszapillantás után vessünk futó pillantást a legújabb kor protestáns „külpolitikai” tevékenységére. Három főbb vonalon zajlik le:

1. A különböző nemzet- és felekezetközi evangéliumi keresztyén mozgalmakon, szövetségeken át. Ilyenek például a Y. M. C. A. (Keresztyén Ifjúsági Egyesület), a W. S. C. F. (nálunk Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség), Vasárnapiiskolai Világszövetség, Evangéliumi Szövetség, Nemzetközi Misszió Tanács, Protestáns Világszövetség stb.

Ki tudja megmondani, mennyi áldás származott már az egyetemes magyarságra is abból, hogy ezekkel és az ezekhez hasonló mozgalmakkal kapcsolatot teremtettünk, akár mi mentünk külföldre, akár azoknak kiváló képviselői jöttek el hazánkba.¹¹

2. A nemzetközi felekezetközi tömörülések. Ezek közül minket kettő érdekel. Először is az 1875-ben létrejött Presbiteri Világszövetség. A magyar református egyházat ez a szövetség kapcsolja be a világ reformátusainak nagy testvéri közösségébe. E szövetség keleti ága 1911. őszén látogatást tett hazánkban. Magyarországi tanulmányútjaik és konferenciáik végétével, vezetőjük, a világszövetség akkori főtítkára, dr. Mathews, a búcsúzás percében többek között a következőket mondta: „Eddigélé fogyatékosan ismertek minket külföldi testvéreink. Ők, akik százmillió lélek nevében jártak itt, elviszik a világ minden tája felé hírünket, nevünket. Panaszkodunk — mondotta —, hogy nincsenek misszionáriusaink a külföldön: ők mindannyian, akik itt jártak, a mi követeink, misszionáriusaink lesznek szerte a világon, amerre csak az angol nyelv hangzik.”¹²

Hogy milyen másképpen alakulhatott volna a magyarság helyzete is, ha a magyar református egyház sokkal jobban kiépíthette volna a maga kapcsolatait ezzel a szövetséggel, arra ma már nem lehet felelni. Sajnos, az illetékesek nem vették idejében észre azt, hogy egyetemes magyar nemzeti érdek az, hogy ezek a

kapcsolatok őszinték, élők és ne csak a veszély esetén hirtelen előráncigálандók legyenek.

Másodsorban pedig az evangélikus egyháznak hasonló szerve, a többféle ágából 1923-ban Eisenachban létrejött Lutheránus Világkonferencia. A magyar evangélikus egyháznak ez az egyik legfőbb nemzetközi lélegzőszerve, amelyen át kifejezheti ilyen irányú tevékenységét.

A nemzetközi felekezeti tömörüléseknél meg kell állapítanunk azt, hogy a legeredményesebbek és a legszívélyesebbek azok a kapcsolatok, amelyek ezen a révén jöttek létre.

Doumergue Emilnek még a világháború előtt megjelent könyve: *La Hongrie Calviniste* nemcsak a hatalmas magyar református egyházat fedte fel, hanem számtalan francia szemében azt az igazságot is, hogy Magyarország nemcsak osztrák provincia, hanem tényező és olyan ország, amellyel pro vagy kontra, de számolni kell.

A világháború minden kapcsolatot megszakított. Végeztével pedig a magyar protestantizmust is a vádlottak padjára ültették. Nem vitás, hogy Hollandiának ekkor is felénk nyújtott keze református testvér szívétől nyert indítást.

1924. októberében a magyar református egyház meghívására Magyarországra jön Bruston Eduárd és Perrier Lajos, a montpellier-i theologiai fakultás két professzora. Megbízásukat fakultásuktól, a francia református egyháztól és a francia protestánsok szövetségétől nyerték. Látogatásuk gyümölcseinek legelső zsengeit ismerteti dr. Révész Imre a *Protestáns Szemle* XXXV. évf. 7. számában. Pár pillanatra átadom neki a szót: Bruston franciaországi előadásában, mely több városban elhangzott, párhuzamot von a magyar és francia nép között. Nyugat megmentőjének nevez bennünket. Ismerteti harcainkat, majd így folytatja: az eddiginél sokkal több súlyt kell fektetnie a magyar református egyháznak a protestáns világkapcsolatokba való szervezés beilleszkedésére a Kálvin nagy célkitűzése és példája szerint. „A magyar kálvinizmus szenved az elszigeteltsége miatt. Mi, francia reformátusok, testvéri kézfogással megsegíthetjük őt, hogy ebből kikerüljön. Ime, ez a hatalmas testvéregyház megtette mifelénk az első nagy lépést ezzel a meghívással s megható módon nyilvánította irántunk, francia reformátusok iránt, rokonszenvét és bizalmát. Hát mi ne felelnénk erre a megnyilatkozásra stb.” Majd teljesen tárgyilagosan ismerteti a trianoni béke oktalanságait.

Révész Imre az előadások ismertetéséhez a következő szavakat fűzi: „Gondoljuk el, hogy a fentebb ismertetett dolgok és eszmék két derék professzor sűrűn megismételt cikkei és előadásai révén a francia középosztály és kispolgárság hány értékes tagját ejtették gondolkozóba — bizonyára csaknem kivétel nélkül olyanokat, akik azelőtt, még ha protestánsok voltak is, jóval kevesebbet tudtak Magyarországról, mint például Cochinchináról stb.“¹³

3. Az egyetemes, vagy ökuménikusnak mondott mozgalmak területén. Ezekbe a magyar protestantizmus kezdettől fogva bekapcsolódott. Igaz, hogy amikor nem érte el velük a remélt külpolitikai sikereket, csakis annyit törődött velük, amennyit a leg-
elemibb külpolitika megkövetelt. Legtöbb szolgálatot a Nemzetközi Jóbarátság Egyházi Világszövetsége tett. Főleg a kisebbségben élő magyarság sérelmeinek bolygatásával, problémáinak felszínentartásával és sok oldalról gáncsolt segítniakarásával követeli meg az érdeklődést. A Life and Work mozgalom a társadalmi és szociális problémákat kutatja, míg a Faith and Order hit és szervezeti kérdésekben akar közeledést létrehozni. Ez utóbbi mozgalmak most már az Egyházak Egyetemes Tanácsában egyesültek. Ezen mozgalmaktól a magyar protestantizmus sem tarthatja magát — büntetlenül — távol.

Miben látjuk a magyar protestáns külpolitika legfontosabb irányelveit? A magyar protestantizmus legfontosabb feladata a saját, szétszórtságban élő híveinek töle telhető lelkiismeretes gondozása. Minden lehetséges irányban kapcsolatokat kell kiépítenünk és fenntartanunk.* Egyetlen jelentős nyugateurópai protestantizmust sem szabad elhanyagolnunk. Azt pedig, hogy melyik jelentős, nem lehet csupán a szám alapján eldönteni. Lehetőleg minden egyesületbe és mozgalomba be kell kapcsolódnunk. Ennek egyik módja az, hogy az ezen célokra fordítható összeget többfelé osztjuk és nemzetközi konferenciát nem engedünk lezajlani egyikét magyar delegátus nélkül. Sajnos, ezen a téren is vannak mulasztások.

Tudomásul kell vennünk azt, hogy van politikai protestantizmus is.¹⁴

Az egyetemes protestantizmustól reánk rótt feladat az Evangéliumnak Kelet felé való terjesztése. Ez lényegében missziói feladat, de vannak külpolitikai vonatkozásai is.

Tisztáznunk és rendeznünk kell a magyarországi két evangéliumi egyház egymáshoz való viszonyát.

Gyermekeinkben nevelnünk kell a keresztyénség, a protestantizmus szolidaritásának tudatát. Buzdítanunk kell őket az idegen nyelvek tanulására.

Külföldre menő theologusainkat különösképpen elő kell készíteni. Nem elég, hogy mi megyünk külföldre, mindent meg kell tenni, hogy ide is jöjjenek külföldi theologusok.

Protestáns külpolitikánk, még ha „politiká“-nak is nevezük azt, *nem állhat hazug ügy szolgálatába*. Munkáját odakint nagyban megkönnyíti az, ha idehaza a magyar evangéliumi keresztyénség igyekszik a föld sava, a társadalmat megjavító tényező lenni.

Ilyen irányú tevékenységünket nem szabad látszólag nyu-

* Incze Gábor angolnyelvű folyóirata, az Evangelical Review, e ponton egyike a leghasznosabb mai kezdeményezéseknek. Szerk.

godt időben sem elhanyagolni. Ebből veszély esetén csak kapkodás származhatik.

Főfeladatunk: Hittestvéreink körében fel kell tárunk a magyar lélek rejtelmait. Meg kell értetnünk a valóságot. Századokon keresztül itt állottunk, véreztünk — Nyugatért. Lehet, hogy sok mindenben el vagyunk maradva, de ez az előbbiből érthető. Mi is beletartozunk az egyetemes protestantizmus nagy családjába. Érdemes barátokul fogadni bennünket, mert hű barátok vagyunk. Az a nép pedig, amely ilyen multú és erejű protestantizmust tudott magából kitermelni, megbecsülést érdemel.

¹ L. ide von. A presbiteri Szövetség magyarországi útjának és gyűléseinek emlékkönyvében (szerkesztette Lic. Dr. Kováts J. István) Dr. Antal Géza cikkét „A magyar református egyház külföldi összeköttetései“ c. 134. l.

² L. a Protestáns Szemle XLVIII. évf. 6. sz. Karner Károly cikkét „A keresztyén egyházak sorsközössége“ címmel.

³ L. Antal Géza fentidézett cikkét.

⁴ L. Dr. Miklós Ödön cikkét a debreceni hittudományi kar tanárai és doctorai által szerkesztett Kálvin és a kálvinizmus c. kötetben „A holland kálvinizmus elvi állásfoglalása a magyar protestantizmus gyászévtizedében“ címmel 381. l.

⁵ L. u. o. 389. l.

⁶ L. u. o.

⁷ L. u. o.

⁸ L. a Protestáns Szemle bent idézett számát.

⁹ L. u. o. 11. l.

¹⁰ L. az ide vonatkozó irodalmat!

¹¹ L. pl. Ravasz László cikkét Mott Jánosról. Megjelent „Az emberélet útjának felén“ c. kötetben 87. s. köv. l. Ugyancsak Mott Jánosról Révész Imre „Mit köszönhetek én az Evangéliumi Keresztyén Diákmozgalomnak?“ címmel a Szövetség kiadásában megjelent füzetét.

¹² L. a Presbiteri Szövetség fent idézett évkönyvében Kováts J. István előszavát, V. l.

¹³ L. a Protestáns Szemlének a fent idézett számát, 482. l.

¹⁴ L. a Protestáns Szemle XLVIII. évf. 2. számában H. Gaudy László „A politikai protestantizmus“ c. cikkét 74. l.

Makay Miklós

Mi a magyar?

Mi a magyar? Szerkesztette: Szekfü Gyula. Budapest, 1939. Magyar Szemle Társaság.

A kritikus számára egyaránt lehet igen könnyű és igen nehéz feladat erről a könyvről írni. Attól függ, hogy fogja fel a dolgot. Mert a kritikus maga is foglalkozott a problémával, nem is egy alkalommal, tehát megtehetné, hogy mereven a maga felfogására és eredményeire helyezkedne, abból a szempontból vizsgálja a könyv és szerzőinek felfogását és eredményeit, mennyire illeszkednek ahhoz, amit ő kétségtelenül igaznak tart, hiszen másként nem adta volna közre. A kritika másik módja pedig az volna, ha mintegy elfeledkezne arról, amire a tárgyban ő maga jutott, s egészen újra kezdené a könyv nyomán. Megpróbáljuk egyeztetni a két eljárást.

Am kezdeni mégiscsak azzal kell, amiben ez a könyv különbözik a mi kísérleteinktől. Mi első feladatnak azt tartottuk, hogy minden tartalmi vizsgálatot megelőzőleg, két alapvető ismeretelméleti munkát kell elvégezni, mert egyébiránt a vizsgálatok homályban és zűrzavarban folynának. Tisztázni kell a kérdés körül szereplő fogalmakat és tisztázni kell a megfelelő módszer mibenlétét. Mert: mi a magyar? Igen, *mi* a magyar?! A nemzetre gondolunk-e, vagy a népre? Vagy ha mind a kettőre, miben látjuk viszonyukat? Mert nép és nemzet nem azonos közösségek, nem különösen a magyarság esetében. Erre is igyekeztem már rámutatni. E mellett el kell különíteni a nemzet szellemét, — eszményeinek világát, értékelő tevékenységét, hivatástudatát, — jellemétől, mely lelki magatartás és összefüggésben van a biológiai alappal is. Ha a teljes magyarságot akarjuk megismerni, természetesen ezt mind meg kell vizsgálnunk, de a szintézis csak akkor következhet be, ha előbb gondos analízissel szétválasztottuk az egész elemeit. Tehát: alapvető feladata a módszer kidolgozása.

A tárgy és a probléma, a formát és módszert logikailag tekintve, ugyanaz, mint ami néhány évvel ezelőtt foglalkoztatta a tudományt: a korszellem. Mi a korszellem, mi a barokk, mi a renaissance, s így tovább. Ott is és itt is egyén feletti, egyéneket összefogó, objektív és kollektív szellemiségről van szó, s ezért természetesen történeti jelenségről. Mint a korszellem esetében, itt sem lehet a lényegét egyetlen szóban kifejezni, még egyetlen fogalomban megragadni sem. Csak le lehet írni alkatát, struktúráját. Mert alkat, struktúra, rendszer egyik is, másik is; bennük jelentések, funkciók függenek össze központi jelentéstől nyert értelem egészében: a „barokkságban“, a „magyarságban“. A tudományos feladat ezt a rendszert leírni, keresztülvilágítani, megérteni. De ez a rendszer történeti képződmény, sohsincs lezárva, nincs kezdete, nem statikus, hanem dinamikus. Nem lehet hát vizsgálati módszere sem más, mint ami egyesíti magában a strukturális eljárást a történelmivel. A rendszert mint fejlődő rend-

szert kell tekinteni és vizsgálni. A feladat tehát történetfilozófiai feladat. Az előkészítő anyagösszehordásban egész sereg tudományra szolgálat vár természetesen, de a rendszert, mely a valóság alkatát ábrázolja, csak a történetfilozófia építheti fel. (Minderről lásd részletesen két dolgozatomat: *A magyar nemzeti szellem. Magyarságtudomány 1937. és A magyar nemzeteszme. Budapest, 1939.*)

Miután nekünk ez a felfogásunk, ez a mű pedig az ismeretelméleti előkészítés nélkül vág neki vizsgálatainak, érthető elégedetlenségünk. Azt már előre is meg kell állapítanunk, — mindjárt a részletekre is rátérünk, — hogy az előkészítő anyagösszehordásban rendkívüli, valóban alapvető érdemei vannak. A magyarságnak, nemzetnek és népnek egyaránt, néhány vonására, történelmünk bizonyos tendenciáira alighanem végérvényesen világosság derült ezeken a lapokon. Az is bizonyos, hogy a hatalmas kötetből a végén felmerül egy alak, s mi érezzük, igen ez, ez a magyar! Ám ez csak impresszió, nem tudományos ítélet. A könyv kielégítetlenül hagy bennünket, mert nem adja a kérdés logikailag alátámasztott, — mert azt, hogy megingathatatlan, emberi tudomány ítéleteiről nem mondhatjuk úgysem, — a valóságot pontosan és lehető teljességben felölelő megoldási kísérletét. Részleteiben gazdag eredményekkel ajándékozta meg az olvasót, azt is, aki nem éri be impressziókkal és ábrándképekkel, költői alakzatokkal, de aki a Végső és az Egész kérdésre is szigorúan tudományos választ kíván, annak szenvedélyes kíváncsiságát csak ingatag intuiciókkal tudja megnyugtadni. Ezek az intuiciók azonban igen szépek! Felemelőek és buzdítóak. S kétségtelenül tartalmazzák a valóságot is, azt a magyarságot, amely megérzőikben, a könyv munkatársaiban, kik a legjobb mai magyar szellemek közé tartoznak, elevenen él. De, ismételjük, ez még nem a teljes történeti valóság, s a kép nem az abszolút logikai hitelesség bélyegét hordja magán, ám magán viseli mindenesetre a meggyőződését és átéltségét, az igaz. S azt a feladatot, amit a könyv elsősorban tüzött maga elé, a szerkesztő előszava szerint, tájékoztatást adni a kérdés körül uralkodó mai zürzavarban, feltétlenül és pedig kitűnően teljesíti. S bizvást hihetjük, hogy mint tíz évvel ezelőtt a Magyar Szemle Társaságnak egy másik ilyen gyűjteményes kötete, — *A történetírás út útjai* — abban a kérdésben, úgy ez az itt felölelt kérdésben lesz termékeny és tisztító vitának a kiinduló pontja. Azzal a szerkesztő és szerzők is tisztában voltak, hogy teljesítményük nem lezárás, hanem megnyitás.

S ha a kritikus ezek után megszabadul „elfogultságától“, — attól a meggyőződéstől, hogy ő járt a helyesebb úton, s az az út vezet majd a végső eredményre, már amennyire „végső eredmények“ emberi elme számára adódnak, — nagy és mély élvezettel olvas olyan remek intuitív képeket, mint a *Ravasz Lászlóé* vagy a *Babits Mihályé*. Ravasz, általában „A magyarság“-ról írva mintegy bevezetésként, retórikus prózájának teljét bontva ki, nyíltan kijelenti, hogy nem szakmunkát ír: „Egyetlen elő-

nyöm, hogy a kérdés minden ágában műkedvelő vagyok, tehát egyes kérdésekben való különös szakszerűség nem fogja zavarni a kép összhangját. Nincs is más igényem e fejtegetéssel, csak megmutatni: a kor egy adott pontján egy magyar ember minek tartja a magyarságot.“ Babits egész életművének egyik legremekebb darabját adja ebben az esszében, melyet „A magyar jellem“-ről írt. Kár is volna hozzáfogni e rövid ismertetésben taglalásához, mert csak széttörnénk a képet, a nélkül, hogy aztán lenne időnk ismét összerakni. Pedig itt minden a művészet belső igazságával illik egybe, s ha a részletekben volna is ellentmondásunk, — főként azért, mert Babits, író létére természetesen, az irodalmi anyag alapján dolgozik, s így az irodalmon kívüli, vagy az irodalomban szegény középkor forrásait nem igen veszi tekintetbe, s így a jellemkép kiegészítést kíván, itt-ott pedig korrekciót, — az esszé egésze valóban a magyar jellemet égeti szemünkbe és szívünkbe. S itt tanúi lehetünk annak is, hogyan alakul történetileg egy nemzet szellemi ábrázata. Így, ilyen nagy alkotásokban. Mert ez a tanulmány alakító hatással lesz — ennek már jelei vannak — a jövő magyarországra fejlődésére. Csak annyit jegyezzünk meg itt még alkalmilag, hogy nemzetkarakterológiai vizsgálataink általában elhanyagolják a középkori magyarságot, nyilván az irodalmi források szegénysége és így a kutatás nehézsége miatt, amit mindenképen pótolni kell. A mohácsi vész s a rá következő századok, máig, állandó kínpadon tartották a nemzetet, úgyhogy magatartása, lelkiállapota, jelleme nem az egészséges léleké. Az egészséges, ép, igazi magyar a középkor magyarja, ezt nem szabad elfelednünk, s öntudatunk és önértékünk épülését csak attól várhatjuk, ha minél bensőségesebb módon állítjuk helyre kapcsolatunkat dicsőséges korunkbeli őseinkkel.

A részlettanulmányok sorában az első az *Eckhardt Sándoré* „A magyarság külföldi arcképe“ címen. Ez a kitűnő tanulmány a legfontosabbak közé tartozik, amit a nemzetkarakterológia tárgyában írtak. Sok egyéb mellett végre egy tisztaszemű kritikusrámutat annak az elfogult elmarasztalásnak igaztalanságára, s annak idegen — német kispolgári és hivatalos bécsi, — eredetére, amellyel — nemcsak a XIX. század szüleményét, az álgentryt — de a régi magyar nemességet is illetni szokás, ha valaki felvilágosodott európeérnek akar látszani. Azt a nemességet, amely végre mégiscsak a nemzet maga volt közel ezer éven át, fenntartotta és megtartotta a nemzetet — s Európa kapuját! — szörnyű viszonyok közt, s noha éppen ezek miatt elmaradt és megmerevedett sok tekintetben, a XVIII. század végén mégis kitermelt egy réteget, mely végrehajtotta a reformot, s mindent, amit a XIX. század vívmányának szokás dicsérni, s kitermelt olyan egyéniségeket, melyekre nyilván bármely társadalmi osztály, s bármely nép büszke lenne. Eckhardté az érdem, hogy a tudomány igazságosságával veszi védelmébe a külföldi kispolgárok s parasztnépek és bizony a hozzájuk csatlakozó magyar népies demokraták elfogult ellenszenvével szemben ezt a nagyérdemű réteget, s rá-

mutat, hogy aki nem képes megérteni és megbecsülni a sajátos magyar történeti fejlődést és a sajátos magyar történeti és népi steppe-kultúrát, mely a magyar nemesi-nemzeti magatartást, jellemet, szellemet szükségszerűen mássá teszi, mint a városlakó-két vagy földművelő-két, az nem tudja meg sem ítélni ennek érdekeit, s hamis képet alkot a régi magyar nemzetről is.

Keresztury Dezső „A magyar önismeret útját“ vázolja, annak a fejlődését, hogy mit tartott a magyar önmagáról, az az érzésünk, hogy kissé egyaldaluan szépirodalmi anyag alapján. Van azonban néhány igen fontos megállapítása. Így igen jó, hogy ő is, aki a nemzet önjellemzéseit kísérte végig, rámutat e jellemzések ellentmondásaira, s arra, hogyan hagyják el e jellemzések a valóság talaját. Másik ilyen megfigyelése, hogy Mohács után válik jellegzetesen magyar szemléletmóddá az, amelyik „a társadalombírálatot elválaszthatatlanul összekapcsolja a nemzet létkérdéseinek töprengő aggodalommal“. Végül nagy figyelemre tarthat számot befejezése, mely abból a motivumból indul ki, hogy „a magyarság önszemlélete nemcsak ma, de már századok óta türelmetlen tettvágy és halálos kétségbeesés közt hullámzik“. Ez így is van.

Bartucz Lajos „Magyar ember, típus, faj“ címen nemrég megjelent nagy műve eredményeit foglalja össze, s ez a tanulmány példája lehet egy szaktudomány népszerűsítésének, s egy óriási anyag tömörítő kezelésének. Könyvéről nemrégiben számoltunk be olvasóinknak, ezért fölösleges most a tárgyhoz hozzászólni. Viszont *Zsirai Miklós* és *Zolnai Béla* cikkeiről — „Nyelvünk alkata“, „A magyar stílus“ — szakértelem híján kell hallgatnunk. Csak a sok tanulságot nyugtázzhatjuk, amit nyertünk belőlük s a csodálatot, hogy lehet „filológiát“ ilyen szellemesen is csinálni. Azt, hogy egy nyelv fejlődése izgalmas érdekesség, mindig seítettük, de alig hittük, hogy egy nyelvészeti tanulmány oly mértékben tudja érzékeltetni ezt, hogy maga is izgalmas olvasmánnyá válik. Zolnai különös érdemének tartjuk, hogy a magyar stílus kifejlődésének rajzában rámutat a „szentistváni gondolatra“, az idegen elemek nemzetivé foglalására, s arra, miképpen jelentkezik a magyar szellem az idegen elemek felhasználásában. Mindkét tanulmányban annak a megállapításnak igazolását véljük látni, hogy a nemzeti nyelvhez képest maga a nemzeti szellem a primér; ez tesz egy „lingua vulgaris“-t „lingua nationalis“-szá.

Farkas Gyula szintén egy önismeret-fejlődést ad „A nagy költők tanuságtétele“ címen. Módszerét nem tudjuk helyeselni. Itt aztán igazán csakis a történelmi módszer vezetett volna eredményre. Mi végigmentünk volna nagy költőinken kronológikus rendben, a fejlődés vonalán, s úgy követtük volna nyomon a Magyar Költő vallomásának, tanuságtételének, az eszménynek változásait. Farkas Gyula azonban előre felvett egy skémát, bizonyos jellemvonásokat, s ehhez az előzetes impresszív elmélethez keresett példákat. Hogy mi a lényeges, természetes és állandó magyar kedély, azt nem tudhatjuk meg, ha impresszív konstrukciót szerkesztünk, hanem csak abból, ha rendszeresen végigvizsgáljuk,

hogyan reagált a magyar költő az általános európai hangulatdivatokra. Így aztán bármily sok találó megfigyelésre lelünk Farkas tanulmányában is, — sok optikai csalódás mellett, — ezek meggyőző szintézisben nem egyesülnek.

Kerecsényi Dezső tanulmánya a „Magyar irodalom“-ról teljes céltudatossággal veti föl kérdéseit, s ennek köszönhető tanulmányának szilárd, egységes, természetesen tagolódó és tömör kompozíciója. Vizsgálja irodalmunk nemzeti szerepét, azaz mint a nemzet funkcióját nézi az irodalmat, kutatja, hogyan, miben látta ezt a szerepet maga az irodalom, s végül, hogyan igyekezett betölteni és tényleg hogyan töltötte be ezt a szerepet. E vizsgálatok folyamán meggyőző önkéntelenséggel bontakoznak ki irodalmi fejlődésünk tényezői, s illeszkednek arányos rendszerbe. Csak a népiség megújító szerepének általánosítása nem hat ránk eléggé meggyőzően. S amikor nem a népiből fakadt a reform? Annál meggyőzőbb *Kerecsényi* ábrázolásában a magyar szellem természetes humanizmusának igazolása. „Ezt a szavunkat: emberség, abban a műveltséget és erkölcsi magatartást összefoglaló jelentésben, amelyben mi magyarok használjuk, egyetlen mai nyelvre sem lehet lefordítani.“

Kitűnő Viski Károly cikke, „A magyar jelleg a néprajz tükrében“, mely megint annak a példája, hogy lehet a teljes szakszerűséget vonzó olvasmánnyá tenni egyrészt, másrészt meghúzni belőle a szintézis felé irányuló vonalakat. Fontos, hogy rámutat a nép és faj gyökeres különbségére, rámutat arra, hogy az etnikai egységhez nem elég a nyelv közössége, s hogy ilyenformán maga a magyarság sem etnikai egység, hanem több etnikai egységből álló közösség. Ezzel még bonyolultabbá teszi azt a kérdést, amire bevezetőnkben rámutattunk, s amit sajnos kevesen látnak, a nép és nemzet mibenléte körül. Íme, még a „nép“ sem „etnikai egység“! Örömmel olvastuk a tanulmányban nem is egy helyen „a fölényes magyar türelem“ kiemelését, s hallatlanul fontosnak tartjuk a török hódoltság ama következményének a részletes kifejtését, hogy szétszórta és összesöpörte az Alföld eredeti falvainak lakosságát.

Kodály Zoltán egy áldozatos és gazdag életmű leszűrt eredményeit adja „Magyarság a zenében“ címen. Itt ismét kifejti a valódi magyar zeneiség és a valódi népiség kritériumait, de rámutat feladatainkra is, melyek mint európai nemzetre várnak ránk. A nemzet, írja, „Csak századokon át kibontakozó teljes életével mutatja meg magát“, s az alkotó művész nem tud megállani a folklóre tudósának pusztán konstatáló tevékenységénél. „Egyik kezünket — írja felejtethetetlen szavakkal — még a nogaj-tatár, a votják, cseremisiz fogja, másikat Bach és Palestrina. Össze tudjuk-e fogni e távoli világokat? Tudunk-e Európa és Ázsia kultúrája közt nem ide-oda hányódó komp lenni, hanem híd, s talán mindkettővel összefüggő szárazföld? Feladatnak elég volna újabb ezer évre.“ Az egyetemes magyar sors vizsgálója megnyugtató választ adhat a zenésznek: ezer éve vagyunk híd és összekötő föld. Tudtuk csinálni.

A legtöbb ujdonságot talán *Gerevich Tibor* tanulmányában kapjuk, mely „A magyar művészet“ szellemé“-ről szól; mindenestre az ő eredményei a legmeglepőbbek. Valósággal visszafoglalja a magyar művészetet, melyet már-már kisajátítottak az idegenek, sajnos, magyar műtörténészek asszisztenciájával, mint egyszerű utánzatot. Természetes, állapítja meg Gerevich, hogy a magyar művészek is benne éltek Európa egészének kultúrájában mindenkor, tehát részt vettek annak stílus áramlataiban, de a külföldi hatásnál nem az átvétel ténye, hanem a befogadott hatás feldolgozásának a módja a döntő, ebben mutatkozik meg a sajátos nemzeti. S nagy anyagismerete alapján finom és mélyreható elemzéssel választja ki a magyar földön termelt műalkotásokból, a középkor kezdetétől máig, azokat az elemeket, melyek a sajátos magyar művészi látás és kifejezés vonásai, melyek magyar művészetünket magyarrá teszik. Eredményeit alighanem az teszi oly meggyőzőekké, hogy egyrészt a Mohácstól el nem torzított, ép és magabiztos magyar középkor szellemiségében fakadt alkotásokból szűri le elsősorban a nemzeti karaktert, másrészt minden előzetes feltevés nélkül magából az anyagból s annak történeti fejlődéséből indul ki. Sajnos, részletekbe nem bocsátkozhatunk.

Le kell erről mondanunk *Szekfü Gyula* tanulmányával — „A magyar jellem történetünkben“ — kapcsolatban is. Ez a tanulmány a másik pillére a könyvnek a Babitséval szemközt. Ott irodalmunk, itt politikai történelmünk mestere tekint körül otthonos tájain, a maga birodalmában. A cím szerény. A tárgy sokkal több nála. Itt valóban a nemzetről van szó a legmagasabb tevékenységében, amint életének lényegét éli. A magyar magatartását kíséri végig a történész a sorssal, rárótt és vállalt sorsával szemben. A nemzet „örlelkének“ életrajza ez. S a történész tudja, hogy ennek a léleknek „archetypusát“, örök formáját hasztalan kergetjük. Ilyen nincs. A nemzet lelke nem örök; változó, fejlődő történeti valóság az. S Szekfü ennek a változásnak, fejlődésnek adja remek rajzát. Történelmét; hiszen, vallja ő is, csak történelmileg érthető meg. Ez a rajz egész eddigi munkásságának esszenciája. S esszenciája mindannak a belátásnak, amivel ez a fáradhatatlan és a legmélyebb mélységekre törekvő munkásság ajándékozta meg. Ez a belátás mereven szembeállítja a mult század és a jelen romantikus képzelődésével, mely a Kelet és Nyugat közt hányódó gyökértelen népet becézi a magyarságban. Ő látja és erélyes gesztussal mutat arra „a történeti tényre, hogy az ősi, lovas-nomád népi jellem kitűnően alkalmazkodott a nyugati keresztény viszonyokhoz, erejéből semmit sem veszett“. Mohács sujtotta le és az oltotta bele mérgeit. De amint történeti jelenség volt a fertőzés, a történet ki is gyógyíthatja belőle. Egész gondolatmenete a nemzetnevelés lehetőségének bizonyításában és követelésében zárul le itt is, méltóképpen ahhoz a szellemhez, mely valóban nemzetünk nagy nevelői közé tartozik. Ez a hivatása hozta létre a szerkesztette könyvet is. „A magyarságot mindig a szellem tartotta fenn“, írja, s a könyv utolsó mondata: „A szellem legelső kötelessége pedig az önismeret.“

Joó Tibor

Az ismeretlen Károlyi Gáspár

Károlyi Gáspár — *az istenes vén ember* — a vizsolyi Biblia: a név, a jelző és a mű teljesen összefonódott már a protestáns köztudatban. Ha az átlagos műveltségű protestánstól Károlyi felől kérdezősködünk, a teljes Szentírás magyarra való fordításán kívül más munkájáról, másirányú működéséről aligha fog tudni számot adni. Hogy mivé fejlődött a Károlyi-fordítás jelentőség-tudata, arra jellemzően világít rá az, hogy a magyar reformáció más kimagasló alakjáról az átlagos műveltségű protestáns mennyivel több részletet tud elmondni, mint Károlyiról. Méliuszról vagy Szegedi Kis Istvánról például. Károlyinál élete nagy műve elhomályosít minden egyebet. Ezzel viszont korántsem akarjuk kétségbevonni azt, hogy a bibliafordítás nem valóban a fényes Nap Károlyi életének egén. De úgy érezzük, hogy nem az igazi és teljes Károlyi Gáspár áll a multba tekintő mai magyar protestáns előtt, ha csak a bibliafordító istenes vén embert ismeri benne. Szükség van arra — hadd forduljunk az előbbi képhez —, hogy Károlyi életének egén a Nap mellett a csillagokat is észre-vegye, ha a Nap erősen elhomályosítja is azokat a csillagokat. Azért van erre szükség, mert azok a csillagok valójában nem is olyan halványak. És azért is, mert Károlyi másirányú munkásságának ismerete értékes szempontokat nyújt élete főművének értékeléséhez. Még azt is ki merjük mondani, hogy Károlyi bibliafordításának — nem a Szentírásnak, hanem a Károlyi munkájának! — értékelése e szempontok nélkül hamis.

Károlyi Gáspár születésének négyszázados fordulója alkalmából, 1929-ben, *Németh László* e folyóiratban többek között ezeket mondja a vizsolyi Bibliával kapcsolatban: „Pillanatnyi szélcsend, harminc esztendei papi mult tekintélye, biztos hely, sok pénz, Báthory- és Rákóczy-féle mecénás, könyvtár, lelkes munkatársak, magyarul tudó nyomdász: mi mindent kellett Károlyi Gáspárnak összetennie, ha élve akarta felmutatni a művet, amelyre elhivatott. Három év alatt készült a vizsolyi Biblia, de feltételeinek egy életen át kellett készülnie...”

Mik voltak azok a mozzanatok, amelyek a vizsolyi Biblia létrejötté feltételeinek tekinthetők Károlyi életében, azok a mozzanatok, amelyek kialakították a harmincöt éves papi mult tekintélyét? Ha egy-egy futó pillantást vetünk is csak ezekre, mégis elegendők lesznek ahhoz, hogy az „*ismeretlen Károlyi*” megjelölésből letöröljük az „*ismeretlen*” jelzőt.

Előljáróba jegyezzük még azt, hogy ennek a jelzőnek oka nem kis részben az, hogy Károlyi életének és munkásságának *nincsen a mai kor színvonalán álló tudományos feldolgozása*. Azok, melyek 1890-ben, a vizsolyi Biblia 300 éves jubileuma alkalmából készültek, ma már nemesak azért várják, hogy helyüket új és modern életrajz foglalja el, mert a történetírás mélyebb-

rehatolóbb módszerrel vizsgálja ma a multat, mint akkor tette, hanem azért is, mert azóta egy sereg értékes adat került elő Károlyira vonatkozólag s ezek ma még csak adalékok formájában húzódnak meg különböző folyóiratok lapjain.

Az 1520 és 1530 között született Károlyi (az 1529-es évszám korántsem bizonyos) a hatvanas évek elején kerül haza Magyarországra külföldi tanulmányútjáról. Hogy merre járt, arról egészen bizonyosat csak Wittenberget illetőleg tudunk: 1556-ban itt tanult, mégpedig Méliusszal együtt. Kettőjük között olyan barátság fejlődött ki, amelynek áldott jelei láthatók majd a 60-as évek szentháromságtagadók ellen való harcaiban. Wittenbergen kívül másutt is járt Károlyi, Hihetőleg Strassburgban és Schweizban. A biztos adatok igen értékesek lennének e téren, mert sok mindent mondanának el Károlyi egész szellemi képének kialakulására vonatkozólag, — elsősorban hitvallási tekintetben.

Hazatérése után Károlyi 1562-ben Szatmáron tűnik fel, de a következő évben már az abaúji Gönc mezőváros lelkipásztora, ahogy egyhelyt maga írja: *plebanus*-a. Valószínűleg Szatmáron kezdte már írni, de Göncön fejezte be és innen adta ki (Debrecenben nyomatta) 1563-ban *Két könyv minden országoknak jó és gonosz szerencséjének okairól...* című munkáját.

A *Két könyv* (új szövegkiadása rövidesen napvilágot lát) műfaját tekintve tipikus korjelenség. A XIV. század legvégétől kezdi ostromolni a Nyugatot és a keresztyénséget a török. Kezdve a nikápolyi csatától Konstantinápoly elestén és a XV. század török harcain át egészen a XVI. század magyar tragédiáig s utána is egészen a XVII. század törökkel kapcsolatos eseményeiig *külön irodalmat kap a török-probléma*. A töröktől való félelem és a keresztyén összefogás az egész nyugati keresztyénséget foglalkoztatja. Ennek a török irodalomnak jelentős részét alkotják azok a munkák, amelyek *e veszedelem okát keresik*. S ha figyelembe vesszük azt, hogy a középkor műveltségének alapja, hordozója és terjesztője az egyház volt, úgy természetes, hogy a történet szemlélet sem fog más síkban mozogni. Már a XV. században vannak olyan szerzők, akik összefüggést keresnek Konstantinápoly eleste és az emberi bűnök közt, utána pedig egyre többen adnak hangot a hanyatló középkor ama szemléletének, amely a mind jobban előnyomuló törököt az erkölcstelen és gonosz emberiségre zúduló Isten-büntetésének látja. A török nem más, mint Isten eszköze, az erkölesi rossz megtorlója, Isten büntetésvégrehajtója.

Ez a német talajon megindult szemlélet a reformációval új szintet kap. Új ok lép be az általános erkölesi romlás mellé. Ez az új ok természetesen más a reformáció és más Róma egyházának szemszögéből nézve. Az előbbi szerint a hanyatló és romlásnak indult emberiséghez elérkezett a mentő erő az evangéliumban, az emberiség nagy része azonban visszautasította ezt: Róma minden erejével ott áll az evangéliummal szemben. Az evangélium megvetésének és az emberek makacsságának büntetéseként jó el és pusztítja a világot a török. Római részről persze ezzel szemben

minden baj oka a reformációban, az egyháztól való elszakadásban keresendő.

Mohács után egyre szaporodnak ezek a *theodiceás* munkák és egyre szenvedélyesebb hangot mutatnak a mérkőzésben. Később azután a másik fél támadása nem szűnik meg ugyan, de annak kiemelése is megtörténik, hogy a saját oldalán sincsen minden rendben. A protestáns theodicea ilyen irodalmi köntösben azután úgy alakul, hogy a török veszedelem oka elsősorban a bálványimádás (azaz Róma), de viszont éppúgy jogosan hívják ki Isten büntetését az emberek másfajta bűnei is, a kevélységtől el egészen a tobzodásig és részegségig.

Magyarország romlása illetően való felfogásának nyoma található protestáns részről *Méliusznál* éppúgy, mint *Bornemisza Péternél*, *Félegyházi Tamásnál* vagy a protestáns hazafias feddő költészetben. *Magyari István* 1602-ben kibocsátott *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című könyve (amelyre katolikus részről Pázmány válaszolt) önálló és nagyszabású irodalmi terméke ennek a felfogásnak, amelynek tartalmát ügyesen fejezi ki az *apologétikus történet szemlélet* elnevezés.

Károlyi Két könyv-e a mohácsi theodicea protestáns irodalmi fejlődésének nevezetes állomása. Több okból az. Így azért is, mert Károlyi nem egyéb főgondolatot tartalmazó munkái egyikében vagy többjében szórja el' ez irányú történet szemléletének mondanácserepeit, mint például Bornemisza Péter *Postilláiban*, hanem önálló — és nem is kisterjedelmű — könyvet szentel neki. Mindjárt a munka elején maga veti fel a kérdést, hogy a bibliai Ezsdrás paphoz hasonlóan *mostan sokan búsongnak és gondolkodnak, tudakozván magukban, mi legyen az oka, hogy az mi nyomorult országunk és nemzetségünk ilyen szerencsétlen és az pogány töröktől olyan igen megrontatott és pusztított...* A kérdésre különféle-képpen felelnek. Vannak, akik a szerencsének tulajdonítják, vannak, akik azt mondják, hogy e világ úgy teremtett, hogy *egy állapotból más állapotba menjen*, mások meg azt, hogy *Istennek semmi gondja ezvilágra nincsen, akárhová legyen*. Pedig ez nem így van, mert *mindezek az nagy és hatalmas Istentől vagynak, ki azt mondja Ésaiásnál az Ő szent Fiának: Valamely ország és nemzetség neked nem szolgál, el kell annak pusztulni.* Ez az alaptétele Károlyinak. Ennek alapján határozza meg, hogy mely országok és fejedelmek szerencsések és melyek szerencsétlenek. Utána már nem kell más, mint sorra venni az egyes vétkeket és igazolni, hogy ezek a magyarokban mennyire megvannak; ennek következtében viszont mennyire természetes Isten büntetése. Hogy azonban az egyes vétkeknek valóban Isten büntetése a következménye, azt egy régebbi, ismert és kétségbe nem vont példasorral is bizonyítja: az ószövetségből a zsidó nép sorsával. Így azután állandó párhuzam vonul el az olvasó előtt egy-egy vétkekkel kapcsolatban: Isten büntetése volt a következménye ama bűnnek Izrael életében — természetesen tehát, ha e bűn megvan a magyarságban (márpedig megvan), úgy Isten büntetése a magyarságot is kell, hogy érje, ami,

íme, meg is történt a török által. A vétkek: elsősorban *bálványimádás* (itt Károlyi protestáns-apologétikus szemlélete nyilvánul meg a római egyházzal szemben), azután *kegyetlenség, telhetetlenség, az igazságszolgáltatás elmulasztása, hamis ítélet, kevélység, tobzódás, részegség* és egyebek. Ezek felsorolásánál igen kényes kérdésekhez is hozzányúl. Ahhoz elsősorban, hogyha a bálványimádás az ország romlásának oka, akkor hogy van az, hogy *még az római hűt volt*, nagyobb békesség volt az országban. Felelete az, hogy nem azért, mintha Isten szeretné a bálványozást, hanem azért, mert hosszútűró és várta *az hitőtleneket az penitenciára*. És hadd írjuk még ide a minden időkben sok gondolkodásra készítő mondatát: *Az részegség, az tobzódás mely igen uralkodik az magyar nemzetségben, mindennél nyilván vagyon. Mert föld kerektségében nem lehet vitézb nemzetség az borítatra... az magyar nemzetnél... ezenképpen alkolmatosségot adánk az pogánynak országunknak megvételére.*

Károlyi munkájának második része a második könyv, a Két könyvből, különös figyelemre tarthat számot. Itt ugyanis Károlyi arról ír, hogy *az Istennek ítéleti közel vagyon*. Azért adja ezt elő, hogy az embereket maguk megjobbítására és vigyázásra intse, hiszen nem lehet tudni, hogy mikor jó el az ítélet. Jegyek azonban vannak, amelyek bizonyítják, hogy az ítélet nagyon hamar el fog jönni. Az ok természetes, hogy miért veszi elő Károlyi *ezt* a kérdést is — sőt bizonyos tekintetben az a szembetűnő, hogy miért csak ő veszi elő. Annak a kornak szenvedő, lelkében hívó és az evangéliumot befogadó embere számára a gonoszok e földön való boldogulásának és a kegyesek szenvedésének megmagyarázhatatlansága az utolsó ítéletben oldódik fel. Ott kapja meg a gonosz büntetését és a kegyes jutalmát.

Károlyinak az utolsó ítélet közelségét mutató jegyei közt érdekes egymásmellettségben találunk mély evangéliumi, reformátori meglátásokat és csak a kor szellemével magyarázható meg-gondolásokat. Legérdekesebb mindjárt az első jegy, ahol *Illyés 6000 éves világképére* hivatkozva számíthatja, hogy hány esztendő van még a ítéletig. Ennek az Illyés-világképnek szentírási nyoma nincs, hanem a középkori apokaliptikának a terméke, ahol nem egy ilyen világítélet-idejét-kiszámító gondolkodással találkozunk; például *Joachim de Florisnál, St. Amour-i Vilmosnál* vagy *Petrus Johannes Olivinél*. Így azután a bibliai és bibliánkívüli apokalaptika érdekes összefonódása, s mély biblicitásnak és a kor fantasztikus spekulációinak nem közönséges ellentéte áll előttünk Károlyi előadásában, amelyet ezidő szerint *a reformátori apokalaptika magyar vonatkozásban egyedülálló termékének tekinthetünk*.

Olyan mély a Szentírással való kapcsolata a Két könyv-ben Károlyinak, hogy valóban természetesnek tűnik fel, ha élete munkásságát annak magyarra való fordításával koronázza meg. Előadása folyamán nincsen olyan érve, melynek helytálló voltát ne bizonyítaná a Szentírásból, nincsen olyan intése, buzdítása, amelyet meg ne erősítene a Szentírás szavaival. Páratlan bibliaisme-

retet érzünk ki a *Két könyv*-ből. Így mondjuk: *érezünk ki*, amivel azt kívánjuk kifejezni, hogy Károlyi előadása nemcsak a szövegben való elsőrangú jártasságát mutatja, hanem hogy a Szentírás értékszemléletét is teljesen magáévá tette. A számtalan szentírási idézet — egyrésziükön az emlékezetből való idézés, másrésziükön a fordítás érezhető — magától értetődően bizonyítja, hogy a *vizsolyi biblia már itt is készült*.

És készült élete további folyamán is. Alig néhány esztendeig volt gönci lelkipásztor, mikor — valamikor 1563 és 1566 közt — kassavölgyi esperes lett. Ez pedig nem volt csak olyan egyszerű széniorátus. A tiszáninneniek ugyanis nem választottak püspököt, hanem csak esperesi konföderációban éltek és egységük kifejezésére generális zsinaton jöttek össze. Így azután minden esperes tulajdonképpen *püspöki jogokat* gyakorolt (egészen 1734-ig, amikor az államhatalom kényszere folytán itt is megalakult a superintendencia). Ilyen püspöki jogú esperes lett Károlyi s a hatvanas években összehívott zsinatoknak ő volt a lelke — ami egyaránt bizonyosága egyházkormányzói képességének és dogmatikus felkészültségének. Mindkettőre szükség volt ugyanis, amit nyilván láthatunk a zsinatok tárgyaiból és határozataiból.

Ismeretes, hogy a protestáns egyházi élet megszilárdulását mennyire támadták a szektás rajongások és — amint *Révész Imre* meghatározza — *az egyházi alapdogmákat kritizáló theologiai műkedvelés*: az anabaptizmus és antitrinitarizmus. A XVI. század közepére ezek a Nyugaton elvesztették talajukat és további terjeszkedésüket csak Északkeleten és Keleten remélhették még. A lengyel-litván birodalom és Magyarország meg Erdély lesz az új terület. Általánosan ismertek a tiszántúli és az erdélyi nagy küzdelmek a szentháromságtagadás ellen, amelyek vezére, bár nem egyedülálló jelentős harcosa volt Méliusz. A Tiszajobbparton is felütötte fejét ez a mozgalom. A nemcsak jó képzettségű, Wittenbergben tanult, hanem egyúttal éles ésszel is bíró *Egri Lukács*, előzőleg kolozsvári, majd egri prédikátor lépett fel ilyen szellemű tanokkal. Tételeit illetőleg elég legyen annyi, hogy jóval tartózkodóbbak voltak azokénál, akik a tiszántúli és erdélyi küzdelmet előhívták, s Egri még ezeket is igen ügyesen fogalmazta meg. Annál jobban bizonyítja Károlyi éleslátását és nemcsak kitűnő, hanem szilárd dogmatikai képzettségét is, hogy azonnal felismerte a régi formákban jelentkező új szellemet. 1566-ban az ő összehívására jön össze a gönci zsinat, amely Egri előterjesztett tételeire hihetőleg Károlyi Gáspár fogalmazásában adja meg a finom, de félreérthetetlenül cáfoló választ. A zsinat azonban erőszakosan nem ítélte el Egrit; ezért még két zsinatot tartottak ebben az ügyben. Aligha lehet kétséges, hogy a zsinati meghívólevelek, a szikszói meghívólevélhez mellékelte tételek és az Egri újabb, ú. n. 27 tételére adott válasz szerzője Károlyi volt, — a megmozdulások szellemi vezetője mindenesetre ő. Ama tény pedig, hogy a gönci zsinat atyái azt a kívánságukat fejezték ki, hogy a tiszántúliakkal együtt vivják a szentháromságtagadás el-

len való harcukat, amelynek eredményeképpen az 1569-i nevezetes váradi hitvitán Méliuszék támogatására Károlyi vezetésével nagyszámú tiszajobbpárti is jelent meg, elsősorban arra nézve ékes bizonyosság, hogy *Károlyi felismerte a két politikai uralom alatt álló evangéliumi magyarság szolidaritásának döntő szükségét.*

Az sem jelentéktelen vonás Károlyi Gáspár szellemi képén, ha tudjuk, hogy az Egri Lukács ellen való állásfoglalásáról nevezetes gönci zsinat a lelkipásztoroknak kötelezővé teszi *Kálvin Kátéjának* használatát. (Azét, amit az 1564-i, valószínűleg tarcali zsinaton egyhangúlag elfogadtak már.) Akár *Kálvin* egyik valódi Kátéjáról van itt szó, akár a Méliusz „Calvinus Janos irassa” szerint valóról, a lényeg az, hogy *Kálvin János tanítása és szelleme jelentékenyen élt és munkálkodott a magyar református egyház kialakulásának korszakában.* Még jobban bizonyítja ezt az, hogy 1568. május elsején a tiszajobbpárti széniorok, vagyis ismét Károlyi Gáspár és esperestársai arról értesítik Bézát, hogy a magyarok *leginkább a Kálvin tanítását fogadták el, iratait Magyarországon kibeszélhetetlenül nagyrabecsülik és szorgalmasan olvasgatják.* Tegyük hozzá ehhez még azt is, hogy Károlyi hagyatékában ott volt egy *Opus Calvini* megjelölésű könyv.

Már ez a néhány futó pillantás is a bibliafordításán kívül ismeretlen Károlyi képére megmutathatta, hogy *az istenes vén ember bibliafordítása mennyire szerves befejezője volt a már fiatal korában páratlan szentírásismerettel rendelkező gönci plebanus és az éles logikával, de egyszersmind kitűnő dogmatikai képzettséggel bíró, Kálvin tanításának szellemében dolgozó, építő és küzdő kassavölgyi szénior életének.* Még számtalan apró vonást találhat a multban fürkésző e kép kiegészítésére, — még a vizsolyi Bibliával kapcsolatban is. Mindnek helyet kell kapnia Károlyi Gáspár új életrajzában. Elkészítésének a XVI. század szellemi nagyjával egyre szívesebben foglalkozó egyháztörténetírásunk soron következő programpontjának kell lennie.

Harsányi András

Író nők regényei

Legyen szabad paradox állítással, sőt paradox tendenciával kezdeni ezt a rövid tanulmányt, vagy elmefuttatást, mely hézagossága miatt a seregszemle nevet sem viselhetné nyugodt lelkiismerettel: a nőírók regényeiről írni annyit jelent, mint adatokat sorakoztatni fel annak bizonyítására, hogy külön nőirodalom nincs; névtelenül besorozva a kor átlagtermésébe, a legélesebb szemmel sem lehetne teljes bizonyosságra jutni az író nemét illetőleg. Ebből a szempontból a modern szellem egyöntetű stílust fejlesztett ki: ugyanazokat a műfajokat kultiválják, ugyanazokkal a törekvésekkel. Végtelen távolságra esik irodalmunk a primitív népek kezdeti műfajmegosztásától, mely — a folklóre tanúsága szerint a férfiaknak juttatta az epikát és nőknek a lírát, mintegy párhuzamosan foglalkozásaikkal: egyrészt a heroikus életideál megjelenítő dicsőítése, másrészt az érzelnek szabad áradásának gyengédsége. Jelen pillanatot arra használjuk fel, hogy a gyengébb nemnek az erősebb műfajában tett néhány alkotását vizsgálat tárgyává tegyük.

Mert eltekintve paradox igazságok céltalan bizonyításától, nőíróink teljesítményének szemügyrevételekor komoly törekvésekkel és gyakran sikerült művekkel kell számolnunk. Néhány az utolsó év folyamán megjelent könyvről lesz szó, melyek nem kollektív sorozat darabjaiként állanak előttünk, hanem különböző spáciumokban, kiadvállalatoknál és társadalmi állású szerzők tollából megjelenve egyéni becsvágyról tanúskodnak. Némelyik világfelfogás és származás szempontjából diametris ellentétben áll a másikkal. Van közöttük elszakadt magyar, aki az idegenbe vetődött sorsot írja, van esztéta lélek, van kezdő, van sok ezer példányban fogyó beérkezett.

Az irodalmon kívül fekvő érdekek osztályozási lehetőségek szempontján kívül legfeltűnőbb a műfaji és stílári változatosság, mely az egyes műveket meghatározza. Van közöttük széles alapú történelmi regény, mely a magyar multat eleveníti fel bizonyos mértékletes beosztású, jól kidolgozott műfajformában. Ilyen Szentmihályiné Szabó Mária *Zrinyi Ilonája*.¹ Berend Miklósné viszont a jelen történésze akar lenni, gazdag bonyodalomban mutatva meg a társadalom képét *Akik kihullottak Isten tenyeréből*² című regényében. Zsigray Julianna a közeli magyar multba megy vissza: a *Római százados*³ a kiegyezést megelőző és követő évek hangulatának megfogásához igyekszik mesét találni. Bozzay Margit regénye: *A lecke vége*,⁴ már a meghatározatlan, élesebb jelleg nélküli, de differenciált jelenben játszódik, a túlkulturált

¹ Szentmihályiné Szabó Mária: *Zrinyi Ilona*. Singer és Wolfner kiadás.

² Berend Miklósné: *Akik kihullottak Isten tenyeréből*. Pantheon kiadás.

³ Zsigray Julianna: *A római százados*. Singer és Wolfner kiadás.

⁴ Bozzay Margit: *A lecke vége*. Athenaeum kiadás.

női lélek szentenciózus boncolásának igényével. Török Sophie regénye, a *Nem vagy igazi*⁵ az ábrázoló lélekrajz puritán kellék-tárával lélektani fejleményeket rajzol. Kovács Margit,⁶ a Belgiumban élő magyar újságíró, zsúfolt és pittoreszk, egy napra sűrített lelki válságban feltáruuló sorsokkal foglalkozik, Kosáryné Réz Lola a felnőtteknek szóló mesében írja meg *A föld kódében*⁷ címmel regényét az anyaszívről. Bródy Lili *Fehér zászlója*⁸ a regény korlátainak a nyugati úttörők módszerére emlékeztető szét-törésével próbálkozik. Székely Julia poétikus formakíséreltetre vállalkozik monolog-mozaikokból összeállított *Repülő egerében*.⁹

A regények együtt bonyolult polgári, vagy inkább középosztály kultúrát vázolnak fel. Alig van egy-kettő, mely áttörné ezeket a kereteket. Ilyen a műfajánál fogva időbelileg távol eső és külön világot jelentő *Zrinyi Ilona*, vagy Kosáryné álmoképbe öltöztetett meséje, melynek szereplői a nép gyermekei. Ez a polgári társadalom általában hajlik a különre és a művészek nem éppen bohém, de szabadabb életfelfogást lehelő, bonyolultabb problémákkal telt, és lelkileg szenzációéhesebb társadalmát is nem egyszer veszi tárgyául. Bírók, ügyvédek, magántisztviselők, gyárosok és vállalkozók járkálnak a könyvek lapjain, legtöbbször megelégedve saját életküzdelmükkel, nem folyva be tevékenyen a közösség életébe. Összeállítása és céljai szerint igazi középosztály ez, csak éppen hogy életük regényszerűbb, — összeütközésekkel és néha a hősök lelkén végigseprő viharokkal.

Mert ezeknek a regényeknek éltető lelke a probléma. Az összeségre vonatkoztatva érvényes a régi szkéma, a kivilágított ablakokról, vagy a kulisszák mögött lejátszódó eseményekről, vagy egy ház homlokzata mögött rejlő titkokról. A síma hétköznapot tesz problémátikusá, a mindennapi életben bontakoztatnak ki nyugalmat megzavaró eseményeket, vagy esetleg összeomlást hozó viharokat.

Ha egy művet primitív módszer szerint a happy end mértékén mérünk le, hogy igényes vagy pedig csak tömegcikk módjára készült alkotás, nőíróink regényeinek legtöbbször az előbbire tarthat számot. Feltűnően sok közöttük a nehéz levegőjű munka, melyeken vagy a sors seper végig, mint a Berend Miklósné művén, vagy egyénileg érik meg a hősben a tragédia. Ez a *Repülő eger* sorsa, melyben egy soha önmagáig eljutni nem tudó, mások által mindig megelőzött, a későn érkező jót kezéből kiejtő ember kezében dördül el a saját fejének irányított revolver. De összezúzza szereplőinek életét a különös házasságról írt regény is, ahol hosszú évek romboló hatása után szakad meg két ember együttléte. Ez az elszakadás indítja meg a tragédiát, mely egy nap alatt

⁵ Török Sophie: *Nem vagy igazi*. Nyugat kiadás.

⁶ Kovács Margit: *Egy különös házasság*. Pantheon kiadás.

⁷ Kosáryné Réz Lola: *A föld kódében*. Singer és Wolfner kiadás.

⁸ Bródy Lili: *Fehér zászló*. Athenaeum kiadás.

⁹ Székely Julia: *A repülő eger*. Révai kiadás.

Vajda Endre: Irónők regényei

befejeződik. De ahol a szerző nem ilyen könyörtelen alakjaihoz, ahol az árból megmenekülnek, vagy megállják a harcot, a győzelem ott is csak Pyrrhusi, vagy legalább is a melankólia felhőjével van beárnyékolva. Így tekint vissza életére a római százados jelképes álarcát viselő Zsigray-regényhős, — erre a tragédiákkal össze nem tört, sőt a világ előtt harmónikusan felépített, de a belső megismerés hiányától sokszor tétova célok felé futó életre. És állandó rettegésben kell töltse napjait Margit, mert nincs perc, melyben gyermeke fölött érzett örömét alá ne ássa a minden nap kísértő felismerés, hogy szemébe mondhatják, hogy nem testszerinti anya. A *Fehér zászló* a rezignáció jele, és a *Lecke végén* Isten előtt megálló asszony becsületes, de megpróbáltatásokkal teljes életharcról adhat számot, olyan megpróbáltatásokról, melyek nem mentek el felette nyomtalanul, mindig követeltek valami emlékezetes áldozatot. *Zrinyi Ilona* életét is a halál könnyeztető leírása zárja be: különös tulajdonsága a regényes életrajzoknak, ha a születést és kibontakozást el is hagyják néha, a halottas ágyig, a koporsóig aztán nem maradnak el hősiük mellől. Még Kosáryné meseregénye is az álom lidérenyomásos borújával teljes és az ébredés, ha pillanatnyilag boldog is, nem oszlatja el a ködöket.

De a regények igazi éltető eleme, légköre és lendítője valahol a stílus belső teherbíróképességében, a jelenetek feszültségében, az egész művön kresztülhúzó epikus, vagy drámai szálban van, egyszóval a művek legmeghatározhatóbb elemeiben. Csak egész szeszélyesen összeválogatott példák kerülnek sorra, melyek folyamán nem rajzolódik ki az egyes szerzők teljes portréja, még csak a művek képe sem.

Bozzay Margit például az egész regényen végighúzó szentenciózus stílussal és aforizmákkal teletűzdelt fordulatokkal szerez érvényt egyéniségének. Nemesak a fejezetek elején áll egy-egy axióma, sokszor a folyamatos stílusba is belevegyül. „Minden nő fél valamitől tavasszal. Az egyik: az első napsugaraktól, amelyek szeplőket hoznak, a másik: az élesebb világítástól, amely jobban megmutatja arca, bőre hibáit, a harmadik: a közelgő nyártól, mert nem lesz pénze nyaralásra, a negyedik: a ruhatára felett végzendő seregszemplétől, amely már tavaly is rossz eredményt hozott stb., stb. Természetes hát, hogy Máriának is volt félnivalója. Sőt minden tavasszal súlyosodó félnivalója volt. Félt... önmagától...”

Megmaradva a szeplőknél, tipikusan nőíróra vall az, amikor Szabó Máriánál Zrinyi Ilona Munkács ostroma közben szeplői miatt aggódik. De igazságot kell szolgáltatni egy elhamarkodott képzettársítás után a komoly felkészültséggel megírt regénynek. A kor levegőjét nem támasztja ugyan fel s a történelem teljes sűrűségével, de jelenetei költőien követik egymást és Zrinyi Ilonából kibontakozik a történelem hősnője, aki mint Thököly Tündér Ilonája romantikus álmot élt át a kuruc-labanc világban, és mint a szabadsághős Rákóczi Ferenc édesanyja, nemes asszonyi ideálként halad végig Bécs gúnyos utcáin és a regény lapjain.

És milyen ellenkező véglet Kovács Margit regénye. Az idegen nőt feleségül vett belga kishivatalnok élete csupa zavar és összezsepert töredékhalmoz. Zsúfoltságában több regény háttere el-fér, mert anyagról nem beszélhetünk. Anyag csupán annyi, hogy egy kezdetben már elrontott és egész tartalma alatt demoralizáló hatású házasság részletei bontakoznak ki a történet örület felé sodródó hajszolt napján, amikor hivatalából hazamenve elhagyatottan találja a házi tűzhelyet. Az emlékek nem eseményekben gazdagok, hanem képekben. Rodenbachra és a többi belgára gondolva, úgy látszik a genius loci ihletti meg a tárgyak hangulatának átérzésére az ott élő írókat. Egy-egy utca képe, a megfigyelések gazdagsága és a megjegyzések találósága teszi a lelassított tempójú, de erős belső fojtottságú regényt nehéz olvasmánnyá.

A lelki fejlemények rajzának lenyűgöző voltában Török Sophie regényeit lehet vele párhuzamba állítani. De míg a *Különös házasság* történetében minden utólag bontakozik is és úgy forog, mint elnyelő örvény minden hulladékot középpontba sodró kísérteties, — a regényhős megörülésével szimbólikusan is megokolt — forgataga, az anyai vágy tragikumának regényében minden egyenes irányban halad a cél felé, drámailag felépített jelene-tekéből összetéve. A nőírók közül Török Sophie az, aki a téma lélektani súlyához képest a legegyszerűbb eszközökkel dolgozik. Elmélkedések és magyarázatok helyett megelégszik leírásokkal, de ezek a leírások mélyen a felszín alól merítik tárgyukat. A mélység az emberi lélek, melyet a legrégebb és legmodernebb poétikák szerint is az tud legmélyebben megfogni, aki ködös áthidalások helyett egy érzelem vagy gondolat fejlődését egymásutáni fázisaiban el tudja kapni. Ez az egymásutánosság azonban egyszerűségében is élesebben világító, mint az elmélkedés minden misztifikációja.

A súlyos, szinte férfias egyszerűség mellé ellenpárul Bródy Lili néha szinte barokkos stílromantikája kínálkozik. „Érezte, hogy lassan árad feléje a gáz, ropog a gépfegyver s a félelem eltorzítja vonásait: a pupillája összeszűkül, a homloka ráncolódott s a száján megjelent a merev vonás...” Az ember azt hihetné, hogy háborús regényből vágják ki e pár sort, pedig a jelenet színhelye egy kölesönkönyvtár, melyben két barát nő egymás számára soha fel nem oldható idegensége teszi folytóvá a levegőt. Az irodalmiasság fárasztó tolvajnyelvén van megírva az egész könyv. A bevezető mondat sejteti, hogy az egész mű a szerkezet tárgytól elvált életére van felépítve: „A jelenet színpadias volt, viselkedni kellett benne, keresztülmenni a szobán, csevegni a bőrfotelekben, könnyedén cigarettára gyujtani, figyelni a végszavakat”.

A másik keretségében külön, de költőiségében figyelemreméltó regényről, Székely Julia Repülő egeréről e folyóirat hátsó oldalain számolt be e sorok írója.

De lehet az álomszerű csodát a legegyszerűbb eszközökkel is hajszolni. Kosáryné Réz Lola regénye a mese elhithető erejével ábrázolja az asszonyorsot. Szimbólikus alakjai azonban a mese szférájában elvesztik hihetlenségüket. Megszemélyesítései olyan

egyszerűek, hogy az olvasó észre sem veszi, mint siklott át a gyermek világrajövetelének egyébként is túlfutott izgalmú éjszakáján a valóságból a kábulat jövőmondó álmába. De sokkal többet mondanak ezeknél az egyszerű sorok, melyek az asszonynek a női ősellenségekkel, a porral, füsttel, pókhálóval való küzdelemről panaszkodnak.

A változatok még koránt sincsenek kimerítve. Különös kristályokat, szép idézeteket, emlékezetes jeleneteket lehetne illusztrálásul a regényekből kiemelni. Ha feltétlen bizonyossággal nem is példáznák az egyes művek remekmű voltát, arról mindenkit meggyőzhetnek, hogy íróink komolyan veszik hivatásukat, és nem egyszer értékes és élvezetes művet alkotnak.

Vajda Endre

Látomás

— *Aale Tynni* —

*Magasba tolta a torony fejedelmi fejét,
Istent hívta, így ostromolta az eget.
Lekókad a fej, lelkiünk mélyén vad gyötrellem ég, —
a toronyóra szavára a föld hogy megremegett.*

*Már hétszer emelkedett s hanyatlott le megint
a zord zengés, megtépázva a tompa ködöt.
Becsukódva az ég, nem felel az Úr, ránk se tekint;
a nap szelíd mosolya tőlünk messze szökött.*

*Égre suhant a gond, meg a kétség, félénk madarak,
ám a borult gránitbolton át senki se jut.
Szállna a szárny, csapkod csak: feltartják a falak,
felhőkön nincs semmi nyílás, nincs semmi kiút.*

*Az Úr haragja, mint a köd, árva fejünkre zúdul,
dől a kegyetlen ár, hogy a földet fojtva befödje;
megöl bennünket, lassan az életünk belefül,
ahogy az ércnyelvek zengése kialszik a ködbe.*

Finnből fordította Képes Géza

Nyilatkozat

Dr. Zoványi Jenő „Új egyháztörténetírás“ c. kiadványa tárgyában

Dr. Zoványi Jenő nyugalmazott egyetemi tanár fentidézett cím alatt egy 22 lapra terjedő füzetben foglalkozik újabb történet-tudományi munkásságomnak, főként Magyar Református Egyháztörténetemnek bírálatával. A füzet a „Keresztény Magvető“ c. unitárius folyóirat füzetei sorozatában jelent meg a folyó évben Kolozsvárt (nyilván magának a folyóiratnak hasábjain is, de az én kezemhez csak maga a füzet, mint önálló kiadvány jutott). Értesülésem szerint különben a füzet szövegét egészében vagy jelentékeny részében előadta annak szerzője a budapesti Dávid Ferenc-egylet egyik közelmúlt estélyén is.

A kiadvány szellemének, irányának és stílusának részletes ismertetése helyett elég lesz szóról-szóra ideírnom annak utolsó két bekezdését, amely egyúttal az egész bírálat konklúzióját is tartalmazza:

„Ilyen az új vagy ‚hitvalló‘ egyháztörténetírás. Írásnak írás, egyházinak is alkalmas, hitvallónak is beválik, azonban a legcsekélyebb mértékig sem a szó régi jelentésében, mely alatt olyat értettek, aki tüzön-vizen át fentartotta a meggyőződését, aki szembeszegült a hatalommal, nem pedig élvezte azt, — kinszenvedések között is, nem pedig kitüntetésekkel elhalmozottan. De történet? — az sohasem lesz az efféle kasírozott tudományból. Hogy ennek milyen, arra rávilágít az általam feltüntetett sok részlete, rá a szavak átértékelése és a tények módosítása, rá a sok eszmezavar és ellenmondás. Ez mind némi elnézéssel volna kezelhető, ha szerző újabb műveiből lépten-nyomon ki nem ütökznék ‚a határozott és nem titkolt református theologiai álláspont‘, még pedig legreactiósbab, leginquisitoriusabb, a ‚furore theologico‘-tól áthatott alakjában.

Ennélfogva a legnagyobb keserőséggel, további munkásságába vetett reményeink feletti kétségbeesett csalódással le kell mondanunk róla, hogy akár mostanában közrebocsátott műveivel, akár az ebben a szellemben ezután irandókkal a tudomány szempontjából foglalkozhassunk és hogy nekik ebben a tekintetben valami súlyt tulajdoníthassunk. Ellenben mélyen érzett sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy egy sokat ígérő tudományos pálya aránylag túlkorán megszakadt s 1936 óta méltán mondhatja egyháztörténetíróink harmadik nemzedéke: elesett a mi fejünknek koronája. Legutolsó munkája minden reményt kiolthatott még azoknál is, akik a többi téves úton járó után bizakodtak még abban, hogy egy egyetemi tanárban csak felülkerekedik megint a tudomány ápolása iránti kötelesség érzete. Ez már új állásának az elfoglalása után jelent meg, mely gyökértelemné teszi ezt a várakozást. És nem fog érte kárpótlást nyújtani bármily sikeres püspöki működés sem, amit különben őszintén kívánunk neki is, a tiszántúli egyházkerületnek is.“

Dr. Zoványi Jenőnek ezekben a megállapításaiban vagy igaza van, vagy nincs igaza. Ha csak részben is igaza van, akkor én, a „volt tudós“ (ahogy a kiadvány 7. lapján maga nevez) minden jogot elveszítettem arra, hogy vele szemben védekezni próbáljak. Ha pedig csak részben is nincs igaza, akkor ő veszítette el minden jogát arra, hogy vele az életben még valaha is szóba-ereszkedjem, akár tudományos vitában, akár másként.

Abban, hogy ezekben a megállapításokban igaza van-e Zo-

ványi Jenőnek: én természetesen bíró nem lehetek. A füzetnek mindenhez inkább, mint tudományos bírálatához illő hangja, átlátszó célzatossága, vakmerő és komolytalan személyeskedései pedig még az alól is felmentenek, amire egy akármilyen éles és kíméletlen, de tárgyilagosságra törekvő és ennek megfelelő hangú bírálattal szemben kötelezve volnék: t. i. a tárgyalt kérdések érdemébe vágó elvi vita alól, kifogásolt tényállításaimnak és értékítéleteimnek megvédelmzése vagy megmagyarázása alól.

Csak az egy halál bizonyosabb annál, hogy ezt a kijelentésemet Zoványi Jenő megfutamodásnak, válaszolni nem-merésnek és nem-tudásnak fogja magyarázni. Vállalom ezt a kockázatot és nem sajnálom tőle ezt az „elégtételt“. Az itt következő néhány megjegyzés már nem is neki szól, hanem azoknak, akiktől tárgyi-lagos elbírálást remélhetek.

1. Zoványi Jenőt a személyes sértődés fokáig felingerli az, hogy valaki hitvallási és theologiai álláspontról mer egyháztörténetet írni, nem pedig a rég kimult theologiai liberálizmus és „Kulturprotestantizmus“ szélső balszárnyáról aknázza alá és ócsárolja „egyháztörténetírás“ címén azt az egyházat, amelynek szolgálatában áll s amely iránt hűséget esküdött. Ő szerinte ugyanis csak egy hitvallás és egy theologia van, amelyik képes elfogulatlan tudományosságot biztosítani: az ő racionalista antidogmatizmusa, történetietlen evolucionizmusa és leplezetlen szentháromságtagadása. Ezen nem lehet segíteni és így — amint maga is hangoztatja — csakugyan hiányzik kettőnk között a „közös nevező“ (7. l.).

2. Zoványi Jenő az elmúlt félszázadnak egyik legélesebb elméjű és leghasznosabb magyar történetkritikusa, akiben azonban az öregkorral már teljes színvakságig fokozódott érzéketlenség volt és van a történetírás magasabbrendű feladatai: szellemi kapcsolatok földerítése és szellemi életfolyamatok ábrázolása iránt. Amilyen nagyszerű ismeretei vannak a magyarországi protestantizmus történelmének külső, krónikaszerű vázához: olyan tájékozatlan a protestantizmus, sőt általában az európai szellem négy százados áramlatainak történetirodalmában, különösen ami a legutóbbi emberöltő termelését illeti. E részbeli tájékozatlanságát — amely egyes pontokon, így pl., amint ez a füzete is elárulja, az antitrinitarizmus és az anabaptizmus kérdésében, a legelemibb tudatlanságig megy — részint fölényesen legyintő nyilatkozatokkal, részint meg azzal akarja pótolni vagy leplezni, hogy szakadatlanul ismételteti a saját történetfilozófiáját, amely lehet tiszteletreméltó egyéni meggyőződés, de nem lehet tudománypótlék. Ezt most már, tisztes életkora és a maguk körében kétségtelen nagy érdemei ellenére is, kénytelenek vagyunk egyszerűen egészen nyíltan megmondani. Természetesen egyúttal azt is, hogy nem ismerünk reménytelenebb vállalkozást, mint az ő számára rendezni továbbképző tanfolyamot.

3. Zoványi Jenő az ő előbb sárospataki, majd debreceni állásvesztése és a magyar református lelkészi palásttól megfoszta-

tása óta az *önmártír* szerepében tetszeleg magának. Azóta alig jelent meg tőle olyan írásmű, amelybe, sokszor a legmeglepőbb fordulatokkal és a legképtelenebb örvök alatt, erőnek-erejével be ne hurcolta volna a saját ügyét, rendszerint mérges kifakadások, gyűlölködő személyi célzások alakjában. A haladó korrallal ez a vonása immár egészen patológikus arányokban fejlődött ki. Nemcsak ez a füzete igazolja ezt, hanem nemrég megjelent „A tiszántúli református egyházkerület története“ c. műve is, melyről ő és kiadói bizonyára szilárdul meg vannak győződve, hogy komoly és tárgyilagos tudományos munka, amelyet haszonnal és épüléssel forgathatnak azok az igen nagyszámú magyar reformátusok, akikkel ezt a könyvet — és az ugyanczen címet viselő, teljesen haszontalan és értéktelen második kötetet, amelynek már nem ő a szerzője — egy tisztán üzleti szellemű vállalkozás hihetetlenül merész propagandája során, drága pénzen megvették. A valóság ellenben az, hogy Zoványi Jenőnek ez a műve nem más, mint egy nagyméretű pamflet, amelynek krónikaszerűen egybefűzött adatai a tudománytechnika szempontjából tesznek bizonyos szolgáltatást, de amely minden magasabb értelemben vett tudományos érték nélkül szűkölködik, még pedig nemcsak a már fentebb említett tudományos színvakság és tárgyi tudatlanság miatt, hanem méginkább a miatt, hogy emberek jellemzésében és dolgok megítélésében itt már igazán féktelenül szabadjára ereszti személyes indulatait. Különösen ahogyan a legutóbbi félszázadot megírja — egészen napjainkig — az minden egyéb, csak nem történetírás. Mégpedig nemcsak azért, mert az egykorú vagy a szerzőre nézve még csak közelmúltat jelentő események tárgyalása mai tudományos értelemben tulajdonképpen elvileg sem érdemli meg a történetírás nevét. Hanem méginkább azért, mert az, amit ott megír, még emlékiratnak is rossz: igaztalan a torzításig, szubjektív a gyűlölködésig, hézagos az önkényességig. Aki tudós ember létére ilyen írást pályája végén kiad a kezéből, az csak a saját fejeéről tépi le a babért és nem szerzett magának jogot arra, hogy mások tisztességes munkálkodását ugyanakkor hallatlanul fölényes gesztusok kíséretében sárbarántsa.

4. Félszázadnál hosszabb irodalmi és közéleti pályafutása alatt Zoványi Jenő — egy sajnálatos lelki aberráció következtében, amely a korrallal szintén nem gyengült nála — számos kortársa fölött tartott olyan kivégzés-számba menő ítéletet, mint most énfölöttem. Megfigyelhetőleg rendszerint olyanok fölött, akikkel először jó viszonyban volt, akik nagy képességeit és teljesítményeit érdem szerint elismerték, akik hozzá igyekeztek gyöngedek, figyelmesek, megértők, türelmesek lenni, sőt akiknek némely esetben ezeknél komolyabb okokból is le volt kötelezve. Úgy látszik, a lekötelezettség feszélyező érzésétől akart aztán velük szemben szabadulni, ami az ő lélektana szempontjából érthető és menthető, más, magasabb szempontokból viszont annál kevésbé. Az általa kivégzettek valóban díszes sorába beiktatódni, legutolsóknak és legkisebbnek, őszintén szerencsémnek tartom. Tekintem

ezt akkora kitüntetésnek bizonyos szempontból, mint azokat a tudományos kitüntetéseimet, amelyeket e füzetében módfelett ízléstelen és igazságtalan célzásokkal felhánytorgatni jónak látt. Ha pedig a kortársakon túl, az általa kivégzettek közé odaveszem Kálvin Jánost és Nagyatyámat is, akkor igazán azt kell mondanom: büszke vagyok rá, hogy a nagy Ítéletvégrehajtó engem is körme közé fogott. Ha nem tette volna, okom volna gyanakodni, hogy nem vagyok sem jó református theologus, sem türehető modernséggel képzett történész, sem általában rendes ember.

Zoványi Jenő szíves jókívánsággal végezte rólam való írását. Amidőn ezt köszönettel nyugtázom, viszonzom is. Az Úr Isten legyen hozzá kegyelmes és éltesse még igen soká, hogy legyen alkalma még e világon felismernie életének és munkásságának nagy tévedéseit.

Révész Imre

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

KÜLPOLITIKAI KÉRDÉSEKRŐL hallottunk a *Protestáns Irodalmi Társaság* február 2-án és 3-án tartott előadásain. A mai világpolitika nagy kérdései és sajátos módszerei, a magyar külpolitika történelmi irányvonalai mellett a magyar protestáns külpolitika is szóba került. El nem végzett feladatok rengetege mered még most is reánk ezen a téren s hogy hozzáfoghassunk megoldásukhoz, nevelésre és áldozatokra van szükségünk. Elővalósággá kell tennünk a világprotestantizmus, sőt a világkeresztység lelki egységét, elsősorban magunkban. Kelet felé mi vagyunk az evangélium végvára s ez missziós hivatásra kötelez bennünket, nyugat felé, protestáns testvéreink közt szolgálhatjuk nemzetünk ügyét. A legfontosabb azonban, hogy mindezekhez ne várjunk mindig külső segítségre. Aldoznunk is kell, mint ahogy értünk is áldoztak nyugati testvéreink. (—)

AZ A HÍR ÉRKEZETT, hogy H. G. Wells felemelte sűrgető szavát az irányban: bombázzák a brit légierők Berlint és a német városokat. Nyílt városok és nem katonai célpontok bombázása eddig csak a Szovjet privilégiuma volt a finn-szovjet háború során. H. G. Wells írói munkásságának néhány fantasztikus darabjára jól emlékezünk. Érdeklődéssel kísértük végig az első ember kalandjait a Holdban — és megcsodáltuk Wellsnek e könyvében megnyilvánuló páratlan fantáziáját. Azután háborzongva olvastuk el könyvét s néztük végig filmjét, amelyben az 1914—18-as világháborút követő új világégést jósolja meg — és megborzadtunk Wellsnek a művében megnyilvánuló rettenetes fantáziájától. Most megindult az új háború, amelyet — habár egy sereg ország fegyverrel nem vesz részt benne — világháborúnak lehetne nevezni, hiszen alig van nép, amely meg ne érezné ennek a háborúnak vészes lehelletét. Megindult az új háború,

de a hadban álló felek országai, városai, értékei még állanak; miért-miért nem, ezek rombolásától mindegyikük tartózkodik még. H. G. Wells ezt nem helyesli és sürgeti a rombolás megindítását. Nyilván gondolnia kell arra, hogy az egyik részről meginduló rombolást a másik részről hasonló válasz követné, s a meginduló válaszolgotások sorozata a teljes pusztulásban végződne. Bár-mily frivolnak hangzik is, nem tudunk szabadulni attól a kérdéstől: Vajjon nem azért sürgeti a dolgot Wells, hogy neki legyen igaza és a végén minden romok felett megálljon műve egy példányával kezében, mondván: „Ügy-e, megmondtam? Jöjjetek, alkossuk meg most az új világot, ahogy én elképzeltem!” És a frivol kérdés mellett meghúzódik egy szerény is: Ha olyan nagy problémája Wellsnek, hogy egy ilyen fantasztikus regénye valósággá váljék, nem volna egyszerűbb s ami a fő, emberibb (vagy inkább: krisztusibb), ha a lehető legrövidebb időn belül való megbékélésre sürgetné az összes szembenálló feleket ezen a világon és a megkötött béke örömmünnepe a „The first man in the Moon” egy példányával kezében megindítaná a világpropagandát a Hold mielőbbi meghódítására? H. A.

PROTESTANS TANÁREGYESÜLETEINK folyóirata, a Protestáns Tanügyi Szemle, egy minden részletében figyelmet követelő „szociográfiai” felvételt közöl a református közép- és középfokú iskolák tanárainak helyzetéről. A felvétel az iskolához és az egyes tanárokhöz küldött kérdőívekre adott válaszok alapján történt. A válaszokból itt két csoportot emelünk ki. Az egyik a református tanárság műveltségi szükségleteinek kielégítésére vonatkozik. Itt ilyen válaszokat olvashatunk: „Szülői támogatással ki tudom elégíteni”, „Könyvet még nem tudtam venni, mióta családot alapítottam”, „Ki tudnám valamennyire elégíteni, de nincsen időm”, „A gyermekem neveltetése, egyik kiházasítása elviselhetetlen terheket rak rám”, „Mint igazgató, a jövőben talán tudok költeni, tanári fizetésemből nem tellett”, „Hogy a gyermekeim már felnőttek és önállóan keresnek, ki tudom elégíteni”, „A legszükségesebb szakmunkákat úgy szerzem meg, hogy a ruházódástól vonom meg”, „Szakkönyvekre anyagi erőmön messze túl költök. E miatt súlyos adósságaim vannak”. A másik csoport szemelvény azokból a válaszokból való, melyeket a megkérdezettek a tanári pihenés, a nyaralás kérdésére adtak. Ilyen megjegyzések olvashatók: „Csak rokon hívásra.” „Kölcsön felvételével.” „Két éve voltam Angliában 1500 P kölcsönnel.” „Egyszer voltam Karintiában, a feltétlenül szükséges környezetváltozás miatt.” „Duna mellett sátorban nomádelet.” „Fizetésescsökkenés óta: sehol.” „Még a tanáregyesület 100 P segélye elnyerése esetén sem tudnék családommal nyaralni.” „Nincsen pénzem reá.” „Szünetekben néprajzi kutatás.” „Természetjárás a nyaralásom.” „Nyaralás: ismeretlen fogalom.” „Nincs miről.” „Régebben igen, most, hogy ismét gyermekeim: nem lehet. Pedig most kellene.” „18 éves tanári pályám alatt háromszor nyaraltam.” Megdöbbenő

jelek ezek s okukat, magyarázatukat is tudjuk. De a magyarázat itt már nem elegendő. Iskolafenntartó egyházainknak, főként pedig egyházaink tagjainak sürgősen meg kell találniuk a segítés módjait. Négyszázéves örökség tart különben a lassú, de biztos elveszés felé.

(—)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

A MAGYAR REGÉNY ÉS NOVELLA TÖRTÉNETE. (1. *Császár Elemér*: A magyar regény története. II., átdolgozott kiadás. Bp. 1939. Egyetemi Nyomda kiadása. 2. *Szinnyei Ferenc*: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. I. kötet. Bp. 1939. M. Tud. Akadémia kiadása.)

Igen ritka esemény a magyar műveltségi életben, hogy egy szaktudományos mű második kiadást is megérhet. Ilyen esemény *Császár Elemér* műfaj-történetének új formájú megjelenése. Az 1922-ben először kiadott összefoglalás igen hasznosan útbaigazító műnek bizonyult, hiszen mintegy Beöthy Zsolt be nem fejezett széppróza-történetét — a jelentősebb műfaji ágra, a regényre szorítokozva — vezette el szinte napjainkig. Anyagának biztos tagolásával, a műfaji fejlődésely következetes szemmel tartásával egyike lett a magyar tudomány legtanulságosabb alkotásainak. Mostani átdolgozott alakja mindenekelőtt terjedelmesebb a réginél. Felvette magába másfél évtized újabb részleteredményét, de ezenfelül is bővült nem egy ponton a tények többoldalú megvilágításával és elemzésével. E bővítések egyfelől még láthatóbbá tették a műfaji alakulás vonalait, másfelől pedig gazdagították az egyes írói arcképek színeit.

Annak az anyagnak egyik időben elhatárolt része, mely *Császár Elemér* könyvében a műfaji fejlődéstörténet egyik állomása, *Szinnyei Ferenc* művében valósággal a mikroszkóp alá tétezik. „Tíz esztendő regény- és novellatermése” — mondjuk könnyedén s alig gondolunk arra, hogy ennek összegyűjtése a szerzőtől tíz esztendei lankadatlan munkát, 219 kötet regény és közel 3000 novella elolvasását, valamint a kor tel-

jes hírlap- és folyóiratirodalmának átvezetését követelte. Ilyen munkára csak az vállalkozhatik, akiben a teljességnek oly igénye él, mint Szinnyei Ferencben. Tudja azt, hogy sem véleményalkotás, sem fejlődésrajz nem jöhet létre a teljes anyagismeret nélkül. Elvi követelményeiben s ezek megvalósításában mindig van valami pedagógikus jelleg: megmutatja azokat a veszélyeket, melyek a hézagosságból eredhetnek, s egyben példát ad arra, hogy e veszedelemeket miképp lehet elkerülni.

Az ilyen anyagbeli teljesség rendkívül nehéz feladattá teszi a kompozíciót. A pusztán a szó legnyersebb értelmében vett tárgyi természetű anyag és az ebből kisorsozó értelmezés és értékelés megfelelő adagolása, elosztása s főként egyensúlyban tartása nem könnyű. Szinnyei Ferenc magát a lexikálisnak nevezhető ismeretanyagot külön fejezetekbe csoportosította s ezeket váltatja fel az elemző és magyarázó részekkel. Ismétéljük, nagyon is tudjuk, milyen akadályokat jelentett a szerkesztésben a felkutatott anyag nagysága és sokfélesége, mégis azt hisszük, szerencsésebb megoldás lett volna, ha lexikális jellegű fejezetei a könyv végén, elkülönített apparátusként foglaltak volna helyet. Különösen állhat ez a nézetünk arra a részére, amely a regények és novellák lelőhelyeit, a hírlapokat és a folyóiratokat sorolja fel. Több élettelen fejezet egymásutánja vált volna így zavartalanabb menetivé.

Nincsen helyünk itt arra, hogy felsorakoztassuk mind azt az új ismeretet, melyet Szinnyei Ferenc kutatása napvilágra hozott. Talán elég felhívunk a figyelmet a Jókairól szóló, a könyv nagyobbik felét betöltő fejezetre. Szinte naplószerűen egybeállítja Jókai mun-

kásságának alakulását, a korabeli véleményeket, rendszerezi és megbeszéli a regényeket s novellákat, ezek későbbi hatását, és józan egyensúlytartással vezet végig az értékelések sokszor igen élesen ellentett pontjai között. Hogy ebben a látszólag „ismert” anyagban is mennyi volt a feltárandó, ez a fejezet egymagában bőségesen példázza, egyben pedig igazolja Szinnyi Ferenc tudományos álláspontjának, munkamódszerének jogosságát és szükséges voltát. D. D.

KÉT VISSZATÉRT FELVIDÉKI ÍRÓ. (ÓNODY ZOLTÁN: KELT PRÁGA, 1938... Bp., 1939. A Soli Deo Gloria Szövetség kiadása. KOVÁCS ENDRE: FELSZABADULTAK. Novellák. Érsekújvár.)

Minden sor, mely ma a kisebbségi magyar élet útjait kutatja, mely kisebbségi magyar írók tollából kerül ma hozzánk, fokozott érdeklődésre tarthat számot. Különösen nagy figyelemmel fordulunk a volt kisebbségi magyarok sorsa felé és miközben múltjukat és jelenüket faggatjuk, érthető kíváncsisággal várjuk a visszatért Felvidék fiatal íróinak bemutatkozását.

Két könyv van előttünk, mindkettő írója, — Ónody Zoltán, volt prágai magyar diákvezér s Kovács Endre érsekújvári tanár és író — elsőjében jelentkez az anyaország közönsége előtt. Írásaikat, mint az elszakított, de hazatért testvér hangját, féltő szeretettel fogadjuk. Ónody Zoltán főiskolás cikkeit, beszédeit és kisebb tanulmányait gyűjtötte össze. Könyve dokumentális igényű: azt akarja megmutatni, hogyan élt és gondolkodott a csehszlovákiai magyar egyetemi ifjúság, mik voltak céljai és vágyai, egy szóval, hogyan jutott el a kisebbségi magyar diák Prágától Budapestig. Hisszük, hogy minden igazi írás dokumentum, de tudjuk, hogy százszorososan az egy kisebbség életében. Ebben a tekintetben vettük Ónody könyvét is kezünkbe és ezért olvastuk minden sorát izgatott kíváncsisággal. Sajnos, könyve után azt kell mondanunk, éppen azt nem kaptuk, amit vártunk. Kaptunk egy csomó diákpolitikai cikket, egy-két érdekes beszélgetést, néhány egyéni megfigyelést és pár történetet a szerző életéből, de sehol sem lát-

juk a csehszlovákiai magyar diákság harcait, világnézeti vajdásait és biztató állásfoglalását. Hogyan rezdült meg a kisebbségi magyar fiatalság a kor nagy kérdéseire, hogyan csaptak össze fellettük a világnézeti harcok, mit és hogyan szűrtek le ezekből, — ezeket szerettük volna kiérezni írásaiból. E helyett egy sereg diáklapocskába való cikket látunk, egyszerű, sokszor túlegyszerű gondolatmenettel, okoskodó és a sűrű tanácsadogatás közhelyeivel. Erős magyarság, cselekvő jószándék és alkotó tevékenység árad a szerző minden sorából, mint dokumentum azonban, könyve — melyben egy korszak kisebbségi életének forrongását, erjedését és harcos eredményeit kerestük, — várakozásunkat nem elégítette ki.

„Egy bizonyos fajta asszimiláción esztünk át valamennyien, akik idegenként kószáltunk a prágai aszfalton. Elengedhetetlenül fontosnak tartottuk, hogy a cseh szellemi élet minden rezdüléséről tájékozódva legyünk. De mégse váltunk csehekké. Valahol a tudat legmélyén maradt valami kritikai ér, mely időnként felszínre bukkant s ilyenkor kiderült, hogy józanabbak vagyunk magunknál a cseheknél is, ami nagy szó.” Ezek a szavak ragadtak meg legerősebben Kovács Endre könyvében. Valóságos sorsírás önmagában is az a regényrészlet (Viharzóna), ahonnan ezeket a sorokat idézzük. Ritka erővel és nagyszerű jellemző-készséggel vetíti elénk az író a kisebbségi magyar diák világnézeti és politikai hullámokon hanykolódó küzdelmes életét. Jellemzőbb és megkapóbb írást már régen olvastunk kisebbségi ifjúságunk szellemiségéről, útkereső harcairól. Kovács Endre tartalmas, gondolkodtató író. Novelláiban a lelkiállapot kitűnő ismerőjének és művészi festőjének mutatkozik. Történetei nem színes állóképek, hősei közt — a társadalomból kihullott, helyüket nem találó egyének, utakat és célokat kereső, nyugtalan fiatalok és az élet szerencsés kielégítettjei közt — mozgalmas drámaiság lüktet. Ne hallgassuk azonban el, hogy novellái epikai felépítésénél itt-ott töréseket és hézagokat veszünk észre, a szorosan vett időbeliség egyszerű és kész fonalához — jelenetszerű képek pusztja összefűzése —

Könyvek és írók

túláságosan is ragaszkodik. Stílusa erőteljes, gyakran merész, de mindig plasztikus, intellektuális gúny és éles szkepticizmus vegyül termékeny realizmussal. Mindent összevéve: Kovács Endrében rokonszenves és ígéretteljes író ismerünk meg.

„Felvidéki szellem.“ Sűrűn halljuk mostanában e két szót, hol reménykedő, hol megbélyegző értelemben. Úgy érezzük és ebben a visszatért felvidéki írók csak megerősíthetnek bennünket, az igazi felvidéki szellem: megerősödött magyarságtudat, bátor, építő kritikai állásfoglalás és megingathatatlan, harcosszabadságszeretet. *Bikácsi László*

SZITNYAI ZOLTAN: A BOCS. (Az Athenaeum kiadása.)

Két olyan dolog is van ebben a regényben, ami az írónak módot és lehetőséget adott volna kitűnő regény megírására. Az egyik: jól exponált főhős, hiányokkal és erényekkel rendelkező nem szabványfigura. A másik: az író lendületes mesélőkészsége.

Magyar vidékről indul el a történet. Itt termett a főhős: az alacsonynövésű, izmos, medvebocsszerű Bathu Pál. Jóeszű, szorgalmas tanuló volt, furfangja és ügyeskedése pedig megszerzi a gróf pártfogását. A regény elején még gondolkodunk arra, hogy a bocs talán valami mai új magyar talpraesett és ügyes, mert ilyennek kell ma lenni. Bár kitűnő képességei, mintafíú volta hamarosan fölkeltek gyanunkat. Mikor azután a bocs elszakad otthonától és Pestre kerül, a regény is egyre jobban elszakad a valóság talajától. A főhős körül egyre sűrűbben bukkannak föl a papiros-, esetleg film-ízű alakok. Az események már nem a szereplők adottságainak következményei: egyre jobban érezzük rajtuk az író kezének irányítását.

Még nagyobb baj, hogy az író a regény legfontosabb motívumát maga elejti. Ugyanis a bocsnak kis termete egyrészt magyarázza csakazértis felfelé törését, másrészt ez egyetlen és döntő gyengéje: e miatt nem tud érvényesülni a nőknél. Különös súllyal esik ez latba házasságánál: gentry-leány felesége sose szerette, csak pénzért ment hozzá s mielőtt anyagiilag tönkreteszti, otthagyja. A

regény vége felé azonban gyönyörű, svéd diplomata-lány szeret belé, itt már a kis termet nem zárja ezt ki.

Karrier-regény ez, a szokásos szkémától azonban két lényeges ponton eltér. Az egyik — és ez igen lehangolólag hat az olvasóra — hogy Bathu Pál sehogysem tudja a szerelemben boldogságát megtalálni. A másik, hogy a gyorsan magasba ívelő karrier kettétörik, a bocs tönkre megy és már a nyomor szélén áll, ekkor egy ügyetlen feltalálással akad össze, betársul és most már nemcsak vagyont, hanem általános — sőt nemzetközi — tekintélyt is szerez. A regény nem végződik heppienddel, melabús befejezése azonban nem éppen a Bathu Pál adottságaiból folyik. Az író nyilván itt is kerülni akarta a szabványt, ez dicséretére szól. Nagy kár azonban, hogy megelégszik a történet eddigi bonyolításával s nem igyekszik — vagy nem tud — igazi hús-vér alakokat formálni.

Szabó Richárd

GY. SZABÓ BÉLA: BARANGOLÓ-KÖNYV. I. EGYEDÜL. (50 fametszet, Kolozsvar, 1939.) A fiatal erdélyi művész most másodizben lép a közönség elé sorozattá fűzött fametszeteivel. Első művében a nyomorúság népei felé fordult érzékeny szemmel és érzékeny szívvel, most meg a természet sokarcú világába menekül. Abban a magatartásában, ahogy a pusztá, a tenger, az erdő magányába elvonul, ahogy önmagát, az „én“ világát minduntalan szembeállítja a fákból, vízből, égből álló külső világgal, s ahogy a látható dolgok és a lélek rezdülései között a fekete s fehér változataival titkos összhangot teremt, van abban valami lelki rokonságon alapuló japános vonás. A három bevezető képben bemutatja a természetet, melynek csendjét még nem törte meg az ember jelenléte. Csak egy-egy állat bukkan fel, mint a tájnak húsba, idegekbe és izmokba foglalt lelke; a jeges pusztákon kóborló róka, a tengerparti sziklákon álmosan sütkérező teknősbéka és az égbe fúródó tépett fenyveket túlszárnyaló sas. E három ütemű nyitány után megjelenik a főtéma, a művész és a táj harmóniájának érzékeltetése, szintén három változatban. Grafikaiilag talán legújyszerűbb

a pusztá fejezete, nemcsak azért, mert e vidék szépségeit még alig rögzítették meg, hanem mert a közlési sorrendtől eltérőleg Gy. Szabónak ezek a rajzai készültek legkésőbb s így fametszet stílusa is a legkiforrottabb, a legegényibb. Gy. Szabót legtöbb fametszőnkkel ellentétben a részletgazdagság is érdekli. Nem elégszik meg a nagy fekete-fehér síkok egymás mellé helyezésének nagyvonalúságával, hanem a fekete felületeket ezernyi felvillanó kis fehér folttal csipkézi ki. Egyéni technikája ilyenkor érvényesül a legjobban. A fadúcokból apró, háromszög alakú szilánkokat, vagy köralakú pikkelyeket vág ki, melyek a nyomtatásnál a papíron fehér mezőcskéket alkotnak, a művész szándéka szerint jelentve virágokat, rügyeket, kavicsot, felcsillanó vízfodrot, vagy hópelyhet. Ebben a nemben könyvének gyöngéd és faragatlan bájú remeke egy kis képecske (6. sz.), melyiken a pusztát ellepő ezernyi virág között leheveredett művész előtt a néhány sovány jegenyétől megtört láthatár monoton végtelenje tárul fel. A vonal-lendületek záporozó bősége, menetük szilaj ritmusa emeli ki a felrebbenő mocsári madárraj meglesését ábrázoló metszetet (13. sz.). A lápok, zsombékok és nádasok csodálatos világát senki sem figyelte meg még olyan bensőséges ámulattal, mint a fiatal erdélyi festő. Néhány négyzetcentiméternyi felületre élményei sokaságát sűríti össze. Képecskéihez a bugaci pusztán tucatjával készítette a tanulmányokat, hegyezett náddal japános könnyedséggel és gráciával jegyezve fel a környező világot. A természet után készült, de már születésük pillanatában is átstilizált vázlatok sokaságából válogatta ki sorozatának anyagát, most már másodszer, a fametszés sommás igényeinek megfelelően alakítva át a természetet. Könyve második részében a festő a tengerrel, harmadikban pedig az erdővel foglalkozik. Ez utóbbiban érzékenyebb, bonyolultabb

művészelken keresztül ismerős hang szólal meg: a Tamási rengetegben bolyongó hőséé, az erdők világában élő emberé. Látjuk a művészt a rügyező fák közt, mintha a templom áhitatában állana, bozótok között törtetve, forrásvízhez hajoltan, küzdve széllel, fagygyal, záporral, majd amint a villámsújtotta fenyőre felkúszik a levegőég szabad kilátásához, mintegy emberi erővel diadalmaskodva a vad természetben. Képein itt még nagyon uralkodik a fekete, melyet csak vékony fehér vonalak formálnak meg. Néha van bennük valami, ami a középkori képszőnyegeg hangulatát idézi fel. Minden egyes rész végén egy egy önarckép áll, talán jelezve azt, hogy a művész most a látott dolgoktól lelke tájaiba vonul vissza. A befejezésben is önmagát mutatja be, amint vésővel a kezében feldolgozza élményeit. A természet, mely egykor megihlette, most már csak az ablakon keresztül tekint be és az évszaknak megfelelően esőzuhogással, szálló hóval, bokrok rügybe, bimbóba, virágba borulásával vagy sugárözönnel távoli melódiaként kíséri a művész töprengéseit. A képek köztői egymásba fűzésével, hangulatainak s érzelmeinek változásait tükrözte a művész, megkísérelve ezzel lapjaira jegyezni azt is, amin a képzőművészet varázsereje megtörik, az egyre elfolyó tündéri időt.

Függeléként még csak annyit jegyzünk meg, hogy Gy. Szabó könyvének címe kissé idegenszerűen hangzik. Ezért azonban nem annyira ő, a képzőművész a felelős, hanem inkább azok az írók, akik az ehhez hasonló németes összetételeket, mint pl. Bujdosó Könyv, meghonosították. Holott a könyv sem nem bújdosik, sem nem barangol. Gy. Szabó művének következő kötetét, ami a magányból majd az emberek közé fog vinni, szívesebben köszöntönök „Barangolások könyvé“-re helyesbített címen.

Csabai István.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

4

TARTALOM :

Révész Imre: **A Tiszántúl magyarja** ● Victor János: **A bibliafordítás problémája** ● Harsányi István: **Népfőiskola, tehetségkutatás, kitűnőek iskolája** ● Fehér Gábor: **Magyar észjárás és magyar nevelés** ● Pogány Ö. Gábor: **Móricz Zsigmond példája** ● Makay Miklós: **Tallózás külföldi folyóiratokban** ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSENYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSÁK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1940. ÁPRILIS

BUDAPEST

XLIX. ÉVFOLYAM

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG
irodalmi és művészeti alosztálya 1940. évi április hó 20-án,
szombaton d. u. 6 órakor az evangélikus leánygimnázium
dísztermében (IV., Sütő-u. 1. sz.)

FELOLVASÓ ÜLÉST

---

tart, a következő műsossal:

1. Elnöki megnyitót mond **Kovács Sándor** evangélikus püspök.
2. Erdély, a „titokzatos szó“. **Makkai Sándor** v. erdélyi ref. püspök, egyetemi tanár előadása.
3. **Áprily Lajos**, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja részletet olvas fel a Peer Gynt új fordításából.
4. **Kodolányi János** író és főszerkesztő felolvasása.

Belépti díj nincs.

Vendégeket szívesen látunk.

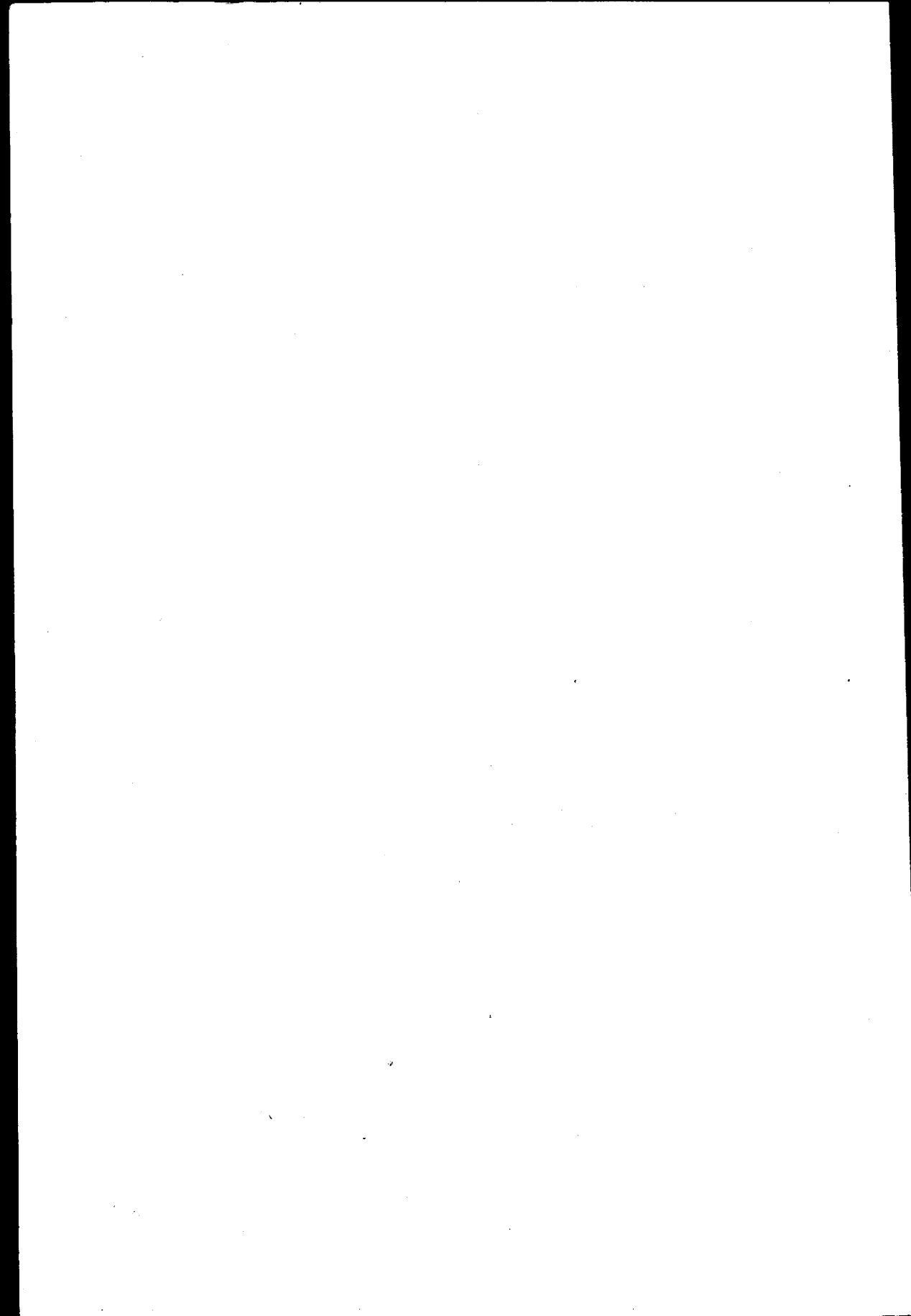
MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁGUNK
április 27-én és 28-án

VIDÉKI FELOLVASÓ ÜLÉSEKET

tart Tatán és Komáromban.

Tatán 27-én este 8 órai, Komáromban 28-án délután 5 órai kezdettel rendezi meg üléseit, amelyekre Dr. Kapi Béla elnök urunk vezetésével több író, előadóművész utazik le a fővárosból.

Társaságunk lelkész-szereplői mindkét helyen a vasárnapi istentiszteleti szolgálatokat is elvállalták és végzik a protestáns templomokban.

A Tiszántúl magyarja

Tizenöt—húsz esztendő óta sok szó esik nálunk a „dunai“ és a „tiszai“ magyar típus különbözéséről. Kivált eleinte nagyon belejátszottak a különbségek felsorolásába, hogy ne mondjam: megszerkesztésébe, jelenkorunk politikai küzdelmei, meg vallásfelekezeti súrlódásai is. Még mielőtt a kérdés vizsgálata elmélyülhetett és tárgyiasabbá válhatott volna, már egy csomó idegességnek lett a forrásává: „dunai“ és „tiszai“ magyarok kezdtek egymással az egykori negyvennyolcas-hatvanhetes meg kuruc-labanc világ módján farkasszemet nézni: mindegyik a másikat kezdte tartani kisebbértékű, megbízhatatlanabb, kevésbé gyökeres, legújabb változattal „hígabb“ magyarnak s a „mély“, a gyökeres, a megingathatatlan és teljesértékű magyarság jelzőit mindkettő önmaga számára foglalta le.

Most világért sem ebbe a hol elesenededő, hol megint hangozóbbá váló pörbe kívánunk bekapcsolódni. Célunk csak az, hogy némi laikus adalékkal szolgáljunk a magyar lényegnek ahhoz a néhány éve megindult, sokoldalú és mind mélyebbre ásó vizsgálatához, amely ma már egyre tudatosabban és egyre teljesebben fejtőzik ki a különféle pártszemléletek indakarjai közül. Eleve nem annak kimutatására vagy sejtetésére törekszünk, hogy a Tiszántúl magyarja *különb* magyar a Dunavidék s tegyük hozzá: a Felvidék és Erdély magyarjánál; csak azt szeretnők észrevétni, hogy *más* voltában is ugyanolyan igaz magyar, mint amazok. Tiszai és dunai, felvidéki és erdélyi magyar együtt *a* magyar, s külön-külön való vizsgálatuk akkor halad helyes irányban, hogyha a nagy magyar egység és *egy* magyarság képének egyre teljesebb integrálódását segíti elő, egyre finomabb differenciálódás útján.

Arról lehet vitatkozni, hogy az, amit ma Tiszántúlnak nevezünk, földrajzilag és néprajzilag tekinthető-e teljesen összefüggő, homogén tájegységnek. En erre a kérdésre inkább *nem* mel volnék hajlandó válaszolni, különösen néprajzi vonatkozásban. Bizonyos viszont, hogy történeti kialakulása szerint a Tiszántúl mégis csak egységes darab Magyarország s a történet erői a szatmári és ugocsei szélektől le a Körös-Marosközéig és lejjebb, ameddig csak magyar él a nagy magyar folyam sík balpartján: egyarcú magyarságot formáltak ki.

Ennek a kiformalódásnak alapvető tényezője az a szerep volt, amelyet a Tiszántúl magyarságának a nemzet egész sorsa hordozásában már nemzeti történetünk elejétől vállalnia kellett. Abban állt ez a szerep, hogy Nyugat és Kelet folyton ütköző erőinek itt, a duna-kárpáti medencében szakadatlan megújuló mérkőzését elsősorban a Tiszántúl magyarjának kellett elviselni cselekvőleg vagy szenvedőleg, de mindenkép a saját testén. A népvándorlásnak mindazok a kései hullámai, amelyeket nem bírt feltar-

tóztatni az erdélyi gyepű és a Dunavonal, először mindig a Tiszántúlt söpörték végig s itt próbálta őket megtörni vagy visszanyomni több-kevesebb szerencsével, de mindig rengeteg anyagi és véráldozattal, az önmagával együtt Nyugat minden építő és művelő értékét is védelmező magyar erő. Közhely, hogy ez a vidék, meg a vele szomszédos és nagyrészt azonos jellegű Tisza-Dunaköze szenvedett legtöbbször a török dúlásától, amely még tájrajzi képét is nem csekély mértékben megváltoztatta. Az újkor nagy belháborúi, amelyek részben szintén Nyugat és Kelet gigászi birkózásába fonódtak bele, a két ellenkirály harcától a kuruc zászló letöréséig, ugyancsak erre a vidékre róttak legtöbb terhet és szenvedést. 1849-ben és 1919-ben is ezen a tájon ismétlődött meg leghevesebben és legpusztítóbban Nyugat és Kelet erői összecsapásának egy-egy késői, véres utójátéka; ki tudja, utoljára-e?

A Tiszántúl magyarja mindezeknek a rettentő erejű mérkőzéseknek nem volt pusztán passzív résztvevője, sőt cselekvő részvétele sem korlátozódott csupán a hadi vitézség területére. Nemcsak vállalt, hanem *vallott* is. Lélekkel is harcolt. Magában a tiszántúli magyar lélekben vált ez öldöklő századok során egyre tudatosabbá és alakult ki már a XVIII. század elejére teljes világgossággal történelmi küldetésének képe: védeni és megtartani önmagával együtt az *egész* magyarságot Kelet romboló erőivel szemben, végsőkig menő harcot folytatni mindamaz értékek oltalmazásában, amelyek a magyart keresztyénné és európaivá, tehát egy magasabb értékfokon magyarrá tették — de ugyanakkor kétségbeesetten küzdeni és védekezni ama törekvések ellen is, amelyek a magyarság létét látszólag védelmezve vagy védelmezni segítve, a *jellemét* tették Nyugat felől kockára. Amikor a kard kihullott a tiszántúli magyar kezéből, szellemi téren folytatta tovább ezt a kétfélt harcot: Kelettel szemben Nyugatért, Nyugattal szemben önmagáért — egyikfelől a magyar létért, másikfelől a magyar lényegért. Tiszántúl magyarjának ez a történelmi kulcs helyzete s egyben lelkiségének nyitja.

Ez világítja meg a tiszántúli magyar jellem két olyan alapvonását, amelyek tulajdonképpen az egységes magyar jellem jól ismert és sokat emlegetett alapvonásai közé tartoznak, de sehol másutt oly élesen nem domborulnak ki, mint a Tiszán túl, és sehol másutt nincsenek oly szoros és feltűnő együttesben, mint itt, holott tulajdonképpen látszólag ellentmondanak egymásnak. E két vonás egyike a nagyon erős szabadságszeretet, másika a rendíthetetlen nyugodtság, amely a sodrából a legrendkívülibb külső hatások által is alig hozható ki.

A szabadságszeretet, amelynek konkrétebb jelentkezése alacsonyabb és bárdolatlanabb fokon a nehezen kormányozhatóság, felsőbb és nemesebb fokon a nemzeti függetlenség és öncélúság eszméjéhez való kemény ragaszkodás, ősidők óta mélyen összenőtt a tiszántúli magyar lélekkel. A lovasnomád életforma s vele együtt egy primitív, de őszerejű szabadságérzet ezen a vidéken jóval tovább tartott, mint a honfoglaláskori település egyéb tá-

jain; maradványa, a szilajpásztorkodás, benyúlt egészen a múlt század közepéig és teljesen csak a nem egy tekintetben végzetes hatású nagy vízszabályozások után tűnt el. Egy lovasnomád rokonnépnek, a kúnoknak, majd századokkal később egy félnomáddá visszazüllött, pusztulás szélén álló, pedig rendkívül értékes magyar hadinépnek, a hajdúknak félkatonai-félpolgári életformában való megrögzítése és letelepítése — amaz az Árpádok, ez Bocskay politikai divinációjának műve — nagyerejű kiváltságos szervezeteket iktat be a Tiszántúl társadalmába, ahol ennek következtében hatalmasan kifejlődik az önkormányzatnak mindenféle központosítással és abszolutizmussal elszántan ellentétes szelleme. Ugyanezt a szellemet szította a Tiszántúl északkeleti felében, a szabolicszatmár-bihari félkörben különösen fejlett vármegyei élet, a maga nagyon erős közép- és kisnemesi társadalmával, továbbá a debreceni „keresztyén respublica“ messzemenőleg független és gyökeresen magyar polgári szervezetének szétsugárzó hatása, végül pedig az Erdéllyel való szomszédság. Ez a szomszédság az önálló erdélyi fejedelemség másfél százada alatt a Tiszántúl legnagyobb részére nézve politikai alárendeltetést is jelentett — a török uralom átkos hatását a Tiszántúlra nézve ez az Erdéllyel való kapcsolata tudta valamennyire mérsékelni —, de a fejedelemség megszűnte után is, Tiszántúl magyarjának politikai eszménye ugyanaz maradt, ami az erdélyi magyaré: a nemzet függetlensége és önállósága, minél több erős kisautonómia szövetsége által megvalósítva.

Valami még mélyebbről megalapozta ezt a szabadságszeretetet: Tiszántúlnak az ország többi részétől eltérő vallási fejlődése. A középkori egyházszervezés erre a vidékre nem tudta olyan gyorsan és erőlyesen kiterjeszteni hálózatát, mint a dunai tájra, s a katolicizmus mélyebb lelki szántása itt jóformán még csak elkezdődhetett, amikor már összeomlóban volt a középkori Magyarország, s Kelet zavaros, szennyes árja feltartóztathatatlanul előntötte kegyes papi és szerzetesi generációk nehezen elért eredményeit. Lelki munkájuk folytatása a reformációra várt, amely ezen a területen — jórészt éppen a katolikus előzmények kevésbé mélyreható volta miatt — kisebb ellenállásra talált, mint bárhol másutt magyar földön. A tiszántúli magyar a reformáció óta a politikai szabadságot nem tudja elválasztani a válástól s az erdélyi példa és szellem hatása alatt rendíthetetlenül kialakult az a meggyőződése, hogy az egyik a másik nélkül csonka.

Mind e történeti erők eredőjeként lett a Tiszántúl a kiegyezés utáni Magyarországon a függetlenségi gondolat legerősebb sáncává. Ezen a sáncon az elmúlt két emberöltőben sok nehéz és nem nagyon lélekemelő politikai küzdelem tombolt. Teljesen céltalanoknak és meddőeknek ezeket a küzdelmeket — sokak véleményével ellentétben — nem lehet mondani: éppen a dualizmus leggondtalanabb éveiben volt legnagyobb szükség a tiszántúli negyvennyolcas szellem lázas és sokszor artikulálatlan mementóira.

Tiszántúl nagy árat fizetett ennek az önmagában is háládatlan szerepnek következetes vállalásáért: a hatvanhetes alapon álló kormányok országfejlesztő politikájában érezhetőleg háttérbe szorult s ennek következményeit, főként gazdasági téren, még ma is nyögi.

De ez a szabadságszerető s épp ezért sokszor nyughatatlan-
nak és megbízhatatlannak képzelt tiszántúli magyar ezt és minden egyéb nyomorúságát, amelyekből csak az újabb századok sorában is oly bőven kijutott neki, valami különös, szinte megrendítő nyugalommal viselte és viseli. Írott és íratlan köztudat oly sokszor bélyegezte már forradalmárnak, pedig ezzel szemben a való tény az, hogy a magyar történetnek egyetlen valamirevaló szabadságmozgalma vagy társadalmi forrongása sem a Tiszántúlról indult ki*: ami nagyon kevés megmozdulás itt történt, az megfuladt már csirájában, vagy legalább is nem lett országos, véres veszedelemmé. Földbegyökerezés és égbefogózás egyszerre a tiszántúli magyar nyugalma. Nem tudom, a keleti vérnek, amely benne valószínűleg sokkal nagyobb mértékben megvan, mint dunai testvérében, lehet-e ebben a nyugalomban különleges részt tulajdonítani. De abban bizonyos vagyok, hogy ezt a nyugalmát, éppúgy, mint szabadságszeretetét, történetileg a rajta átment csapások elszámálhatatlan sora sulykolta kőkeményre s vallásos életének uralkodó formája, a kálvinizmus látta el az örökkévalóságra mutató indokolással. A predestináció hite nem azonos a fatalizmussal s fatalisztikus alapon nem is lehet elképzelni azt a hallatlan munkaszeretetet és munkabírást, amellyel a tiszántúli magyar dolgozni tud; de a predestináció hite arra csakugyan nagyon alkalmas, hogy az üllő ne csak elbírjon minden kalapácsütést, hanem még szemébe is tudjon mosolyogni a kalapácsnak.

Pedig történeti megpróbáltatások mellett még a természet erői is mintha összeesküdtek volna ellene. A szélsőséges magyar klíma ellentétei ütközésének éppúgy a Tiszántúl a fő színtere, mint a nagy történeti mérkőzéseknek. Kiszámíthatatlan időjárása nemcsak a természet veszélyezteteti folytonosan, hanem — mint legújabbban megdöbbenően kimutatták — magát a termőtalajt is lassan, de folyvást rongálja, értékteleníti. Földjének népe — a nagy- és kiscgazdáktól elkezdve a földmunkásig és egyéb nap-számosig — a mondott okból és egyéb, Trianon óta különösen kieleződött bajok következtében, megfeszített munkájának közel sem látja méltó gyümölcsét s válságot válság után kínlódik át, a hamaros megjavulás reménye nélkül, a szegényebbje még testi ellenálló erejében is súlyosan veszélyeztetve. Pedig milyen világszerte elismert munkás, földjének, még ha az háládatlan is, milyen hű és forró szerelmese — szomorú, hogy nagy tömegeiben mindmáig reménytelen szerelmese — s a még mindig csak ritkában fellépő egykével vagy egysével szemben óriási többsége mennyire vállalja ma is a gyermekáldást, az országos viszonylatban egyik legkedvezőbb születési indexszel!

* A Bocskayé is csak látszólag, mert nem a Tiszántúlon készítették elő.

Valóban: senki sem vehetné rossz néven, hogyha a mai Tiszántúl jóval erősebb hangon és jóval több politikai nyomaték-kal adna kifejezést a nem maga okozta százados bajai miatti nyugtalanságának és türelmetlenségének, mint ahogyan ezt eddig valaha is tette. De akkor a Tiszántúl nem volna többé Tiszántúl. Akkor a tiszántúli magyar meghazudtolná egész magyar lényét, amelynek végzetszerű belső parancsszava rá nézve ez: hallgatni, dolgozni, kivárni — Istent meg nem tagadva, a hazát kockára nem vetve, a nemzet szabadságát alkuba nem bocsátva.

A Tiszántúl bronzból öntött magyarja most is úgy áll ott a barázda mellett, mint ezer éve mindig: oldalán kard, kezében az ekeszarva. Áll és figyel; hallgatja a puszta sírását és hallgatva kérdi: vajjon meghallják-e azt a sírást rajta kívül is mindazok, akiknek meg kellene hallaniok? Áll és vigyázza a gonosz, rőt tüzeket a látóhatár szélén, azt kérdezve nagy, nyugodt hallgatásával: vajjon felkészült-e ama tüzek elé minden magyar testvére úgy, ahogy ő ezer éve fel van készülve?

Révész Imre

A bibliafordítás problémája

A Czeglédy—Raffay-féle új magyar bibliafordítás, mely hiába nevezi magát szerényen „új revíziónak“, mégis csak „új fordítás“, már jó ideje foglalkoztatja bírálóit. Ezzel a néhány sorral nem szándékozom közéjük állani. Csak a bírálatnál alkalmazandó mérték kérdéséhez kívánok hozzászólni.

Szükségesnek látszik ez azért, mert — amennyire megfigyelhető, — bibliafordításokra is önkéntelenül át szokás vinni a fordítások megítélésénél általában alkalmazott mértékek maguktól értetődését. Van egy bizonyos fogalmunk a „jó fordítás“ illetőleg, s nem is tartjuk szükségesnek azt indokolni vagy magyarázni, mert mindenki tudja: mi értendő alatta. Így aztán csak az érdekel: ez vagy az a fordítás nyújtja-e mindazt, amit a „jó fordítás“ elvárunk?

Le kell számolnunk azzal, hogy ez a fogalom és a benne rejlő mérték nem alkalmazható úgy egyszerűen a bibliafordításokra is. Tehát le kell mondanunk arról, hogy általánosságban „jó bibliafordításról“ vagy „nem jóról“ beszéljünk. Vannak minden „jó fordításnak“ olyan egyetemes tulajdonságai, amelyeknek természetesen meg kell lenniük a bibliafordításban is, hogy megelégedésünket elnyerje. De ezeken kívül vannak különleges követelmények is, amelyek szerint a bibliafordítások elbírálandók. És ezeknek egyetlen bibliafordítás sem felelhet meg, mert egymásnak ellentmondanak. Készülhet bibliafordítás, amely „jó“ lesz az egyik követelmény szempontjából, de éppen ezért „nem jó“ lesz a másiknak szempontjából. Minden igényt kielégíteni tehát nem egy, hanem csak több bibliafordítással lehet és el kell vetnünk azt a gondolatot, hogy egy „jó bibliafordításunk“ valaha is lehet.

Hozzá lehet fogni a Biblia fordításához tisztára *irodalmi igényekkel*. Ugyanezeknek az igényeknek a mértéke alá fogja akkor a bírálat is vetni a fordító munkáját. Ebben az esetben olyan „műfordítás“ lesz az eszményünk, amely a mi nyelvünkön ekvivalensét adja az eredetinek. Ha meggondoljuk, hogy a Biblia évszázadok hosszú sorának nagyon sokrétű és soknemű irodalmi termékeit foglalja magában, nyilvánvaló, hogy az ilyen „műfordítói“ munka rendkívül változatos és nehéz feladatok elé állítja a fordítót. Vannak a Bibliában prózai és vannak költői részek. Más jelent prózát fordítani és más jelent költeményeket más nyelven megintzen tolmácsolni. A Biblia prózája is hol elbeszélő, — s ebben megint nagy a további változatosság a költői jellegű regemondás stílusától kezdve az ünnepélyes hangú krónikázáson stb. át egészen a naplószerű tudósítás köznapi írásmódjáig, — hol pedig kifejtő prózával van dolgunk, — és ez is megint sokféle: gnómák láncolatos füzére, prédikátori szónoklat (amely felszárnnyal néha már a költői forma színvonalára), népies elmélkedő tanítás, iskolás hangú értekezés, levélstílus, stb. Vannak profán jellegű részek, abban az értelemben, hogy megíratásukkor nem szolgáltak istentiszteleti célt, és vannak eredettől fogva kultikus rendeltetésű, liturgikus jellegű részek. Vannak már az író szempontjából is arkhazáló részek, és vannak olyanok, amelyekben az író a maga kora nyelvén szól. Jobban mondva: a maga kora valamelyik nyelvén, mert hiszen minden élő nyelv egy-egy korban is sokrétű, más lévén az iskolák, más a piac, más a falu nyelve . . .

Igazi művészi „műfordításban“ tükröződnie kell a Biblia e minden szivárványt felülmúló színdús gazdagságának. A szónak és tollnak ritka ihletettséggű művésze lehet csak az, aki ezt a feladatot jól meg tudja oldani! Nem is tanácsos rá példát keresni még a multnak klasszikus tekintélyre emelkedett bibliafordítói között sem, mert hiszen ők olyan korban éltek és működtek, amikor fejletlenebb irodalmi viszonyok között ez a feladat így nem is volt még felvetve számukra. Ha helyyel-közzel mégis megfelelt munkájuk ennek az igénynek, az csak annál megkapóbb jele ösztönös zsenialitásuknak. Az mindenesetre világos, hogy mennél inkább megközelíti valamelyik fordító ezt az eszményt, vagyis mennél inkább „jó bibliafordítást“ ad ennek mértéke szerint, annál több jogos kifogást ébreszt maga ellen más szempontból, tehát annál inkább „nem jó“ is lesz a munkája.

Mert a Biblia nemcsak, sőt elsősorban nem is irodalmi, hanem *theologiai* szempontból érdekel — legalább is bennünket, evangéliumi keresztyéneket. „Hitünknek és cselekedeteinknek zsinórmértékét“ bírjuk benne. Az alapvető theologiai kérdés, amellyel a Biblia felé fordulunk, már most így hangzik: „Mit mond Isten?“ De ettől nem választható el természetesen ez az előkészítő szerepet betöltő kérdés: „Mit mondanak a Biblia írói?“ Emberek szavának a megértésén át jutunk el az onnanfelülről való Igéhez, idő és tér meghatározottságában előttünk álló történeti bizonyágtételeken át az Örökkévaló kijelentéséhez. Ebből folyik az,

hogy minden bibliafordítással szemben fel kell állítanunk az *exegetikai* igényt: mondja meg nekünk a fordító egyszerűen és világosan a mi nyelvünkön azt, hogy mit mondanak a Biblia írói a maguk nyelvén. Ha mellesleg azt is sikerül valamennyire érzékeltetnie, hogy hogyan mondják azt, amit mondanak, annál jobb. De most csak az a fontos, hogy mit mondanak? Inkább vesszen kárba az érzelmi tónus, az esztétikai jelleg, a korszerű zománc, egyszóval mindaz, ami elengedhetetlen volna irodalmi szempontból, — csak a szöveg gondolati jelentését közvetítse számunkra a fordító, lépésről-lépésre követve az eredetit.

Meglehet, hogy az eredmény olyan lesz, hogy azt mondhatja majd joggal akárki: „Ha Ésajás ma így beszélne, nem volna csoda, hogy a szívek megkeményedve fordulnak el szavától, vagy ha Pál apostol ma ilyen leveleket írna, nem kívánhatná, hogy egyszerű hívek érdeklődve olvassák el, mint hajdan Korinthusban vagy Filippiben“. Nem baj! Elég, ha a fordításból egészen pontosan megtudjuk, hogy miről volt szó Ésajás szónoklataiban vagy Pál apostol leveleiben.

Hova lett az „ekvivalencia“ követelménye? Szándékosan félretettük. Mert hiába találná el a „műfordító“ nagyszerű ötletességgel, hogy az Ótestamentum valamelyik népies fordulatát melyik magyar szokásmondás fejezi ki szakasztott ugyanazon érzelmi zamattal vagy eszmetársítási „udvarral“, vagy hiába hangszerelné át elragadó művészettel a magyar juhászélet nyelvezetére Jézusnak a „Jó Pásztorról“ szóló tanítását: most nekünk szóról-szóra csak az kell, amit az a bizonyos ótestamentomi hely mond, vagy amit a János evangéliuma 10. részében Jézus mond.

Az eredetinek eleven gazdagságához képest az ilyen fordítás nagyon szürke és dísztelen lesz, de ha a pontosság követelményének megfelel, akkor a maga nemében „jó fordítás“.

Van azután egy harmadik követelmény is, amely onnan ered, hogy a Biblia, irodalmi érdekességén túl is, nem csak Kánona hitünknek és életünknek, hanem éltető forrása is annak. Vagyis a Biblia az Egyháznak gyakorlati vonatkozásban is Szent Könyve: nem csak fogalmilag megszövegezhető tant merít belőle, hanem azt a titokzatos hatást is, amelyet a Szent Lélek erejének nevezünk s amely nélkül az Egyház nem volna Egyház. Egyszóval azt mondhatnók, hogy a Biblia *istentiszteleti* használatra adatott nekünk. Ezt a szónak abban a tágabb értelmében kell vennünk persze, amely felöleli a gyülekezeti istentiszteleten kívül a magánistentiszteletet is. Hiszen amikor az egyén használja a Bibliát a hitatos elcsendesedésben az Isten színe előtt, hogy lelkiileg megújuljon általa, akkor is úgy teszi ezt, mint az Egyház tagja. A Biblia terített asztala körül, habár egyéni éhségünk nyer is kielégülést általa, mind beleolvadunk annak a vendégségnek az egységébe, amelynek csak alkotórésze az egyén, de még egy-egy nemzedék is.

Ezért a keresztyén Egyház története egyúttal a Bibliának története is, — a Biblia jelentőségét illetőleg még sokkal inkább, mint külső sorsát illetőleg. Ha a szövege ugyanaz maradt is, a

szava csengése mássá válik, amint egyre több évszázadon át hangzik felénk s amint alája épül rezonáló alapként az egymást váltó nemzedékek hite. Ősi, isteni üzenete teltebben hangzik, amint kíséror mellékszöveggéként vele együtt halljuk az előttünk jártak ráfelelő bizonyoságtételeit.

Ebből az a követelmény folyik, hogy a bibliafordításnak tradíciókat kell őriznie. Nem tapadhat úgy oda a multhoz, hogy idegenné váljék a jelen számára. Ezért nem elég egyszerűen újrapечатni régi fordításokat, bármily sok történeti emlék fűződjék is hozzájuk. Szükség van időnként revíziókra, vagy akár új fordításokra is. De ha elszántan ellenzünk is minden megkövesedést és készséggel feláldozzuk is a multnak minden elavult maradványát, nem eshetünk bele az ellenkező végletbe sem: hogy szakítsunk mindennel, ami nem mai. Csinján kell bánnunk azzal a kívánalommal, hogy a bibliafordítás szóljon „a mának a nyelvén”. A „mának” nem csak egyfajta nyelve van! És éppen az egyházi életben található meg a „mának” egy olyan élő nyelve, amelyben még mindig virul — az újságírói, a szépirodalmi, a tudományos, a köznapi „mai” nyelvből már kivészett — sok régi elem egyszerűen azért, mert az egyházi élet a benne lengő történeti levegő miatt szükségképen az életben tartott tradíciók otthona. Miért legyen a bibliafordításunk „modernebb” nyelvezetű, mint általában az istentiszteleteinké, az imádságainké, a prédikációinké?

A Biblia eredeti nyelve maga is már ilyen „egyházi nyelv” helyel-közzel. Az a körülmény, hogy eredetileg nem ilyen nyelven íródott az egész Biblia, sőt annak nagyobb része sem, nem tilt el bennünket attól, hogy mi már az egész Bibliát ilyen nyelven akarjuk megszólalni hallani, mert hiszen a mi számunkra már az egész Biblia — örök újdonsága és időszerűsége mellett — régiség is és mint ilyen is becses éppen. Ha tehát a fordító válogathat az egyjelentésű szavakban és kifejezésekben, feltétlenül a hagyományozshoz, az egyházi életben megszokotthoz, a régihez kell ragaszkodnia. Még akkor is, ha jól tudja, hogy az egyházi nevelésben nem részesült vagy abból kivetkőzött ember ahelyett ma mást használna.

„Műfordítói” szempontból vétek más zengést adni a fordításnak, mint amilyen az eredeti szövegben van. De egyházi szempontból annál „jobb” lesz a fordítás, mennél jobban érezteti velünk véges-végig, hogy ez a Könyv mögöttünk levő évszázadok szent öröksége.

Summa summarum: ha „jó bibliafordítást” akarunk, akkor nem egy, hanem legalább három bibliafordítás elégíthet csak ki bennünket, egy irodalmi, egy exegetikai és egy egyházi szempontból „jó”.

Szegénységünkben beérhetjük egyelőre kevesebbel is. Elsősorban lemondhatunk egyelőre az irodalmi fordításról. Hiszen csak a magasabb irodalmi igényeket táplálók szűkebb körei maradnak így kielégítetlenül. Másodsorban belenyugodhatunk abba is, hogy az exegetikai és az egyházi igények úgy-ahogy, összeegyeztesse-

nek egymással. Az eredmény, mint minden kompromisszumé, eleve is tökéletlenségre lesz ítélve. Néha az exegetikai pontosság kedvéért búcsút kell mondanunk olyan hagyományosan megszokott kifejezéseknek, amelyek, hogy a mai olvasó helyesen értse őket, már némi magyarázatra szorulnának. Máskor meghajolva a hagyomány ereje előtt, meg kell tartanunk a fordításban olyan elemeket, amelyeket az egészen pontos tolmácsolás érdekében különben már újabbkeletű kifejezésekkel kellene felváltani. Hogy ezt a két vetélkedő érdeket hogy tudja a fordító úgy összehangolni, hogy mindkettő mégis aránylag és lehetőleg a legjobban járjon, vagyis hogy a két szétágazó érdek között hol találja meg a fordító a szerencsés középutat, ez éppen a mai bibliafordításnak a legkényesebb kérdése.

Az előttünk levő új bibliafordítás elbírálásánál is ez a legfőbb kérdés. De azt eleve is tudnunk kell, hogy egymagában nem lehet mindkét igény szempontjából egyaránt „jó bibliafordítás“.

Victor János

Népfőiskola, tehetségkutatás, kitűnőek iskolája

Ady Endrével bizonyos nemzeti önismeret folyama indult meg a magyarságban. Jelentékeny lökést adott ennek a *Szabó Dezső* „Elsodort falu“-ja, *Trianon* tanulságai pedig életkérdéssé tették. Azóta lüktetészerűen haladt tovább ez az önismeret. Hol a mélyre húzódott vissza, hol felcsapott a magasba, s szinte a szenvedélyek sodrásával ragadta magához a legkülönbözőbb rétegeket. Néhány év óta szinte jelszóvá lett a magyar önismeret. Kiemelkedőbb irodalmi útjelzői: *Babits Mihály*, *Féja Géza*, *Illyés Gyula*, *Joó Tibor*, *Karácsony Sándor*, *Németh László*, *Prohászka Lajos*, *Szabó Dezső*, *Székfü Gyula* s a *Magyar Szemle* „*Mi a magyar*“ c. kiadványának kitűnő szerzői.

Nagy összeomlások után — tatárjárás, Mohács, szabadságharc — a magyar okosság szinte törvényszerűen termelt ki a mostanihoz hasonló folyamatot s ennek legfőbb feladata bizonyos alapvető kérdések őszinte tisztázása és a használható erőtartalékok számbavétele. A legutóbb megpezdült önismeretláznak is sokat köszönhetünk máris, bár feladatait még nem végezte el teljesen. Azonkívül olyan a természete az önismeretnek, hogy sohasem zárulhat le: mindig új és új célkitűzésekre sarkalja a belémerülőket.

Elsősorban a magyar nemzeti önismeret munkásainak köszönhetjük a faj, nép és nemzet fogalmának magyar vonatkozású tisztázását, a társadalmi felelősség felébresztését és a szociális gondolkodás elterjedését, a magyar nemzet életkérdéseinek történelmi összefüggésekben látását, valamint azt a módszerre vonat-

kozó parancsot, hogy reális alap, a tények komoly ismerete nélkül ne kezdjünk semmiféle munkába.

De más eredményei is vannak ennek az önismeretláznak. Rávezetett bennünket arra, hogy sok a hibánk, a gyöngeségünk, s ha öntudatos, magyar voltunkra büszke nemzettagok akarunk lenni, harcolnunk kell hibáink ellen. Rávezetett azonban arra is, hogy komoly értékeink is vannak, amelyeknek az elsikkasztása nemzeti bűn, s amelyeknek munkába állításáért, a cselekvés síkjába és légkörébe emeléséért mindnyájan felelősek vagyunk. *A cselekvésre lendítő önismeret nem nyugszik addig, míg megoldások nem születnek a magyar értékek megmentésére.*

Az alábbiakban három olyan tapogatózó mozgalomnak igyekszem megvázolni a helyzetképét és feladatait, amelyek valamennyien a felelős magyar önismeretből táplálkoznak. Mind a három a *magyar szellemi értékek kifejlesztésének, érvényesülésének a lehetőségeit igyekszik megteremteni a maga helyén.* Alapjában testvérmozgalom mind a három: *a népfőiskola, a tehetségkutatás és a kitűnőek iskolája*, de már most meg kell jegyeznünk, hogy egyik sem végezheti el a másik munkáját, s egymás segítsége nélkül teljesértékű eredményekhez nem vezethetnek. Éppen ezért gondosan el kell határolnunk a három törekvés munkamezejét.

A magyar népfőiskola kitűnően mutatja azt a vajúdo, nagy belső erőket rejtegető, nagyraihivatott, de az egyetlen, a legjobb, a lényeg megvalósítására legalkalmasabb formát még meg nem talált mozgalom képét. Dán és finn példák s magyar szükségletek követelése nyomán évek óta itt is, ott is felüti fejét a magyar talajon. A szétszórt kísérletezések célkitűzése azonban más és más. Szervezetük alapvető különbségeket mutat, s maguk a szervezők is a legkülönfélébb testületek, egyének: iskolák, egyházak, írók, tanárok, szociológusok stb. Büszkesége református egyházunknak, hogy a legkialakultabb módszerrel dolgozó népfőiskolai tanfolyamokat 4 év óta a sárospataki ref. főiskola rendezzi, s az első állandó jellegű népfőiskolát Dunántúlon ugyancsak a reformátusság szervezte meg. Jóleső érzéssel tölthet el bennünket az, hogy a református szellem mindig idejében, szinte előfutárként tapint rá a megoldandó új problémákra, s szinte egyidejűleg *cselekszik* is megoldásukért.

A különböző népfőiskolai mozgalmak célkitűzéseiből kizemelhetünk néhány közös vonást, ami egyformán jellemző valamennyire. Lényegük a *továbbképzés*. Korszerű gazdasági szak- és látókörtágító, a magyar öntudatot teremtő ismeretekkel gazdasági és szellemi emelkedést akarnak nyújtani a parasztság olyan elemei számára, akik nem képezhették vagy nem képezhetik magukat eléggé és állandóan, de valami jobbra, magasabbra, neme-sebbre vágyakoznak. Akik alkalmasak arra, hogy *emelkedni akarással és munkakedvükkel egy emberibb lehetőségeket hordozó magyar parasztsors példaadó előmunkásai legyenek.*

A népfőiskoláknak erről a maguk természetes területéről nem szabad letérniük. Érettségi bizonyítvány felé kacsintgatás

pl. teljesen kivülesik e mozgalom határain. A népfőiskolákra igen nagy szükségünk van, de addig, míg el nem érkezük nálunk az ideje annak, hogy a földdel foglalkozó, a földből élő tömegek jelentékeny része legalább középfokú vagy középfokú végzettséggel, nem szabad a saját természetes célkitűzéseiket feladniuk a népfőiskoláknak más szervek hatáskörébe tartozó munkák jól-rosszul elvégzéséért.

A népfőiskolák csak akkor végezhetnek komoly munkát, ha az ifjúkorba bejutott, átlagon felül értelmes, haladásra alkalmas parasztelemekeket nem emelik ki környezetükből, munkakörükből, hanem éppen az ott végzendő munka minőségének emelésére teszik őket egyre alkalmasabbakká. Ugyanakkor társadalmi, közösségi szemléletet oltanak beléjük, aminek révén képesek egységben látni közösségi feladatokat, lehetőségeket, nemzeti és egyéni célkitűzéseket. Nem a falu társadalma fölé emeléssel kell gyökerétvesztetté tennünk a népfőiskolást, hanem még inkább tudatossá kell tennünk benne a földben gyökerezettséget, s kívánatosná a maga sorstársai számára példaadó, emelkedő, gyarapodó életforma élését.

Az, hogy ezt a munkát milyen eszközökkel, milyen ismereti anyag átadásával, milyen érzelmi élményekkel s akaratomozdító ráhatásokkal igyekeznek elérni a népfőiskolák, tulajdonképpen már másodrendű kérdés. Természetes azonban, hogy idővel bizonyos mértékben azonosaknak kell lenniök mindenütt ezeknek az elemeknek. De ma még csak a kísérletezés korszakát éljük, amikor sok színes próbára van szükségünk, s csak arra kell ügyelnünk, hogy a népfőiskola ne lépje át a maga természetes hatáskörét és súlypontját ki ne helyezze önmagából. Hadd folyjanak a kísérletezések, hadd szaporodjanak egyelőre a tanulságok. Hisszük, hogy eljön az ideje az összefogásnak is.

Más területen igyekeznek fejleszteni, levegőhöz juttatni az elkallódásra ítélt magyar szellemi értékeket a *tehetségkutatás munkája*. Annak a tehetségkutató munkának, amiről itt beszélünk, s amit *szellemi telepítésnek* is szeretünk nevezni, magyar gyökerei református talajba nyúlnak. A sárospataki ref. gimnáziumban 5, a hódmezővásárhelyiben 2 éve folyik ilyen természetű tehetségkutatás. Teljesen kiforrott célkitűzésekről ezen a területen sem beszélhetünk. Sőt ez a két indulás is, noha rokon töről sarjadt, bizonyos mértékben eltérő felfogást mutat. A hódmezővásárhelyi a gimnáziumban is féligmeddig a paraszti életformában akarja nevelni a tanyákról összegyűjtött tehetséges gyermekeket, s az idegen, a másféle környezetben is meg akarja őrizni őket a paraszti létforma számára. Nagy érdeklődéssel várjuk ennek a tehetségmentő munkának az eredményeit, s hisszük, hogy gazdag színekkel fog hozzájárulni a magyar tehetségkutatás felépítéséhez.

A pataki tehetségkutatás lelkipásztorok, tanítók és tanárok felelős munkaközössége. Az elemi iskolában megkezdett céltudatos munkával azok közül az egészséges parasztyerekek közül választja ki a legtehetségesebbeket, akik szüleik társadalmi helyzete

és anyagi elesettsége miatt sohase juthatnának hozzá az elemi iskolán túli műveltséghez, nem járhatnának se középfokú iskolákba, se gimnáziumba. Egyszóval: akik képtelenek volnának felemelkedni abba a rétegbe, amit ma még kénytelenek vagyunk középosztálynak nevezni, noha e réteg átlagát érték szempontjából jóval meghaladják, s így elkallódásuk komoly veszteséget jelent a nemzeti közösség szempontjából. Hiszen az észszerű nemzeti közösségi élet egyik legfőbb parancsa az, hogy *mindenki arra a helyre kerüljön, amelynek feladatait a legjobban el tudja végezni.* „The right man on the right place“.

A pataki kiválasztást évekig tartó megfigyelés és irányítás előzi meg az elemi iskolában, s a modern pedagógiai és pszichológiai eredményekre felépített tehetségvizsga zárja le a gimnázium első osztályába lépés előtt. A gimnáziumi felvétel is ideiglenes, és egyévi próbaidő után dől el, hogy kit segíyezhet hathatósan a tehetségalap, amelynek növeléséről tervszerűen gondoskodik a főiskola előljárósága és tanári kara.

Ez a fajta tehetségkutatás azt tűzte ki célul, hogy a mai, sok tekintetben megtaplósdott, kiélt és nagymértékben elidegenedett *magyar középosztályt a magyar parasztságnak azokból az értékes elemeiből frissítse fel, akik eredendően alkalmasaknak mutatkoznak a magyar nemzeti gondolat hordozására, az igazán jellegzetes magyar értékek kibontakoztatására.* Neveletésüknek egyik sarkpontja a keresztyén, nemzeti, harcos világnézet, másik pedig a magyar parasztság iránt érzett felelősség és áldozat. Ennek felébresztése és állandó ébrentartása sohasem téveszthető szem elől. A tehetségkutatás hűtlenné válik célkitűzéseivel akkor, amikor a legértékesebb nemzetalkotó elem, a parasztság számára engedi elkallódnia a belőle kiemelteket. De kötelessége ennek a tehetségkutatásnak az is, hogy a parasztság legértékesebb elemeinek a kezébe adja a gimnáziumi érettségi bizonyítványt, s később, ha arra is alkalmasaknak bizonyulnak: az egyetemi oklevelet, vagyis azokat a kellékeket, amelyek nélkül ezidőszert csak szizifuszi munkával, letörő robottal képes különös kivételként felemelkedni a ninestelen parasztyermek.

Látjuk tehát, hogy a tehetségkutatás a maga legszűkebb munkaterületén még nem is a jobbmódú gazdálkodó és iparos-elem gyermekeire pillant. Ezeknek a továbbtanulásra ösztönzése elsősorban a tanítótság feladata, s közvetve, a népfőiskoláé. Népfőiskolákat járt gazdálkodóink már mindent el fognak követni azért, hogy *arravaló* fiaik gimnáziumba s egyéb középfokú- és szakiskolába járjanak. A megfelelő anyagi alappal rendelkező kisgazda- és középbirtokos osztály számára szinte társadalmi kötelezettséggé kellene tenni valahogyan a magasabb iskolázást. Olyanféle intézkedésekkel pl., amelyeket *Makkai Sándor* emleget „Tudománnyal és fegyverrel“ című könyvében. Bizonyos nagyságú földbirtokon csakis megfelelő szakképzettséggel és műveltséggel rendelkező embereknek volna szabad gazdálkodniuk.

A tehetségkutatás feladata tehát: a magyarság legszélesebb

rétegeiért felelősséget érző, szegletkő-szerepre alkalmas vezető-emberek (tanítók, tanárok, orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. stb.) termelése azokból az értékes parasztelemekekből, akik e mozgalom nélkül nem tudnának kiemelkedni nincstelen sorsukból.

Az eddig ismertetett népfőiskola- és tehetségkutató mozgalomnál is kezdetibb állapotban van a *Zilahy Lajos* nevéhez fűződő *kitűnőek iskolája*. Egyelőre még nincs ilyen magyar intézmény. Mindenesetre: annyit beszélnek róla s annyira korszerű e kérdés, hogy várható a megvalósulása. Csak az a kérdés, hogy milyen formában. A Zilahy által hirdetett célkitűzés szerint a kitűnőek iskolája a magyar társadalmi élet minden vonalán a legmagasabb fokú vezetésre kiszemelt egyéneknek adná meg a legfelsőbb kiképzést, illetőleg az önkifejtés lehetőségeit. Az iskola vezetői — élükön a mindenkori miniszterelnök — szemelnék ki erre a kiemelkedő képzésre alkalmasoknak mutatkozó embereket. A megszervezés részletei még nem tisztázottak.

Visszatérve előbbi gondolatmenetünkhöz, úgy látjuk, hogy a kitűnőek iskolájára szükség van. Az előbbi mozgalmak elé is kitűzött célokért kell küzdenie: más síkban. Feladata nem lehet más, mint az, hogy szemmel tartsa a *kimagasló szellemi és jellem-beli képességekkel megáldott, már élethivatást választott, vagyis bizonyos mértékben öntudatos célkitűzéssel egy meghatározott területen dolgozó és komolyan mondható, ígéretes eredményeket elért ifjakat*. Gondoskodják arról, hogy az ilyen valóban kiemelkedő tehetségek megkaphassák a maguk területén a legmagasabb kiképzést, hogy aztán azon a helyen, ahová a társadalom állítja őket, a legkiválóbb minőségű munkával tudják szolgálni a magyar nemzeti élet érdekeit.

Azt hiszem, hogy a kitűnőek iskolája tulajdonképpen *nem is lehet iskola*. A kitűnőek iskolája tagjainak *iskolája az egész magyar élet s az emberiség eredményei*. A kiválasztottak sajátos tanulmányaikat mindig ott fejezik be, ahol az illető tudomány vagy életforma a legértékesebb eredményeket érte el. A kitűnőek iskolájába *egyetlen ajánlólevél a valamilyen irányban az átlagon jóval felülemelkedő szellemi kiválóság esete, amely nemes lélekkel, szilárd jellemmel, s a magyar nemzeti célkitűzések szenvedélyes szolgálni akarásával párosul*. Mihelyt ez nem volna teljes mértékben biztosítva, a kitűnőek iskolájának azonnal megrendülne az erkölcsi alapja, s megléte nemcsak hogy szükséges nem volna, hanem egyenesen a nemzeti élet rákfenéjévé válhatnék.

Ha azonban a megfelelő célkitűzésekkel folytatná becsületes munkáját, a nemzeti élet mérhetetlen hasznát látná tevékenységének, amelynek eredményeképpen minden felelős vezetőhelyre éppen az arra a helyre legalkalmasabb magyar ember kerülne. Milyen jó volna, ha ez a szerv gondoskodnék arról, hogy évekig tartó elmélyülő kutatásban, tanulásban, anyagi gondok nélkül késülhessenek a legkiválóbbak az elméleti, tudományos vezetőhelyek elfoglalására, vagy akiknek arra van szükségük, idejében felelősségteljes szervező és irányító gyakorlati munkakörben ké-

szíthessék elő magukat a még felelősebb, még szélesebbkörű munkára.

Népfőiskola, tehetségkutatás, kitűnőek iskolája: három életrevaló, ígéretes megmozdulás. De önmaguk létét veszélyeztetnék, ha egyik a másik területén akarna érvényesülni. Egymásrataltságukban is elhatárolt munkamezőkről van itt szó, ezt nem szabad elfelejtenünk. Kiegészítik egymást, s egymás segítségével nélkül az egészséges szellemi telepítés munkája nem valósítható meg.

Felvetődik mostmár az a kérdés, hogy a *magyar protestantizmus belekapcsolódjék-e, és mi módon kapcsolódjék bele* erőteljesen ezekbe az ígéretes munkalehetőségekbe? Nem vitás, hogy az eddigi, szinte kezdeményező szerep után továbbra is támogatnia, sőt fejlesztenie kell ezeket a munkákat. Hiszen a protestáns egyháznak is elsőrendű érdeke az, hogy emberkészlete színéjavát hozzásegítse a legmagasabb értékekhez, közvetve pedig az érvényesülés nagyobb lehetőségeihez. *A magyar protestantizmus csak úgy biztosíthatja tovább is eddig megtartott súlyát a mai magyar élet ezerféle akadályja és fékje között, ha minden vonalon nagyon jól képzett, öntudatosan magyar és öntudatosan protestáns, hatalmas élniakarású, küzdelemre kész, helytállásra mindenképpen alkalmas élcsapatot tud állítani a társadalmi élet minden vonalára.*

A *népfőiskolákkal* kapcsolatban elsőrendű feladat: protestáns népfőiskolák további szervezése, a nép körében a művelődési, haladási igény felébresztése, kedvteremtés a népfőiskolák látogatására, végül a részvétel anyagi alapjainak a megteremtése.

A *tehetségkutatással* kapcsolatban központilag, vagy az egyházterületeken belül minden gimnáziumban meg kellene szervezni a tehetségkutatás felelősségteljes munkaközösségét az egyes vonzásterületek lelkipásztorai, tanítói és tanárai között. Egyházi alapokból és társadalmi úton lehetővé kellene tenni a kiválasztottak hathatós anyagi támogatását. A kiválasztás módszerének tökéletesítése és az eredmények fokozása érdekében nemcsak a gimnáziumi pályafutás alatt, hanem szinte évtizedekig figyelemmel kellene kísérni a tehetségalapra fölvetett tanulókat. Évtizedek tanulmányai nagyon sokat lendíthetnek majd az ügyön.

A *kitűnőek iskolájával* kapcsolatban elsősorban a lelkipásztori, tanári és tanítói pályára készülő ifjak legkiválóbbjainak a szemmeltartásáról, továbbképzési lehetőségeiről s megfelelő munkakörhöz juttatásáról kellene gondoskodniok a protestáns egyház megfelelő szerveinek. Az egyház ezeken a területeken nyúlhat hozzá legeredményesebben a kérdéshez. Bizonyára komoly sikereket érne el egy olyan munka, amely a bőségesen rendelkezésre álló protestáns egyházi eredetű külföldi ösztöndíjakra egészséges szelekció útján felvett, s azokról hazakerülő ifjakat tartaná számon. Valami magasabbrendű munkaközösségbe lehetne őket tömöríteni. Különös gonddal kellene megteremteni annak a lehetőségét, hogy folyóiratok hasábjain, valamint önálló munkákban beszámoljanak meglátásaikról s vigyék is tovább tudományukat.

Itthon az őket megillető, munkájuk természetének legmegfelelőbb órhelyre kellene őket állítani, s felelős munka- és hatáskörrel kellene őket felruházni. *Hiába vannak kiváló készségű és munkakedvű embereink, ha nem a helyükön dolgoznak!* Ilyen körültként munká mellett bizonyára egyre kisebb volna a szárnyaszegett, munkakedve- és erejevesztett magyar protestáns lelkipásztor, tanár és tanító.

A magyar önismeret munkájában a magyar protestantizmus mindig jó példával járt elől. Bizton remélhető, hogy az önismeretből táplálkozó építő mozgalmak iránt sem lesz közömbös, s ezeken a területeken is kiveszi a munkából az őt megillető s a reá váró részt.

Harsányi István

Magyar észjárás és magyar nevelés

— Karácsony Sándor könyve. —

A magyar nevelésügy terén az utóbbi években bizonyos előretörés folyt le. Ez a mozgalom ma már szemmel láthatólag túl van a tetőfokon, úgyhogy eredményeit meg lehet állapítani. E megállapítások eléggé szomorúak. A hozzáértő előtt világos, hogy a bajoknak csak kuruzslásáról volt és van szó. A mozgalom némely hivatalos intézkedésével elérte azt, hogy a pedagógus kényelmetlenül érzi magát az iskolában, sőt életének magánvonatkozásaiban is alaposan emlékeztetve van beamteri mivoltára. Mindez pedig nem lepheti meg azt, akinek a magyar nevelésügy szívügye. Hiszen ha a jelen nevelési gyakorlat elméleti mögeit megbolygatjuk, azonnal kiderül, hogy magyar pedagógia nincs is, de helyette van egy rossz, idegenből kompilált pedagógia.

Karácsony Sándor könyve egészen kiáll ebből a szomorú megállapításból. Ez a munka mindent elől kezd; teljességgel az úttörés igényeivel lép ki. Annyira, hogy a szokványok szerint alig nevezhető pedagógiai műnek, mert hiszen nem annyira egy jövőbeli reformmal foglalkozik, mind inkább azon előfeltételek rendszerét állapítja meg, amelyek alapján nézete szerint egyedül lehetséges valóban magyar szellemű nevelés. Azt lehet mondani, hogy a könyvnek éppen a magyar észjárásról tett megállapításai váltották ki a legnagyobb érdeklődést. Karácsony véleménye a mai magyar nevelési elméletről és gyakorlatról annyira elutasító, hogy azokat még kiindulópontnak sem fogadja el. *Mindent teljeseen elől kell kezdeni, a magyar nevelést a végtelenbe kell beleágyazni, ami csak a magyar lélekhez való alázatos alkalmazkodás által lehetséges:* ez a szerző alapgondolata, ebben van munkájának idő felett álló fontossága is.

E fontosságot azonban igen kevesen látják meg a könyv bírálói közül. Érdekes és tanulságos olvasni azokat a kritikákat, amelyeket ez a könyv megszólaltatott. Az elismerés sehol sem hiányzott, a fogadtatás némelykor lelkesnek volt mondható. Mindenki elismerte a szerző kiválóságát, gondolatgazdagságát, csak éppen az utolsó, a döntő lépésnél maradnak el tőle. Ez érthető és természetes. Mindenki érzi, hogy itt a meglevőnek teljes tagadásáról van szó, mégpedig olyan mértékben, ami nem korlátozódik a nevelésre, hanem átfogja az egész magyar szellemi életet.

Emeljük ki mindenekeelőtt a munka eredetiségét. Rendszere, megállapításai és világnézete előzők nélkül való, és figyelemre méltó volna akkor is, ha a műben foglalt gondolatokat nem tartanók helyesnek.

Erről azonban szó sincs. A vaskos kötetben nincs ellentmondás, nincs olyan rész, amely a rendszerbe természetesen és kényelmesen bele ne illelnek. A gondolatok igazságát szinte az idegkkel lehet érezni. A vérségi magyarság élet-halál harcának tragikus levegője árad az olvasó felé. A legérdektelenebb lélek is megérzi, hogy immár elpocsékoltuk legértékesebb nemzeti kincseinket, és hogy a régi bűnök kijavítására sehol sincs se szándék, se alkalom. Úgyszólván minden lap külön láttatja a magyar kultúra elferdültségét, azt a zsákutcát, amelybe az idegen lélek megindulása vitt bennünket.

Mindezt más oldalról már sokan észrevették és láttatták Ady óta. Karácsony könyve azáltal válik rendkívül egyéni és izgalmas olvasmányá, hogy miközben azonosítja magát Ady, Szabó Dezső és Németh László meglátásaival, nem válik pesszimizmává. Ellenkezőleg, a könyv egészen optimista alapszínű. Szekfü Gyula némileg meg is ütközik ezen az optimizmuson; valami gyerekes naivságfélét lát benne. Nekünk Karácsony optimizmusa rokonszenvesebbnek, sőt igazabbnak és mélyebb gyökereinek tűnik fel, mint Szekfü objektív pesszimizmusa. Vannak helyzetek, ahol a tárgyilagosság bűn, ahol már csak a hit építhet; az a hit, amely a kétségbeesés óráiban, a siralomházban is hirdetni tudja, hogy az emberi bűn sohase ronthat úgy el valamit, hogy az isteni kegyelem azt jóra ne tudná hozni. A mai borzasztó bizonytalanságban ez a hit csak igazi, testben-lélekben magyar ember lelkéből omolhat ki, mint utolsó vigasztalás és menedék a kétségbeesés elől.

Szekfü lírai történetiszemlélettel vádolja Karácsonyt. Ha olyan nagy tudós mondja ezt, mint Szekfü Gyula, nem szabad kétségbevonnunk és nem is akarjuk. Azt azonban állítjuk, hogy az emberi közösségek valamennyi lényeges kérdésére feleletet csak hit által adhatunk, s mivel az ilyen kérdések anyagkomplexuma teljességében emberi lélek által át nem látható, vele szemben elfoglalt álláspontunk mindig egyéni hiten alapul, amit viszont lelkiségünk legsajátosabb gyökereivel az egyéniség misztikus és lírai mélyeibe nyúló tulajdonságai predestinálnak. A történelmet nem lehet olyan értelemben tudománynak venni,

mint a matematikát, mert a történelemben mindig van líra. Mikor Szekfű Karácsony történetiszemléletét lírainak mondja, akkor tudnia kell, hogy ennek a megállapításnak nincs megrovó ereje, sőt értelme sem, mert hiszen magától értetődött állít.

Karácsony tisztán látja, hogy a normális magyar útról való évszázados letévelyedés után milyen nehéz feladatra vállalkozik az, aki a magyar pedagógiát vissza akarja vinni a helyes ösvényre. Éppen olyan tisztán látja azt is, hogy *nem lehet a magyar pedagógiát külön megmenteni*, hanem aki ezt menteni akarja, annak előzőleg az egész magyar lelket önmagára kell eszméltetni és a szellemi élet minden terén vissza kell adnia önmagának. Ez a magyarázata annak, hogy a kötet súlypontja a magyar lélek, magyar jellem és nyelv sokoldalú megvilágításán van. E gazdag, sokszínű és eredeti fejtegetés kapcsán kiderül sok mindenről, amit idáig nemzeti bűnnek tartottunk, hogy azok csak akkor bűnök, ha idegen szemmel nézzük magunkat, ellenben az objektív igazság szempontjából nézve némely tulajdonságunk éppen a nemzeti létfenntartás legbecsesebb mentsvára volt a múltban s lesz a jövőben is. A turáni átokról, a szalmalángról, passzív rezisztenciáról, de főleg a magyar lélek és nyelv mellérendelő természetéről szóló részek eddig nem is sejtett megvilágításban bizonyítják, hogy eddig fogalmunk se volt arról, kik vagyunk, s hogy idegen szemmel nézve önmagunkról, egész mivoltunkról ferde képet kellett kapnunk. A tény szomorú következménye az lett, hogy szellemi alkotásaink nagyrészt torzszülöttek lettek, s az eredeti magyar lélek megnyilatkozásáról legfeljebb csak ösztönösen dolgozó zseniknél lehetett szó, akik a ferde közszellem ellenére, belső kényszer hatása folytán lökték ki magukból azt, amit az idegen világnézetű középosztály csak igen ritkán tudott magáénak érezni.

Tanulságos Karácsony könyve a református egyház szempontjából is. Itt elsősorban az a rész fontos, amelyben a XVII—XVIII. század partikuláris iskoláztatásáról beszél. Ebben látja a magyar szellemű pedagógia kivirágzását. És itt nem felekezeti szempont vezeti az író tollát, hanem a tények meggyőző ereje és a belőlük leszűrődő tapasztalatok. Nem becsüli le a katolikus oktatás eredményeit, de tudja, hogy a természeténél fogva nemzetközi katolicizmus nehezebben termelhet ki magából egy a magyar lélekben gyökerező nevelési rendszert, mert az idegen központból átszűrődő idegen szellem ezt mindig akadályozza. Karácsony munkája református egyházunk géniuszának lelkétől lelkezett gyermeke; joggal tarthat számot minden magyar református ember különös érdeklődésére. Ez a megállapítás a szomorú jelenben kétszeresen igaz. Nem nagyon áltathatjuk magunkat a református lélek mai helyzetét vagy jövőjét illetőleg. E lelkiség legnemesebb íze tünedezőben vannak s a jövő nem sok jót ígér. E bizonytalanság idején Karácsony könyvében újra nyilatkozik az eredeti kálvinista szellem; a régi, súlyos értékekkel és vadonatúj, modern fegyverzetben. Megérdemli, hogy felfigyeljünk rá és kövessük azt az irányt, amelyet mutat.

Fehér Gábor

Móricz Zsigmond példája

A magyar irodalom hosszú századok folyamán főleg önelemző irodalom volt. Azzá tették a folyton felvetődő sorskérdések; honunk helyzetének válságai, népi bajaink, veszélyeztetett önállóságunk, hazai körülményeink annyira a vagy-vagy határan mozogtak, hogy az élmények, riadt fölocsúdasok, félelmek és elhatározások elsősorban nemzeti problémákat érintettek. Történelmünk annyi gyászos meglepetést hozott, hogy komor fordulatai között jobbainknak állandóan önmagukra kellett eszmélniök, a sors keze nemzetiségünkre figyelmeztetett, a helytállás magyarságuk konok tudatát nevelte beléjük. A szünni nem akaró nemzeti gond, a végzetes hangulatok lelki idegessége időnként a művészet fogadkozásai, útkeresései közben enyhült meg, s ez az alkotásban remélt enyhülés egyúttal magával hozta a történelmi magyarság kifejezését. Okok és okozatok után kutattak ezek a művek, példaképekért lelkesedtek, boldog megnyugvásról ábrándoztak, de kemény munka, önfegyelmű észszerűség árán, hibákat ostoroztak, módszereken vitakoztak, vélt vétkeseket vagy bűnös intézményeket káromoltak, káros mulasztásokat és súlyos tévedéseket emlegettek; izgatottan, sürgető lázban egy sorsfordulaton munkálkodtak. A kielégítő sorsfordulat elmaradt, a hangok kórussá öblösödtek a századok sötétlő falai közt. Magyarázatot kerestek a reménytelenségre, amiért az idő nem tud lépést tartani a méltó népi, szociális és kulturális igényekkel. Ebben a fűtött, feszült történelmi légkörben jött létre a magyar önismeret, már indító okaiban hordva a széptani rangot. Mert: „a tragikus lelkiismeret egyik legmagasabbrendű magyar életforma“, megnyilatkozásai már a lélek állapota miatt is könnyen a művészi magasig érnek. Országos bajokan elmélkedni súlyos terhet ró a felelősségérzetre, próbára teszi az értelmet és háborgóvá a nemzeti érzést, aggodalmat vált ki a gondolkodóból, rémképekkel rettentí az érzékenyeket, tanúságtételre hívja az érdekelteket. Ha e szellemi megmozdulások gyűjtőpontjába egy tehetség kerül, szavai nyomán a küzdelmes, élő, tervezető, szürke perceiben is örök magyarság arca jelenik meg, felszólalása a hazai helyzet tárgyában figyelmeztető és bizonyító, magatartása féltő, de kérlelhetetlen önvizsgálat. A hazai bűnök látványa a tökéletesedés vágyát kelti fel a jobbakban, a képességeikhez méltatlan körülmények a teljesebb nemzeti érkifejtés gondolatához vezetnek. A magyar önbírálat a magunkbaszállás, a belátás léleknevelő útján jár, okulni a kíméletlen, de szükséges igazságból kemény erkölcsi feladat, a büszkeség nehezen állja. A bűnbánat erős jellemeket kíván, a vezeklés önfeláldozást, különösen ha egy nép milliós arányai súlyosbítják a feltételeket. S ki veszi kezébe az ószövetségi próféták ostorát, hogy főhajtásra intse a vétkeseket? Vagy ki tudja az apostolok nyelvén meggyőzni egy nép tévelygőit, hogy a nemzetmentő megtérést országos fejlődés bocsánata követi? A szerep hálátlan s áldozatul veszi vállalóját,

a siker évszázadok óta még mindig a jövő titka s a halhatatlanságért gyilkos fizetséget szedett a magyar sors, Csáktornyára vadkant küldött, Debrecenbe mellbetegséget, Niklára búskomorságot, Csekére társtalanságot, Döblingbe tébolyt..., de hiszen e kegyetlen adóvégrehajtás szent helyei az egész dunai teret betöltik! A kilátások sohase kecsgettettek kielégítő eredményekkel s mégis mindig akadtak őrzők a strázsán, akik elkiáltották a vészt. A kirtáshoz, mely dacolt a kudarcok előszelével, nemzeti hit kellett, népünk hivatásának biztos tudata, csak így születhetett ehhez az önvigyázó őrséghez kellő elszántság. Megfigyelték, hogy költőinkben és íróinkban, valláskülönbség nélkül, van valami a prédikátorok lelkületéből, az üdvösséget náluk a magyarság jóléte képviseli, harcolni érte szellemi kötelességüknek érzik, hangjukban a meggyőződés szilárd hevülete. Ez a szinte vallásos megszállottság nemzeti sorskérdésekben, ez alakította ki a szenvedélyes önismeretet, irodalmunk népi-nemzeti szemléletét, a magyar lélek, a honi élet keservesen szép művészi rajzát, amely kifejező teljességben foglalja remekbe rongyainkat és sebeinket, terveinket és reményeinket, az álmodozó, dolgos, virtuskodó, sokszor tunyaságba eső hazai világot. A példa ott állt előttünk, a magyar valóság, gondjai és csábjai magukra vonták a figyelmet; lehet mondani, hogy önmagukra vetettük magunkat, egy nemesebb értelemben veendő monómánia (vagy makrománia?) rabja lett vizsgálódásunk. A szükség, a nemzeti önmentés e belső kényszere szépséges termést hozott, mert az évszázados vizsgálódásoknak, benyomásoknak, lelki válaszoknak, feledést kereső szellemi játékoknak, megoldást sürgető felszólalásoknak múlhatatlan nyoma maradt, a magyar irodalom, a történeti magyarság önarc képe a művészet örök formáiban.

A sokévszázados hagyaték nehezé tette a folytatást az új idők magyar írói számára. Minél tökéletesebb gyakorlat az örökség, annál nehezebb az utódnak méltóan betölteni a ráváró szerepet. Súlyosbította a feladatot az örökség fenyegető kísézője: a háttalanság. A századok megtanítottak önmagunkba nézni, de megtanítottak arra is, hogy az intő szó és feddő tekintet irodalmi esemény marad csupán, cselekvő mozdulat nehezen követi a megváltó szándékot. Hogy megmaradtunk, mégis vigyázó öntudatunk következménye, fagy és fátum nem tudta fogni szánkat, csak tet-teinkre rakott bénító nehezéket; a szellem éber maradt s a lélek tartotta az életet hazánkban. A századforduló nagyotbíró nemzedékére ez a keserű, de ösztönző tanulság várt, keményebben kellett vívniok, ha meg akarták állni a helyöket, s átfogóbban kellett szólniok a magyarságról, ha elodázhatatlan váltásra akarták kényszeríteni a renyhe, rosszul működő társadalmi erőket. A megoldatlan magyar sorskérdésekben a szociális sürgetés nem lehet elég hathatós, a népismeret nem lehet elég kimerítő, a nemzedék tehát korlátlan területen bonthatta ki tehetségét. A történelmi elődök addig inkább csak tanácsoltak és elemeztek, két pogány közti viselkedésről, a nemzet csinosodásáról szolt szavuk, vagy a nemzeti

bűnök felett csóválták nagyszerű fejüket; az elszánt örökösök, az új magyar élet heves szószólói, riasztottak és ábrázoltak, a tizenkettedik órát jelezték elborultan és az egyetemes magyarságot állították elő tanúnak. Irodalomtörténeti minta sok volt, az anyag azonban sokszorosán nagyobb; a magyar nép mély rétegei, feldolgozatlan tájak, faji alkatok, ismeretlen közösségek, szép szóra érdemes jellemek vártak művészi kifejezésre, hogy dús kincseik, a magyarság még rejtett értékei a véka alól előkerüljenek, érdeklődő szemek lelkes ámulatára. Több százados önismereti munka után is kimeríthetetlen az a felderítő szolgálat, amire mestereink vállalkoztak; a honi élet kiterjedése időtlen és határtalan, a „téma“ végtelen és örökkévaló, legalábbis egy történeti nép méretei gondoskodnak a művészet számára elapadhatatlan forrásokról. Csak legyen kifejező erő, amely győzi e kifogyhatatlan anyag megmunkálását, hang, amely bírja keserves lelkiismerettel. A líra aggodalma, a próza tanúskodása számára a magyar világ állandó gazdag alkalom a vallomásra. Ama legendás irodalmi őrsegváltáskor Ady, a nagy riasztó, így invokálta az ábrázolót, „Ezer kimondatlan magyar bánat, titok, Szépség várja vágyón: Móricz beszélni fog.“

Féja Géza alapos könyve* Móricz Zsigmondról jól tájékoztató bizonyíték arra, hogy Ady várakozása beteljesedett; mire hatvan évet betöltött az író, magyar bánatok és titkok szinte megmérhetetlen sorát tárta fel ellenállhatatlan ábrázoló készsége. Nyomában élő problémák, hús-vér példák jelentek meg a magyar önismeret területén, törekvő és érző személyek keltették valósággra az önbíráló elméleteket s életet öntöttek a borús, töprengő gondolatokba. Az önvizsgáló magyar bölcselkedés kételkedő, fogadkozó eredményei eleven ábrákra letek Móricz Zsigmond alakjaiban, a kritikus kifogásokat a legilletékesebbek erősítették meg, nemzetalkotó, tömeges egyének, kiknek szűk köre, létküzdelme, külön kis világa együttesen minden magyarok összes változata. Az ilyen egyéni sorsokban észlelhető nemzeti hiányok mellett most már majdnem hogy sopánkodásnak tetszik a közállapotok elméleti rosszalása, ezek a remekbeszabott magánosok, népünk egészének egyes jelképei, elodázhatatlan érvvé izmosodnak egy szükséges társadalmi javulást illetően éppen végzetes, irodalommal szürve is terhes életszükségük által. Esendő, nagylélekzetű, könnyen fáradó, nagy álmú emberek személyesítik meg a magyar jellemten eddigi eredményeit s áradó elevenségükkel teszik teljessé. A Móricz-ábrázolta kép nagy csalódásaival, hiábavaló harcaival, a fergeteges vérmérsékletek kényszerű összeroppanásával se kelt reménytelen benyomást, kíméletlenül őszinte társadalomrajza se juttat sötétlenlátó következtetésekre, mert alakjai a magyar bűnök romlásában, egyéni végzetek és népi terhek nyomása alatt is élnek, mozognak, veszködnek, tragédiájukat legtöbbször dacos életvágyuk okozza. A sötét valósággal nem jár együtt föltétlenül a

* Féja Géza: Móricz Zsigmond. (Athenaeum kiadás.)

pesszimizmus, a mostoha körülmények inkább az ellenállást növelik s ezzel az élethez ragaszkodó erőfeszítések is fokozódnak. Az életbőség még borúsabb árnyalataiban is reményre jogosít s aki őrlő helyzetekben, nagy bukásokban is erős embereket tud mozgósítani, az önbizalmat nevel. S Móricz Zsigmond naturalista-realista igazmondása, művészté szilárduló félelmetes őszintesége biztosíték arra, hogy ezek a kudarcokban-sikerekben erős emberek nem a rózsaszínű vágyakozás és szembekötősi öntetszelgés szüleményei, hanem élő népi egyének, akik még örülten is és az öngyilkosság tiltakozó gesztusában is állják a magyar sors viszonyosságait. Ez a hatalmas életmű is megerősít abban, hogy a nagy teljesítmények népe vagyunk s e tanúskodás igazságát az irodalmi érték hitelessé teszi. Szűkös adottságok mellett, társadalmi aránytalanságok és szociális hiányok között is képes az egyes magyar emberi érzésekkel, eszmei törekvésekkel törődni, az általános nemzeti gondok nem dermesztik közömbössé a lelkeket, a személyi érzékenység még a legkilátástalanabb környezetben se veszi el igényes rugalmasságát. A Móricz-művek szereplői a mindennapos magyar élet „hősei“, fajtánk különleges teljesítőképességét példázák, rogyadozó lelki teljesítményeik még az összeomlásban is végtelen erők ígéretét jelzik. Méltóan kifejezni e keserűen kitartó állhatatosságot már reménykeltést jelent, egy társadalmi igazságszolgáltatást feltételezve a jobb jövő lehetősége is benne van. Elhíhetővé és segítséggé széptani meggyőzés révén lesz, a példabeszéd akkor él kikerülhetetlenül az emberek között, ha a művészet formáival maradandóságot és követendő fontosságot szerez magának. A magyar szellem mindig megfogadta az intést, legutóbb: amennyire „magyar tudatot építő erő“ Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső irodalma, ugyanannyira esztétikai példa is.

Móricz Zsigmond lelkirokon monográfiája egy egész kötetben a nagy író nemzeti felfedő munkáját boncolgatta s e mellett akaratlanul megmutatkoztak a széptani értékek is. A nélkül, hogy átlátszó tendenciákat keresett volna, a népért aggódó író lelkiismeretének figyelmeztető hangjait magyarázta s ez a magyarázat egyúttal tiszta-irodalmi elismerést is tartalmazott. Litterátora-inknál a szociális analízis könnyen művészi rangadóvá is válik, a népi sors, a történelmi változások helyzetjelentésre kényszerítik az írókat s a folyton felvetődő halaszthatatlan kérdőjelek szüntelen népi-nemzeti nyilatkozatra készítetnek, művészetük országos létkérdéseket hordoz legtitkosabb rezdüléseiben is. „A magyar irodalom legjobbjai sohasem láttak különbséget a magyar szellem teljes irodalmi kifejezése és a magyarság teljesebb megvalósulása között, sőt: e két folyamatot szervesen összefüggő egységnek tekintették. Adyban és Móriczban az élet és irodalom tiszta egysége él.“ Ez az akadémikus értékmérőhöz nemzeti együttérzést társít, az alaki feltételek mellé odaadó embertársi szolgálatot, ami „szín“ mellett sorsvállaló életforma, „jóízlés“ mellett a közösségért való felelősség tudata. S ez nem hátrányos a mű esztétikájára, — ami mesterétől függ, ki mit csinál a nyersanyagból, — a mellett, hogy

etikája súlyt ad neki. Talán van egy külön magyar széptan, amely a kollektív igazság és társas felelősség erkölces tanát is magába foglalja. Móricz Zsigmondnál ez az összefüggés a klasszikus regényírás ereje, az emberábrázolás gazdagsága révén a művészi jelenségek rangját viseli, az önkéntelen irodalmi megnyilatkozás következménye, indítóoka, mint minden műalkotásé, a tehetség, eredménye pedig népünk szépséges és igaz megfogalmazása. Ha művészileg kifogástalan a szociális-erkölcsi felszólalás, az alaki értékek mellett igazának távlatai is megnagyobbodnak. „A nép szeretése és a népbe vetett hit nem tolta háttérbe Móricz Zsigmond népszemléletének magasrendű európai elemeit. Fajtájának szerete nem került ellentétbe életszemléletének európai igényességével.“ Mert amiképpen élet és irodalom, úgy európaiság és magyarság sem egymást kizáró magatartás, s ha a kettő között keressük a szellemi valóság útját, az nem tetszetős elmélet, az arany középszer alkalmazás csupán — a szellem nem tartja magát a mereven zárt fogalmakhoz, — hanem a nemzeti kifejezés teljessége, valami sajátos magyar összhang. Egyéni bajoknak, népi bűnöknek a művészet ad egyetemes hangsúlyt, a méretek és komor valóságok ellentétét díszes, de tanulságos alkotássá egyensúlyozza. „Móricz Zsigmond példát mutatott arra, hogy magyar földön is szembenézhetünk az európai szellem s irodalom kérdéseivel, mert úgyis a magunk törvényeihez jutunk el.“ Így vált ő „Nyugat csapatjának keleti zászlójá“-vá, „kinek szent az írás“.

Eddig szól az irodalmár szava, végleges és igaz képet adott a magyarságról, könyvekben általános értékke emelte még hibáit is. A következő szó a politikusé, szolgáltasson igazságot az eseteknek és az árnyékban élőknek. Az író ehhez is készített útmutatót; amit a regény hátterének, környezetrajzának neveznek, az a társadalmi teendők lényegére oktat. Ez a lépés azonban még egyre késik. Harminc éve várnak a Fáklya végszavai, ellenkező előjellel: „Minden tisztázott, de semmi sem végeztetett el.“

Pogány Ö. Gábor

Tallózás külföldi folyóiratokban

Ezzel a cikkel és az ezután következő hasonlókkal az a célunk, hogy nagyjából rámutassunk a nyugateurópai gondolkozás igazságaira és — tévedéseire. Nem lépünk fel az egyetemlegesség igényével, hanem időnként egy-egy részletet világítunk meg. Jelen cikkünkben főleg egyes francia folyóiratokat vizsgálunk meg — magyar protestáns szemüvegünkön át.

A francia reformátusok nagymúltú folyóirata, a „Le Christianisme Social“ 1939. augusztusi számában két érdekes cikk is van. Az egyik Rosenberggel foglalkozik és híres munkájával, az 1930-ban megjelent: Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts-

szel. A másik a „demokrácia nagy előharcosá“-val, Masaryk Tamással.

Rosenberg-ről közismert dolgokat mond. 1914-ben még orosz állampolgár. A cár hadseregében kellene harcolnia saját hazája ellen. „De Oroszország olyan figyelemmel van német eredetű állampolgáraival szemben, amilyennel Németország nincs az elzásziakkal szemben; felmenti a frontszolgálat alól“. Sorra veszi a könyv egyes szakaszait és ismerteti azokat a folyóirat olvasótáborának szempontjából. Minket különösen érdekel a szabadakaratról szóló fejezet. „Soha a szabadakaratot nagyobb lendülettel nem védelmezték“. Ismeretes, amit Rosenberg a keresztyén vallásokról tanít. A római katholicizmus a német nép nagy ellensége. Zsidó-szír-etruszk-római vallásnak nevezi. „Rosenberg a protestántizmust csak annyiban értékeli, amennyiben védelmi eszköz — mint ilyen, kiváló — a katholicizmus ellen“. Ismerteti Rosenberg ferde felfogását a szeretetről. Érdekes az, amit Alfred Dachert — a cikk írója — tanulmánya végén Rosenberg visszavonulásának körülményeiről mond. El kell tűnnie, mert a vezér újabb elvei nem egyeznek meg a Rosenberg tanaival. Reájuk jellemző naívsággal azzal végzi cikkét, hogy Hitler előtt a római birodalom eszméje lebeg. Ez az eszme viszont nem egyeztethető össze a faj és vér mithosszal, amely csak a német vére vonatkozik.

A másik cikk Masaryk Tamással foglalkozik. A francia könyvpiacra megjelent néhány Masaryk életrajz alapján Arnold Moobs írta. Fényes bizonyítéka ez a cikk annak, hogy a cseheknek sikerült Masarykot a francia közvélemény előtt „befuttatni“. Ma Franciaországban tudják, hogy ki volt Masaryk. Természetes, teljesen cseh-színű reflektorfényben. Nem akarjuk mi Masaryk emberi és filozófiai nagyságát kisebbiteni, de be kell látnunk, hogy a cseh propaganda nagyszerűen ért ahhoz, hogy miként lehet nagyjaikból tőkét kovácsolni. Miért nem ismerik még ma sem például Madách Imrét? Ezt a kérdést nem lehet elintézni azzal, hogy a nyelvi nehézségek miatt. A cikk Masarykot több helyen együtt emlegeti Lincoln Ábrahámval. Nagyságuk azonos. Ismerteti a cseh nagyságokat. Hivatkozik a francia nyelven megjelent cseh személyiségekkel foglalkozó munkákra. „Az igazság nagy bajnokának“ ismertetői azonban nem mulasztják el, hogy egy-két apróbb igazságtalanságot elkövessenek. Masaryk gyermekkoráról beszélve: „Első tanulmányai Hustopee-ban, ahol megérti a nemzetiségi kérdés bonyolultságát, mert olyan határvidéken lakik, ahol vannak magyar mágnásoktól elnyomott szlovákok, csehek és a városokban németek“.

Ugyanez a folyóirat egy másik cikkében (88. o.) a müncheni megegyezést szégyennek bélyegzi. Ez különben is általános már francia és angol folyóiratokban is. Csehszlovákia „feldarabolása“ a legnagyobb igazságtalanság volt. A szövetségesek „elárulták“ a demokráciának ezt a „minta államát“. (Ezeket nem

idézetképen mondom, hanem teljesen hűséges kifejezéseként a francia folyóiratok szellemének.)

A francia folyóiratok általában sokat foglalkoznak a politika, háború és béke filozófiai kérdéseivel.

A háború kezdetekor angol és francia folyóiratoknak gyakran megismétlődő állítása az volt, hogy ez a háború tisztán ideológiai. Ezzel az állítással lassan felhagytak, sőt egyenesen cáfolják. A moszkvai paktumban a nemzeti szocialista eszmék és tanok egyenes megüresítését látják (L. Esprit 1939. okt. sz. P. A. Touchard cikkét, 25. o.).

Most már egyes hangok prófétainak mondják azokat a könyveket, amelyek a nagyháború utáni békével kapcsolatban láttak napvilágot. Így az „Esprit“ 1939. októberi számában Marcel Moré John Maynard Keynes „A béke gazdasági következményei“ c. munkáját ismerteti, ezzel a címmel: „Egy prófétai könyv“. A cikkíró szeretné, ha legalább most megtanulnák ennek a könyvnek leckéjét. „A béke, amint azt megszerkesztették, nem lehetett más, mint Európa nagy részének éhhalála“.

Az eddigiekhez képest nagyon sokat foglalkoznak a közép-európai kérdésekkel. Helytálló adataikat gyakran keverik fantáziájuk termékeivel. Ezeket a cikkeket olvasva csak helyeselni tudjuk, hogy nem engedik meg nálunk sem a kantárnélküli fecsegést. Fenti folyóirat 1940. januári számában Redler Richárd, az egykori osztrák kancellári sajtószolgálat főnöke írt cikket „Közép-Európa jövője“ címmel. Az emigrált osztrák szempontjából foglalkozik a dunai konföderáció kérdésével. Vádolja a háború utáni oktalan békéket. „Ami Magyarországot illeti, mindenki tudja, hogy inkább áldozata, mint élvezője a mai helyzetnek, amit a trianoni béke teremtett. E vidék számára egyetlen megoldás lehetséges: a dunai konföderáció.“

A Service Oecuménique de Presse et d'Informations jelentése alapján a Paix et Liberté belga lap 1939. nov. 26-i száma közli a franciaországi lelkiismereti ellenszegülőkről szóló értesítést. E szerint november hónapban nyole francia protestáns volt börtönben azért, mert nem akartak fegyvert fogni. Lelkipásztorok és evangélisták, de egyetlen-egy sem volt a református egyházból. Ezek felajánlották, hogy szolgálnak a veszélyes zónában, csak arra ne kényszerítsék őket, hogy embertársaikra fegyvert fogjanak. Akkor még nem lehetett tudni, hogy milyen sors várt rájuk. Megemlíti a tudósítás, hogy különben sem azok vannak a legnagyobb veszélyben, akik fegyvert viselnek. A francia protestáns papok közül is legelőször az kapott súlyos sebet, aki mint egészségügyi katona teljesített szolgálatot.

Az Amerikai Magyar Népszava (1940. febr. 9.) is beszámol egy lelkiismereti okokból ellenszegülő amerikai lakos hasonló ügyéről. Ez a német származású Schliefer nevű férfi polgárosítást kérte. Kijelentette, hogy kész életét is adni az Egyesült Államokért, csak fegyvert ne kelljen fognia. A bíró kifejezte, hogy nem vonja kétségbe, hogy nagyon sok más embernél sokkal jobb

állampolgára lenne az Egyesült Államoknak, de mégsem adhatja meg neki az állampolgárságot, mert a törvény köti a kezét.

A Paix et Liberté közli az angol munkáspárt vezérének, George Lansbury-nek az evangéliumi sajtó számára tett nyilatkozatát, amely szerint most, a 80. életévhez közeledve bevallja, hogy ha mégegyszer újra kezdhetné, azzal kezdené, hogy az emberek szívét igyekeznék legelőször is megváltoztatni, mert e nélkül semmi sem sikerülhet. (1939. nov. 12.)

A francia református egyház lapja, a Le Christianisme au XXe siècle állandóan felszínen tartja a finn kérdést. Nem csak az ökumenikus sajtószolgálat híreit veszi át, hanem ezek mellett állandóan talál témát, hogy írjanak a finnekről. Február 8-i számában, a sajtószemlében közli az Alkoholelleses Nemzetközi Iroda egyik közleményét, mely szerint a finn hadsereg a lehető legtarthatóbb az alkohollal szemben. Pálinka helyett tejet isznak. Ennek köszönhetik gyönyörű színüket, stb.

Lehet-e keresztyén ember semleges? — veti fel a kérdést a B. I. P. P.-től átvett közlése homlokán a Christianisme au XXe siècle (1939. nov. 16.). Ismerteti dr. Ch. S. Macfarland-nak, az amerikai protestáns egyházak Federal Councilja tiszteletbeli titkárának, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületnek newyorki rádiójában elmondott ilyen című beszédét. Szembehelyezkedik egyházi és világi hatóságainak felfogásával és — az amerikai protestantizmusra szomorúan jellemző felfogásával — azt mondja, hogy ebben az esetben nem lehet a két szembenálló tábor egyenlő félként tekinteni. Ez u. i. erkölcsi kérdés. Ez olyan világos, mint egy fényes csillag a sötét égen. Keresztyéni mivoltomban tehát, én nem maradhatok semleges.

Ez a felfogás különben annyira hatalmába kerítette a franciákat is, hogy ugyanez a folyóirat egy másik számában (1939. dec. 21.) idézi R. Pfender-nek a L'Ami du Foyer-ban megjelent cikkét ezzel a kérdéssel: Vallásháború? Nem! — vonja le sokak csalódására a végső konklúziót. Istennek nincs arra szüksége, hogy velünk védelmeztesse az Ő jogait. A szeretet Istene nem folyámodik háborúhoz.

Érdekes cikkben számol be arról, hogy miként élnek a francia földre került madagaszkári „malgas“ katonák a fronton. (1940. jan. 4.) Folytatják velük a missziói munkát. Szokásaik szerint itt egyházzá alakulnak. Megválasztják a tisztviselőket, vasárnaponként két istentiszteletet tartanak és hetenként két összejevetelt. Konfirmációi oktatást tartanak a még abban nem részesült pogányoknak, látogatják a betegeket.

A francia reformátusok sokszor szeretnék elhíttetni a világgal azt, hogy ők függetleníteni tudják magukat a politikai adottságoktól. Panaszainkkal hányszor kopogtattunk folyóirataik ajtaján. Rövid és határozott volt válaszuk: „Pas de politique“. Most maguktól feladták ezt a merev és következetes álláspontot. A szóbanforgó folyóirat jan. 18-i számában u. i. a külföldi hírek között szóról-szóra a következő beszámolót találjuk:

Románia. Az Erdélyben levő romániai kisebbségben élő magyar református egyházak helyzete egyike a legnehezebbeknek. Mindenféle vallásos összejövetel — kivéve az istentiszteletet — tilos. Tilos a vasárnapi iskola, ifjúsági összejövetel, még a lelkészi konferencia is. Ha mégis ez utóbbit engedélyezik, jó előre be kell jelenteni, bemutatni a részletes programot, megnevezni az időpontot és a helyet, hogy a rendőrség azokat ellenőrizhesse. Ilyen körülmények között a legtöbb egyház lemondott mindenféle templomonkívüli összejöveteléről. Több lelkipásztort letartóztatnak és a katonai törvényszéken különböző büntetésekkel sújtottak.

Nem hallgathatjuk el azt a levelet, amelyet 1940. febr. 8-i számában a „La Vie Protestante“-ból vett át, amelynek írója Barth Károly. Barth ezt a levelet francia protestánsokhoz írta. Kifejezi ragaszkodását a német néphez, de ez nem gátolja meg őt a következő kijelentések tételére: A német nép szenved egy nagyon súlyos örökség miatt; egy mélységes pogányság miatt, amely vad, kalandos és kiismerhetetlen. Szenved egy alapos tévedés következtében, legnagyobb magából kitermelt keresztyéne örökségében: Luther Mártonéban. A reformátor tévedett a Törvény és az Evangélium viszonyaiban, az időleges és a szellemi hatalom kapcsolataiban. Ő nem ölte ki népéből a meglévő pogányságot, hanem egyszerűen átalakította, megerősítette. „A hitlerizmus a csak Luther Mártontól evangélizált pogány német rossz álma“. Még szép, hogy levele végén keresztyéni szempontokból majd a győzelem után irgalmat kér Németország számára, azt mondván, hogy úgy kell majd kezelni, mint egy nagy betegségből felgyógyult lábbadozót.

Lutherrel különben a belga reformátusok már említett lapja is, a Paix et Liberté is foglalkozik. Mondanunk sem kell, hogy nem növelni akarja Luther szellemi alakját. (1939. nov. 26. kezdve.) A végletekig hajthatatlan. Ő volt az oka annak, hogy a protestántizmus lutheri és református ágra szakadt.

Ez az újság a karácsonyi számtól kezdve sorozatban foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miként nyilatkoztak meg a keresztyén egyházak a háború és béke kérdésében, a különböző nemzetközi konferenciákon milyen határozatokat hoztak. Jó volna, ha a magyar protestantizmus idejében szintén szemébe nézne ezeknek a kérdéseknek és tisztázná elveit.

Már most hatalmas irodalma van annak — mindkét oldalon —, hogy a háborús felelősséget elhárítsák. A háború okát a franciák nagy előszeretettel találják meg a „Mein Kampf“-ban. Most Valdo Dürrieman adatta ki La Cause-nál Hitler könyvének ilyen célzatú kivonatát 48 oldalon.

Makay Miklós

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

AZ ŪRNAK ISMÉT úgy tetszett, hogy egyik szolgáját magához hívja. Mi földön tovább élők gyarló földi érzéseink szerint azonban nem azt látjuk meg elsősorban, hogy valaki eljutott a boldog szemtől-szemben látás világába, hanem azt a fájdalmas ūrt, amit a körünkben eltávozott Csikesz Sándor hagyott maga után. Egyénisége olyan volt, amely még a megemlékezésben sem tűr jelzőket. Pedig annyi arca volt ennek az egyéniségnek! Annyi, ahány munkakörben dolgozott. Mert nemcsak egyetemi professzor volt (s mint ilyen rektor és dékán), aki hosszú időn át két tanszék is betöltött, hanem igehirdető is; nemcsak ORLE-főtítká, hanem a debreceni kollégium levéltárosa is; nemcsak a teológus ifjak továbbképzésére szeretettel ügyelő nevelő, hanem a diakónus-és diakonisszaképzés fáradhatatlan harcosa is; nemcsak lelkészi konferenciák megrendezője és a Református Kiállítás megteremtője, hanem a Theológiai Szemle áldozatos szerkesztője is; valamikor egy baranyai kis parókia lelkipásztora, majd az első arconalban szolgálatot teljesítő tábori lelkész. Egy vonás közös ezeken az arcokon: a szolgálat, az állandó igehirdetés. Ő maga nem írt nagyszabású tudományos munkákat, de egy sereg ifjút hozzásegített ahhoz, hogy munkájuk gyümölcse napvilágot lásson az annyi értékes dolgozatot tartalmazó „Theológiai Tanulmányok” sorozatban, szemináriuma számára pedig gondoskodott a gyakorlati teológia tudományágai körébe vágó legfrissebb magyar és külföldi könyvekről. Aligha akadt professzora a debreceni teológiának, aki ellen a teológus diákok annyit lázadoztak volna a nagy kollokviumi anyag miatt, mint ő ellene és aligha akadt volt professzora a debreceni teológiának, akire annyi piruló hálával emlékeztek volna régi diákjai lelkészi szolgálatukban, mint őrá. Majdnem két évtized debreceni lelkésznevezdekéből hányan és hányszor szedték elő a régi és vizsgák előtt oly kevés szeretettel kezelt Csikesz-jegyzeteket, mikor katedrán vagy vallásórán, pasztoráció vagy egyházi adminisztráció alkalmával megakadtak és emlékeztek, hogy Csikesz Sándor erről meg erről is szólott!

Lassú mozdulatú és nyugodt ember volt, csak akkor jött tűzbe, mikor a szószékre lépett; magabazárkózott és magányos ember volt, de nagyon sok szegény teológus diák jött ki a szobájából félévi tandíjával vagy külföldre való útiköltségével zsebében úgy, hogy „majd akkor adod vissza, ha lesz...”

Fájdalmas emlékezéssel búcsúzunk tőle, mint a Protestáns Szemle hűséges és szerető barátjától is, de azzal az Istenben való mély bizodalommal, hogyha visszahívta magához egyik hűséges szolgáját, akkor majd elküldi helyette közénk méltó utódját. (H. A.)

„ELHANYAGOLTUK a keresztyén tan számos oly részletét, amelyre a bensőséges és gazdag vallásos életnek néha komoly igényei lehetnek s öntudatlanul is megerősítettük az idegen táborban élőkét abban a meggyőződésben, mely a katolicizmusnak

egyoldalú juridizmust, vak tekintélyszolgálatot és a vallásos életben kicsinyes emberi racionalizmust vet szemére. — Ezeket a szavakat 1940-ben egy magyar jezsuita szerzetes írta le a Katolikus Szemle lapjain. A szétszakadt keresztyénség egyesítésének lehetőségeiről írva, minden eddigénél nagyobb megértéssel tekint a másik oldal felé és a közeledés előfeltételeinek mindkét oldalon a magábaszállást és egymás alapos megismerését jelöli meg. Érdeklődéssel halljuk ezeket a szavakat, mert az a bizonyos magábaszállás eddig nagyon is egyoldalú volt. A protestantizmus születése óta már több nagy önvizsgálatot megejtett, legutóbb a századforduló körül és igyekezett hibáival leszámolni. A katolicizmus a tridenti zsinat óta egy és ugyanaz: erényeiben és hibáiban hajthatatlan, mindent igényel, semmit sem enged. Ez a magatartás nemcsak a belső megújulást, hanem a protestantizmussal való viszonyt is zavarja, ez az oka annak, hogy minden közeledési kísérlet eddig meghiúsult. Most, mikor a csodálatraméltó fegyelem páncélja alól a fentiekhez hasonló szavak végre felszakadhatnak, remélni merjük, hogy a magyar katolicizmus is az önismeretnek arra az útjára fog lépni, mely idővel valóban egymás megismeréséhez és megbecsüléséhez vezet. (—)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

ALBA DE CÈSPEDES: LANYOK. (Regény. Révai-kiadás. Lányi Viktor fordítása.)

Az olaszoknál, akik minden időben jó emberismerők voltak, a gyakorlati lélektan mesterei, a lélektan és a politika valamiképen összeolvadt, ami nem volt hasznára a regényirodalom fejlődésének. A jelenség gyökereit talán Machiavelli politikai műveiben kell keresnünk. Az emberi léleknek ez a legélesebb eszű, legkönyörtelenebb, legkiábrándultabb, leggyanakvóbb ismerője voltaképpen csak másodsorban érdeklődik maga az emberi lélek iránt: — az elemzés, a boncolás politikai célt szolgál, a cselekvés, az uralkodás iskoláját írja meg. Ő kapcsolta először össze a lélektani érdeklődést a legnagyobb, legfájdalmasabb olasz gondtal, a politikai egység gondolatával.

A nagy zsenik mindig inkább ártanak, mint használnak egy irodalomnak, Machiavelli emberlátása hagyományává vált. Ez a hagyomány korok és egyéniségek szerint többször átalakult, egy-más azonban változatlanul megmaradt

benne, nem bírt érdektelenné tisztulni. Egyik oka bizonyára ez, hogy valóban nagy, Európa számára is nagy, olasz regényíró nincs. Az utilitárius lélektani szemlélet megbénította a teremtő fantáziát, meggátolta az írókat igazi hősök alkotásában, mintegy árkot vont élet és irodalom közé. Az olasz regényekben, — hacsak nem szakadtak el tudatosan a valóságtól, mint Bontempelli regényei, — az idegen olvasó mindig érez valami görcsűst, valami szándékosságot, ami állandóan zavarja élvezetében.

Az alkotó önfeledtsége, az epika boldog, közvetlen, áradása, az emberlátás természetes melegsége, — ezek az olasz regényekből olyannyira hiányzó erények teszik vonzóvá Alba de Cèspedes könyvét. Semmi tudatos vagy atavisztikus szándékosság nem köti gúzsba képzeletét. A történet bőségesen és színesen ömlik, a szó legtisztultabb, művészi értelmében léletszerű ez a regény; sehol sem akad el naturalisztikus részletezésekben, könyörtelen és fölösleges leírásokban.

Alba de Céspedes kezdő író. Amint hallom, ez az első regénye. Nem tudom, miként fogadta az olasz kritika, mindössze két sort olvastam róla egy frissen megjelent könyvben az olasz regényről; a szerző úgy vehette oda sietve, talán anélkül, hogy belepillantott volna a munkába. Ha remekműnek nem is mondhatjuk ezt a regényt, — ehhez olykor híg, kissé rendetlen, kissé bőbeszédű, itt-ott jól bevált klisék, olyan helyeken, ahol az olvasó szívesebben látott volna művészebb megoldást s az utolsó oldalakon az anyag, mintha végleg kiesűszott volna az író kezei közül, — annyi bizonyos, hogy olyan könyv, amit szeretni lehet; — olvasható, sokszor épen izgalmas, annak ellenére, hogy Céspedes sehol sem folyamodik irodalmon kívüli eszközökhöz s az érdekesség, fordulatosság kedvéért nem áldozza fel mondanivalóját.

Ahogy ezt már megszoktuk, a magyar fordítás címe értelmetlen. Az eredeti cím: „Senki sem fordul vissza“. Ez a cím fedti a regény tartalmát, a „Lányok“ semmit sem mond. A történet hősei a római Grimaldi lányinternátus lakói s azok, akik valamiképpen belejártszanak annak a nyolc vagy kilenc lánynak az életébe, akiket a szerző kiválasztott az internátus lakói közül. A lányok a szerző kifejezésével „még ezen a parton“ vannak, még nem ismerik az életet, a szerelmet, még csak készülődnek. Ez talán az egyetlen regény, amely érzékelteti, amit mi férfiak kissé nehezen fogunk fel, mit jelent az „innen a parton lenni“. Ahogy a válás, a kiröppenés ideje közeledik, úgy szomorodnak el az érzékenyebbek, a szomorúbbak és reménytelenebbek, hogy valaminek, ami szép volt, visszahozhatatlanul, fájdalomosan, örökre vége szakad. A Grimaldi után a tulsó part következik, amint a sors elrendelte, hivatal, család formájában, — „visszafordulni nem lehet“.

A világirodalom csak úgy hemzseg többé vagy kevésbé érzékeny szerzők diák-kori visszaemlékezéseitől, szintén, jó diákregegy, amely minket, a „tulsó parton“ levőket, vissza tudna varázsolni életünk e gazdag s oly nyomtalanul letűnt korszakába, milyen lehangolóan. milyen elsüggesztően kevés van! Talán a fiatalága magyarázza, hogy Céspedes

ilyen élön, ilyen híven írta meg regényében az egyetemi évek meleg és nyugtalan életét.

Kolozsvári Grandpierre Emil

EGY TEGNAPI ES ÖT MAI MAGYAR KÖLTŐ. (ZEMPLENI ÁRPAD: Hátrahagyott verseiből. Sárospatak, 1939. DEBRECZENY LILLA: Sugarak tánca. Újpest, 1939. TARCZAY GIZELLA: Lemondott egy fejedelem. Bp., 1938. HOLLÓ ERNŐ: Férfiének. Magyar Út kiadása. Bp., 1939. VIDOR MARCEL: Örök szerető. Bp., 1939. KISS TAMÁS: Régi reggelek. Magyar írók. 4. sz. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Bp.)

Alig húsz éve halt meg *Zempléni Árpád* és bizony ma már félig-meddig elfelejtett írónak számít. Leginkább sajátos „turáni“ költeményei élnek emlékezetünkben, pedig Zempléni széles és sokoldalú írói tevékenységet fejtett ki. Több színműve, verses elbeszélése és sok szétszórtan megjelent verse és műfordítása vár még kiadásra. Halálának huszadik évfordulójára most Gulyás József gyűjtött össze egy csokorra való kiadatlan írásából. A kis kötet nagy része műfordítás (olaszból, németből, franciából, finnől és ukránból), mellettük néhány családi vonatkozású és ifjúkori verset találunk. Műfordításai avatott és gondos munkára vallanak. Különösen szép néhány Heine és Baudelaire fordítása. A csinos kis kötet talán buzdítólag hat a magyar kiadókra, hogy Zempléni összegyűjtött munkái is végre megjelenjenek.

Debreczeny Lilla új verskötetében nehez és súlyos kérdésekkel vívódik. Verseinek széles skáláján sokféle és sokszínű hangokat üt meg. Gondolatai és érzelmi vívódásai mély intellektust tárnak élénk, de meg kell vallanunk, versei néha hidegeknek és meggyőződésnélkülieknek hatnak. E mellett sok verse feleslegesen zsúfolt is. Néhány szép versére azonban fel kell figyelniünk (Piros narancs, Lombhullás, Emlékezés a veronai piazzára), fejlődésképes költőre mutat.

Tarczay Gizella vastag, csinos kötetel jelentkezik. Verseit három ciklusba gyűjtötte össze. Az első ciklus valóságos lírai regény, egy érdekes szerelem meg-

ható története, a másik ciklust édesanyja emlékének szenteli, majd külön ciklusba foglalja műfordításait, alkalmi és irredenta költeményeit. Tarczay Gizella rokonszenves költő. Képzletdús, csiszolt formájú verseiben ötlet és melegség van. Megkapó erővel énekli meg a dolgozó nő szomorú sorsát, és reménytelen vágyát a családi élet után. (Ének a gyárról, Két sors.)

Holló Ernő ötödik verskötete van előttünk, nagy fejlődést azonban új versei sem mutatnak. Költeményei néha megkapnak érdekes gondolatokkal (Egy halhoz), komoly, elmélyült hangjuk is felelősségteljes költőre vall, de együttvéve költészete súlytalan és eredetiség nélküli. Meg tudja ragadni a lírai percet, de az anyag legtöbbször szétfolyik és széttöredezik verseiben. Ritkán sikerül csak gondolatát művészi formába önteni (Éjféli órán).

Vidor Marcel kis verskötetében kisebb igényű, könnyed verselőként mutatkozik be. Szerelmében csalódott férfi gondolatai köré csoportosulnak rövid, szanzszerű költeményei. Egyszerű szavak, keserű verselés és igénytelen érzelmesség jellemzik kötetét. Legsikerültebbek rövid soros, gyorsütemű, hangulatos versei (Nyár, Sürfelirat).

Kiss Tamás második verseskötete kellemes meglepetés: egyszerre a fiatal költők első sorába lépett. Vérteli költői lélek, meglepő művészi készséggel. A magányosság és elmúlás hangulatképei húzódnak végig versein, szokatlanul finom és töretlen művészi formában. Képeiben és hasonlataiban ifjú merészség és bölcs higgadság fonódik össze kiegyensúlyozott harmóniába. Kiss Tamás költészetét nemcsak lebegő érzelm, hanem tisztultabb látás is jellemzi. Forma- és stílus-készségével nem él vissza, verseinek van súlya és egyéni zamata, látszólag játékos versformák mögött is különös, mély gondolatok izzanak. (Esti disszonancia. Klapancia.) Különösen megfogja az olvasót szociális hangú verseinek meggyőző melegsége. Ha mégis megjegyzünk valamit, az csak ennyi: Nem ártana, ha tehetséges költőnk egyszer már kilépné az elmúlás és magányosság varázslatos hűvököréből, a temetők halott világa helyett az élők társadalmának sokszínű ütemeit

hallgatná, a lemenő nap szomorkodó tája után a felkelő nap fényében is körülnézne és végül csiszolt harmónia és fáradt mértéktartás helyett nemes forrongást, több erőt és nagyobb merészséget szívesebben üdvözlőlnénk. De ezeket talán legtöbb fiatal költőnk megszívlelné.

Bikácsi László

ÚJ MAGYAR REGÉNYEK. *Szitznyai Zoltán* nem fél az emlékezéstől, megelégszik az eredetiségnek egyéniségében biztosított módjával és mértékével. Ezt a regényét is (*Ember nélkül*. Athenaeum) épp a modor semmimásra nem tekintő magabiztossága teszi végig érdekes olvasmánnyá, noha a nagy bőséget nála is, mint rendszeren, az észrevétlen felhígulás veszélye fenyegeti. Egy panzió élete nem új lelemény, Szitznyai kastély-panzióját olyan eleven étellel tölti meg, olyan élő alakokkal népesíti be, hogy eszünkbe sem jut más panzió-regényekre gondolni. Pedig a konvencionális elemek közel vannak: kíváncsiság, unalom, szenzáció-éhség, az alacsonyabb rangúak fojtott, alattomos küzdelme a magasabb rangúak, — a közönséges lelkek csatája az előkelő lelkek ellen — hasonló környezetnek kb. ezeket a vonásait emelte ki Schöpplin Aladár is csak nem régen megjelent regényében. Az öregedő ember helyzetét a szerelem elhasználatlan erőket, teljes odaadást kívánó küzdelmében már sokan megírták asszonyi és férfiúi változatban is, de Szitznyai ezt a küzdelmet is érdekessé tudja tenni a két főhős gondosan egymásnak árnyalt alakjával s a rájuk irányuló többi szenvedélyekkel, melyek nagyban megváltoztatják az egymás iránt táplált érzelmeik valóját is. A főhős küszködő szerelmén kívül ugyanis a regényt az áldozatos, beteges, rögeszmés szerelmek hatják át: ezek fölerősítő kíséretként hatnak a főcselekményre — valóságos polyphonorchesterszerű megszólaltatása ez a mű a szerelem érzésének. Az alakok közül Tibold báró s különös lelkű fia emlékeztet Mikszáth és Jókai mulatságos különökre, de mégis egészen mások, a hasonlóság közöttük inkább csak mulatságos gesztusokban, szerepvállalásokban nyilatkozik meg. Különösen a kitűnően megrajzolt Hildegárd, s különösen ad-

dig, amíg nem beszél róla, léha túlzásai-
val a rejtelmes szomorúság gyanúját éb-
reszti bennünk s a rejtelmes szomorú-
ságnak kijáró szánalmat is kelti fel bennünk.
Minden regényben van egy pont, ahonnan az ember-táj a legszínesebb, a legtöbbetmondó, mintha az alakok rugalmasságának ártana (mint az életben a robot) a kijelölt szerepek betöltése, az író céljainak kiszolgálása; mintha ragyogóbbak lennének a felelőtlenség köntösében, mint a betöltött szolgálat tisztas zubbonyában, ez Sztinyainál is így van, a csúcspont nem a regény végére esik, de azért a két bárót, a művelt diplomatát s büszke szívű szerelmét nehezen elfeledhető ismerőseink között könyvelhetjük el így is.

A *Kormorán* (Franklin, I—II.) szerzője, *Soós László*, valószínűen szégyelt volna szokványos regényt írni. A naturalista regény nagyon is szerette a földrajzot, *Soós László* regénye alól mindenek előtt a földet tünteti el. Nemcsak a város-határokat, de az ország-határokat is, noha azért végig tudjuk, hogy körülbelül hol játszódik le a cselekmény. Ő maga azonban így beszél róla: „az az ország...“ „annak a birodalomnak“ a fiai... Ez az anyagtalánítás egészen megfelel annak a lírai lendületnek, amellyel az egész könyv meg van írva. Bennünket a kapcsolás önkényességén kívül mégis ez a líraiság fárasztott leginkább, nem azért, mintha csökönyösen ragszkodnánk az objektív epikai hanghoz, hanem azért, mert ezzel a líraisággal — hogy úgy mondjuk — *elértékel* előlünk mindent, *elértékeli* a történeteket és jelenségeket: az író lelkét halljuk állandóan búgni, mint szélben álló szálfát, az ő hűrjait érezzük remegni. Ez nem jelenti azt, hogy nem adna kivételes izgalmakat és igen nemes izgalmakat, de ezzel mégis mintegy árnyékot tart alakjainak. A szembenállás visszája tűnik itt ki: amennyire közeledik a tiszta költészethez, annyira költészetellenes is: közénk és a dolgok közé áll. De nem lehet lemérni ezt a regényt a szokványos szempontokkal, szárnyakon száll é nekünk vitetnünk kell magunkat e lendület szárnyain a hangulat színes párakodén s a gondolat spirálörvényeiben. Első megszólalásakor (Az

Almieri trió) a kritika a szűzi lendületű lírát s a részletek vaskos realitását jellemezte meg az író jellemző tulajdonságaként, úgy látszik, ezek maradnak jellemzői ezután is — előbbi rendkívüli bőrtalálékokkal, utóbbi rendkívüli erővel —; mi főleg a modor őszinteségében szeretnénk hinni, hogy egészen meghódoljunk az imponáló képességeknek.

Csinos kis ház, előtte künnfelejtett köművesállványokkal — ezt a hatást teszi ránk *Endrődi Béla* egyszálon lefutó s egyébként kerek kis elbeszélése. (*A boldogtalan ember*. Géniusz.) A férfihős saját tragikus szerelme történetét hét este beszéli el, de ez a keret egyáltalában nem természetes, valamint nem az a különben is erőszakos indítású első fejezet sem, melyben többek között a hős maga hívja fel magára barátjának figyelmét (akkor, mikor menekül és halni készül), azért, hogy elbeszélhesse. E hét fejezetet nem okolja meg semmiféle lélektani körülmény, sem az eseményekben magukban meglévő törés — ennyit tud egyszerűen elmesélni?! — csupán az, hogy a könyvnek hét fejezete legyen... Az igazi hős — nem a férfiszereplő, hanem egy Hunyady Sándor-féle pesti asszony — főérdekessége, hogy felelőtlen romlottsága, beszámíthatatlan felabajgatottsága a kokain élvezésének van tulajdonítva, de azért jól mutatja — önkénytelen megkettőzöttségével személyének — a minden méregtől befolyásolatlan, egyszerűen elhatalmasodott ösztönű nő gyöngességét, mondjuk: a romlott asszonyi felelőtlenséget és beszámíthatatlanságot. A tükör egyszerre két képet mutat — ez az elbeszélés mélysége és pikantériája. A férfiszereplő cigarettázó és konyakozó bánatával nem nagyon érdekelne bennünket, de szükség van rá, mint a nő pusztító hatalmának szenvedő alanyára; nem is vagyunk olyan követelők vele szemben.

Török Sándor igen szép novellás kötetét, *Fabriczi, a kötél-táncos* (Franklin) az íróknak nem csupa újabb természet foglalja magában, de abban megegyeznek az elbeszélések, hogy csaknem mindenik tragikus, vagy legalább is kedvetlen kihangzású. Szerkezeti szükségből-e, vagy sajátos emberlátásból, *Török* szívesen működtet irracionális erőket, vagy ami egy: mindennapiakat irracionális fokon, s ez

a magas fokra felhevülő, vagy ilyenek születő erő: indulat, vágy, düh, ösztön önmagában is tragikus: mindig átlépteti azt a határt, amelyen belül az emberek a polgári erények érdemrendjével. ágyban szoktak meghalni. Fabriczi ad abszurdum stilizálja magát, Bogoffban elemi erejű a vágy, a diákban az utálkozás és a szeretet, Onofrin káplárban a szájalom és a félelem, a kalauzban ismét az elkívánczolás etc., etc. Ismétlem, lehet ez kompozíciós támaszték is, a rendkívüliség létjoga, lázadás, merészség, reakció is, de lehet az író transzcendens jelenléte alakjaiban, az alakok lelkéből lelkedzetsége is. Úgy vélem, ez utóbbiban kell hinnünk: több ez, mint történetet kifuttató lelemény, röppálya; átlényegülés ez, a líra legfinomabb lecsapódása a műben. Ez annyit jelent, hogy Török nemcsak kitűnő író, hanem sajátos alkatú, erős egyéniségű alkotó is. Önkéntelenül visszaemlékezünk mindazt a legénykedő, borús, gyakran kamaszos, hirtelen indulatot, oktalán hősiségű mozdulatot, melyeket más műveiben is alakjainak tulajdonít s azt a szomorkás, kevert, nem egészen józan búbánatot és érzelmesen mórlikáló vagy éles, iróniába váltó humort, amelyek sajátos hangját adják össze, s úgy érezzük, mindez ugyanegy forrásból fakad, Török különös tükrözésű, saját törvényű lelkéből s annak különös módon irizáló, lényegében egy, de mégis mindig változó hangulati velejárójából.

Hencze Béla.

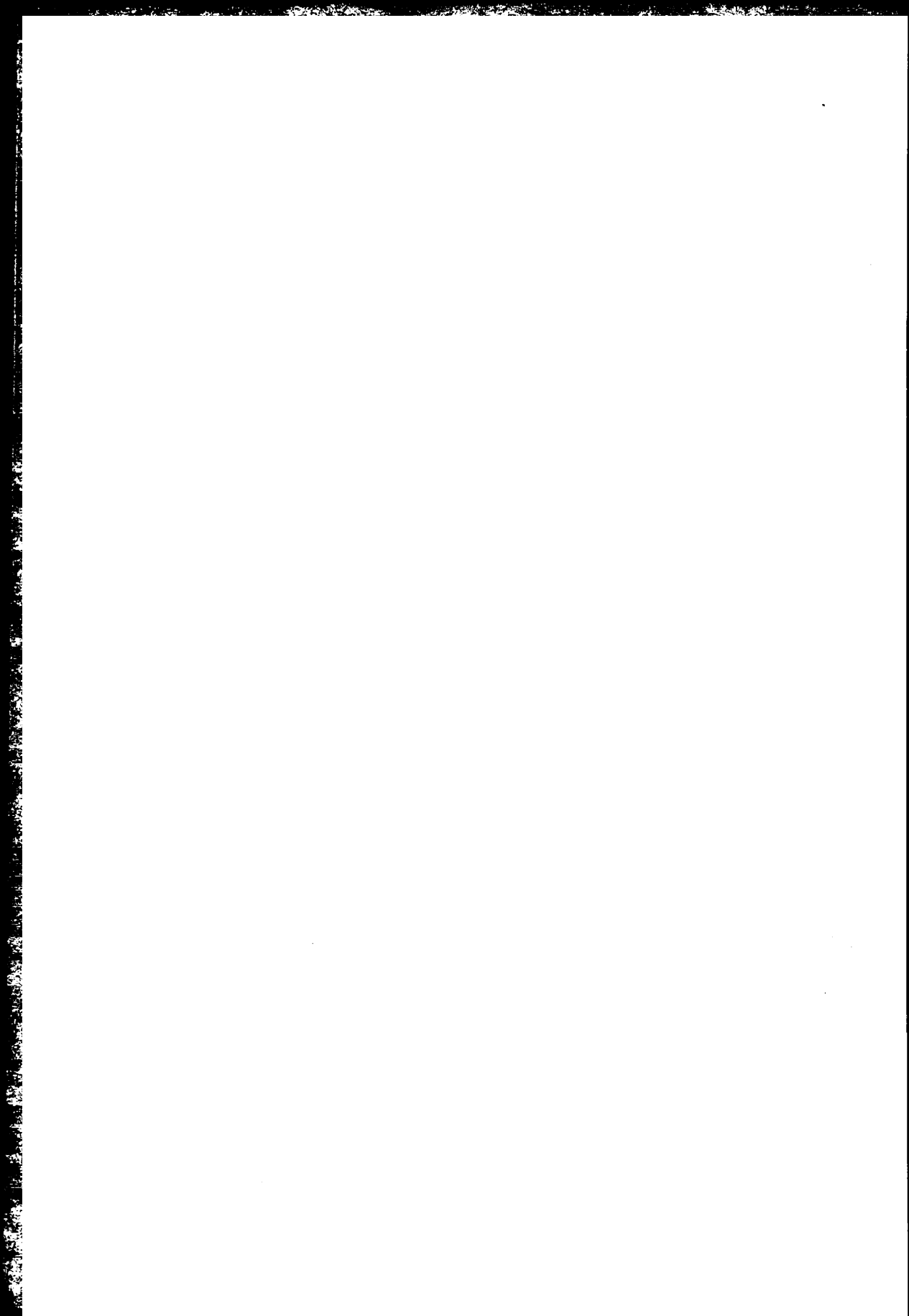
EMLEKKÖNYV KRISTÓF GYÖRGY HATVANADIK SZÜLETÉSNAPIJÁRA. (Szerkesztette Jancsó Elemér, Nagy Géza, Pellion Ervin, Reischel Artur,

Sántha Alajos és Szabó T. Attila. Kolozsvár, 1939. Minerva r. t. kiadása.)

A magyar tudomány és műveltség nehez őrhelyén álló Kristóf György kolozsvári egyetemi tanár előtt szép és változatos tartalmú kötetel tisztelegtek tanítványai. Irodalomtörténeti és nyelvészeti tanulmányok, elvi fejtegetések, eszék és előadások a könyv tartalma. Az irodalmi tárgyak között legtöbb az írói arckép vagy arcképrészlet (Komáromi János, Kosztolányi Dezső, Erdélyi József, Petőfi, Eötvös József, Madách, Petelei István, Kölcsey) vagy kortársi és tárgyi vonatkozások feltárása (Az erdélyi modern széppróza néphőse, A braszómagyar színészet 1848-ig, Kazinczy hatása kortársaira, Kolozsvár irodalma a Bach-korszakban stb.) Külön érdeklődésre számíthatnak azok a tanulmányok, melyek készülő nagyobb művekből vett mutatványok (Jancsó Elemér: Aranka György, Makkai László: Vázlat a háború utáni erdélyi magyar irodalom történetének bevezetéséhez.) A nyelvészeti dolgozatok közül Szabó T. Attila helynévelemző tanulmánya emelkedik ki.

Maga az emlékkönyvvel megtisztelt Kristóf György is megszólal a könyvben. Előző gyanánt írt visszaemlékezése a kolozsvári egyetemen folyt irodalomtörténeti munkára egyrészt hódolat Széchy Károlynak és tanártársainak, másrészt rövid rámutatás azokra a nehézségekre, melyekkel tanítványainak a kedvezőtlen körülmények között tudományos munkájukban meg kell küzdeniük. Hogy tárgyszeretet, szorgalom, tudás és egyéni képességek mire mehetnek, annak látható példája munkaközösségük e mostani teljesítménye. *K. D.*

Helyreigazítás. Lapunk legutóbbi számába Makay Miklós cikkébe két értelemzavaró sajtóhiba csúszott. A 67. lapon a 2. pont alatt az első sorban „nemzetközi felekezeti” helyett „nemzetközi felekezeti” olvasandó. Ugyanígy a következő lapon, a második bekezdésben is.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLÉ

5

TARTALOM:

Makkai Sándor: A „titokzatos” Erdély ● Török István: Faj, nép, nemzet ● Szabó Richárd: Selma Lagerlöf ● Vajda Endre: Pokol és prófécia (Babits Mihály Jónás könyve) ● Bódás János: A „tökéletes” ember (vers) ● Kovács Endre: Németh László új regénye ● Kerékgyártó Elemér: Komáromi Csipkés György angol nyelvtana ● Jelek és magyarázatok ● Könyvek és írók

---

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

1940. MÁJUS

BUDAPEST

XLIX. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

PAP FERENC: Török István: A házasság keresztyén jellege — — —	155
BENEDEK MARCELL: Istenes énekek — — — — —	155
HARSANYI ANDRÁS: A legújabb bibliográfiai irodalom — — — —	156
B. L.: Schmidt János: Német telepesek — — — — —	159
DEBRECZENY LILLA: Harsányi Zsolt: A lebegő szív — — — —	159
BIKACSI LASZLÓ: Bajcsy-Zsilinszky Endre: Mátyás király — — —	160
M. M.: Borbély László: Magyar fiú Kongóban — — — — —	160

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őríz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A „titokzatos” Erdély

A költő, mikor tekintete átölelte az ezeresűcsű látóhatárt, titokzatos szót mondott: Erdély. És mi most arra akarunk felelni, hogy miben áll Erdély titokzatossága? Bizonyára abban, hogy ennek a különös földnek és tájnak igazi mondanivalóját nem könnyű megérteni. Arca, lelke, szava nem tükröz közvetlenül, azonnal fölfogható és félreérthetetlen jelentést. Ellenmondásokból és ellentétekből szövődik össze egységes, harmónikus képpé s ezt az egységet és harmóniát csak az tudja átélni, aki valóban elmerült benne és megismerte.

Erdély a megtestesült, örök dialektika: igazsága az egymásnak feszülő ellentétek harcából ragyog ki.

Mindenki tudja, hogy az erdélyi föld helyzeténél és szerkezeténél fogva, — túl és felül minden politikai adottságon — örökre a magyar föld egységébe tartozik. Ez tudományos tény. Keleti és déli hegybástyáit, melyeken át csak hágókon és szorosokon lehet jutni, a természet elkülönítésre és védelemre alkotta a tőle idegen világ ellen, míg nyugat felé tágas kapukat nyitó folyóvölgyei világosan mutatják életének természetes irányát és terét: a nagy magyar Kárpátmedencét. A Fekete-tenger viharai legfennebb betörhetnek hozzá, de éghajlatának állandó váltakozását az Atlanti-óceán befolyása szabja meg. És mégis, ez mind csak féligazság. Mert Erdély a magyar föld egységén belül sajátos világot alkot. A keletmagyarországi Szigethegység határként különíti el az alföldi medencétől. Ha függeléke is a Kárpátövnek, különleges függeléke. Egy kisebb, második Magyarország, titokzatos megisméltődése, mása a nagyobbknak, mint az anyától született és ahhoz hasonló leány, aki mégis külön élet.

Az igazságnak ez a másik fele. S azt hinnők, hogy a két féligazságot csak össze kell tennünk, hogy egész legyen belőle. Tévedés! A titokzatos Erdély igazsága felette áll ennek az egyszerű összeadási műveletnek. Mert igaz, hogy magyar föld, az is igaz, hogy sajátos magyar föld, de mindezek felett az az igaz, hogy ő Erdély, önmagában külön föld-egység. Másképpen született, mint az Alföld, suvadások, esuszamlások, vulkáni kitörések óriáskezzei zúzták összetört táblává. Ezért olyan változatos és meglepő az arculata. A Tisza is kettéosztja az alföldi medencét, a Maros is az erdélyit. De míg ott ez nem jelent változást a táj egységében, itt csodát művel: A Mezőség fátlan dombhullámokkal meredt holttengerét vágja el a küküllői táj szőlővel, gyümölcsessel mosolygó dús édenkertjétől. S mintha tündérlány nézné magát a forgó varázstükörben, köröskörül új és új változatokban bomlanak ki kisebb tájegységei: a Beszterce-Radnai hegyvidék, a Meszesalja, az Érc-hegység vidéke, Hunyad, Fogaras, Brassó, Székelyföld . . . s csak maga Háromszék is azzal dicsekedik, hogy a Szépmézőt koszorúzó hegyei az egész Nagymagyarországot oda-

varázsolják Erdély esücskébe, mintha Isten a maga remekművét a játszó angyalok számára kicsiny másolatban ott formálta volna meg. Könnyű azt mondani, hogy Erdély éghajlatát a nyugat áramlásai szabályozzák. De erre a világerő se építs! Nincs annál szeszélyesebb, szélsőségesebb klíma a világon! Azért tanácsolja az erdélyi ember: a bundát Szentgyörgy-naptól Szent-Mihályig el ne hagyj, azután lásd, hogy mit csinálsz! . . . Ha Erdélynek úgy tetszik, májusban hóval takarózik s novemberben ibolyával, az Alpok sugárzó tele s Olaszország tündéri tavasza éppenúgy előfordul nála, mint a szibériai hófúvás s a nyúlós angol köd-csepegés. De nem mindig utánoz, évente egyszer önmagát adja abban a csodaországban, amitől borainak nektárja csordul s poétái énekelni kezdenek. Titokzatos arcú föld: magyar, sajátosan magyar és mindezek felett önmaga, Erdély. Ha onnan nézem: látom, hogy kiegészíti, meggazdagítja, teljessé teszi Magyarországot. Ha innen: látom, hogy sajátosságában, eredetiségében van a legfőbb értéke. Erdélynek az a létérdeke, hogy magyar föld legyen. Magyarország az a létérdeke, hogy ez a magyar föld mindig Erdély maradjon.

De a föld tanítását még jobban aláhúzza és kiemeli a történelem útmutatása. Erdély történelmileg is titokzatos név. Abban a 150 esztendőben, amikor saját szavával szólott, a fejedelemség korában, ezzel a titokzatosságával bővölte meg a sárkánykigyókat, Bethlen Gábor volt az a bűvész, akiben Erdély titka megtestesült. A függő függetlenség nagymestere úgy egyensúlyozott a Bécs és Sztambul között kifeszített sorskötélen, hogy mindenki azt hihette: szabadon sétál a levegőben. A magyar szent korona, a magyar nemzet egységéért Nyugatra támaszkodott, a magyar lélek szabadságáért, életéért pedig Keletre. Közben pedig megcsinálta a reális valóságot: a magyar politikai és szellemi vezetés alatt álló Erdély rendjét, békéjét, gazdaságát, műveltségét. Megmutatta, hogy a magyar erőből, mikor önmagában biztos, európai tényező tud lenni.

Erdélynek erre a magyar igazára a Habsburg-uralom adta a legnagyobb bizonyítékot. Mert ahogy félretolta a magyar vezetést, Erdély azonnal jelentéktelenné zsugorodott önmagában is, a birodalomra nézve is, Európa részére pedig megszűnt létezni. Nemcsak! . . . Ahogy a magyar erő megbénított, azonnal felbomlott a belső egység is, nemzetiségi és felekezeti ellentétek törték szét a rendet, békét, zilálták össze a gazdasági bázisokat s nyomták le a műveltség színvonalát. Trianon fekete magvetését 1690-ben hintették el a bécsi kezek.

Erdély csak magyar vezetés alatt élhet: szól a történelmi igazság. De csak a féligazság! . . . Mert az egész igazság az, hogy Erdély csak erdélyi magyar vezetés alatt élhet, azaz csak úgy, ha magyar szelleme önként, szabadon, sajátosan nyilvánulhat meg. És ezt bizonyítja az, hogy az imperialista szellemű úniók, jobbra vagy balra, Erdélyt csak beteggé és békételessé tehetik s megfosztják attól a lehetőségtől, hogy azzal, ami legjobb benne,

szolgálhasson a nagy egésznek. A történelem felfedi a titkot: Erdély kétségtelenül a magyar egység kiegészítője, tisztítója, ihletője, de csak akkor, ha sajátos, önálló magyarságát tiszteletben tartják és érvényesülni engedik.

Titokzatos föld és titokzatos történelem végre ráutalások a legnagyobb titokra: az erdélyi szellemre. A titok éppen az, hogy van-e, vagy nincs ilyen erdélyi szellem? Ha azt mondom: van, kettészakítom az egységes magyar szellemet. Ha azt mondom: nincs, megtagadom Erdély sajátos szellemi értékeit.

Az igazság itt is a két féligazság felett van: nincs két magyarság, csak egyetlenegy, de van magyar ember Erdélyben, van erdélyi magyarság, sajátos környezetben, sorsban, hagyományokban felnőtt szellemisséggel. Egyébként azt is tévesen gondolnók, hogy ez az erdélyi magyarság egyetlen és azonos típusa az összmagyarságnak. Sokféle magyar típus van Erdélyben is: más a kalotaszegi, más a marosmenti, más a székely és ezen belül is különbség van a csíki, udvarhelyi, háromszéki, marosszéki, aranyoszéki ember között. De változatos arcvonásai dacára és éppen azért egységes, mert magyar, mind és teljesen magyar. Gyökeresebb, ősi magyarságot őriz, mint bármely más tájunk, mert a székelység a változott világrendben is, mint lelki és szellemi hatóerőt, ma is éli és tanítja a család-nemzetségi alapon nyugvó osztálytalan testvériséget, a vármegyei magyarság pedig ma is csodálatos példáját adja az ellenséges erők és kicsi lehetőségek között élő szórvány-nemzet okos, életrevaló és hűséges kitartásának.

Az erdélyi magyar szellem értékeiben él és hat. Ezeket az értékeket sugározza irodalma, mely a gyermeki játékoság és a józan okosság ötvözetében az örök magyarság arcát állítja elének, önismeretünk tükréül. Éltető értékeket őriznek és ápolnak ősi iskolái, melyek a hűséges, szilárd jellemet és a kicsinyességek fölé emelkedő európai humanizmust tűzték ki a nevelés céljául s meg szívlelendő nagy értéket képviselnek keresztyén egyházai, hirdetővén a hit kölcsönös megbecsülését és a nemzet létérékéért való békés összeműködést a testvéri szeretet munkáiban.

A szellem szózata mindig titokzatos, amíg lelkünk meg nem érik rá, hogy befogadja. A magyar nemzetet azonban a sors és a halál szorítja rá, hogy megértse a titkot: Erdély magyar akar maradni, mert magyarságának veszte létét teszi céltalanná, de Erdélynek magyarnak is kell lennie, mert nélküle nincs egész és egészséges magyar nemzeti szellem, élet és jövő!

Makkai Sándor

Faj, nép, nemzet

Vitanyitó előadás a dunántúli református lelkészek konferenciáján.

I.

Az emberek véralkatukban, természetükben, szemvágásukban, bőruk és hajuk színében és minőségében különböznek, azt mondjuk: fajtákra oszlanak. A faji különbségek olykor igen szembeötlők; akár egy gyerek is megkülönböztetheti a szerezsent a fehérbőrűtől. A fehérbőrű fajták megkülönböztetése azonban már a szaktudósnak is sok fejtörést okoz. Különösen megnehezíti itt a dolgot a sokévszázados keveredés; tudvalevőleg nincs Európának egyetlenegy keveredésmentes, tisztafajtájú népe sem. Az európai népek legfeljebb keveredési arányukban különböznek.

A fajták testi különbségével kétségtelenül *lelki* különbségek is járnak: a higgadt és szívós északi embertől különbözik a lobbanékony és élénk képzelőerejű déli. Ez a lelki különbség azonban keveset segít a dolgon. Már a látható, a külső fajtajegyek is egymásbaolvadnak és alig kielemezhetők, hát még a sokkal rejtettebb lelki jegyek. Ezek a jegyek olykor játékosan megcsúfolnak minden szabályt. Lehet valaki testi külsőre északi, lelkületre pedig déli és viszont. Ady például nem ok nélkül vallja magát északi embernek, holott testi külsőre minden inkább, csak nem északi. A Biblia alakjai közül Pál, a pogányok apostola találkozott a legtöbb idegen emberfajtaival s ez a sokféle találkozás csak megerősítette benne azt a hitet, hogy Isten „az egész emberi nemzetséget *egy vérből* teremtette”. (Ap. Csel. 17, 26.) Különös, de ezt a gondolatot ma elevenebb erővel képviselik a természettudósok, mint a theologusok. Mi csak nagy bátortalanul szoktunk előhozakodni az emberiség egy emberpártól való származásával, mint valami homályos eredetű hagyománnyal. A természettudósok viszont a Bibliától függetlenül is nagy egyértelműséggel és bizonyossággal tanítják, hogy nincsenek emberfajok, hanem csak *egy* emberi faj van. Legfeljebb ezen belül beszélhetünk *emberfajtákról*, rasszokról. Az egymástól legtávolabb álló és legkülönbözőbb fajták ugyanis keresztezhetők és egymás között korlátlanul tovább szaporodhatnak, következésképp természettudományi szempontból nézve egyazon fajba tartoznak. A természettudomány tehát tudatában van az emberi faj egységének és ezen az egységen belül is kétségtelenül sokkal nagyobb fenntartással beszél a fajták különbözőségéről, mint a közgondolkodás.

Fajtákról annyiban beszélhetünk, amennyiben az egy emberi fajon belül jellegzetes testi-lelki sajátságok mutatkoznak, ezek állandósulnak és átöröklődnek. Bármennyire nehéz és bizonytalan e testi-lelki sajátságok meghatározása, illetve elhatárolása, történetileg mégis kisebb-nagyobb mértékben nyomunkövet-hetjük az egyes emberfajták életútját és más fajtákkal való talál-

kozásait. Úgy vagyunk ezekkel is, mint a bolygókkal: pályájukat hamarabb ismerjük meg, mint minéműségüket.

Népről beszélünk, ha az egyfajtájúak a történelem színterén jelentkeznek. A nép tehát a túlnyomórészt egyfajtájúak életközössége. Ha egy-egy ilyen életközösség történeti hivatását felismeri és tudatosan képviseli, a nép *nemzetté* válik. A fajta elsősorban tehát természetrajzi, pontosabban örökléstani fogalom, a nemzet pedig elsősorban szellemi-erkölcsi. A kettő közötti átmenetet jelenti a nép. Folytonos fejlődésben van: egy ösztönös életközösségből fokozatosan szellem-erkölcsi szintre emelkedik.

II.

Az a kérdés, miért érdekel minket, református lelkészeket, ez a dolog? Nyilván nem azért, hogy a fajkutatók sok-sok megoldatlan kérdését megoldani próbáljuk, s például azon vitatkozunk, milyen arányban ázsiai és milyen arányban európai, milyen arányban északi és milyen arányban déli jellegű a magyarság? Ennek az eldöntése olyan tudományos feladat, amelyben mi avatatlanként s beleszólásra illetéktelenek vagyunk.

A faji kérdéssel való foglalkozásra nem is a természettudomány sarkal, hanem a világnézet és a politika. A természettudományi fajkutatás nagyon bizonytalan és valóban csak tapogatózó eredményeit hozzánk hasonlóan avatatlan emberek kész eredménynek nyilvánították, világnézetük és politikájuk egyedüli alapjává tették s ezt a cselekedetet a hírverés minden eszközével és mesterfogásával világgá kürtölték. E szerint minden dolognak alapja és mértéke a „faj“, a faji gondolatra kell átállítani az egész népeletet, ehhez kell igazodnia a politikának, tudománynak, művészetnek és vallásnak is, hiszen a fajiság rejtett erői hoztak létre itt a világban minden alkotást, a fajiság a történelem titka. Amely nép ezt a titkot felismeri és vallja, élni és uralkodni fog, amelyik vét ellene, elkorcsosodással és halállal lakol.

Ez a természettudományi külszínbe bujtatott elmélet azonban így nagyon elvont volna. Fogható tartalmat azáltal nyert, hogy az árja fajtát nyilvánították a legértékesebb és világuralomra hivatott emberfajtának. Mellesleg megjegyezhetjük, szigorúan véve árja fajta nincs is; árja szóval voltaképpen nem egy külön fajtát, hanem egy nyelvsaladót jelöl a tudomány, amelybe nagyon sok és igen különböző fajtájú ember tartozik. Dehát ez a botlás mellékes. Megszerkesztették a fajták értéksorát, amelyben az első hely, mint láttuk, az úgynevezett árja fajtát illeti; nem volt olyan vívmány és alkotás a történelem folyamán, amely ne az árjakat dicsőítené. Például a magyar földön található művelődés is az ő művük. Ha mi, mégis nem-árja szegény magyarok tudakozódnunk próbálnánk, hogy a fajták rangsorában hol a helyünk, tudomásul kell vennünk, hogy valahol a cigány után, a szerescsenek és zsidók közelségében. Dehát ez a hátratétel nekünk ne fájjon, hiszen esetleg még előkelőbb helyre is felké-

redzkedhetünk, ha fenntartás nélkül átvesszük az új világnézetet és békésen beilleszkedünk az árja faj életterébe. Tudvalevőleg nálunk nagy igyekezettel s olykor a Gyürkőzz János gyanútlan jóhiszeműségével kísérletek is történtek erre a beilleszkedésre. Az új világnézet, a koreszme elől valóban nagyon kevésbé zárkóztunk el. Ime, ez az eszme rejtezik a napjainkban bekövetkezett és a még várható eseményeknek hátterében.

Ezért érdekel és foglalkoztat minket a fajiség kérdése. Teljesen meddő dolog volna azonban, ha itt világnézeti és politikai vitatkozásba fognánk. Világnézeti és politikai téren mi alig vagyunk illetékesebbek és szakavatottabbak, mint a fajkutatókban. (A keresztyénség ugyanis minden balvélemény ellenére sem világnézet és nem is politika, hanem mindenekelőtt hit.) Tehát csak akkor töltjük el hasznosan az időt, ha igehirdetői hivatásunk szemszögéből nézzük az egész kérdést. Ha így nézzük, két dolgot jelent ránk nézve: 1. nagy kísértést és végzetes elbukást, vagy pedig 2. a kísértés legyőzésében megerősödő hivatástudatot és hivatásvállalást.

III.

A fajelmélet, ez a világnézetté szélesedő koreszme, nemcsak politikailag és katonailag, hanem lelkileg is nagyon készületlenül talált bennünket. Korunk semmiképpen sem tartozik az egyháztörténet mélyhitű korszakai közé. A koreszmékhez már századok óta alkalmazkodni próbáltunk, s a felvilágosodás és racionalizmus sokféle fajtája nagyon megerőtlenítette hitünket. A belmissziói munka *megindulása* mutatja, hogy a gyógyításnak már egyetemlegesen szükségét érezzük, a belmisszió tényleges *eredményei*, a belmisszióban elszenvedett sorozatos vereségünk viszont azt látatják meg, hogy egy bibliásabb keresztyén élet útját még csak tapogatózva keressük. (Talán azért, mert gyógyítani akarunk, anélkül, hogy előbb mi magunk meggyógyultunk volna.)

Ebben a lelki szempontból válságos korszakban lopakodik közénk a *kísértő* és ezt susogja: Nem látjátok, hogy most fordul új korszakába a világtörténelem? Ne bújjatok el most a Bibliába, mint tormába a féreg, hanem álljatok ki bátran a porondra! Ne vádolhassanak azzal, hogy a haladás kerékkötői vagytok, legyetek inkább bátor előremozdítói! Itt van az alkalom, hogy megtépázott tekintélyeteket megújíthassátok és fogyatkozó népszerűségeketek visszaszerezhessétek. Csak tegyétek félre ósdi aggályaitokat s ne zárkózzatok el az új koreszmék elől! Álljatok az élre s igyekezzetek mindenben és mindenkor az élen megmaradni! Nem látjátok e koreszmék hatását, a népi erők irtózatossá erejű megmozdulását? Hát képzelhető itt ellenállás? Visszafordíthatjátok ti a történelem kerekét? Ha ellenállotok, menthetetlenül az orosz, spanyol és a német keresztyénség sorsára fogtok jutni.

S ha a kísértő sem a hiúságunkat, sem a gyávaságunkat nem használhatja ki, lelkiismeretünkre hivatkozik s így próbál megejtetni: Nézzétek, hogyan változtatták meg a diadalmas kor-

eszmék napjainkban nagy népek életét és Európa térképét; a tények világosan beszélnek! Ha az új világnézetet át nem vesszük, kiesünk a fejlődés sodrából s idejétmúlta, idétlen nép leszünk a megújuló Európa közepén. Ti felelősök vagytok a magyar nép jövőjéért s felelősségetek tudatában a jövőt adó új koreszme oldalán van a helyetek. Történelmi multatokat, származásotokat és hivatásotokat árulnátok el, ha másképp cselekednétek. Magatartásotok a történelem logikájával ellenkeznék, már pedig minden történelmi logikátlanúság megbosszulja magát. Mégpedig nemcsak rajtatok, hanem egész fajtatokon, amelyért felelősök vagytok.

Erre aztán inogni kezdünk és bizonytalanul hangzik szánkból az ellenvetés: Jó, jó, de hát az új világnézet a fajt állítja Isten helyébe, az embert isteníti meg. Ez nem keresztyénség többé, legfeljebb a keresztyénség torzképe, a modern pogányság. A kísértő azonban mégcsak meg sem várja, hogy a mondatot befejezzük vagy éppen továbbgondoljuk, máris ránkzúdítja az ellenérveket: ezek csak túlzások; minden új koreszme átmenetileg túlzásokkal is jár! Ez vagy amaz a vezető államférfiú maga „mélyen vallásos“, minden szónoklatában emlegeti a Gondviselést és az Ūristent; egyházellenes magatartása csak politika. A cél az csupán, hogy az egyházak ne avatkozzanak bele többé mellékszempontjaikkal a politika építő munkájába, hanem maradjanak meg a lelki élet terén. Erőszakra csak azért került sor, mert a papok nem tudtak az új rendbe beletörődni és továbbra is világi hatalomra törtek. — Különben is, a liberális politikai rendszerek, amelyekkel az egyház szoros kapcsolatot tartott, tetteikben csakugyan keresztyénibbek voltak, mint az új rendszer? A kegyetlen kapitalizmust és a testileg-lelkileg kiszipolyozott proletáriátust nem a régi rendszerek termelték-e ki, s a sürgető szociális reformokkal szemben nem a végletekig való halogatás volt-é a magatartásuk? Hát nem az új rendszer szűnteti-é meg a szociális nyomorúságot, a munkanélküliséget, nem ez hozza-é a reformokat? Ne kicsinyeskedjünk, nem fontos, milyen módon, milyen eszközökkel, milyen lélekkel és milyen céllal, az a fő, hogy megszünteti.

Nagyon rosszul ismernők a helyzetet, a koreszmét és önmagunkat is, ha mi akár itt most, akár máshol vitába ereszkednénk a kísértővel. Urunk Jézus, amikor megkísértetett, nem vitatkozott, hanem menten elutasította a kísértőt: „Távozz tőlem, mert meg van írva...!“ Esetünkben a kísértő arra számít, hogy ismeretlen, illetve tekintélyevesztett az, ami „meg van írva“; megüresedett lelkünkét éppen ezért nem igyekszünk újra meg újra igével betölteni, betöltheti hát ő ige helyett álpótlékkal, koreszmevel. A mi megkísértésünk ma, éppen azért rendkívül veszedelmes, mert a kísértő hiányérzetet elégít ki bennünk, természetesen a maga módján.

Megállásunk vagy elbukásunk azon fordul meg, keressük-é és valljuk-é azt, ami meg van írva, vagy pedig nem. Mert nem érvről és ellenérvről, hanem hitről és hitetlenségről van itt szó.

Mostani együttlétünknek az az egyedüli értelme, hogy helyeztünk felismerve közösen keressük az *ige* eligazító feleletét.

IV.

A Biblia nemcsak azt tanítja, hogy „Isten az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette“, hanem elismeri az emberfajták ez egységen belüli szétkülönülését és sokféleségét is. (1. Móz. 11.) Pál apostol azt írja ugyan: „Nincs zsidó, sem görög... mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban“. (Gal. 3, 28.) De ezzel nem a fajták különbségét vonja kétségbe, hanem csak arra utal, hogy még a fajtabeli hovátartozásnál is nagyobb hatalom ebben a világban, mert faji ellentéteket is legyőz, faji gyűlölködést is testvériséggé szelídít a Krisztus-hit. Ez témánkra vonatkozólag a Biblia mondanivalója. Nagyon rossz keresztyének lennénk, ha nem látnók, hogy Isten minket éppen *magyar* reformátusoknak hívott el, de épp olyan rossz keresztyének lennénk akkor is, ha magyar református hivatásunkat hitünk helyett fajiságunkhoz igazítanók.

Pál apostol ez utóbbi vonatkozásban is tanulsággal szolgál: ő kész volt ugyan „mindeneknek mindenné“ lenni, de ez az alkalmazkodás menten véget ért, amint hitbéli dolgokban a faji szellem külön igényeivel találkozott: nem adott jelt a jelkivánó zsidóknak, de bölcselletté sem változtatta át az evangéliomot a bölcselést kereső görögök kedvéért. Itt is, ott is egyaránt a megfeszített Krisztust hirdette, mégha az a zsidó faji szellemnek csak botránkozást, a görögnek meg bolondságot jelentett is. (1. Kor. 1.)

Pál jól ismerte Ura hatalmát és tudta, hogy ő nemcsak teremtője, hanem megítélője is az egyeseknek éppenúgy mint a népeknek, és ítéletében nem fajták szerint értékel és ítél, hanem az ő akaratának való engedelmesség mértéke szerint. Ebben a hitben állhatott meg Pál szilárdan és maradhatott apostol a zsidó és a görög faji szellem követeléseivel szemben, ezért nem csinált külön zsidó és külön görög evangéliomot, hanem hirdette híven az egy igaz evangéliomot, a Krisztus evangéliomát.

Tehát: Isten minket magyar reformátusoknak teremtett, de nem azért, hogy faji öntudatunkat körülhízelegjük, sőt sok-sok balgasággal és bűnnel terhelt magyar fajtánkat bálványozzuk, az idegen fajelmélet mellé egy magyar is csináljunk, hanem hogy az Isten velünk való akaratát és célját Isten kijelentésében keressük és szolgáljuk. Ha rejtett faji sajátosságaink és erőink éppen e történetfelettibe nyúló történeti cél szolgálatában bontakoznak ki, csak akkor sáfárkodtunk híven magyarságunkkal, mint Isten ajándékával. — Nemrégiben egy hitoktató barátommal találkoztam; élénk politikai tevékenységet folytat, lapot szerkeszt, szóban és írásban terjeszti a népi gondolatot, az új világnézet jegyében. Csak még éppen képviselőjelöltnek nem lépett fel, bár állítólag már erre is biztatták.

Amikor lelkészi munkája iránt is érdeklődtem, panaszkodni

kezdett, hogy újabban „nyakába sózták“ a leventeistentiszteleteket. Ez, mint mondotta, meglehetősen kilátástalan munka s igazán csak élettlenületét bénító teher. Ebben a kifakadásban az a jellegzetes, hogy a népi gondolat hangos szóvivője a leventeistentiszteletben nem ismeri fel az *alkalmat* a népi lélek igével való táplálására. Pedig ő, mint református lelkész, csak akkor kezdené meg a népi gondolat valóraváltását, ha felelősséget érezne azért, hogy a magyar lélek az ő szolgálatán át kapcsolatba kerüljön teremő és életadó Istenével. Ha minden igyekezetével azon volna, hogy az Ó- és Újszövetség isteni üzenetét ne a nagyapák avultas nyelvén, de nem is a theologiai tudomány „tolvaj“-nyelvén hirdesse, hanem mai magyar nyelvre, mégpedig egyszerű földműves és iparos ifjak nyelvére fordítsa, tehát érthető módon vigye közel a reábizott ifjúsághoz.

Ez az elmélet — mondta a barátom. A valóságban azonban nem vihetjük közel a zsidó Ószövetséget, hiszen ez az ifjúság még Pál apostolt és magát Jézust is alig leplezett ösztönös gyanakvással fogadja! Ebben az ellenvetésben benne már hallgatólagoosan a megadás, ezután legfeljebb taktikázással lehet ideig-óráig halogatni vagy leplezni a teljes fegyverletételt és behódolást, vagyis a bukást. Ettől a sorstól a magyar református lelkészi kar csak akkor menekül meg, ha *újonnan felfedezi azt*, amit a XVI. és XVII. századbeli magyar prédikátorok megláttak, hogy éppen az Ószövetség nemcsak az egyéni kegyesség képeskönyve, hanem *minden nép* örökérvényű élettörvénye. Az Ószövetség rövid foglalatja: a tízparancsolat, a népiség alapja, a nemzeti élet hordozója és célja.

Ha egész pontosan akarom mostani feladatunkat megjelölni, itt nem vitára van szükség, hanem a tízparancsolat bibliakörszerű megbeszélésére. Vagyis annak a Lélek szerinti megismerésére, mit jelent, hogy Isten egy-egy népet politikai szabadságra hív el a „szolgaság házából“ s életrendet ad neki, parancsaival fegyelmezi, hogy a szabadság végzetévé ne váljék.

Az egyház, midőn az Isten és a felebarát iránti kötelességet szerves összefüggésében, egy-egy nép életviszonyaiba állítva hirdeti, a nemzeti élet fundamentumait építi és őrzi, viszont ha a parancsokat, csak mint régi leckét, lélektelenül ismétli vagy éppen koreszmékre cseréli, a nemzeti élet fundamentumait rombolja. Az újra felfedezett tízparancsolat tükröz lehet, amely a nemzeti bűnöket megmutatja, és a bűneit megbánó népet a Krisztusban nyert kegyelemre elkészítheti. Mert nemcsak az egyesek, hanem a népek is ebből a kegyelemből élnek.

Török István

Selma Lagerlöf

— 1858—1940. —

1940. március 16-án bevégezte hosszú, alkotásokban gazdag életét a svéd nemzetnek, de egyszersmind az egész emberiségnek is egyik legnagyobb írónöje: Lagerlöf Selma.

Ősei birtokán halt meg, Marbacka-ban, azon a földön, ahol régi, nemes családok sarjaként jött a világra. Innen, mikor atyja elszegényedett, ifjú korában távoznia kellett. Később maga vásárolta vissza: először az ősi házat, mikor már elismert és olvasott író volt, azután a birtokot is a Nobel-díj elnyerése után.

Életének három mozzanata volt hatással írói működésére. Még négy esztendő sem volt, mikor gyermekbénulást kapott. Nem játszodozhatott, nem futkározhatott más gyerekekkel, így korán melázó, töprengő lett, elnézte a többiek játékát s hallgatta a felnőttek bőven termő elbeszéléseit, regéit. Lassan meggyógyult, s hogy felnőtt, tanítóképző intézetbe iratkozott. Stockholmban élt ekkor és itt, a városban fogta el a végtelen vágy szülőföldjére, itt elevenedtek meg lelkében a värmlandi családok történetei, a tavak, erdők és hámorok változatos világa s a malmskillnadsgata-i viziószerű megézésben egyszerre megszületett benne Gösta Berling regéje. A harmadik mozzanat már első nagy sikere után következett be: utazásai. Középeurópán át eljutott Olaszországba s még délebbre: Görögországba, Palesztínába, hogy anyagot és levegőt hozzon magával két nagy regénye: Az Antikrisztus csodái s a Jeruzsálem számára.

Lagerlöf Selma nem egykönnyen találta meg a tehetsége által számára kijelölt utat. Költő akart lenni s a kötött formát annyira kedvelte, hogy első regényének egyes részleteit is megírta versben. Költeményei azonban nem keltettek feltűnést, a folyóiratoknál való próbálkozásai kevés eredménnyel jártak. Pedig lelke tele volt a värmlandi tájak ősi, földízű poézisével és egyre súlyosabb lett tőle.

A Gösta Berling gondolatát is tíz évig hordozta magában, míg végre megírta és elküldte 1891-ben az *Idun* című lapnak első regénye öt fejezetét. Sikere lett a könyvével és az első siker bátorította fel arra, hogy végleges, teljes regényét megírja 33 éves korában. Ez a svéd földön döntő hatást tett, svéd földön kívül legjobban ismert, később dramatizált és ismételten filmre vitt első regénye: *Gösta Berlings saga*.

Levertin ennek az alapján nevezi Lagerlöf-öt a legcsodálatosabb irodalmi rendellenességnek. Az európai és így a svéd irodalomban is föltétlenül uralkodó realizmusnak már túlívelt, naturalizmusba hajló korában áll elő egy kezdő író lírizmussal át-meg átfont romantikával — és sikert arat. Új ízlést, új életérzést jelentett ez és pedig nem külső hatásra, hanem a svéd léleknek erupciószerű megnyilatkozására. Ez az új, és az, hogy benne a

svéd önmagát találta meg, svéd és nemsvéd pedig igazi áradó, szinte népeposzyszerű költőiségét talált — magyarázza hatását és sikerét.

Főhőse Gösta Berling, az elcsapott, de csodálatosan szónokló pap, a szép férfi, az érzelmes költő, leányálmok és vágyak középontja, a „legerősebb és leggyöngébb“ — igazi romantikus alak, de nem kevésbé az a többi ekeby-i gavallér sem. Samzelius őrnagyné férfias, erőteljes és eredeti egyénisége, bűne, melynek ugyan sok az enyhítő körülménye, majd vezeklése s a többi hol erélyes, hol szeszélyes, hol álmodozó, sőt álomszerű, de minde nek fölött szerelmes, nagyon szerelmes, Gösta Berlingbe szerelmes nőalak — megannyi édes színéssé tett, regényes ködbe burkolt emlékkép. A jó és rossz harca is a romantika korát idézi fel: nemcsak a lélekben, hanem a regényben is megvan ez az antitézis: a sok gyöngesége mellett is rokonszenves alakkal szemben áll az ördöggel cimboráló, mindig rosszat akaró Sintram.

Az első regény nagy sikere megerősítette az író önbizalmát és anyagi helyzetét is. Így sikerülhetett olaszországi útja, így jött létre ennek maradandó emléke: *Az Antikrisztus csodái* (Antikrisztus mirakler 1937). Ez világnézeti regény, az Aracoeli bambinojának hamis mása: a szocializmus szimbóluma. Ez az új tanítás „Szeret és lemond, oktat és szenved“ — az író elgondolása szerint — „épp mint a keresztyénség“. De vallja, amit a hamis Krisztus-szobor titkos felirata: „Az én országom erről a világról való“. Ez a világnézeti keret azonban háttérbe szorul a regény igazi tartalma mellett. Ez pedig nem annyira a bujtogató utolsó Alagonának alakja és sorsa, inkább Donna Micaela szerelmi története, leginkább pedig az a dús, színes, verőfényes déli világ, ami az északi asszony képzeletét megfogta s amit ő ebbe a könyvbe visszaálmodott. Diamante városkának és alakjainak rajzában benne van az északi ember nagy és örök vágyódása dél felé, benne van egy sűrű, színes, szenvedélyes világ, amilyennek Lagerlöf Sziáliát látta.

Második regénye jelentős lépés volt stílusfejlődése terén. Nincs meg benne az elbeszélőnek az az előtérbe állítása sem, mint a Gösta Berlingben. Igazi magaslatra azonban akkor jutott el, mikor ismét hazája földjén találta meg új regénye alakjait és történetét. — Lagerlöf Selma 1897-ben Falun-ban, Dalarna egyik jelentős városkájában telepedett le. Közép-Svédországnak ez egyik legjellegzetesebb, legérdekesebb tartománya. Nem büszke parasztnép, teljesen jobbágysorsban sohasem volt, öntudatos és nagy kultúrájú. Itt látta az író az Ingmar-ok keményfából metszett éles arcélét, csontos fejét, itt hallotta a Szentföldre kivándorolt parasztnép különös történetét. A történet igaz magva egy a svéd belmisszió történetét is érdeklő esemény. A nép nem elégszik meg az egyház hivatalos papjával, új külön utakon kezd járni s ekkor jelenik meg az amerikás Helligum, hogy szektát alapítson közöttük. Elhíteti velük, hogy Istennek tetsző életet csak úgy élhetnek, ha valamennyien a szent városba költöznek. Ennek a mozgalom-

nak kifejlődését, a jeruzsálemi családok és gyötrelmek éveit mondja el *Jeruzsálem* (I. Dalarna, II. I det heliga landet 1901, 1902) című kétkötetes regényében.

A tárgyánál fogva is eredeti regényben az író stílusa is új fejlődésre jut. Egyszerűsödik, szubjektívizmusa teljesen eltűnik. Valódi húsból-vérből való alakokat formál, mély pszichológiával. A realizmushoz ebben a művében jutott legközelebb és ebben merült el legmélyebben a svéd nép sajátos világában.

Van egy sajátosságosan kevert műfajú alkotása: *Nils Holgersson csodálatos utazása* (Nils Holgersson underbara resa genom Sverige 1906/07). Igen sokan ezt tartják legjobb művének, Svédországban ez a munkája érte el a legmagasabb példányszámot. Része van ebben annak is, hogy eredetileg gyermekek számára írta s az iskolában olvassák. Ez a körülmény már bizonyos pedagógiai tendenciát sejtet s valóban célja ismeretterjesztés: Svédország földjének, tájainak, állat- és növényvilágának megismertetése. Az író elbeszélő formát adott a leírásnak. Nils Holgersson, a büntetésből Hüvelyk Matyivá változtatott rossz fiú, a vadludak hátán utazza be Svédországot. Útikalandjai adják a mű cselekményét, közben azonban megismeri az olvasó Svédország majdnem minden táját — a földrajzi igazságnak megfelelően, de színesen, érdekesen, jellegzetesen. Árad benne a mese: az állatvilág alakjai amellelt, hogy természetrajzi hűséggel mutatja be életmódjukat, megszemélyesítve szereplői a finom bájjal megírt történetnek.

Nem sokkal ennek a legsvédőbb könyvnek megjelenése után, 51 éves korában nyerte el sok kitüntetése között a legnagyobbat, a Nobel-díjat. Ez tette lehetővé, hogy ismét visszaszerezze ősi birtokát. A régi udvarházban, visszatérve a regényes Värmland erdős-tavas vidékére, nem csökkent erővel folytatja munkásságát. Érdekes, hogy Stockholmról sohasem írt. Egyetlenegy története van, amelyben kisvárosi emberek szerepelnek, a *Halál kocsisa* (Körkarlen, 1912). Szerkezetre nézve legmesteribb munkája. Két haldoklónak a víziója ez a könyv, s a kettős vízió-sor találkozó pontjain bontakozik ki egy részeges esavargónak s az Údvhadserg egy kedves női katonájának története. Ennek a mélyen szántó, etikai síkon mozgó történetnek erkölcsi-nevelői kicsengése ez az imádság: Uristen, engedd megérlelődni lelkem, mielőtt az learatásra kerülne. A misztikus hangulatot fokozza a halál szekerének kísérteties valóságossággal megérezkített nyikor-gása.

Az érzékfölötti világ Lagerlöf Selma majdnem valamennyi írásában szerepet játszik. De talán egyik munkájában sem olyan elhíhető lélektani valószínűséggel, mint a *Portugália császára* (Kejsaren av Portugalien. 1914.) című regényében. Egy egyszerű szegény värmandi paraszt története. Az író két különösen nehéz folyamatot tudott benne mesteri művészettel megoldani. Az egyik Jan Andersson örületének a lassú, belülről érthetővé tett s már kezdetben — mikor még erről szó sem lehetett — észrevétlenül

előkészített kifejlődése. A másik, hogy Klara-Gulla, Jan leánya a regény nagy részében nem is szerepel, csak más szereplőktől hallunk felőle elejtett megjegyzéseket s ezekből kitalálhatjuk sorát, mégis az apja iránta érzett nagy szeretete és vágya folytán láthatatlanul érezzük jelenlétét s a regényre is irányító hatását.

Szűkebb hazáját, Värmlandot még egy nagy trilógiának teszi meg háttérül (Den Löwensköldska Ringen. 1925. — Charlotte Löwensköld. 1925. — Anna Svärd. 1929.). Ebben néhol régi regényeinek motívumai újulnak meg: kísérteties családtörténetek, tehetséges, de elzüllő pap, vallási rajongás, erőslelkű, derék asszony — s az egész fölött antik végzetszerűség uralkodik. Regényeinek és kisebb elbeszéléseinek nagy sokaságából ezeket emeltük ki, hogy az írói fejlődését jelentő csúcsokat egyetlen vonallal köthessük össze. Több novellás kötete és regénye érdemelne még figyelmet, így a magyarra is lefordított és jól ismert *Krisztus legendák* és *Egy udvarház története* című regénye.

Selma Lagerlöf mint ember és író sokkal érdekesebb, összetettebb és méltóbb egyéniség, hogysem értékeit rövid pár sorban le lehetne mérni. Egy bizonyos: első, romantikus regényével üdítő, friss vidéki levegőt bocsátott a svéd irodalom berkeibe. Az igazi hatás és a maradandó érték azonban nem romanticizmusa, hanem az a tehetsége, hogy a svéd embert (lett légyen az gróf vagy paraszt) és a svéd földet új és teljesebb módon tudta kifejezni, mint bárki azelőtt. Annýira népi, mint amennyire csak a mítosz tud lenni. A mítosz az ós pogány *saga*-k világa, amely nem tud kipusztulni az északi nagy térségeken s hatalmát a huszadik század regényeire is kiterjeszti. Lagerlöf regényeiben gyakran elmosódik a határ az érzéki és érzékfölötti között, s ez a miszticizmusa olyan természetes, mintha minden nem e világból való dolog magától értetődő volna.

Lagerlöf Selma emberi megjelenésében is van valami mítosz-szerű. Az a nagy kiterjedésű család, amelyből eredt, más nagy költőket is adott Svédországnak. Belőle származott Olof Rudbeck, Tegnér, a Frithjof-saga költője és Geijer. Mintha elrendelés lett volna, hogy költővé, íróvá kellett lennie s ősi földjének mélyen gyökerező történetei mintha preexisztenciális létezés emlékeiképpen gyulladtak volna ki benne.

Szabó Richárd

Pokol és prófécia

Jónás Könyve Babits Mihálytól.

A kollektív mitológiák és nagy magányosok világképük végső mérföldköveit már messze bent a transzcendens területein helyezték el, üdvözültek honában vagy alvilágban, szorongatottságuk vagy elragadtatottságuk mértéke szerint. A keresztyének hitvallásából is vitán felüli titokként hangzik ki az exegetika számára tételként elfogadott élmény az Úr ama poklokra-szállásáról, melyet később apokrif buzgóság vagy ihletett fantázia színezt ki a hívő és műélvező utókor számára. Ős Babilon istenei óta Dantén keresztül az expresszionizmus látnokaiig kápráztató mélységekbe szállott alá az élet alvilágát végigjárt lélek és az apokalipszisekben megnyíló mennybolt tépctt szárnyú vagy leigázóröptű próféciákkal telt meg.

Az Ótestámentum lapjai nem őrzik híres pokoljárások emlékét, de hőseinek és prófétáinak megrendítő és felemelő lelki kalandjai mögött állandóan ott kísért a Seol sötétsége, melyről soha nem látjuk, mikor ovad át a föld barnásabbán árnyalt feketéjébe, mely sívár hazájául rendeltetett a szemét behunyó vagy eltakart látású léleknek. Ezért játszottak a föld költői, kiknek lényét pogány poetikák isteninek tartották s ugyanakkor skolasztikus tételek és puritán elvek kárhozatra ítélték, félig naívan hívő, félig ironikusan hitetlen képzetekkel. Ezek mögött ott sejlett a vér és hús, lélek és álom alvilága, a testi szenvedés valóságaiból és a pszichológiai bonyodalmak kínjaiból megalkotva. Thomas Mann biblikus regényciklusa ezért kezdődik pokolraszállással, kifejtve József alakját antik keleti mítoszokból, hogy újabb, modernebb mítoszokba öltöztesse fel, amiként azt ő maga megélte, mikor tekintetét az idők kútjának tükrére vetette.

A költő nem ír kinyilatkoztatást az Irás értelmében, és belső átélése néha talán eltávolítja a szövegek betűitől, és a lelkében élő démon szavát követve igen hajlandó arra, hogy „csak oly istent imádjon, akit ő alkotott magának“, de éppen ez különbözteti meg a hajdani krónikásoktól, akik minden belső és egyéni igény nélkül versbeszedték a szent könyvek egyes részeit. A laikus hívő pedig, aki az esztétikai gyönyörúségen túl ennek dacára is vallásos épülést keres a költő művében, nyugodtan ráütheti a saját laikus *nihil obstat*-ját, megnyitva lelkét a szépség szféráján keresztül érkező áhítat számára.

Igy adta át Babits Mihály a magyar közönségnek Jónás próféta könyvét, finom famentes papíron, mely a lapozó ujjak között meghajolva, pengve ugrik vissza kartonos keménységébe, a könyvek vallásos tisztelői, az amatőrök számára, a földalatti boltok sötétségéből most a kirakatok napvilágába kerülő katakombafestménnyel a címlapon, nagy öreg betűkkel a számozatlan sárga-fényű oldalakon. De ami ennél sokkal fontosabb: az általa meg-

járható emberi mélységek megjárása után imában végződő szimbólikus összegezését nyújtja egyéniségének, pályafutásának és rendeltetésének. Önéletrajz vagy biographia helyett azt a sokkal méltóságosabb formát választja, melyet a II. Juliust Mózesen keresztül kifejező Michelangelo vagy a saját küzdelmeit Sámsonban megtestesítő Milton választott. A Biblia roppant vallásos szobor-csarnoka, mely az Ember Fiának életéhez éppúgy előképet ad, mint az emberek fiainak tipológiájához, nem az arcok és életek mindennapi realizmusát kölcsönzi a sorsa értelmét kereső embernek, hanem sorsok és sémák örökebb eszközeivel dolgozik. Egy költőnek sincs olyan általános érvényű lírája, mint a Zsoltárok Könyve, és az említett nagy szoboresarnok minden hőse többé-kevésbé zsoltáréneklőnek van alkotva, szájuk minden pillanatban megnyílhat a mélység és magasság énekeire.

A próféták sorának lírikus sodrában epikus betétként ható Jónás Könyve is zsoltáros életérzéssel van átítatva, és Babits ezekben a zsoltárokból oldja közvetlenül személyét érdeklő élményeit biblikussá. Ez magyarázza meg azokat a változásokat, melyeket Jónás könyvének véghezvisz, nevezetesen a harmadik részben, mely száma szerint párhuzamosan a Szentírással, Jónás nívői prófétálását írja meg. Csakhogy míg a bibliai Ninive szörcsuhát öltve bűnbánatot tart és megtér, addig a modern, azaz Babits Mihály Ninivéje nem fogadja magába az intó szavakat, úgy hogy jogosnak tetszik Jónás felháborodása:

Szolgádat pellengérré állították,
mert gyöngé fegyver szózat és igazság.
Nincs is itt haszna szépszőnának s imának,
csak harcnak és a hatalom nyilának.
Én Jónás, ki csak a békét szerettem,
harc és pusztulás prófétája lettem.
Harcolj velük hát, Uram, sujtsd le őket!

Igy beszél a sorsa ellen rugódozó, sértődött próféta, miután három napig járta a bűnös nagyvárost. „Szózat, igazság, szépszó, ima“ — sorakoztatja fel prófétái lelkének harcieszközeit, melyekkel szemben a „harc és hatalom nyila“ áll. Elezzük-e még jobban a költő által amúgy is világosan kimondott ellentéteket. Eljövendő Ninivék történetírói bizonyára véleményt fognak formálni arról a korról, melynek fő szellemi magas-műfaja a kultúrfilozófia volt. És pedig olyan kultúrfilozófia, melynek rendszerépítő elvontságába állandóan belejátszott a gondolat szorongó önvédelme, írástudók árulásával, tömegek lázadásával, a Nyugat alkonnyával és egyéb fantomokkal harcolva. Ebben a szellemi örvényben Babits is ott volt, küzdött ellene a maradandó mű és múlandó élet fegyvereivel és görcseivel; még Jónás Könyve előtt elsíratta a filozófust, a megszemélyesített *Ész*t, akinek sorsát Heidelbergből az ismeretlen célú fátumok elragadták, hogy saját kibuggyanó vére írjon kultúrfilozófiát vagy annál is többet a polyák mezők porába vagy sárkapolyáiba. Ugyancsak Babits Mihály jegyezte fel könyv-

táráról írva, szomorú adatként, hogy a háború után egyetlen filozófiai mű nem sorolódott be polcaira.

A szépszó említése is eszmetársításra csábít. A szállóigék lélektana majd megemlékezik még ennek az összetételnek karrierjéről. Babitsot mélyebb kapcsok fűzik hozzá: egy egész életen át formált oeuvre veres fonala a szavak, a dal eszméje, a költő szerete egyetlen eszközéhez, melyet a sorstól az élet „háborús“ felszereléseként kapott a lírához. Jónásban Ninive a lírát is megcsúfolja, mert az is megcsúfolás, ha valaki nem akarja hallani, mi jár a szavak előtt, vagy a szavak nyomában. A ninivei prófétálás három napja három képpé szélesíti a Bibliát: első a nép áporodott zsbivására, ahol „alkusznak, csalnak, pörölnék vagy csznek“, tehát ugyanazt cselekszik, amit a Jézus evangéliumai szavaiban felidézett Sodoma (Lukács XVII. 28.). A második nap a színészek és mimesek terén a művészetek lezüllése, az emelkedettségét és morálját vesztett szellem póresége kiált az ítélet napja után. Utolsó jelenet a királyi házba visz, hol a Hatalmasok hevernek arany-kereveten, és csúfolják az eszmét azzal, hogy egysorba állítva a gladiátorjátékokkal, mintegy mulatságos bohócként kezelik.

A bibliai Jónás nem kell szájában olyan átokkal meneküljön, mint a Babitsé. Annak prófétálásában van valami egészen furesán vérszomjas, mondhatnánk csak faji bosszú-extázis, mely nem sajnálja Ninivét. Különös paradoxon, hogy míg Jónás, a zsidó ember, idegen fajúakkal szemben közönyös, vagy gyűlölködő, addig Istene, Jehova, már egyetemes kegyelmet hirdet a megtérők számára és pogányok közé küldi prófétáját. Egy szenvedélyes nép szenvedély-feletti önítélkezése beszél megrendítő tisztasággal az Ótestámentum lapjairól, hogy Babitsnál a modern Ninive modern prófétájának sötétebb sorsává béküljön.

„De te mégis szereted ezt a kort?“ — kérdezi a költő önmagától a *Versenyt az esztendőkkal* egyik versében. Mert, és ez Babits Jónásának paradoxona, ő a bűnös Ninivét is szívébe zárta, átkai és szörnyű futása dacára, melyet olyan rohanó sorokban örökített meg a költő. A próféta sértődöttségét hamar kiengeszteli az Úr, mikor rávilágít Ninive nagy történeti rendeltetésére az elpergő századok során. „Lépcsőt emel a jövőnek“ — mondja az Úr a bűnös városról, hol néhány szívben „Jónás szava kiesirázott“. Az Úr kezébe veszi a szétválasztás gondját, mint az Újszövetség Gazdája, akinek búzájába konkolyt hintettek.

Bízd azt reám, majd szétválasztom én.
A szó tiéd, a fegyver az enyém.
Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.
Ninive nem él örökké. A tök sem,
s Jónás sem. Eljön az ideje még,
születni fognak újabb Ninivék
és jönnek új Jónások, mint e töknek
magvaiból új indák cseperednek,
s negyven nap, negyven év, nagy ezer-annyi,
az én szájamban ugyanazt jelenti.

Bódás János: A „tökéletes“ ember

A történelemnek növényeit a vitalizmus esője növeszti. Kultúrfilozófiával terhelt korunk egy másik banálissá sekélyesedéssel fenyegető szavát írja le az, aki a vitalizmust használja, mégis benne kell látni minden nagy megmozdulás első indulását, Ceres-Persephoné mítosz-komplexum végső magyarázatát, az elrothadó magok pokolraszállását, és a psziché alvilági szenvedéseinek nagy feloldóját. Jónás imája nyíltan kimondja, milyen pokolraszállás volt a cet gyomrában töltött fuldokló élet, míg a hal kopolyúja csak gyéren engedte a levegőt a meggyötört tüdőbe, melynek pedig zsoltárok számára kellett tágulnia. *Zsoltár gyermekhangra* vagy *férfigangra?* — kérdezhetnénk a *Nyugtalanság völgyének* verseire utalva. Talán több mindegyiknél. Pokol és prófécia végső állomásairól hangzanak e könnyű szavai, s ki tudja, milyen barlangokban élesednek ki asszonáncái és hová repülnek el szótagjai a süvöltő szélben?

Vajda Endre

A „tökéletes“ ember

*Tökéletes az ember, mint a gép,
s ily boldogtalan nem volt soha még.*

*Az Érdék gőze feszíti belül,
s mint a motor, fut érzéketlenül.*

*Mindent elér már, és mindent legyőz,
virágos útfélen sohasem időz,*

*sem csókra, sem öröme rá nem ér,
nyomában velő loccsan s drága vér!...*

*Tudás, erő már égig emelik,
s az égtől mégis mind messzebb esik.*

*Béke, boldogság régen elmaradt,
jön szél, közömbös csillagok alatt,*

*körötte mind dermedtebb lesz a lég,
s ráfagy szárnyára, szívére a jég!*

*Tökéletes az ember: szárnya van!
S nem volt még soha ily boldogtalan!*

Bódás János

Németh László új regénye

Németh László hónapokkal ezelőtt az egyik folyóiratban megírta az Utolsó Kísérlet tervrajzát. Roman fleuve-ről lévén szó, az olvasó bizonyára irodalmi emlékeire gondolt, a Jean Christophe-ra vagy effélére. Nekünk Jules Romainst juttatta eszünkbe; igényesség, koncepció dolgában talán felfedezhető valami közös vonás a két író között. A Jóakarató emberek írója éppúgy, mint Németh László, átérzi, hogy a mai mai atomizálódott és szűk mederbe kényszerített regényírás valahogy elveszítette összhangját azzal az általános kultúrtörökékvéssel, amely még az egyéni életet is a történelem és sors szélesebb keretei között szeretné látni s megismerni. Jules Romains hatalmas regénykonceptiójának (Les hommes de bonne volonté) élén ott áll az eleven fényű tiltakozás minden olvasói bizalmatlansággal szemben: Nem akarok a káosz dilettánsa lenni!

Az olvasó érzi, hogy Németh Lászlónak ilyen demonstratív tiltakozásra nincs szüksége. Ami őt a magyar irodalom élvonalába emelte, éppen a kritika volt, az a rendszerező és helyenkint természettudományos exaktságú szellem, amely mindig a dolgok lényegét igyekezett megragadni. Németh László kritikusként indult, mint ő írja „gyakorló kritikus“ volt, ami annyit jelent, hogy az irodalmi kérdések elméleti tisztázása mellett nem vesztette el kapcsolatát a fejlődő, forrongó élettel: a világ eseményeit, az irodalmi mozgalmakat, a magyarság sorsát senki olyan érzékeny lélekkel nem nézte, mint ő, akitől ezt az izzó lírai hőfokot megírgyelték.

Most, hogy sorra jelennek meg regényei, egyre meggyőzőbben bontakozik ki a kritikai mult sok-sok tapasztalata és eredménye. Most látjuk, mit jelent az, ha az író, mielőtt a benne lévő szépírói velleitást voluntas-szá változtatja, szemlét tart az irodalmi műfajok rendszere felett, megismeri és leméri korának íróit s a következtetéseket saját írói pályája szemszögéből összezezi. Csakis így vonhatja ki magát a kor káros hatásai alól, csakis így kerülheti el a kor megszabta modor és műfaji gátlás veszélyeit, melyek manapság már nemcsak a kifejezés módjára hatnak kényszerítő erővel, de az író tárgyválasztását is befolyásolják. Talán éppen a kritikai gyakorlat és az alkotás primér jelentőségének felismerése adta Németh Lászlónak azt a bátorságot, mellyel már pusztán stílusa egyéni hangzásával hadat üzen a prózaírásunkon eluralkodott konvencióknak. Regényeiből új hang szólal meg, szokatlan és erőteljes, mely nagyon nagy távolságban van a szokásos magyar elbeszélő stílustól. Az első pillanatban nyelvi hangszerelésének intellektuális telítettsége, tömör, érzelmi kontúrokban teljes eredeti szókinése és az egyéni megfogalmazás elütő, mindig harmónikus erőfeszítése ragad meg. Az olvasó érzi, hogy ez az író nem pusztá eszköze a valóságnak és az emlékeinek, de a törekvések érzékeny részese és irányítója. Németh László nagyon

jól tudja, hogy a regény öntörvényű, magasabb síkon léleklző világ, melynek külön levegője van. Levegőt teremteni, melyben a regény alakjai a maguk minden mástól elkülönített egyéni életüket élnek — ez egyike a legfontosabb írói törvénynek. Persze, a regény levegőjét olyan összetételben kell megteremteni, hogy miután beléptünk a kapun, egy idő múlva magunk is ennek az öntörvényű világnak a részesei, lakói legyünk.

Németh László mindezt tudja és megvalósítja. Nagy regénykonceptiójának legújabb kötetében, a *Szerdai fogadónap*-ban a műnek mély intellektuális élményanyaga mellett éppen az atmoszféra állandó érzékeltetése ad sajátos jelleget. A vállalkozás, melynek itt tanúi vagyunk, hatalmas és tiszteletreméltó. Miután írónk az elmúlt években tematikailag meglehetősen kitágították a regény kereteit s valóságos hajszát folytattak eddig még feldolgozatlan életformák, sorsok, társadalmi rétegek felderítésére, Németh László vertikális irányban folytatja a munkát: új és új társadalmi csoportok, kollektívumok életének feltárása helyett az egyéni lét fejlődéstörténetének mélységeire hívja fel a figyelmünket. Cikkünk elején Romainst említettük. Míg a francia író regényciklusának eddigi köteteiben az alakok egész légiójával kápráztat el (tizenkét kötetben mintegy 450 embert szerepeltet, kiknek több mint a felét részletesen jellemzi), addig Németh László alig néhány emberi sorsra vetíti reflektorát. Ha Romain s közösségi formák egyéniség- és tömeglélekalakító hatását mutatja meg a maga unanímista hagyományaihoz híven, akkor Németh László az egyénnek — a közösségi formák sodrásában — a társadalomba való belenövését és a lélek individuális kibontakozását állítja elének. Németh László az *Entwicklungsroman*ra emlékeztető módszerrel az egyén lelki életében tükrözteti a kort. Ez a Jó Péter minden szellemi emelkedettsége ellenére is benne él a korban, mint ahogy a kor (a forradalmi idők Magyarországa) is benne léleklzik a műben. Ami a dolgot komplikálja s egyben művészebbé teszi: hogy az író a közösségi élet törvényei alatt nem engedi kihúnyni az egyéni lélek szubjektív vonásait. Épp ebben van a mű egyik nagy igazsága. Jó Péter fiatalságának nagy szellemi élményét, mely végeredményben könyv-élmény, nem nyomorítja meg a kor s a külső történés. A téma veszélye hidegen hagyta az író; hőse nem céltalanul rángatott báb, melyet az események ide-oda dobálnak, hanem fejlődő személyiség, mely elhatárolatlan, mint maga a szellem. Németh László az egyéniség kiformalódásának regényét adja, de nem azért, hogy esztétikai kontemplációinknak helyet szorítson, vagy hogy az előre megfogalmazott eszme fejlődéstörténetébe ágyazza bele az egyén sorsát. Nem egy filozofus írja itt a maga művét, hogy erőszakot alkalmazzon a valóságon. Ez a valóság engedelmesen simul az író képzelőerejéhez s egy pillanatra sem veszíti el érzékletes jellegét. Németh Lászlónak biztos szeme van: az orvosi diagnosztika pontosságával tud leírni helyzeteket. Könyörtelenül ízekre szedi az embereit, megfosztja őket rejtélyességük-

től, idegenszerűségüktől. Ugyanakkor azonban meglehetősen tud mértéket tartani a téma kísértéseivel szemben; ha kell, szerény és kimért marad, nem adja át tollát minden kínálkozó szónak, jellemzésnek. A forradalmi idők eseményei halkítva, események, mende-mondák, párbeszéddek formájában húzódnak végig a könyvön, az író nem vájkál a témában. A vállalt feladat nem engedi. — „A júniusi hecc után fát vágattak a tanárokkal“ — mondja valaki a regényben s az író megelégszik ennyivel. Jó Péternek Barbiánhoz, a „mesterhez“ való viszonya az intellektuális szeretetnek, a szemérmes vonzalomnak finom pasztellképe. Általában van valami szemérmesség az író művészetében, ami megakadályozza őt abban, hogy kikiabálja mindazt, amit a tárgyról tud és szédítő adathalmazzal terhelje a mű finom szövevényét. A Rend — mely egyébként központi problémája a regény hőisének — az igazi intellektuális rend karteziánus tisztasága lengi át a sorokat, az, amely a *Traité de l'homme*-ban szíven ütötte Malebranche-ot. Egy tiszta, de mégsem hideg szellem rendezgeti előttünk a lélek eszményi élményeit s tárja fel azokat az intimebb régiókat, melyekben egy-egy fikció néha mélyebben hat, mint maga a valóság. Az olvasó — akit talán a mondatok aforisztikus sűrítettsége, a gyakori közbeszúrások s nem utolsó sorban a mondanivaló igényessége fárasztanak, — egy-egy kitétel rakétázó fényében azt a különös és kényszerítő vonzalmat érzi az eszményi intellektuális rend után, mely „ma már csak emlék és honvágy, esetleg program“, de amely Németh Lászlót mégis csak legkomolyabb íróink közé sorozza.

Íme egy teljesen újszerű és bátor kísérlet: az egyén autonóm lelki életét tenni meg a regény centrális problémájává. A magyar irodalomban már-már megszokott szilárd, kész alakzatok helyett az élő személyiség belső fejlődését mutatni be. Mi — akit sokáig idegen irodalmak vonzottak el a magyartól, — most egy új irodalmi szabadság születésének vagyunk a tanúi. A fiatalabb írók megkísérlik áttörni az ízlés páncélfalát, hogy megmutassák: az irodalom nemcsak megfigyelés dolga. Az eddigi, valósághoz tapadó regényírásunkba tömören és izgatólag szól bele egy új hang, mely — talán tudatosan, talán függetlenül a híres ortegai elvtől, a deshumanizációne dell' arte-elvétől, — a regényírásnak magasabb, intellektussal telítettebb formáját igyekszik megvalósítani. Hogy ez az új regény távol fog állni a megszokott naturalista írásmódotól, az kétségtelen. Mint ahogy az is bizonyos, hogy a valóság szolgái másolásától is idegenkedni fog. Mint Németh László írja az Utolsó kísérletről: „Költött Magyarország tehát, ha a naturalista igazság felől nézzük, — de a magyar erőknek mégis igaz panoptikuma — ha igazságnak nem azt tekintjük, ami utánoz, hanem ami kimond.“

Kovács Endre

Komáromi Csipkés György angol nyelvtana

Debrecen, 1664.

„Ti kértetek, hogy ezeket összefoglalva papírra vessem és számotokra közvétegyem“ — mondja diákjainak saját nyelvtanáról Komáromi Csipkés György (1628—1678), a nagynevű reformátor, bibliafordító, nyelvész, pedagógus, történész és hitvitázó. Kilenchónapi angliai tartózkodása után hazatérve szerkesztette ezt a nyelvtant, s mint fenti idézetéből látjuk: közkívánzó. Sőt a debreceni kollégium diáksága anyagilag is támogatta a munka megjelenését.

A 17. századi kollégiumi élet határozott angol szellemi igény jelentkezését mutatja, s ennek ez a nyelvtan kézzelfogható bizonyossága. Puritán szimpátiák nyitogatják az utat Anglia felé. Már az 1638.-i debreceni zsinat fellép a holland és angol egyetemeken járt ifjak ellen, akik a puritánizmus szellemében újítani akarnak. A kollégium dogmákba merevedett falai közt ilyen „vétkesen újítani akarók“ voltak: Szilvásújfalvi Imre, Medgyesi Pál, Kisfalvi Tamás, Magyar Benedek és mások, s később Mártonfalvi György, a puritánizmussal rokonszenvező váradai tanárok tanítványa; végül maga Csipkés György, ki időközben debreceni lelkipásztorrá lett.

Élete — míg elérkezett a debreceni lelkipásztorságig, — nagyjában egyezik a század többi prédikátorainak élete folyásával. 1650-ben külföldre: Utrechtbe ment ki tanulmányait kiegészíteni, itt három év múlva „szentírás magyarázási doctor“ lett, majd tovább vándorolva Belgiumon át Angliába is ellátogatott. Hogy itt merre járt, mit látott, melyik egyetemek előadásait hallgatta, egyelőre nem tudjuk. De hogy nyitott szemmel és füllel járt, s hogy az angliai út inspirálólág hatott rá, azt mutatja későbbi itthoni munkássága.

Írt többek között egy magyar nyelvtant „Hungarica Illustrata“ címen. 1685-ben zsidóból és görögből lefordította a teljes Bibliát, de a szerencsétlen sorsú, híres „Komáromi Bibliá“-ból csak néhány példány jutott el rendeltetési helyére: Debrecenbe, a többit elégették. Harmadik megemlítendő munkája: Amesius Vilmos „Angliai Puritánizmus“-ának magyar fordítása, melynek egy példánya sem maradt ránk. Kár, hogy ez a fordítás ismeretlen: előszavából bizonyára sok egykorú esemény és elvi jelentőségű kérdés felől tájékozódhatnánk.

Csipkés György nyelvtanának, az „Anglicum Spicilegium“-nak előszava valóban naplóértékű dokumentuma a debreceni kollégium 17. századközépi életének, oly sok irányban tájékoztat bennünket. A kollégium e korbéli angol orientációjára s angol könyvtár létezésére például a következő sorokkal mutat rá: „Ti (ifjak)

már nagyon derék módon hozzá is kezdtetek, hogy ebben a mi kis elesett Magyarországon az angol szellemet meghonosítsátok, és ebben a debreceni iskolában angol intézetet (scholam Anglicam) állítsatok fel, azzal, hogy az angol nyelv megtanulása céljából gondoskodtatok eszközökről: igen kiváló férfiak írásairól és műveiről (scriptis et operibus).“ Hogy miféle könyvek voltak ezek, nem tudjuk. A bevezetés bizonyos kijelentéseiből következtethetünk arra, hogy bibliafordítása közben használta az „Authorised Versiont“, tehát vagy birtokában, vagy a kollégium könyvtárában kellett legyen 1—2, esetleg több példány belőle. Kellott lennie, különben nem ajánlaná többször is olvasásra, s nem bizonygatná, hogy ez a szöveg „praktikus és gyakran elegendő anyagot nyújt a beszélgetésre is“ azon kívül, hogy „segíti a teológust szent szolgálatának teljesítése közben, mert olvasása és megértése gyümölcsöző“. De profán olvasmányokat is emleget: „ha megtanultok angolul, Istenben megboldogult angol írókat új életre kelthettek halottaikból“. Máshol az angol nyelvtudás tökéletesítésének hasznáról beszél, s mielőtt rátér a Biblia olvasásának fontosságára, felteszi a kérdést: „Hátmég azok számára, akik közelebbről megismerkedtek vele, milyen haszonnal járhat ez a nyelv? Ki tudná azt felmérni, ha csak az angol írók angol könyveit vesszük is figyelembe“. (Lettek volna tehát más nemzetiségű íróknak is angol könyvei az ő birtokában, vagy a kollégium könyvtárában?). Máshol ismét kijelenti, hogy „nem kizárólag a szent szöveget kell fordítanunk, hanem tekintettel kell lennünk más szövegekre is.“ Ezeknek címét sajnos nem közli. A fordítóknak ajánlja John Ryder szótárát, egy „Institutio Linguae Anglicae“ című nyelvtant is emleget, s megemlíti Wilcock „Dávid Zsoltárai“-t, mely könyvek valószínűleg kéznél voltak.

Az 1580-as évektől kezdve különben igen megnövekszik a tankönyvszükséglet. A professzorok eddig lediktálták az anyagot, s most Mártonfalvi és Csipkés György nyomtatott tankönyvekkel igyekeztek ellátni az ifjúságot. A könyveket természetesen a debreceni nyomda nyomta ki, ahol az „Anglicum Spicilegium“ is sajtó alá került. Ezzel együtt jár a nyomda hatalmas fellendülése. De egyébként is nevezetes korszak a 17. század közepe a kollégium életében: új iskolai törvényeket hoznak, tanügyi reformokat lépnek életbe, melyeknek megalkotásánál Csipkés Györgynek is jelentős szerep jutott a rektor Mártonfalvi mellett. A kollégiumi könyvtárt többféleképpen gyarapították. A könyvtár is vett magának könyveket, de legnagyobb részét a város vagy egyesek adományából gyarapodott. Legfontosabb módzata volt azonban a gyarapításnak a könyvbehozatal. A kollégiumi főiskola elvégzése után, ha csak lehetséges volt, kimentek a diákok a külföldet tanulmányozni, s mindenkinek, aki külföldi főiskolát végzett, lelkiismereti kötelessége volt tudományos munkákat hozni haza a kollégiumi könyvtár számára. A gyarapodásban jelentős része lehetett az angol könyveknek, hiszen sok tanárja, diákja járt a debreceni kollégiumnak Angliában. Hogy milyen fontos volt a gyarapítás-

nak ez a két módja, s különösen az utóbbi, azt mutatja, hogy később a bécsi kormány egy időre el is tiltotta az adakozást, s korlátozta a külföldrejárást is.

A kiutazás fontos volta és általánosan bevett szokása köztudomású dolog. Csipkés György az eszmei gyarapodás mellett a nyelvtudás tökéletesítése szempontjából tartja elsősorban fontosnak az Angliába való kiutazást. Több helyen kifejti, hogy „akik nem tudnak kijutni az angol Corinthosba, és akiknek nem adatott meg átúszni az angol óceánt, mily mértékben sajátíthatják el az angol nyelvet: „Véleményem szerint lehetetlen pontosan és minden hiba nélkül elsajátítani az olvasást és kiejtést Anglián kívül, angolok segítségével: anélkül, hogy beszédüket hallanánk.“

A külföldi útról beszélve többször is szóba kerül a kiutazás egyik kényes s egyben legfontosabb oldala, a pénzkérdés. A kiutazás: a tanulmányok kiegészítése mindenki számára szinte kötelező volt, s egyre nagyobb tömegek mentek ki tőlünk Európa protestáns országaiba. A magyar főiskolák természetesen csak igen kevés tanuló számára biztosíthattak ösztöndíjat, s azt is csak az alkalmoszerű kegyes adományokból. Ösztöndíjak amúgy is inkább Németország területére szóltak. A szegény, de ambíciózus diákok egy speciális magyar intézménnyel, a „rektóriá“-val segítette hozzá a főiskola a szükséges összeg megszerzéséhez. Csipkés György igen pesszimiztikusan ítéli meg a dolgot: „Idegenbe kimenni, ott az akadémiákat látogatni, eljutni Belgiumba, Angliába stb., alig minden századik embernek áll módjában. Éppen ezért... aki idegenbe akar menni, annak két zsákja legyen: egy türelem-, és ami fontosabb, egy pénzeszsákja. Alig fordul azonban elő, hogy mindkettő egyszerre meglenne.“ S rendesen az utóbbi hiányzik, ami nem is csoda, mert az egész hazát „nemsokára ottomán farkasok nyelik le“. De amúgy sem túlságosan pártfogolják itt a tudományokat, amire jellemző tünet, hogy a könyvnyomtatás eszközei és a könyvek nálunk „olyan áron kelnek el, ami már nem is ár“, s „amit Angliában egy fontért lehet megvenni, az Magyarországon éppencsak hogy nem teljesen ingyen kel el“, — mondja a nyugatotjárt, humanista igényű prédikátor. S ha valaki itthon irodalmi dicsőségre akar szert tenni, nem tud pártfogókat szerezni, „alig hallani arról, hogy valakinek a mozgolódását meghallanák“. Úgy látszik, hogy azok mellett a kevesek mellett, akiknek a kollégium ösztöndíjat juttatott, sokkal nagyobb tömegek mozgolódtak, s amint az angol nyelvtanulási lázból és a nyelvtan előszavának egész tónusából látszik, számosan éppen Angliába szerettek volna eljutni. Az eddigi kutatás szerint igen sokan jártak is kinn a 17. század folyamán.

Amint az egyik fentebbi idézetből kitűnik, Csipkés György erősen biztatta tanítványait, hogy látogassanak el Angliába, mivel ez nyelvtanulás szempontjából rendkívül fontos. Megjegyzi, hogy „az angol nyelv tanulása mindenkinek fontos valamennyire, de elsősorban nekünk, papi személyeknek, továbbá az iskola és egyház jelenlegi és jövőendő vezetőinek“. Kijelenti különben, hogy:

„nem szükséges az, hogy mindenféle vonatkozású angol írást pontosan el tudjunk olvasni és meg tudjuk érteni, szabatosan írjunk és teljesen hibátlanul beszéljünk, hanem fontos, hogy azt az angol nyelvet sajátítsuk el, melyen a szentírásmagyarázatokot írták.“ Más helyen ezt mondja: „Sokkal nehezebb olvasmányokat írni és érthetően beszélni, míg sokkal kisebb teljesítmény olvasni és az írásokat megérteni. Ha ez magyar embernek sikerül, igazán meg lehet elégedve.“ De nem is szükséges nekünk, akik csak itthon és magunkban akarunk foglalkozni az angollal, „hogy mindenféle vonatkozású angol írást pontosan tudjunk olvasni s meg is értünk, az olvasott szöveget hibátlanul ejtsük ki, szabatosan írjunk és minden nehézség nélkül beszéljünk“.

Írónk a megalkuvás középútját követve megkülönböztet tehát könyvnyelvet, mely elég az itthoni bibliaolvasónak, és élőnyelvet, melyet csak odakinn lehet elsajátítani. Kijelenti, hogy az elsőt szándékszik tanítani, így ha könyvét bírálni akarjuk, ezt a célkitűzést kell szem előtt tartanunk.

Vizsgáljuk meg tanítási módszerét. A nyelvtanulókkal szemben „ezt a három követelményt állítom fel: 1. nyelvtanom megtanulása, 2. angol-latin lexikon (szótár) szorgalmas tanulmányozása, 3. állandó szövegolvasás“. Ez körülbelül megfelel a mai modern nyelvtanítás módszerének. A fordítás anyagát már nagyrészt ismerjük. Csipkés kiemeli, hogy az angol szavak vagy mondatok nem felelnek meg mindig pontosan a latin, illetve magyar szavaknak vagy mondatoknak, ezért „aki a bibliát akarja fordítani, tartson kéznél latin vagy magyar bibliát“. A szómagólókról megvan a véleménye. „Nem kell szóról szóra fordítani. Az már járatos a nyelvben, aki megérti, hogy mit jelent és mit akar mondani a szöveg“. Tehát az általános megértés modern elvét hangsúlyozza.

Különben a nyelvtan megszerkesztésénél meglehetősen ragszódik a korabeli szokásokhoz. A címlap után következő lapokon jönnek sorban az ajánlások, felhívás a tanulásra, a nevelési elvek leszögezése, a nyelvtan rövid vázlata. Ez után az általános bevezetés után következik az előszó, végül maga a nyelvtan.

A nyelvtan két főrésze oszlik: hangtanra és alaktanra.

A hangtan fejezetei: A hangokról általában, tiszta magánhangzók és diftongusok, nem hangzó néma hangok.

Az alaktan fejezetei: Jelentés nélküli partikulák, főnevekhez és melléknevekhez, névszókhoz és igékhez, csak igékhez járók (a multidő képzése, segédigék), a képzők.

Bőven illusztrál minden szabályt angol, magyar és latin példákkal. „A többi az angolokra bízom“ — fejezi be könyvét. (A könyv részletes ismertetését l. *Studies in English Philology* Vol. III. Budapest, 1938.)

Legfontosabb részei azok, amelyek a kiejtésről szólnak. Csipkés pontos munkát végez és lelkiismeretesen úgy válogatja össze a példákat, hogy a származékokkal együtt körülbelül 300 szót tud a tanulók előtt felsorakoztatni. Finom hangjelölései a nyelvész

Jelek és magyarázatok

érzékeny fülét bizonygatják. Nagy nyelvtudása csak növeli kijelölésének hitelét. Tudott latinul, görögül, héberül, flamanul és angolul. A nyelvtan mintáját ezideig nem sikerült megtalálnunk, mert úgy látszik, önállóan dolgozott. Említ egy „Anonymus angolt“ és néha egy „Institutio Linguae Anglicanae“ című nyelvtanra hivatkozik. A Debreceni Református Kollégium Könyvtárában feltalálható John Vallis európaszerte ismert könyve, a „Grammatica Linguae Anglicae“ (első kiadása: 1653.), amit ha ismert is Csipkés György, csak nagy körvonalakban használt.

1664-ben megjelent nyelvtana, amely előtt tudomásunk szerint nem készült Magyarországon modern idegen nyelv oktatására szánt munka, jelentős kultúrtörténeti dokumentum. Csipkés Györgynek, s a kollégium más angliátjárt, a puritán eszmékkel rokonszenvező tanárainak közreműködésével Debrecenben a 17. század közepe táján erős angol orientáció indult meg. Ennek első bizonyossága ez a nyelvtan, mely közkívánatra készült, s így bizonyára közhasználat tárgya is volt. Előszava az egykorú debreceni kollégiumi életre visszatekintő tükörként szolgál a magyar mult kutatóinak kezében.

Kerékgyártó Elemér

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

TOTALIS ALLAMRÓL, TOTALIS HÁBORÚRÓL, sőt totális békéről is nagyon sokat beszélnek mostanában. A „totális“ jelző azt akarja itt jelenteni, hogy „határozott“, „teljes“, „fenntartás nélküli“, „megnemalkuvó“. Vajjon csak az emberek akarnak mindent „totálisan“ csinálni? Isten nem azt kívánja-e, hogy az Ő Egyháza is, ebben az értelemben, totális legyen? Ebben a „totális“ világban csak a megnemalkuvó, az egész, a határozott, a „totális“ egyház marad meg. Az ilyen egyháznak a csirája benne van a jelenlegiben is, és ha a világ tovább halad ezen az úton, a jelenlegi faragatlan kődarabból a jövő remekműve fog, mint hitvalló, tiszta egyház létrejönni. Várjuk növekvő számban a „totális“ igehirdetőket, akik Istennek igéjét minden mellékgondolat nélkül, saját karrierüknek szem előtt nem tartásával, igazán tisztán és hamisítatlanul hirdetik. Miért nincs Isten Igéjének hirdetői között „totális“ testvériség? Azért, mert az Egyház nem eléggé az, aminek lennie kellene: — Egyház.

Bartha Miklós

„ÁLKERESZTÉNY“ egyik napilapunk szerint az, aki a zsidótörvény kijátszásával jut hozzá „nem-zsidó“ voltának igazolásához. Nem, Kedves Napilap!, nem az az álkeresztény, hanem az, aki csak névleg keresztény, de szívében nem. Lehet, hogy megvan a keresztlevele, nagyszülei között nincsen zsidó, de ő mégis csak „álkeresztény“, mert csak a keresztlevele keresztény. Mert mit is jelent kereszténynek lenni? Azt, hogy Krisztushoz tartozni.

Ha ezt vesszük normául, ugye milyen kevesen vannak „keresztények“ és „keresztyének“? Olyan ez, mint az újsághirdetések „ős-keresztény“-e. Az ember azt hinné, hogy egy csomó különböző foglalkozású őskeresztényen csakugyan feltámadt a sírból és a mai nehéz elhelyezkedési viszonyok között ezen az úton keres elhelyezkedést. Csak akkor jövünk zavarba, amikor „őskeresztény“ elektrotechnikus keres elhelyezkedést, hiszen, tudunkkal akkor még nem igen volt nagyon fejlett az elektrotechnika.

Bartha Miklós

DILETTANTIZMUS mindig volt és mindig lesz. Nem ítéltjük el Anonymust, sem az Ének Pannonia megvételéről szerzőjét, amiért az egyik Ungvár nevéből magyarázza a magyarok Ungar nevét, a másik pedig pogány magyarokkal kiáltat latinul(!) Istenhez és ebből a szóból (Deus) magyarázza Dézs város elnevezését. Az érettségi előtt álló ifjúság mosolyog ezeken éppen úgy, mint a reformáció korától divatos zsidó-magyar leszármazás és nyelvrokonság elméletén. Mosolyog rajta, de tudja, hogy Benkő József tudományos érdemeiből semmit sem von le a rokonhangzású zsidó-magyar szavak gyűjtése. Akkor még nem volt azon a színvonalon a tudomány, hogy biztosan védjen ilyen tévedés ellen. De mit szólunk ahhoz az 1914-ben egyik legelterjedtebb napilapunkban megjelent cikksorozathoz, amelyik szerint a magyarok legközelebbi rokoni a bajorok és a rumének? És mit szólunk ahhoz, hogy 1940-ben megjelenik egy 74 oktáv lapra terjedő, idézetekkel telespékelt munka, amelyikből szóról szóra ezeket olvashatjuk végső konklúzióként: „Tiltakozzunk a józan ész és a magyarság jólfelfogott érdekében a finn-ugor elmélet ellen, mert ez fából vaskarika“ — és jegyzetben: „Sajnos, a finn-ugor elméletnek következménye a trianoni békemű lett, mely éppen olyan hazugságokon nyugszik, mint amilyen hazugságokon a finn-ugor elmélet épült fel“ — közben pedig halottgyalázasnak beillő kifejezésekkel illeti Hunfalvy Pált (aki pedig kritikájának túlzásaival is nagy érdemeket szerzett) — kétes értékű hangon szól ma élő tudósainkról, akik a szerző soraiból kiolvashatóan átvették Hunfalvy „történelemhamisításait“. A „hún“ népnévvel kapcsolva magyarázza a huszár szó eredetét. Magyarázatának legkisebbik hibája, hogy nehezen tűri a nyomdafestéket. A hún-magyar rokonság bizonyításában a ruhanevek közül az atilláról beszél, amelynek elnevezése mai tudásunk szerint a nyelvújítás korára megy vissza s így csekély 1300 esztendő választja el a hún világtól. Az egész magyar történet- és nyelvtudomány megleckéztetése után füzetjét mégis „szerény“ munkának nevezi. Vannak, akiket aggodalommal tölt el az ilyen művek olvasása. Mi azonban emlékszünk a néhány évvel ezelőtt megindult fehérló-áldozás mozgalomára és több más csodabogárra, s nem kételkedünk abban, hogy a dilettantizmus borsója ezután is hatástalanul fog lepergni a magyar tudomány és műveltség faláról.

Török Pál

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÖRÖK ISTVÁN: A HAZASSÁG KERESZTYÉN JELLEGE. (A Pápai Református Theológiai Akadémia kiadványai. 34. szám. Pápa, 1939.)

Török István könyve egy meglehetősen elhanyagolt területre vezet. Ravasz László „Hazafelé“ c. női imakönyve s Sebestyén Jenő háromkötetes könyve, a „Református nő lelki világa“ óta nem jelent meg tudtommal református vagy evangélikus szerző tollából könyv erről a témáról. A protestáns egyházak nem hallatták szavukat ezen a téren s a szomjas emberi lélek a különböző újságok szerkesztői üzeneteiben keresett s talált táplálékot; de ez nem menti fel az egyházakat attól, hogy most ne fogalmazzák meg élesen a mondanivalóikat: „Mit parancsol Isten a házasság dolgában?“ Nem leírást, védelmet és bizonyítást ad a szerző, hanem öt fejezetben tárgyalja azt, hogy „a kétségtelenül szükséges gyógyulást nem valami eszmében, hanem egy élő valóságnál, az Igében megszólaló Istennél keressük.“ A férfiú és asszony kölcsönös viszonya isteni hivatás. Az egytestű létel titka nem romantikus mezbe öltöztetett önzés, hanem az agapé. „Az újjászületett ember a szerelmével... is Istent dicséri.“ A párválasztás kérdésében Bethlen Gábor is így ír: „Legfontosabb ebben a dologban az Isten segítségül hívása.“ Az isteni teremtés rendje az egynejűség. A gyermekáldás is azt mutatja: mi csupán eszközök lehetünk Isten kezében. A lelki áldás a házasságban az Úrban való közösségvállalás, erre tanít az igazi esketési beszéd. A házasság félreértése Rómánál a házasság szentségjellege és a papi nőtlenség. A házassági elválás kérdésében „a Biblia a házasság felbonthatatlanságát tanítja.“ Természetesen itt szembenáll Isten parancsa és a polgári törvény. Második házasság elváltak életében, egyházfegyelem gyakorlása mind súlyos probléma, amelyre csak az Ige adhat feleletet. A Biblia azonban a férj és feleség kölcsönös viszonyát is szabályozza. Erre szolgál a bibliai házi rend (Kolossz 3: 18—19., Efézus 5:

22—33.), ez szól az Istentől nyert házastársi hivatásról. A könyv végén szó van arról az időről, amikor majd nem házasodnak. Időben és értékben korlátozódik a házasság, mert elmúlik e világ ábrázata. Krisztusnak a visszavárása határozza meg a házasséletünket is. „Keresztyén házasság ott van, ahol a házasság naponkénti bűnbánatban tisztul és naponként nyert kegyelemben erősödik, vagyis napról-napra újul.“ Egyre megújuló életfeladat. Hálás örvendezés és szolgálát, lelki gazdagodás és áldozathozatal, a szentek gyülekezetébe tartozás. Sok egymással és egymásért való imádságot és a gyülekezeti közösség keresését jelenti. Mindazáltal nem valami kegyes módszer, amelyet valamiképp eltanulunk. A keresztyén házasság kiindulásában sem a mi művünk, hanem Isten műve, Igéje által munkálja Ő maga. Folyamatában sem a mi teljesítményünk. az Ige vezeteti és alakítja napról-napra. „Ez az ige pedig nem a Bibliából levetett, kezünkben levő nézetek summája, nem valami eszmény, hanem az élő Úr Krisztus maga.“

Török István könyve protestáns theológiai irodalmunk igaz nyeresége. Ismeretünkben azért tértünk ki reá részletesen, hogy ezáltal is felhívjuk a figyelmet erre a munkára. Szülők, házastársak, bírák, nevelők kezében áldott eszköz lesz arra, hogy életünk keresztényéhez illő legyen, szép nevünknek megfelelően.
Pap Ferenc

ISTENES ÉNEKEK. (Vallásos versek gyűjteménye. Szerkesztette R. Berde Mária, Orth Győző és dr. Róth Jenő. Kiadja: A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Iratkeresztése. Nyomtaták Nagyváradon, 1939-ben. 366 l.)

A könyv címlapja, *Dóczyiné Berde Amál* szép munkája, a fiókáit önnön vérével tápláló pelikánt ábrázolja. Mindent kifejező szimbolum. Benne van az erdélyi magyar egyházak utolsó évtizedeinek története s benne a lélek is, amely ezt a könyvet létrehozta.

Akinek csak halvány fogalma is van

arról, milyen áldozatok árán szól még a harang az erdélyi protestáns templomokban s milyen tragédiák tanúi az egyre ritkuló magyar felekezeti iskolák: ezt a könyvet nem veheti kezébe mélységes meghatottság nélkül. Éreznie kell azt, amit Berde Mária előszava oly szárnyaló szavakkal mond el: hogy ez a könyv vándorló, sokszorosított templom. „Az igazi templom nem a puszta fal, nem a kő és a vakolat, az üveg és a cserép, hanem ami kitölti: a zsoltár, az ige, a bennük összeolvadó közös lélek, a szentek egysége.“ Lélek-kápolna ez a könyv, amelynek „mindenki átléphet kapuján, hisz kulcs sem kell hozzá, s felélt gyermekkéz is fölemelheti. Ünnepeken tömegekhez szólhat, de oltalomként feltornyosodhat magányosak, betegek, öregek feje fölé is, szólva mindenkinek hangján, minden lélekért, minden ünnepnek és munkanapnak különszínű áhítatáért...“

A határon innen alig lehet megérteni, mit jelent ez a negyvedfélszáz oldalnyi magyar vers a könyvhöz nehezen jutó erdélyi magyarnak, a magyar írást-olvasást iskolában egyre kevesebb helyt tanuló magyar ifjúságnak. Kicsinyes értetlenség lenne esztétikailag bírálgatni ezt a kötetet — de nagy öröm megállapítani, hogy megbírná ezt a bírálatot is. Megbírná nemcsak azért, mert nagy és ismert költők vallásos inspirációjú verseinek bőséges antológiája, hanem azért is, mert egyszerű lelkek, nem hivatásos költők kiválasztott verseiben is megindítóan szép kifejezést talál a hit. A nagy névsorból írjuk ide Ady Endre, Áprily Lajos, Arany János, Baja Mihály, Bartalis János, Benedek Elek, Berde Mária, Bodor Aladár, Dsida Jenő, Erdélyi József, Farcádi Sándor Áron, Finta Gerő, Flórián Tibor, Gyulai Pál, Gyökössy Endre, Jakab Ödön, Krüzselyi Erzsébet, Makkai Sándor, Nadányi Zoltán, H. Nagy Emma, Olosz Lajos, Reményik Sándor, Sipos Domokos, Szabó Jenő, Szabolcska Mihály, Szász Károly, a katolikus Szemlér Ferenc, Szentimrei Jenő, Szombati Szabó István, Tompa László, Zilahy Lajos nevét. Vannak a kötetben a nép ajkáról gyűjtött vallásos énekek is.

A könyv tárgyi és alkalmi csoportosítása különösen az egyházi vagy iskolai

ünnepélyek rendezése szempontjából hasznos és szerencsés. Ilyen részekre oszlik: Mi Atyánk (Mélységekből, Töredelem), Az örömhír (A názáreti Jézus, A tövis-koronás király), Szentlélek Isten (Kettős tüzes nyelvek, Az Úr hajléka, Ör-állók, Hitvallás, A lélek él), Az Írás („Tiszteld atyádat és anyádat...“, A nagy parancsolat, Mindennapi kenyerünk), Imádságos szívvél (Az Ó kicsinyei, Ifjúság, Márták és Máriák, Eszten-dő-forduláskor). A kötet végén: adatok a költőkről. Sajnálatos, hogy nem mind-egyikről érkezett be adat, s kár, hogy egyik-másik elhunyt költő halálozási éve hiányzik (például mindjárt az első, Ady Endré is).

A szerkesztők örömmel és elégedett lélekkel nézhetik nehéz és áldozatos munkájuk gyümölcsét. Mi pedig gondolatban kísérjük el útján a vándorló templomot és kívánjuk, hogy minél több lelket töltsön el áradó, életosztó melegével.

Benedek Marcell

A LEGÚJABB BIBLIOGRAFIAI IRODALOM. (Magyar Könyvészet, 1936. A magyarországi nyomdák és sokszorosítóvállalatok 1936. évi kötelespéldány szolgáltatása és nyomtatványai (könyvek, hírlapok, folyóiratok) cím-jegyzéke. Összeállította *Dr. Szollás Ella*, *Dr. Droszt Olga*, *Dr. Mokcsay Júlia*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1939. — Magyar Könyvészet 1911—1920. Az 1911—1920. években megjelent magyarországi könyvek, különnyomatok, zeneművek és térképek betűrendes jegyzéke. Sajtó alá rendezte *Dr. Kozocsa Sándor*, Kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. Budapest, 1939. I. kötet A—K. — Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága. Összeállította *Kozocsa Sándor*. Budapest, 1940. [Irodalomtörténeti füzetek, 65.] — A magyar könyvgyűjtő kézikönyve. Magyar könyvritkaságok és kézikönyvek 1888—1938. közt elért árainak jegyzéke. Összeállították: *Makkai László* és *M. Horváth Magda*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1939. [Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai IX.] — *Dr. vitéz Szabó Pál*: A m. kir. Erzsébet-Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940.)

Könyvek és írók

Távol állva attól, hogy a génuszokkal kapcsolatban valamilyen tekintélyromboló megállapítást kísérlelnék tenni, azt kell mondanunk, hogy nemcsak a génusz műve, hanem a szorgalom és pontosság gyümölcse is olykor halhatatlan. Öt ilyen legutóbb megjelent „halhatatlan” munka fekszik előttünk. A *Magyar Könyvészet 1936*. Az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadása. Bevezetésében (*Fitz József főigazgató tollából*), melyben arra kap tájékoztatást az olvasó, hogy miért újították fel az évi magyar könyvészetet és miért éppen az 1936. év termelésének kimutatásával, olvasható az Orsz. Széchényi Könyvtár bibliográfiai programja. Ebben helyet foglal a majdani kiadás céljából a régebbi bibliográfiákhoz a megjelenésük óta ismeretessé vált újabb Adalékok gyűjtése és az új bibliográfiák elkészítése.

Az 1936. évi könyvészet e program egy pontjának megvalósítása. A kötet elején egy közel háromíves jegyzék van, amelyet *Szollás* Ella állított össze és amely az 1936-ban működött nyomdákat és sokszorosítóvállalatokat sorolja elő. A felsorolásban szerepel a nyomda név- és címadatain kívül alapítási éve és az is, hogy mennyi volt a nyomda termelése. Mivel a jegyzék a Könyvtár kötelezpéldányállomásának törzskönyve után készült, szerepelnek benne olyan nyomdák is, amelyek 1936-ban fennálltak, de a könyvészet számára figyelembeendő nyomtatványokat nem készítettek. Ezért szerepel többnél az, hogy „nemleges jelentést sem küldött”, ami annyit jelent, hogy a nyomda arról sem küldött értesítést, hogy nem készített beszolgáltatásra kötelezett nyomtatványt. Ha nem küldött jelentést és valóban nem készített ilyen nyomtatványt, az a kötelezpéldány osztálynak nem elég ugyan, de a könyvészetnek elég. Sok nyomda azonban hanyagságból nem küld jelentést (s vele együtt nyomtatvány-csomagot) akkor sem, ha készített be- küldésre kötelezett nyomtatványt. Ez pedig már a könyvészetet is érdekli, mert a kötet címanyaga is a kötelezpéldányok alapján készült. A Könyvtár az ilyen hanyagságból eredő hibákat pótolja ugyan más úton, de még így is megesik, hogy fontos könyvekről nem

lesz tudomása a könyvtárnak. A kötelezpéldány törvény szigorú alkalmazása azonban erős javulást ígér ezen a téren.

Az előbbi okból származó hiányok lehetnek az 1936-os könyvészet címjegyzékében, melyet *Droszt* Olga állított össze. De ezeken kívül maradt ki egy se- reg, párlapos aprónyomtatvány (színlap, plakát, árjegyzék, reklám), amely a jegyzéket feleslegesen megtömné és ak- korára dagasztaná, hogy kiadására nem lenne anyagi fedezet sem. Vannak azon- ban olyan nyomtatványok, amelyek nin- csenek a jegyzékben, de ott kellene, hogy legyenek: pl. zárszámadások, iskolai ér- tesítők programmértekezése, állami költ- ségvetések. Nem helyeselhető, hogy a társszerzők kimaradtak a betűrendből és csak a névmutatóba vétettek fel, az pe- dig gyakran zavart okoz, hogy egyes könyveknél nincs kitéve, hogy az a mű egy új kiadása. Bizonyos íróknál így az- után nagyon furcsa következtetéseket vonhatnánk le. Pl. hogy Herczeg Ferenc a *Pogányok*-at 1936-ban írta. Azt ugyan mindenki tudja, hogy ez nem így van, de a könyvészet egyrészt nemcsak ismert regényírókat sorol fel, másrészt meg nemcsak a közeli néhány esztendő vagy évtized számára dolgozik. Ugyan- ennek a hiánynak másik furcasága az, hogy egyes írókat az elképzeltetlenséggel egyenlően termékennyé tesz. Egyik mai írónak pl. tizenegy kötetnyi élet- rajzregényt tulajdonít 1936-ban, holott csak három kötetet írt, a többi 1934- és 1935-ből való munkáinak új kiadása. Tény, hogy a könyvek maguk sokszor nem mutatják, hogy első vagy újabb ki- adások-e (úgyhogy ez a könyvtári cím- felvételnél nem is kerül cédulára), de a könyvészetnek ezt is tartalmaznia kell.

Az 1936-ban megjelent hírlapokat és folyóiratokat külön jegyzékben sorolja fel *Mokcsay* Júlia. Ezek címléírásainál két adatot hiányolunk. Egyik, hogy nincs mindig feltüntetve, hogy az illető idő- szaki termék milyen időközökben jelenik meg. Ez pedig nem felesleges. A „Mentők Lapja... 1—12”-ből nyilvánvaló ugyan, hogy havonként jelenik meg, de a „Re- formátusok Lapja... 1—38” már nem mond semmit ezirányban. A másik pe- dig, hogy nincs közölve az egyes évfo- lyamok terjedelme. A lapszám pedig nyil-

ván nemcsak könyvnl, hanem folyóirat-nál is fontos.

Szintén a Széchényi Könyvtár bibliográfia programjának megfelelően készült el egy régi adósság kiegyenlítése-ként a *Magyar Könyvészet 1911—1920*. A fent vázolt programra arra is biztos reményt ad, hogy ennek az olyan nagyon fontos munkának másik két köteté, azután pedig a következő, 1921—1935. évi ciklus bibliográfiája nem fog olyan óvatot várni magára, mint ez az első kötet. Az elkészült kötet értékét különösen emeli az a tény, hogy felvétek bele azok a nyomtatványok is, melyek a Trianont megelőző időben a történelmi Magyarország területén ugyan, de már idegen megszállás alatt készültek. Egy bibliográfiánál általában nem kerülhet szóba a pontosság és a jól-kezelhetőség kérdése; ha nem ilyen, nem is bibliográfia. Ennél a munkánál mégis külön ki kell emelni a sajtó alá rendező *Kozocsa* Sándor nevét, akinek érdeme, hogy a kötet, amely hosszú időnek és nem egy kéznek a gyűjtését tartalmazza, a címfelvétel és elrendezés szempontjából olyan egységes képet mutat.

Ugyancsak *Kozocsa* Sándor munkája *Az 1938-ik év irodalomtörténeti munkássága*. Köztudomású, hogy minden irodalomtörténésznek nélkülözhetetlen segítői ezek a füzetek, melyek pontossága és adatbősége mellett az is előnye, hogy állandóan és idejében megjelennek.

Makkai László és *M. Horváth* Magda összeállítása, *A magyar könyvgyűjtő kézikönyve*, új területre megy: a könyvet nem csupán mint szellemi terméket, hanem mint üzlet tárgyát képező árut is nézi és a magyar könyvritkaságoknak és kézikönyveknek az utolsó félszázadban elért árait foglalja jegyzékbe. Olyan munka ez, amely szép szolgálatokat fog tenni, Nemcsak segíteni fog a tájékozatlanoknak, hanem támogatni fogja a szakembert is, nemcsak a gyűjtő tudja majd ellenőrizni a neki tett árajánlatot, hanem könnyebb lesz egész könyvtárak megbecsülése is. Egyszóval reálisabbá, sőt: reálissá lesz a könyvbecslés, ami a gyűjtők és vásárlók bizalmának megszilárdulását is jelenti majd. A közölt jegyzék az összeállítók tájékoztatása

szerint a birtokukban lévő anyag egyharmadát teszi csak, — a hátralévő anyag közlése anyagi körülményektől függ. Reméljük, hamar lesz rá mód, hogy a kinyomatlan anyag is publikáltsáék. De akkor arra kérjük *Makkai* Lászlót, hogy az új kötet elejére nyomassa le „Könyvek—gyűjtők—könyv-árak“ című s a Magyar Könyvszemle 1938. III. füzetében megjelent cikkét. A Könyvszemle általában csak közkönyvtárakban hozzáférhető, az említett cikk pedig a magánember-gyűjtő számára igen értékes szempontokat nyújt a jegyzék használatával kapcsolatban.

Dr. vitéz Szabó Pál hatalmas művének (*A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem és irodalmi munkássága*) I. köteté az egyetem történetét adja elő és ma működő intézményeit ismerteti. Az egyetem történetének egyes mozzanatai: a biztató kezdet, majd egyszerre a legnagyobb nyomorúság. Az összeomlás után, a Pozsonyból való menekülés, a Pesten való átmeneti tengődés, majd az új otthonban való megtelepedés, erősödés és fejlődés, de közben többször az a veszedelem, hogy a mai Magyarország nem bírván ki négy egyetemet, a megszüntetendő éppen a pécsi lesz, s végül a megszilárdulás, — sok hasonlóságot mutatnak Magyarország háborús és háború utáni sorsával. *Szabó* Pál előadását különösen érdekessé teszik egykorú okmányokból, cikkekből és beszédekből vett idézetei, statisztikai táblázatai pedig szemléletes képet nyújtanak az egyetem életéről.

Az I. kötet második része és a II. kötet miatt kerül ez a könyv a legújabb bibliográfiai munkák ismertetése közé. Az I. kötet végén ugyanis közel öt íven és a legaprólékosabb részletességgel találjuk meg az Erzsébet-egyetemre vonatkozó könyvek és cikkek jegyzékét, a II. kötet pedig az egyetemmel valamilyen kapcsolatban lévők irodalmi lexikona. Közel négyszáz magyar tudós, férfi és nő, élettrajza és irodalmi munkássága került rá több mint 1100 hasábra. Elők és elhúnytak, tanárok, tanársegédek, gyakornokok és doktorok, olyanok, akik ott működnek ma is és olyanok, akik jelenleg másutt szolgálják a magyar tudományt, vonulnak el az

Könyvek és írók

olvasó előtt. Ezért a gazdag gyűjteményért, amely mindennél jobban mutatja a pécsi egyetem értékét, hálás lehet Szabó Pálnak az Erzsébet-egyetem. De hálás érte a tudományos irodalom is, amire bizonyosság, hogy szakkörökben már hallottuk a II. kötetre ezt az elnevezést: *Pót-Szinnyei*.

Összefoglalásul még csak azt hadd mondjuk ezekre a bibliográfiai munkákra, hogy a magyar szellem alkotásainak összefoglaló és átfogó képét nyújtva nemcsak értékesek, hanem érdekesek is. Ajánljuk a nem szakembereknek, hogy félretéve előítéletüket egy olyan könyvvel szemben, amiben nincs más, csak más könyvcímek serege, végük kezükbe ezeket a munkákat és olvassák őket. Aki érzi, hogy mit jelentenek a magyarság ereje szempontjából a magyar szellem alkotásai, annak a számára e könyvek nemcsak érdekfeszítő, de megrendítő és gondolkodásra készítő olvasmányok is lesznek.

Harsányi András

SCHMIDT JÁNOS: NÉMET TELEPESEK BEVANDORLÁSA HESSZENBŐL TOLNA—BARANYA—SOMOgyBA A XVIII. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN. (Győr, 1939.)

Aki már járt a Dunántúl sváb községeiben, annak hamar feltűnhetett, hogy e falvak lakossága a legkülönfélébb német nyelvjárásokat beszéli. Különösen a tolna—baranyai németiség öszszetétele igen vegyes. Az egymás mellett fekvő falvak németnyelvű lakosainak felekezete és nyelvjárása Németország legkülönbözőbb vidékeire utal. Kutatóink leginkább nyelvjárásösszehasonlítás alapján igyekeznek a bevándoroltak származását megállapítani. Schmidt János győrkönyi ev. lelkész más utat választott. Eredeti németországi anyakönyvek, egyházközségi okiratok, kivándorlási jegyzékek és fejedelmi levelek segítségével mutatja ki a tolna—baranyai protestáns németek őshazáját. Lelkiismeretes és alapos kutatások után arra a megállapításra jut, hogy a Tolna—Baranya—Somogyban található protestáns német telepek túlnyomó része hesszeni eredetű és tömegesen 1718—24 közt vándoroltak be. Munkájában foglalkozik a hesszeni

kivándorlás okaival (legfőbb ok a jobbagyok nagy nyomora!), ismerteti III. Károly telepítési törekvéseit (az eddigi felfogással szemben hangsúlyozza, hogy III. Károly protestáns németeket is szívesen telepített), vázolja a bevándorlási és letelepedési feltételeket (általában igen előnyösek), szól a Mercy grófok nagy érdemeiről, akiknek tulajdonkép köszönhetők a tolnai telepek kedvező helyzetüket. Végül közli a hesszeni eredetű németek közelebbi származását és a különböző községekben letelepedett hesszeni családok pontos névsorát. Gondos és áttekinthető munkájával Schmidt János jó szolgálatot végzett a hazai németéskutatás terén.

B. L.

HARSANYI ZSOLT: A LEBEGŐ SZÍV. (Versek. Singer és Wolfner kiadása.)

Ha valaki annyira beérkezett ember, mint Harsányi Zsolt, megengedheti magának azt a szellemi értelemben vett „luxust“, hogy verskötetet adjon ki. Hálátlan ez a műfaj, csodálatosképpen mégis titkolt szívügye sok írónak, akik a nyilvánosság előtt az írás más területén jutottak elismeréshez. Úgy látszik, a versnek — mai háttérbe szorított helyzetében is — van annyi varázsa, hogy szívügy legyen belőle. Lebegő szív, aki ég és föld között hánykolódik. Felfelé húzná minden álma, de lehull a földre, mert nehéz a repüléshez, — amint bevezető versében írja Harsányi s ezzel mindjárt programot is ad.

Kötetének első felében eredeti verseit gyűjtötte össze, második nagyobb felében műfordításait. Eredeti verseiből valódi költőt ismerünk meg, aki hagyományos, zárt formákhoz ragaszkodik, mégis életteljes és újszerű: Ura ezeknek a formáknak, gyönyörködtető könnyedséggel szolgálnak neki mondanivalója kifejezésében.

Versfordításai is erős formakészségről, biztos költői ítélőképességéről tesznek bizonyosságot. Van itt klasszikus és modern költészet ebben az 54 versben. Catullustól kezdve Janus Pannóniuson keresztül, főleg a 18. és 19. század legnagyobb német, francia, angol, amerikai költői. Az utolsó, egy Merand-vers: Bu-

dapest (Hullámhossz 545.), a legújabb máát képviseli,

Debreczeny Lilla

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE: MÁTYÁS KIRÁLY. (Az Athenaeum kiadása.)

Hányféle Mátyás király van? Születésének ötszázadik évfordulója alkalmából érdekes és méltó feladat lenne megvizsgálni, hogy a különböző korok hányféleképpen látták a nagy király egyéniségét és politikáját, de vonzó és hálás munka lenne összegyűjteni azokat a hagyományokat is, melyek az egyes társadalmi osztályok emlékezetében kialakították e rendkívüli uralkodó sokarcú, legendás alakját. Bizonyos, hogy Mátyás királyt lehet a legtöbb, legváltózatossabb jelzőkkel díszíteni. Igazságos és bölcs uralkodó, zseniális hadvezér és símanyelvű diplomata, rajongó művészlélek és széleslátókörű tudós államférfi, kegyetlen, hajthatatlan kényúr és furfangos eszű, álruhás mesekirály. Sokoldalú, dicsőségös államvezetésének különösen két kimagasló irányelvét hangsúlyozza újabb történetírásunk. Az egyiket, szociális igazságosságát a rendi osztályérdekkel szemben, a szegény nép mondái őrizték meg évszázadokon át, a másikat, a mátyási külpolitika magvát, a dunavölgyi magyar birodalmi gondolatot Közép-Európa vajúzó problémái vetették ismét felszínre.

Bajcsy-Zsilinszky Endre az utóbbi gondolat időszerű fonálára fűzte mondanivalóit. Mátyásban elsősorban a magyar birodalmi gondolat hőseit, az Árpádok politikájának korszerű folytatóját látja. Könyvében főképp Mátyás külpolitikájával, diplomáciai sakkhúzásaival és szövetségi terveivel foglalkozik. Szembeszáll azzal a váddal, hogy Mátyás oktanal és felesleges háborúba keverte a nemzetet, hogy egyéni hiúsága miatt az ország érdekeivel ellentétes hódításokkal gyöngítette a magyarság erejét. Munkájának megírására is tulajdonképpen az ösztönözte, hogy bebizonyítsa Mátyás magyar birodalmának természetességét s egyszersmind kimutassa sikeres külpolitikájának örök és időszerű tanulságait. Gyakran és sokszor érdekesen idézi Ma-

gyarország mostani helyzetét, párhuzamai azonban legtöbbször túlságosan is egyéniék és nem mindig találóak. Általában fő kifogásunk, hogy ezt a nagyméretű koncepciót — Mátyás és a magyar birodalmi gondolat, vagy inkább mai szavakkal, a magyarság és a dunavölgyi hivatás — nem fektette elég széles és mély történelmi alapokra. Egyéni hasonlatok és szellemes ötletek helyett szívesebben láttuk volna, ha az író a dunavölgyi gondolat sorsdöntő kérdésénél, a mátyási külpolitika messzevilágító fénye mellett a szomszédos és érdekelt népek középeurópai közösségtudatát, együttérző, esetleg széthúzó hatáserejét és annak okait vette volna tüzetes vizsgálat alá. Ez mindenesetre ma nagyon tanulságos és időszerű lenne.

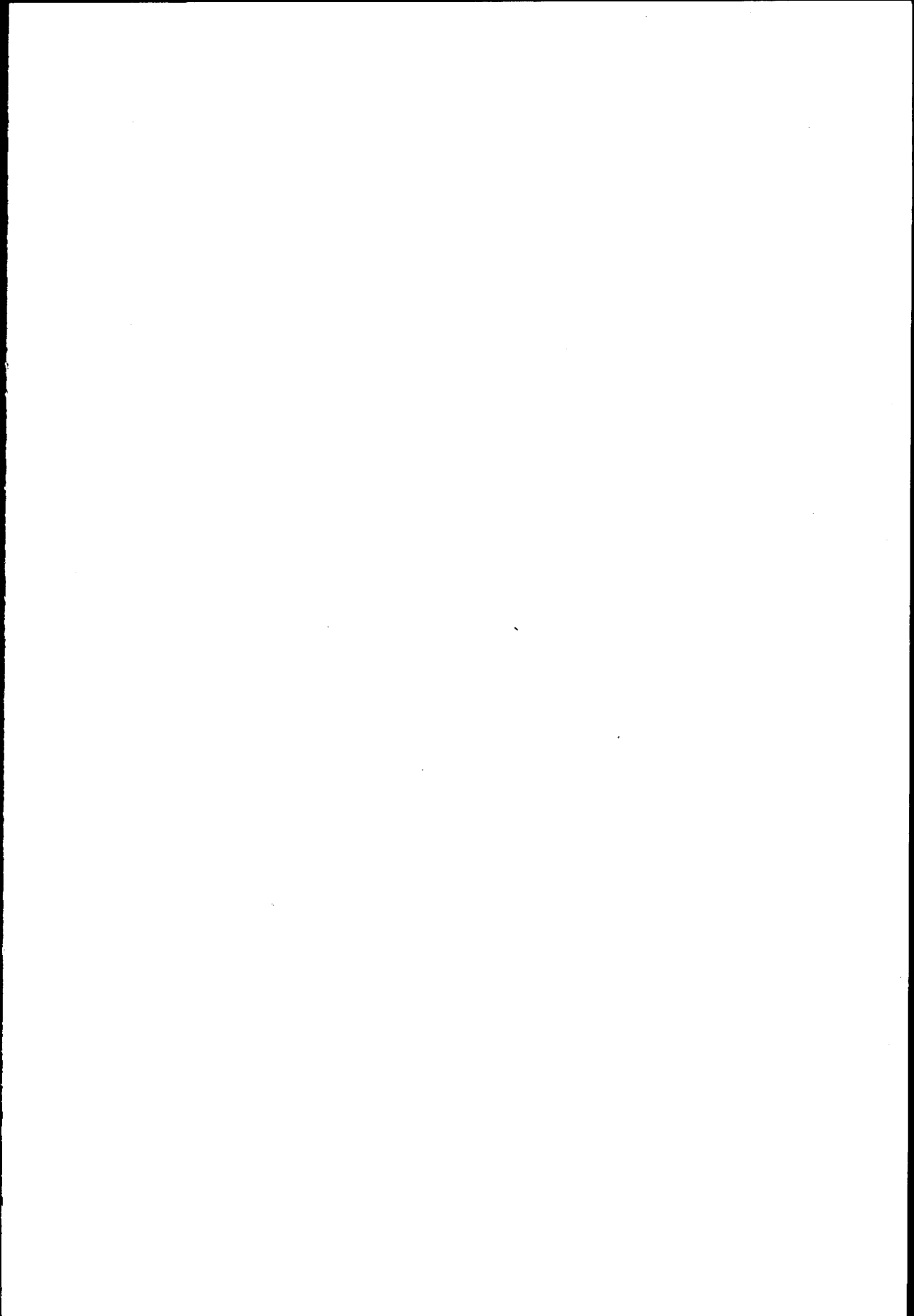
Bajcsy-Zsilinszky Endre könyve így is érdekes, élvezetes olvasmány. Nagy értéke, hogy Mátyás politikáját új és időszerű szempontok szerint vizsgálta, a mátyási örökség ragyogó tárházából a ma is érvényes irányvonalatok mutatta föl. Munkája nemcsak közelebb visz bennünket Mátyás király államalkotó géniuszának megismeréséhez, hanem még jobban megérteti velünk a költő és hadvezér Zrínyi hódoló szavait történelmünk e csodálatos alakjáról: „Emlékezete örök-kétig léssen a magyaroknál.“

Bikácsi László

BORBÉLY LÁSZLÓ: MAGYAR FIÚ KONGÓBAN. (Singer és Wolfner kiadás. Szerző hasonló című régi átdolgozott műve.)

Borbély László nevével nemrégben találkoztunk hasábjainkon „Tengerre magyar“ c. könyvének ismertetésével. Ezt a könyvét érdekesebbnek, sikerültebbnek találjuk. Pedig azt is nagy tetszéssel fogadta olvasóközönsége — az ifjúság. A számtalanszor megírt történetbe új színt visz: a becsületes, magyar fiúnak minden körülmények közötti helytállását: a kötelesség teljesítését. Az események bonyolódása közepette, az izgalmas és abba nem hagyható könyv jobb magyarságra neveli ifjainkat, akiknek melegen ajánljuk ezt a csinos kiállítású könyvet.

M. M.

PROTESTÁNS SZEMLE

6

TARTALOM:

Ravasz László: **A szent izgágaság** ● Mályusz Elemér: **Ami nincs benne a könyvben** ● Kolozsvári Grandpierre Emil: **Az író és a regényhősök** ● Vajthó László: **Magyar újdonságok színházaink műsorán** ● Makkay Miklós: **Tallózás külföldi folyóiratokban** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

HARSANYI ANDRAS: Regnum — — — — —	183
JOÓ TIBOR: Mátyás Király-Emlékkönyv — — — — —	185
GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: Éber Antal: Széchenyi gazdasági politikája	187
MAKKAI LÁSZLÓ: Kovrig Béla: Korfordulón — — — — —	188
WAGNER JÁNOS: A természet világa — — — — —	189
L. M.: Nemzeti Könyvtár — — — — —	190
SZABÓ RICHARD: Öt verseskötet — — — — —	190
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Rónai Pál: Brazília üzen — — — — —	192
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Vörösmarty Csongor és Tündé-je németül — — —	192

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövvölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A szent izgágaság

Megnyitó a Protestáns Irodalmi Társaság felolvasó ülésén,
1940. április 20-án.

Diákkorunkban szívből lemosolyogtuk azt az öreg professzort, aki előadása fénypontjául párhuzamot vont az időjárás és a szellemi áramlatok terjedése között. Ezt meg kellett tanulni és kollokviumon is szószerint elmondani. Az ember akkor kezd öregedni, amikor rájön, hogy amit ifjúkorában mosolyognivalónak tartott, komoly igazság, vagy amiért ifjúkorában lelkesedett, az mosolyognivaló. Ma már világosan látom, hogy ami a természeti világban az időjárás, az a szellemi életben a világnézet. Nagyon hasonlít a kettő egymáshoz, annyira, hogy a világnézeteket el lehetne nevezni szellemi időjárásnak. Mind a kettő nagy összefüggések és váratlan eredmények tömkelege. Megmagyarázhatatlan szeszélyesség látszata alatt szigorú oktörvény érvényesül benne, vagy, ha valakinek jobban tetszik így: szigorú oktörvény látszata alatt megmagyarázhatatlan szeszély érvényesül benne. Két új tudománynak a képviselői: az időjárás tudományának és a világnézet tudományának emberei egymásra mosolyoghatnak, ha találkoznak.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság felolvasó ülésén akaratlanul is le kell vonnunk ennek a megállapításnak a következményeit. Ez pedig az, hogy a protestantizmusra mostanában rossz napok járnak. Nem kedveznek az időjárási viszonyok nekünk, más szelek fújnak, más fellegek járnak, mint amit a protestantizmus hozott erre a szegény földre.

Ennek bizonyára az az oka, hogy a protestantizmusban sok olyan elem van, melynek manapság nincs divatja. Budapesten azt mondanák: ma nem „cikk”. Pl. hallatlan tehertétele a protestantizmusnak az, hogy gyökerében *vallás*, márpedig a mai kort az jellemzi, hogy a keresztyénség divat, de a vallás nem. A keresztyénségnek sok jeles politikai tulajdonsága mellett megbocsátják azt, hogy vallás, azzal a hallgatólagos megegyezéssel, hogy nem fogják tudomásul venni.

Másik ilyen kellemetlen vonása a protestantizmusnak az, hogy gyökerében *keresztyén*. Vannak nagy területei a világnak, ahol a vallás divat, de a keresztyénség nem. Frissen jött, márióholnapra csinált vallások terjednek, tömegeket, embermilliókat hódítanak meg, missziót üznek és vértanúkkal dicsekszenek, de magát a keresztyénséget, mint valami idejétmúlt tényezőt, lebecsülik, vagy tudomásul sem veszik. A nyugalmazott királyok és császárok egyre szaporodó szerzetébe sorozzák, akik éledegethetnek a ragyogó multon, de a történelem alakításába nem szólhatnak bele és saját birodalmukban még szavazati joguk sincs.

Harmadik kellemetlen vonása a protestantizmusnak az, hogy elutasíthatatlan a *szabadságigénye*. Nem tud meglenni lelki-

ismereti és politikai szabadság nélkül, mint ahogy a fa nem tud meglenni napsugár nélkül. Ma pedig mindenki gyanús, aki a szabadságot emlegeti, mintha az egész világ egy óriási fegyház volna, mégpedig önkéntesen vállalt fegyház, mert rabnak lenni az egyetlen érdem, szabadság után vágyani: az egyetlen bűn.

Tetézi a protestantizmus a maga bűnlajstromát azzal, hogy vak és konok szerelmese a *rendnek*. Az a rögeszméje, hogy a megromlott világot helyre kell állítani az ősi, eredeti képre. A rendet nem közigazgatási értelemben veszi, hanem áhitatos, vallásos értelemben. Rend a dolgok és jelenségek mögött Isten örökkévaló akarata, törvénye. Rend a legmagasabb törvényeknek való engedelmesség, rend a megvalósult ethosz, rend Isten országának igénye az emberi zürzavarban.

Még tovább sorolhatnám a protestantizmus „priuszát”. Elmondhatnám azt, hogy négyszáz év óta nemzeteket formál, nemzeti kultúrákat teremt s ezt a munkát megindította egy olyan Európában, amelyben egy egyház, egy műveltség, egy politika, egy állam volt: a középkori Európában. A nemzetekre szétbomló és nemzetekben kivirágzó európai műveltség megosztásában tényleg bűnös a protestantizmus s viselnünk kell annak a nagy nemzetközi szervezetnek, impériumnak a szemrehányását, amely Rómában székel.

De ugyanakkor, amikor a protestantizmus száz és egy nemzeti egyházba szerveződve, saját népének legfőbb nevelőjévé válik s a brit szigeteken a skót, vagy a wales, vagy az angol lelket, itt, a magyar földön a gyökeres magyarságot és Németországban a legtisztább németiséget ragadta meg, fejlesztette, lelkesítette és átnemesített sajátágaival megajándékozta az emberiséget: a maga láthatatlan, intézményektől mentes és csupán lelki harmóniában jelentkező szellemisége egy nagy, nemzetközi öikuménitást teremt, az Evangélium egyetemességét, amely óceánon innen és óceánon túl a végső dolgokról mondott azonos ítéletekben és az igazi értékekről vallott azonos meggyőződésben jelentkeznek.

Meg kell vallanunk, hogy mindezekkel a protestantizmus igen kellemetlen, szakadatlanul lábatlankodó és ebben a világban igen sokszor feleslegesnek tetsző valóság. Útban van, mint a határkő, szakadatlanul beleütközik mindenki; mint a középút, jobbra és balra kalandozók csak rajta keresztül találkozhatnak; útban van, mint a lelkiismeret, megszólal és véleményt nyilvánít éppen akkor, amikor legkevésbé szeretjük a véleményét, mert úgyis tudjuk, hogy mit mond. Útban van, mint az örök prófécia, amelytől sem ülni, sem állni, sem aludni, sem békét kötni, sem hadat viselni, sem kereskedni, sem törvényt hozni, sem szeretőt tartani nem lehet. Útban van mindig, mint az Isten Igéje, amely határkő, lelkiismeret, út és igazság s az egyedüli élet. Ez a mi protestantizmusunk a *szent igazságnak* a nagy, fájdalmas és boldogságos öröksége.

Mi pedig tovább üzzük azt a bűnt, hogy vagyunk. Azért, mert úgy érezzük: lennünk feladat, küldetés s a legnagyobb jótett.

Ravasz László

Ami nincs benne a könyvben

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság márciusi előadástjén, a szerző könyvének, „A türelmi rendelet”-nek megjelenése alkalmából tartott előadás.

Már sokszor hasonlították egy történeti monográfia megírását, de általában a történetírói tevékenységet is a házépítéshez. Ezért szokás beszélni a forrásadatok kibányászásáról, az anyag összegyűjtéséről, gondos alapvetésről, tervszerű elrendezésről s szoktuk reményünket kifejezni, ha részletkérdésekkel foglalkozunk, hogy az eredményeket, mint köveket avatott mester bizonyára sikerrel fogja beilleszthetni a magyar mult büszke épületébe. A hasonlat, amely szemléletessé próbálja tenni a szavak ezreinek egymás mellé rovasát, kifejező s több egyszerű szóképnél. Valóban a lényegre utal. Arra, hogy a történetírás, amióta tudománnyá lett, nem üres retorizálás, nem játék csillogó, de hamar szétpattanó szappanbuborékokkal, hanem fáradságos előkészületeket kívánó munka, amely próbára teszi mindenki erejét. De a hasonlat azt is érzékelteti a laikussal, hogy a történetírás, ha szakszerű óhajt maradni, nem érheti be a kész eredmények egymás mellé helyezésével, sőt még azzal sem, hogy az elődöktől emelt épületet divatos színt árasztó reflektorok fényével világítja meg. A történettudományban nem lehet a valóságot kulisszákkal pótolni, sem az élethűséget világítási effektusokkal, akár vörös, akár zöld fényt árasztanak is a Jupiter-lámpák. A történetírás-hoz, éppen mint a házépítéshez, szabad levegő, ragyogó napsütés kell, és anyag, amelyet fel lehet használni.

Magától értetődően a forrásanyagoknak nem minden kis töredéke értékesíthető. Sok adatról derül ki, hogy felesleges. Nem azért, mert ellenkezik az épület stílusával s megtörné az egységet. A történetírónak, éppen mert közvetlenül veszi kezébe a nyers anyagot, eszébe sem szabad jutnia, hogy azért vessen el egy adatot, mert az nem illik be első elgondolásába. Akkor jár el helyesen, ha keresi a magyarázatot, hogy az illető tanúvallomás miért ellenkezik száz mással s felismerve az okot, megtalálja a helyet is, ahová azt úgy helyezheti be, hogy a harmónia nem vész el. Vagy, ha kiderülne, hogy az egyetlen bizonyíték fontosabb sok másnál, habozás nélkül módosítja terveit. Vannak azonban olyan adatok, amelyek csak még határozottabbá teszik a már nyilvánvaló tényeket. Ezeket már teljes joggal lehet mellőzni. Ugyanígy a tárgyhoz nem tartozókat is, amelyek beillesztése olyasféle eljárás volna, mintha valaki egy klasszicizáló stílusú épület sarkára gótikus tornyot ragasztana. Ilyen szándékosan kirekesztett adatok minden nagyobb munka elkészülte után fölös tömegben maradnak. Az olvasónak aligha van róluk sejtelve s ez is a helyes. Az volna a baj, ha észrevenné, hogy az író jegyzeteiben és emlékezetében szétdobált anyag halmozódik fel, amelynek sokszor csak egyetlen sorsa lehet: a feledés. Ami nincs bent a könyvben, az

méltán maradt ki. Persze azért megesik, hogy a történész mégis fontosnak talál egy problémát, amelyet könyvében csak érintett, de hosszasabban, éppen az aránytalanság elkerülésére, nem foglalkozhatott vele s utólag, külön tanulmányban, tüzetesen ír róla. Visszatér hozzá, akár mint kedvelt alakjaihoz a regényíró, aki néha szintén nem tudja megállani, hogy modern mondaciklusa befejezése után az epizódfigurákat utólag fel ne vonultassa hősei bőrzéjére.

Nem ilyesféle meggondoltan kihagyott adatokról, tényekről vagy akár fejlődéssorokról óhajtok szólni, hanem arról, amire csak az eredményből lehet az olvasónak következtetnie. Visszatérve a hasonlatra: Egy házról a laikus is megállapíthatja, hogy milyen terv és elgondolás szerint épült. Csak be kell lépnie és szét kell néznie; az építés rajzaira, magyarázatára nincs szüksége. A történeti monográfia szintén bizonyoságtevés az író felfogásáról; bárki megismerheti, éppen csak el kell olvasnia a könyvet. Nem tanúskodik azonban a munka arról, hogy miképpen keletkezett, miért lett olyan, amilyennek az eredmény mutatja. Nem pedig azért, mert tervrajzát nem is lehetett előre elkészíteni úgy, mint ahogyan a mérnöknek arra módja volt. Mivel a történettudományban minden a forrásanyagtól függ, s mert ennek részleteit ismételten és különböző szempontból is vizsgálat alá kell venni, a szerkezet a munka folyamán állandóan változik. Az eredmény más lehet, mint ami vizsgálódásaink kezdetén valószínűnek látszik, a kész munka pedig hallgat arról, hogy az író milyen meggondolások alapján változtatta meg terveit. Az előszó tartalmazhat ugyan egy-egy elejtett megjegyzést, öngazolást, vagy védekezést a kritikusokkal szemben, az első vázlattól a könyv végleges formájáig vezető út azonban rendesen rejtve marad a világ előtt. Pedig tanulságos lehet a kívülről számára megfigyelni a kutatót munkája közben, észrevenni, hogy milyen hibákat sikerült elkerülnie, viszont — legjobb igyekezése ellenére — milyeneket követett el.

Mint minden történetkutatói feladat, a türelmi rendelet és az 1791-i vallásügyi törvény keletkezésére, történetére vonatkozó forrásanyagának az összegyűjtése s bevezető tanulmány kíséretében való kiadása is kezdetben — 1929-ben nyertem el a megbízást Társaságunk elnökségétől — rendkívül egyszerűnek látszott. Könnyűnek, mert a türelmi pátensről szóló osztrák történetirodalom alapján a rendelet kiadásának körülményeit mindenki tisztázottnak tartotta s mert másrészt az 1790/91-i híres országgyűlés vallásügyi tárgyalásai sem voltak ismeretlenek Irinyi, Marczali művei után. Úgy lehetett gondolni, hogy az osztrák örökostartományok érdekében kiadott rendelet utólag Magyarországon is érvényes lett, a protestánsok nálunk keveseltek s ezért József halála után helyébe a vallásszabadságot biztosító törvényt hozták meg és szentesítették II. Lipóttal. A kiindulópont tehát az volt, hogy a magyarságnak a cselekvő szerepe csak 1790-ben kezdődött. Ezért is fogtam először az országgyűlési tárgyalásokra vonatkozó

anyagának az összegyűjtéséhez, még pedig az Országos Levéltárban, ahová II. Lipót bizalmas kabinet-i iratai az osztrák-magyar levéltári egyezmény értelmében az 1920-as években hazakerültek.

A feltevés azonban tévesnek bizonyult, amidőn a bécsi általi levéltárban megkezdtem kutatásaimat. Hamarosan kiderült ugyanis, hogy a magyar állapotoknak, sőt magyar embereknek nagy, döntő szerepük volt a lavina elindításában, másrészt pedig az is gyorsan bebizonyosodott, hogy a pátenst után nem lehet pontot tenni, mert céltudatosan kiadott újabb és újabb rendeletek követték, közben időnként, ellenmondó parancsok is. Most érkeztem el oda, ahová, úgy látszik — sajnos — minden kutatónak el kell jutnia: annak felismeréséhez, hogy a régi irodalmat félre kell tenni, mert inkább gátol, mint segít s hozzá kellett fogni a József egész protestáns egyházi politikájára vonatkozó forrásanyag összegyűjtéséhez.

II. József kormányzási módszere nem terra incognita. Közismert, hogy a Staatsrat volt mellette a legfőbb tanácsadó testület, amely az alsóbb kormányhatóságok felterjesztéseit votumokkal kísérte s így döntését előkészítette. Magától adódott tehát, hogy az államtanács működésén keresztül próbáljam megfigyelni a jozefinista egyházpolitikát. Az anyag teljességére törekvés megkívánta az 1780-tól 1790-ig terjedő időből minden egyes protestáns vonatkozású magyar és örököstartományi akta átvizsgálását. A kivonatolás, lemásolás vesződséges munka volt, de megérte a fáradságot. Minden elhatározás, valamennyi parancs kiadásának körülményei tisztázhatók voltak így. Meg lehetett állapítani, ki volt a kezdeményező, az alsóbb hatóságok mit javasoltak, az államtanácsosok mily véleményt nyilvánítottak és József kire hallgatott. Tanulságos volt a tanácsadók kézírását olvasni, mert a hosszabb-rövidebb votumokból lassan kibontakozott íróik felfogása s akik eleinte semmitmondó nevek voltak, mint Gebler, Kressel, Löhr, lassan egyéniségekké formálódtak. Végül már előre sejtette az ember, hogy adott esetben melyik kb. mit fog tanácsolni.

De a legfontosabb talán mégis az, hogy a császárnak a felfogását is meg lehetett ismerni, személyes szerepét pedig tisztázni. Az akták tanúskodása ebben a tekintetben kétségbevonhatatlan. Ha az államtanács-i votumok végén József írásaival azt találjuk: nach Gebler, ez bizonyossá teszi, hogy az ellentétes vélemények közül Gebleré nyerte meg tetszését s ennél fogva a kibocsátandó parancsot ennek tanácsa alapján szerkesztették meg. Máskor, ha az egész államtanács ugyanazt javasolta s József csak nevét írta, vagy kézjegyét helyezte a határozat tervezete alá, nyilvánvalóan még kevesebb személyes szerepe volt a döntésben. Ellenben ha a rezolúció-tervezeteket áthúzta, és sajátkezűleg írta rendelkezését az aktára vagy valamelyik titkárával, sok törlés, javítás után íratott ilyent, akkor legegységesebb elhatározásáról értesülünk. Ilyenkor már közvetlen közelből látjuk magunk előtt a császárt. Néha csak szavakon fordult meg a dolog, de sokszor ezek is igen fontosak voltak. József személyes szerepének a tisz-

tázása azt mutatta, hogy neki valóban döntő szava volt az új egyházpolitika kezdeményezésében, de egyszersmind az irányzat győzelmében is. A sok aprólékos megfigyelés után emberre, sőt rokonszenves emberré lett a császár. De ezenkívül tévedések is eloszlottak. A régibb történetírás általában úgy fogta fel, a külföldi még nagyobb mértékben, mint a hazai, mintha a József nevében kiadott valamennyi rendelet az ő egyéni elhatározása lett volna. Így értelmezte azokat a máig legkitűnőbb József-biográfia szerzője, az orosz Mitrofanov is. Ő Nagy Frigyes és Katalin kortársában a felvilágosodott uralkodót kereste s egész életművéből, vagyis rendeleteinek óriási tömegéből rekonstruálta egyéniségét. Ez a módszer nem helyes, mert alsóbbfokú hatáság, pl. a magyar kancellária, a galíciai gubernium vagy az osztrák—cseh kancellária is kibocsáthatott oly utasításokat, amelyek József nevében kelttek, de az uralkodónak sejtelve sem volt róluk. Csak azt fűzhetjük nevéhez, amiről valóban volt tudomása, gondolkozásmódjának jellemzésére pedig elsősorban az használható fel, amit mások ellenére határozott el. Az eltérések jelentőségét azonban az egyes esetek gondos megállapítása után lehet csak lemérni. Ha így járunk el, a következetlenség vádja is elesik, amellyel — a türelmi politika egyes töréseieért — Berlinben illették Józsefet. Kiderül ugyanis, hogy azok a rendeletek, amelyek a türelmi pátenst egyes kedvezményeit visszavonták, József tudta nélkül láttak napvilágot, vagy mert klerikális tanácsadói megtévesztő állításokkal félrevezették őt. Annál jellemzőbb a császárra, hogy amikor átlátott a fondorlatokon, sietve és most már igazán személyes elhatározásából, hatálytalanította a protestánsellenes intézkedéseket.

A bécsi akták alapján, úgy látszott, maradék nélkül körvonalazható a József-kori egyházpolitika alakulása. Valóban, a türelmi rendeletnek nincs egyetlen szava, amelyről a legpontosabban ne lehetne megállapítani, hogy ki mondotta ki először, hogyan és miért került kapcsolatba az utána következőkkel. Tanácsos volt azonban ellenpróbát csinálni, vajjon elnézésből nem maradt-e ki egy-egy fontos rendelkezés. Ebből a célból a helytartótanácsnak, tehát a központi közigazgatási hatóságnak azon gyűjteményét vizsgáltam át, amely az elvi jellegű rendeleteket tartalmazza. Az eredmény bizony elég lehangoló volt: Kiderült, hogy a megyék és városok kaptak oly fontos parancsokat is, amelyeknek az államtanácsban nem volt nyomuk. Fel kellett tenni, hogy szerzőjük vagy más hatóság volt, vagy József tanácsosai megkérdezése nélkül adta ki őket. Talán elég lett volna csak a kritikus rendeletek eredetét kutatni, azonban ez a megoldás nem látszott megnyugtatónak. Mivel tiszta képet csak a teljes anyag alapján lehet szerezni, nem volt más hátra, mint a magyar és az erdélyi kancelláriák egész vallásügyi anyagát átvizsgálni s így az Országos Levéltárban megismételni a Bécsben elvégzett munkát. Ez most már könnyen ment, mert a bécsi összefoglaló akta ismerete után a kancelláriai előterjesztésekkel könnyen lehetett végezni.

A rendszeres vizsgálat során azután a homályos pontok megvilágosodtak s előkerültek azok a legfelsőbb kéziratok, amelyeket József az államtanács tudta nélkül bocsátott ki.

De tisztázni lehetett most már a kancelláriának jelentős hatáskörét, sőt tevékenységét is. Az államtanácsi akta a személytelen kancellária felfogását tartalmazta, az eredeti fogalmazványok azonban felvilágosítottak, hogy kik szerkesztették az előterjesztéseket és befolyásolták a dikasztérium felfogását. A homályból és névtelenségből egyéniségek léptek előtérbe. De már nem németek, hanem a kor legkitűnőbb magyar bürokratái: Ürményi, akit eddig csak mint Mária Terézia közoktatási reformjának értelmi szerzőjét ismertünk s aki mint egyházpolitikus, most a regnum Marianum hívének, a protestánsok meggyőződéses és éleseszű ellenfelének bizonyult, azután a protestánsbarát, felvilágosított Pászthory, Kazinczynak a pártfogója, a magyar nyelv hivatali érvényesülésének lelkes harcosa. A jozefinista egyházpolitika alakulásának megrajzolásához, ennek a forrásanyagának a birtokában, most már hozzá lehetett fogni. Így készült el a könyvnek a gerince.

Volt azonban egy kérdés, amely elől nem lehetett kitérni: miért vallott József más felfogást a vallási türelemről, mint anyja, Mária Terézia? Erre a kérdésre az akták nem adhattak feleletet. Sokáig úgy látszott, hogy be kell érni általánosságokkal s egyszerűen a korszellemre, a felvilágosodásra hivatkozni. Szerencsére az elvek, amelyek Józsefnek anyjához intézett leveleiből kihámozhatók, kapcsolatban a neveletésére vonatkozó adatokkal, arra utaltak, hogy a német természetjogi tanokban kereshető toleranciafelfogásának az eredete. Az egész 18. százdi természetjogi irodalomnak az áttanulmányozása súlyos türelempróba lett volna. De mert a kutató a szerencse pártfogására is számíthat, sikerült ráakadni Pufendorf Sámuelnek a természeti vallásról és a vallási türelemről, mint politikai elvről szóló munkájában a Józseftől vallott gondolatokra. Az összehasonlítás szerint József türelmi felfogása nem a francia felvilágosodásból s nem vallásellenességből sarjadt, hanem a német természetjog oly protestáns képviselőjének tanításából, aki mélyen vallásos volt. Pufendorf és József szellemi kapcsolata, bár egy évszázad volt köztük, a császár egyéniségének a megértéséhez is közelebb vitt. A külföldi tudományos köröket, azt hiszem, ennek a kapcsolatnak a tisztázása érdekelheti elsősorban.

A munkát ezzel be is lehetett volna fejezni. Tanácsosnak látszott azonban bevezetésképpen utalni a Mária Terézia-kori egyházpolitikára, hogy a változás, a türelmi korszak jelentősége az összehasonlítás alapján annál szembetűnőbb legyen. Röviden jellemezni a barokk kor politikáját, összefoglalni az eredményeket, könnyű feladatnak látszott. De nem sokáig. Az irodalom tanulmányozása után ugyanis kiderült, hogy a 18. századi magyar protestantizmus életének csak nagyon kevés problémáját ismerjük, másrészt meg az egyházpolitika sok fontos részletének is homály-

ban kell lennie, ha még azt sem tudtuk, hogy a Carolina Resolutio mellett, noha pontjait is megtanultuk az iskolában, volt egy titkos, csak a kancelláriához szóló utasítás. Mivel a bevezető fejezetnek nem lehet feladata egy egész évszázad képét részletesen megrajzolni, viszont általánosságokkal, közismert dolgok felemlítésével sem illett volna megelégedni, kísérletet tettem, hogy a közkeletű egyháztörténet és egyházpolitika-történet helyett olyan áttekintést adjak, amely társadalmi képződményt is lát az egyházat szolgáló csoportokban. A módszer, egyháztörténetet szociológiai szempontból írni, nem új, mivel korábban már próbálkoztam azzal, hogy a középkori magyar egyház életét ily felfogással tekintsem át, de mert ezeknek a kutatásoknak az eredményét még nem volt alkalmam publikálni, a türelmi rendelet bevezető része mégis csak az első alkalom, hogy a szakemberek eldönthessék, van-e jogosultsága az említett felfogásnak. Bár érdekelt fél vagyok, azt hiszem, szabad legalább egy évrre hivatkoznom. Arra, hogy a rég ismert adatok, pl. az iskolákról szóló megemlékezések is, az új elrendezésben új színt nyernek.

De ha van részletes bevezetés, nem maradhat el az összefoglalás, amely számot ad, vajjon módosult-e a türelmi korszakban a protestantizmus belső élete, szervezete, felfogása, s ha igen, hogyan. A kérdést azért is tisztázni kellett, hogy le lehessen mérni, volt-e életerő a protestantizmusban, reagált-e a kezdeményezésekre, vagy lomhán hagyta-e, történjék vele az, amit a császár akar. A kísérlet, egyetlen évtized belső mozgalmaival foglalkozni, szinte vakmerőnek látszott, hiszen sem az előzmények, sem a 19. századi fejlemények nem kerültek még a kritikai vizsgálódások körébe. A forrásanyag bősége azonban könnyűvé tette a tájékozódást. A 18. századi vezető protestáns családok levéltáraiban ugyanis oly gazdag anyag rejtőzik, hogy annak segítségével tüzetes monografiák is készíthetők a protestantizmus szellemi életéről. Főleg a Rádayaknak a Ráday-könyvtárban és Zay Péternek az ev. egyetemes egyház levéltárában őrzött iratai nyújtottak biztos támaszt. A megfigyelések szerint a magyar protestantizmus élénken reagált minden kezdeményezésre, s rajta volt, hogy haladjon a korral. Pl. eddig úgy tudtuk — Révész Kálmán kutatásaiból —, hogy az ú. n. lengyel disszidens-kánonokat csak 1790 óta ismerte a magyar protestantizmus, amikor t. i. Őri Fülöp Gábor latinul kiadta a felvilágosodásnak ezt a tipikus egyházi törvénykönyvét. A most előkerült adatokból azonban kiderült, hogy már 1781-ben lefordították Pozsonyban latinra, egy bizottság pedig alapul vette az új evangélikus egyházi törvények kidolgozásához. Vagyis az időköz egy-egy külföldi „modern” kísérlet és a hazai megmozdulás közt sokkal csekélyebbnek mutatkozik, mint korábban gondoltuk. Ugyanakkor azonban az is nyilvánvalóvá lett, hogy minden külföldi hatás ellenére a magyar protestantizmust hagyományai éltették, s bevált intézményeit nem volt hajlandó tetsetősebbekért feláldozni. Új és régi közt a szintézist úgy iparkodott megtalálni, hogy a forma megfelelően egyéniségének. Oly ta-

Mályusz Elemér: Ami nincs benne a könyvben

nulság ez, amely meggyőzően bizonyítja 18. századi protestantizmusunk magyarságát.

A tulajdonképeni munka ezzel be is fejeződött. Hátra volt azonban megvizsgálni, vajjon az elért eredmények nem módosítják-e a 18. századról vallott közfelfogást. Ha eddig a magyar történet általános keretei közé iparkodtunk korszakunkat belehelyezni, most, a végső fokon, meg kellett állapítani, fenntarthatók-e ezek a keretek. A forrásanyag itt már nem segít a történetírónak, most magára van hagyatva. Választhat, megretten-e a hatalmasok tekintetétől és a tömeg kődobásaitól, vagy kimondja meggyőződését. A választás nem nehéz, még csak gondolkozni sem lehet rajta. Ezért kellett visszautasítani az újabb kísérleteket, amelyek a 18. századi ú. n. magyar barokkot tetszetős színekkel próbálták átfesteni s rá kellett mutatni, hogy ebben a korban a magyar protestantizmust nem tűszúrások érték, hanem halálosnak szánt csapások, akár mint ma Erdélyben a magyarságot. De azt is ki kellett emelni, hogy a bécsi barokk civilizatórikus működésével, a gyarmatosok ezreinek betelepítésével az ősi magyar lakosság tervszerű szétszórása, földönfutóvá tétele járt együtt. Majd meg kellett állapítani, hogy a vallástürelmet, amelyet, mint rendszert, József oly hősies elszántsággal tudott csak megvalósítani, a magyarság a saját erejéből és elgondolása szerint nyolc évtizeddel korábban, Rákóczi Ferenc idejében megteremtette már, következésképp a 18. századi vallási elnyomás, az ú. n. barokknak az uralomra juttatása nem volt magyar érdek. Amikor erre vonatkozó meggyőződésemet először kifejtettem, bíztam abban, hogy az idő nekem fog igazat adni. Talán nem is csalódtam. Ha más nem, a közelmúltban szerzett tapasztalatok, hogy a németiség — sajnos — átvette az ú. n. bécsi történetfelfogást s a Habsburgok kolonizációs működésében német munkát lát, kell, hogy revízióra bírják a 18. századi magyar barokk híveit. De ha nem így volna s ma is egyedül állanék felfogásommal, akkor is erről teszek hitet. Egyszerűen azért, mert igaznak tartom.

Mályusz Elemér

Krisztusnak vagyon mind serege, íródeákja, hadnagya, jobbágya, strázsaállója, de más szertartással, hogynem mint a földi királyoknak. A Krisztus vitézlő serege csak az ő szava, beszéde, szent Igéje, kit kiterjesztett falukra, városokra. Mely beszédnek oly nagy ereje vagyon, hogy valamit mond, mind meg kell annak lenni, akár embernek, akár angyaloknak, akár ördögöknek, akár töröknek, tatárnak, tengernek, szélnek, fájknak, vadaknak, virágoknak és veteményeknek parancsoljon.

(Bornemisza Péter)

Az író és a regényhősök

Sőtér Istvánnak a mult évben regénye jelent meg, — a „Fellegjárás“. Főleg az a kifogás hangzott el a könyv ellen, hogy aiaiakjai nem élnek. Céltalan volna vitába szállani az ítélezőkkel, Sőtér regényhősei, a Mihályok, Méliuszok, Flóriánok, Konstantinok valóban inkább árnyékok, mint húsból-vérből való emberek; valóban nem élnek, inkább ködlenek, gomolyognak, oly bizonytalanul, oly szétoszlón, mint a köd, mint a pára. Nyoma sincs bennük az állandóságnak, az azonosságnak, körvonalaik elmosódnak és összefolynak. Az ítélezők nem túloztak, a figurákat alig vagy egyáltalán nem lehet megkülönböztetni egymástól, egyikük sem válik ki éles, határozott vonalakkal abból a puha, ködszerű gomolygásból, amely elválaszthatatlan tőlük, mert ez maga az életük, legvégső lényegük.

De vessük fel a kérdést, vajjon egyedül az író felelős a regényhősök bizonytalan, egybefolyó voltaért? Vajjon nincs-e ennek a ködszerűségnek, ennek a határozatlanságnak valami mélyebb, az írótól független oka? Vajjon az író, akit mint sikertelen emberábrázolót megrónak, bűnös-e vagy inkább áldozat? Ami következik, próbálkozás választásra.

Sokszor töprengtem rajta, mit ajánlhatnék, ha valaki tanácsért jönne hozzám, melyik magyar regényt olvassa el, hogy életünket azon keresztül megismerhesse? Ismét átlapoztam régen olvasott könyveket, ifjan maradottakat és gyorsan elhervadtakat, belepillantottam jegyzeteimbe. Hasztalan, fáradozásom kárbaveszett. Az eredmény néhány újabb kérdés felbukkanása volt: van-e olyan magyar regény, amelyben éppúgy benne van, éppoly sűrűn, éppoly félreérthetetlenül, a magyar glóbus levegője, mint Dosztojevski, Baizac regényeiben az orosz, a francia élet? Kielemezhető-e, a magyar lélek, minden szövevényével, gátlásával, érényével, jó és rossz tulajdonságaival regényeinkből? Tanítanak-e regényeink, a mi saját, külön életformánkra, mint ahogy a franciát, az angolt — francia, angol életre tanítják a regények?

A válasz csak tagadó lehet mindezekre a kérdésekre. A magyar lélek túlárad a regény megszabta kereteken, mint szűk mederből a folyó, de nemcsak több, hanem különbözik is a regények tükrözte magyar lélektől. Szokatlanul hangzik, de regényeinkben hasztalan keressük magunk, barátaink, ismerőseink életét, ami a szemünk előtt történik s aminek tárgyilagos nyoma marad az újságok híryanagában s a döntvénytárakban. Két magyar nép van, két Magyarország, két Budapest; egyik a való világban, a másik az irodalomban. S ezt a két népet és ezt a két országot a rokonságnak alig egy-két szála fűzi egymáshoz. Úgy látszik, élet és irodalom közé áthághatatlan szakadék süppedt. Mi az oka, hogy egyik parttól a másikig oly óriási a távolság?

Mindez túlzásnak tűnik fel, hiszen nem lehet kétségbevonni, hogy regényeinkben minduntalan felbukkannak az életből kira-

gadott figurák, emberekre ismerünk rá, itt vagy amott egy-egy helyre vagy hangulatra. De ezek az ismerős figurák, tájak, hangulatok csak csillagként szétszórt fénypontok a nagy és idegen sötétségben. A részletek gyakran igazak, gyakran sokatmondók, ami még nem jelenti azt, hogy az egész így igaz s hogy a magyar élet sajátos levegője benne volna ezekben a könyvekben. A levegő, amely oly bőven, oly forrón árad francia, orosz vagy angol regényekből, hogy olvasás közben néha úgy érezzük, mintha együtt élnénk a hősökkel, mintha kiléptünk volna életünk korlátai közül, mintha franciákká, oroszokká, angolokká változtunk volna. A mi regényeink csak másodsorban, mintegy véletlenül foglalkoznak a voltaképeni tárggyal, legyen az egy ember, egy család, falu vagy város. Az író minduntalan magára tereli a figyelmet, oldalbabók, ha ritka szó, találó hasonlat kerül tolla alá; ha okosat mond, aláhúzza; tudásával, ilyen vagy amolyan jártasságával dicsekszik. Egyszóval minduntalan odaáll alakja elé, akit a szó szoros értelmében nem hagy érvényesülni, mintha nem alkotása, hanem versenytársa volna. Az olvasó számára nincs menekvés, kénytelen az íróra gondolni. Nekünk csak regényíróink vannak, regényünk nincs.

Most folytassuk az előbbi játékot. Milyen könyvet adjak a kezébe a kíváncsi szellemnek, aki a német, az olasz vagy a spanyol életet szeretné megismerni ugyancsak egy regényen keresztül? A tanácstalanságnak, a tehetetlenségnek ugyanaz az érzése fog el, mint az előbbi esetben. Nem ismerek olyan regényt, amely mintegy bevezetne az olasz, a német, a spanyol életbe, amely meg tudná teremteni köztem, az olvasó s egy idegen nép között a megértés, a barátság kapcsolatát. Ne hivatkozzék senki a Faustra vagy a Don Quijotera, ez a két remekmű valóban magában foglalja a német és a spanyol nép lelkét, de más módon, más formában, mint ahogy mi kutatjuk, olyanformán, mint a konyak a szőlőt, vagy a szilvórium a szilvát.

A kérdésre nem feleltünk meg: miért árad a francia, az orosz, az angol élet másodrangú, sőt olykor ponyvairók munkáiból is és miért hiányzik a hazai élet íze, levegője, színe, szaga a legjobb magyar, német vagy román írók műveiből? Mi a titka, hogy van orosz, francia, angol regény s hogy a többi nemzeteknek nincs sajátos, minden mástól megkülönböztethető regényformája?

A magyar élet épügy kitermelte sajátosságait, jellegzetes embertípusait, mulatságos vagy szomorú figuráit, mint az orosz vagy a francia. Noha jellegzetesen magyar, jellegzetesen olasz regényt nem ismerünk, mégsem tagadhatjuk, hogy jellegzetesen magyar vagy olasz magatartás van, hogy vannak olaszok és vannak magyarok, akik annyira magukon hordják népük megkülönböztető vonásait, hogy elképzelni is alig lehetne őket hazájukon kívül. Senki sem vonhatja kétségbe a német szellem létezését és éppígy van spanyol vagy román szellem is. A rejtély azonban továbbra is megoldatlan: — miért nyilatkozhatik meg ez a szellem a műveltségnek minden területén s miért homályosul, miért

torzul el, amidőn a regény adta keretekben kellene megnyilatkoznia? Miért van német filozófia és miért nincs német regény? Alig hihető, hogy a kitűnő magyar, német, olasz vagy spanyol írókban volna a hiba. De ha tehetségük, írástudásuk megvan hozzá, akkor miért nem tudják megírni hazájuk életét, belelopni írásaikba azt a hangulatot, amit mindennél a világon jobban ismernek, hiszen mint a levegő körülveszi, bölcsőtől a sírig elkíséri őket?

Próbálkozzunk a túloldal felől. Ha a hibát nem leljük az alanyban, bizonyára a tárgyban kell keresnünk. Ha az írot nem marasztalhatjuk el, akkor bizonyára az életből hiányzik valami, hiszen a regény az alany és a tárgy küzdelmének, egymásra hatásának eredménye.

Mi az író nyersanyaga, amiből, mint márványból a szobrász megmintázza alakjait? Más nem lehet, mint a különféle tapasztalatoknak, benyomásoknak a gyerekkortól a mai napig leszűrődött tömege, amely egyszerre anyag és forma. Az író nem függetlenítheti magát tőle, hiszen az életet jelent számára, gondolkodásmódot és gondolatot, érzésmódot és érzést egyidőben.

A regénynek az a válfaja, amely emberek életén, emberek jellemén keresztül közelíti meg mondanivalóját, szorosban, elválaszthatatlanul összefügg a közösség életformájával. Így az író és hősei között eleve adott viszony van, a nyersanyag megköti az író kezét s csak egyben-másban hagyja szabadon. A regény volta-képen nem más, mint az író életstílusának lecsapódása. Az író életstílusa viszont alapjában, elveiben, elvontan nézve még akkor is megegyezik a közösség életstílusával, még akkor is ennek elemeiből tevődik össze, ha az író fellázadt, ha tudatosan szembefordult közösségével. Regény és életstílus szétszakíthatatlanul összetartoznak, egymásba fonódnak, mint a szőnyeg színes szálai. Az író akarva-akaratlan a közösség életét másolja és soha, semmiképen nem hagyhatja el azt a kört, melyet mint határt, a közösség életstílusa szabott meg.

Valóban ennyire könnyörtelenül meg volna kötve az író keze? A gyakorlat nem ezt bizonyítja. Ellenkezőleg éppen amiatt panaszkodtunk, hogy az íróknak csak igen ritkán sikerül közösségük életét sikeresen megírni. Az ellenmondás látszólagos. Teljesen az írotól függ, hogy szembenéz-e a nehézségekkel vagy kitér előlük. Ebben szabad. Megteheti azt, amit Móricz Zsigmond vidéki regényeiben, belelophatja a magyar vidék unalmába, zsíroságába, töppedtségébe azt a mitőlünk gyökeresen idegen, a kirobbanásra kész, idegesen reszkető türelmetlenséget, amely ott izzik, ott duzzad napról-napra az unalom csendes felszíne alatt. Az izgalomnak és a tunya mozdulatlanságnak ezt a különös keverékét jól ismeri mindenki, aki francia réalista vagy naturálista regényeket olvasott, ha mást nem a Bovarynét s egy-két Maupassant-novellát. De ha a léghört ez az idegen, nálunk ismeretlen hangulat adja, miképpen ismerhetne rá az olvasó e regényekben a saját életére? Hasztalan esznek magyar ételeket, beszélnek ilyen vagy

amolyan ízesen, hasztalan cigányoznak, dáridóznak, törik a poharat a magyar vidék külsőségeiben oly jellegzetes alakjai, elvesznek, eltorzulnak az idegen levegőben, amely nem az ő elemük, kínlódnak, mint a szárazföldre vetett hal.

Számosan realistáink közül, élükön a mesterrel, Mikszáthtal, megelégszenek a jellemzés néhány betanult fogásával; a realista szemléletet a realizmus kelléktárával helyettesítik. Ezt az írásmódot legtalálóbban neobarokk realizmusnak nevezhetnénk. Mások a hangulattal együtt az alakokat is idegenből hozzák. Kiszakítanak egy darabot Párisból vagy Londonból, elültetik Budapesten vagy Szegeden, ahol szétázik a középeurópai vízenyősségekben. A legkedveltebb kibúvó a szóregény. Ennek a műfajnak, mely napról-napra több tért nyer, Szabó Dezső a klasszikusa. Az író, hogy betöltse a mindent elnyeléssel fenyegető, a lehangoló, elcsüggesztő ürességet, az egész és a részek egymással vetélkedő ürességet, annyit beszél, oly őrzöngve, oly színesen, oly megszállottan s annyira a kor nyelvén, hogy az avatatlan végleg meggyőzve teszi le a könyvet. A szóregény látszik a leginkább magyarnak, sőt sajátosan magyarnak. De ne keressük az eredetiséget a hibákban, reménytelen vállalkozás volna. Betegséget lehet színlelni, az egészséget nem. A szóregény époly lendülettel virágzik szomszédunkban, Romániában, akár nálunk.

Amidőn viszont az író nem akar élni sem egyik, sem másik fogással, ha úgy írja le az embereket, ahogy nap-nap után látja őket, ha azokat választja hősökül, akikkel találkozott kószálásai közben, akiket maga ismer s nem olvasmányai visszakisértő alakjait, — az eredmény olyanszerű kódös bizonytalanság lesz, mint a „Fellegjárásban“, még egynehány más regényben 's különösen Krudy egy-két írásában: — a regényhősök nem élnek igazi életet, imbolyognak, lengenek, mint a kísértetek. Valami megfoghatatlan, de szörnyű iránytalanság, középponttalanság jellemzi őket, úgy élnek, „ahogy nem lehet élni“, hihetetlenek, valószínűtlenek oly mértékben, hogy olvasás közben az a gyanú támad, mintha nem a regény hőse, hanem az író szenvedne valamilyen betegségben, ha másban nem, modorosságban.

Egy francia, egy orosz, egy angol az életből, úgyszólván át-sétálhat az irodalomba. A választásra sem kell különösképen ügyelnie, jóformán bármelyik hazájabeli regényben tovább élheti a maga megszokott életét, nem kellene lemondania szórakozásairól, bogarairól sem. Élet és irodalom között semmi zökkenő nincs, nincs árok, amelyet mélyet lélegezve át kellene ugorni, tele félelemmel, hogy nem érjük el a túlsó partot. Az élet csupán megszépül és megtisztul, miközben irodalommal válik, nem sikkad el. Ahányszor oroszokkal hozott össze a sors, itthon vagy idegenben, mindig találtam közöttük egy-egy Csehov- vagy Dosztojevszki-alakot. A franciákat, akikkel találkoztam, mind ismertem már a regényekből, ismerősként üdvözöltem őket, tudtam, minék örülnek, mitől keserednek el. Sehol máshol nem éreztem, egyedül Franciaországban, az élet és az irodalom mély és tökéletes azonosságát.

De iparkodjon elképzelni a türelmes olvasó, hogy varázslat áldozatává lesz s hátralévő éveit az „Elsodort faluban“ kell leélnie. Kötve hiszem, hogy két-három oldalnál tovább bírná, úgy kellene félig fulladtan kihalászni a vízőzönként áradó szavak ömléséből. És mi történne, ha Móricz Zsigmond valamelyik regényébe parancsolná a gonosz varázslat? Itt már emberek között érezné magát, emberi életet élhetne, de egy-két fejezet után ámulva és megkönnyebbülten venné észre, hogy a feje nyomtalanul elsorvadt; amit eddig elgondolt, azt most megemésztí, ami eddig a lelkiismeretét háborgatta, az testi fájdalommá vált. Minél tovább folytatjuk ezt az áruló játékot, annál bizonyosabbá válik, hogy a magyar regények levegőjében épúgy nem élhetne meg az ember, mint egy más csillagon, egy más naprendszer melegében.

Az író felelős ezért? A magyar író? Akkor nem volna ugyanaz a helyzet Német- vagy Olaszországban. Éltem Olaszországban és ismerem az olasz regényirodalomnak csaknem valamennyi számottevő alkotását. Hány meg hány regényt olvastam végig, miért nem bukkantam rá egyetlen könyvben sem a fiúk közül valamelyikre, akikkel együtt jártunk az egyetemre, evezni s a lányok után? Náluk, olaszoknál épúgy két külön világ, élet és irodalom, akár nálunk, egyikből a másikba csak nagy kerülökkel, áldozatok, hazugságok árán lehet átmenni. Vajjon az irodalom nem jutott el a fejlettségnek arra a fokára, hogy magáévá tudja tenni az életet, vagy az élet nem ért meg még az irodalomra?

Kit írjon meg? Az író társaságból társaságba zarándokol, keze minduntalan a notesz, a ceruza után nyúl. Úgy érzi, paradicsomba jutott, minden pillanat meghozza a maga gyümölcsét, a maga izgalmas leletét, minden második ember téma s a levegő, mely bebonyálja, körülöleli őket, sajátságos, sehonnan sem ismert. A papiros előtt azután kiderül, hogy az, ami a megfigyelt figurák érdekességét alkotja, leírhatatlan, visszaadhatatlan. Az eset izgalmas, különleges, érdekes, de nem irodalmi, inkább tanulmányba kívánczik, mert oly módon bonyolult, hogy azt az irodalom nem bírja el. A fiatal író, aki úgy látta, hogy semmit sem írtak meg ebben az országban s aki titokban azt hitte, többre viszi, mint elődei, most Tantalus keserveit izeleli meg.

Az esetek izgalmasak, de nem irodalmiak. Kell-e pompásabb regényalak, mint a fontolgató ember, aki képzeletét megfeszítve készülődik erre vagy arra, mindent igyekszik előre látni, előre elrendezni, de semmi sem sikerül, amibe belefog, mert mialatt a részletekre készülődött, a lényegesről megfeledkezett? Ezt a lelkiismeretével viaskodó, aprólékoskodó emberfajtát mindenhol megtaláljuk, valamennyi társadalmi osztályban, csak az irodalomból maradt ki. Miért? Mert a figura lényege az, hogy egy óra leforgása alatt háromszor-négyszer követi el ugyanazt a hibát, szórakozottságából csak olyankor riad föl, amidőn a baklövés okozta fájdalom felébreszti, de rögtön ismét elbóbiskol s folytatja, ahol az előbb abbahagyta. Az ilyen embert olyannak megírni, amilyen lényege szerint, sokkal rosszabbat jelent unalomnál, dühöt kelt az

Kolozsvári Grandpierre Emil: Az író és a regényhősök

olvasóban, aki nem érti, mit akar az író s aki szerint „ilyen ember nincsen“. Ebben az emberben az érdekes, a különleges az, hogy milliószor meg milliószor megy neki fejjel a falnak s nem okul, nem tanul tapasztalataiból. Az ilyen embert nem lehet megírni, mert úgy él, ahogy nem lehet élni.

Mindazokban az érdekes, jellegzetes figurákban, akik ott tolonganak az író körül, van valami ilyen, vagy ehhez hasonló vonás, e miatt nem léphetnek át a híg, a bizonytalan valóságból az irodalom sűrűbb, határozottabb valóságába. Mit tegyen az író, ha nem akar hamisítani, fogásokhoz folyamodni, idegen tájak idegen embereihez vagy távoli korok felelőtlenségébe menekülni? Kigúnyolhatja azt a valószerűtlen, már-már elképzeltetlen életformát, amiben mint tejszerű lében, kísértetiesen elrajzolt alakok, szörnyetegek, összefolyó árnyékok ködlenek, gomolyognak, oly élettelenül, tehetetlenül, mintha nem is emberek volnának, hanem árnyékok, akiket leszakított gazdáikról a szél.

Ne az író t hibáztassuk, hanem az életstílust, az embereket, akik úgy élnek, hogy nem lehet őket megírni, ami egyben azt is jelenti, hogy nem tudnak élni. Az egyéniség törései, ellenmondásai mindig kedvelt témák voltak. Vannak azonban olyan törések, olyan elsiklások, olyan ellenmondások, amelyek azonnal képzetlenséggé válnak, mihelyt az életből átkerülnek az irodalomba. Élni bármilyen összefüggéstelenül, szétfolyón, iránytalanul lehet. A való élet sohasem mondhat ellen önmagának, mert az ember testi jelenléte biztosítja az azonosságot, a folytonosságot. Másfelől egészében senki sem ellenőrizheti valaki másnak az életét, — az összefüggéstelenségek tehát rejtve maradnak. A regényben viszont ki van szolgáltatva az olvasónak a hős egész életpályája, húsz év történetét egy óra alatt felülvizsgálhatja s könyörtelenül fejére olvashatja minden apró bűnét. Mindehhez ráadásul egyedül a hős neve az, ami épannyira változatlanul, önmagával mindig azonosan jelen van a regényben, mint a való életben az ember teste. A test birtokában, a valóság nagy és biztonságos felelőtlenségében, ki-ki oly csúnyán, összefüggéstelenül, formátlanul, üresen élhet, amint kedve tartja. Az irodalom sokkal keményebb, sokkal szigorúbb; ami eleszszik az életben, itt könyörtelenül megbosszulódik. Határozott életstílus nélkül nincs regényirodalom.

Kolozsvári Grandpierre Emil

Magyar újdonságok színházaink műsorán

Folyóiratunknak az évad végén már csak a visszaemlékezés szerepe juthat. Mi maradt meg a lázasan beharangozott estékből, ami hónapok színházi forgatagán, napi gondokon túl is közvetlenül fülünkbe esendül még, színpad nélkül is?

Zilahy Lajos (*Gyümölcs a fán*, Pesti Színház), Kodolányi János (*Végrendelet*, Belvárosi Színház) a gyermeket teszi meg drámája igazi hőisévé. Zilahy ezúttal, hatás kedvéért, végsőkéig feszíti a húrt, dilemma elé állít. Két gondolat világít a darabból. A szerelmes, de meddő feleség minden konvencióval szakítani kész, csak hogy gyermektelenségük miatt boldogtalan férje, a híres szociológus, a „hatalmas harmadikhoz” jusson. A másik: a nép főlenye a satnyább előkelőkkel szemben; a szerelmes cselédlány, akitől a gyermek megszületik, nem egyezik bele az örökbefogadásba, magának követeli a gyereket s a nép fogja nevelni, eleven tiltakozásként az úri erkölcsök ellen. Szaggatott jelenetek vetítik ezt a mondanivalót, az író igyekszik semleges maradni, a közönségre bízva a döntést. A társadalom természetesen nem szentesíti az esetet, de okulhat belőle. Példa rá minden tragikus hős, kinek el kell buknia, de mégsem haszontalanul. Ez az emberfeletti aszszony, bár inkább elgondolt, kísérleti lény, mint húsból-vérből való alak, egyben élő tanulság: a *nem meddő* nőknek, kikből, roppant korrektségük ellenére, gyakran hiányzik az ő végtelen hitvesi rajongása és anyaságvágya. Az író szemlátomást hajszolja az ellentéteket, túlságosan bízik a néző megértő jóhiszeműségében, de szándéka nyilvánvalóan nemes, színpadi eszközei pedig legjobb drámáiról emlékeztetnek. Kodolányi János, régebbi darabjaival kapcsolatban, az alsóbb rétegek gyermektragédiájára figyelmeztet. A sok gyerek és a csekély birtok aránytalansága az egyke, az elsatnyulás, a bűnrevetemedés örvényébe szédíti a föld fiát: ime, a népnék, sajnós, régikeletűen mai problémája. Dermesztően zord falusi dráma a *Végrendelet*; a kritika túlzottnak is találta, mintha a szerző rosszabbnak mutatná a népet a valóságnál. De akkor ugyanezt mondhatjuk minden irányműről, mely éppen a cél érdekében pesszimista. Bizony, néhány mesterkéltén halmozott mozzanaton kívül a valóra kellett ismernünk itten. Kodolányi fejlődött a *Földindulás* óta, kivált kompozíció tekintetében; alakjai is élethűbbek, nyelve most is magával ragadó, amellet személyenként egyéni. De talán ideje volna, legalább egyelőre, miliót változtatnia, nehogy feleslegesen ismétlje önmagát. *Nyirő* József egy történelmi mozzanatot választott drámái témának (regényből színpadra alkalmazva), hogy rajta keresztül a mára célozgasson s könnyen *költöző* lelkeket nyugtalanítson. Az *Új haza* (Nemzeti Színház) a hazaszeretet dicsőítése. A honukból kiűzött csíki szé-

kelyek idegenben a jobbnak ígérkező viszonyok közt sem bírják ki, visszatérnek régi otthonukba s vállalják a bizonytalan jövőt, csak hogy hazájukban maradhassanak. Sajnos, nem emberekkel, hanem székely ködmönbe öltöztetett felsőbbrendű lényekkel van dolgunk, épp ilyen valótlanok az ellenség ördögien maszkírozott alakjai, a vadromantika kelléktárából. Mennyire meggyőzőbb lett volna ez a darab, ha az *Elnémult harangok* semmivel sem lanyhább légtörő, de reális hangnemében marad! Így csak a szerző lángoló rögszeretetében, izes nyelvében, egy-két mellékfigura hamisítatlan havasi üdeségében telhetett kedvünk. Meglepetés volt *Csanády* György húsvéti színjátéka, *I. N. R. I.* (Nemzeti Színház). Eltalálta azt a pontot, honnét — a Biblia szelleméhez alázatos hűséggel és mégis eredeti felfogással — legjobban megközelíthető a Megváltó alakja. A külső mozzanatok Jézus földi pályájának utolsó fejezetét tolmácsolják. Jézust elsősorban — s itt mutatkozik *Csanády* megjelenítő érzéke — környezetének lelki válsága avatja főhőssé, amint e sokféle egyéniség az isteni szellemtől hullámoztatva, rajongás, kétség, bűn, önvád közben mind az elkerülhetetlen befolyását, megváltó hatalmát ábrázolja. A Biblia szófukar alakjellemzései, helyzetképei így mozgalmas élettel telnek meg, látszatra lazán is benső összefüggésben. Kivált Mária, Claudia, Pilátus felesége és Júdás vannak finom lélekrajzzal egyénítve. Páros jelenetek, kisebb csoportképek, tömegmozgalmak természetes tagozódással váltják egymást. Igazán szép aránya a szövegűségnek s az áhitat hozzáköltő ihletének; *Voinovich* Géza passiójátékán kívül nincs még egy ilyen szívből fakadt s színpadra ennyire alkalmas Jézusdrámánk. *Galamb* Sándor Mátyás király születése félezeréves emlékének áldozott a Nemzeti Színházban, *Első diadal* c. darabjával. Egész sereg magyar értéknek felfrissítője mintha most is az ideális átdolgozó szerepét vállalná. Nem annyira egyéni ihletből alkotott, bár szerkezet, a sokfelől összefutó szál ugyancsak jelentékeny áttekintő, összefogó találékonyságra vall, hanem inkább féltő gondnal történelem és hagyomány anyagát igyekszik legjobb valószínűség szerint egybehangolni. *Galamb* jól ismeri a kort, az embereket, egyet-kettőt egészen eredetien rekonstruál, hogy csak a remekbeöntött Újlaki Miklós erdélyi vajdát említsük. Mátyás maga nem tud hasonlóan életnagyságú szereppé válni, de meg-megcsillan benne az a komplikált sokrétűsége a kivételes uralkodói nagyságnak, mely majdan szinte mesés hőssé avatja az utókor előtt. A szerző bölcsen tartja a mérleget, így aztán Mátyás „első diadala“, győzelme a fiatal évek legnagyobb veszedelmén, a szerelmen, kedvesen reális-romantikus színt kap, s a két menyasszony-probléma, ádáz pártok ellentétei, szív és korona érdekei a bonyodalmak után megnyugtatóan oldódnak meg. A kor, a színpad ismerője felülmúlta a költőt, a nagy király iránti kegyelet mindhármát. A darabnak őszinte sikere volt, megérdemelten. *Tóth Kálmán* *A nők az alkotmányban* c. vígjátékát szintén *Galamb* Sándor mintaszerű átdolgozásában vitte diadalra a Nemzeti Színház. *Kállay* Miklós Gva-

dányi verses elbeszélését dramatizálta, *Rontó Pált* (Nemzeti Színház). Hősies vállalkozás volt, hősiesebb talán, mint főalakjának valamennyi bravúrja. A szöveg sok mozgalmasságot, színpompát kínál, de szervezesebb drámai szerkezetre nem ad alkalmat, inkább könnyebb opera librettójának való. Amit a kitűnő író ötletesen hozzáköltött, mind igazolt, de a pazar rendezésen kívül így is alig kerekedik a játékból más, mint számottevő könyvdrama, melynek poétikus szépségeit, kivált pompás verselését olvasva élvezhetjük igazán. Örvendünk, hogy Kállay Miklós műve azóta könyvvilágban is napvilágot látott és sok leikes olvasóra talált. A *Papucshős* (Nemzeti Színház) gondolati értékre a *Villámfény-nél* magaslátán mutatja Németh Lászlót. Hőse, akiben az önként, szinte patológiusan vállalt házastársi rabszolgaság egyik ritka változatát adja, valóságos tanulmány, drámai formába kényszerítve. Az elriasztó, de írói teljesítmény azonban a nézővel alig törődve lidérenyomásként üli meg lelkét. Az alakok elég hiányosan, egy-egy éles, megvalljuk, karakterisztikus vonással, de túlságosan magabizó szuverénitással vannak vázolva, s a főhőssel egyetemben mellékhatás-ízük is van. Más síkban ugyanis, rokonságot tartanak Németh László első nagy, művészibb-valóbb világú és berendezésű színpadi művének figuráival. A *VII. Gergely* után mindenestre esést jelent ez a darab, a ragyogó tehetségű, de talán túlságosan termékeny író zseniális kisiklását. Ismétlem: örvendünk pazar gondolatbőségének, éles és új szellemének, s érdeklődve várjuk következő, művészetéhez is méltóbb drámáját. *Asztalos* Miklós, a népszerű történetíró immár másodszer szerepel színpadon. A *Farkaskaland* után jelentékeny fejlődést mutat új darabja, *Alterege* (Kamaraszínház), melyhez Mária Terézi korát választotta háttérül, vígjátéki oldalról. Az esetet nem ismeri a történelem, de úgy van megírva, hogy megtörténhetett volna. Szerelmi kaland körül forog a bonyodalom, melyben II. Józsefnek adja ki magát egy daliás testőr, s a császárnő kegye természetesen megértőn segíti ádáz büntetés helyett egymás karjaiba a szerelmeseket. Asztalos ügyes, érdekes helyzeteket teremt, épkez-láb alakjai jól mozognak, humor-vénája, könnyed játékossága bőven patakszik. *Vécsey* Leo darabjában (*Espresso*, Belvárosi Színház) igénytelenség és befejezettség véglete kap meg. A finom tollú író keveset ígérve sokkal többet adott, mint vártuk. Parányi meséből (az anyagi gondokkal küzdő drámaíró felesége önállósítani akarja magát, de boldogságuk jut veszedelembé, míg idején vissza nem menekül már is derűsebb fészekbe) jellemvígjáték tud lombosodni, erőszakolt helyzetek nélkül is. Kedves kamaradarab ez, szerénysége mellett olyan hibátlan vonalvezetésű, kerek egész, minőt e nemben rég láttunk színházainkban. Megérdemelte a nagy sikert s a külföld érdeklődését is. *Bókay* János termékeny műzsája két vígjátékkal is meglepte közönségét. Mindkettő a színpadon jártas, szellemes íróra vall. Jó szórakoztató, talán túlságosan is az. Kellő pillanatban csattanó élcei gyorsabban váltják egymást, mintsem a vígjáték természete megengedné. Itt általá-

ban mindenki elmés, s ha nem, a maga helyzetét jellemzi frapáns paradokszonokkal; a szellemesség azonban inkább csak el van mondva s kevésbé az alakok jelleméből következik. A *Feleség* (Kamaraszínház) már szinte átment a köztudatba, évadunk legnagyobb közönségsikerét jelenti. Ez valóban komolyabb értékű műve, boszorkányos rutinnal, de még mindig csak igéri a fejlődésre alkalmas tehetségű Bókay igazibb darabját. Csak bírna ellenállni a hirtelen tárt karú alkalomnak, az előre sikerrel kínálkozó népszerűségnek! Az *Első szerelem* (Vígshínház) minden ízében elárulja, hogy a siker forró hevében, sebtiben készült, bár a biztos szerkezet, jellemfestés kárpótlásául kapott változatos mozzanatok s a dialog itt is elismerésre méltók. Bókay beérkezett a közönség egy nagy része számára. Talán most, hogy alkalma van függetlenül, hajszolás nélkül dolgozni, lesz alkalma a kisebbik, kényesebb tábort is meghódítani. *Bibó* Lajos darabjában (*Sasfészek*, Nemzeti Színház) a széles átfogásra, mély jellemábrázolásra s a szerkezetnek klasszikus egyszerűségére törekvés forró becsvágyát érezn. Hőse, egy állítólag nagy művész, holmi fordított Goriot apó, a maga atyai önzésétől elvakultan nagykorúságon túl is zsarnokian szeretné megszabni gyermekei életritmusát. A vázlat szinte hibátlan, az expozíció jó, de a vázlat csak vázzá zsugorodik később, az apa karaktere nincs egyénien motíválva, fejlesztve. Inkább csak egy rögeszmén rágódó ember ez, betegje és nem tragikus áldozata az apai szeretetnek, gyermekei is inkább ápolói, mint rabjai, s kellő pillanatban boldogulni, szabadulni is tudnak tőle, amit ragaszkodásukért meg is érdemelnek. Az apa utolsó szavaiban lobban fel először a hamisítatlan drámai hang, s csak még kirívóbban eszméltet rá a színmű elhangzott álpáthoszára. Rutinosan fejlesztett jelenetek, csaknem szándékolt lazaság a kompozícióban, a dialóg jól kipróbált izes hangja jellemzik *Hunyadi Sándor* darabját. A *Kártyázó asszonyok* (Vígshínház) az életből kimetszett képsorozat, sokfelől összehordva, de egyazon léha világból. Hunyadi csak felsorakoztatja alakjait, egy-egy jellemzőbb vonásukat mutogatva, mintegy műhelyből, félig készen, mint aki nem tartja érdemesnek, hogy többet törődjék velük. Talán legrokonszenvesebb az a fölény, mellyel lenéz rájuk. Halványan itt is érezn Hunyadi tehetségének körvonalaít, ezúttal nem volt tartósabb hatású mondanivalója. *Matolcsy* Andor egy szerkesztőség botránykrónikáján keresztül gyakorolja maró társadalomkritikáját. (*Illetlenség*, Belvárosi Színház.) Részleteiben nem egyszer rokonszenves, néhol feleslegesen nyers miliórajz. A tehetséges szerzőtől többet várunk, főként az élmény művészibb hitelű hangját, az érdekeltség mellézköngéi nélkül.

Egyre apad a szavunk ezekről a darabokról. *Aszlányi* Károly posthumus művét (*Péter*, Vígshínház) baráti szeretet segítette színre, az utolsó simításokkal együtt. Nem érdektelen írás, egyre várakozásban tartja a nézőt, a végső jelenetig. Tehetséges szerző forgácsaiból való, szezonvégi szórákoztatónak, kissé az évad igényesebb időszakába iktatva. *Fendrik* Ferenc darabja is (*Okos*

házasság, Vígszínház) többet ígér, mint amennyit bevált. Mondanivalója bizvást elférne egyetlen felvonásba, a többit csak a franciás könnyedségünek szánt s eléggé lanya bonyodalom fejezetei töltik ki. A fiatal írótól bizonyára sikerültebb darabokat kapunk még. Fodor László látványos, érdekesítő mesével igyekszik palástolni lélekrajzának sekélyességét, erősen Molnár Ferenc motívumhatása alatt (*Születésnap ajándék*, Vígszínház). Babay József falusi életképe (*Furulyaszó*, Nemzeti Színház) az adama hangján forgácsolódik szét; apróbb alakjai sikerültek, kivált egy-két jeles színészünk jóvoltából. Három felvonásra elégtelen eslekmény ez, meglehetősen válogatás nélkül összehordott motívumaival. Egy kiváló színésznőnk, Keresztessy Mária is a szerzők sorába lépett az idén (*Férfiszerelem*, Belvárosi Színház). Nem rossz ígéret, egy-két jelenete figyelmet érdemel. A darab építésében azonban még sokat kell tanulnia. *Beczássy Judit Goncsárov Oblomovát* dramatizálta (Vígszínház). Az első felvonás meglepően hiánytalanul, lebilincselően tolmácsolta a szöveget, az orosz dráma java eszközeinek felhasználásával.

Vajthó László

Tallózás külföldi folyóiratokban

A Le Christianisme au XXe siècle ismét tartogat néhány érdekességet. Nézzünk ezekből valamit. A márc. 28-i számból:

A „Christian Foreign Service“ newyorki kongresszusa alkamával Vilma holland királynő és Roosevelt elnök rádióüzenetet váltottak. Ez alkalommal Vilma királynő többek között a következőket mondotta: „A mai időkben elsőrangú szükséglet, hogy az egyének életében a teljes reformáció végbemenjen. E nélkül képtelenek lennénk megvalósítani terveinket. Ez a reform pedig csak úgy mehet végbe, ha visszatérünk az örök forráshoz, az Új Testamentumhoz. Csakis abban találjuk meg az igazságot, amire olyan nagy szükségünk van. Bárcsak az emberiség megtanulna látni a Krisztus szemeivel.“ Roosevelt ugyancsak rádión válaszolt. Szerinte is minden béke sikertelen, ha nem az egyetemes testvériségen alapszik. A béke nem lehet igazi, ha a kis nemzeteknek állandóan rettegniök kell a hatalmas szomszédnemetektől. Nem lehet béke a közös eszmei alap megállapítása, valamint Isten nélkül. Épen, mivel ezeket az alapvető elveket elfelejtették, a világháború és a jelenlegi háború kezdete között sem volt igazi béke.

Érdekes dolgokat tudunk meg az orosz atheizmusról. A finn háború sok körülményre fényt vetett. Kitűnt mindenekelőtt az, hogy az istentelenség propagandája még Oroszországban sem végezte el a maga feladatát. A Keresztyén Ifjúsági Egyesület értesítése alapján közlik, hogy a vallási elnyomás hosszú évtizedei sem tudták kiölni a hitet. A karéliei fronton láttak menekülő

orosz katonákat térdre esni és keresztet vetni. A Ladoga-tótól északra találtak megölt orosz katonákat nyakukban kereszttekkel. A hadifoglyok közül számosan kijelentették, hogy meg vannak keresztelve ők is és gyermekeik is.

Az S. P. P. S. alapján Japánról közöl néhány szám adatot. 1938-ban Japánban volt 215.828 protestáns, 1945 egyházzal, 1854 lelkipásztorral, 1021 evangélistával, 171.571 vasárnapi iskolai tanulóval.

A Semeur Vaudois-ból veszi át azt a csehországi (így!) hírt, hogy a cseh nemzeti egyház (itt már a francia lap is lemondott a csehszlovák névről!) most ünnepelte a római egyházból való kilépésének húszéves fordulóját. Ennek az egyháznak a gyermekeken és a jelenlegi protektorátuson kívül élőkön kívül 700.000 tagja van.

A finneket is állandóan napirenden tartják. Ez annál szebb, hogy most már igazán semmi érdekük nem fűződik hozzájuk. Ez a szám egy öreg hangoë-i asszonyról ír, aki háza elé, amelyben életét leélte, ezt írta: „Vigyázzanak az én kedves házamra, amelyet önöknek hagytok“. Mikor tudtára adták, hogy egy szobában gyermekjátékok vannak, megmondta, hogy akarattal hagyta ott, hogy örömet szerezzen az esetleg odaköltöző orosz gyerekeknek. Általában Hangoë-ben oroszra fordított Bibliákat hagytak és külön kinyomatva a Hegyi Beszédet.

Ugyanitt Magyarországról is találunk pár soros hírt. A belügyminiszter decemberben elrendelte néhány a nemzeti védelemre kártékony szekta feloszlatását. Ezek között felsorolja az adventistákat, a hetedik nap adventistáit, a Jehova tanuit, szombatistákat, stb. Erre a cikkre válaszképpen az április 25-i számban egy francia adventista tiltakozását, illetve mondanivalóját találjuk. Tiltakozik az ellen, mintha az adventista mozgalom antimilitarista tendenciájú lenne. Nem tudja, hogy Magyarországon mik voltak az igazi okok, amelyek a belügyminisztert erre a lépésre készítették, de azt tudja, hogy az adventisták Franciaországban sohasem hirdettek pacifista elveket.

Az ápr. 11. sz. a spanyol protestántizmusról tudósít bennünket. A legutóbbi adatok szerint 18 protestáns templom van nyitva Spanyolországban. A többi, a hozzájuk tartozó iskolával, magasabb rendelkezések folytán zárva van. A Bibliaterjesztő társaságok nem végezhetik munkájukat, csakis a lerakatokban adhatnak el Bibliát. Minden más evangéliumi irat terjesztése tilos.

Megemlékezik a szlovákiai küzdelemről egyház és állam között. Hasonlít ez a harc a németországihoz. A különbség csupán az, hogy Németországban a római katolikus egyház a protestánsokhoz hasonló harcot vív, míg Szlovákiában a politikától elvakult katolikus kormány kacérkodik az új-pogánysággal és válik ellenségévé az Egyháznak.

Az orosz istennélküliek Barth Károlyt legnagyobb ellenségüknek tekintik. U. i. ő azokhoz a nagy számban működő protestáns körökhöz tartozik, amelyek mindig azon fáradoznak, hogy

megakadályozzanak mindenféle közeledést Svájc és a Szovjet-Ünió között.

Az április 18-i számban kéthasábos cikk emlékezik meg az ötszázéves Eton-iskoláról. A york-i ház utolsó uralkodója, VI. Henrik alatt alapították. Mivel Windsor közelében van, a királyi családnak számos tagja nevedett ebben az iskolában. Eton nem a legrégebb iskolája Angliának. Több, a XIV. sz. első feléből származó iskolája is van. Híres rövid szmokingja és kalapviselete. Banálissá vált azt emlegetni, hogy Wellington a waterloo-i ütközetet az eton-i játéktéren nyerte meg. Számos nagy ember került ki ebből az intézetből. Többek között H. T. Hugues is, aki a világ minden nyelvére lefordított könyvet írt az iskola szelleméről és módszereiről. E könyv címe: *Tom Brown's School Days*. G. Debû, a cikk írója tetemre hívja a francia protestántizmust, hogy mit csinált azzal a pedagógiai örökséggel, amelyet Cordier Marthurin és Sturm János hagyott reá. Utóvégre már másfél százada szabadságot élveznek, már éppen csinálhattak volna valamit. Majd rámutat arra, hogy az egyházaknak milyen létérdekeik az, hogy ilyen iskolák legyenek. Ezek a jövődó zálogai, a tradíció őrzői.

A holland evangéliumi sajtószolgálat közvetítésével érdekes hírt vesznek át a *The Christian Register*-ből. Danbury környékén elhatározták, hogy egy protestáns templomot lerombolnak, hogy újat építsenek a helyén. Bizottságot alapítottak és gyűjtést szerveztek. Így történt meg az, hogy egy szép napon csak kopognak a helység plébánosának az ajtaján, aki a környéken nagyon népszerű, ezenkívül pedig a helység minden jó ügyének igaz barátja is volt. Azt kellett felelnie, hogy egyháza törvényei neki megtiltják, hogy bárminemű adománnyal is hozzájáruljon protestáns templom építéséhez. Pár nap múlva azonban a munka titkára nagyon jelentékeny csekket kapott ezzel a szöveggel: „Hiába kerestem olyan szabályt, amely megtiltaná nekem, hogy hozzájáruljak egy protestáns templom lerombolásához. Tekintsék hát ajándékomat hozzájárulásnak az öreg épület lebontásához“.

A *Times* jelentése szerint április 14-én, vasárnap az összes dán templomokban János 14:1–11. alapján hirdették az Igét. Ez a részlet így kezdődik: Ne nyugtalankodjék a ti szívetek...

Ugyanez a száma *S. O. E. P. I.* alapján közli, hogy a finn— orosz háború kitörése előtt egy újságíró, aki kételkedett Finnország katonai erejében, Mannerheim tábornok jelenlétében azt a megjegyzést tette, hogy Finnországban nem tudnak mást, csak imádkozni. Erre Mannerheim azt a határozott feleletet adta, hogy ez pedig több mindennél. Itt a folyóirat átveszi a magyar protestáns sajtószolgálat tudósítását, amely u. i. márciusi számában ugyancsak foglalkozik a fenti ügyel. Közli Turóczy Zoltán püspöknek a Magyar Protestáns Diákszövetség finn estje alkalmával mondott beszédének egy részletét. Ebben: „A finnek ezt a háborút kereszteshadjáratnak tekintették. Minden elesett finn katona gyászjelentése így végződött: Elesett, küzdve a hitért, az otthonért és a hazáért. Az ima mindennél fontosabb“.

Az Esprit nemzetközi folyóirat márciusi száma csaknem teljesen a háborús problémák szolgálatában áll. Az első cikk lelkiismereti vizsgálódást végez. A második egy szétválás megelőzését célozza. A nagy háború tapasztalataiból kiindulva elejét akarja venni annak, hogy szakadék keletkezzék a polgári világ és a katonavilág között. Ez a cikk is a nemzeti egység szolgálatában áll. Tudatában vannak u. i. annak, hogy háború idején a hátrországnak éppen olyan éberrel kell szolgálnia, mint az első sorban levőknek.

„Szemtanuk naplója“ c. háborús leveleket is közöl. Az első Maxime Chastanig tollából. Ebben a világháború utáni irodalomból jól ismert háborús leírásban ezt találjuk: „Hirtelen valami ráeszmélés, pánikszerű félelem: megölhetnek. A halál belecsimpszkodott a lelkembe. Megfordulok. Látok egy káplárt, egy közkatonát, halálraitélteket. Talán félek? Nem. Nem félek a haláltól. Keresztyén vagyok. Különben is minék félnék, még akkor is, ha nem lennék keresztyén az olyan állapotól, ahol már nem félünk semmitől!“ A következő levélben E. M. a franciaországi kommunisták ellen intéz heves kirohanást. Másfelől pedig óvatosságot ajánl és mérsékletet a velük szemben való magatartásban. „Ne felejtsük el — mondja, — hogy a liberális és polgári világgal szemben felvetett egyetlen problémát sem lehet megoldani azzal, hogy a kommunista ténykedéseket törvényesen felfüggesztik“.

Makay Miklós

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

REGNUM. (Egyháztörténeti évkönyv 1938—1939. Közzéteszi: a Magyar Katolikus Történetírók Munkaközössége. Budapest.)

A *Regnum*nak ez a legújabb kötete az előző kettővel szemben kevesebb, de terjedelmesebb dolgozatot tartalmaz. A dolgozatok tárgyát tekintve azonban ebben a kötetben is találunk olyanokat, amelyek nem érintik a magyar egyháztörténet benső problémáit. Ilyen mindjárt az első. *Kádár Zoltán* „Pannónia ókeresztény emlékeinek ikonográfiája“ címmel; nem szorosan véve magyar területre viszi el az olvasót a nem mindig világos stílust, de gazdag szakirodalmi ismeretet mutató dolgozatával. Magyar, de nem szorosan véve egyháztörténeti témát dolgoz fel *Pállós Kornél* „Szent István és kora a magyarországi dráma-irodalomban“ c. tanulmányában. Hatal-

mas kéziratanyag átnézéséről tesz bizonyosságot a dolgozatnak ama része, amely az akadémiai pályázatokra benyújtott, István királlyal és korával foglalkozó drámákat veszi sorra. A szerző írásában azonban nem egészen következetes önmagához, mert bár a dolgozat legelején kijelenti, hogy az egyes színműveket értékelni nem kívánja, azt mégis megteszi, főleg az újabbaknál (*Kállay Miklós*, *Sik Sándor*, *Hajnal Ernő*), a régiek mellől sem hagyva el legalább egy-egy „szép“ jelzöt. S bár nem kívánunk zenetörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni, mégis az ilyen irodalomtörténeti dolgozatban nincsen helye olyan más területre tévedő értékelésnek, mint (egy *Kotzebue* daraball kapcsolatban szól róla): „... zenéjét Beethoven, a világ legnagyobb zenésze szerezte“. Általában — kevés kivétellel — a többi

dolgozaton is megfigyelhető a jelzők halmozott és felesleges használata. Egyházi személyeknél, de főleg a római egyház szentjeinél nevüknek szinte minden említése esetén elmaradhatatlan egy-egy „buzgó“, „angyali“ vagy más hasonló jelző, ami a szövegnek nagyon gyakran a tárgyilagos történeti helyett inkább népszerű előadás színét kölcsönzi.

Waczulik Margit dolgozatában („Szűz Mária tisztelete kereszténységünk első századában“) kiemelkedőbb egyéniségek vallásos életét vizsgálva keres adatokat tárgyához. Ezek azonban tulajdonképpen csak négy királyt, I. Istvánt, I. Gézát, I. Lászlót, Kálmánt és Gellért püspököt jelentik, ezek közt is leginkább Istvánt. Imre hercegre vonatkozólag nem említ adatokat. Igen helyesen keresi azt is — mind Istvánnál, mind a többinél, — hogy a Mária-kultusz ösztönző hatásai merről áramlottak be és itt egyaránt talál nyugati (cluny) és keleti (görög) irányból jöttöket, előadásában azonban nem egyszer túlságosan lírai hangot üt meg.

Bónis György egyházjogtörténeti tanulmánya („Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog“) a kötet egyik legvonzóbb dolgozata. Rámutat arra, hogy az Árpád-kori királyok gazdag jogtörténeti emlékei még várnak a korszerű feldolgozásra. Ő maga egy részletkérdést, a magyar szempontból eddig nem nagyon bolygatott asylumjog témáját nemcsak széles alapokon dolgozza ki, állandóan szemmel tartva a menedékjog jogfejlődését és a római és Karoling asylumjog különbözőségét, hanem élvezetesen adja is elő azt.

Balanyi György a magyar római katolikus hagiográfiához ad újabb fejezetet „Csehországi Boldog Ágnes (1205—1282)“ c. írásával. Az anyai ágon Árpád-házból való cseh királyleány (anyai nagyatyja III. Béla volt) élet-története, amelybe — tekintve, hogy Ágnes ferences apácakolostor feje lett és annak számára külön regulát is akart készíteni — sok ferences rendtörténeti adat és ehhez kapcsolódóan néhány, a ferencesekre vonatkozó elvi megállapítás is olvad, a lapalji jegyzeteket elhagyva igen tetszetős és a maga nemében építő olvasmány.

„A pálosok és a tanügy“ *Kisbán Emilnek* a pálosok történetírójának tollából került ki. Az igen sok értékes adatot (pl. a Római Coll. Germanico-Hungaricum pálos növendékeinek névsora, vagy pl. az egyes pálos iskolák nevelői tevékenysége) kiválókat és egymás mellé helyező dolgozatban — amely a rendtörténet egyik fejezetének látszik — sajnáljuk, hogy nem találunk több pozitív adatot a pálosok középkori szellemi és lelki képzését illetőleg. Ez protestáns szempontból sem egészen önzetlen megjegyzés, hiszen a középkorvégi magyar szerzetesség képének új vonásai a reformáció felé haladó magyar lelkiesség képéhez is jelentős új vonásokat tehetnek. Néhány protestáns családból származó pálos említésével és pápai iskolájukról szólva a protestáns egyház-történetet is érdeklő kérdéseket érint.

V. Kárpáthy-Kravjánszky Mór néhány lapos írásában („Forgách Ferenc bíbornokérsek történetéhez“) két évszám meghatározást ad: a protestánsból római katolikká lett és az ellenreformáció első fázisában oly nevezetes szerepet vitt Forgách Ferenc püspök, majd érsek születési évét és katolizálásának idejét alapítja meg.

A kötet legterjedelmesebb tanulmánya, mely bennünket is közelebről érdekel, *Meszlényi Antalé*. Címe („Báthory Zsófia élete és végrendelete“) kevesebbet mond, mint amennyit a dolgozat tartalmaz. Célja Báthory Zsófiának és jezsuita gyóntatójának, P. Kiss Imrének rehabilitációja, amiről a rendelkezésére álló adatok nagyon figyelmes tanulmányozását mutató és nagy körültekintéssel csoportosított érvek ellenére sem mondhatjuk el, hogy sikerült. A tanulmány elolvasása után sem nem győztünk meg Báthory Zsófia nagyságáról, sem nem látszik bizonyítottnak előttünk az, hogy Báthory Zsófiának a P. Kiss kezében lévő végrendelete valódi volt. Az adatok értékelése és az érvek csoportosítása ugyanis nagyon sok helyütt egyoldalú szemlélet eredménye, amelynek élet — nemcsak az ellenkező oldalról, hanem a tárgyilagosan szemlélő is — könnyen visszafordíthatja. Látszik, hogy a cél: *mindenáron* tisztázni Báthory Zsófiát és gyóntatóját a hozzájuk kap-

Könyvek és írók

csolódó vádaktól. (Hogy miért kell ezt a rehabilitálást véghezvinni, azt bővebben aligha kell kifejteni). Pedig — és ez a tanulmányon szinte végigvonuló ellentétek sorát adja — Meszlényi előadásában bőven találkozunk olyan megállapításokkal, melyek tárgyilagosságról igyekeznek tanúskodni. Csakhogy ezekkel a megállapításokkal szembekeverül, mikor végső értékeléseit foglalja szavakba. Meszlényi elismeri Báthory Zsófia számtalan jogtalan és törvénytelen cselekedetét a protestánsokkal szemben, elismeri, hogy magyar szempontból is éles kifogásokat lehetne felhozni ellene, — mégis minden alól felmenti azzal, hogy Báthory Zsófiának katolicizmusa volt mindene és nagyságát nem habozik mintegy kétségbevonhatatlannak kijelenteni. Sőt a Báthory Zsófiával szemben felhozható vádaknak már eleve igyekszik útját vágni arra való utalással, hogy a protestánsoknak van okuk, hogy panaszt emeljenek ellene, hiszen üldözte és amennyire csak lehet, elnyomta a protestantizmust. Ez azonban nem állhat meg teljes mértékben akkor, amikor a protestánsok a római egyház nem egy olyan alakjának, aki a protestánsoknak nagy ellenfele volt, nagyságát elismerik, éppen azért, mert ha ellenfél volt is, egyéniségében megbecsülendő nagy ember volt. És ha Meszlényi azzal vádolja a protestánsokat, hogy csak azért értékelik le Báthory Zsófiát, mert az tüzzel-vassal protestáns-ellenes volt, akkor a Thököly értékelésénél önála miatt vezető szempont az, hogy Thököly nem bánt kellőképpen a jezsuitákkal? A tárgyilagoss megállapítások és a menteni akarás közben azután olyan kijelentésekhez jut el Meszlényi, amit mint „mentséget“ nem mindenki fogadna el szívesen: „Az evangéliumi szeretetet, megbocsátást, türelmet és irgalmat valami sajátos módon értelmezte“ (t. i. Báthory Zsófia).

P. Kiss Imrét sem sikerül rokonszenvesnek feltüntetnie a szerzőnek. A fejedelemasszonyon teljesen uralkodó győntató alakja bontakozik ki, aki, ha nem áll mellette — ezt Meszlényi is elismeri — Báthory Zsófia soha nem tért volna arra az erőszakos útra, amelyen valójában járt. Ha pedig figyelembe vesszük, hogy P. Kiss mennyire befolyásolta Bá-

thory Zsófiát, akkor esetleg lényegtelenné válik — nem P. Kiss eljárása, hanem a végrendelet tartalma szempontjából és itt a tárgyilagosan vizsgálódó olvasó kevesebb bizonyítékot talál P. Kiss mellett az egyenesnek és világosnak korántsem mondható eljárás során, mint ellene.

E figyelemreméltó dolgozattal kapcsolatban még egy apró kérdést: a szatmári várispán miért szerepel mint *gróf* Károlyi László? Nem Károlyi Sándor az első, akinek ez a címe van? És ideírjuk még Zrinyi Ilona külsejének leírásából azt a félmondatot, amely megragadta a figyelmünket: „... két nagy szemé csak úgy sugározta ki magából az értelmes leányt“.

A kötet végén két lapon talál helyet „Néhány szó a plébániatörténetírásról“. A plébániatörténetírásnál követendő elvek tíz igen figyelemreméltó pontban foglaltatnak össze. Tanulságos ide írni őket. Alljon itt egy: „... a plébániatörténetben nem az értékelő és kritizáló állásfoglalás a fontos, hanem a tények tárgyilagosa ismertetése. Nem a mult magasztalása vagy elítélése, hanem a mult...“

Mindezt összevéve ez a kötet is bizonyítja, hogy a munkaközösségben munka folyik, — ez pedig örvendetes tény kell, hogy legyen minden magyar történész számára. De a fiatal protestáns egyháztörténészeknek — akik között nincsen ilyesfajta együttműködés — *parancsoló szükség rábredni arra, hogy a közösségnek, a közös munkának kicsoda ösztönző, biztató és önbizalmat adó ereje van.* Tanítóink — legyen szabad így neveznünk őket — nagy opusokkal ajándékozzák meg az egyháztörténeti irodalmat (gondoljunk csak a *Magyar református egyháztörténetre* és a türelmi rendeletről szóló munkára); bizonyosra vesszük, hogy az ő irányításuk alatt összefogó fiatal erők hatalmas és áldott munkát tudnának végezni. *Harsányi András*

MÁTYÁS KIRALY-EMLEKKÖNYV. (Születésének ötszázéves fordulójára. Szerkesztette Lukinich Imre. A Korvin Mátyás magyar-olasz egyesület megbízásából kiadja a Franklin-Társulat. Budapest, 1940. 2 köt.)

A nemzeti emlékezésnek egyik marandó emlékjele ez az emlékkönyv, melynek hatalmas két kötetéért és a sok ilusztrációért méltán lehetünk hálásak a tudós szerkesztőnek és az áldozatkész kiadónak. Ez a mű az emlékkönyvek előkelőbb, komolyabb fajából való. Nem pusztá ünneplés, nem arra törekszik, hogy — mint mondani szokás — „hazánk irodalmi és közéleti előkelőségei rójják le benne kegyeletük adóját“. A két kötet előszavát ugyan két aktív politikus írta, de a szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy a miniszterelnök és a kultuszminiszter személyében is legjobb szaktudósaink adják kutatásaik eredményeit. Ezek az előszavak tehát nem merő vezércikkek, hanem valóban iránymutatói ennek a tudós műnek, mely összefoglalja a Mátyásra, életművére, jelentőségére és korára vonatkozó mai kutatásokat, s nem túlozunk, ha azt mondjuk, hogy határkövet jelent ebben az irodalomban.

Az első kötet legnagyobb jelentőségű tanulmánya kétségkívül a *Mályusz* Eleméré. A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Alcíme: A hűbériség és rendiség problémája, s ebben a kérdésben alapvető vizsgálódás, mely bizonyára még termékeny viták kiinduló pontja lesz, mint történelemírásunk e mesterének minden műve. Itt a magyarországi hűbériség sajátos magyar formáját írja le, — állást foglalva amellett, hogy ha sajátos formában is, a familiaritás alakjában, de volt magyar hűbériség, — s a rendiség kifejlődésének legfinomabb szálaít fejti ki. Munkásságának egyik re-meke ez a tanulmány. Utána *Elekes* Lajost, fiatal történészeink egyik legjobb-ját kell említenünk, ki egymást kiegészítő két tanulmányában a Hunyadi-kérdés, A magyar-román viszony a Hunyadiak korában, egyrészt a család eredetének kérdésében nyújt alapos vizsgálódás nyomán támpontokat, másrészt Magyarország balkáni vonatkozásaira és jelentőségére vet oly fényt, mely alapvetőnek mondható kutatások nyomán fakad. Feltevése szerint — s ezt erősíti meg Mályusz is egy jegyzetében — a Hunyadiak egy előkelő havaselvi vajdacsaládból származnak, s ezért alighanem annak a törökfajta uralkodó rétegnek a

tagjai, mely a középkori Balkán alacsony kultúrájú népei felett uralkodott és őket megszervezte. Ami pedig a Balkánt illeti, az adatok és elfogulatlan értelmezésük kétségtelenül mutatják, hogy Magyarország nemcsak hatalmi körében tartotta, hanem már pusztá példájával is diktálta itt a társadalmi, állami fejlődés formáit. Itt a magyar birodalommal, a Szent Koronával való kapcsolat volt a nemzeti öntudat és hivatástudat forrása, s Elekes tanulmányai olvasásakor méltán fakad az az érzésünk, hogy e birodalom pusztulása a Balkán és egész Európa számára is katasztrófa volt. Rendkívül nagy értéke az emlékkönyvnek *Balogh* Jolán hallatlan szorgalommal és alaposítással végzett kutatásainak közzététele, Mátyás király arcképei címen. A teljes Mátyás-ikonográfia ez, darabról darabra felsorolva és mindenikhez a teljes irodalommal. Hozzá pedig az összes ábrázolások reprodukciója járul. Új adatokat találunk, — különösen a tüzérségre vonatkozólag, — s még inkább új megvilágítást *Gyalokay* Jenő tanulmányában is, Mátyás király a hadszervező és a hadvezér. Kimerítő numizmatikai korrajzot kapunk *Huszár* Lajostól, Mátyás király pénzei címen. Érdekes, de erősen vitatható feltevéssel foglalja össze *Horváth* Jenő Mátyás király nyugati diplomáciáját. *Galla* Ferenc kimerítő képét adja Mátyás király és a Szentszék viszonyának.

A második kötet a magyar renaissance-nak, Mátyás kulturális jelentőségének van szentelve. Ebből két tanulmányt kell kiváltképpen kiemelnünk. Az egyik *Kardos* Tibor formailag is igen szép műve, Mátyás király és a humanizmus címen, mely nemcsak a tudóst, hanem a nagy király rajongóját is elárulja. A magyar renaissance buzgó és kitűnő kutatója itt összefoglalja és kiegészíti eredményeit. Egyelőre alighanem lezárja a magyar humanizmus és renaissance mibenlétének, eredetének és a királyhoz való viszonyának problémáját. Sikerült felderítenie és bő adatokkal támasztani alá, hogy e mozgalom nem egyszerű átplántálás magyar földön, hanem szerves hazai fejlődés eredménye, egy oly ország és nemzet virága, mely együtt élte át a megelőző századokat Európa többi népeivel, azokkal,

Könyvek és írók

elsősorban a vezető latinsággal állandó kapcsolatban, s beigazolta, hogy Mátyás király számára a humanizmus nem pusztán divatos uralkodói dísz volt, hanem belső szellemi alkatának formája. Emellett rámutat arra is, hogyan vált ez a korszak alapjává az egész magyar kultúrának és irodalomnak. E tanulmányt *Kerecsényi* Dezső esszéje egészíti ki A magyar irodalom Mátyás király korában címmel. A másik nagyjelentőségű, alapvető tanulmány, a *Horváth* Henriké, A Mátyás-kori magyar művészetéről. Mégpedig nemcsak az anyag bősége tekintetében, hanem a feldolgozás módjában is, mely nem csupán a tárgyak és adatok pusztán regisztrálására törekszik, de magát a művészeti életet jeleníti meg s a szellemet, mely élte. S ez, tekintve a források gyér voltát, történelmünk második felének pusztításai után, nem csekély historikus képességet követel. Ugyancsak gyér adatokból kellett építkezni *Haraszti* Emilnek, ki Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében címen fest nagyarányú kultúrképet, egy csomó új eredményt tárva elő. A Mátyás-kor büszkeségéről, a Corvináról három értekezést is olvashatunk, *Fitz* József, Edith és *Végh* Gyula tollából, Mátyás király a könyvbarát, Mátyás király könyvtára, Corvin-kötések címen. Bizonyos ismétlések így elkerülhetetlenek voltak, de tapasztalhatjuk, hogy nem árt egy-egy fontos tudományos tárgyat legjobb ismerőinek keresztüztüzebe állítani, mint ahogy ebben az esetben is történt. A kutatásoknak — melyeknek legelső művelői közé tartoznak a szerzők maguk is — eredményeit összesítve kapjuk itt kimerítő részletességgel. *Szathmáry* László Az asztrológia, alkémia és misztika Mátyás király udvarában című tanulmánya egészíti ki a korképet, *Solt* Andor és *Haraszti* Emil pedig a király utóéletét ismerteti Mátyás király a magyar szép-irodalomban és Mátyás király az énekes színpadon címen.

Ennek az utóéletnek nevezetes élesztője ez a nagyszabású mű, s még sokszor fogják idézni tanulmányait történelmi irodalmunkban.

Joó Tibor

ÉBER ANTAL: SZÉCHENYI GAZDASÁGI POLITIKÁJA. (Franklin Társulat kiad.)

Három jogcímem is van arra, hogy ezt a nagyszerű könyvet ismertessem: egyik új, friss, mostani s az, hogy pár hete voltam Nagycenken Széchenyi sírjánál, ahol magambamélyedve s gondolatokban elmerülve áldoztam némán, kegyelettel a legnagyobb magyar emlékének. Östör Józseffel voltam ott, az egyik szorgalmas Széchenyi kutatóval, aki kegyelettel ápolja a legnemesebb emlékeket s kész harcra is, ha Széchenyit, az ő emlékét, az ő működését meg kell védeni. A másik az, hogy közel húsz esztendeje gyűjtöm a Széchenyi könyveket, a Széchenyire vonatkozó irodalmat, cikkeket, előadásokat és boldogan mondhatom, hogy máris ritka Széchenyi gyűjteményem van. A harmadik jogcímem az, hogy ezelőtt 27 esztendővel, mint a sárospataki főiskolai Széchenyi-Szövetség elnöke, a Széchenyi hagyományokon indultam el a közgazdasági pályán, azóta is vezérelvem, eszményem, útmutatóm ez a nagy magyar szellem. Hogy a Széchenyi szellemet minél jobban bele tudjam vinni a köztudatba, a vezetésem alatt álló Mezőgazdasági Kamara levélpapírjain egy-egy Széchenyi mondás van, amely annak a munkának is az iránymutatója, amelyet itt e kamarában végzünk.

Nagy irodalmi eseménynek számít Eber Antalnak szóbanforgó könyve, amelyben egy új és összefoglalóan fel nem dolgozott oldalról mutatja be Széchenyit. Gáll Jenő, a Széchenyi kutatók egyik legnemesebbike, már más vonatkozásban ezt megtette ugyan, amidőn Széchenyi nemzeti politikája című könyvében összefoglalta a gazdasági rendszerét s egyes értékes külön tanulmányaiban is foglalkozott Széchenyi gazdasági politikájával.

Eber Antal könyve azért nagyértékű, mert ő Széchenyi gazdasági politikájának szintézisét adja e könyvben, amidőn „páratlanul és szenvedelem nélkül akarja Széchenyi közgazdasági fejtegetéseit összerendezni, az egymással összefüggő eszméket eszmetömbökké alakítani és így hozzáférhetőbbé és felhasználhatóbbá tenni!” — írja Eber Antal munkájának előszavában. „Mindazt kíván-

juk ismertetni, ami új gondolatot vagy a régi gondolatnak újabb fordulatát nyújtja“.

Eber Antal Széchenyi hatalmas erdőt jelentő forrásrengetegéből, sőt a róla szóló írástömegből is kiválogatja azokat az irányelveket, amelyek az ő gazdasági politikájának egyenes, folyton fejlődő és a gazdasági élet minden vonatkozásában kifejeződő eszméit ismerteti és csoportosítja.

A tőkehiánnyal kezdi, amelyet Széchenyi a Hitelben gazdasági elmaradottságunk legfőbb okának tud be. Ezzel kapcsolatban a vagyonosodás módjait foglalja össze egy csoportba, utána Széchenyinek a jobbágykérdésben elfoglalt álláspontját fejtegeti. Nálánál nagyobb előharcosa nem igen volt ennek a kérdésnek sem. Azután az ősiség eltörlésével kapcsolatos gondolkört csoportosítja, a nem nemesek ingatlanszerzését tűzi ki programmul és mindezek alapjául, az egész gazdasági élet tengelyéül a hitel szentségét jelöli meg. Majd a legfontosabb problémákat, az akkor már-már a közvéleményben magának utat törő közteherviselést írja zászlajára s kifejti álláspontját a vámkérdésben. A védegyelet körül kifejtett tevékenységének ismertetése után a gazdasági szabadságnak, a kereskedelemnek az irányelveit foglalja össze a Széchenyi tanításai alapján. Végül „A jövő irányítása“ című utolsó fejezetben a boldogulás erkölcsi feltételeit sorolja fel, mint az őszinteség és igazmondás, ne másokban keressük a hibát, a termelést javítani kell, szorgalmas munka a jólét alapja, a kormány hibáztatása helyett megfeszített munkára van szükség, felekezeti és társadalmi béke, kevesebbet kiadni, mint bevenni, a vagyonos osztályok áldozatkészsége, az értelem politikája a demagógiával szemben.

Nekem a Széchenyi műveinek olvasása mindig mond újat, időszerűt és követendő. Bármely könyvét olvassuk el ma is, mindenikből ráismerhetünk a mai élet problémáira és hibáztatnunk kell magunkat, hogy még ma sem követjük az ő tanításait eléggé, ez az oka sok vonatkozásban hátramaradásunknak. Amikor Széchenyi a magyar parlagra, a magyar parasztkérdésről, földbirtokreformról, a

Tiszavölgy rendezéséről, s az Alföldről beszél, mindenkor a gazdasági megerősödés és felemelkedés lebeg szeme előtt.

Őszintén meg kell vallani, hogy ma sem ismerjük eléggé Széchenyit, nem tanítjuk és nem tanulunk belőle. Széchenyről az egyetemeken külön kollégiumokat kellene tartani, minden közép- és iskolában pályadíjakat kellene kitűzni, hogy a közvélemény minél jobban megismerje, megszeresse, a fiatalság hívévé legyen, mert ez a boldogulás feltétele.

Illesse köszönet Eber Antalt e könyvnyen kezelhető, áttekinthető formában megírt, komoly, értékes munkájáért, amelyben felhasználta azt a hatalmas forráserdőt, amelyben eligazodni csak az tud, aki szereti Széchenyit s aki vallja a Széchenyi igéit.

Gesztelyi Nagy László

KOVRIG BÉLA: KORFORDULÓN. (Egyetemi Nyomda, 1940.)

Aligha tudott volna a szerző időszerűbb és találébb címet adni összegyűjtött tanulmányainak, melyek a háborútól a háborúig terjedő két évtized nagy válságának naplójegyzetei. Valóban nagyot fordult a világ és a bőrünkön érezzük, hogy az emberiség történetének új korszakába készülünk lépni. Egy nemzedék életében két világháború zúdult ránk, közben trónok omlottak össze, országok keletkeztek és szűntek meg, nevek tűntek fel világraszóló fényvel és merültek alá a feledésbe. Az értékek forradalmának kora ez, az élet eddigi formáját és célját mindenestől átértékeli az ember s az új formának és célnak megteremtésére egész sor kísérletet láttunk már. Az orosz, olasz, német, amerikai, osztrák, portugál, spanyol reformvállalkozások seregszemléjét megejtve, a szerző nem csak ábrázol, hanem tevékenyen gondolkodik és bírál. Rugalmas és fölényesen művelt szellem, de szilárd elvei vannak. Szempontja az európai, keresztyén és magyar emberé s féltő aggodással tapad a humanum, az evangélium és az igazi nacionalizmus által megteremtett értékekhez. Felveti úgyszólván a kor minden nagy problémáját és felelni is igyekszik rá. Ideálja a keresztyén nemzeti szocializmus és a tomista bölcsélet jegyeit magán viselő szociológiája és politikája a

Könyvek és írók

rendi államban látja az új kor legmél-
több és legalkalmasabb életformáját.
Ezért ír különös rokonszenvvel Dollfuss
és Salazar művéről. Humánus és nacio-
nalizmus, isteni és emberi totalitás, sza-
badság és tekintélyi elv, korunk e nagy
ellentétpárjai szerinte a „Quadragesimo
anno“ szellemében és programjában bé-
külhetnek csak ki s a magyar kibonta-
kozás útját is a tekintélyelvű, rendi ál-
lamszervezet irányában végrehajtandó
reformban keresi. Megszívlelendők óva-
tos fogalmazásukban is radikális, e mel-
lett pedig talpraesett és értékes szociál-
politikai elméleti és gyakorlati művelt-
ségből fakadó reformjavaslatai, melyek a
nálunk oly égető „reform és alkotmány“
probléma méregfogait húzzák ki. A
könyv olvasmányának is lenyűgöző s bár
a különböző időben írott cikkek sorozata
nem ad mindenütt töretlen vonalat, ezért
a fogyatkozásért kárpótól a naplószerű-
ség élménye és az egyes részletek rend-
kívül sok irányba mutató és gondolat-
indító elmélyítése.

Makkai László

A TERMÉSZET VILAGA. (Első so-
rozat, 1—4. kötet. Kiadja a Kir. Magyar
Természettudományi Társulat, százéves
fennállásának emlékére. Budapest, 1938—
1939.)

A nagymúltú Természettudományi Tár-
sulat százéves fennállását e sorozattal
valóban méltó módon örökítette meg. Az
eredetileg 16 kötetre tervezett, hatalmas
díszmunka első sorozata már teljesen el-
készült és gyönyörű kiállításban hagy-
ta el a sajtót. Az egyes részeket első-
rangú szakemberek írták, s a gazdag
tartalmú könyvekre büszkeséggel tekint-
het az egész hazai természettudomány.
A sorozat első kötete „A csillagos ég“
címet viseli, és a csillagászat titkaiba
vezet be. Ezt a munkát *Wodetzky Jó-
zsef* szerkesztette, a M. Kir. Csillagvizs-
gáló Intézet tisztviselőinek közreműkö-
désével. A hatalmas, 480 oldalas könyv,
melyet számos színes és fekete műmellék-
let, valamint 300 szöveggözüti kép díszít,
megismerteti az olvasót a Naprendszer-
rel és a Naprendszer tagjaival, a külön-
féle csillagászati műszerekkel és azok
használatával, valamint az égitestek kü-
lönböző sajátágaival. Érdekes fejezetek-

ben tájékoztat a csillagok vizsgálatáról,
a csillagok belső szerkezetéről, az égitest-
ek távolságának meghatározásáról, a
csillagalmazokról, a tejútrendszerrel, a
ködfoltokról, és sok fontos egyéb csilla-
gászati kérdésről.

A második kötetet („A légkör“)
Réthy Antal szerkesztette, s benne leg-
ismertebb meteorológusaink dolgoztak az
egy-egy fejezeteken (Az időjárás szerepe a
természetben és az emberiség életében;
A levegő összetétele és a légplankton; A
vízcsepp és a jégkristály; Időjárás és re-
pülés; A sztratoszféra; Az időjárás-kuta-
tás eszközei; Az elemi csapások; Az
időjárás előrejelzése; A népies időjárásai
szabályok, stb. stb.). Ez a könyv 400
oldalnyi terjedelmű, és 25 pompás mű-
melléklettel, valamint 244 szöveggözüti
képpel díszített.

A harmadik kötetet *Mauritz Béla* szer-
kesztette. Ez a munka („A Föld és a
tenger“) Földgolyónk és a földet borító
tenger legfontosabb természeti jelenségei-
vel ismerteti meg az olvasót. A Föld fel-
építéséről, és anyagának, közeiteinek sa-
játságairól maga Mauritz professzor ad
kitűnő tájékoztatást s ugyancsak ő is-
merteti a Föld kérgének alakító erőit és
azok tevékenységének eredményeit. Is-
mert mineralógusunk, *Koch Sándor* Ma-
gyarország legjelentősebb bányahelyeiről
és legfontosabb ásványkincseinek előfor-
dulásairól írt egy rövid, érdekes kis fe-
jezetet, a engerrel kapcsolatos problémák-
kat (A engeri medencék sajátosságai;
Mélységmérés; A tengerek sótartalma;
A tenger vizének gáztartalma; A tenger-
fenék üledékei; A hullámozás, tengerjárás,
stb., stb.) pedig *Kéz Andor* ismerteti. A
csinos kötet szintén közel 400 oldalnyi
terjedelemben, 24 műmelléklettel és 158
szöveggözüti képpel jelent meg.

A sorozat utolsó könyvét („A Föld
és az élet története“) *Gaál István* írta.
Ebben a munkában plasztikus képekben
vonul végig előttünk mai Földünk kiala-
kulása, állat- és növényvilágának kifej-
lődése. Ez a kötet ugyancsak több mint
390 oldalnyi terjedelmű és 23 műmellék-
lettel és 208 szöveggözüti képpel díszített.
Szerző végigvezeti benne olvasót a kö-
dös ősmulttól kezdve a Föld történetének
távolai és közelebbi korszakain, és bemu-
tatja, hogyan alakultak ki fokozatos fej-

lődés útján a különböző szárazföldi és vízi szervezetek, míg végre a mai ember-fajták átvették a Földön az uralmat.

A kötetek kiállítását egészen különleges gonddal készítette a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, és ez mindenképpen méltó gazdag és változatos tartalmukhoz. A könyvek jó papírja, a gondos nyomás, a nagyszerűen sikerült műmelékletek mind csak a legnagyobb elismerést érdemlik meg. Az egyes kötetek fedele szürke vászonnal borított, hátuk pedig pompás piros félbőrökötéssel fedett. A mai papírinséges világban bizony valószínűség esemény egy ilyen sorozat megjelenése; hasonló kiállítású munka a hazai könyvpiacra már régen jelent meg, és bármely nagy külföldi könyvkiadónak is dícséretére válnék. A Természettudományi társulat és az Egyetemi Nyomda egyaránt büszkéek lehetnek erre a sorozatra. Reméljük, hogy a további kötetek is ugyanilyen megnyerő külső köntösben jelennek majd meg, még akkor is, ha a papírellátási viszonyok időközben bármennyire rosszabbodni fognak.

Wagner János

NEMZETI KÖNYVTÁR (1—12. sz. Stádium kiadás.)

Csak nemrégben hangzottak el a sajtóban igen megokolt panaszok arról, hogy a ponyvairodalom elterjedése mily nagy mértéket öltött. Többfelől meg is szólalt az a kívánság, hogy a rossz irodalomnak csak a jó irodalom olcsó és izléses kiadásával lehet gátat vetni. A Nemzeti Könyvtár eddig megjelent tizenkét füzetének a munkának a szolgálatában áll. Gondos válogatás, csinos külső, tartalmi változatosság jellemzőjük. Van benne vezető a magyar önismeretre (Bencs Zoltán: Magyar világnézet; Illyés Gyula: Ki a magyar?), eligazító a történelemben (Makkai Sándor: Örök Erdély, Markó Árpád: Magyar hadművészet), szépirodalmi olvasmány (elbeszélés gyűjtemények Harsányi Zsolt, Móricz Zsigmond, Zilahy Lajos, Somogyvári Gyula, Szabó Pál, Komáromi János, Rákosi Viktor és Jókai Mór műveiből), eredeti népmesék (Ortutay Gyula összeállításában), az utolsó kettes füzet pedig Kormányzónk életét és munkásságát ismerteti. Reméljük, hogy

e vállalkozás elgondolói és megvalósítói nem hiába fáradoztak. Ha munkájuk kiterjedéyesedik, pótolják azokat a régi nagyszerű és fontos hivatást betöltő gyűjteményeket (Magyar Könyvtár, Olcsó Könyvtár), melyek a világháború utáni években érthetetlenül megrekedtek, egyben pedig ellátják népünket a szellemnek azokkal a fegyvereivel, melyekre a mostani nehéz időkben szükség van. Az eddigi füzetek a legjobb reménységgel kecsegtetnek.

L. M.

ÖT VERSESKÖTET. (Gyökössy Endre: Apró jónapok hegedőse. Budapest. A „Petöfi Társaság“ kiadása. — Holló Ernő: Fűz a tóparton. Omnia Irodalmi Vállalat kiadása. — Kiss András, Deme László, Tatár Zoltán: Csillagszóró. Rác István könyvnyomdája Sárospatak, 1939. — Szócs Pál: Mindent elhoztam. 1939. Szeged. — Túrmezei Erzsébet: Ősből tavaszba. Fébé könyvkiadó vállalat kiadása. Budapest, 1938.)

Az öt kötet írói közül Gyökössy Endre az egyetlen ismert és elismert, beérkezett költő, a Petöfi Társaság tagja. Ez a versesgyűjteménye is tisztán rajzolja ki előttünk Gyökössy arcélét: az embert, a magyart, a költőt. Gyökössy Endre az egészséges magyar ember. Ha nem mondaná is el *Egyszerű ének* című versében, tudnók, hogy „örök tantárgyai“ a szépség, jóság, hazaszeretet, imádság.

Tekintetének két sugarát fogtuk fel. Egyik a föld felé néző, az apró jónapoknak örülni tudó józan realizmus, másik a pap Isten felé forduló áhítata és töredelme. A kettő jól megfér így egymással, kiegyensúlyozott polgári élet szilárdan összefogó keretein belül, versei *ennek* az életnek tükörprizmái. Az *Apró jónapok hegedőse* a mindennapi kényelmek, fizikai jóérzések csodálatosan őszinte megverselője, az *Esendő ember vallomásai* című vallásos ciklusban össze tudja kapcsolni ezt a realizmust az imádsággal (*Nagy ünnepek után.*)

Kifelé néző szeme a magyar falu és a magyar haza sorsát vigyázza. Hol derűsen, hol sötéten látja a falut, néhol balladai rövidségű zsánerekben emlékezik meg róla. Utolsó ciklusában reflexióit pergeti négysoros versekbe. Ezekben va-

lamennyi tárgyköre benn van, aktuális célzások is leginkább itt találhatóak.

Holló Ernő — ha vesz is néha a városi munkáséletből képet (*Sötét reggel*) — egész lelkével falura vágyik, a természet gyermeke. A természet gyakran a hangulat megindítója verseiben, még gyakrabban hangulatán keresztül lelke meditáló tartalmának mozzanatsorokban való expressziója. Ez a lélek néha a rezignációba menekül. néha kis jelentőségű dolgokon tűnődik el. Előfordul — ritkábban — hogy a lázadás perzselő sugarai sütnék ki mélyéből. Itt azonban bizonytalanná válik: nem tudjuk, ki és mi ellen lázad. Expressziós képei néha a valóság és trópus elmosódó határvonalán át hajolnak szimbólumba. Több versében, különösen a szerelmiekben, végzetszerűséget érez és érzékeltet. Bensőséges hangú, szerencsés és plasztikus képekben gazdag versíró.

Kiss András, Deme László és Tatár Zoltán verskötetük előszava szerint érettségi előtt álló diákok. Verseiket azonban nem az ifjúság érzéseinek áradása jellemzi, hanem a tudással és ízléssel kezelt formákon belül bizonyos szűkszavúság. Kiss András — köztük a legtöbb darabban szereplő — (el is árulja egyik versében: *Falak mögül*) a belső, a falak mögötti én megmutatásának küzdelmét. Ez az elfojtottság azután arra vezet, hogy a kis dolgok, az élet és környezet jelentéktelen mozzanatai kerülnek megverselésre), tehetségesen tud szűk képeket erősen megvilágítani s tömören, reálisan megláttatni.

Deme László mindössze nyolc verset közöl s majdnem valamennyi borongó, öszös halált-hívó hangulat finom kifejezése. Tatár Zoltán éretten tömör versei nagyrészt hangulatok és reflexiók. Erős, gazdag színei vannak.

Szöcs Pál nagyon mai ember, élete, sorsa különösképpen jellemző a Trianon utáni magyarságra. Verseiben ezt a sorsot jeleníti meg s kibontakozik előttünk a magyar Alföldre került székely fiú új típusának arcéle. Elégé ifjan kerülhetett ide s a nagy változás tragikus összeomlásra nem vezette. De, ha meg is tudta eresztetni az alföldi homokban a fenyvesek dús talajához szokott gyökereit, emlékeiben sokat foglalkozik elve-

szett szülőföldjével s a havasok képe, tanórkapus kis faluja bánatos nosztalgiaival jelenik meg verseiben. Különös ellentétben áll a *Csillagszóró* három fiatal versírójával. Azok a maguk szűk körének mindennapi tárgyait és hangulatait tudják csiszolt készséggel verssé formálni. Szöcs egy tágabb, egész magyarságot jelentő körbe is ki tud nyulni, de kifejezőkészsége kiforratlan, stílusa rétorian terjedős.

Stílusban, hangban, tárgyban, felfogásban valamennyiükkel ellentétben állnak *Túrmezei* Erzsébet versei. A versíró: diakonissza testvér; protestáns vallásos versekben újabban szegény irodalmunkban szokatlan jelenség. Bőtermésű lírájának első ciklusa jól szemlélteti egy fiatal leánynak forrongó, kiegyensúlyozatlan, hol békére, hol vad viharra vágyódó lelkét. Vissza-visszatér ezekben a pesszimista alaphang, a társtalanság érzése.

A későbbi ciklusok már a Krisztust megtalált léleknek ujjongó hangjait hozzák. Jellemző testvér voltára a személytelenségig önmegtagadó, egyéniséget, ént szinte megsemmisítő középkorai vallásos érzést tükröző verseinek ég felé kívánczó gótikája. Emberi dokumentumnak több, ha néha még visszatérő kísértésekről lebbenti fül a fátylat. Líraiságát később helyzetdalszerű képekbe burkolja, néha bibliamagyarázatként ható reflexiókat önt versebe. Egyre több verse végén ott a morál, néha erőltetetten is (*Bodri*). Általános keresztyénységén belül evangélikus voltát inkább lefordított, mint eredeti versei jellemzik. Költői stílusa régibb irodalmi irányzathoz kapcsolja. Szókincese is onnan való, képei is. Ezek korábbi verseinél erősebbek, meggyőzőbbek, mint a későbbieknél. A l'art pour l'art gondolatából semmit sem ismer el (*Kérés*), vallja, hogy csak az a vers ér valamit, amiben Jézus van. — Jó rím és ritmusérzéke van.

Ezeket a versköteteket első látszatra alig kapcsolja más össze, minthogy egymáshoz közeli időben jelentek meg. És talán éppen ez jellemző rájuk, íróikra és a korra nézve. Ma a versíró Magyarországon nem talál olyan egységesen irányító eszméket, amelyek az egész nemzet minden fiát foglalkoztatnák. Bezár-

közik hát szubjektívizmusának szűk körébe, egyéni hangulataiba, a mindennapok világába s csak néha, tétován s főleg, ha egyéni életét érinti, fülel föl a magyar sors szekerének tragikus dübörögésére.

Szabó Richárd

RÓNAI PAL: BRAZILIA ÜZEN. (Mai brazil költők. A Vajda János Társaság kiadása.)

Ilyen antológia külföldön sem jelent meg még, a sajátosan egzotikus braziliai költészettel általában kevesen, szórványosan foglalkoztak eddig. *Rónai Pál* gyűjteményét érdeklődéssel fogadták nálunk, hiszen legtöbbször számára egészen új s érdekes világ ez. Hogy csak a jeles fiatal költő és nyelvész sommázó szavait idézzük egyik előadásából: „a brazil műveltség már régóta nem az európai civilizáció pusztá vetülete s a brazil irodalom gazdag és buja tenyészetének eredetiségét méltán csodálhatjuk. Nem lehetetlen, hogy néhány évtized múlva Európa költői brazil társaik művéből fognak ihletet és új élményt méríteni.“

A fordítás minden dicséretet megérdemel, nemcsak úttörő, hanem művészi voltaért. Nincs módunkban az eredetivel összehasonlítást végezni, de a szöveg így is eléggé hitelesíti számunkra a tolmács megbízhatóságát. A versek lélekre, hangra egyénien különböznek, a századfordulótól napjainkig egymást váltó három nemzedék élesen elüt egymástól, s a csoportokon belül is igen gazdag változatban van részünk. Mindezt az elkülönítő mozdulatot s a hűség szolgálatát a szépség becsvágya is nemesíti, egyik-másik költeményt szinte az eredetinek közvetlenségével juttatja hozzánk. Egyetlen rossz verset, hanyag átültetést sem találunk e gyűjteményben. Kivált azok a költemények szépek, melyek Brazília fiainak nemzeti-európai-faji lelkiségének konfliktusait tükrözik.

Az értékes kötethez Brazília budapesti követe, Octavio *Fialho* írt előkelő

bevezetést, Rónay Pál magvas tájékoztatót.

Vajthó László

MIHALY VÖRÖSMARTY: CSONGOR ÉS TÜNDE. (Übertragung von Jenő Mohácsi. Dr. Georg Vajna. Budapest—Leipzig.)

Mohácsi Jenő, kinek tolmácsolásában nemrég új európai útját kezdte meg *Az ember tragédiája* s a Rádióon keresztül az egész világot bejárta, hamarosan befejezi hármas nagy fordítását. A *Csongor és Tünde* talán még nehezebb feladat elé állította. Madáchban a filozófus uralkodik a költőn, Vörösmartyban még az eszmélkedés is lírai hevületű. Ezért is van, hogy — őszintén megvallva — némelykor értelmünkön túlszárnyalnak a költő illatos, csupa-muzsika szavai s ezüst-csengéskor inkább a révület, mint a gondolat hatalmában vagyunk. E varázslatos nyelvet, melynél csak a Szentivánéji álomé zeng édesebben, ugyan hogy várhatnók fordításban maradéktalanul? Már az nagy szolgálat, ha valaki ezekben a problémátikus esztendőkből ilyesmire nemcsak kedvet, de kitarást is hordoz elszánt szívében. Mohácsi nyelve inkább realista, kivált e pazarképzletű zseninkhez képest. Mégis, Vörösmarty-szinte állandóan ihletben tudja tartani. Nagy értéke a munkának, hogy az eredeti teljes ismeretével felvértezve készült, s ez emeli elsősorban a másod-tolmácsok külsőséges bravurjai fölé. Mohácsi ritmusa jól árad, magával tudja sodorni a mesejáték lényegét. Megalkuvásai óvatosak s nagyrészt Vörösmarty szabadságával élnek.

A napokban mutatta be a Vajda János Társaság Mohácsi *Bánk bán*-fordításának néhány jelenetét, *Hettyei* Aranka, *Pécsi* Blanka és *Beregi* Oszkár előadásában, osztatlan sikerrel. Várjuk a trilógia mielőbbi befejezését. Altala drámairodalmunk három legszebb kincse jut közelebb az emberiséghez.

Vajthó László

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

7 TARTALOM :

Gaudy László: **Az európai protestantizmus helyzete napjainkban** ● Istványi Géza: **A harmincas évek történetírása** ● Trócsányi Dezső: **Hegel** ● Domján János: **A londoni szociális munka hőskora** ● Oláh Gábor: **Esti séta** (vers)
● Reök Iván: **A természet törvényei** ● **Jelek és magyarázatok** ● **Könyvek és írók**

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSÉNYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSOK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

1940. JULIUS

BUDAPEST

XLIX. ÉVFOLYAM

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

PAP FERENC: Kiss Tihamér László: A kátétanítás módszereinek történeti ismertetése	— — — — —	220
MAKKAI LÁSZLÓ: Joó Tibor: Mátyás és birodalma	— — — — —	220
JOÓ TIBOR: Gogolák Lajos: Pánszlávizmus	— — — — —	221
HARSANYI ISTVAN: A másik ember	— — — — —	222
KOCZOGH AKOS: Fehér Gábor: Az utolsó nagybotos	— — — — —	223
SZÖLLÖSY ANDOR: Halmy Ferenc: A magyar zsolttárformák francia előzményei	— — — — —	223

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Az európai protestantizmus helyzete napjainkban

Korunk egyik angol történésze írja: Európa az őseréjű korszok szárazföldje. Ez a nehezen exegetálható mondás szakértők és laikusok részére egyformán rejtély. Ha a mostani világháború előtti időből való ez a szellemes mondat, épenúgy keveset mond, mint ha napjaink barbárnak látszó cselekedetei váltották ki a tudóból ezt a szövegezést. Mindenesetre nemcsak a multat akarta kifejezésével jellemezni, hanem a jelent és a jövődőt is. Bizonyos prófétai gesztus volt ez részéről, mert hiszen prófétákra teologiai értelemben, sőt a nemzeti exisztenciális kérdések meglátásában s megoldásra segítésében egyformán szükség van. Legalább annyira, mint a szellemi és fizikai kubikusokra.

A keresztyénségtől senki sem veheti el azt a jogát, hogy tevékenységében bizonyos előrenézó szempontok vezessék. Ilyen állandó célkitűzések között élt mindenha az európai keresztyénség s épen ezért magától értetődő az, ha napjainkban, amikor az egész világ érdeklődése az aktív háború kérdései felé fordul, minket az is érdekel, hogy a háború által hatalmában tartott világban hogyan él az európai protestantizmus s talán nem nagyon rózsás jelenéből milyen jövőt lát maga előtt.

Annyira realizztikusan gondolkodik ma a keresztyénség, hogy jelenének gondjait sem maga, sem mások elől nem titkolja s ami jövőjét illeti, itt e területen néhány kevés bölc s tapasztalt embertől eltekintve, a nagy tömeg megnyugszik abban az ideiglenes tudatlanságban, amelyben pillanatnyilag él. Tekintve azonban azt, hogy a jövőt legalább részben s kis mértékben befolyásolhatjuk, nézzünk bele az európai protestantizmus jelenébe s a látottak alapján gondoljunk jövőjére.

Az európai protestantizmus ma az önként vállalt depolitizáltság állapotában van. Részére többé nem kérdés az, hogy a totális államok, vagy a demokratikus országok óvják jobban a keresztyénség hajóját. Tudomásul veszi azt, hogy a hatalmas kezekben levő Osservatore Romano is kénytelen volt előbb politikai rovatát más tartalommal felelerélni, majd pedig Európa egyetlen „cenzuramentes” lapja arra kényszerült, hogy megjelenését önként beszüntette. A napilapok olvasóinak sorában első helyen levő európai protestánsok figyelik azt, hogy Segura spanyol érsek az úrnapi körmenetek alkalmából tartott beszédében rokonszenves nyilatkozatot tett a szövetséges hatalmak irányában s emlékezik arra a kis újsághírrre is, hogy Hlond lengyel bíboros, a legjobb időben ment át Lengyelországból Olaszországba, a vendéglátó országból pedig az egyik legutolsó vonattal utazott el Franciaországba. Az európai protestantizmus életében kisebb vagy nagyobb szerepet betöltő püspökök és más egyházi emberek sok-

kal jobban elszigetelték már magukat a napi politikától, semhogy ilyen politikai utazásokra kényszerülnének s azért mondtak le szívesen az egyik vagy másik politikai irány kiszolgálásáról, mert a legnagyobb dologról nem akartak és akarnak lemondani: a keresztyén közösségről. Arról a keresztyén közösségről, amelyben, mint templomi gyülekezetben Isten Igéje még ma is megszólaltatható.

Isten nagy kegyelme mutatkozik és mutatkozott meg az északi evangélikus államokkal szemben. Óriási szenvedések és kiheverhetetlen vérveszteségek ellenére, elsőnek fejezték be előreláthatólag a maguk részéről a világháborút s már most nekikezhetnek annak az újjáépítő, a majdnem semmiből is teremteni tudó protestáns vállalkozásnak, melynek eredménye felől nincsenek kétségeink. Egy mozihíradó napfényes, derűs képe hitette el ezt sokakkal, akkor, amikor a legnyárspolgárabb képen mutatta azt, hogy kőműveslegények milyen nyugalommal malterozzák újjá a szétlőtt helsinki nagy palotát. Sokszor hangsúlyozta a magyar protestantizmus azt, hogy a skandináv protestantizmus Európában nagyobb tevékenységekre képes, mint amilyenekre eddig kényszerült hite és nacionalizmusa szerint s nem lehet immár elhallgatni azt sem, hogy ez a tiszta protestáns, teljes lelki közösségben élő három evangélikus nemzet többet lát a protestantizmus jövő problémáiból, mint mi.

Amilyen egységesnek látszik Skandinávia protestantizmusa, annyira nem mondható békésnek, egymással megférőnek az európai protestantizmus. Látnunk kell azt, hogy az angol protestáns keresztyénség, épen úgy, mint a német keresztyénség, egyházi újságok és rövidebb tanulmányok fulmináns szavaival mérgezi a két protestáns fél amúgy is nehezen összebékíthető közösségét. Dibelius német egyetemi tanár tanulmányában összefoglalóan s egyéni nézeteivel bővítetten ír kegyetlen szavakat az angol puritán keresztyénség ellen s egy svájci Frey nevű lelkész az angol ellenvélemények szócsöveként németül ír elég éles reflexiókat a könyvecskére s nem kisebb pikantériával fűszerezi mondanivalóját, mint azzal, hogy amikor Dibelius a Hamlet drámai tényeit állítja a keresztyén etika serpenyőjére, eltéveszti azt, hogy Hamlet nem angol, hanem dán királyfi volt.

Ugyanígy figyelmünkre kell méltatni a német evangélikus külügyi püspök lapjában megjelent alábbi sorokat: „die Gebete der deutschen Kirchen sind frei von eitlen Siegesfanfaren, Schmaehungen der Gegner und Aufhetzungen zu Hass und Feindschaft“ s amikor olvassa e sorokat a magyar evangélikus vagy református ember, elgondolkozik azon, hogy már a keresztyéni imák tisztaságába vetett hit is megrendült sokak lelkében? S azután kezébe kerül az újságolvasó embernek a London News június elsejei száma, amelyben látja azt, hogy Vilma holland és Erzsébet angol királynőt a westminsteri székesegyházba az országos imanap reggeli óráiban mint vezetni fel a székesegyház püspöke s látjuk a másik oldalon, hogy a canterbury érsek miképen

végzi dolgozószobájában reggeli imádságát. Bizonyosak vagyunk felőle, hogy a német és angol ember nem ugyanazzal a könyörgő imádsággal jelenik meg az ítéletet tartó Úristen előtt s bizonyos az, hogy a két nemzet közötti, kíméletlennek látszó békétlenség nehezen egyeztethető majd évek múltán is össze. De bizonyos az is, hogy nemcsak a német és angol, hanem a finn s erdélyi protestáns keresztyénekre egyaránt lélekemelően hatott az a sürgöny, amely az európai keresztyénség minden tagjának szól, ha a genfi központba is küldetett el: az amerikai protestáns keresztyénség segítségére siet az európai keresztyénségnek a mostani szenvedésben és a későbbi újjáépítésben is. Meg kell jegyeznünk azt, hogy a sürgöny elküldői nem munició-gyárosok vagy ügynökök voltak, hanem élő keresztyének. Mert a hadigazdagok ott sem adakozó természetűek.

A szétszakítottság s az egymásra utaltság érzései egyformán kimutathatók az európai protestantizmus életében, de alig látni nyomait annak, hogy a teológiai egymásrahatás jelentős volna. A háború miatt nincs olyan teológiai termelés egyik európai országban sem, mint volt a háború előtti években. Nagy kereslet mutatkozik az Újszövetség kiadványai iránt, a hadbaszállt katonák részére rengeteg imakönyvet osztat ki a hadvezetőség és küldethet a katonáknak a front mögött élő rokonság is. Már megjelent egy-két háborús íg hirdetéseket tartalmazó egyházi könyv is, de ezeknek értékét lemérni nem sürgős kötelesség, mert az új kiadványok a háború utáni teológiai ítélezés mérlegén úgyis rossz ítéletet kapnak. Az értekezésekben, heti és folyóiratokban többet foglalkoznak az egyház és a teológia multjával, mint néhány évvel ezelőtt. Két idézetet színté a plakátmisszió erélyével állított két folyóirat az olvasók elé:

Luther: Wir müssen bis zum Tode bekennen, das Unrecht Unrecht ist.

Bezzel: Komolyan hiszi-e valaki azt, hogy eljön az az idő, amikor a Krisztusról való bizonyosságtevésre nem akad férfi?

Az utóbbi idézetnek két irányban volt hatása. Az első hatás egy alig hallható elmélkedés formájában látott napvilágot, melyben a meditáló azt a kérdést állította fel, hogy ma Európában az előlállóknak hogyan állanak a keresztyénség kérdésében Isten és ember előtt? Amikor ezeket a sorokat a villanyoson olvastam, két nyilván katolikus útitársam arról beszélt, hogy a beérkezett magyar protestáns férfiak milyen szívesen vállalnak vezető tisztségeket egyházaikban s ezt a magyar katolikus férfiaknál alig lehet látni. Ennek az állításnak igazsága tekintetében akarunk megjegyzést tenni, de azt mindenestre örömmel látjuk és tudjuk, hogy a ma élő európai keresztyénség lobogó tüzét parasztok és földművesek a martírium készségével vállalják és élik. A Bezzel idézetet követő második hatást abban figyelhetjük meg, hogy az európai keresztyénség svéd, finn, norvég, holland és svájci csoportjai éles harcot kezdtek az orosz és az európai istentelenek munkája ellen. Abban az időpontban mer az említett európai keresz-

tyénség e területen harcot indítani, amikor a hatalmas Oroszországhoz közelebb élő népek abban reménykednek, hogy az istentelenségnek ez a formája talán maga-magától meggyengült már, vagy átszelídült olyan formába, amelytől nem kell félni. Délkelet-Európában az istentelenség közelsége bizonyos időig nemcsak a keresztyén pacifizmus melódiáit gyakorolta, hanem a protestantizmus és katolicizmus olyan közeledési jelenségeit eredményezte, amelyeket a háború előtti időkben elgondolni sem mertünk volna. Ezt a megjegyzést nemcsak arra a közismert tényre alapítjuk, hogy a kölni róm. kath. dómban nagypénteken a püspöki és lelkészi kar jelenlétében adatták elő Bach Máté-passióját, hanem sok olyan hazánkban is megmutatkozó barátságai gesztusban vehettük észre, amelyben minden kérdéstről lehetett reményeket táplálni. Persze a reverzális kérdését kivéve. A nyugateurópai háború bármilyen eredménye sem fogja ezt jobban befolyásolni, mint inkább az a kérdés, hogy az olasz-német-országi barátkozásnak a közeljövőben milyen olyan világnézeti eredményei lesznek, amelyek kihatással lehetnek úgy az európai katolicizmusra, mint az európai protestantizmusra.

A német lelkészek lemondtak arról a jogukról, hogy a katonai szolgálat alól felmentessenek. Hetenként 5—10 német evangélikus lelkész, teológus hősi halálának hírért olvassuk, vagy azt, hogy teológus, lelkész, superintendens kapja meg a vaskereszt kitüntetését mint őrzetető, őrmester, főhadnagy vagy kapitány. Lehetetlen, hogy ezt a sok vért, s ezt a hősi szolgálatát elhallgatták ott, ahol ma minden hősiességet megbecsülnek. Ennél a ténynél kezdjük mi érezni azt, hogy ubi crux, ibi lux. S ha ebben a reménységünkben csalódnunk kellene, ez a csalódás olyan tömegértékítéletet jelentene, amely igazságból született meg s amelyet hatalmasak is nehezen tudnának hordozni és kivédeni. Mert bár elhangzanak ma Európa sok helyén olyan megjegyzések, hogy a keresztyénség nem felel meg többé a kor kollektív igényeinek, s már nincs hatalma többé az élet és a tények felett, de ezek a nyilatkozatok olyan helyekről hangzanak el, ahol még nem mutatkozik a beszélő előnyére számító elegendő tapasztalat s az így nyilatkozó még nem tehetette ki magát annyi hatásnak, mint az a mozgóháborúban vagy védőállásban levő katona, aki tudja, érzi s hiszi immár, hogy élete kinek a kezében van.

A finnek őszintesége tárta fel az európai ember előtt ezt az élményt. Azt állították az utolsó évben megmutatható egyháziasságukról, hogy a háború alatt bennük őszövetségi kegyességi forma élt, a békeszerződés megkötése után pedig lelküket teljesen áthatja s kitölti az újszövetségi kegyességi forma. Ezt a vallomást folytatja bizonyos mértékben a norvég evangélikus érsek, Berggrav, aki rádióbeszédében a következő gondolatokat adta Európa keresztyénségének: Az oslói repülőtámadás alatt a főváros minden lakója lelki erősödésen ment keresztül. Azóta is a templom lett az a hely, ahol az emberek az új viszonyok között belső megerősödést keresnek. A régi ébredésnek most láthatók gyakorlati ered-

ményei. A népi erkölcsi erők megújultak. Norvégiában az utolsó hetek alatt megerősödött az apokalipszis és az eschatologia minden megoldatlan problémája. A mai napok olyanok, amelyekben minden jó léleknek ki kell állania a tűzpróbát.

De abban is megpróbáltatik a skandináv, német vagy magyar protestáns keresztyénség, hogy miképpen állja az írás, gondolat és beszéd szabadságában való korlátozottságát? Nincs ma talán egyetlen egy pont, ahol a szabadosság határához közeledő nyíltságot az uralkodó hatalom túrné s ez a terület az, ahol a protestáns ember rendkívül bizonytalanul mozog. Szabadságra született egyháziasságot ismertünk eddig s ezt a formát akarja megtartani az európai protestantizmus. Ma abban reménykedik sok hívő lélek, hogy csak idegek kérdése a remélhetőleg rövidebb időszakra tervezett korlátozott szabadság elhordozása.

Az európai háborúval a kényelemhez szokott nyugateurópai lélek olyan kegyetlen élményekben részesült, amelyekre nagyon sokáig fog emlékezni. De ezenfelül olyan pénzügyi problémákat is ad ez a tény az európai országoknak és az európai protestantizmusnak, amelyek megoldási lehetőségei elé nem nagy optimizmussal néznek azok, akik eddig is intézték az európai protestantizmus pénzügyeit. Két hónappal ezelőtt egészen más pénzügyi uralkodtak az európai tőzsdéken, mint két hónap múlva. Az eddig gazdag országok, amelyek keresztyén célokért tudtak áldozni, talán nagyon szegények lesznek s így az európai protestantizmus is megismerkedik azzal az elszegényedéssel, amelynek nemesak árnyoldalai, hanem bizonyos vigasztaló tapasztalatai is lesznek. Sok európai lélek boldog lesz akkor, ha a négerek segélyezése helyett európaiak segélyezésének tényét tudja imájában Isten elé vinni s talán olyan új pénzügyi politikát lesznek kénytelenek csinálni az európai protestáns egyházak, amelyben az egyházi autárkia gondolatai lesznek az elsőrendű feladatok s az egyházak karitatív tevékenysége szomszédos területek keresztyén emberein akar majd segíteni.

De a ma még mindig folyó s eredményeiben kiszámíthatatlan európai nagy harcban azt hisszük, hogy az európai protestantizmus semmivel sem kísértetik feljebb, mint az európai katolicizmus s némi derülátással s a várható újabb események sejtésével úgy érezzük, hogy a protestantizmus megedződött négy évszázad viharai alatt az üldözések és a megpróbáltatások elviselésére s mintha azt lehetne sejtteni, hogy az európai protestantizmus több-kevesebb sérüléssel nagyobb részben átvészelte megpróbáltatásának időit. Bár jelennek meg napjainkban tanulmányok, melyek a kronos és kairos jelentésének teológiai kidolgozásával igyekeznek az egyházi közösségeket meggyőzni afelől, hogy az egyház és tagjai nem a kronos mérésre szerinti idő részei közé ékelődnek be, hanem a kairos időegységeiben mérettetnek meg, mégis ezenfelül s ezen túl mind több protestáns egyház és közösség érzi azt, hogy az eddig látott gyengeségi periódusok után emelkedés következik.

Bár e próféták látása igaz volna!

Gaudy László

A harmincas évek történetírása

A harmincas évek elején Hóman és Szekfü Magyar Történetének és A magyar történetírás új útjainak megjelenésével nagyjában lezárult a hazai historiográfia egy jelentős korszaka, a világháborút követő évtized nagyarányú föllendülése, a pozitívista-naturalista adatgyűjtés után a nagyvonalú szintézis ideje. Az új, szellemtörténetinek nevezett látásmód széles perspektívájában új, hatalmas probléma-területek tűntek elő és találtak új szempontú földolgozásra. Egy évtized lázas munkássága azonban még nem volt elegendő, hogy az új megvilágítás erős fényében itt is, ott is fölbukkanó problémákat akár felerészükben is megoldja. Az első mondatokban említett két nagy szintézis nem csupán a megelőző évek történetírói munkájának összefoglalása volt, hanem minduntalan felsötétlő hiányokra is kénytelen volt rámutatni. A harmincas évek történetírására várt a feladat, hogy ezeket a tátongó réseket betömje, az újonnan megpillantott terra incognitákat bejárja és fölkutassa.

A szellemtörténeti fölfogás szerint a nemzeti történet alakulására alapvető fontosságú az állameszme, az államszemlélet fejlődése. Természetes tehát, hogy e problémakörnek egész irodalma nőtt a harmincas években. A pogány magyarság államszervezetét, ennek keresztyénkori hatását Deér József fejtegette több munkájában, rámutatott az Árpádok királyságának, uralomszervezetének számtalan eddig figyelembe nem vett ősi, lovasnomád hagyományokból eredő elemeire. Mályusz Elemér egész középkori állam- és társadalomszervezetünk kérdéseit vette új eredményekre vezető vizsgálat alá: a korai árpádkort a karizmatikus királyság, az emberfölötti tulajdonságok karizmájával rendelkező király abszolút uralmának koraként, a XIII—XV. századot a hűbériség, a XV. század második felét a rendiség koraként mutatta be. Váczy Péter, legfilozófikusabb gondolkozású történetírónk, az árpádkor egyes korszakainak államszemléletét vizsgálta, a románkori és gótikus államfilozófia magyarországi megjelenésformáit világította meg. Nagy középkori történelme is elsősorban a középkori állameszme története. Bartoniek Emma a corona és regnum, a királyság és a birodalom fogalmának kialakulását, differenciálódását tisztázta. A Szent István jubileumi év újból aktuálisá tette a szentistváni állameszme lényegének és későbbi hatásának tanulmányozását. Sok újat ugyan nem hallottunk, a megjelent tanulmányok javarészt Szekfü Gyula és Balogh József régebbi megállapításain nyugodtak. Jellemzően szellemtörténeti probléma a nemzeteszme, a nemzeti hivatástudat kérdése. Deér József, majd utána Benda Kálmán foglalkozott ezekkel. Az egész kérdésesoport különben kultúrfilozófusok között hovatovább beletorkollott az Európaszerte meginduló és kiterjedélyesedő existentialis filozófiai irányba. Prohászka Lajos, Trócsányi György, Joó Tibor — hogy csak a legjelentősebbeket említsük — filozófiai

síkon próbálták meghatározni, mi a történelemben megnyilvánuló magyar lélek, mi a magyarság történelmi arculata, hivatása, jelentősége. A filozófusok munkásságát Szekfü Gyula vetette szoros kritikai vizsgálatnak alá, végül is felfogását az elsősorban az ő kezdeményezésére létrejött *Mi a magyar* c. kötetben kimerítő tanulmányban foglalta össze.

E jellegzetesen szellemtörténeti problémakör mellett sokkal inkább konkrétabb érdeklődésű a népiségtörténészek munkája. A népiség új szó, A magyar történetírás új útjaiban használta először Mályusz Elemér, meghatározta fogalmát és kifejtette kutatásának módszereit. Mályusz már a helytörténetírás módszereiről írt cikkeiben is hangsúlyozta, hogy valamilyen falu, város, vagy megye történetének megírásában nem azokra az eseményekre, történésekre kell figyelemmel lenni, amelyek az illető vidéken országos mozgalmak lecsapódásai voltak, hanem azokra, amelyek a hely életét, kultúráját kialakították, döntően befolyásolták. A nép önálló életét kell adni mentesen az államtörténet szempontjaitól. Ez a népiségtörténet lényege. A népiség Mályusz megfogalmazása szerint a nép öntudatlan élete és kultúrmunkája, más szóval jelenti „az illető faj etnikumának alakulását és — más népek beolvadásával bekövetkező — változásait, számának növekedését, továbbá generációk mindennapi munkájában lassan kifejeződő lelki sajátságait, fogékonyságát a kultúra iránt, végül pedig azt a lassú, de mozgalmass történeti folyamatot is, amelynek során az öntudatosan gondolkodó réteg, az intelligencia közvetítésével nyert kultúrjavakat felhasználja.“ Egy egész nép ilyenértelmű népiségtörténetét természetesen csak úgy lehet megírni, ha a kisebb életegységek, egyes falvak, városok, uradalmak, megyék története már elkészült, ha már ismeretes ez elvek szerint az a lassú folyamat, amelynek során egy-egy természetes életegység a maga települését annak mai formájában kiépítette és szervezte a benne folyó életet, mindezek a vizsgálatok hivatottak megoldani a nemzetiségtörténeti problémákat is. Egy-egy terület népiségtörténete mélyrehatóan mutatja be minden kis apró részletében azt az évszázados békés népi kultúrmunkát, melyet a magyarság a beszivárgó nemzetiségekkel együtt elvégzett. A népiségtörténeti módszer urbaniális összeírások, nemesi névjegyzékek, peres akták, középkori oklevelek adatain, a dülönévkutatás eredményein alapul, tehát a lehető legtárgyilagosabb módon, merőben konkrét adatok alapján mondja ki megállapításait. Így lépésről lépésre, faluról-falura figyelhetők meg a nemzetiségi változások, a nyelvhatár ide-odatulódása, pontosan lemérhető, mennyi része volt a magyarságnak és mennyi a nemzetiségeknek egy-egy kultúrtáj kialakításában, megvilágosodnak a változások okai és nyilvánvalóvá lesznek az egymásra tett kultúrhatások.

E nagyszabású munkaterv természetesen nem keletkezett előzmények nélkül. Külföldi, elsősorban német ösztönzéseket említhetünk talán először, de ilyenek Mályusz Elemérnek és Fekete Nagy Antalnak a legmodernebb szempontok alapján készült tele-

püléstörténeti munkái Turóc megye, illetve a Szepesség kialakulásáról. Ugyane szempontok szerint dolgozták föl a Mályusz szemináriumában legújabbán készült disszertációk Kolozs, az erdélyi Fehér, Nyitra, Bihar és Szatmár megye településének kezdeteit, népiségének kialakulását. Ugyanitt kell még megemlítenünk, mint sok tekintetben hasonló eredményekre vezető munkát, a Domanovszky Sándor szerkesztésében megjelenő nagyjelentőségű mezőgazdaságtörténeti sorozatot. Ez is a harmincas évek legelején indult meg és azóta már 11 kötet jelent meg belőle. A sorozatban szereplő disszertációk nagyvonalú szintézist készítenek elő, de így is éppen nem az adatgyűjtés a főcéljuk, egy-egy kiválasztott részlet szintetikus földolgozását adják. Egyes uradalmak gazdálkodásának történetét tárgyalják, ám nem csupán a termelés, a szoros értelemben vett gazdálkodás fejlődéséről, változásairól szólnak, hanem az egész uradalom életét teljes egységében mutatják be minden társadalomtörténeti, kultúrtörténeti, — ha úgy tesszük, — népiségtörténeti vonatkozásában.

A Mályusztól kifejtett népiségtörténeti célkitűzések megvalósítására Hóman Bálint, Domanovszky Sándor és Mályusz irányítása alatt javarészt az Országos Levéltár tisztviselőiből munkaszervezet alakult. Gyors eredmények persze nem jelentkezhettek még, hiszen egy-egy megye területének népiségtörténeti földolgozása sokszor egy évtizedes kemény munkát igényel. De a munka állandóan folyik és a „Magyarság és nemzetiség“ c. sorozat első kötete, Szabó István Ugocea megyéje már megjelent, pompás bizonyítékául, mily nagyjelentőségű a népiségkutatás. Szabó István egy kis megye területén a lehető legtárgyilagósból analitikus-statisztikai módszer segítségével, — ezt a gyakorlati módszert éppen neki kellett munka közben kidolgoznia — plasztikusan mutatja be a magyarság munkáját a kultúrtáj kialakításában, majd a török időkben a síkvidéki magyarság pusztulását, helyükön a hegyvidéki rutén és oláh népelemek térnyerését. — Szabó Istvánt egyébként a népiségtörténet problematikája átvezette a jobbágyság történetének tanulmányozásához. Már megjelent tanulmányai alapján tőle várjuk ennek a kérdés csoportnak új szintetikus megoldását.

A népiségtörténeti irányznál sokkal inkább szembefordulást jelent a huszas évek történetírásával egy másik újabb szemlélet, mely az ú. n. történelmi segédtudományok köréből fejlődött ki. A történelmi segédtudományok, az oklevéltan, az írástörténet, a pecséttan és társaik a régi pozitivisták fölfogás szerint csak arra szolgáltak, hogy a történelmi forrásanyagot különleges szakkritikai vizsgálatok után előkészítsék a történelmi földolgozás számára. Szentpétery Imre, a magyar oklevéltudomány vezető egyénisége már munkásságának kezdete óta, legutóbb pedig a sokat emlegetett „Új utak“-ban, részletesen kifejtette, 1930-ban megjelent Magyar oklevéltanában gyakorlatilag is bebizonyította, hogy az oklevél, az írás maga is része a kultúrának, maga is történelmi folyamatok eredménye, külön, önmagáért is kell vele fog-

lalkoznunk, hogy kultúránk történeti képe teljesebbé váljék. Az írás, az oklevél története tulajdonképpen érzékeny grafikon, amelyen pontosan, szinte kézzelfoghatóan mutathatók be a kultúrfejlődés egyes változásai. Kialakult az írásbeliség fogalma és ez nem egyéb, mint az írás- és oklevéltörténet külső tényei mögött lejátszódó társadalmi folyamat, az a kultúrfejlődés, amely lassú lépésről-lépésre való kiterbélyesedéssel az írásműveltség kialakulását eredményezte.

Az írásbeliség fogalmának meghatározása és étellel, tartalommal való megtöltése Hajnal Istvántól származik. Hajnal új szemléletmódja, szociológiai látása természetesen magávalragadta az írásbeliségtudomány művelőit. Így Szentpétery iskolája, — különben éppen Szentpétery hangoztatta a magyar tudományosságban először a történelem és a szociológia szoros kapcsolatait, — bizonyos mértékben Hajnal iskolája is lett. Az 1938-ban megjelent Szentpétery emlékkönyv és a Szentpétery—Hajnal iskola tagjainak többi munkái bebizonyították az előbb vázolt elgondolások gyakorlati értékét. Így vált ismeretessé a magyar központi írás-szervezet, ezzel kapcsolatban a középkori államkormányzat, központi közigazgatás és igazságszolgáltatás története, valamint az a fontos szerep, amelyet az írás, az oklevél itt játszott. (Kumorovitz Bernát, Szilágyi Lóránd). Megindult a vidéki írásműveltség történetének, a magyar vidék kultúrállódási folyamatának föltárása. (Guoth Kálmán és mások.)

Hajnal István nem maradt meg az írásbeliségtudományoknál. Az írástörténet szociológiai vizsgálata átvezette a társadalom- és gazdaságtörténet területére. Először a történelmi segédtudományok szilárd, konkrét adatai segítségével ábrázolta a társadalomszervezet, a társadalmi egymásrahatás, egyszóval a társadalomtörténet változásait. Éppen az írásbeliségtörténet kutatása közben kifejlődött realizmusa szembefordította az idealista megalapozottságú szellemtörténeti felfogással, ezzel a „lényegében mégiscsak filozófus elképzelés“-sel. A szellemtörténeti szemlélettől követelt érték, értékakarát, szellem, eszme kutatása helyett az emberek együttélésének, szociális kölcsönhatásának változásait kereste a történelemben. Nem a korszellem átalakulásában, hanem a társadalomszervezet, az együttélés módozatainak megmúlásában látta a történelmi változások okát. Több tanulmányán és cikkén kívül elsősorban nagy újkori világtörténetében mutatta be új szemléletének eredményét. Erős szociológiai felfogása és módszere új szint, új irányt jelent a magyar történetírásban, Hajnal a társadalomtudományi megalapozottságú összehasonlító történelem első erőteljes képviselője a magyar történettudományban.

Valahogyan ugyanazok a realista törekvések, amelyek a népiségkutatók és az írásbeliségtörténészek munkásságában jelentkeztek, okozták a művelődéstörténelem új fölvirágzását. A művelődéstörténelem a pozitívista tudomány szülőlte volt, a pozitívisták teremtették meg a gazdaság-, társadalom-, iskolázástörténetet és a többi rész tudományokat. A szellemtörténeti szemlélet

a különféle kultúrképleteket, a társadalmat, gazdaságot, egyházat, iskolát, jogot stb. mind valami egy-egy korszakra jellemző lelki-ség-szellemiség megnyilvánulásának fogta föl, tehát tagadta az önálló művelődéstörténelem jogosultságát. Kiderült azonban, hogy mégis csak szükség van a keretek és formák megismerésének tudományára. A keretek és formák megváltozása inkább magyarázza a történeti változásokat, mint a belső szellemi tartalmak, hiszen ezek többé-kevésbé mindig állandóan ható tényezők, csak kifejezésformáik, hatásformáik változnak. Az új művelődéstörténelem azonban már nem az a sivár adattenger, ami a pozitivisták volt, hanem, mint Domanovszky Sándor, a művelődéstörténelem hazai magistere mondja, az adatokat „történeti perspektívában” látja, az élet egészére van tekintettel. Keresi a szintézis alapját és ezt a társadalmi fejlődésben találja meg. Ez a törekvés nyilvánult meg a már említett mezőgazdaságtörténeti sorozatban és a Domanovszky-szeminárium többi, elsősorban társadalomtörténeti disszertációiban. Középkori témákat dolgozott föl, — hogy csak a jelentősebbeket soroljuk föl, — Kring Miklós, Sinkovics István, újkoriakat Császár Edit, Wellmann Imre, Juhász Lajos, Berlász Jenő. Ebben a szellemben készült, illetve készül a magyar művelődéstörténelem új szintézise. Bár a nagy mű több szerző között oszta föl a munkát, a szerkesztő-bizottság élén Domanovszky Sándor személye biztosítja az egységes szempontokat. Az egyes kötetek (az első az árpádkori, a második XIV—XV. századi történetet tartalmazza, a többi még nem jelent meg) alaphangját az előbb vázolni próbált célkitűzések alapján a társadalmi fejlődést föltáró bevezető tanulmány adja meg. Ezt Deér József, Váczy Péter és Mályusz Elemér írta az első két kötetben. Ezekhez csatlakozik a vallásos élet (Balanyi György) a gazdaság (Kring Miklós, Sinkovics István), a település (Mendöl Tibor, Fekete Nagy Antal), az ipar és kereskedelem (Paulinyi Oszkár), a hadviselés (Tóth Zoltán), a magánélet (Sinkovics István, ifj. Szentpétery Imre), az udvari élet (Elekes Lajos), az irodalom (Szilágyi Loránd, Kardos Tibor), a művészet (Kampis Antal, Horváth Henrik) képe.

Az eddigiekben inkább a középkori történeletről beszéltünk és nem ok nélkül: a harmincas évek történetírásában szemben a huszas évekkal, inkább a középkor uralkodott. Nem jelenti azonban természetesen ez azt, hogy az újkori történelem elhanyagolt terület maradt volna. Sőt különösen élénk vitára adott alkalmat a barokk-kor szemlélete. Mályusz Elemér a Rákóczi-émlékkönyvben a XVII. századi protestáns színezetű barokk kiteljesüléseként az igazi magyar barokkot rajzolta meg a Rákóczi-kor társadalmában. Vele szemben Szekfű Gyula, a Regnum Marianum gondolatán fölépülő, jezsuita színezetű XVIII. századi barokk nagy történetírója a maga fölfogását védelmezte. Újkori történetírásunkat egyébként a harmincas években inkább a részletmunka jellemzi, egyes részletkérdéseknek konkrét adatokon, levéltári kutatásokon alapuló földolgozása. A bécsi magyar történeti intézet, bár a legfontosabb kérdésekre már a huszas években fény de-

rült, folytatta nagyjelentőségű működését, évkönyveit sorra adta közre, a Történelmi Társulat újkori forráskiadványai, elsősorban az oly fontos bécsi anyag kiadásai és földolgozásai, egymás után jelentek meg. Károlyi Árpád Batthyány Lajos pörének, Thim József a szerb, és Steier Lajos a tót nemzetiségi kérdésnek adattárát és történetét adta ki. A bécsi és hazai levéltári kutatások alapították meg modern közigazgatás- és hivataltörténetünket. Herzog József, Ember Győző, Pálffy Ilona, Bakács István a magyar központi hatóságok működését tisztázta a legmodernebb módszerekkel, Ember Győző az egész magyar közigazgatás történetének megírását kezdette meg. Eckhardt Ferenc jogtörténeti szemináriuma újkori igazságszolgáltatási szervezetünk feltárásán dolgozik. Újkori levéltári kutatások, különféle összeírások földolgozása megteremtett egy új nagy eredményekre hivatott rész-tudományt, a történelmi statisztikát (Pálffy Ilona).

Legújabbkori történetírásunk is nagy lendületet vett első-sorban a Szekfű-szeminárium munkássága nyomán. Jánossy Dénesen, a Kossuth emigráció történetének régi nagytekintélyű kutatóján kívül Kosáry Domokos és Lengyel Tamás foglalkozott ezzel a problémakörrel. A román nemzetiségi kérdés egy-egy fejezetét tárgyalja Tóth András és Mester Miklós disszertációja. Rajtuk kívül több értekezés dolgozott a kiegyezés után következő kor különféle politikai, társadalmi és gazdasági kérdésein. Végül itt kell még megemlítenünk Iványi-Grünwald Béla legújabbkori egyetemes történetét.

Újkori érdeklődésű természetesen a protestáns egyház-történelem is. A régi nagy hagyományok alapján dolgozott tovább, de az új, éppen protestáns történészek köréből (Troeltsch!) kiinduló szellemtörténeti módszert sokkal előbb vette át, mint a katolikus egyháztörténet, így méltán érte a protestáns egyház-történet hazai mesterét, Révész Imrét az a megtiszteltetés, hogy az „Új utak“-ban az új hazai egyháztörténetírás programját megírja. Azóta is Révész Imre munkássága jelenti e téren a legnagyobb értéket. Történetírói pályájának összefoglalásaként 1938-ban meginduló Magyar református egyháztörténetét katolikus oldalon is nagy tisztelettel és elismeréssel fogadták. Nagyonfontosságú esemény volt a harmincas évek legelején a Protestáns Irodalmi Társaság elhatározása a protestáns egyháztörténet forrásainak kiadására. E sorozat első kötetéről, Mályusz Elemérnek a II. Józseftől kiadott Türelmi rendeletről szerkesztett monografiájáról éppen e Szemle márciusi számában jelent meg részletes ismertetés és méltatás. Ezen kívül még az evangélikus egyház-történelem két kiváló művelőjéről, Súlyom Jenőről (XVI. századi egyháztörténet) és Schulek Tiborról (Bornemissza monográfia) kell megemlékeznünk.

A katolikus egyháztörténetírás a huszas évek elején nagyon megsínyllette a nagy paptörténészek, Fraknoi, Karácsonyi, Koller elhunytát, azóta bizony hosszú ideig alig valami történt ezen a téren. Talán csak Barta Istvánnak a középkori állam és egyház

viszonyáról írt modern szempontú szép tanulmánya emelkedik ki a gyér terméskből. 1936-ban azonban Szekfű Gyula vezetése alatt létrejött a katolikus történészek munkaközössége s ez céljául tűzte ki a katolikus egyháztörténet újjáépítését. Az általuk évente kiadott *Regnum* kötetek, — a magyar *Görres-Jahrbuchok*, — elsősorban újkori témákat dolgoztak föl, főleg a XVIII. századnak katolikus szempontból oly gazdag története érdeklődésük tárgya. (Vanyó Tihamér, Hermann Egyed, Csapody Csaba, Ember Győző), de ezenfelül a pannóniai ó-kereszténység kérdéseitől kezdve egészen a XIX. századig a magyar szerzetes rendek, a vallásos élet, irodalom és művészet, az egyházpolitika történetéről, egyházi vonatkozású jogi problémákról, a magyar katolicizmus kimagasló egyéniségeinek vallásosságáról, végül fontos módszertani és programmbeli kérdésekről jelentek meg benne tanulmányok. A munkaközösség erejét és magabizását jelzi, hogy tervbevétték egy többkötetes magyar egyháztörténet megírását.

Végül befejezésül hadd szóljunk még a legfiatalabb magyar történésznemzedék új vállalkozásáról, az ú. n. Kárpát-Európa összejöveletelekről. Új perspektívában próbálják bemutatni, vagyis inkább meglátni a magyar történelmet ezek a fiatalok. Mint Kósáry Domokos kifejti, a magyarság egy része annak a kultúróvezetnek, amely a Baltikumtól a Balkánig a német Közép-Európa és az orosz Kelet-Európa között terjed ki. A földrajzi szemléletű francia és angol összehasonlító történet szerint is ezen a kultúróvezeten belül az egyes népek és területek társadalmi struktúrája, művelődése, annyira rokon, történelmi fejlődése annyira párhuzamos, hogy ez a táj éppolyan egészet jelent az európai fejlődésben, mint pl. az angol-francia Occidens, a német Közép-Európa, vagy az orosz Kelet. Mármost e csoport munkássága éppen azt célozza, hogy a magyarság munkáját, történelmi szerepét megállapítsa e területen. Ebben a problémakörben Gáldi László és Elekes Lajos tanulmányai élesen világítanak rá a magyarság kultúrközvetítő szerepére a délkeleti kapu, a románság felé.

E rövid kis vázlatban nem adhattunk természetesen teljes és kimerítő képet a harmincas évek magyar történetírásáról, igen sok nagyjelentőségű munkát mégcsak meg sem említhettünk. A rendelkezésünkre bocsájtott helyszűke miatt nem is törekedhetünk teljességre. Célunk így csupán annyi volt, hogy a föllépő és uralkodó főirányokat, problémacsoportokat ismertessük és valahogy érzékeltetni próbáljuk azt az európai színvonalú, tarka-sokfélelőségű, hatalmas munkát, amelyet az elmúlt évtized történetírása a huszas évekhez képest bizony alaposan megcsökkent anyagi föltételek között emberül elvégzett.

Istványi Géza

Hegel

Részlet a szerzőnek „Bölcslettörténelem“ c. rövidesen megjelenő könyvéből.

1. A filozófia feladata — hirdeti Hegel — nem az, hogy a világ sorsát illető követelésekkel álljon elő, mert a világ ura az Ész, és halad a maga útján. A filozófus dolga megérteni az Ész kibontakozását, s megértetni azt másokkal is. Kantnak nincs igaza abban, hogy a világ végső valóságát, Elvét illetőleg az ész ellenmondások közt vergődik, mert a világ észszerűsége nyilvánvaló, s így Elve is nyilvánvaló: az Ész. Nincs igaza Kantnak abban sem, hogy a filozófia első teendője az ismerőképeség teljesítőerejének megvizsgálása; olyan ez, mintha valaki úszni akarna megtanulni, mielőtt a vízbe lép. Nincs igaza Fichtének, mikor a világot *Sollen*, azaz a mi erkölcsi követeléseink és teljesítményeink világának fogja fel. Nincs igaza a romantizáló Schellingnek, a misztikusnak, mert a világ nagyon is világos: világosan beszél a természet és a világtörténet, csak érteni kell, mert „aki értelmesen nézi a világot, arra a világ is értelmesen néz“. Nincs igaza Schleiermachernek, aki érzelmi úton keresi az egyesülést a hitben a mindenséggel, mert a világot csak az ész érti meg, mert a világ lényege, Elve az Ész, amelynek az emberi ész nemcsak részese, hanem egyenes kibontakozása.

Mivel Hegel így ítélte meg a korabeli német filozófiát (nem is szólva kisebb képviselőiről, akiket a legélesebb gúnnyal intéz el, mint *Krug*-ot), s mivel tübingai éveiben magába szívta az antik műveltség iránti rajongást, nem csodálkozunk, ha gondolkozásában a görög filozófia motívumait halljuk újra feleledni. Herakleitos, Aristoteles és a Sztoa adják a vezérmotívumokat, de a természetfilozófusok Anaximandrostól kezdve Pythagorason és Anaxagorason át kísérik a gondolatok hullámzását; ott van a hatóerők közt Platon is, valamint megújítója Plotinos, s a Kr. u. ötödik századbéli új platonista *Proklos*, akinek tana az Ős-egy-ről s ennek sokféleséggé való kifejlődése, majd visszatörekvése az Ős-egybe a módszer szempontjából is emlékeztet Hegelre. Hegel u. is magáévá teszi a Fichte-Schelling-i gondolatot az ellentétekben való kibontakozásról, az ellentétek magasabb egységbe kapcsolódásáról (tézis, antitézis, szintézis), s a trichotomiát majdnem Proklosra emlékeztető módon erőszakolja. Az alapvető hármasságot Hegelnél az adja, hogy az ősfogalom, amely mint minden lét alapja, önmagában és önmagáért van, önként átmegy a maga ellentétébe, „mássá lesz“, azaz természet gyanánt bontakozik ki, de nem marad meg az egyedi véges lét széttöredezettségében, hanem „általános“-sá (*Allgemeine*) Szellemmé fejlődve visszatér önmagába. Itt az Ősfogalom a tézis, a természet az antitézis, a Szellem a szintézis. Ebből az alapvető hármasságból ered a filozófia felosztása: 1. Logika, 2. Természetfilozófia és 3. Szellemfilozófia. A logika, mint a Logosz tana, metafizika és logika egy-

szerre; a szellemfilozófia pedig három részre tagozódik: 1. a szubjektív szellem tana, 2. az objektív szellem tana, 3. az abszolút szellem tana, s ezek mindegyike újból három részből áll. A szubjektív szellem tana a lélekkel általában foglalkozik; az objektív szellem tanában a jog, az erkölcs és az állam a főtéma; az abszolút szellem tanának pedig a művészet, a vallás és a filozófia a tárgya, mivel az ember a művészetben, a vallásban és a filozófiában emelkedik fel az Abszolútumhoz.

2. A filozófia Hegel szerint nem észkritikán, hanem azon az alapvető meggyőződésen épül fel, hogy az igazság és a valóság megismerhető, s a kettő végül is egy. A valóság azonban nem az eleata mozdulatlan lét, hanem Anaximandros-, Herakleitos-, Anaxagoras-, Aristoteles-i fejlődés az ősi határozatlanból ellentéteken át az Ész kibontakozásával az ősfogalomban levő lehetőségek megvalósításával, s Plotinos-, Eriugena-i visszatéréssel az Ős-egybe.

Az Ész a világ elve, szubsztanciája, s az a végtelen hatalom, amely minden természeti és szellemi életnek végtelen anyaga és formája. Ez az Ész nem kész, hanem készülő, megszülető, a világfolyamatban kifejlődő elv. A valósuláshoz induló Ész nem is tudatos: ahogy a naprendszerek kialakulnak és fennállnak, abban van Ész, de a naprendszerek nem tudnak róla. S az a lét és élet, amely a naprendszereken van, észszerű: a természet holt anyagai és élőlényei mind célszerűek egymásra és önmagukra nézve, az egész természet egybeműködik, az anyagok és az élőlények mind eszközök és célok a nagy mű létrehozásában. De mi a célja a végtelen mindenség erői játéknak? Az Ész kibontakozása, célbaérése, vagy pontosabban „a szabadság megvalósulása“. Amikor ugyanis az Ősfogalom a maga ellentétében objektíválta magát, létrehozta az anyagot, amelynek lényege a nehézség, a megkötöttség és egy középpont felé törekvés (gravitáció, kohézió). De az anyag ősi forgatagaiban (mai nyelven „spirálködők“) is ott van az Ész, ameynek lényege ellentétes az anyagéval, s nem más, mint a szabadság, senkitől és semmitől nem függés. És miként a csirában lehetőség szerint benne van az egész növény, akként „az Ész első nyomaiban lehetőség szerint benne van a világ egész története“, melynek célja az, hogy a szabadság megvalósulásával kapcsolatban az Ész teljes vagy abszolút tudatára is jusson szabadságának, s hogy mint magában és magáért levő Eszme a legnagyobbat, önmagát, Istent gondolja, s ezzel célba érjen.

3. Ha most felmerül a kanti kérdés: „Mit tudhatok?“, a fennebbi ontológiai alapvetés után nem nehéz a felelet: *mindent*. Mindent, mert az Ész útja az emberen át vezet. A spirálködökben, a naprendszerekben, a sejtekben, általában a természetben nincs tudat: az Ősfogalom, mint lehető Ész, az emberrel érkezik el a valósult Észhez. Ezért az emberi ész a maga legnagyobb teljesítményében, a filozófiában a világfolyamatnak, mint kibontakozó Észnek megértésében mindig azon a fokon áll, amely akkor lehetséges. Mikor Hegel „abszolút filozófiá“ról beszél, nem úgy értendő,

hogy ő a végleges és mindent lezáró tudáshoz érkezett el: abszolút ez a filozófia, mert megragadta a legnagyobbat, az Abszolutumot, mert látja a világ értelmét és célját s benne a gondolat egygé lesz a Valósággal. Eszünk vagy értelmünk annyi, mint „az isteni mű értéke“ (*Vernunft = Vernehmen des göttlichen Werkes*), Isten pedig a világ törvénye, a mindenre kiterjedő hatalom (*Gott = das ganz Allgemeine*). Istent is gondolkozásunkkal ragadjuk meg a legteljesebben: a tudás csúcspontja a filozófia, s a filozófia csúcspontja Isten, a kibontakozó Észet megpillantani, ezzel az objektív oldalt (Isten) és a szubjektív oldalt (Ész) egyesíteni, megnyugvást találni és a valósággal kibékülni (*Versöhnung mit der Wirklichkeit*). Az objektív oldal, az Ész és a szubjektív oldal, az Én találkozik és egyesül az államban, a művészetben, jogban, erkölcsben, vallásban, tudományban: de mindeme egyesülések csúcspontja a filozófiai: annak megpillantása, hogy az Ész a maga útján halad, s mi az Ész munkájában részt veszünk, mert tudatosan akarunk, cselekszünk, az Ész kibontakozását elősegítjük, mint annak eszközei.

Mivel az Ész kibontakozása dialektikus, azaz a világfolyamat ellentétes mozzanatok egymásbakapcsolásán keresztül halad előre, a gondolkodás is dialektikus természetű lényegében, mind folyamatában. Lényegében azért, mert meg kell ragadnia a kibontakozó Ész ellentétes és egybekapcsolódó mozzanatait, a tézist, antitézist és szintézist; folyamatában azért, mert a gondolkodás minden foka túltal önmagán, míg az abszolút tudásig, azaz a Valóságig, vagy Isten megragadásáig el nem jutunk. Gondolkozásunk mozzanatai: az érzékelés, az észrevétel, a szemlélet, stb. csak jelenségek ismeretéhez vezetnek, de mindegyik tovább utal magán túlra, s így maga is csak jelenség (fenomenon) a tudás szempontjából. De a mozzanatok dialektikusan egybekapcsolódnak, s minden további mozzanat felveszi a megelőzőnek igazságtartalmát vagy lényegét. A tudománytan ekképpen lényegében nem ismeretkritika, mint Kant gondolta, hanem fenomenologia, azaz a megismerés jelenségeinek tana, végigmenve azon az úton, amellyel eszünk az érzékeléstől — vagy hegeli terminussal — „a közvetlen bizonyosság“ -tól eljut az ész legmagasabbrendű munkájához, az Abszolutumnak művészi, vallásos és filozófiai gondolásáig, a művészi, vallásos és filozófiai tudatig és tudásig.

4. Ha a hegeli filozófiához a másik kanti kérdést intézzük: „Mit hihetek?“, akkor talán azt a választ várjuk, hogy semmit. Hiszen ha mindent tudhatok, hol marad hely a hit számára?

Hegel álláspontja azonban más. Ha minden észszerű, ami van, az a hit is. A bölcselő dolga nem az, hogy megmondja, mit hihetek; ez ugyanis az én dolgom, azaz a hívő dolga, amelyet reá kényszeríteni nem lehet. A bölcselő feladata a hitet illetően a hit megértése, azaz annak meglátása és megmutatása, hogy a tudás, helyesebben a filozófia és a hit tartalma ugyanaz. Amit azonban a bölcsélet fogalmilag és elvontan lát, azt a vallás szemléletileg-képzletileg, azaz konkrétan, képben és jelképben állítja a hívő

elé. Azt a gondolatot, hogy az Ész uralkodik a világon, a vallás is hirdeti abban a formában, hogy a világ folyása nem a véletlen, hanem felsőbb hatalmak vagy a legfelső szuverén hatalom eredménye. A vallásnak is megvan a maga fejlődése, az Ész kibontakozása ugyanis a valláson keresztül is történik. A vallásos fejlődés legmagasabb állomása a keresztyénség, az abszolút vallás, melynek tartalma az abszolút filozófiával egyezik. Az abszolút bölcelet lényege ugyanis az, hogy az Ósfogalom, mint elv, vagy Atya, önmagából létrehozza a „Más“-t, azaz a világot, ez a „Más“ az, ami Fiúnak is nevezhető; ezt a fogalmat meg is találjuk a keresztyén hitrendszerben, a hitrendszerbe illő értelemben, amely a bölcselő szemében azonban szimbólum. A „Más“-on, vagy Fiún, azaz a világon, mint az Ész kibontakozásán megy végbe az Ész önmagába térése, az a „reflexió“, amely a Ós-egy-et és a „Más“-t, az ellentétpárt szintézisben egyesíti, s a kibékülést, mint Lélek vagy Szellem létrehozza. Ennek a bölcselmi gondolatnak felel meg a keresztyén váltságtán, a kiengesztelés és a Szentlélek munkája.

A bölcselő átlát a vallás miszikumán, mert mindent megért. Isten egészen megismerhető, hiszen kijelentette magát: a kijelentés a természet és a világtörténet. Itt bontakozik ki az Ész, s az emberen át történő kibontakozásnak csúcspontja az Ész és az Én egyesülése, melynek három formája az abszolút filozófia, az abszolút vallás és az abszolút művészet. A vallásban az ember tudatára jut az abszolút szellemnek, hiszen az ember az isteni Ész részese, sőt eszköze. Az Észben való részesülésünk a vallás alapja, de a vallásban az Ész mellett szerep jut az érzellemnek is; a vallás az igazság felismerésének és megragadásának érzelmi-konkrét módja.

5. Az Észben való részesülésünk nemcsak a tudásnak és a hitnek, hanem az erkölcsnek is alapja. Eszünk által tudjuk, hogy mi a jó és mi a rossz, általa van lelkiismeretünk és büntudatunk. A helyes cselekvésmód megtalálásához nincs szükség a filozófiai morál szabályának, az etikanak ismeretére, mert az Ész, az Általánosság objektívalódott a jogrendszerben és az állam törvényeiben, s ezek nagyon világosan megmondják mindenkinek, mit szabad cselekednie. Az erkölcs szabálya különben, amely a jogi szabályokban is az állami törvényekben konkrétizálódik, ez: az „általános“-hoz kell tartanunk magunkat. (... *δεῖ ἔπειθαι τοῦ κοινού* ... mondta már Herakleitos). Hogy elérjük-e azt, amit az ember általában áhít, a boldogságot, ez esetleges dolog, mert az Ész a maga útján halad, s széttiport virágok, ártatlan életek és jószándékok bőven vannak összetörve a Sors kereke alatt... („Kérés, könyörgés mind hasztalan“, mondta már a sztoikus bölcselő).

A hegeli cselekvéstan legérdekesebb részei az állambölcelet és a történetbölcelet.

Az előbbi szerint az állam az Ész egyik eszköze a maga egyetlen nagy céljának, a szabadságnak megvalósítására. Egyik eszköze, mert hiszen a jog és az erkölcs is az egyén felszabadulását, azaz szellemi kibontakozását szolgálja. Az állam arra való, hogy

az emberek közt az ész szabadon érvényesüljön. Az ember az államban és az államtól kap értéket, benne a maga lényegét az Ész tárgyilag látja maga előtt. Az állam az isteni Eszme megjelenése a Földön, s a törvény alakjában áll a polgár előtt. Aki a törvénynek enegedelmeskedik, szabad, mert önmagának, helyesebben az Észnek enegedelmeskedik.

Hegel szerint a meglévő állapot felel meg az Észnek. Mikor Napoleon hajszolta maga előtt Európa népeit, a Világsszellemet képviselte, s mikor elbukott, a Világsszellem győzött, amely félredobta előbbi eszközét. Napoleon pusztított, de épített is: a régi állapotok megsemmisítésével helyet adott az újnak. Az Ész tovább megy a maga útján és keresi a helyes államformát, a helyes alkotmányt. Ehhez Hegel szerint a porosz hivatalnokállam ért el, amelynek élén ott áll a szuverén, a király, aki hivatalnokaiul a legtehetségesebbeket választja ki. A franciák liberálisizmusát Hegel libertinizmusnak, az angolok parlamentárizmusát az erők esztelen használatának és pazarlásának tartja.

A világtörténet isteni kijelentés, az isteni terv végrehajtása. Miként Istennek van ereje, hogy terveit és céljait a természetben megvalósítsa, van hatalma, hogy ugyanezt tegye a világtörténetben is. Eszközöket, „történelmi ember“-eket választ ki, akik akarva-nemakarva, erények és bűnök, helyes látások és tévedések közt, gondolataik és szenvedélyeik hatása alatt teszik azt, amit tenniük kell. A fennálló rend ellenében ugyanis új, nagy és szükséges lehetőségek támadnak, a teremtő Eszme, a valósuló Igazság új mozzanatai; ezeket, mint a haladás következő fokát képviselni kell. A történelmi egyéniség vállalja magára az emberiség sorsának hordozását: misszionárius ő, az Ész küldöttje, aki azt hiszi, hogy maga tűzött maga elé célokat, holott az Ész játszik vele, eszközül használja, s majd eldobja. Az Ész misszionáriusa a Világsszellem ügyvezetője (*Geschäftsführer des Weltgeistes*) — Nagy Sándor, Caesar, Napoleon —, kíméletlenül tör célja felé, s nem alkothat rombolás, pusztítás nélkül: felszámolja a multat, s úgy épít a jövőnek, melynek számára a világsszellemnek vagy Észnek újból meglesznek a maga eszközei. Az Ész misszionáriusa, miközben a Világsszellemet szolgálja, a maga vélt céljait követi, s míg a világ olyan, amilyennek lennie kellett (*wie sie sein soll*), a haladás új mozzanata meghaladottá teszi a régi állapotot, s újnak kell következnie, amely a Szellem összes megelőző fokait magában foglalja. Könyörtelen korszakváltások ezek, amikkel szemben egészen céltévesztett és hiábavaló „litániákat zengeni az egyéni erkölcsi erények, a szerénység, alázat, emberszeretet és szelídség nevében“.

Az Észnek és a világtörténetnek a sorshordozói a történelmi népek is. Ezek is missziót hordoznak, melynek elvégzésével elpusztulnak, vagy jelentéktelenné válnak (*die Vollbringung ist zugleich Untergang*). A világtörténet menetének négy főmozzanata 1. a keleti, 2. a görög, 3. a római és 4. a germán világ, az emberiség 1. gyermek-, 2. ifjú-, 3. férfi- és 4. öreg- vagy érett kora.

Keleten az államhatalom útján érvényesült az Ész (a szabadság), az alattvalók közt egyénileg nem; Görögország a történet fénypontja, itt lép elő az egyén és az egyéni szabadság, de ez a szabadság még nem a lelkiismeretben kiküzdött szabadság, hanem „közvetlen”; a római birodalomban a szabad egyén az állam áldozata, de ezzel szemben egy nagy általánosság osztályossa: római polgár. A germánok ősi barbár világát egy szellemi elv, a keresztyénség szervezi át azzal a gondolatával, hogy a váltság munkájának elvégezéssel az Abszolútum és az ember egy. Nagy Károly alkotja meg a német-római szent birodalmat, amely ezer esztendőn keresztül hordozza és képviseli a germán-keresztyén kultúrát. Ez végzi el a megromlott középkori egyház megjavítását. A római katolicizmusból ugyanis kivesszett a lélek, s csak külsőségek maradtak helyette. A reformáció a helyes elvet képviseli: az egyház és szerzetesei semmit sem tehetnek az ember üdvéért, mindenkinek személyesen kell megigazulnia Isten előtt. Az egyénnek fel kell adnia szűkkeblű partikulárizmusát, az általánost, az Észet kell követnie, amelyet az állam jogrendje, morálja tár elé. Ezzel válik az egyén szabaddá, mert az államban az Ész és vele a szabadság mindinkább kibontakozik. Ennek mintája a porosz hivatalnokállam, amely szabad utat nyit minden tehetségnek.

Trócsányi Dezső.

A londoni szociális munka hőskora

A Toynbee Hall megalapítása.

A XIX. század második felére Anglia rövid másfélszáz évi harc alatt világhatalommá küzdötte fel magát. Gyarmati hódításainak zömén győzelmesen átjutott, ipara a kapitalista gazdasági rendszer keretei között rohamos fejlődésnek indult s a gépek és egyre szaporodó technikai felfedezések nyomán óriási ipari centrumok toborzódtak össze a bányá- és gyárvidékekre özönlő földműves tömegekből. A társadalom régi képe teljesen átalakult, de ugyanakkor szakadatlan belső válságokba is jutott. Az előző századok társadalmi stabilitása eltűnt és a termelés új eszközei: szövőgép, gőzgép, Bessemer kohó, kémiai eljárások teljesen felborították a társadalom régi egyensúlyát. Kialakult a munkásosztály, de vele kialakult egy új társadalmi réteg, a proletarizálódott bér munkások tömege is. A dolgozók ezrei gyakran ijesztő nyomorba zuhanhattak, mert máról-holnapra nélkülözésbe döntötte őket egy új ipari találmány, vagy a kisebb-nagyobb válságot kitermelő túltermelés. Ez volt az ára annak a mesés megvagyonosodásnak, amelyet a század közepén Carlyle már kemény szavakkal ostorozott: Angliának több gazdagja van, mint bármely más nemzetnek

valaha is volt. És kevesebb hasznát látja belőle, mint bármely más nemzet valaha is látta. Buja bőség közepette elpusztul a nép s az ember aranyfalak mögött sem érezheti magát biztonságban. A gyors meggazdagodás ragyogása mögött így tüntek fel az árnyak s a kontinensről erre tartó fekete felhő alatt vörös kalapáccsukkal Marx, Bebel és Lassale döngették a kapitalista liberális mus bezárt ajtaját.

A brit közvélemény csakhamar tudomást vett a munkástársadalom és a nyomában támadt pauperizmus sebeiről. Igaz, hogy az Edmund Burke véleményében nem volt sok köszönet, mert szerinte a nyomorgóktól Isten maga vonta meg a földi javakat és Isten akarata ellen lázad, aki intézményesen akar rajtuk segíteni. Canon Wilberforce meg egyenesen azt állította, hogy a szegények helyzete, minden baj mellett is, jobb mint amit az Isten kezéből megérdemelnek s a fennálló társadalmi rend a lehető legnagyobb korszerű komfortot és szellemi javakat biztosítja számukra.

A nemzet nagy többsége másként gondolkozott. Isten és a vallás nem lehetett és nem lehet soha mentség és igazolás a szociális farizeusok számára s Bentham Jeremiás, a közgazdász, de még inkább maga John Stuart *Mill* kemény szavakkal kelt a munkások védelmére. Carlyle, Ruskin, Dickens, Disraeli stb. irodalmi „lázasága“ eredményeként a klasszikus közgazdasági elmélet „laisser faire“ elve is megingott s a Malthus utilista és pesszimista irányával szemben feltámadt a humanista irány, a brit vallásos lélek egyik dinamikus megnyilatkozása. Ennek harcosa volt a szociális idealisták, vagy keresztyén szocialisták mozgalma, amely erkölcsi reformokért harcolt s szabad verseny helyett kooperációra szervezte meg a munkásságot. Mind hevesebb támadásban részesült az az előkelő, hüvös magatartás, amely csak elvont értelemben vett tudomást a munkáról és a szegénységről, de a munkással és szegénnyel eleven kapcsolatot sohase érzett.

Mindezekből a mozgalmakból feltartóztatlanul tör elő a szociális nyomor megoldására irányuló társadalmi kísérlet. Ennek fénysugarai hullanak arra az Infernóra, amelyhez hasonlót csak a Dante tolla rajzolhatott volna: a londoni nyomorra s ennek is óriási gyűjtőmedencéjére, a keleti negyedre, az East Endre. Greenwood 1869-ben „London hét átka“ címén már könyvet írt róla, Booth, az Üdvhadsereg megalapítója később hét kötetet át ismertette, de jellemzésül legyen elég idéznem T. S. Huxley orvos egykorú megjegyzését: Láttam már polinéziai vadembert, mielőtt misszionárius, vagy bármilyen kultúrember felkereste volna. De minden vadságával még félig sem volt olyan vad, szennyes és javíthatatlan, mint egy keletlondoni nyomortanya lakója. Jane Addams, az amerikai szettlement mozgalom úttörője 1883-ban nyomorultabbnak látta a keletlondoni utcák töltelékeit a délolasz koldusoknál s az ausztriai sóbányászoknál is. Kettős arca volt ennek a nyomorúságnak: anyagi és szellemi. A lakosság harmada, olykor a fele állandóan az éhenhalás határán járt. De a sokszor

becsületesen folytatott pusztá léthare mellett legalább ugyanolyan súlyos volt a szellemi ínség. Csaknem egy millió ember lakott itt, de nem élt semmiféle társadalmi életet. Az elszigeteltséget egy-egy büntett, rablás, vagy szerencsésebb esetben viszálykodás szakította meg, amelybe az asszonyok is beleavatkoztak s véresre marták egymást. Nem volt semmiféle nevelés s a gyermekek a kötelező iskolatörvény (1871) után is vígan az iskola mellé jártak. A hatalmas templomokban öt-hat öregasszony lézengett — alamizsna reményében. A zsúfolt lakásoknál csak a billiárdszalónok, klubok, valójában korcsmák és játékbarlangok voltak zsúfoltabbak. Amikor egy-egy kolera végigsöpört a lakosság között, s a milliomos nyugati London arisztokrata lakói megremegtek ettől a morajló széltől.

Az 50—70-es évek orvosságnak szánt első segítő kísérletei rosszabbak voltak a betegségnél. Rendszertelen magánvállalkozások és az egyházak bőséges alamizsnaosztogatásában látták a gyógyítás útját és hatalmas összegekkel, 1868-ban pl. 2 millió fonttal (kb. 50 millió pengő) kísérelték meg a nyomor enyhítését. Az ellenőrzés és ellenszolgáltatás nélkül kapott adomány azonban csak demoralizálta a nyomorultakat, ha ugyan még lehetett demoralizálni őket. Az egyházakba, a püspöki ajánlólevelekkel, lelkes és tudatlan laikusok özönlöttek, akik szenvedélyes szónoklatokkal, számolatlanul szórt fontokkal és ruhaneművel, a szakszervezetek ellen intézett mennydörgéscsökkkel s minden már végzett munka mélységes megvetésével akartak csodát tenni. A csoda azonban elmaradt s helyette csak a zavar és igény növekedett. Egyetlen komoly segítséget a később óriási jelentőségre emelkedett Charity Organization Society megalakulása hozott 1870-ben.

A szociális kérdés komoly vizsgálói megértették, hogy a megoldást más úton kell keresni. Nyilvánvalóvá lett, hogy tudományos kutatás, megszervezett nevelés és megfelelő vezetés nélkül elpocsékolta energia minden erőfeszítés és minden áldozat. S világossá lett az is, hogy mindennek csak egy útja van: *a személyes munka.*

Ennek a világosan meglátott hármaskörnek gyakorlati megvalósítását tűzték ki hát maguk elé azok a magános vállalkozók, akik a sötét East End kellős közepén letelepedtek. Közülük egyik legelső volt John Richard Green angol lelkész, történész. Hat éven át rendszeresen látogatott, iskolát létesített, irodalmi kört szervezett. Ilyen volt kollégája, Brooke Lambert Whitechapelben s munkája nyomán filléres bank, olcsó konyha, munkásklub létesült. De ilyen volt mindenek felett Edward Denison, az arisztokrata származású előkelő „világi” letelepülő. Ami kevés időt gyenge szervezete a szennyes levegőjű városrészben eltölthetett, mind arra használta fel, hogy a letelepedés egyik alap gondolatát: az úriember személyes jelenlétének felbecsülhetetlen gyógyító befolyását minden téren érvényesítse. Követelte és megindította a népművelést, esti iskolát nyitott felnőttek és serdülők számára s harcolt a hatóságokkal együtt, vagy ha kellett, a hatóságok

ellen minden visszaélés megszüntetéséért. Írásaiban s parlamenti tevékenységében korán bekövetkezett haláláig a londoni pauperizmus egyik legjobb ismerője és orvosa volt.

A látott példa és sikere indította Ruskint arra, hogy az első letelepülőket magához hívja s egy telepes szervezet lehetőségeit megvitassák. A baráti megbeszélésnek még sem lett semmi gyakorlati eredménye s Barnett Sámuel anglikán lelkésznek kellett jönnie, hogy az első telepet megszervezze s az oxfordi egyetem ifjúságát erre a munkára megnyerje.

A fiatalság szent láza kellett hozzá, hogy keresztülvigye kitűzött célját, és mégis az angol ember szívóssága, biztonsága és nyugalma jellemzi egész agitációját. Fiatalon, alig 28 évvel került az East End egyik legrosszabb hírű parókhiájára, a St. Jude's-ba s feleségével azonnal széleskörű nevelői munkába kezdett. Esti iskola, anyák tanácsadója, kölesönkönyvtár, tárlatok, hangversenyek, virágkiállítások és szabadegyetem jellegű előadás-sorozatok jelzik működése útját, de néhány év múlva rájön arra, hogyha elemi ismeretek mellett magasabb tudományt is akar közölni hallgatóival — s ezt ő nevelői munkájában lényegesnek tartotta — akkor nem nélkülözheti letelepedett intelligens munkások segítségét. Maga is egykor oxfordi diák lévén, baráti kapcsolatai révén Oxford felé fordul, ahol az új szociális szellem forradalma a levegőben lóg. Néhány idősebb professzor még a klerikális, elméleti teológiai világot védelmezi, de az ifjúság érdeklődését már a társadalmi kérdések foglalkoztatják. Ruskin maga is országutat épített tanítványaival s az ifjúság legjobbjai égnék a vágytól, hogy segíthessenek. Közülük legjobban kitűnt a korán tanárrá lett Arnold Toynbee, gúnynevén Arnold apostol. Alapos közgazdaságtörténeti tanulmányaiban az ú. n. ipari forradalom egyik legjobb elemzőjének bizonyult, szociológiai munkáiban a klasszikus iskolának, a Ricardonak, de éppúgy Henri Georg-nak is hadat üzenve a szociális idealizmus, vagy keresztény szocializmus eszméjét képviselte. Carlyle és Ruskin alapján sürgette, hogy az erkölcsant mint gyakorlati tudományt össze kell egyeztetni a közgazdaságtannal. Barátaival gyakran kiment Barnett gyülekezetébe s hosszabb-rövidebb időn át személyesen vállalt munkát a megindult népgondozásban.

A nemzeti közvélemény lelkiismeretének forrongó megmozdulásai csak elősegítették az oxfordi fiatalok törekvéseit. 1883-ban „A kitagadott London jajkiáltása“ címmel névtelen röpirat jelent meg, amely sűrített formában ismételte meg és foglalta össze a részben már eddig is ismert borzalmas keletlondoni lakásviszonyokat. Ismertetésével kapcsolatban lapok, folyóiratok azt a riadót fűjták a gazdagok felé, hogy a lakáskérdés megoldatlansága társadalmi forradalom szülőágyává lesz. Ezzel egyidőben W. T. Stead, a neves újságíró szociális cikksorozatot indított meg a Pall Mall Gazette-ben s első kérdésére: Nincs-e itt az ideje? — özőnével érkeztek a helyeslő válaszok, vagy javaslatok a megoldás halaszthatatlan szükségessége felől. Még a Punch is résztvett a had-

járatban s egyik hatásos rajzával a lakásadók könyörtelenségét pellengérezte ki, a másikkal a hatóság tapogatózó beavatkozását bátorította. A tudomány fellegvárában az ifjúság, Londonban a sajtó és a hatóságok megmozdulása: valóban hangos illusztráció volt Gladstone néhány éve tett kijelentésére: Uraim, ma nagyobb jelentőségű dolgok történnek a parlamenten kívül, mint a parlamenten belül. A levegő és a körülmények különösen alkalmasak voltak arra, hogy valami határozott és döntő lépés történjék.

Ez nem is sokáig váratott magára. A következő hónapban Barnett megtartotta történelmi jelentőségű oxfordi előadását s az egyetemi hallgatókat felhívta, hogy személyesen álljanak be a szegények közt folytatott segítő és kutató munkába. Amikor konkrét terveit ismertette, lényegében nem mondott el mást, mint amit maga már a gyülekezetében végzett, de javasolta, hogy szervezeten és településszerűen kezdjék meg a munkát. A megépítendő színház magában foglalhatja a tanfolyamok, gyűlések helyiségeit, a leteleplők lakását, azonban az egész vállalkozásnak az ad értelmet, ha az alsó és felső társadalmi osztályok tagjainak személyes baráti érintkezése élteti és hatja át.

Barnett előadása általános lelkesedést keltett. Nem hangzott el ellene egyetlen ellenvetés sem s az oxfordi sajtó új oxfordi mozgalom megindulásáról cikkezett. Néhány hét múlva a Balliol College-ban hivatalosan is kimondták a keletlondoni egyetemi szettlement megalapítását s kiküldték a végrehajtó bizottságot. A Keble College ekkor ugyan már egyházi alapon ellenszettelmentet tervezett, de az előkészületeket ez nem hátráltatta s az építkezések oly mértékben haladtak elő, hogy 1884 karácsonyára a St. Jude's parokhia mellett, a mai Commercial Streeten megnyílhatott a Toynbee emlékére elnevezett Toynbee Hall. Növelte a lelkesedést, hogy a cambridge-i egyetemre is átkapott a tűz és professzorok, hallgatók egyhangú lelkesedéssel elhatározták az oxfordi kezdeményezés teljes támogatását. 1885 tavaszán már 12 új telepes költözött be s a szettlement a tavaszi félévvel hivatalosan is megkezdte működését. Az épületen első percre látszik, hogy tervezője az alapító egyetemekről vett mintát s a vonzó Erzsébet-Rorabeli stílust alkalmazta, de az eredeti elgondolás a szomszédos bérházak miatt csak erősen korlátozva érvényesülhetett. Bent hatalmas napos ebédlő, több tágas előadó-terem, adminisztrációs és lakószobák, hátul tennispálya fogadja a látogatót. Sokkal fontosabb azonban az intézet szellemi célja, amelyet Barnett hatása alatt így fogalmaztak meg: Köteles gondoskodni London szegény-negyedének neveléséről és szórakozása eszközeiről, kötelessége vizsgálni a szegények viszonyait s javaslatot adni helyzetük javítására. Mivel mindezt személyes munkával, Barnett jelszava szerint „one by one”: egyenkint, barátság útján kívánta elérni, egyik legjobb eszköznek bizonyult arra, hogy a Carlyle emlegetté „két nemzet“-et az egy hazában egyesítse és az egymástól eltávolodott társadalmi osztályokat összehozza. Első gondnoka Barnett

lett, Barnett a gondnoki tiszteletdíjat a mozgalom céljaira ajánlotta fel.

Ennek a méreteiben szerény vállalkozásnak kortörténeti és egyetemes emberi jelentősége volt.

A sajtó jól sejtette az intézmény jelentőségét. A Manchester Guardian pl. a dezertált jómódú középosztály társadalmi felelősségének újból való feltámadásáról ír és a kemény hang nem keltett nagyobb felháborodást. Aggodalommal csak a szűkkeblű egyházi intézmények néztek az „istentelen” intézmény felé, noha Barnett maga is lelkes volt s az a néhány konzervatív lap, mely az egész mozgalmat tömeghisztériával kiváltott szentimentalizmus és gőgös önhittség szüleményének tartotta. De legjobban maga Toynbee Arnold fejezi ki a mozgalom célját és jelentőségét s nincs okunk rá, hogy kételkedjünk szavai őszinteségében. Pimlott nyomán az utolsó nyilvános előadásából idézzük a következőket: Mi, a középosztály — s nemcsak a dúsgazdagok — elhanyagoltunk titeket, munkásokat és szegényeket. Társadalmi igazság helyett könnyöradományt kínáltunk, rokonérzés helyett fellengzős tanácsokat adtunk. De úgy érzem, változunk. Ha tudnátok hinni nekünk és bennünk, azt hiszem, sokan életüket is kockára tennék értetek. Ti kell, hogy megbocsássatok nekünk, mert mi vétkezünk elleneitek, még ha olykor tudatlanul is és ezt meg kell vallanunk. De ha megbocsátotok — s még ha nem bocsátotok is meg — mi szolgálni akarunk nektek. Nem a közvélemény nyomása alatt tesszük ezt... hanem mert segíteni akarunk. Hajlandók vagyunk ezért elhagyni azt, ami több, mint hírnév és társadalmi rang. Hajlandók vagyunk értetek otthagyni azt az életet, amelyből jöttünk: könyveink és szeretteink világát.

Azt hisszük, hogy Toynbee Arnold fellengzés nélkül igazat mondott, mert hiszen rövidesen életével pecsételte meg prófétaí tüztől égő szavait. A társadalom legjobbjai s az oxfordi fiatalok lelkében feltámadt a megalázkodás és a bűnbánat a mult vétkes mulasztásai miatt. A „whitechapeli sápadt pap” történelmi jelentősége abban állott, hogy ezt a magabaszállást a gyakorlati élet hajtóerejévé változtatta s az angol gyakorlatiasság és érzelmi megindultság egymást segítve maradandót alkotott. A Toynbee Hall megalapítása körül kifejtett nagyszerű társadalmi erőfeszítés történelmi jelentőségét is abban látjuk, hogy az egy országban élő „két nemzet” egyformán rájött az önnevelés és felelősség társadalmi szükségességére. A dolgozó szegények arra, hogy társadalmi felelősséggel tartoznak az alattuk élők sorsáért. Amelyik társadalomban az elesettek iránt feltámadó őszinte magabaszállás és felelősség hiányzik s áldozatban nem ölt testet, ott üres hazugság minden látszólagos közösség és minden lefelé irányuló közeledés hangoztatása. A jövőendő csak ott érik dús aratássá, ahol hull érte személyes áldozat. Ahol elmaradt, ott a társadalom élete feszült, beteg és válságokkal viaskodó lesz s az erőszakos változtatás feltámadható réme ellen senki sem biztosíthatja nemzetét. A Toynbee Hall megalapítása s félévszázados felbecsülhetetlen munkája azt bizonyítja, hogy másképp is lehet.

Domján János

Esti séta

Már fennültek a csillagok
A mennybolt kék fokán,
Mikor sétálni vitt gyalog
Két rangos paripám.
Otthagytam csöndes fészkeimet,
Az utcák gyásza csalt.
Kacagta, ég, ezer szemed
Az andalgó magyart.

Hunyorgatták a csillagok
Rám kis szemük tüzét,
Látták: milyen esett vagyok;
Hull rólam szertesztét
Rongy bánatok, szakadt hitek
Fércelt fonák sora.
A gyászomat ki érti meg?
Isten se tán, soha.

Óh hol van az én asszonyom?
Valahol elmaradt.
Azt hittem: még kezét fogom
S megérünk száz nyarat.
Először, mint az árnyamat
Vitettem magammal én,
S egyszer csak szépen elmaradt
A vén város kövén.

Hol vannak kis cselédeim?
Öt-hat magyar gyerek?
Versekké váltak. Éveim
Homokja csak pereg:
De nincs hatalmam egy örök
Tavaszt lehozni rám,
Merengni kis fiam zömök
Fején s arany haján.

Elhulltak mind a bánatok,
Elmúlt a friss öröm.
Osztatlanul magam vagyok
S csak önmagam ölöm.
Kibe fogózom majd, ha reng
Alattam a talaj?
Süketté tör a szürke csend,
Gyilkol a barna baj?

Kopog az utca köve, csak
Kopog sarkam alatt,
Eső szítál, szemembe csap,
Orcámon átszalad.
Mintha siratnám magamat...
Vagy Isten sírja tán
Könnyét reám az éj alatt
Vesztett csatám után.

Oláh Gábor

A természet törvényei

Napjainkban feltűnő sokat hivatkoznak a természeti törvényekre. Mintha a természet volna számunkra a végső és megfellebbezhetetlen fórum és így minden olyan emberi cselekedet és célkitűzés, amely megfelel a természeti törvényeknek elvitathatatlannal helyes, jogos, szóval kétségbevonhatatlannal indokolt lenne. Így vélekednek a kívülállók. Nem éreztelen erre vonatkozólag megkérdezni a természettudományokat.

Első meglepetés: nem nyilatkoznak! A szaktudományok módszere az indukció, vagyis az egyes tényekből indulnak ki, tehát mindig alulról felfelé építenek. Nem szívesen foglalkoznak az egész „természettel“, mert mint Rickert, a filozófus, szellemsen állapítja meg: az egész valóság, mint probléma ugyan fel van adva a tudomány számára, de nincs megadva!

Mégis, ha megpróbálunk gyors áttekintéssel tájékozódni, akkor azt találjuk, hogy korunk tudományos világképe két csoportba sorozza az összes törvényeket: a valószínűségi és az elsődleges, az ú. n. transzcendentális törvények csoportjába.

Az újabb fizikai felfedezések — a relativitástan és a quantummechanika — a valószínűségi törvények fogalmának felállítását tették szükségessé. Ezek a nagy számok törvényén alapulnak és a statisztikai módszer segítségével azt fejezik ki, aminek bekövetkezése egyáltalán nem szükségszerű, hanem csak valószínű. Azt mondják a fizikusok, hogy az elektronnak egyik pályáról a másikra való átugrása époly bizonytalan, mint az egyes ember élete. De mivel a világfolyamatot fenntartó események mindenképpen az atomok milliárdjai vesznek részt, az egyes individuális esetek annyira kiegyensúlyozzák egymást, hogy statisztikai összefoglalásuk a tudományos kutatásban gyakorlatilag kifogástalanul használható.

A felszínen mutatkozó jelenségek mélyén a mindenség alap-elemei, az anyag, erő, tér és idő végső részecskéi vannak. Ezek összefüggéseit abszolút érvényű, elsődleges törvények szabályozzák. Eddington, a világhírű angol fizikus, azért nevezte el őket transzcendentális törvényeknek, mert a mindenség strukturájához, a valóság fundamentumát képező abszolutumhoz tartoznak. Ezek a törvények azonban olyan tág kereteket jelölnek ki, hogy közöttük szabadon űzheti játékát a „véletlen“, amelynek a viszonylagos jelenségek előidézésében, az „esély“ fokozódásában a modern fizika szerint döntő fontossága van.

Ugyanez a két törvénycsoport jellemzi az élet birodalmát is. Abszolút és megfellebbezhetetlen törvények jelölik ki az élet mesgyéjét, ezeken belül azonban az élőlények szabadon, kényökedvök szerint tevékenykednek. A szabad individuális cselekedetek azután statisztikaszerűleg összegeződnek s bizonyos valószínűségi következtetést engednek meg a jövőre nézve. Azt pl., hogy százezer újszülött közül hány éli meg 60-ik évét, hány hal meg rákban, öngyilkosság vagy szívbaj következtében, elég pontosan kiszámíthatjuk, mindezek azonban semmiképpen sem korlátozzák Magyar Miska egyéni életét és nem jelölik ki a sorsfordulóiban elé döbbenő választutak közötti döntés irányát.

Megkérdelhetjük most már, hogy melyik törvénycsoportra hivatkoznak azok, akik a „Természetet“ hívják fel cselekedeteik legalizálására? A transzcendentális törvényekre nem érdemes hivatkoznunk. Ezek ugyanis nem törődnek az egyénnel. Olyan tág teret engednek az egyéni cselekvés számára, hogy kedve és képességei szerint élheti le mindenki életét. A vas strukturális szerkezete pl. igen sok féle szerszám készítését engedi meg. De hogy sebészeti műszereket állítunk elő, melyekkel sebeket gyógyítunk, vagy különböző gyilkoló szerszámokat, melyekkel új sebeket ütünk: azt senki sem olvashatja ki az elektrónok s quantumok viselkedését szabályozó elsődleges törvényekből, mert az nem a természettől, hanem a mi szabad elhatározásunktól függ.

De nem érdemes a valószínűségi törvényekre sem hivatkozni, mert ezek nem a jövő felé mutatnak, hanem egyszerűen csak a múltban lezajlott eseményeket foglalják össze.

Aki tehát akár kis, akár nagy dolgot cselekszik: hivatkozzék egész bátran önmagára, saját akaratára és kítűzött céljaira. Ha pedig szellemileg akarja megindokolni cselekedeteit: hivatkozzék lelkiismeretének, tudásának, felelősségérzetének megfelelően sok mindenre — csak épp a természetre ne! Mert a természet törvényei a szabad cselekedetek számára csupán csak kereteket jelölnek ki és azután utólag, pusztán csak statisztikai szenvtelenséggel kommentálják azok következményeit. Ha elrepül a nagy kő, mindig az felelős érte, aki eldobta.

Reök Iván

JELEK ÉS MAGYARÁZATOK

MINTHA A MAGYAR NEMZET ÉLŐ LELKIISMERETE szólt volna meg, olyan egyöntetű felháborodás utasította vissza országszerte a nyilasok nemzetiségi „törvényjavaslatát”. Nemrégén azt írtuk, hogy mint keresztyéneknek, mint magyar protestánsoknak nem lehet ezekhez az urakhoz semmi közünk. Álláspontunk szomorú igazolást nyert s most már mint magyarok sem tarthatunk velük semmi közösséget. A magyar protestantizmus mindazt, amiért évszázadok óta küzd, amiért mártíromságot, gályát, Carolina Resolútiót, kisebbségi sorsot vállalt, veszélyeztetve látja e felelőtlen elemek kezében. Az imént még „csak” a felekezeti iskolák és az egyházak politikai működése ellen hirdettek harcot, ma már az erőszakos disszimilációt és az ország belső Trianonját akarják végrehajtani. Nem tudjuk, mit csodáljunk inkább ebben az elvetélt tervezetben: a tökéletes közjogi tudatlanságot, mely belőle árad, azt az otromba tapintatlanságot, mellyel a benyújtás időpontját megválasztották, vagy a nem egészen tisztázott szándékú merészséget, mellyel szerzői fölléptek? Mindenesetre le kell végre számolnunk azzal, hogy egy politikai alakulat, mely az egyházakat a nemzet sorsának irányításából ki akarja zárni, ezt csak azért teheti, mert olyan dolgokat készül elkövetni, melyek ellen az egyházaknak Istentől kapott parancsnál fogva, teljes erejükből tiltakozniok kell. Örömmel hallottuk, hogy egy protestáns lelkész, aki egyúttal nyilas képviselő is volt, már levonta a fentiek következtetését. Kívánatos lenne, hogy a magyar protestáns társadalomnak azok a tagjai is, akik a nagy szavak és az újság mámore, esetleg holdvilágos remények által félrevezettettek, ébredjenek fel valahára ebből a halálos révületből (—)

NEM CSODA, HOGY ELFASULTUNK és ahogy az idők járása nehezül, mindinkább csak a magunk bajával törődünk. Mégis vannak dolgok, melyekre kötelességünk figyelni és ilyen a holland testvérnép sorsa. Vajjon lehet-e magyar protestáns, aki

Jelek és magyarázatok

elfelejtí Ruyter Mihály nevét s egyáltalában magyar ember, aki nem emlékszik tizenöt-húsz év távlatából azokra a hosszú gyermekvonatokra, melyek kis kiéhezett élő-halottakat vittek tőlünk messze nyugatra, hogy kövérre hizlalt, testvéri szeretet sugárban megfürdetett, élettől duzzadó emberpalánták kerüljenek vissza helyettük? A nagy háború, mely országokat, népeket követelt áldozatul, egykori vendéglátóinkat súlyosan megpróbálta. Talán nemsokára alkalom fog nyílani arra, hogy a magyarság megmutathassa háldját és sokat emlegetett vendégszeretetét velük szemben. Elsősorban a magyar protestantizmusnak kell majd bizonyosságot tennie arról, hogy él benne az az áldozatos szeretet, mely testi-lelki segítséget és vigaszt tud nyújtani a testvéreknek s mely elhomályosítja a legfényesebb haditetteket is, mert letörli a könnyeket és megvalósítja a békét. (—)

NÉMETH LÁSZLÓ nemrégén egy hosszabb cikkben bírálta Szekfű Gyula történetiszemléletét. E cikk utolsó részletében a Protestáns Szemlééről is szó esik. Németh László azt írja itt, hogy az ő Kisebbségben című füzetére Szekfű Gyula két választ adott. Az egyik válasz egy hajszá volt. Majd ezt olvassuk: „Egy hajszában a döntő: az elindítás. Szekfű ebben mutatta meg diplomáciai nagyságát. A hajszát onnét kell kiugratni, ahol legtermészetesebb volna, hogy a hajszoltat megvédjék. Ha ez a hely el van állva, sőt éppen innen dördül el az első puská, mitől lehet tartani és ki nem kiabál bele? Így szemelte ki Szekfű a Protestáns Szemlé. A dolga nem volt nehéz; a lap rég az ő szférájába tartozik: az egyik Szekfű-sarj mint szerkesztő adta a helyet, a másik: mint cikkíró a hazafiúi megbotráncozást.“

Ami ebben az idézetben mint tényállítás szerepel, a képzelet és a képződés játékanak az eredménye. A Protestáns Szemle az egyetemes magyar protestantizmus „szférájába“ tartozik, s tartalmaz a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság vezetői, valamint azok szabják meg, akiknek neve folyóiratunk címlapján olvasható.

De mi volt az a „hajszá“-ra jelt adó puskalövés? Az említett Kisebbségben c. füzetéről, röviddel megjelenése után, Joó Tibor folyóiratunk 1939. júliusi számában megírta a maga elítélő véleményét. Nem kapott mástól ösztönzést, mint saját lelkiismeretétől, mely arra indította, hogy gondolatait közölje. Cikke alatt a következő szerkesztői jegyzet volt található: „Munkatársunk cikkét abban a reményben közöljük, hogy erős ellenvéleménye kiindulópontjává lesz oly termékeny eszmecserének, melyet Németh László figyelemébresztő gondolatai mindenképpen megérdemelnek.“ A Protestáns Szemle következő, augusztusi számában meg is jelent Gulyás Pál cikke, s ez Joó Tibor ellenében fenntartás nélkül Németh László igazságai mellé állt. Ez volt a „hajszá“ „diplomáciai nagyság“-gal való elindítása. Úgy tudjuk, hogy minden vitához kettő kell: egy, aki tagad s egy, aki állít. Ez a játékszabály még akkor is érvényes, ha történetesen Németh László igazsága a vita tárgya. Resteljük, hogy e banalitásokat itt ismételnünk kel-

lett, de Németh László néhány esztendeje egyre jobban felejt, hogy mindig lehetséges az övével szembenálló vélemény, mely éppen olyan becsületes, jóhiszemű és véges emberségünk szerint éppen olyan tárgyilagos, akár csak az övé.

Németh László védelmet várt volna a Protestáns Szemléből. Köszönjük, hogy legalább akkor, amidőn az ő megvédéséről van szó, feleleveníti a közösséget azzal a Protestáns Szemlével, mely kezdő írásait közölte, s amelyet aztán ő elhagyott. Utána azt is megtette, hogy önéletrajzában becsmérően nyilatkozott a Szemle munkatársi közösségéről. A Protestáns Szemle mindezzel nem tördődött. Mind e mai napig oly változatlan figyelemmel és értékismerettel számolt be olvasóinak Németh László írásairól, mint kevés más magyar folyóirat. Ezt a jövőben is megteszi. Írónak egyéb védelemre nincs szüksége. (K. D.)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KISS TIHAMER LÁSZLÓ: A KÁTÉTANÍTÁS MÓDSZEREINEK TÖRTÉNETI ISMERTETÉSE. (Szeged, 1938. A szerző kiadása.)

A hitoktatásnak egyik elhanyagolt területe a kátétanítás. A hit- és erkölcs-tani anyagot rendszerint paragrafusokra osztott könyvekből tanítjuk s legfeljebb a konfirmációi oktatás körében találkozunk kátékkal. Az evangélikus testvéregyház mindent elkövet, hogy doktor Luther Márton Kis Kátéja ott legyen minden diák kezében, legutóbb a Keresztény Igazság füzetei közt jelent meg 10 filléres árban. A református egyházban a konfirmációi káték mellett egészen elűnni látszik a Káté, a Heidelbergi Káté. Mi ennek az oka, kérdezhetjük joggal. Sokan az okot abban keresik, hogy ma már elavult a kátétanítás módszere. Kiss Tihamér László könyve éppen erre a kérdésre ad választ. Mózesből kezdve, a rabbi iskolák, az apostoli kor, Alexandriai Kelemen, a középkor, a reformáció egészen a legújabb pedagógiai törekvések, pl. munkaiskola módszerét adja, külön fejezetet szentelve a magyarországi kátétanítás módszereinek, nem mellőzi a r. katolikus katechézis eredményeit sem. Könyve azzal zárul, hogy a magyar léleknek megfelelő módszerrel kell tanítani a kátét, hiszen eddig ezen a

téren nem sok önálló munka jelent meg. Jó tudnunk azt, hogy a katechetikában járatos szerzőnek kéziratban kiadásra vár új könyve: A mai magyar ref. kátétanítás módszertana. Ebben kapjuk meg a feleletet arra, amit most történelmileg bebizonyít: milyen legyen az új magyar kátétanítás. A könyvet szerzője a közben elhunyt Csikesz Sándornak, bökes tanítómesterének ajánlja. *Pap Ferenc*

JOÓ TIBOR: MATYÁS ÉS BIRODALMA. (Athenaeum, 1940.)

Olyan könyv, amelyet egy lélekzetre olvasunk el, állandóan vitatkozni szeretnénk közben a szerzővel s titokban mindig reménykedünk, hogy mégis neki van igaza. Az a kép, melyet Mátyásról rajzol, kiabrázolója a magyar jellemnek, annak a virtuális magyarságnak, amilyenek mi magunkat látni szeretnők. Emellett azonban, amint azt maga a szerző is bevallja, mindenkiféle történetpolitikai tanulmány, a magyar nemzet létértelmét és hivatását a legégetőbb időszerűséggel bontja ki Mátyás életművéből. Valószínűleg lesznek bírálói, akik egyrészt ráolvassák majd azt a beismerést, hogy a „szerző maga is varázsa alá került a nagy király személyének“, felhők fölé emelve erősen földi vonásokban oly gazdag alakját, erényei-

Könyvek és írók

ben és hibáiban földöntúlira nagyítva fel méreteit; másrésről kifogásolni fogják a szerző egyéni történelemfelfogásának Mátyás sokszínű egyéniségére való erőszakolását. Ezeknek a részleteknek tárgyalásába most nem bocsátkozhatunk, azt illetékesebb fórumoknak engedjük át. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a végső benyomás kétségtelenül helyeslő visszhangra fog találni a magyar lelkekben, mert ilyenek akarjuk tudni Mátyást és azt a korparancsot, mely életéből nemzetünk e nehéz évtizedeiben felénk árad.

Szerinte Mátyás az örök magyar nemzeti hivatástudat legtudatosabb képviselője. Élete és politikája egyetlen személybe tömöríti mindazt, ami a magyarságot, ezt a „natio contradictionis“-t jellemzi. Európai és magyar egyszerre védi Európát a külső veszedelem ellen, mint a keresztyénség bástyája és oltalmazza saját belső pusztító betegségétől, az elszíntelenítő imperializmus felülkekedésétől; pusztá ittlétével, de még inkább kultúrájával és fegyvereivel tiltakozva az ellen, hogy a Dunát és a Kárpátmedencét, Európa kulcsát akár barbár, akár az európai kultúrkörbe tartozó hatalom kisajátíthassa és saját birodalomhoz csatolhassa s innen rombolja szét azt a sok színből összetevődő harmóniát, melyet nyugati kultúrának nevezünk. Az első feladat inkább középkori, a másik inkább újkori. Mátyás, aki a két korszak határán áll, magában egyesíti mindkét hivatást. Atyja örökségének továbbfolytatásában, a török elleni harcban Krisztus vitéze, a keresztyén egyetemesség odaadó híve; nyugati tervei-
ben, kultúrpolitikájában a renaissance nemzeti ébredésének öntudatos munkása és a középkori univerzalizmus haldoklásával felborulni készülő európai egyensúly új alapokra való fektetésének egyik első kezdeményezője. Mindezekben pedig gyökeresen egyéni és magyar. Szemléltetőleg írja le a szerző azt az utat, melyen haladva Mátyásnak minden kívülről jövő hatás nélkül, szükségszerűen renaissance fejedelemmé kellett válnia. Pályafutását azonban, s erre már Szekfű is rámutatott, mindenestül a magyar jellemről származó vonások magyarázzák. A robbanó temperamentumnak, makacs,

rendíthetetlen akaratnak, kritikus érzék és szárnyaló fantáziának tipikusan magyar ötvözetéből áll Mátyás egyénisége és józan nagylelkűségét is lelkünk mélyén a legnemesebb magyar sajátoságnak érezzük. Ez utóbbi különbözteti őt meg kortársaitól, olasz és más fejedelmektől. Erényeiben és hibáiban a magyar jellem nagyszabású kiabrázolója volt ő, méltó királya a „natio contradictionis“-nak, mely legszebb példányaiban ugyanezeket a vonásokat képviseli s melyen uralkodni épen ezért nagyon nehéz, csak a gazdagság, a vasökök és a lenyügöző zsenialitás előtt hajlandó meghajolni. Mátyás bőkezű, erőszakos és lánglelkű volt, ezért szerették és gyűlöltek egyszerre magyarjai és ezért sirták vissza halála után életében sokszor elviselhetetlennek érzett igáját. A renaissance, mely már nélküle és előtte gyöke-
reket vert nálunk s melynek meghonosodását a magyar szellem „latinsága“ megkönnyítette, benne vált nemzeti stílüssá, a keresztyénség, humanizmus és szittya vitézi öntudat sajátos ötvözetévé. S tragédiája is sajátosan magyar tragédia. Méreteivel olyan magasán emelkedett kortársai fölé, hogy a nemzet legjobbjai sem tudták megérteni nagyvonalú politikáját, melyet azóta a történelem kellőleg rehabilitált, de melyet akkor atyai öröksége elárulásának tekintettek. Ezért volt kénytelen magát idegen zsoldosokkal és szolgalelkű hivatalnokokkal körülvenni, akik halála után egész alkotását elpusztították, mint ahogy elpusztítja magát a lélektelen gépezet, ha az irányító szellem elveszti fölötte a hatalmat. Birodalma azonban a magyar lelkekben továbbél és jelképévé vált a nemzet legnagyobb álmainak. Öröksége nem meghódított országokban és romlandó falakban, hanem élete tanításában és dicsőségéből származó öntudatban rejlik. Erre az örökségre mutat rá meggyőzően és időszerűen Joó Tibor könyve.

Makkai László

GOGOLAK LAJOS: PANSZLAVIZMUS. (Cserépfalvi-kiadás. Budapest, 1940.)

Hasznos munkát végzett Gogolák Lajos, mikor a legutolsó évszázad egyik legjelentősebb szellemi mozgalmáról és

történetformáló tényezőjéről rövidege mellett is áttekinthető, eleven rajzot adott most, mikor ez a mozgalom mint-ha megint gondot okozna Európának. Alaposan ismeri a kérdést, s világosan látja vonatkozásait, s a fejlődés fővonalát és kiágazásait is. Így aztán egyrészt az ábrázolás gazdaságos arányossága jellemzi, másrészt elfogulatlanul tudja lemérni jelentőségét a multban és a jelenben egyaránt, a nélkül, hogy túlbecsülne vagy aláértékelné azt, s mindvégig megőrzi politikai realizmusát mind a mult fordulataival, mind a jelen lehetőségeivel szemben. E tekintetben különösen érdekes, amit a mai szovjetpatriptizmus és a szláv népiesség viszonyáról és jövőjéről mond. A könyv a szlávok és a szláv gondolat középkori helyzetével kezdi, s ez az elemzés jó példáját mutatja általában a középkori nacionalizmus formájának, majd a német romantika — Schläzer, Herder — döntő szerepét méltatja, végül a cseh és szlovák, s az orosz pánszlávizmus fejlődését és történeti szerepét ismerteti. Mindvégig azzal az érzéssel olvastuk a könyvet, hogy a szerző nem a halott mult kísérteteit idézi, hanem egy ma is eleven szellem gyermek-és ifjúkorát beszél el. Szemlélete nem merőben historikus, hanem történetpolitikus. S korunk megtanít lassanként rá, hogy talán nem is lehet másképpen közeledni a történethez, ha meg akarjuk érteni. Ezt persze keserűen mondjuk. De mondhatunk-e mást, mikor ime e könyv anyaga is arra tanít bennünket, hogy milyen hatalmas reális tényezővé válhat a szellem elvont gondolata, akár egy tudományos lelemény is, ha ügyes kezek a politikában hasznosítják, hogy mivé válhat ez a gondolat a gyakorlat, a politika, a tömegek kezén, s végül, hogy az egyének és népek hatalomvágya mily cinizmussal játszik a szellem szent eszményeivel is. Számolnunk kell ezzel a tanulással és áltatás nélkül fel kell ismernünk az elméledő szellem és a ragadozó erőszak viszonyát.

Nem lett volna haszontalan külön fejezetben szólni a pánszlávizmus különleges magyar vonatkozásairól. Sajnáljuk, hogy a szerző nem szentelt több gondot értékes mondanivalói előadásának. Fogalmazása sietős, pongyola, — holott

világos és eleven stílusa volna, — nem egy helyt grammatikailag is hibás, a sajtóhibák pedig ijesztően hemzsegnek a kellemes, izléses tipografiával kiállított lapokon.

Jóó Tibor

A MASIK EMBER. (Az Exodus almanachja 1940.)

Fiatalkönyvkiadó vállalatunk az Exodus. Karácsony Sándornak a munkáival indult, elsősorban az ő munkáira épült fel. Olyan vállalkozás ez, amelyben az egyik társszerző szerint „tőke helyett hit van, hozzáértés helyett szeretet.“ E szokatlan szellemű vállalat hamarosan írók munkaközösségévé, írók „életközösségévé“ vált. E közösség legfőbb célkitűzése, hogy valóságos igényt akar kielégíteni, valóságos szolgáltatásokkal. Nem magyarságtudományt, hanem magyar tudományt akar művelni, a Karácsony Sándor hirdette módszerek, a magyar észjárás igényei szerint. A kiindulás alapjai a *társaslélektan* és *társaslogika*-nak nevezett tudományok.

Karácsony Sándor könyveiből, méginkább az ő lebilincselő erejű egyetemi előadásából szívja magába az Exodus-közösség a munkára lendítő, református szellemet. Tudományos és irodalmi életünkben alig találunk ehhez hasonló, egyetemből kinőtt munkaközösséget. A pedagógus-tanár ime megtalálta tanítványseregét, amelyet gimn. tanársága alatt s azóta is állandóan keresett. Hiszen érezte, hogy az igazi pedagógia csakis valami egészséges munkaközösségben, a hatások és visszahatások állandó áramlásában virágozhatik ki. Jóleső érzéssel, de ugyanakkor komoly felelősségtudattal szemlélheti most már „A másik ember“-t.

Az almanach bármelyik cikkét olvassuk, mindenik egy-egy Karácsony Sándor által kifejtett tételre épül fel. A cikkek nagy része még nem kiforrott írás. Ezért a sokszínűség helyett inkább vegyességet látunk. Több felvetett kérdés csak a munkaközösség egységesen befolyásolt tagjainak szubjektív látása révén, nem pedig belső szükségyszerűség következtében kapcsolódik össze. Sokszor bizony erőltetett a túlságosan kevésre méretezett alapelvek ha kell, ha nem, előhúzása.

Az Exodus-almanach mégis üde olvasmány. Szívesen ismerkedünk meg erős hitű, sokat akaró, a maguk útját fiatalos lendülettel egyetlen útnak, életformájukat „egyetlen lehetséges életformának” tartó írógárdával. Minden komoly eredmény eléréséhez hit, önbizalom, sőt bizonyos fokú fanatizmus is kell. Ez valóban megvan az Exodus-közösség tagjaiban. Értékes gondolatokat ügyesen vet fel a cikkírók közül Szathmáry Lajos, Molnár Ferenc, Lükő Gábor, Heltai Miklós, Pásztor Imre, bár egyik-másik gondolatukkal könnyen vitába lehetne szállni. A Karácsony összefoglalására szükség volt. Úgyes, színes a Fehér Gábor írása a szoboszlói fürdőről. A könyv költőinek a *szándéka* a legérdekesebb: a magyaros forma gyakorlása. Kétségtelen, hogy a magyar forma modern tartalommal megtöltése felé mutat a magyar költészet renaissance-ának az útja. Az almanach verseinek a tartalma azonban, bizonyára a Karácsony-féle elvek komolyan vétele folytán, túlságosan, keveset primitív. Egyelőre tapogatózóak. Legeredetibb, legtöbbet ígér a Gelért Sándor: *Úgy mint ott a falu előtt* c. verse.

„A másik ember” különös, ígéretes munkaközösség életébe, eszmébe vezet be az olvasót. Komoly érdeklődéssel és magas igényekkel fogjuk figyelemmel kísérni az Exodus-munkaközösség eredményeit.

Harsányi István

FEHÉR GÁBOR: AZ UTOLSÓ NAGYBOTOS. (Exodus-kiadás.)

Ép lelkű diák nem fogad el közepeset sem a tanárban, sem a tudományban, sem az olvasmányaiban. Ha rajta múlik a választás a legjobb mellé áll és csak ha az nincs, akkor fanyalodik a rosszra, de a semlegestől, színtelentől, megalkuvástól mindenkor idegenkedik. Két véglet: a legjobb és a „rossz”, az élet vagy a mámor és megsemmisülés áll előtte. Személyenként vagyunk felelősek minden tanítványunkért, ha nem tudjuk neki a legmélyebbet, legmodernebbet, legmagyarabbat adni, mert a mi felszínességünk, elmaradottságunk, készületlenségünk kényszeríti őket más megoldások felé. Az irodalom mámorja: a ponyva. Az élet problémáival kibírhatatlan s ha

egyetlen, végleges megoldása nincs, kiutat csak a narkótikum mutat. Akkor van keletje a ponyvának, ha nincs helyébe jobb. Amióta diákjaimhoz eljutott az Utolsó nagybotos, legkedvesebb olvasmányuk. Alig lehet a „dárdanciát” csillapítani, sugárzó szemük meséli, hogy igazi nagy élményt jelent nekik.

Fehér Gábor minden alakja jelkép, úgy él bennünk tovább, mint az újdonsász, a nagybotos, az öreg Tubero, a Menyhárt János, a Salánky gazda alkujja, meg aztán együttvéve az a diákélet. Nincs ahhoz hozzáadva és nincsen abból elvéve semmi. Tamási Aron legénykői úgy szaporítják a tréfát Farkaslakán, szülőfalujában, mint a regényeiben, de Fehér Gábor nem merészkedett annyira, mint ő. Tudja azt, hogy nem volt ideális a diákélet, még csak nem is jó, de hát: *úgy volt* — a mult számára megmásíthatatlan végzetességgel, mélységes tragikummal, pezsdítő humorral. Bizonyára azért olvassuk olyan szívesen, kivétel nélkül, minden novelláját, mert ez a humor nem mesterkéltén kiagyalt, nem azért van, hogy mámorba csiklandozzon, hogy az emléket kedvessé, a pataki és debreceni diákéletet pedig ideálissá örökítse. Hazugság nélkül leírni a valóságot, hogy az művészi legyen, a legnehezebb és örök írói feladat. Még keveseknek sikerült, de úgy látszik, hogy Fehér Gábor odatartozik közéjük — Mikszáth Kálmán és Móra Ferenc közé.

Koczogh Akos

HALMY FERENC: A MAGYAR ZSOLTÁRFORMÁK FRANCIA ELŐZMÉNYEI. (Bibl. de l'Inst. fr. à l'Univ. de Budapest 1939.)

A magyar zsoltárfordítás ritmizálása máig is nyitott kérdés a magyar irodalom történetében. Halmy Ferenc a francia zsoltárfordításokból próbálja Szenczi Molnár zsoltárait származtatni, de Béze és Marot zsoltárformáit vizsgálva sehogysem tudja a magyar formákat ezekkel kapcsolatba hozni. Kutatásait tehát zenei síkra helyezi át és mint énekszövegeket próbálja a zsoltárokat magyarázni. Itt azonban kicsúszik lába alól a talaj, elveszti a történeti szempontot és így eredményei nem segítenek a kérdés eldöntésében.

Ez a történeti szempont még eléggé érvényesül a tanulmány első részében. Béze és Marot zsoltáraihoz nem közeledek Halmy a középkori francia líra formakincsének ismerete nélkül, és ez nagyon helyes is. Hogy pontosan következtethessünk, feltétlenül szükségünk van Béze és Marot zsoltárainak részletes vizsgálatára, sőt tisztáznunk kell a francia fordítások és Lobwasser német fordításai között levő viszonyt is, hiszen Szenczi Lobwasser Psalter-éből fordította a zsoltárokat. Sajnos, ez a vizsgálat kívül esik Halmy szempontjain, pedig az a néhány megállapítás, amit erre vonatkozólag tesz, igen fontos. Lobwasser ugyanis bizonyos mértékben eltorzította a francia zsoltárfordításokat (34—35. l.), Szenczi pedig, aki mindkét fordítást látta, ha egyáltalában foglalkozott ritmizálási problémákkal, bizonyára ezt is számításba vette. Ez a kapcsolat különben még egyáltalában nincs megvizsgálva, Császár Ernő csak a német Psalter és a magyar fordítások közötti viszonyt tisztázta. És ha nem foglalkozik Halmy ezzel a kérdéssel, nem csodálkozhatunk azon, hogy semmiféle jelentősebb kapcsolatot nem tud a francia és magyar fordítások között felfedezni, hiszen a közvetítő kapocs a Lobwasser-féle Psalter.

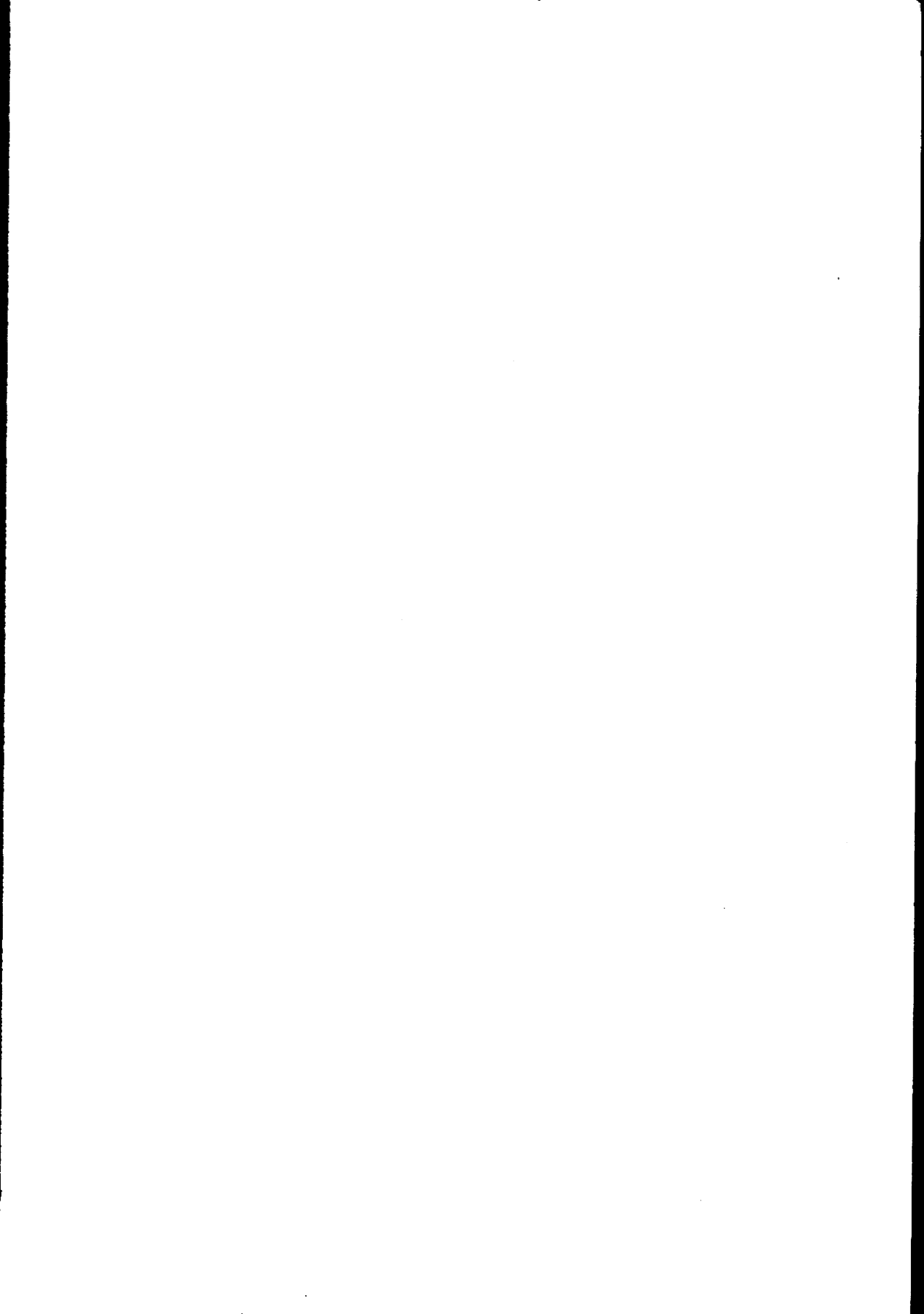
Halmy tehát a dallamban próbálja a magyar zsoltárok ritmusát megtalálni. Külön fejezetben foglalkozik a zsoltároskönyv dallamaival, arra azonban nem gondol, hogy ha Goudimel négy szolamra írta át a dallamokat, ez a többszólamúság majdnem tökéletesen megszabta a dallamok ritmusát. Az egyszólamú dallam ugyanis sokkal több ritmizálási szabadságot enged meg, a harmonizált dallamban viszont a harmóniák által képviselt funkcióváltakozások ezt a szabadságot a minimumra korlátozzák. Igaz, hogy Goudimel harmonizációja már bizonyos egyszólamú gyakorlat alatt állandósult ritmizálást rögzít, ez azonban

még nem jelenti azt, hogy a magyar népdalritmustól a Psalmus Hungaricus ritmizálásáig mindenből következtetéseket akarjon Halmy levonni, csak éppen a zsoltárok dallamaiból nem.

Halmy egyébként mindenképpen be akarja bizonyítani, hogy Szenczi Molnár zeneileg képzetlen volt. Úgy véli, hogy jöllehet „Szenczi a viszonylagos hangmagasság jelölésével tisztában volt; a kulcsok ismeretével már nem volt minden egészen rendben.“ (36. l.) A kulcsok ismerete azonban nem Szenczi Molnárnál, hanem Halmynál „nincs egészen rendben“. Azt a zenei rejtvényt, amelyre Halmy állításait alapozza, Szenczi helyesen oldotta meg. Ő ugyanis ismerte a relatív szolmizációt és a rejtvénynek egyetlen jó megoldása f-durban és alt-kulcsban lehetséges, még akkor is, ha Halmy az alt-kulcsot tenor-kulcsnak nevezi. Halmy különben visszavetíti a ma élő (és ma is kihalófélben levő) abszolút szolmizációs rendszert a 17. századba és attól eltekintve, hogy ez az anakronizmus nem volna megengedhető, még a papíron elébehelyezett relatív szolmizációs rendszert sem hajlandó felismerni. Ilyen bizonyítási módszerrel azután megállapítja Halmy, hogy „Szenczi nem törődött a zsoltárszöveg és a dallam ritmusának együttélésével, hanem megelégedett annyival, hogy a dallamhangok megfelelő számú énekelendő szótagokkal találkozzanak“ (47. l.). Ezt az eredményt azonban a bizonyítás kifogásolható volta miatt még akkor sem fogják fenntartás nélkül fogadni, ha történetesen igaz lenne.

Valóban úgy van, ahogy azt Halmy a dolgozat befejezésében mondja: a francia formák hatása „a magyar költészetnek, valamint a ‚Frantzia Nóták‘ utóélete a magyar zenében külön tanulmányt, sőt tanulmányokat érdemel“ (48. l.). Ezek nélkül az ismeretek nélkül nem közeledhetünk a magyar zsoltárfordításokhoz.

Szöllösy Andor

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

8

TARTALOM:

Kiss Jenő: **A hívő ember a világnézetek sodrában** ● Koncz Sándor:
A tudományok harca ● Bakó József: **Uzsoknál** (vers) ● Gaudy László:
Evangélizáció evangélikus egyházunkban ● Aldobolyi Nagy Miklós: **Berze-**
viczy Gergely ● Térey Sándor: **Freskók a debreceni kollégiumban** ●
Könyvek és írók

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

MAKAY MIKLÓS: Erdei Mihály: Egyház és ifjúság — — — — —	255
JOÓ TIBOR: Somogyi József: A faj — — — — —	255

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P..

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A hívő ember a világnézetek sodrában

Úgyis formulázhatnám a tételt: az Istent kereső ember; még tágabb értelemben: a világ az Isten-keresés útján. Mégha nem nevezik is e törekvést Isten keresésnek; még ha az élet-halálra szóló szellemi harcban Istennek neve elő sem fordul: végeredményben mégis csak Isten keresésnek kell azt neveznünk, mert a világnézetek sodrában hányódó ember végül is csak Isten megtalálása után jut megnyugváshoz.

A világnézetek hosszú sora e tekintetben mint a kísérleti út sok sikertelen próbálkozása tűnik fel, mint közbeeső kísérleti állomások, amelyeken azonban az ember még sem találta meg azt, amit megnyugtató eszményként keresett.

Amint a megfigyelő, tudományos vizsgálatot végző kutató szemével szemléljük a körülöttünk forrongó világnézeteket, az egymás közt való ellentétek ellenére is azt látjuk, hogy szinte egyseges frontot alkotnak a keresztyénséggel szemben.

Krisztus egyháza nagy, szinte döntő harcban áll különböző világnézetekkel, amelyek kiszorítani, helyettesíteni, pótolni akarják.

Ez a helyzet. Egyfelől az ellenséges élet- és világfelfogások rohamtámadása az evangéliom ellen, másfelől a hívő ember belső megingása. Ez teszi szükségessé a számvetést: Megállhat-e és hogyan a hívő ember az ellentétes világnézeteknek őt is elragadni akaró sodrában.

Igaz, hogy ezt a helyzetet sohasem szabad a maga elszigeteltségében, a mult fejlődése, elfajulása nélkül szemlélnünk. Világnézeti téren sem változik pillanatok alatt a helyzet, és nem áll elő abszolút új. A ma világképe is évtizedek, sőt néhány generációnyi idő szellemi aknamunkája következtében fajult el annyira. Ez az egyház emberét is bánthatja, sőt vádolhatja, hogy túrta a romboló irányzatok földalatti szervezkedését és nem lépett fel ellenük kellő eréllyel. Másfelől azonban az is igaz, hogy a szellemi munka elé nem lehet korlátokat vonni. A gondolatok vámmmentesek. A megindult úton, mégha téves irányba vezet is az, halad tovább az ember, nem hallgatva a kívülről jövő intésekre, amíg a saját kárán meg nem győződik arról, hogy zsákutcába tévedt, hogy ingoványba vezet az általa választott út.

Az adott helyzettől azután annál fogva sem kell megijednünk, mert nem új támadásról van szó, hanem régi harcoknak újra felvételéről. Az evangéliom ősi ellenfele a korszerű harcászatnak megfelelően maszkírozva jelenik meg, arzenálja azonban a régi és a vesztett csatáknak jeleit is ott viseli magán, ezért a hívő ma is nyugodtan mondhatja a veszedelmek láttára: Nubicula est, transit; csak kis átvonuló felhőske.

A teremtett világban, megint Ágoston szavával szólva, min-

den teremtmény felfelé, a teremtőre mutat. A végső szálak Istenhez vezetnek. De hogyan? A lét ezen végső kérdéseire való feleletkeresés útja a legnagyobb általánosságban szólva kétféle lehet: Az egyik, hogy az ember maga keresi a kibontakozás útját, keserves fáradozással igyekszik megoldani a lét sok ismeretlen egyenletét. A másik, hogy elfogadjuk azt, amit erre vonatkozólag maga a létnek örök ura, teremtője és fenntartója közöl számára az ő szent igéjében. Szó van tehát egyfelől az ember ég felé töréséről, apotheoizásáról, istenüléséről, legalább is erre irányuló vágyáról, és szó van másfelől Istennek hozzánk való leszállásáról, amit az Írás így fejez ki: az Ige testté lőn.

Annak a hármas beosztásnak megfelelően, amely az ember belső életét az akarat, az érzelem és az értelem világára osztja, beszélhetünk a legfőbb cél felé való törekvéskor is hármas kísérletről: a büszke akaratnak, a természet életében való elmélyedésnek, ill. élésnek és az emberi bölcseségnek az útjáról. E hármas utat régtől fogva járja az embervilág. Ismeri már Pál apostol is, amikor szól a farizeusok önimádságáról, akik a saját erejükből akarták megszerezni az üdvösséget; ismerik a Krisztus-korabeli természetvallások, amelyek az istenséggel való kapcsolatot vagy érzéki úton vagy a misztika útján keresték. Ismeretes a görög-hellénvilág, amely az értelem útján kereste Istent. Hiába.

Az antik világ vallási csődje ismétlődik nagyobb méretekben az egész emberiség történetében, újabb és újabb erőfeszítések és kísérletek során át. A kétezer éves emberi fejlődés története e tekintetben úgy tűnik fel, mint gigantikus erőfeszítés azért, hogy az ember szinte a hajánál fogva húzza ki magát a mélyből. Mélyen megható ez az erőfeszítés minden sikertelensége ellenére is, hiszen ez egyben az ember szellemi előrehaladásának is az útja, és ez profán vonatkozásokban bámulatos eredményekhez vezetett; gazdagabbá, szebbé, teljesebbé tette az emberi életet. Ezt külön nem is kell hangsúlyoznunk a kultúra és civilizáció értékeinek ismertetésében. Sikertelenségről csak azon vonatkozásban beszélhetünk, hogy a legnagyobb magaslat is, amelyet az ész a tudás eszközeivel megközelíthetett, még mindig csak a földön van, és amint az Ember tragédiájában a föld szelleme kényszeríti vissza az ürbe távozni akaró Ádámot, úgy kényszeríti vissza a földre a felfelé törő embert földi származása, korlátozottsága és vágyai.

Mint egy kaleidoszkóp gazdag képsorozata, úgy vonul el szemünk előtt a történet folyamán a sok kísérlet a saját erőből ég felé törésre vonatkozólag. „Akarom“, hangzik fel az ember dacos követelése. „Jer, építsünk tornyot, amely az égig ér“. De az összeomlott babilóni torony tragikusan szemlélteti az *akarat* útjának sikertelenségét, nemcsak a biblia népeinél és könyvében. A görög filozófiában teljes szimpátiát érdemlő stoa, a kínai vallásalapító Confucius, a hindú „jóga“ akaratkoncentráló törekvése, mely még a lélekzés szabályozására is kiterjed, a testi önmegtartóztatás, absztinencia és vegetáriánizmus, nőtlen élet és a világtól való visszavonulás mind új meg új kísérletek az önfegyelmzés útján való

felemelkedésre, amelyek egymástól való függetlenségükben is meg-egyeznek egymással abban, hogy az akarat kemény parancsszavával kívánták magukat és másokat is célhoz segíteni. Az akarat útját hirdette már Sokrates, amikor azt mondta: az embernek csak ismernie kell a jót, hogy teljesítse, a nagy königsbergi bölcselelő, akinek ismeretes híres követelése: „Megteheted, mert meg kell tenned“, Tolsztoj, aki korának hazug kultúrájától elfordulva a legprimitívebb életviszonyok közé vonul vissza, sajátos magyarázatát adva a Hegyibeszéd erkölcsi követeléseinek. Az akarat útján való érvényesülést hirdette Nietzsche, a maga ember hatványával, Schiller, aki szerint az ember szabad, mégha bilincsek közt születik is; a magyar költő, amikor azt hirdeti: „Előtted a küzdés, előtted a pálya, az erőtlen csügged, az erős megállja és tudod mi az erő, akarat, amely előbb vagy utóbb, de diadalt arat“. Itt kell részben elhelyeznünk a mai modern parancsuralmi rendszerek felfogását, amelyeket egész világ választhat el egymástól, mint pl. a kommunizmust és a fassizmust, mindegyik a központi diktátori akaratot kívánja érvényesíteni a népközösségek életében. Az emberi lét meghatározójává válik a módosult Descartes mondás: akarok, tehát vagyok. Egyre magasabbra emelkedik a torony, de lám a magasban ellenállhatatlan erejű viharok dúlnak, az épület súlyát nem bírja el a fundamentom: megismétlődik újból és újból Gen. 11. f.-nek tragédiája: összeomlik a büszke alkotás. Igaznak bizonyul e vonatkozásban is a Megváltó szava: A lélek ugyan kész, de a test erőtlen; valamint az apostol megállapítása: Az akarás meg van bennem, de a jó véghezvitelét nem találom. Az akaratra ellen-akarat válaszol és a legdrágább emberi érték, a szabadság megveszendőbe a nélkül, hogy kárpótlásul legalább a cél eléréséről beszélhetnénk.

Vajjon mi okozza az erőfeszítés sikertelenségét? Hiszen Luther is szól az ember, a keresztyén ember szabadságáról. A hibakeresés útján éppen e ponton világosodik meg előttünk az eddigi út tévessége. Szabadságról csak azon megszorítással szólhatunk: a keresztyén ember szabadsága. Egyébként bármilyen szépen és biztatóan hangzik is az állítás, hogy ezen az úton célhoz jutunk, a kísérlet meddő marad; az ember, sajnos, nem szabad és nem ura akaratának. „Nem azt cselekszem, amit akarok, a jót, hanem amit nem akarok, a rosszat.“ Az emberi lélek önáltatása azért, ha azt hisszük, hogy ezen az úton célhoz jutunk. Gondolata szabadon csaponghat, de hogy végrehajtsa, nincsen ereje a jóra. A fogoly vágyódása ez, börtönéből a szabadba. De ezt csak a képzelet szárnyain repülheti be. Amint a valóságban is cselekedni akar, beleütközik szűk börtönének kőfalába. „Felrepülne messze szállna, messze messze tengerekre, csak hogy el van metszve szárnya.“

De tán, ha az akarat útján nem, tán lehet az *érzelem* világán át a célt megközelíteni. Legyen ez az alacsonyabb életösztönből fakadó naturalizmus, vagy szublimebb miszticizmus. Ennek az útnak is sok-sok vándora volt évezredek óta és sok-sok áldozata. Elkezdve a fennebb említett természetvallásoktól, mint a keresztyénség első riválisaitól, egészen napjainkig.

Az istenséggel való egyesülés, ill. ez után való törekvés alacsonyabb formája ezen irányon belül az érzéki testkultusz, a szabad nemiéletnek legalizálása, kultikus formák közt való dicsőítése és templomba vitele, mint az élet, a termékenység, a szaporodás istensége előtt való hódolás; magasabb megnyilvánulása az istenséggel való misztikus egybeolvadás, az egyéniségnek a teljes feladásával, mint ahogy a vízsepp beleolvad a tengerbe, a hang belevész a semmibe. Bármilyen visszataszítónak is tűnjék fel, még az elfajult templomi prostitúció formájában is, amivel az egyiptomi és kisázsiai misztériumvallásokban találkozunk, torzformában bár, de az istenség után való vágyat, a vele való összeköttetés keresését kell meglátnunk itt is. Bár könnyen érthető, hogy sok esetben az alacsony ösztönök könnyebb kielégítésének céljából veszik magukra a kultikus külsőt, mutatva a fertő mélységét, amelybe az ezúton járó süllyedt. Amint Pál a Róm. I. első fejezetében szól róla, még a homosexualitás és päderastia ocsmány bűne is természetes cselekedetnek tűnik fel számukra. Ezen a vonalon kell elhelyeznünk korunknak is annyira kidomborodó testkultuszát, a játéknak, sportnak kiemelését, a bajnoktípus magasztalását. A természet szeretetének köpenyében jórészt ez a testkultusz húzódik meg.

Ez a törekvés a fejlődés egész történetén át igen erős, mert hiszen a legkönnyebb és az érzékeknek legkellemesebb módja az állítólagos felfelé haladásnak és az istenséggel való egyesülésnek. A renaissance és humanizmus daliás férfi és érzéki női típusa, klasszikus szoboralkotásai, a napistenként ábrázolt Nagy Sándor, Phidiasz és Praxitelesz, korunk akt-művészete, a nudizmus dícsérete, amelynek ilyen értelmű kultuszhelyévé fajult sok esetben a mozi és színház, mind az alacsony érzéki úton való istenülést szolgálják, bár, amint hangsúlyoztam, sok esetben a kegyesség álcáiban egyszerűen az alacsony érzéki indulatoknak való hódolás húzódik meg.

Nem kell sokat bizonyítani azt, hogy mennyire célját tévesztett, eredménytelen és méltatlan az ezirányban való kisíklás. A felfelé emelkedés szárnyai csak viaszból erősítettettek a törzshöz, Ikarus erőtelenül hull vissza a porba, amint a nap tüze leolvasztotta szárnyait.

Kétségtelen, hogy nemesebb formája ennél az Isten keresésnek az, amit misztikának nevezünk. Ott látjuk a hindú buddhista elmélyedést, az istenségbe olvadást egészen a nirvánáig; megtaláljuk a keresztyénség körén belül a keresztyén misztika nemesebb képviselőinél; ott látjuk a görög filozófia „Hen kai pan“ (egy és minden) felfogásában, Spinoza természetistenítésében, aki nyíltan hirdette, hogy a természet az istenség, Deus, sive natura. De még a napjainkban Rosenberg propagandája révén erősen divatos Eckehardt mester miszticizmusában is tulajdonképpen vékony réteg a keresztyénség máza, mert valójában a misztikus kegyesség távol áll az evangéliom világosságától. Nemcsak a homály, a ködös általánosság, a bizonytalan kifejezések tekintetében, hanem

mert végeredményben ez is öntestesülést jelent. A misztika útján is saját erejükből kívánnak az emberek az istenséggel kapcsolatba kerülni.

De tán az *értelem* útján, a gondolkozás révén érhetjük el a célt? Hiszen a gondolkodás az, amely az embert, mint utaltunk rá, csakugyan felülemeli minden más teremtménynek és a gondolkodás elismert fejedelme, Kant mondta, hogy mindent meg lehet bocsátani az értelemnek, csak azt nem, ha letér a gondolkodás útjáról.

Csodálatos az emberi gondolkodás útja azon időtől fogva, amikor a kőkorszakbeli ember a behasított fadarab végébe éles követ szorított és meg volt az első fegyvere, amikor a barlanglakó két fadarab összedörzsöléséből tüzet csiholt ki — most fedeztek fel éppen az aggteleki cseppkőbarlangban ilyen őskori tűzhelyet, amelynek korát körülbelül negyvenezer esztendőre becsülik, — egészen addig, amíg az emberi szellem koronázatlan királyai a görög filozófia idejétől fogva a legújabb korig gondolkozásukkal szabták meg az emberiség számára a fejlődés útját. Óriási utat futott be kétségtelenül ezen idő alatt és nem túlzás az az állítás, hogy napjainkban már az iskolásgyermeknek is többet kell tudnia, mint annak idején Aristotelesnek.

Nem szólunk most arról, hogy a gondolkodás történetében egymástól különböző és egymásnak ellentmondó és egymást kölcsönösen megcáfoló irányzatok váltották fel egymást. Addig, míg a földi élet szellemi fejlődéséről van szó, ez természetes. Ellentétben át halad előre és felfelé a fejlődés útja. Nem is részletezhetjük az egyes rendszereket, még nagy általánosságban sem. Egyre kívánunk csak rámutatni: főként a 19. század második felétől fogva az egymást felváltó irányzatok nem elégesznek meg azzal, hogy elméleti síkban mozognak. A világnézetek hova-tovább megszűnnek szobadíszek lenni, mint a tudós íróasztalán megszületett és újra kimúlt elgondolások, hanem húst és vért öltenek magukra, kivonulnak az életbe, és az embereknek, társadalomnak, népeknek életét gyakorlatilag kívánják irányítani. A maguk elméleti elgondolásának a gyakorlatban való megvalósítására törekednek. Feltép a szabadság, egyenlőség, tesvériség nyomán feltörő liberalizmus, amely a gondolkodás és cselekvés szabadságának szép elvét vallotta, a gyakorlatban azonban az „aki bírja marja“ kegyetlen tételét követte. Megszületik a zsidó rabbi fiának, Marxnak az elnyomott fajáért bosszút lihegő lelkében a szociáldemokrácia, a kommunizmus, amely a munkás néposztály millióit szervezte be az anyagelvűség világnézete alapján az önző osztályuralomba. Új formában találják fel a régi materializmus elvét Häckel és Oswald monizmusa, megjelenik az éppen napjainkban új renaissance-ot élő Nietzsche, a kíméletlen erőszak jogát hirdető álpróféta, divatos jelszóvá lesz a szekularizmus, az anyagelvűségnek modern formája, hangos a világ a vér, a faj, a felsőbbrendűség, az élettér etc. jelszavaktól, megszületik a fassizmus és nemzeti szociálizmus, nyilvánvaló bizonyosságául azon fennebbi tételnek, hogy korunk

szellemi mozgalmi nem elvont síkban mozognak, hanem kilépve a gyakorlatba, a totalitás igényével lépnek fel, boldogságot és boldogítást hirdelve az emberiségnek. De a boldogságot a felsoroltak mindegyike földi vonatkozásban érti és ígéri. A minket foglalkoztató legfőbb probléma, az életnek az élő és gondviselő Isten világának megfelelő elrendezése és a földi létnek az örökkévalósághoz való kapcsolása vagy egyáltalában nem, vagy csak periferikusan érdeklí őket.

De még az emberi gondolkozásnak legnemesebb hajtásai, az idealisztikus filozófiai rendszerek is, akkor, amikor a tárgyalás alatt álló végső célok megközelítéséről van szó, erőteljesen bizonyultak és nem állották ki az idők viharát. A világháború, mint szörnyű valóság zúdult rá arra a gondolkodásra, amely szerint töretlen vonalban halad felfelé a fejlődés. A szörnyű kataklizmában ébrednek rá arra, hogy naívak a szép elgondolások, és infernális romboló erők működnek az emberiség életében, és megérthetjük ennek alapján, hogy a rombadőlt fizikai és lelki világ láttára Spengler pesszimizmusa fogja el a lelkeket, és amikor nyugat pusztulásáról beszélnek, tulajdonképpen a csődöt mondják ki az idealisztikus filozófia állandó fejlődést és előrehaladást hirdető felfogására. A jelenlegi második világháború kifejlődése során még nagyobb aktualitást nyer e felfogás a totális háború rémével kapcsolatban. A felfelé haladás megtört, még az idealizmus is csak ábrándképnek bizonyult.

Megtört tehát a felfelé haladás; a hatalmas ívelés visszakanyarodott és az ember újból tehetetlenül vergődik a porban kétségek által mardosva és csak annyit tudva bizonyosan, hogy ez az út is járhatatlan, ill. céltalan a végső kérdések megoldása tekintetében. A Deus absconditus továbbra is az maradt, és az elrejtőzködő Istent erőszakosan még az emberi értelem erejével sem lehetett megnyilatkozásra kényszeríteni.

A vanitatum vanitas szomorú beismerése után, amikor minden nagyság, legyen az szellemi vagy fizikai természetű, relativizálódik, kénytelenek vagyunk rálépni arra az útra, amelynek évezredes gondos előkészítésének és megismertetésének története a könyvek könyvében, a bibliában olvasható.

Az idő generációkként változtathatta az embert. A mult idők felfogása elavult lehetett. A holtak gyorsan lovagolnak, hamar felejtik őket. Nagy ember legyen, akit egy-két éven belül el nem felejtenek halála után és kimagasló egyéniség, aki generációkon át foglalkoztatja a világot. De a legnagyobb hősök is, akiknek neve a ködös mult névtelen homályából előtör, csak mint a multnak letűnt nagyságai, mint régi idők kísértetei bukkannak fel és mindenki tudja róluk, hogy elmúlt korok elmúlt képét formáló elmúlt nagyságok. Hasonlóképpen mulandó az emberi alkotás is. Gyenge szél fuvallata elég, hogy porlepellettel vonja be. „Egy évben e por csak néhány vonalnyi, Madách szavával szólva, egy század évben már néhány könyök, pár ezred év guláidat elássa, homoktorlaszba temetve neved“.

De nem így áll a dolog, ha Jézushoz érünk. Kétezer év távolságából egyforma, sőt növekedő fénnel világít bele az emberiség életébe és fokozódó erővel hat. Még ma is a leghatalmasabb összekötő kapocs az emberiségnek sok népre oszló nagy közösségében. Grönland jeges földjének lakója és Afrika szerecsene az ő nevének kimondásában találkoznak egymással, és az ő neve a bizonyosság arra nézve, hogyha az ember a maga erejéből nem halhat is fel Istenhez, Isten az, aki leszáll hozzánk és Krisztusban megmutatja megváltó akarát, kijelenti magát. Beck, a híres tübingeni professzor mondta: „A keresztyénség a szellem hatalmával halad át az évszázadokon, és akik méltók hozzá, azok átveszik. Hány dicső nép tűnt el azóta, mióta a keresztyénség itt van. De a keresztyénség megmaradt. Hány új filozófiai irány jelent meg azóta és töltötte el a világot dicsőséggel és azután csakhamar kinevették őket és megvetették. És a keresztyénség megmaradt, ami volt. Az ember elvetheti, de ezzel önmagát veti el, a keresztyénség nem veszít ennek folytán semmit. De az ember, aki nem nyeri el, elveszíti önmagát. A keresztyénség csak diadalmaskodhatik, mert a keresztyénség az élet.“

Megállhat-e a keresztyénség a multból ránk maradt vagy a mai kor által formulázott különböző szellemi áramlatok, élet és világfelfogások között? Mivel a rajta kívül követett utak járhatatlanok, és mert az evangéliom nemcsak ígéri, hanem kétezer esztendő óta tényleg nyújtja is a szomjas léleknek az élet italát: van és lesz örökké létjogosultsága a keresztyénségnek; és pedig nem mint egy megoldási kísérletnek a sok között, amikor a lét végső értelmét keressük, hanem olyanak, amely maga is a totalitás igényével lép fel és az egész embert akarja. Jézus, az evangéliom, a keresztyénség azzal az igénnyel lép fel, hogy megadja a világnak azt, amit mások csak ígértek, de megadni nem tudtak, a boldogságot, Isten, a szerető Isten megismertetése által. Elvezet ahhoz az Istenhez, akit kétségbeesett erőfeszítéssel kerestél és keres az ember az akarat, az érzelem és az értelem útján, de akinek legfeljebb csak a nyomára juthatott, a nélkül, hogy vele valaha is kapcsolatba kerülhetett volna.

Az evangéliom ügye ezen örök igazságoknál fogva nem áll rosszul napjainkban sem. A pótlékok után futó ember hamar belátja azt, hogy azok nem elégíthetik ki és akarva nem akarva viszatér arra az útra, amely csakugyan elvezet a célhoz, Istenhez; ez az út a Golgotán át vezet felfelé, helyesebben szólva a Golgotán át hozzánk. Az ember nem tud a maga erejéből Istenhez felemelkedni; Istennek kell hozzá leszállnia és le is szállott hozzá.

A tudományok harca

— A teológia és filozófia viszonya. —

A tudomány harcában bennünket most kizárólag a teológia és filozófia pere érdek. Mivel pedig mind a teológiát, mind a filozófiát tudománynak tartjuk, először a tudományról s annak harcra lényegéről szólunk, azután pedig a teológiai és filozófiai látókört hasonlítjuk össze s benne a teológia és filozófia ellentétét rajzoljuk meg.

1. *A tudomány lényege.*

A szellem önmagával gigantikus harcban áll s önmagán keresztül a tárgyakkal is. Ennek a harcnak egyetlen állandó célja van: megismerni az örök rejtélyt, magát a szellemet. A szellem az élet legkirályibb sugárzása, a legmagasabb méltóság, önmagára nézve a legfelső fórum. A szellem, mint egyeduralgó, arra a hősi harcra vállalkozik, hogy önmaga felett győzedelmeskedjék. A szellem célja: a győzelem s az emberi szellem ebben a győzelemre irányuló harcban tartja fenn és valósítja meg önmagát.

A szellem az önmaga elleni harcot az önismerési tevékenységben folytatja, s ebben legfontosabb harci eszköze a tudomány. Szellem és tudomány lényegüknél fogva annyira összetartoznak, mint amilyen szorosan összefügg a háború harci szekereivel, ágyújával, repülőgépével, tengeralattjárójával. A tudomány a szellem életmezejének szerves, organikus része, amint arra Bartók György mutat rá élesen és jellemzően Ember és Élet című művében. A tudomány, ami lényege szerint tiszta elmélet, azaz merőben teoretikus gondolkodás, arra törekszik, hogy a külső és belső világot rendszeres és szerves összefüggésben ismerje meg s így a részek által megismert Egészben a szellem létét, hódító igényét, nemes kiteljesedését valóságként ismerje el. A szellem önmagában is valóság, de *előttünk* csak akkor lesz valóság, ha *így* és *ennek* ismerjük el. A tudomány tehát mindenkor arra összpontosítja minden becsületes és acélos törekvését, hogy elhigyük, meglássuk, sőt, megéljük a szellem valóságát. A tudomány abból él, hogy van szellem és azért él, hogy *legyen* is szellem. A tudomány úgy organikus egész, hogy folytonosan azt bizonyítja be, amiből kiindul s amin egész existenciája megépül: hogy a szellem és valóság nemcsak korrelatív fogalom, de teljesen azonos lényeg is.

Elvileg — az imént adott megokolások alapján, — tudományokról beszélni tulajdonképpen lehetetlen. Csak egy tudomány van, maga a tudomány, amely a szellem megvalósulásán keresztül igazolja a szellem valóságát. Gyakorlatilag azonban mégis azt látjuk, hogy a szellem sokféle változatos úton, millió részismereten keresztül közelíthető meg. A részismeretek tömege pedig önző módon egy-egy önálló tudományt igényel. Ez az igény sokszor oly heves és annyira egoisztikus, hogy a részismeretek

tudománya egyedül önmagáért él. Nem látja mindig pontosan maga előtt a célt: a szellem önigazolását s így abba a hibába esik, hogy gyöngösen önmagát fújja fel egyetlen tudománnyá s a többi hozzá hasonló résztudomány létjogosultságát kétségbevonja. Itt következik be a tudományok harca. Maga az a pusztá tény, hogy az egyetemes és egységes tudományon belül tudományokról kell beszélünk, alapul szolgál a harca. Ezt a tudományok között dúló harcot nem lehet azzal megszüntetni, hogy letagadjuk s azzal sem, hogy a tudományokat rangsorba állítjuk, pontosan egymás fölé-alá, vagy mellérendeljük. Hogy mennyire nem lehet az ellenségeskedésnek elejét venni, mutatja a tudomány története, ami sok jó-akarató és ostoba kibékítési kísérletével együtt az emberi tévedések klasszikus időrendi felsorolása. A specializálódás, a részeknek az Egészről való erőszakos elszakadása nem egyszer azt jelenti, hogy a tudományokban meghal maga a tudomány. Minden résztudománynak arra kellene vállalkoznia, hogy a szellem valamelyik jelentését értesse meg. Ha ugyanis a tudomány a legeggyetemesebb szempont szerint, a szellem önismerési tevékenysége, a részlettudományoknak ebből a tevékenységből kell egy-egy darabot felfedni, de mindenkor az Egész lenyűgöző hatalma alatt. Ehelyett azonban azt látjuk, hogy a részlettudományok a tudomány organikus rendszeréből organizált, azaz mechanikus vagy gépies mesterkedést csinálnak. Így lesz a tudományból tudományoskodás, az igazi bölcseségből untató és oktalan bölcselkedés, a természetes összefüggésekből raffinált keresettség s magából a nagyratartott szellemből érthetetlen tudományos műszavak gyűjteménye.

A tudományok közötti harc még ennél mélyebben is folyik. A résztudományokat ugyanis művelői nem egyszer befogják a hedonizmus szekerébe; csak azért tudományoskodnak, hogy élvezhessék annak dicsőségét. Az ilyenekből lesznek az inyenckedő, csámcsogó, lexikonból élő firkászok. Egy másik csoport tisztán utilizmusból áll a tudomány lovagjai közé; ezekből lesznek a karrier-tudósok, a szellemeskedők, akik ott is s abban is problémát látnak, ahol és amiben semmi probléma nincs. Talán a legkevesebben vannak azok, akik a tudomány nobilitáinak nevezhetők, akiknél a tudomány szellemi szükség, lelki érték, intellektuális erő, szóval öntudatos nemesség s valóban tudományos áldozat.

A tudománynak tulajdonképpen csak önmagával szabad harcban állania, de egymással sem a résztudományok, sem azok művelői nem viaskodhatnak. A tudománynak folytonosan küzdenie kell azért, hogy a szellemből minél több jelentést ragadjon meg, de a tudományoknak sohasem szabad azon vitatkozniok, hogy az *egyik* jelentés *bizonyos módon* történő felfedezése kisebb értékű, mint a *másik* jelentés *más módon* történő megközelítése. Ezen a ponton jutunk el oda, hogy a tudományok összetévesztgetik egymás előtt azt, hogy tudomány van objektíve is és van szubjektíve is. Objektíve a tudomány bizonyos igazságokat foglal össze

valamely tárgykörre vonatkozólag, szubjektíve pedig mindig tudásról tesz bizonyosságot, ami nem annyira az objektív igazságok tényleges ismerete, hanem sokkal inkább belső meggyőződés. A tudomány lényegéhez a tárgyi ismeret és a lelkiismereti hozzájárulás, mint személyes természetű odaadás, egyformán hozzátartozik. Azt jelenti ez, hogy nem lehet tudomány etikai kényszer, egyéni sorsvállalás, ámulatba esés, ihlet nélkül. Más szóval: „elméleti“ tudomány és „gyakorlati“ élet között nem tátonghat szakadék. A tudományok harca nagy részben az a félreismerés, hogy egyes tudományokról hajlandók vagyunk úgy vélekedni, hogy azok csak haszontalan „elméleti“ kitalálások s ezeket szembeállítjuk a hasznos „gyakorlati“ ismeretekkel. Pedig az élet nem elmélet és gyakorlat, hanem a kettőnek olyan szerves összefonódása, amelyben mindkettő elválaszthatatlan történésemben él.

Az élet történésemben lendül előre. A történésemben pedig objektív és szubjektív dolgok élő kapcsolata. A lendületnek s benne az objektív és szubjektív tényeknek kifejezője a tudomány. Objektíve tudni csak azt lehet, ami szinte materiálisan *tudható*. Szubjektíve azonban azt is lehet tudni, ami csupán *hihető*. Szubjektíve a tudás a meggyőződés mélységeiben zajlik s éppen ezért a tudományok olyan tárgya is lehet, ami ésszel nem érthető, érzéssel meg nem közelíthető s akarattal el nem érhető. Itt érintjük a tudományok harcában a mélypontot. A tudomány ugyanis hozzászoktatta művelőit ahhoz, hogy csak az lehet tudomány, amiben az *emberi* szellem tükröződik. Az azonban, amiben — ugyan az emberi szellemen keresztül, de annak teljes kétségbevonásával, — az „isteni szellem“, horribile dictu maga Isten jelentkezik, nem lehet tudomány.

A tudományon belül a tudományok harcában így áll előtűnk a filozófia és a teológia harca. A filozófia, mint az emberi szellem tudománya, a szellemben az *emberi* szellem megismerő formáit keresi s ezen keresztül igyekszik megrajzolni a világot s benne Isten és az ember képét is. A teológia pedig Istent nézi s Isten szempontjából magyarázza az egész teremtett világot s benne az embert, mint teremtményt. A filozófia tárgya az ember. A teológia „tárgya“ ellenben Isten, — amennyiben Istenről, mint „tárgyról“ egyáltalában szó lehet bármely tudományban s így a teológiában is. A tárgyak különbözősége azonban még nem jelentheti azt, hogy mivel az egyiknek lényegesen más a tárgya, mint a másiknak, ezért bármelyiknek is a tudomány jellegét kétségbe vonjuk. A tudományok tárgyban különbözhetnek, különböznek is, de egyben nem térhetnek el egymástól, abban, hogy valamennyien igényt tartanak a tudomány névre s a névvel együtt arra a lényegre, hogy a tudományban a szellem önismerete árad. Hogy a szellemet s ennek hordozóját: az embert másképp mutatja be a filozófia, mint a teológia, az szinte természetes. De hogy e miatt az egyik kevésbé lenne tudomány, mint a másik, csupán illetlen félremagyarázás. A következő részben éppen azt próbáljuk bemutatni, hogy a teológia és filozófia ellentéteikben

utalnak egymásra s így az ember megértésében nagy szolgálatot végeznek.

2. *Filozófiai és teológiai látókö.*

Láttuk, hogy a különböző tudományok tárgyukban eltérnek egymástól, de magában a tudomány lényegében összetalálkoznak. A teológia és a filozófia között ez a találkozás nem olyan egyszerű, mint esetleg más tudományok között. A filozófiát úgy szokás tekinteni, mint minden tudomány alaptudományát, mert a tudomány alapjával: az emberi szellemmel foglalkozik. A filozófiával minden tudomány direkte vagy indirekte összefügg, mert valamennyi tudomány az emberi szellemmel számol, él és alkot.

A teológia szintén igényli magának az alaptudomány jellegét. Indoka ebben az, hogy az emberi szellem végső fokon nem magyarázható önmagából, hanem egyedül Istentől. Az emberi szellem Isten teremtménye, de mert teremtmény, azért nem is azonos magával Istennel, sőt, annyira nem azonos, hogy teremtmény mivoltában Isten ellen lázad. Ezért lesz a teológiában Isten az emberi szellem megemésztő ítélete. A teológia a maga tudományos munkáját úgy fogja fel, mint ami egyedül Istennel s az Ő kijelentéseivel számol s abból él. S ha közben kénytelen az emberi szellemre támaszkodni, azt mindenkor csak mankóként használhatja. Teremtett, bűnös voltánál fogva az ember még Istent is csak bűnös emberi szellemével öntheti szavakba s csak ezeken keresztül „érthet meg“ valamit Belőle.

Ha röviden akarjuk kifejezni, azt kell mondanunk, hogy a filozófia tárgya: az ember és világa, a teológiáé pedig: Isten és világa. Ezen az alapon a két tudomány szervezetileg nem függhet össze, de *ellentéteiben* találkozhat. A filozófiából sohasem vezethető le a teológia, mert az emberből semmiféle bűvészkedéssel nem lesz Isten, sem megváltás, sem mennycsország, viszont a teológiából sem következhet a filozófia tudományos királyságának elismerése, mert hiszen a teológia éppen azt az embert s azt az emberi szellemet bírálja s ítéli el, aminek trónust, koronát, gloire-t a filozófia készít.

Az emberi gondolkodás történetében sokszor megpróbálták, hogy a teológiát és a filozófiát szerves egységben értsék meg. Ezzel kétféle módon kísérleteztek. Egyfelől úgy, hogy a filozófiából is teológiát csináltak, mint pl. a középkorban s akkor a teológia felsőbbségét hirdették a filozófia fölött. Másfelől pedig úgy, hogy a teológiát beleolvastották a filozófiába, valósággal megistenítették az embert, teremtő urrá tették a szellemet. Ez a törekvés a német idealizmus kulturális mesterkedése, aminek a csúcspontján Hegel áll. Tény, hogy az összeolvasztás mellett fel lehet hozni józan érveket. Pl. azt, hogy az egyik szükségszerűen utal a másikra. A filozófia logikai úton következtet Istentre, az Ő létére s mint olyan eredményt, amivel már nem tud többet kezdeni, átadja további tanulmányozás céljára a teológiának. Vagy: a teoló-

gia sohasem tagadhatja meg a filozófia fogalmi nyelvét, mert annak szakkifejezései nélkül, tudományosan egyszerűen nem boldogul. Ezek az érvek azonban — szerintünk, — nem támasztják eléggé alá a szervezeti összeolvasztás lehetőségét. A filozófia ugyanis sohasem gondolhatja ki Istent, mert Isten önmagát jelenti ki. Az az igazság viszont, hogy a teológia kénytelen a filozófia fogalmi ruhájában megjelenni, csupán formai dolog s szinte a kényszerzubbony félelmével tesz bizonyosságot arról, hogy a teológia is csak gyatra emberi tudomány s benne a lényeg mindig azon van, amit technikus terminus-okkal, fogalmakkal, szavakkal csak ki *akarunk* fejezni, de kifejezni tulajdonképpen sohasem tudunk. A teológia mindig — éppen, mert kénytelen „filozófikus” lenni, — az emberi szellem gyarlósága miatt érzett alázattal és bűnbánattal csak *utal* Istenre, de Őt maradék nélkül sohasem írhatja le.

Mesterkelt összeolvasztási kísérletek kudarcaként jobban tesszük, ha a teológiát és filozófiát nem szervi egységben, hanem *tökéletes szervezeti ellentétben* szemléljük. A kettő csak ellentétként érthető együtt. A filozófia és teológia ellentéte a világháború utáni teológiának egyik főtémája. A múlt században élő dán Kierkegaard nyomán ott vibrál ez az égető kérdés Althaus, Barth, Brunner, Bultmann, Gogarten protestáns, Adam, Guardini, Unamuno, Przywara római katolikus és Bulgakov, Berdjajev, Sesztov görög keleti teológiájában is. Persze az ellentétet mindenki a maga módján egyénileg értelmezi. Itt nem lehet feladatunk, az egyéni magyarázatok felvázolása. Meg kell elégednünk azzal, ha főbb vonásaiban bemutatjuk a filozófiai és teológiai látókör különbözését, sőt, szöges ellentétét.

A filozófiai látókör univerzális jellegű. Univerzalizmusában szélesen lát. Horizontális síkban átöleli az embertől a szellemig terjedő távolságot s ebben a horizontális távolságban értelmez mindent, amit látunk, hallunk, érzünk, akarunk. A filozófiai látókör számára a világ csak szélesség, aminek felfogása a tudás által történik. A tudás szabályait pedig az ész adja. A tudáson és az ész ismerő formáin az egész világ szervesen összefügg egymással. Hiatus, szakadék sehol nincs. A természetből gyönyörűen halad az okoskodás a szellem felé. Így az egész filozófia arra az öntudatos munkára vállalkozik, hogy — amint Bauch Bruno megfogalmazá, — megfeleljen legmélyebb kérdésére: miként fejlődik ki a természetből a szellem?

A természet és a szellem ősgyökerű összefüggését a filozófia vagy úgy éri el, hogy materiálisan a szellemet is természeti adottságnak magyarázza, vagy pedig úgy, hogy ideálisan a természetben is a szellem lecsapódásait, mintegy megkövüléseit szemléli. A cél mindkettőben egy: megbizonyítani azt a kétségtelenül tetszetős és sugárzó igazságot, hogy egymással minden szervesen összefügg. Az organikus világmagyarázat minden filozófiai munka főtörekvése, amiben a hominizáció bizonyítása a főtétel. A filozófiai érdeklődés középpontjában az a kérdés áll, hogy mi

az ember. Az emberrélel a szellem öntudatos tevékenységén keresztül történik. Az öntudat választja el az embert az öntudatlan természettől, de ugyancsak az öntudat köti is össze azzal. Az öntudat olyan széleskörű világnézetet teremt, melynek vonala önmagába tér vissza. A filozófiai látókör ezért köralakú, melynek középpontjában az ember áll. Az ember átlátja és értelmezi az egész kört, a körön túl azonban már nem terjed ki tudása. De erre nincs is szükség, mert a körben minden elfér, elfér az egész világ. A világ viszont csak annyi, amennyiről tudunk, amennyit értelmezzünk, amennyiben élünk.

Az univerzális jellegű filozófiai látókör így lesz immanenssé. Minden létező a tudat létének köszönheti a maga valóságát. Az egész világ tudattartalom, azaz mindennek az egzisztenciája az Én öntudatától függ. Még Istené is. Az immanens filozófiai gondolkodás ezen az úton süllyeszti le Isten világát maradék nélkül az ember világába, amivel megtagadja nemcsak az autonóm teológiának, mint tudománynak a lehetőségét (a teológia legfeljebb a filozófia szolgálóleánya), de magának Istennek a szuverénitását is s ezzel együtt a kijelentés egész világát.

Az univerzális, organikus és immanens filozófiai látókörral szemben a teológia kifejezetten eschatologiai jellegű. A teológia nem csupán „az embertől a dolgokon keresztül a szellemig és vissza” lát, hanem ellát egészen Istenig, sőt egyedül Őt Magát látja. Ehhez pedig első sorban az kell, hogy ne csak horizontban szemléljünk, ne csak fejmagasságunk körülhordozásában lássuk meg a dolgokat, hanem függőleges irányban: felfelé és lefelé is nézünk. A teológia természete eschatologiai jellegével együtt vertikális természetű. Felfelé: a csaknem beláthatatlan csúcson látja Istent az Ő dicsőségében. Lefelé: pedig mérhetetlen mélységben látja az embert a maga bűnében. Ez az ember azonban egyúttal maga a teológus is, aki a teológiát műveli. A teológia ezért sohasem lehet dölyfben és dicsőségben úszó tudomány, mert művelőjének alázata nem teheti diadalmas világnézetté, csupán olyan szolgálattá, amit Isten — jó reménységünk szerint — kegyesen elfogad.

Mivel a teológia nem csupán szélességben lát, hanem magasságban és mélységben jár, ezért nem egységesen, organikusán összefüggő tudomány, hanem „megtört világmagarázat”. Úgy kell ezt értenünk, hogy Istent és a bűnös embert lehetetlen egy egységes elvben összefoglalnunk s erre az egységes összefoglalásra a teológia nem is vállalkozik. Isten és az ember között szakadék tátong. Ezt a szakadékot a tudás nem hidalhatja át. Sőt a tudás helyét elfoglalja a reménytelen kételkedés, ami valóságos kétségbeeséssé mélyül és fokozódik. A filozófia mindenható és mindent egyégből fogláló tudása helyére így tolódik be a teológiába az önmagunk felől való kétségbeesés. Világos, hogy itt meg kell dőlni az öntudat királyi uralkodásának is. Az öntudat s benne az emberi gondolkodás nem tud oly magasra szállni s oly mélyre ereszkedni, hogy egy vonalba érthesse meg Istent és az embert. Az ön-

tudatos gondolkodás nem vállalkozhat a szakadék megszüntetésére, mert ha el is jut a szakadék széléig, ott erőtlenül lehall, nem bírja Isten felé az iramot s helyét át kell adnia egy jobb stafétának, amit maga Isten küld: a hitnek. A filozófiai gondolkodás parallelje ezért lesz a teológiában a hit.

A teológia, mint kifejezetten eschatologiai tudomány tehát az immanens filozófiai tudás helyére a kétségbeesést és az ész gondolkodásának helyére a hitet teszi. A teológia tehát egészen más „funkciókkal“ dolgozik, mint a filozófia. Ebből következik az is, hogy a filozófia egységes köralakú világnézetével szemben a teológiai „világmagyarázat“ a parabola vonalával ábrázolható, aminek egyik végén lefelé az ember áll mérhetetlen mélységben, másik végén pedig Isten sugárzik átfoghatatlan magasságban. S ez a két pont, minél tovább nézzük s minél mélyebben értjük meg, annál inkább távolodik egymástól. Sőt annyira távolodik, hogy a nagy távolság „megértése“ csak a hitben történhetik meg. Még pedig nem a filozófiából következő: önmagunkban való hitben, hanem Istentől ajándékba adott Jézus Krisztusban való hitben.

A teológiai munka középpontjában teljesen egylényegűen minden egyházi gyakorlati munka céljával, a Jézus Krisztusban való hit áll. Ez a tétel egyúttal azt is magyarázza, hogy a teológia útja Istentől az emberig terjed, szemben a filozófiának az embertől a szellemig s a szellemben Istenig vezető útjával. A filozófia főkérdése az ember megistenülése a természetből a szellemben keresztül, a teológiáé ellenben Isten emberré létele Jézus Krisztus által.

Jézus Krisztusnak, mint embernek azt a lényegét, hogy Benne Isten van, nem értheti meg a tudás s így a tudomány sem. Egyedül a hit „hiheti el“ s csak az tehet róla bizonyosságot. Ezért lesz a teológia a tudható tudománnyal szemben egyedül hihető tudomány. A teológiában ugyanis nem annyira az objektív ismeretek és tapasztalatok rendje a döntő, mint inkább a hívő szubjektív bizonyágtétele.

A teológia szubjektív és hívő bizonyágtétele azonban nem lehet el emberi szavak és filozófiai fogalmak nélkül. Más szóval: a teológia, mivel emberek művelik, nem zárhatja ki magából az emberi szellemet. Maga is a szellemmel, mint eszközzel dolgozik. De mivel a teológiában Isten, Krisztus s Krisztuson keresztül az egyház a főprobléma, ezért a főkérdés az eszközt kritika alá sorítja le. Ez a kritika az Istent kifejező Igében jelenik meg. S mivel az Ige a kritika, a szellemmel szemben ez a kritika megsemmisítő, az Ige és a szellem között levő lényegi különbség miatt. Ebből következőleg a teológia Isten Igéjének állandó kritikája alatt tartja az emberi szellemet s így az Ige ítélete alatt az emberi szellem helyes értelmezését adja, amikor a szellemet önismerésének legmélyebb fokára figyelmezteti, arra, hogy az e szellem nem azonos Istennel, sőt egyenesen a bűnnel s a bűnös emberrel azonos.

A teológia Isten szuverénitása miatt nem ismerheti el szuverénnek az emberi szellemet. S mivel ezt nem teheti, de mégis kénytelen a szellem adottságával számolni, mert egyébként emberileg nézve, teljes értelmetlenség lenne, a szellemet csak alázasatos s egyben gyarló mankóként használhatja. A teológia is tudomány. De nem a szellem hódító, hanem a szellem szolgáló igényénél fogva. A teológia is, mint minden tudomány, az emberi szellemre támaszkodik, de nem azért, hogy magát a szellemet dicsőítse, hanem azért, hogy a szellem dicsőségének kétségbevonásával Isten dicsőségére mutasson rá, amelyik a hitben lesz nyilvánvaló valósággá.

Az immanens körben mozgó filozófia és az eschatologiai mélységeket és magasságokat átrepülő teológia az objektív ismeretek világában és a szubjektív bizonyágtétel meggyőző mélységében ellentéteikben utalnak egymásra s így töltik be közösen azt az igényt, hogy az emberi szellem világán belül mindkettőt tudománynak tekintsük, de az egyiket embert dicsérő, a másikat pedig Istent dicsőítő tudománynak.

Koncz Sándor

Uzsoknál

Vizesés, sügd meg most nekem!
miről beszélt neked a bátyám,
mielőtt átment az élet határán?

Mondják: Te szántad meg, mikor
elédbukott katonás térded
s Te láttad el utolsó enyhüléssel.

És azóta nem jött vissza.
Jóságoddal együtt ott maradt,
ahol hágónak hívják a hegyszakaszt.

A vérét talán visszamosta
a hóalvadás, vagy a zápor:
Csak egy villanást mutass mosolyából!

Egy villanás elég nekem:
A Te zenéddel összefonóm
és fölfutnátok, mint a borostyán.

Fölfutnátok nyomát követve
és megkeresnétek a helyet,
ahol a sebe halálba vérezett.

S kikérdeznétek a földet,
milyen is volt akkor a bátyám,
mikor halál hintázott már pilláján.

Bakó József

Evangelizáció evangélikus egyházunkban

Ha a magyarországi evangélikus egyház belső történetének utolsó negyedszázadát lelki és lelkészi szemmel jellemezni kellene, akkor a következő vázlatzavak adnák a ma élők ítélete szerint a történesek menetét: liturgiai mozgalom, az egyházi fegyelem, jobb igehirdetésre való törekvés és evangelizáció.

A liturgiai mozgalmak európai ökumén mozgalmak. Hazánkban a háború után német, majd svéd, finn és eszt hatások voltak észrevehetőek. Mindegyik irányzatnak voltak lelkes hívei s amikor kodifikálni lehetett az új liturgiát egyházunkban, megteremtődött az idegen hatásoktól meglehetősen elütő, a magyar evangélikus egyháziasságnak legmegfelelőbbnek látszó forma, melynek rendeltetése immár az, hogy építse egyházunkat. Még túl közel van korunk a háború utáni liturgiai mozgalmak eseményeihez. Még elég éles elvi különbségek vannak magyar egyházunkban és a külföldi testvér egyházakban a liturgiai mozgalmak kérdésének megítélése tárgyában s ezért nem lehet olyan nyíltsággal beszélni a kérdésről, mint azt sokan szeretnék. Anynyit meg kell azonban állapítani, hogy egyházunk reformációs öröksége szerint ezt a liturgiai reform-munkát el kellett végezze. Azt is kell azonban látnia egyházunk minden felelős emberének, hogy hibás volt az a dogma, hogy a liturgia megújítása, mint egyházi cselekedet, elegendő lesz egyházunk teljes megújulására.

Az egyházi fegyelem kérdése két okból született meg. Egyházunkért felelősséget érző hivatalosak a lelkészek erősebb kézben tartásával reménykedtek nagyobb egyháziasságot és eredményesebb egyházi öszsmunkát elérhetni. Másfelől az a nézet volt eluralkodóban, hogy a hívek fegyelmezetlenségére vezethető vissza egyházunk óriásinak nevezhető reverzális-vesztesége. A lelkészekkel szemben megnyilatkozni akaró nagyobb fegyelem eddigi legláthatóbb jele a papi egységes ruhára való áttérés, melynek előnyei éppen úgy kézenfekvők, mint esetleges hátrányai. Bizonyos azonban az, hogy a magyar evangélikus lelkészi kar megértette azt az intenciót, mely ezt a rendeletet életre hívta s ma el lehet mondani azt, hogy olyan új engedelmesség van kialakulóban, melyre büszke lehet egyházunk s olyan új lelkészi közszellem van feltörőben, melytől joggal lehet nagyszerűbb eredményeket várni. A hívek megfegyvelzésének gondolata zsinati határozatokban nem volt leszögezhető s ma az a helyzet, hogy a magyarországi keresztyén egyházak közül evangélikus egyházunk az egyetlen, mely erőteljesebb és törvénybeiktatott fegyelmi eszközökkel ezidő szerint nem kíván élni. Az egyházi és a hazai kultúrtörténelem jövő félszázadban élő emberei lesznek hivatva arra, hogy ezt a tényt a magyarországi felekezetközi és erkölcsi kérdések együttes vizsgálatánál megítéljék. Sokan vannak egyházunkban olyanok, akik ezt a használható szabadságot dicsérik, vagy elítélik.

A jobb igehirdetés érdekében tapasztalható eredmények egészen belülről valók. Fel kell jegyeznünk azt, hogy e tekintetben nem volt tanulnivalónk északi testvéreinktől, hiszen az ottani igehirdetési mód egyszerűen nem felel meg a magyar ember temperamentumának. A tiszántúli magyar protestáns, vastagvérű erőteljes férfiú, elijedne attól az igehirdetéstől, mely pl. Svédországban rendeleteken alapuló gyakorlat, hogy az igehirdető a szépen megírt egyházi beszédét felolvassa a szószékről. Mi még mindig ott tartunk, hogy a szószékről felrázni, megragadni, rábeszélni és meggyőzni kell az egyéni bizonyosságtevés olyan formáival, amelyben az igehirdető mások szellemének átvétele után is magát kell adja, s ezt olyan erőteljes megnyilatkozásokkal s elhihető erő megmutatásával, hogy a hívőnek sem az igehirdetés hallgatása alatt, sem azután, az utána elmélkedés idejében ne legyen alkalma arra, hogy hitetlenkedjék abban, amit a pillanat hatása alatt legyőzhetetlenül magáévá volt kénytelen fogadni.

A magyar evangélikus egyház jobb igehirdetése igazán magasba lendülő volt az 1930—1938. évek között, amikor, tehát majdnem egy évtizeden keresztül, nem annyira az írásban is megjelent egyházi beszédekben, mint inkább az elmondott igehirdetéseken annyi átütő erő, olyan komoly megdolgozni hivatott munka, méltányolandó értékes elmélyülés, kiváló teológiai eszmélkedés szerencsésen találkozott közös hatása mutatkozott meg igehirdetésünkben, nemcsak a nyilvánosság előtt jól ismert egyházi nagyságoknál, hanem a legelrejtettebb és legszerényebb parókiák felelősei is szolgálatuk és karizmáik legkiválóbb teljesítményeire emlékezhetnek a hívek.

Természetes az, hogy ez a felfokozott és eredményes vállalkozás és teljesítmény is hullámvölgybe került. Nemcsak kifáradt lelkeszokről és lelkekről kell beszélni ennél a kritikai megállapításnál, hanem főként arról is, hogy éppen ennél az időpontnál más olyan szellemi mozgalmak hatása alá került a protestáns magyarság, amely mozgalmak: a népi gondolatra való felfigyelés s a totalitások gondolat megerősödése, versenyre keltek a leghívebb lelkekben is a legmélyebb gyökérszerű érzéssel: a magyarságban mindig nélkülözhetetlen protestáns gondolkodással.

Egyházunknak élnie kell és maradnia s ezért egy-két kivételtől eltekintve, nem akarhatott időt szakítani e kérdések megtárgyalására, hanem azzal a munkárakész elhatározással tekinthetett az új mozgalmakra, hogy ezekkel szemben miképpen tudna még erőteljesebb fegyvereket alkalmazni.

Ilyen okok érlelik s teszik nagyjelentőségűvé egyházunkban az evangélikációt! De csak ilyen okok nem tudnak életre hívni ilyen nagyjelentőségű mozgalmat s az ilyen kirobbanó, sikeres munkának multja kell legyen s erős gyökerekre kell felépíteni ezt a tevékenységet is. Ilyen mult, ilyen előkészítő munka s ilyen erős gyökér felfedezhető egyházunk legutóbbi negyedszázados életében.

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt az áldott emléké Gáncs Aladár a

piliscsabai diakonissza-otthonban kezdte meg teológus konferenciáit és evangélizációs előadásait. Ez a diakonisszaház megalakulása percétől kezdve megíratlan s sokáig nem helyeselt programjának választotta egyházunkban az ébredés gondolatának s az ébresztés szolgálatának vállalását. Piliscsaba hiveknek, de még inkább lelkészeknek s lelkésszé növvő teológusoknak adta meg az indulás lehetőségeit. Az ilyen evangélizáción résztvettek s az ezen mozgalmat helyeslő lelkészek egyházukon belül csoportot alakítottak s mint „baráti mozgalom“ azt a célt tűzték maguk elé, hogy amit egyénileg nyertek s ahogyan lelkileg meggazdagodhattak, hiveiknek is rendelkezésére bocsájtják. Ez a „baráti mozgalom“ néven ismeretes evangélikus egyházi tömörülés egyéb áldásos egyházi tevékenységén kívül ezt a szerepet töltötte be: megszilárdította az evangélizáció gondolatát.

Ez a gondolat felébredt szívekben hordoztatott s lett ellenállhatatlan erővé egyházunkban akkor, amikor a Gyenesdiás balatonmenti lelkészüdülő azt a kezdeményezést vállalta, hogy lelkészeknek nemcsak pihenést adott, hanem a test felfrissülésének idején munkálásba vette a lelkészek lelkét is s a papi-üdülő komoly egyházi mozgalommá érlelte az evangélizáció szükségét és végzését. Ezután már csak az a lépés következett, hogy a MELE, a magyar evangélikus lelkészek egyesülete arra a döntő elhatározásra jutott, hogy az evangélizáció munkásságát az egész lelkészi kar magáénak kívánja. Így valósult meg az a pár évvel előbb hihetetlennek látszó esemény, hogy a fasori gimnázium dísztermében a gyenesdiási lelkész-evangélizáció folytatásaképpen az egész lelkészi kar részére tartotta akkor még győri lelkész, Turóczy Zoltán az első hivatalos lelkész evangélizációt.

Ezzel megkezdődött egyházunkban a pásztorok pásztorolása s az evangélizáció most már rendszerint kettős mederben folyik: minden évben van egy-két, csak a lelkészek részére szóló evangélizáció s minden évben van 20—30, a különböző gyülekezetekben csak a hívek számára tartandó evangélizáció.

A lelkészek evangélizációját rendszerint Turóczy Zoltán püspök végezte, a gyülekezeti evangélizáció munkása pedig vitéz Sréter Ferenc bányakerületi missziói lelkész lett. Utóbbinak a munkássága is a nyilvánosság elé kívánkozik.

Aki eddig e sorokat olvasta, önkéntelenül is arra gondol, hogy a magyar evangélikus egyház evangélizációs munkáját a skót labdarúgó budapesti evangélizációs munkája termékenyítette meg, vagy legalább is befolyásolta. Az, aki szívesen vallja ezt a felfogást, vegye magának azt a fáradságot és olvassa el a kitűnően szerkesztett Evangélikus Élet azon időből való számait, melyekben felelős állásban levő evangélikus lelkészek folytattak rendkívül őszinte és tartalmas vitát arról, hogy azonosítható-e a skót labdarúgó munkája s az evangélikus egyház evangélizáló munkája. E cikkekből a tárgyilagos olvasó megállapíthatta, hogy időben egymás mellett van a két tevékenység, de szellemben és munkamódszerben egymástól élesen elütő.

Az angol teológia, vagy az angol kegyességi élet élesen különbözik a német, vagy általában az evangélikus teológia és kegyesség formáitól. Vitéz Sréter Ferenc, gyülekezeteink ébresztője, vallomása szerint Otto Richter: *Das evangelistische Wort* (1928) c. műnek hatása alatt állott s teológiai fejlődését Fezer és Heim professzorok lábainál, olyan egyéniségek mellett érte meg, akik szakemberek szemében egyszerre világossá teszik azt a munkaszellemet és programot, amit vitéz Sréter végez.

Evangélikus egyházunkban egyházi főhatóságok tudtával 1938 januárjában kezdődött meg a gyülekezetek evangélikációja. Ettől az időtől fogva Sréter Ferenc a következő gyülekezetekben szolgált: Nagytarcsa, Galgagyörk, Domony, Zsidó, Nagylak, Kondoros, Szentetornya, Cegléd, Tótkomlós, Orosháza, Tokaj, Rákóczi-telep, Csomád, Gércze, Kassa, Kispest, Csömör, Makó, Szarvas, Kiskőrös, Nyáregyháza, Nyíregyháza, Győr, Mezőhegyes, Tisza-földvár, Ósagárd, Budapest, Gyula, Délszabolcsi missziói egyházak. Az ősszel kezdődő munkaidőben 25 helyet kellett a munkaprogramba beiktatni.

Az evangélikációs munka, ahogy Sréter Ferencel folytatott beszélgetések alapján írhatom a következőket: ugrás a sötétbe. Kettős gondolat uralja a munkát: a bűn és a kegyelem. Ez a két fogalom minden gyülekezetben a főtéma. A bűn vonatkozásaiban megismerése önmagunknak s megismerése Jézus Krisztusnak. Amit a hívek és a hallgatók eddig fejjeleltek, most személyesen ismerik meg. Külső formában csak ennyi a lényeg.

Az első évben kiválasztott igék alapján folyt a munka. Később már tematikus lett a gyülekezetek evangélikációs programja. Eddig a következő témák kerültek sorra a különböző gyülekezetekben: a tékozló fiú, az irgalmas samaritánus, a királyi menyegző, Mózes első könyve.

Az időtartam gyülekezetenként 8–10 nap s az esténkénti evangélikációs előadások ideje közel hatnegyed óra. Falusi és tanyai gyülekezetekben a gyülekezet tagjai felváltva jöhetnek, mert ezek a hívek elfoglaltságuk szerint egy időben nem tudnak az evangélikáción megjelenni, városi gyülekezetekben az előadásoknak elejétől végig azonos hallgatósága van. Nemcsak az evangélikus hívek jelennek meg az evangélikációs estéken, hanem más vallásúak is, a szekták tagjai is, nem annyira a presbiterek, mint inkább a más alkalommal nem annyira templomos férfiak és nők, leglelkesebb hallgatóság a genuin magyar gyülekezetek közössége, kevesebb érdeklődést mutat a tót és német nyelvű gyülekezeti tag.

Az evangélikáció végzése mindig a gyülekezeti lelkész meghívására történik s ő mindegyik alkalommal résztvesz a munkában. Úgy a férfiak, mint a nők, vagy az ifjúság összejövetelein s a közös, az evangélikációt befejező úrvacsorai istentiszteletet is rendszerint a gyülekezeti lelkész végzi.

A szegény magyarországi evangélikus egyház gazdagnak tudhatja magát azért, hogy a lelkészek evangélikációjának min-

denkori végzésére mindig készen áll Turóczy Zoltán püspök, a gyülekezetek evangélizálására pedig elégni kész vitéz Sréter Ferenc, aki lemondott az egyházi szolgálat alázatáért világi gazdagságában való gazdagodhatásáról s odaállt az eke szarva mellé, ahol sok munkásra van szükség.

Az evangélizációs munkák befejezése után van a morzsa-gyűjtés, amikor a résztvevők beszélhetnek élményeikről, lelki gazdagodásukról és megtérésük, vagy megjavulásuk eredményeiről. Ezek a beszámolók azt mutatják, hogy milyen mélyre hatolt az Ige s a munka végzőinek fáradságát mennyire vitte diadalra Isten szent Lelke.

Nem lehet és nem szabad ezekről a beszámolókról és bizony-ságtevésekről még eddig semmit írni, de tény az, hogy lelkési karunk ébredése és új utakba állása, a fentebb felsorolt gyüleke-zeteinkben pedig olyan javulás, gyülekezeti újjáéledés van, amelyre valóban nagy szüksége volt egyházi életünknek.

Minden egyházi új kezdeményezésnek az a célja, hogy fel-erősítse, ellenállóvá tegye az egyéneket és a közösségeket. Nem farizeusokká és elbizakodottakká, hanem a szolgálatban, meg-állásban első helyen önként harcolókká, akikre egyházunk, sőt magyarságunk is mindig számíthat, amikor bátor férfiakra és hű-séges asszonyokra van szükség. Ma úgy látjuk, hogy ez az alig ötéves evangélikus egyházi munka többet ér, mint kezdeteiből a kívülálló értékelhetné s állandóan használható olyan munkának látszik, amelyet egyházunk gyülekezetei mindig igénybevehetnek olyan helyen, ahol arra szükség van. S ahol már egyszer volt evangélizáció, ott lüktetőbb és elevenebb élet folyik egyházi kö-zösségeinkben.

Egyházunk fiataljai csak azokat a veszedelmeket látják, amelyek egyházaink fölött tornyosulnak napjainkban. Idősebb lel-készeink és egyháziasan érző és élő világiaink látták a mult sok más, talán veszélytelenebbnek látszó, de az egyház létét éppen-olyan erős mértékben veszélyeztető akcióit. Az egyház történelme több kinzó harcra, mint dicsőséges győzelemről tud. Minden meg-próbáltatás alatt bebizonyosodik az egyházak életképessége, vagy életképtelensége. Evangélikus egyházunk elől nem vonja el valami jótékony angyal a most bizonyosan ránk következő nagy meg-kísértéseket, de a belülről s lelkileg felkészült evangélikus egyház tud csak ellenállni az erőtejes s megsemmisíteni akaró akcióknak. Ma sokan élünk abban a meggyőződésben, hogy az egyházunkban végzett és végzendő evangélizáció alkalmasnak látszik arra, hogy a legnehezebb időkben a legjobb munkát végezze lelkészek és gyü-lekezetek számára egyaránt.

Gaudy László

Berzeviczy Gergely

Kiművelt emberfő volt, fél évszázaddal megelőzve Széchenyi jelszavát, a parasztnak életét feltáró szociográfus, másfél évszázaddal a Puszták népe megjelenése előtt, és kesergő hangú fölpanaszlója a protestáns hitsorsosait ért sérelmeknek. Egy különös latinnyelvű Európáról álmódózott 1819-ben — a népek öneszmélésének hajnalán! — és ideálja olyan gazdasági szabadság volt, amitől a mai kor egyre inkább s egyre rohanóbban távolodik.

Mennyi ellentétből és micsoda gazdagságból épült fel e jellem! Összesűrűsödött benne a tátraalji tájnak Markó Árpád festményein életre kelt romantikája, Pitt ragyogó dialektikája, Mezzofanti-szerű nyelvtudás, jozefinista állam-rajongás, antik szépségimádat, protestáns ősök elvhűsége, a hegedűvirtuóz művészi érzékenysége, arisztokratikus vezetői készség, német rendszerezettségű óriási tudás, meleg szív, résztvevő lélek, rajongó természetszeretet, hajlékony modor. Reánk maradt képmásán arca hosszas, halvány, és komoly, összehúzott szemei egy kissé révedezve és a messze-ségbe tekintve néznek el, — talán oda, ahol eszményeinek végtelenbe ívelő sugarai találkoznak.

Nagylomnicon, a Poprád partján, barokk szépségű kastélyban született 1769-ben és egy küzdelmes, munkában gazdag, elismerésben és eredményekben szegény élet zárult le ugyanott 58 év múltán. A két évszám közti évtizedek — különösen az utolsó, — akadémiai életrajzírója szerint¹ történelmünk legsivábbjai voltak. Metternich és a szent szövetség korában élt; magányossága szembeötlő. Néhány arisztokratán, Csáky, Illésházy, Dessewffy grófokon kívül barátja sincs és ezek is inkább csodálkozva nézik, semmint követnék. Kazinczyval pár udvarias levelet vált, Károly főherceg, az asperni győző, hűvös, elismerő sorokkal köszöni meg a katonaiügyről írt s a generalissimusnak elküldött munkáját. Aztán évtizedes ürességekről számol be az adatgyűjtő; emberhangtalan némaságban perceg Berzeviczy tolla Lomnicon. Ötvenéves korában már halálsejtelmek gyötrik s éjszakánként a lámpa fényébe bámulva, hallgatja a csendet. Nemsokára már csak a hantok hullanak, a kántus énekli a búcsúztatót. Valahol messze már megfogantak a Zalán futása dübörgő hexameterai és az önmagára eszmélő Széchenyi évi jövedelmét, életét készül feláldozni a haza oltárán Berzeviczy elképzeléseinek jegyében.

Apai ágon — mint Berzeviczy büszkén hivatkozik is reá, — hétszáz esztendő magyar mult mélységeibe nyúlnak családjának gyökerei, anyja Horváth Borbála volt, szintén régi evangélikus magyar család sarja. Kilencéves korában elveszti atyját és nevelését ettől kezdve nemeslelkű édesanyja és annak fivére, Horváth Imre szepesi alispán intézi. A nagylomnici otthonban, később a késmárki gimnáziumban tanul, de törvényt tanulni Pestre, Nagyváradra, Debrecenbe küldik s a kiváló szabolcsmegyei alispán,

¹ Gaál Jenő: Berzeviczy Gergely élete és művei. Budapest, 1902.

Vay István házába kerül Berkeszre. Itt jut magyar környezetbe, itt ismeri meg a magyar népet, a jobbágyokat, az alföldi gazdálkodást. Lelkes szorgalommal tanulja a magyar nyelvet, sokat forog a szabolcsi nemesek társaságában, ahol közkedvelt fiatalember a jól hegedülő, simulékony modorú „Berkó”. Sajnos, két évig veszi körül mindössze ez a magyaros, derült légkör; a kor böles szokása szerint külföldi tapasztalatokkal akarta teljessé tenni Berzeviczy neveltetését nagybátyja. 1784-ben Podmaniczky báróval tanulmányútra indul. Bécsen, Linzen át Göttingába ér, ahol aztán csaknem két évet tölt. Hatalmasat fejlődik ezen idő alatt. Az akkori teljes európai műveltséganyag birtokában levő professzoroktól tanul történelmet, kereskedelmi és áruismeretet, római jogot, előadásokat hallgat a nemzetek közti különbségről, gyakorolja magát a francia és angol nyelvben, zenében és állandóan a legjobb társaságokban forog. Nincs okunk elhallgatni, hogy Nagy Frigyes országa és népe minden tekintetben példát mutatott számára; itt veszi fel a németes-aufklárista lelki vonásokat. Édesanyjához írt levelei tele vannak lelkesült leírásokkal göttingai környezetéről szólva, de megtaláljuk itt őszinte fogadkozását is: tapasztalatait, tudását „a szegény, elmaradt haza üdvére” készül fordítani. Frankfurton át Párisba utazik 1786 őszén, majd hónapokat tölt Angliában és Belgiumban. Mindenütt fölkelte érdeklődését a tapasztalt gazdasági fejlődés, a virágzó ipar, az élénk kereskedelem és a jómódú lakosság. A külföld ragyogása mégsem teszi lázongóvá, elégedetlenné és türelmetlenné hazája iránt. Páris különösen erős hatással van reá, de a fényűzés és pompa mellett, amit a versaillesi királyi udvarban tapasztalt, meglátja a forradalom előszelében tenyésző bűnt és nyomort is. A fényes udvarok, forgalmas kikötők, városok közt járva, éles szemmel figyeli meg a népet is. Föltűnik, hogy az angol paraszt „jó posztóruhában, gyapjúharisnyában, erős cipőben jár és mindennap tiszta inget vált”. Micsoda különbség a Magyarországról ismert jobbágyorszhoz képest!

Nagy elméleti és gyakorlati fölkészültséggel tér vissza külföldről. Úgy érzi, hogy a Habsburg-birodalom fővárosában, Bécsben van a helye, mert onnan használhat legtöbbet államának, hazájának. De mellőzések érik és hideg tekintetek fogadják a császári palotában. Magyar és protestáns: két nagy ok, ami miatt nem érvényesülhet. Végre II. József elé jut, tőle kér alkalmat tehetsége, tudása érvényesítésére. „Őn uralkodó” — szól önérzetes hangon a huszonnégyéves Berzeviczy, — „nekem itt nincs rokonom, vagy protekcióm s ha Felséged nem vesz védelmébe, akkor jövőmet azzal a tudattal kell leélnem, hogy szerencsésebb lettem volna, ha kevesebbet tanulok!”

Hiába a nagy lobogás! A tornyosuló gondokkal agonygyötört uralkodó csak fáradtan legyint s másnap már elutazik, hogy a porosz királlyal találkozzék. Berzeviczy számára pedig nincs hely a császárvárosban. Szülőföldjére, Szepes megyébe tér s előbb annak szolgálatában, majd Budán a helytartótanács hiva-

talában tölt be kisebb állást. 1795-ben közvetlen szemlélője a nemzet legjobbjait sújtó törvénytelen bíraskodásnak a Martinovics-per során. A húsz halálra ítélt közül hetet szeme láttára végeznek ki a budai Vérmezőn. Hazafiságukat, tudásukat és ártatlanságukat hangoztatva emlékezik meg róluk Berzeviczy s írása nyomán el tudjuk képzelni azt a felháborodást, amit kivégzésük keltett a nemzeti közvéleményben. Ilyen politikai viszonyok közt megútálta még azt a kis kormányhivatalt is, amit betöltött és állásáról leköszönve ősei birtokára, Lomnicra vonult vissza. 1796-ban és 1807-ben még két utazást tesz; mindkettőt Lengyelországba s azzal a céllal, hogy tanulmányozza a magyar árucikkek északi kiviteli lehetőségeit. Később közgazdasági munkáiban vallott alapvető felfogása, az északi kereskedelem gondolata ekkor jegecesedett ki benne. A kertje alatt elfutó Poprád zöld hajjai mágnesként vonzották északra. Nemesak Magyarország, de Török-Ázsia és India áruforgalmát is ide akarta vezetni óriási csatornahálózattal, amely víziutat biztosított volna az Adriától a Balti-tengerig a Kulpán, Száván, Dunán, Tiszán, Hernádon, Poprádon, Dunajecen és Visztulán keresztül. Az utókor szemében aztán nem nem is maradt lassan más Berzeviczyből, mint a „csatorna-vezető“; kissé lenéző mosoly s jóakarató szavak kíséretében emlegetik és valahová Kempelen Farkas és Benyovszky Móric közé helyezik személyét. Akik ezt teszik, éppoly igazságtalanok és felületesek, mint akik pl. Magdeburgból összesen csak a magdeburgi féltekéket, vagy Jónásról a cethalat tudják. Beállítottsága és elsődlegesen vallott felfogása szerint Berzeviczy valóban közgazdász volt, ismerte a gazdasági élet rugóit, helyesen látta meg, hogy Magyarország XVIII. századvégi elmaradottságában kiáltó ellentét Európa államai közt, hirdette a gazdasági reformok szükségét és azt vallotta, hogy „a hottentotta és a művelt francia“ kultúrájának műveltségét „a társaság, a közműveltség, az ipar és kereskedelem“ eltérő foka idézte elő. Berzeviczy életműve azonban a mai kor szemében többé nem pusztán közgazdasági működése. Ennél sokkal egyetemesebb volt az opus és hasonlatos Apáczaihoz vagy Zrinyihez, akik nemzetnevelőkké lettek már régen *egész lényegükkel*.

Számos cikk és több kisebb dolgozat mellett négy nagyobb munkája gazdasági tárgyú Berzeviczynek: Magyarország kereskedelméről és iparáról (1797), Nézetek az ázsiai-európai világkereskedelemről (1808), Az északi kereskedelem szélesebbkörű tételéről (beadvány az 1814. évi bécsi kongresszushoz) és végül legklasszikusabb műve A közgazdaságról (1819). Egyházpolitikai írásai közül kimagasló helyet foglal el a halála után (1822-ben) megjelent *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*. Névtelenül jelent meg külföldön az 1802. évi országgyűlés lefolyásáról írt alkotmányjogi és politikai dolgozata. A magyar katonauigról szóló politikai tartalmú műve pedig nyomtatásban sehol eddig meg nem jelent. Ma mindezeknél sokkal nagyobb érdeklődésre tarthat számot az az 1804-ben meg-

jelent írása, amely A parasztek állapotáról és természetéről Magyarországön címet viseli. Világos tárgykezelésével, történelmi perspektívájával és nagy szociális érzékével válik méltóvá Berzeviczy e műve révén a *jelenkor parasztszociográfusainak* tanító-mesteri címére.

Művei nem nevezhetők lélektelen szakmunkáknak. A stílus választékossága, a különböző tárgykörök összefogása és a mindenütt felülről egyetemességre törekvés: szabadság, humanizmus, művelődés és esztétika jegyében csak külsőségei Berzeviczy igazi egyéniségének, amely klasszikus szépség- és jólét-ideálokkal van telítve s ezt akarja minden polgártásának megadni. A művek egyes fejezeteit követő elmélkedések, összefoglalások és ismétlések tudományos szempontból talán elkalandozásnak minősíthetők, emberileg azonban olyan dokumentumok, melyekkel minden kor kapcsolatát találhat. Csak taláalomra lapozok rendszeres közgazdasági műve végére függesztett Elmélkedések című fejezetében. Gazdasági autarchiára törekvés, a gabona ára, zsidókérdés, fegyverkezési verseny, alkotmányok összehasonlítása, — csupa olyan gondolat hemzseg benne, amivel napilapjaink vannak tele 1940-ben. De legszárazabbnak tetsző vámpolitikai fejtegetései közben is melegen buggyan elő Berzeviczy szíve és tesz mellékmondatokban hitet igazi kultúráltságáról, amikor pl. behozatalunk tételeinek vizsgálatánál iparunk elmaradottságában találja magyarázatát „annak a nomádszerű fényelgésnek, melyben a kendőzött színű műveltebb osztályok az idegent majmolva kéjelegnek, a másik rész pedig elkerülhetetlen nyomorban sinlődik“. Ez Berzeviczynek jellegzetes stílusa.

Természetes, hogy olyan jövőlátónak, amilyen Berzeviczy volt, nem kerülhetette el figyelmét Magyarország birtokmegosztásának a visszássága. Már maga az a sokszor ismételt tétele, mely szerint Magyarország lakossága a mostaninak (1787-ben 7 és fél-millió) többszöröse is bizvást lehetne, bizonyítja, hogy tisztában volt az ország földjének kapacitásával. De tovább: „Magyarországön nagyon szeretik a pusztákat. Én pedig állítani merem, hogy azokat közgazdasági okok miatt meg kellene szüntetni és benépesíteni!“ Felosztandónak tartja a korabeli óriási közlegelőket, sőt, az erdők nagyrészét is, mivel a jobb kitermelést akarja elérni. Ismerve a korabeli erdőbirtokosok gazdálkodását, amely azt eredményezte, hogy a falvak népe sokszor lopni volt kénytelen a fát, míg az erdők kihasználatlanul foglalták el a tájat, nincs mit csodálkoznunk Berzeviczy felfogásán. De birtokpolitikai eszméi legvilágosabban a közgazdaságról írt nagy műve egyik fejezetében tűnnek ki, ahol a földművelés akadályairól ír. E szerint „a földművelést nagyban gátolja az a helyzet, melyben a parasztek most él s ki van téve az elnyomatásnak, a méltánytalan nyomornak és megvetésnek. A parasztnak már csak neve is becsmérés, pedig azt bizonyára tisztelni kellene“. Mennyire megérdemli a földet fölszántó pór nép a többiek megbecsülését — folytatja, — hiszen semmiképpen sincs megjutalmazva, e mellett pe-

dig agyon van terhelve. De nagy akadály a földművelés eredményességének „a földek helytelen megoszlása is. Minden embernek joga van arra, hogy éljen, és elvonhatlan joggal bír azon földterülethez, melyből megélhet“. A hűbérrendszerrel magyarázza aztán a nagybirtokok térfoglalását, amely a földművelőket a „kelleténél jobban nyomta el“. Ezen — ha lassan és óvatosan is, — feltétlenül változtatni kell, s erre a földbirtokreformra éppoly szükség van, mint „lakásunkban arról gondoskodnunk, hogy mindenekelőtt egészséges levegőnk legyen benne“. Majd a nagybirtok és kisbirtok vitájából ad egy kis százötven év előtti ízelítőt: „Alig érdemes a felett vitázni, hogy a földművelés nagyvagy kisbirtokon folytatható-e jobban és több haszonnal. Kétségkívül jobban folytatható kisbirtokrészekben. A nagybirtokoknak az az előnye van, hogy nagyobb erővel lehet rajtuk gazdálkodni. Minthogy a tulajdon biztonsága kényes követelmény, úgy a kis-, valamint a nagybirtokok tulajdonba adandók és csak közvetve kell oda törekedni, hogy a birtokok kevés kézben, nagy tömeggel, kizárólagosan ne halmozódjanak fel, különösen nem az úgynevezett holt kezekbe.“

Napjaink annyit vitatott problémáját, a népesedési kérdést is felveti Berzeviczy Gergely. „Arcátlanság azt állítani, hogy a szegény népeiséget nem kell szaporítani, sőt, inkább csökkenteni“, — száll szembe Malthus tanaival s még inkább a neomalthusiánusokkal. — „Európa némely részeiben most a közkormányzat figyelmet fordít a népesség növelésére; de inkább elméleti szempontból, mint gyakorlatilag. Magyarországon hasznosabb a földesuraknak marhával bírni a pusztákon, mint emberekkel benépesített birtokokkal. A római köztársaság fénykorában a lakosok szaporodását minden módon gyakorlatilag is előmozdítani törekedett. Három gyermek atyja fel volt mentve a fejadó alól; a hivatalok és méltóságokra elsőséggel bírt az, akinek több volt a gyermeke. Ellenben az, aki nem volt feleséges, nem is örökölhetett. A mi korunkban nincsenek ilyen törvények, sőt, sok olyan van, mely alkalmas a népszaporodás megakadályozására.“ Aztán az e téren szükséges tennivalókat összefoglalva oda jut, ahol Illyés és Karácsony Sándor ma tartanak: „Minél jobban érzik magukat az emberek (a társadalomban), annál örömeztőbb sokasodnak.“

De legkedvesebb eszméje mégis csak a szabadság. Lírai lendülettel és a tudós adatgyűjtésével tárgyalja jelenre és multra nézve egyaránt ezt a gondolatot, mely szerinte egyedül képes megadni „mindenféle közjólét alapját“. S mert szabadság az ő korában nincs, szerencsétlennek érzi magát. Már egy 1817-ben írott levelében azt mondja, hogy elnyomottnak érzi magát és félénk; legjobb része el van már temetve és feltámadásnak kellene történni, hogy még valami jelentékenyebb dolgot művelhessen. Majd 1821-ben: „Sokat és mélyen szenvedek a folytonos elnyomatások és igazságtalanságok következtében.“ A vallási sérelmek egymást érik, ő, mint az evangélikus egyház felügyelője, világosan látja, hogy „így támadják meg életünk gyökerét, mi pedig nyomorúltan védekezünk“.

Írásait azon a klasszikus latin nyelven fogalmazta leggyakrabban, amely — mint salaktól a tiszta vas, — élesen elkülönült kora konyhalatinságától. Mennyit támadták ezért Berzeviczyt! Pedig ő maga mondja meg, hogy e nyelvet csak szükségből használja, „mert annyi nemzetiséghez tartozó embert, magyarokat, szlovákokat, németeket, görögöket, ruthéneket, oláhokat hogyan fog valaki jobban egyesíteni, mint bizonyos tekintetben senkire nézve sem idegen latin nyelv által. Óhajtanám, hogy ez az érv később ne legyen közkeletű és mi mindnyájan annyira magyarok legyünk, hogy ugyanazon érzésünk és ugyanazon nyelvünk legyen; de bármennyire kívánatos is, hogy általánosan a magyar nyelvet használjuk, ezt többféle oknál fogva alig fogjuk valaha keresztülvinni“. Nagy kárát látta annak, hogy ő maga sem beszélt tökéletesen magyarul s mindent elkövetett, hogy kilenc gyermeke közül az egyetlen életben maradtat, Titust legalább magyarok közt neveltesse. „Ki kívánhatja szlávok és germánok közt lakó és egész éven át magyar szót nem is halló nemeseiktől, hogy a magyar nyelvet oly könnyűséggel kezeljék, mint amennyire az a közügyek intézéséhez és megvitatásához szükséges!“ — kiált fel s alkalmasint önmagára gondol. — De meg aztán közgazdasági műveinek szakkifejezéseit a korabeli magyar nyelv aligha tudta volna visszaadni s ha nagynehezen talált is volna reájuk szavakat, azokat bizonyára meg se értik. A milleneumi Magyarország hivatalosainak felfogása, mely szerint Berzeviczy nem volt eléggé magyar, nem tartható többé. A korát annyira jellemző általános emberi keresése, mely nem tett különbséget magyar és nemzetiiség közt, fajtája hibáinak és hiányainak világos meglátása és az elfogulatlan történelemszemlélet, e „foltok Berzeviczy hazafiságán“ aligha állják meg helyüket a magyarságkeresés mai helyzetében.

Széchenyi előfutára volt: a magyarságot gazdasági téren akarta megerősíteni. Abban a korban, mely tisztára külsőségekben kereste a nemzeti érzést s az insurgens glorifikálásának hamis pátozában tetszelgett, Berzeviczy nem találhatott visszhangra nyíltan kimondott jelszavaival: utak, kereskedés, iparosodás, vagy félig eltakart jelszavaival, mint közteherviselés, polgárosulás és jobbágyfelszabadítás. Nagyságát éppen az mutatja, hogy magasan a törpe kor fölé emelkedett, mint kedves hegyvidéke, a Tátra az Alföld fölé. Ma, amikor keserves tapasztalatok tanítottak meg bennünket igazságaira, Magyarország gazdasági újjáépítésének nélkülözhetetlenségére, intő példaként állhat előttünk Berzeviczy nemes, önzetlen jelleme és újra elmondhatjuk szavait: „A valamennyi oldalról bőséggel elárasztott Magyarország... mely a természetes kitűnőségének egyéb körülményei is megfelelnek, saját erejéből könnyen az első helyek egyik legmagassabikát foglalhatná el Európában.“

Freskók a debreceni kollégiumban

A debreceni kollégium 400 éves emlékünnepe egyházi, (egyetemi templom) szamaritánus (diakonissza-képző intézet) intézményekkel és kulturális alkotásokkal tette emlékeztetése a református egyház és Debrecen város. Az évfordulót örökíti meg a kollégiumi híres Nagykönyvtár könyvtármúzeummá átalakítása, mely a könyvtár kincseit, inkunabuláit, metszetgyűjteményét, képeit hozzáférhetővé teszi. *Varga Zsigmond* egyetemi tanár, a könyvtár igazgatója, nemrég két kötetben kiadta a kollégiumi könyvtár nevezetesebb darabjainak leírását, fényképekkel és megküldte a világ minden jelentősebb könyvtárának. Magyar szempontból Csokonai, Petőfi, Arany eredeti kéziratai (többek között a Buda halála) nevezetes értékei a gyűjteménynek. A negyedmillió kötetes könyvtár képgyűjteménye egy részét átvitték az oratóriumba, ahol Kossuth Lajos vezetésével 1849-ben a Habsburg-háztól elszakadást kimondták. A falon ott van *Zichy Mihály* festménye: Krisztus kiveri a pápai udvarból a kufárokat, mellette Krisztus sírbatétele, *Tizián* egyik tanítványának remekműve, Tizián jellegzetes ecsetvonásaival... A kollégium udvarának hatalmas árkádjai alatt, a folyosókon régi nagy püspökök, kollégiumi tanárok, híres-neves volt tanítványok 22 domborműve, Kölcsey Ferentől *Ady Endréig*, akinek immár ez a harmadik emlékműve Debrecenben. — A plaketteket a legelső magyar szobrászok készítették: Páczay Pál, Medgyessy Ferenc, Borberek Zoltán, Pásztor János, Beck Ö. Fülöp, Debreceni Tivadar, Nagy Sándor János. Az oratórium padosrai fölötti faszegély a 48—49-es idők emlékeivel tele, melyekben oly gazdag a kollégium gyűjteménye: amellel finom ízlésű vitrinek tele a kollégium történetének értékes metszeteivel, okmányjaival, diplomáival, az egyházi élet nevezetes adataival. Van egy gyönyörű üvegfestmény is: Hatvani professzornak a Kollégiumban őrzött síremléke felett, Toroczky Oswald műve.

A koronát a kollégium kívül-belül kicsinosítására, művészi kiképzésére mégis az a tíz freskó teszi fel, mely a Nagykönyvtár és az árkádok közötti falmezőket borítja s amelyek kedvéért bizonnyára sokan fognak elzarándokolni Debrecenbe.

Ezeket a freskókat Gáborjáni *Szabó Kálmán* festőművész és grafikus festette. Hosszas előtanulmányok után készített hatalmas kartonjaiból válogatta ki ezt a tíz hatalmas művet, melynek egyrésze a kollégium történetét, másrésze a 48—49-es szabadságharc eseményeit örökíti meg. Nemcsak művészetre, de terjedelmre is hatalmas alkotások: az országban a legnagyobb freskófalfelület: 110 négyszögméter! Valódi al-freskó eljárással készült, a nedves vakolatra frissen kevert színekkel, csak akkor mulik el, ha a falakat lebontják. A művész két hónapon át itt dolgozott,

napfelkeltétől-vakulásig, egy diákja segítségével. A végén úgy szedték le az állványokról magas lázzal, betegen, de nagy művét befejezte.

Az első freskó: a lépcsőház felőli egyik falon *Méliusz Juhász* Péter, Debrecen nagy püspöke, prédikáció közben. A gigantikus alak gótikus szószékről mennydörög alá a népnek, szuggesztív erővel nyújtja ki karját, sűrű szemöldökei alól szinte villámokat szór! Valóban mennyköveket szórt az ekklézsia fejére, néven szólítva pellengérezte ki azokat, akiknek vallási vagy erkölcsi életét nem találta illendőnek, tekintet nélkül, hogy szegény zsellér, vagy városi szenátor volt vala... Külön bravur a hosszú falfelületen való megoldás, mert a hely oly szűk, hogy csak alulról felfelé lehet az alakot nézni.

Az a gótikus templom, melynek szószékéről a nagy prédikátor szónokolt, a hajdani Szent-András teplom volt, mely 1802-ben a kollégiummal együtt a nagy tűzvész alkalmából leégett, vele együtt a könyvtárra is átesapott a tűz. A könyvtáregés megrendítő jelenete a második freskó: tógás diákok, mint ezt az egykorú naplók igazolják, *saját testüikkel* védték a könyveket a tűz elől: A coetusok víztartóiba mártott tógáikkal fedték be a füstölgő állványokat és ezek védelme alatt hordák ki az értékes könyvtárat. Hogyne védték volna, hiszen minden külföldet járt debreceni diák, aki legtöbbször a kollégium alapítványaiából vagy a város segítségével került ki Wittenbergbe, Genfbe, Zürichbe, Edinburghba, Baselbe, Franekerába, szájától vonta meg a falatot, hogy néhány könyvet hazahozhasson az alma maternek! Megrendítő kép: a diákok arcán látszik a hallatlan feszültség, az életveszély tudata, csupa izgalom, mozgás az egész freskó, az ablakokon hatalmas nyelvekben csap be a tűz, a füst gomolyogva árad s ők behunyt szemmel, semmivel se törődve, szedik le az állványokról egymásra rakva a könyveket... Egyik legszebben sikerült alkotás!

A „Tűzvész a Kollégiumban“ freskó alatt a XVII. században épült *régi* kollégium épülete látható. Egyemeletes épület, a háttérben a régi Debrecen; alacsony, falusi házak, gazdasági udvarok, de látható a kollégiumhoz tartozó *kórház*, a tornatanár lakása, a kis diákkunyhók, a coetus ősei. Szemben, a Fűvészkert utcában talán állott már az a ház, melyet Kölcsey Ferenc édesapja vásárolt meg, hogy fiának legyen hajléka a hosszú évek sora alatt, míg a kollégium diákja volt.

A két freskót elválasztó falmezőben két *tógátus* diák (zöld tóga, sapka, sárga szegély, *Erdély* színei!) A régi színek helyett, *Bethlen* Gábor erdélyi fejedelem, a kollégium nagy patrónusa, tiszteletére választotta ezt a két színt az ősi kollégium.

A negyedik kép a *kollégiumi rézmetsző diákok* műhelye. A kollégium nyomdáját 1560-ban alapítja a budai bujdosó prédikátor, Huszár Gál. Itt nyomtatták aztán a kollégium könyveit. A könyvekhez szükséges illusztrációkat Párist járt debreceni diákok metszették rézbe. A híres debreceni pergamenkötések rajzait

is ők készítették, francia mintára, csak a virágdíszek közé galambokat is rajzoltak, erről lehet ráismerni. G. Szabó Kálmán, a világhírű fametsző, diákóseinek emel emléket, amikor megörökíti a szobát, ahol a rézmetsző diákok dolgoztak, térképet, glóbuszt készítettek az iskolának. Kettős világítású a kép, látni a háttérben a rézmetszetet lehúzó egyszerű készüléket, elől a dolgozó diákokat.

Az ötödik kép: *Csokonai* a Nagyerdőn. Ott áll diákjai között, pipaszárral dirigálja őket énekelni. Persze, nemcsak szóragozni vitte ki Csokonai, a kollégiumi preceptor, diákjait az erdőre, hanem, korát messze megelőzve, a szabadban tanított földrajzot és természetrajzot. Látni is a freskón, amint két diák lehajol, a tarka sáfrányt figyelik, botanizálják, amellyel akkor az egész Nagyerdő tele volt. A Keletről származott növény ma már csaknem egészen kiveszett a Nagyerdőről. A kép maga pleinaires, Csokonai dolmányos alakja dominálja, de csupa szabad természet, ég báránnyelűvel, lombos fák és virágok.

A fal képsorozatát lezárja *Maróthy* György, a kollégiumi kántus megalapítójának freskója, amint négy diákot tanít énekelni. Két tógátus és két „kisebb” diák. A kisebb diákok az akkori parasztviseletben, színes posztóban. Matematika professzor volt Maróthy, a ma már 200 éves kántus alapítója.

A következő képsorozat, már az oratórium falán, a 48-as szabadságharc emléket örökíti meg, amikor Debrecen volt az országgyűlés színhelye, itt székelt a kormány, itt lakott Kossuth Lajos kormányzó. Egyik laghangulatosabb kép: a szabadságharcban katonának felcsapott diákok, ifjúság menetzászlóalja, háttérben a kollégium és Nagytemplom. Mozgalmas tömeg, sok rajongó diákarc, kucsmával a fejükön, vagy kún süveggel, a kalap mellé fehér tollat tűztek és nemzetiszín kokárdát. Fiatalos hév és magával ragadó lendület az egész kép.

A nyolcadik nagy freskót *Petőfinek* szentelte: Petőfi a diákokkal. Petőfi elől, papírtekercsel a kezében, mintha most olvasta volna fel egy lelkesítő költeményét. Mellette egy diák tartja a nemzetiszín lobogót, melyen „Szabadság, egyenlőség, testvériség” a felirat, a kollégiumnak minden időkbén jelszava. Hiszen a kollégium mindig egy kis köztársaság volt a város szívében, külön alkotmánnyal és külön törvényekkel, autonómiával a XVI. századtól fogva, ahol a parasztfiú együtt tanult a gróffal, egyazon törvények voltak érvényesek mindegyikre. Petőfi idealizált alakja mély hatást keltő.

A kilencedik freskó: a *bankönyomda* a szabadságharc alatt. 1849-ben érkezett Kossuth Debrecenbe, mikor Windischgraetz a hadiszergyárat, felszerelési műhelyeket, a bankjegynyomdát Budán elfoglalta. Január 17-én már egyedül Debrecenben 8000 főnyi fegyvereset toboroz hatalmas szónoklatával. Debrecen akkor a mintegy 5000 főnyi katonaságon kívül a magánházaknál 4000 menekültet helyezett el. A *szent koronát* a városháza ma is meglévő titkos levéltárába rejtették, a piarista rendházban volt

a kórház. A bankjegynyomdát a Kollégium földszintjén helyezték el, a képviselőház a II. emeleti oratóriumban ülésezett. A bankjegynyomás jelenetét örökíti meg G. Szabó: egy öreg nyomdász mutatja a segítségül behívott kollégiumi diákoknak a 100 pengős bankó hibáját.

A tizedik freskó: *Kossuth Lajos* 1849. április 14-én az oratóriumban tartott zárt képviselőházi ülésről indul délelőtt 1 órakor a Nagytemplomba, ahol a függetlenségi nyilatkozatot kihirdetik. Kezében a detronizációs törvény tekerese. Mellette az akkori államférfiak: Palóczy László, Almássy László, Nyáry Pál, Bárány Jósika, Bezeredy, Madarász József, a miniszterek: Mészáros Lázár, Vukovich Sebő, Duschek. Kossuth arcán rendíthetlen nyugalom, a tömegben feszült izgalom.

Gáborjáni Szabó Kálmán, aki tavaly „Parasztok“ című festsorozattal keltett országos feltűnést, most újabb ajándékkal gazdagította nemzetét. A legegyszerűbb eszközökkel ér el monumentális hatást freskóival, melyek titkát, mint Klebelsberg római ösztöndíjasa, a nagy olasz freskófestőktől leste el. Ezzel a sorozattal a magyar freskófestők első sorába emelkedett. Eleven képzelőereje, biztos formatudása, bámulatos perspektívával megoldott remeket alkotott. Minden kép korszerű, amellet rendkívül változatos, mert mindegyiknek meg van a maga sajátos hangulata, lendülete.

A református életben első eset, hogy színes ábrázolások kerülnek egyházi középület falára, elhessegetvén azt a balhitet, hogy a kálvinizmus képgyűlölő. Amikor a református világgyűlés volt Debrecenben, két földrész református képviselői, angolok, amerikaiak, braziliaiak, franciák, svájciak állottak elragadtatva a már jórészt kész freskók előtt. A debreceni kollégium büszke lehet erre a freskosorozatra, melynek gondolatát *Varga Zsigmond* a kollégiumi könyvtár tudós igazgatója vetette fel. Odaadó fáradságos munkája a kollégium volt diákja, a debreceni születésű Gáborjáni Szabó Kálmánnal együtt gyönyörű emléket állított a kollégiumnak. Am nem feledkezhetünk meg a boldogemlékű Baltazar püspökről, aki a kollégium emlékűnének előkészítője volt és hatalmas energiájával megszerezte az anyagi eszközöket, melyek az ősi kollégium 400 éves jubileuma méltó megörökítésére szükségesek voltak.

Térey Sándor

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

ERDEI MIHALY: EGYHÁZ ÉS IFJÚSÁG. (Egyházi értekezések. Tanulmányok az egyházi élet köréből. Szerkeszti: dr. Csikesz Sándor. 10. szám. Debrecen, 1939.)

Nem kívánunk e munka tudományos értékelésébe bocsátkozni. Nem is azért szólunk róla, mintha erről a könyvről az lenne a véleményünk, hogy „ilyen még nem volt” tudományos irodalmunkban. Van azonban a műnek egy nagy érdeme: az t. i., hogy *rátereli a figyelmet arra* a talán legfontosabb problémára, hogy *milyen lesz a holnap Egyháza*, vagyis, hogy milyen a viszony a ma Egyháza és az ifjúság között.

A mű négy részre oszlik: I. A válságos Egyház. II. A válságos ifjúság. III. Az ifjúság válságának megoldási kísérletei. IV. Az Egyház ifjúsági munkái.

Részletesen foglalkozik azzal az új helyzettel, amit a totális állam létrejötté az Egyháznak az ifjúsággal szembeni viszonyában teremtett. Rámutat a veszedelmekre és azokra az előnyökre, amelyekkel a totális állam az Egyházzal szemben az ifjúsággal közelít. Az Egyház nem ismeri az új módszereket és eszközöket és nem alkalmazza azokat. Nem használja ki azokat a lehetőségeket, amelyek ma még a rendelkezésére állanak. Ki mondja, hogy „Egyházunk és ifjúsága között komoly lelki kapcsolat nincs és egy esetleges politikai változás esetén az Egyház az ifjúságot máról-holnapra teljességgel el fogja veszíteni.” (37. o.) Súlyos dolgokat mond az Egyháznak szociális mulasztásairól is. Megállapításai — sajnos — találnak a magyar református egyházra. Mintha az ezen hibák miatt az Egyháztól elidegenedett munkásság érvelését hallanánk, amikor azt mondja, hogy: „Az Egyház az égre tekintett, de túl erősen fogta a földi jókat, testvéréről és szeretetéről beszélt, de a testvért hagyta kizsákmányolni.” (40. o.) Külön fejezetben reális képet ad az Egyház és tagjai közötti kapcsolatok leglazulásáról. Az idevonatkozó — főleg — magyar irodalom fel-

használásával az ifjúság válságáról is hasonló képet ad. Ne ringassuk illúziókban magunkat, diák-, munkás- és földműves ifjúság *eggyaránt távol van az Egyháztól*. És ezért nagyrészt az Egyház felelős. Ha az Egyház az üres szavakon túl, csakugyan be akarja tölteni hivatását, ha meg akarja magának nyerni (nem arról van szó, hogy megtartani!), akkor önmagába kell néznie és csakugyan egyházzá kell válnia. Nagyjából mindent megtudunk ebből a munkából, ami a nagyvilágban az ifjúság válságának megoldása érdekében történt. Ezt a munkát nem nélkülözheti senki, akit az ifjúsági probléma, az Egyház jövőjének a kérdése érdekel. *Makay Miklós.*

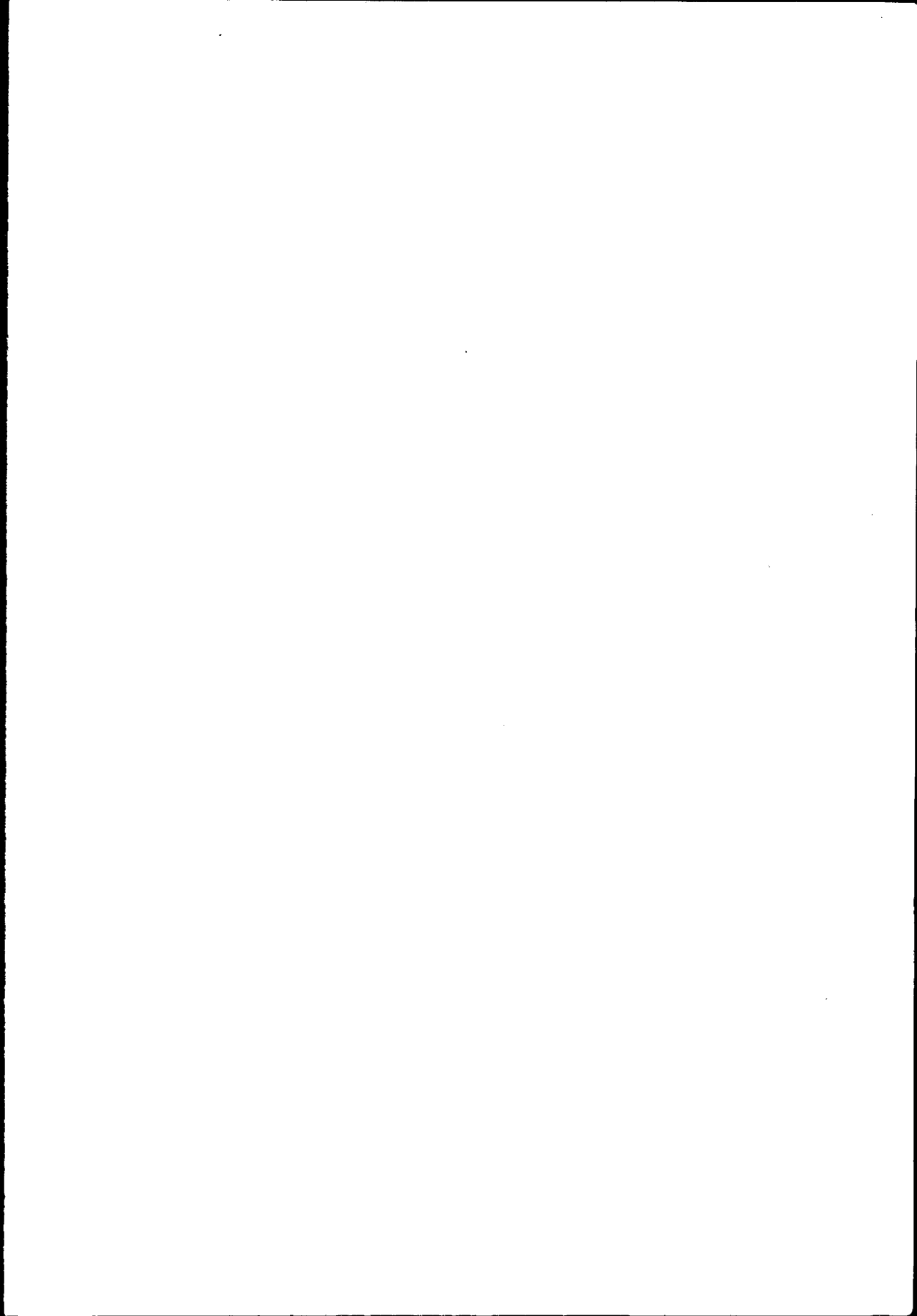
SOMOGYI JÓZSEF: A FAJ. (Budapest, Athenaeum 1940.)

E könyv bizony hamarabb is megjelenhetett volna, ez az első gondolatunk, bár még most sincs egészen későn, hogy a tudomány tárgyilagos hangját hallassa ebben az annyira előtérben álló kérdésben a sok tudatlan hangoskodás közepett. Mert Somogyi József művének legfőbb érdeme éppen az, hogy a tudományos kutatás eddigi eredményeit és állásfoglalását mutatja be a faj problémája körül, s ezzel nagy és káros hiányt pótol irodalmunkban. Előadása pedig igen világos, áttekinthető, mindenképen alkalmas arra, hogy azt a nagyközönséget, amely egyáltalában hajlandó meghallgatni és tárgyilagos hangot és a szakember felvilágosítását, s képes belátni, hogy politikai propaganda szónoklatai nem a mindentudó bölcsesség végső szavai, felvilágosítsa és meggyőzze. A könyvre fontos szolgálat vár közéletünkben. E mellett a mai izgatott légkörben kiemelendő bátorsága is, mellyel az igazság mellett kiáll, sőt szembefordul kemény szavakkal az uralkodó balhiedelmekkel, bármily forrásból is eredjenek azok. Különösen jelentkezik ez a bátorság „Jelszó és igazság” címen írt bevezetésében s első fejezetében, melyben kiemerítően vázolja a fajmithosz kialakulását, s előadja a tudomány kritikáját e

mithosszal szemben. Ennek lényege az a balhiedelem, hogy ma is vannak még tiszta fajok, s ezek között olyan, amely értékben messze kimagaslik a többi fölött, úgyhogy hivatott fölöttük uralkodni is. Somogyi kimutatja ennek a felfogásnak az alaptalanságát, rámutat arra, hogy a faj nem tényleges emberi közösség, miután az eredeti fajok felbonthatatlanul összekeveredtek s ma is keverednek, továbbá mert az emberi szellem nem biológiai létező, a fajnak tehát nincs szelleme, márpedig az emberi közösségek szellemi közösségek; a tényleges emberi közösségek így a nép és nemzet, melyeknek lényegükben nincs közük a fajisághoz, minthogy minden nép és nemzet kevert fajúak, s Európában például nagyrészt ugyanazon fajok keverékei. A kultúra, szellem és nemzetiség kérdése tehát nem a faj biológiai jelenségében gyökerezik. Hogy a fajiság valódi kérdését megközelítse, előbb az átörökléstan alapvonalaait adja elő, azután tér rá arra, hogyan alakulhattak ki az emberfajok, illetőleg helyesebben csupán fajták az egységes emberi fajon belől, s hogy keveredtek össze, úgyhogy ma már csak egyes faji vonások tűnnek fel az emberi egyedekben, más fajok egyes vonásaival vegyülve az egyéniség alkataiban, de sohasem jelentkezik a tiszta faji típus. Kiemeli és részletesen bizonyítja, hogy sokkal fontosabb a másodlagos jellem, a kultúrjellem, mely a környezet és nevelés hatására épül fel az emberben és uralkodik az eredeti nyers jellemén, s amely a természeti embert erkölcsi személységgé avatja. Majd az emberfajok antropológiáját és pszichológiáját ismerteti. Vázolja azokat a testi és lelki vonásokat, melyek az egyes emberfajtákat jellemzik, lelkiismeretesen hangsúlyozva azonban, milyen nehézségekkel küzd egy ilyen tipológizálás, s hogy inkább csak — főként a lelki alkat jellemzésénél — általános benyomások összefoglalása, mintsem megtámadhatatlan analízis eredménye. Részletesebb tárgyalást szentel a magyarság faji összetételének és az

ebből származó következményeknek. E sorok írója nem titkolja örömét, hogy az így nyert megállapítások megegyeznek azokkal a belátásokkal, melyekre „A magyar nemzeteszme“ című könyvében maga is jutott más kiinduló pontról bár. Somogyi József több helyen érinti a nemzet és nép mibenlétének kérdését is, de kijelenti, hogy következő műben foglalkozik velük részletesen. Amit azonban előlegez, abból arra következtetünk, hogy ő is azon az állásponton van, hogy a nemzet és államiság elválaszthatatlanok, a nemzet lényege az államiság. Bevalljuk, minket ez aggodalommal tölt el esetleges eredményei iránt, mert felfogásunk szerint a nemzet és állam mai szoros kapcsolata mindössze az újkor jelensége és átmeneti. A nemzetiség, mint a vallás is például, lényegében nem függ össze az állammal, s mint ahogy esetleges történeti jelenség állam és egyház szoros kapcsolata, ugyanolyan a nemzet és állam mai viszonya. A nemzetiség nem szükségszerűen politikai jelenség, hanem a belső kultúra dolga, míg az állam a társadalom külső szervezetsége. Utolsó fejezetében a faji kérdés metafizikai alapvetését fejtegeti Somogyi József, mely a test, lélek és szellem viszonyának természetfilozófiai vizsgálata. A hagyományos metafizikának olyan végső kérdései ezek, melyekben kétségtelen eredményekre számítani teljesen kilátástalan. Somogyi mindenesetre mérsékletet tanúsít feltevéseiben. Befejezésül még egyszer erőteljesen hangsúlyozza azt a keresztyén humanista érzületet, mely egész könyvét sugalmazta, s mely — büszkén hirdessük! — megegyezik a tudomány eredményével. Ami nem is csoda, hiszen az igazság egy. Kijelenti, hogy azt az igazságos békét kívánta szolgálni könyvével, mely az egyetemes emberi szolidaritáson, testvériségen, méltányosságon és a gyengék tisztelésén alapulhat csak, ha egyszer majd odahagyja az emberiség azokat a hamis hiedelmeket, melyek végtelenen szétszaggatják szent egységét.

Joó Tibor

PROTESTÁNS SZEMLE

9

TARTALOM:

Makkai Sándor: Erdélyi történet • Reményik Sándor: Ne ítélj (vers) •
Makkai László: Az erdélyi városok magyarsága • Muzsi Piroska: Faj és
cselekvés filozófiája • Tankó Béla: Disputa • Emlékeztető • Könyvek és
írók • (Kerékyártó Elemér: Németh László magyar ritmuselmélete •
Debreczeny Lilla: Irodalom és időszerűség • Új könyvek)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSOK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KERÉKGYÁRTÓ ELEMÉR: Németh László magyar ritmuselmélete	— 283
DEBRECZENY LILLA: Irodalom és időszerűség	— — — — — 283
CSABAI ISTVÁN: Makkai László., Erdélyi városok	— — — — — 287

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-csercpéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolicska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Erdélyi történet

Az életművek felette állanak irodalmi divatoknak és irányzatoknak. Méreteik, súlyuk klasszicitásra utalják őket, túl a stílus-törekvések és műformakísérletek versengő, forrongó légkörén. Nemcsak esztétikai, hanem dokumentumjellegük is van. Ezek a vállalkozások a mindennapi írói portyázásokkal szemben az írás nagy kalandját jelentik, a félelmes, bizonytalan és titokzatos felfedező utat, melynek a játékos rezdülésektől szigorú önmegtartóztatással elszigetelt írói lelkiismeret az egyedüli iránytűje, örvények felett és zátonyok között, minden fordulónál a hajótörés és elmerülés veszedelméből emelkedve ki. Az írói tettnek ilyen megnyilatkozásai mégis az irodalom maradandó állagát alkotják s az egy-nyári tarkaságok lehervadása után növekedve és magasodva sorakoznak bele a nemzeti szellem mindig újra lombozó szálerdejébe.

Bánffy Miklós hat évig írta az „Erdélyi történet“-et, melynek most ötödik zárókötetét jelent meg: „*Darabokra szaggattatol*“ cím alatt. Az első két kötet: „*Megszámláltattál*“, a harmadik és negyedik: „*És hijjával találtattál*“ címen a végzetes bibliai falírás szavaival jelezve, tárta fel a tragikus folyamatot, mely most kiteljesedéséhez érkezett. A hatalmas mű: szerzőjének életműve és a magyar irodalom maradandó értéke.

Majdnem ezerhétszáz, sűrűn nyomtatott oldalon, időben és tapasztalásban nagy élet gazdag látomása bontakozik ki az olvasó előtt. Zárt, de egész világ, amelyet „vérével itatva“ keltett életre a mult árnyából a szellemidéző művész és ugyanakkor halk, komoly szóval magyaráz a bölcs tanító, „népének őszült vándora“.

Különös érzés és nagy tanulság ezt a művet éppen most olvasni, mikor minden magyar lélek feszült várakozással fordul Erdély felé. A nagy vallomás ítéletünket állítja elénk, a belső okokat, melyek nemzeti tragédiánk beteljesülésére vezettek s a „darabokra szaggatott“ test legdrágább tagjának: Erdélynek elvesztéséhez.

Mikor a könyvet letesszük, sok félelmes kérdés támad szívünkben: az elmúlt két évtized súlyos leckéjét vajjon megértettük és megtanultuk-e?... Méltókká lettünk-e a megbocsátásra, felemeltetésre, örökségünk visszanyerésére?... Tisztábban, erősebben és bölcsebben tudjuk-e a jövőben gyümölesztetni azt, ami ránk bízott?... Kérdések, melyekre nem ez a könyv felel, de a felelet megadásának legelső feltételét: a magunkbaszállást és önbírálatot hathatósan munkálja.

Mit cselekedett ebben a műben az író?...

Még mikor csak az első két kötet, a „*Megszámláltattál*“ vált ismeretessé, mondta nekem egy erdélyi arisztokrata hölgy, hogy a szerző bűncselekményt követett el, mert „elárulta a kasztját“. Így mondta: a „kasztját“.

Ez a nyilatkozat igen találó és nagyon jellemző egyfelől arra

a világra, melyet az Erdélyi történet feltárt, másfelől magára az íróra is.

A főúri családok különleges, elzárt, magasabb világába tört be valaki éspedig olyan valaki, aki nem-írói minőségében közülök való, ismeri legféléltettebb titkaikat, dicsfényük és mítoszuk sugárzása mögött rejlő emberi lényüket, méltóságuk és méltatlanságuk minden, legkisebb rúgóját is. És amit nála senki jobban nem ismerhet, azt leleplezi a kívülállók előtt. Áruló, akit nagy bűn terhel: számbavette és hijjával találta a maga „kasztját“. A szétzaggattatás ítéletét hirdeti a beati possidentes számára. Ennél a véleménynél jobban aligha bizonyíthatná valami az ember igazát, aki kötelességét teljesítette.

De az író igazát is!... Mert ki az író?... Az, aki elárulja a „kasztját“. Mindig azt leplezi le, ábrázolja feledhetlenné, amit éppen ő ismer a legmélyebb lényege szerint, azt a nyers, élő anyagot költi át művészi teremtéssé, melyből ő maga is vétetett, amely az ő teste, vére, lélekzete, „kasztja“. Minden igazi író áruló, a maga külön és sajátos életkategóriájának maradéktalanul hű és marandóan jellegzetes kinyilatkoztatója.

Nagy különbség van azonban árulás és árulás között, emberi és írói szempontból egyaránt.

Az ember árulóvá lehet nemtelen vagy nemes indokból, gyűlöletből vagy szeretetből. Az Erdélyi Történet szerzője a legnemesebb indokból „árulkodott“. Senki nála nagyobbra nem értékelheti azt a kiváltságos hivatást, mely a társadalmi és nemzeti élet terén osztályának jutott. És senki se lehet nagyobb szeretettel méltánylója azoknak a kiváltságoknak és szolgálatoknak, melyeket osztályának nagyjai, sőt a maga helyén „a legtöbbje“ megbizonyított és teljesített. Ebből az indulatból folyólag a hibák, visszaélések, romlások, vagy elfajulások számbavétele és ítélete nem azért történik, hogy a kívülállókban kárörömöt keltsen, hanem, hogy a saját osztályában ismét és ismét felébressze annak legnemesebb hagyományát és történelmi elkötelezettségét. *Kiváltságos sorshoz csak magasrendű élet talál*: ez a tanítása és figyelmeztetése. Abády Péter, a nagyapa, így oktatja tizenöt éves unokáját, Bálintot, mikor az lelkesedik: „mégis nagyszerű, hogy itt mindent az Abádyak csináltattak“:

— Az korántsem nagyszerű, fiam, hanem természetes. Régen, a jobbágyság idején, minden a földesúr volt. Ezért erkölcsi kötelessége volt, hogy mindent ő csináltasson, építsen és javítson. Hogy ennek családunk megfelelt, csupán azt bizonyítja, hogy a kötelességét mindenkor megtette, egyéb semmit. És ez legyen az egyetlen tanulság reád nézve is... Hogy eleink közül sokan jutottak vezető állásba, az sem váratlan; társadalmi helyzetük, vagyunk és családi kapcsolataik eléggé indokolják. Megelégedésre csak az szolgálhat, ha a földadatuknak tisztességgel feleltek meg. Ez legtöbbször úgy is történt. A családi gőg azonban mindig neveltséges és káros. Csupán egyetlen formában lehet erőforrás... ha nem kifelé, mások felé irányul, hanem befelé, csakis magunk

számára. Ha az ember önmagát senkinél a világon kisebbnek nem tartja... Így... az az állás, amihez hozzájutott, nem tette nagyobbá, mint amilyen különben volt, ha pedig elveszti, akkor sem lett kisebbé... Tudja, hogy családi adottsága a főtényező, hiszen a magyar társadalom struktúrája eddig, hogy vezérállásokra főrangúakat visz. — Erő ez akkor is, ha bármely erkölcsi parancs miatt megválnak a hatalmi állástól, vagy ilyet visszautasítunk. Könnyebben tesszük, mert a magunk szemében nem volna ez ember több, ha megtartaná, illetve elfogadná, sőt kevesebb, mert megalkudott volna lelkiismeretével. És ebben van a noblesse oblige-nek magasabb értelme.

Az ember tehát méltán nyer felmentést az árulás megbélyegző ítélete alól.

De az író „árulása“ ettől egészen eltérő mérlegelés tárgyát képezi. Az író nem áruló, hanem kinyilatkoztató, mindaddig, amíg ábrázolása művészi. Mindaddig tehát, amíg megragadó, plasztikus látszatot ad, érdektelen, újjáteremtett tükörképét az életnek. Árulóvá csak akkor lesz, ha a művészetet árulja el, vagyis ha pártot áll és a látszat síkján célzatos harcot folytat maga is. Bánffy Miklós mindenütt elfogulatlan szemlélő és ábrázoló maradt, hű a művész belső parancsához. Alakjai: „rút vagy bájos árnyak“, nyers valóságuk, tényleges elmúlt életük művészi látszatában és nem reális érdekelttségük szerint tagolódnak be a kép egységébe, az író által látott és megoldott jelentés mozzanataiként. Maga ez a látomás teljesen művészi s az író „árulása“ ebből a szempontból is teljesen jogosult. A mű igazolja alkotóját.

Hogy a további, tisztán esztétikai szempontokkal röviden végezzünk is, állapítsuk meg, hogy a művészi kidolgozás tekintetében fel lehet fedezni a mű folyamán bizonyos egyenetlenségeket, ragyogó csúcsaihoz mérten homályosabb, elmosódóbb részleteket, ami egy ilyen hatalmas, sok évig készülő alkotásnál csöppet sem csodáltnivaló. Különösen a politikai részeknek a regény meséjébe való beleszövésénél találunk, — inkább a harmadik és negyedik kötetben — némi zökkenőket. Egy-egy ilyen részlet kivülről marad a regény tulajdonképpeni medrének s csak külsőleges összekötője a belső eseményeknek. A szerző talán túlságosan is hű akart maradni a történelmi háttér maradéktalan ismertetéséhez s ez szükségtelenül aprólékossá tette. Azonban, szerintem, a mű egészét tartva szem előtt, kicsinyeskedés volna ebbe beleakaszkodni s nem látni meg a fától az erdőt, magát. És viszont, azt is kötelességünk kiemelni, hogy nem egyszer éppen a politikai háttér megrajzolásával éri el a legművészibb hatást: szívszorító sejtetését a feltartóztathatatlanul közeledő végzetnek.

Most azonban tekintsünk a műnek belső világába, a történet „erdélyi“ lelkébe.

Mit ad ez a regény Erdélyből?

A felelet talán váratlan lesz. Nem azt és nem úgy, ahogy irodalmi szokássá váltan ma a legtöbben feltételeznék és elvárják. Romantikus Erdély-szemlélet, sajátos transzilvánista eszme-

kör, az egységes magyar szellemiségtől mesterségesen megkülönböztetett s azzal élesen, harciasan szembeállított erdélyieskedés a nagy munka egyetlen lapján és egyetlen jelenetében sem található. Ha be kellene számolnom arról, hogy melyek a regény legmegragadóbban festett jelenetei és legélesebb jellemzései, haboznék, hogy vajjon ne a tipikusan „nyugati“ Szent-Györgyi család körében történtek rajzának nyujtsam-e a pálmát? Mert ezek a részletek minden ízükben írói remeklések és feledhetetlen benyomást hagynak az olvasóban, pedig nemcsak térben, hanem léleken is nagyon messze esnek Erdélytől.

Bánffy Miklós teljesen szükségtelennek tartja erdélyiségének hangsúlyozását és alakjai ezért sohase tendenciózusan erdélyieskedők: egyszerűen csak olyanok, amilyenek. Ha nem így volna, gyanússá válnának, így pedig élően természetesek. S éppen ebben és ezáltal csapja meg Erdély lelkének lehellete az olvasót. Benne lélekezünk Erdély légkörében, benne élünk gondolkozásában, létformáiban és tragikumában s kesernyés humora magától értetődően a saját szemléletünk részévé válik.

Mondhatnók azt is, hogy társadalmilag nem adja a teljes Erdélyt, mert tulajdonképpen csak a főúri réteg életét jeleníti meg alakjaiban és azok sorsában. Ez az ő vállalt feladata is, emberi és írói „kalandjának“ belső értelme. Ezt kellett adnia, mert ezt, így, soha senki előtte nem adta, ilyen belülről, ilyen teljesen és ilyen végzetten-terhes értelemben. A hatalmas vásznon sok-sok alak jelenik meg, természetesen az erdélyi fajok és társadalmi rétegek mindenikéből, de csak azok mégis, akik valamilyen kapcsolatban élnek vagy kerülnek a főúri családokkal. Nagyon gazdag és változatos humánus így is; de csodálatos értékekben és szárandó fogvatkozásokban bővölködő változataiból hiányzik például az, amiben igen sokan Erdély legsajátosabb mondanivalóját látják és érzik: a kollégiumi műveltség európai humanizmusa és etikai puritánsága, illetve az ezt képviselő alakok és sorsok. A főúri élet fénykörébe ennek a nagy tényezőnek inkább csak az elferdült és megroppant jelenségei kerülnek: a különé vén színész, a félbemaradt feltaláló, vagypedig a parazitái és méltatlanjai, mint a politikai népszerűségével visszaélő, hitvány ügyvéd.

Azonban a végzete felé rohanó Erdélyre éppen ez a jellemző s az író, a maga vállalt feladatának körében híven járt el, mikor ezt adta. A megszámláltatás eredményének, a hijjával-lételnek és a darabokra szaggatásnak egyik, legmélyebb és legfájdalmasabb oka ebben rejlik: a történelmi vezetés örökösei és a szellem hivatott hordozói reménytelenül elszakadtak egymástól. Árva Bethlen Kata és Bod Péter csodálatos szövetsége már ismeretlen Erdélyben, de azt sem látjuk sehol, hogy a státusurátorok és kollégiumi főgondnokok a régenre olyan termékeny közösségben élnek a professzorokkal és akadémista lelkészekkel. Erdély népeire nézve valósággal egyetlen létforma a történelmi egyházak összetartó és alakító ereje s ebben a főrangúak a maguk kötelezettségét nagy lelkiismeretességgel vállalták. A regényben ennek

már inkább csak az emléke él. A dénestornyai nagyasszony és mikor otthon van, a fia is, rendszeresen járnak a templomba s egy szép és mélyértelmű jelenetben látjuk, hogy mi ennek a lelki jelentősége rájuk nézve. Azonban nem kell egyéb, mint összehasonlítani a magyarországi Szent-Györgyiek plébánosának jelentőségét a család életében, ezzel az idillikus és tradíció-őrző erdélyi jelenettel és azonnal látjuk: a gyakorlati életben ennek az utóbbinak már nincs többé semmi súlya.

A regény főalakja, Abády Bálint az erdélyi főúri társadalomnak egy más, „modernebb“ törekvését testesíti meg: a népjóléti munkában való szerepvállalást, a szövetkezeti mozgalom irányítását, mely talán magyarországi alapítója révén lesz a főurak vállalt nemes kötelességévé. Rendkívül érdekes és jellemző mindaz, ami ezzel kapcsolatban a regényben történik. Abády munkája nem a modern „szociális“ öntudatba és programokba kapcsolódik bele, hanem a népért öröklötten felelősséget érző főúr személyes etikai felfogásából sarjad. Az író találóan mutat reá a különbségre, mely ez önmagában tiszteletreméltó törekvést a „szociálisan“ gondolkozó munkatársak realisabb és időszerűbb, bár sokkal prózaibb felfogásától elválasztja. Abády egész gondolkozása tipikus erdélyi, annak patriarkális ősfelműjéből táplálkozik és teljesen ideális. Valódi „erdélyi történet“ ez, halálraitéltségében is.

A mű sehol sem akar vádbeszéddé lenni, erdélyi szempontból, a világháborút megelőző végzetes magyarországi politika ellen, melynek tragikus tévedéseit és mulasztásait az egész magyarság szempontjából ábrázolja. De az olvasóra nézve mégis azzá lesz. Megdöbbenően mutatja fel, hogy Erdély ennek a politikának mennyire mellékes volt. A székely-mentő felvonulás és gyűlésezés mindennél szívbemarkolóbban tanúskodik e mellett. Ezeket a lapokat, így, már csak az írhatta meg, aki a kisebbségi sors mélységéből nézett vissza a multba. Nem azért, hogy későbbi vonásokat fessen rá a képre, hanem úgy, hogy megrendítően kifejezze a sors előrevetett árnyékát a felületes és hiú ragyogás hamis fényelgésében.

Abády különben a politikai harcoknak „pártonkívüli“ szemlélője, a magyar parlament passzív tagja. Csak egyszer mozdul tevőleges szerepre, mikor sajátosan erdélyi érdekeknek akar pártot szervezni, sikertelenül. A passzivitásnak ez a választása a szerző részéről egyrészt szintén hozzájárul ahhoz, hogy a végzetes úton járó országos politikától idegenkedő erdélyi belátást és aggodást jellemezze, másrészt azonban okává válik annak is, hogy a politikai történés a regénynek többször háttére marad és sokszor távoli, a cselekményre nézve közömbös háttére.

Az, amiben a mű sajátos lényege és értéke nyilvánul, mindezekkel szemben a befeléfordulás, elmélyedés. Ennek eredménye a főúri társadalom irodalmunkban egyedülállóan teljes képe. Kívülről tekintve, a közfelfogásban, ez az osztály egyöntetűnek és egyformának látszott, típust alkotott, melynek vonásai igen sokszor felületes és előítéletes vélemények megrögződéséből származ-

tak. Minden ilyen kollektív képlet élettelen, igaztalanul általánosító és túlzó, akkor is, ha elítélő, akkor is, ha elismerő.

Az Erdélyi történet azonban megmutatja, hogy a valóságos élet nem ismer és nem tűr meg ilyen képleteket. Az erdélyi arisztokrácia, önkörén belül, a legváltozatosabb emberarcokat jeleníti meg. Öröklött életformáiban nagyon is egyéni jellemek és sorsok hullámzanak. Az, ami mindnyájukat erdélyivé teszi — akármilyenek is legyenek egyébként — a patriárkális életfelfogás, az egyszerű életmód, a nyíltság, közlékenység és barátkozásra való hajlam. Élesen kitűnik ez akkor, mikor magyarországi rokonaikkal vagy osztálybelieikkel kerülnek össze: azok hívősek, zárkózottak, szertartásosak, fenségeskedők. Ez az ellentét tükröződik kastélyaik berendezésén és egész háztartásukon is. A magyarországiakból hiányzik a humor, ehhez túlsok bennük a gőg és a gúny s túl nagy a távolság a közönséges világtól; az erdélyiek, éppen mivel földközelen és emberközelen élnek, telítve vannak a humornak azzal a kissé fanyar, de szikrázó nedűjével, melynek népi ősforrása a székely lélekből bugyog fel. És az erdélyiek: a magyarabbak, származásuknál, családi kapcsolataiknál, hagyományaiknál és szokásaiknál fogva egyaránt.

Ezen a közösségen belül azonban mindenféle eltérés, egyéniség érvényesül. Az író jellemzőkedve mély érdeklődéssel és az ábrázolás gyönyörével festi meg portréikat. Éppen azt tárja elénk, hogy ebben a történelmileg kitenyészített emberfajtaban a különlegesség, a mindig egyénien jelentkező létezés, sokszor egyenesen a különység jellemző.

A nagy tradíció, melyet a fejedelmi kor alakított ki, a regényben szereplő családok közül már csak Dénestornyan él, Abády né nagyasszonyi, „kiskirálynői“ udvarában, aki még uralkodója és anyja a maga környezetének. A fia, Bálint, a közzóra törekvő, mindig a nagy feladatokon elmélkedő s a kisemberek javát munkáló földesúr, ennek a lelkületnek hordozója a változott viszonyok között. A többi család és szereplő csaknem kivétel nélkül alatta él már ennek a nagy tradíciónak, „bortól és haragtól ittas viták között“, „arany vagy atyaisteneik“ körül, politikai párt-harcok, kártyacsaták, bálók, párbajok, futtatások, vadászatok és szerelmek megszokott sodrában. Nem látják, esetleg nem akarják látni az országhalál kísértetét, mely egyre rémítőbben sötétlik fel a látóhatáron. De közülük a legtöbb álarcot visel. Van, aki durva viselkedésével tüntet a világban; titokban, távoli elzárt házában pedig egy asszonyi képnek zongorázik érzelgős, finom keringőket. Gazsi báró, a lovas-sport nagymestere a közszemléletben s nagy tréfacsináló. Csak később derül ki, hogy megútálta a lovaglást és a puskát, mert a tudatlanság kínja gyötörte s szellemi életre vágyott. Tréfái önmagát gúnyolták s a halált idézték fel. Laczók Tamás mérnöki tudománya és cigánysori élete mögé rejti gyűlöletét s ezekkel bosszantja és kínozza rokonságát. Absolon Miklós, az ázsiai utazó egy mongol nagykhán lárvájával takarja el bölcsességét és szívét. Mindez: mélységes elégedetlenség jele az örök-

lött életforma korlátaival, terheivel és tehetetlenségével szemben s talán csak homályos vágy, néha azonban önmagát elemészto szenvedély valami emberibb, jobb és értékesebb után. A tragikus meghasonlás osztály és ember között teljességében bontakozik ki aztán Gyeröffy László sorsában, akinek dilemmáját elviselhetlenné teszi a harmadik nagy kényszerítő: a művészet, melyhez hűtlenné válva, el kellene merülnie a sárban. Uzdy Pál luciferi tragikumában már az örület sötétsége borul a képre.

A nők erősebb kapcsolatokkal fogóznak az ősi talajba. Közöttük sok a hagyományhoz hű, okos, szorgalmatos és férfimentő régi erdélyi típus. De vannak megalkuvók, tékozlók, súlytalanok is és van lázadó: Adrienne, aki boldogságáért s asszonyi méltóságáért viaskodik — önmagával s a végzet markában összezúzott szívvel önmaga zárja ki magát a tiszta anyaság édenéből.

Erdélyi történet, mely a nemzeti és társadalmi élet vezetésére öröklötten rendelt osztályt számlálta meg, találta hijjával és mondta ki ítéletét: darabokra szagattatol.

Darabokra, vagyis az osztály minden csupán öröklött, hagyományos és meg nem szolgált kiváltságától megfosztott, saját erejükre utalt emberekre. Az ítélet egyúttal az új élet útmutatója is: az egyének, öröksége terheivel és értékeivel sujtva és áldva, egyedül kell nekiindulnia a jövőnek, melyben csak az számít, amit embersége jelent. Igaz, a környező emberrétegek, az egész nemzedék rajza, ezt az ítéletet nem pusztán az Erdélyi történet főszereplőjére, a főrangú osztályra korlátozza, mert részese és szenvedője annak az erdélyi magyarság egésze. De ebből a felelősségből és ítéletéből — ebben a műben — elsősorban mégis ennek a tényezőnek osztályrésze lett nyilvánvaló.

Az Erdélyi történetnek van sok tréfás, humoros lapja is, de egészében komor, tragikus a kép, amely olvasója lelkében marad.

Zavartalanul felemelő, megbékítő, vigasztaló és gyönyörködtető azonban mindaz, amit írója az erdélyi tájból varázsolt az emberi élet köré és fölé.

A bájos völgyek, az ezertitkú erdők és a szűztiszta, fenséges havas. Az emberek világa zavaros és végzetes, a természeté örök-szép és örökboldog.

Az Erdélyi történet írója úgy ismeri és úgy szereti az erdélyi tájat, mint lelke legigazibb otthonát. Olyan áhitatos, ünnepléses figyelemmel hajol titkaihoz s olyan hűséges elmélyedéssel ábrázolja, a legapróbb részletekben is meglátva és felcsillantva a szépséget, amilyenre alig találunk példát irodalmunkban.

Emberi és művészi hitvallása ez az erdélyi írónak.

Nemzet és egyén sorsa változékony. De maga az erdélyi föld és ég mindig hűségesen ugyanaz az áldott anya, aki békeségre, szeretetre, igazságra tanítja gyermekeit s felemelheti az örök szépségek csodáira. S a művész, akinek teremtő lelke és keze híven, lélekbemarkoló szemléletességgel örökítette meg ezeket a szépségeket, vigasztaló örömhírt szól népéhez a jövőről, mely csak szebb és jobb lehet, ha egyszer mégis megértik az emberek a föld tanítását.

Makkai Sándor.

Ne ítélj*

Istenem, add, hogy ne ítéljek —
Mit tudom én, honnan ered,
Micsoda mélységből a vétek,
Az enyém és a másoké,
Az egyeseké, a népeké.
Istenem, add, hogy ne ítéljek.

Istenem, add, hogy ne bíráljak:
Erényt, hibát és tévedést
Egy óriás összhangnak lássak —
A dolgok olyan bonyolultak
És végül mégis mindenké
Elhalkulnak és kisímulnak
És lábaidhoz e g y ü t t hullnak.
Mi olyan együgyűn ítélünk
S a dolgok olyan bonyolultak.

Istenem, add, hogy mind halkabb legyek —
Versben, s mindennapi beszédben
Csak a szükségeset beszéljem.
De akkor szómban súly legyen s erő
S mégis egyre inkább símogatás:
Ezer kardos szónál többet tevő.
S végül ne legyek más, mint egy szelid igen vagy nem,
De egyre inkább csak i g e n.
M i n d e n r e ámen és igen.
Szelid lepke, mely a szívek kelyhére ül.
Ámen. Igen. És gonosztól van
Minden azonfelül.

Reményik Sándor

* A költő nemrég megjelent „Magasfeszültség“ című kötetéből.

A székelység bennünk egy el nem mondott reménység. Reménység arról, hogy valaha másképp lesz. Minden a régi lesz. Lelkünk csak költöző madár itt s csöndes nyugovásra egykor megint hazaszáll, hogy ott aludja majd végső álmait. Tehát a székelység naponként való biztatás, titkos ígéret a végzet kezéből, mely kipótolja napszámunk bérét. A reménység valutája nem romlik meg, úgy őrizgetjük, mint amit egyszer maradéktalanul be fogunk váltani. Ez a mi titkos bankópénzünk; ne mosolyogjon senki rajtunk, hogy zárt ajtónk mögött náboboknak érezzük magunkat mi, napnyugati Rodostó szegény bujdosói.

(Ravasz László)

Az erdélyi városok magyarsága

Az erdélyi magyar városkultúra ezeréves történelmünk egyik legszebb alkotása. A római hódítás virágkorának romjain a magyar szervező akarat és tudás építette fel az új életet, teremtette meg a magasabb művelődés lehetőségeit és emelt új városokat a széthullott kövekből. Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Arad, Szatmár, Marosvásárhely és a többiek hosszú sorban magyar emlékeket idéznek fel, neveik jelképek és csengésükben Mátyás király, Bocskay István, Bethlen Gábor, Apácai Csere János, Kemény Zsigmond és a Bólyaiak örök üzenetét halljuk. Öreg bástyáik, gótikus templomaik, ősi iskoláik beszélő tanúi az erdélyi magyarság kultúrárt teremtő és védelmező történelmének.

Egy negyedszázaddal ezelőtt még magyar élet pezsgett ezekben a virágzó, nagy emlékektől megszentelt, pátriárkális hangulatú, de eleven szellemű városokban. Ki tudná valaha is elfelejteni a kolozsvári színházi estéket, a székely városok zibongó fürdőéletét, a nagy alapítók nevét viselő iskolák ezernyi ígérétének, a magyar gyermekeknek vidám zsvaját és lelkes tudományszomját, a kollégiumok sajátos levegőjét és azt a csodálatos tájat, mely méltó keretként foglalja körül ezeket a páratlan drágaköveket: a mi városainkat.

Mert ezek a városok a mi városaink voltak. Történetükben a magyarságé volt a vezetős szerep s még a szász városokban is a magyar kard és a magyar jog biztosította az életet és a fejlődést. Az első világháború előtt a 49 erdélyi város közül 32-nek volt magyar többsége, 9-ben a szászok vezettek és a románok csak 8-at mondhattak a magukénak, ezeket is a kisebbek közül. A közel 2 milliónyi magyarságnak több mint egynegyede, 480.000 lélek lakott ezekben a városokban és lakosságuk 62 százalékát tette. A tulajdonképeni Erdély és a vele határos vidékek városi kultúrája tehát magyar kultúra volt, még pedig termékeny és adakozó kultúra. A régi kis Románia városait még a középkorban magyarok és szászok alapították, csak néhány száz évvel ezelőtt is Havaselve és Moldva számos városában felváltva választottak a polgárok magyar és román bírót és magának a városnak a fogalmát és nevét is, „oras“ alakban, a román nyelv a magyarból kölesönözte.

Mi történt ezzel a magyar városkultúrával az elmúlt két évtized alatt? Hogyan éli megváltozott életét az erdélyi magyar

városlakó a régi falak közt? Olyan kérdések ezek, melyekre minden magyar kíváncsian várja a feleletet.

A közhatalomváltozás első, súlyos éveiben 200.000 erdélyi magyarnak kellett kezébe vennie a vándorbotot és elhagynia azt a földet, melyet ősei ezeréven át hazájuknak tudtak. Ennek a 200.000 magyarnak legalább a fele városlakó volt és éppen a legértékesebb, kultúrárt hordozó elem. Egyetemi tanárok, politikusok, magasrangú hivatalnokok, a könyv és a toll emberei kényszerültek munkahelyüket odahagyni s bizony legtöbbszörük után fájdalom üresség maradt. Ezzel párhuzamosan egyetem, iskolák, templomok, színházak, kórházak, múzeumok, könyvtárak s más kultúr-intézmények, magyar városok nagy áldozatokkal létrehozott alkotásai és büszkeségei veszttek el a magyarság számára. Ha akadt volna is magyar ember, nem maradt magyar munkatér. A hódítók pedig sietve foglalták el a magyarság helyét. Az új jelszó a román középosztály megteremtése lett s ennek elsősorban a magyarság esett áldozatul. Az 1930. évi — sajnos, nem egészen megbízható — román statisztika szerint Erdély román városi lakossága közel megkétszereződött, míg a magyarság száma 49 város közül 31-ben nemcsak százalékarányban, hanem abszolút számokban is csökkent, Déva, Gyulafehérvár, Lugos, Belényes, Fogaras, Vajdahunyad, Erzsébetváros elveszítették háborúelőtti magyar többségüket. Súlyos vérveszteség érte a magyarságot elsősorban az új nyugati határhoz közeleső városokban, Aradon, Máramarosszigeten, Nagybányán, Nagykárolyban, Nagyszalontán, Lippán, Belényesen, Felsőbányán, Zilahon és Szilágysomlyón, melyekben ugyan az abszolút többséget nagyrészt megtartottuk, de lélekszámunk mindenütt csökkent. Szomorú járuléka ennek a városok elsorvadása, Nagykároly, Nagyszalonta, Lippa, Felsőbánya lakossága a háborúelőtti helyzethez képest visszafejlődött. A többi városokban csak a románok száma növekedett.

Teret vesztett a magyarság belső Erdélyben és a Bánságban is, főleg ott, ahol a városok környéke etnikai román többségű falvakból állt. Déva, Gyulafehérvár, Lugos, Petrozsény, Resica, Oravica, Orsova, Karánsebes, Abrudbánya, Nagyenyed, Szászsebes, Bánfihunyad, Fogaras, Hátszeg, Vajdahunyad, Szászváros, Naszód, Szamosújvár, Erzsébetváros: ez a hosszú névsor mutatja a veszteség nagyságát. Ha feltétel nélkül hitelt adnánk a hivatalos statisztikának, azt hihetnők, hogy ezekben a városokban csak hálnak, de nem születnek magyarok. A valóság azonban az, hogy ezekben a magyarságot a kényszerű kivándorlás és a munkatér

elvesztése tizedelte meg, a többit pedig elvégezte a román statisztika sajtószerű módszere. Nem vigasztalhat meg az sem, hogy a győzelem pyrrhusi volt — t. i. Abrudbánya, Szászváros, Szamosújvár és Erzsébetváros az összlakosság szempontjából is visszaestek —, mert a veszteség mindenképen a mi veszteségünk. A legfájdalmasabb azonban a székely városok haldoklása. A magyarellenes gazdasági politika és a nacionalista szempontokat alkalmazó adópréssé a Székelyföldet próbálta meg a legsúlyosabban. Bizonyítja ezt az, hogy Székelyudvarhely lakossága 2000 lélekkel csökkent és a tízezres szám alá süllyedt, Kézdivásárhely is hasonló sorsra jutott s a többi székely városban sem képes fejlődni a szorongatott magyarság.

A romániai németiség, ha lehet, még rosszabbul járt. A háború előtt még 9 városban tartotta a többséget, ma már egyedül Resicabányán van abszolút német többség. Nagyszében, Medgyes, Segesvár abszolút német többségűből relatív német többségű városokká lettek, Besztercén, Temesvárt, Oravicán, Orsován, Szászrégenben elvesztette a németiség a vezetést. Lugos, Karánsebes, Szászsebes, Szászváros német alapítóit már a háború előtt majorizálták a románok.

A mai helyzet az, hogy a 49 város közül 27 magyar, 18 román és 4 német többségű. Aki az előbbi veszteséglistát figyelemmel olvasta végig, bizonyára csodálkozni fog ezeken a számokon és azt mondja, hogy ha így áll a dolog, akkor az erdélyi magyar városok sorsa még nem veszített ügy. Valóban, minden elorvasztási kísérlet ellenére, az erdélyi és a kapcsolt részekbeli városok relatív többsége a román statisztikák szerint is magyar, 37.9 %. Ha pedig a magát nagyrészt ma is magyarnak valló zsidóságot ideszámítjuk, akkor az arányszám 48.3 %-ra kerekedik ki, ami már megközelíti az elvesztett abszolút többséget.

Sőt — és most következik az erdélyi magyarság utolsó 20 évének igazi hősközlénye — a halálra ítélt magyar élet megfellebbezte ezt az ítéletet és a nyomás alatt új utakat keresett magának, ahol kitörhetett. Ha az 1930. évi román népszámlálás adatait vizsgáljuk, csodálkozással vesszük észre a magyar pusztulás e sivatagjában az oázisokat. Medgyesén, Besztercén és Szászrégenben a háborúelőtti helyzethez képest nemcsak lélekszámában, hanem százalékarányában is nőtt a magyarság, sőt Szászrégenben a relatív többséget is megszerezte. Hasonlóképpen Temesvárott is elhódítottuk a relatív többséget. Ha arányszámban nem is, de lélekszámban fejlődött a magyarság Kolozsvárt, Nagyváradon,

Marosvásárhelyen, Szatmáron, Sepsiszentgyörgyön, Désen, Gyergyószentmiklóson, Tordán, Csíkszeredán és Dicsőszentmártonban. Míg ezekben a városokban végeredményében otthon voltunk, hiszen a háború előtt arányszám szerint nagyobb volt bennük a magyar többség mint ma, addig figyelemreméltó a magyar előretörés Nagyszebenben, Segesvárt és Brassóban, mely utóbbinak relatív többségét a legszaporább magyarság ma is biztosan tartja kezében, továbbá Balázsfalván, mely a háború előtt is román többségű volt. Ezekben a városokban idegen területen hódít a magyarság. Nem tisztán passzív tehát az erdélyi városi magyarság háborúutáni mérlege, vesztett ugyan 7 várost és visszafejlődött a legtöbb helyen, de nyert két újat és éppen a legnépesebb központokban szaporodik.

Mivel magyarázható ez a csodának is beillő jelenség? Hiszen láttuk, hogy a városi magyar elitet letarolta a nagy vihar, az intézmények nagyrésze elveszett, az állami támogatással rendelkező román ipari és kereskedelmi vállalatok, bankok, gyárak állandóan szorítják vissza a magyarokat, magyar köztisztviselő pedig már a fehér hollónál is ritkább. Valóban nem is erről az oldalról, nem felülről indult meg az új honfoglalás, hanem alulról, a névtelen magyar kisemberek felől.

A földreform nemcsak a magyar nagy- és középbirtokos osztályt tette tönkre, hanem gúzsbakötötte a magyar kisbirtok fejlődését is. A székely népfölösleg, mely az otthoni földesekből megélni nem tud, ma nagyobb mint valaha. Köztudomású, hogy évenként mintegy 30.000 székely legény és leány kerekedik fel szerencsét próbálni a régi Románia területén, az úgynevezett Regátban. Ezrével állnak be Bukarestben szolgálatba, ellepik az olajvidéket, a dunai és feketetengeri kikötőket, s mindenütt ott vannak, ahol munkaalkalom kínálkozik. Van köztük kisiparos, taxi-soffőr, hordár, rakodómunkás, napszámos, cseléd, altiszt, gyári-munkás. Hány székely legény verejtéke épült bele az új Románia büszke épületeibe, hány nagyságát a román politikai és szellemi életnek szolgálja ki magyar személyzet, hányan ülnek közülök székely asztalosok bútorain, hányan hordanak magyar szabó, magyar cipész készítette ruhát, lábbelit? Sajnos, erről nem készült statisztika, pedig bizonyára tanulságos lenne. A tengertől a hegyekig hullámozó, ide-oda vándorló magyarok nagyrészt szomorú sors vár, elmerülnek az idegenségben és szülőföldjüket nem látják meg többé soha.

Míg a Kárpátokon kicsorduló magyar népfölösleg helyre-

hozhatatlan veszteség számunkra, addig az erdélyi városok felé irányuló székely vándorlás a középkor óta egyik legnagyobb jelentőségű népmozgalom, mely az erdélyi magyarok törhetetlen életerejéről és nagyfokú alkalmazkodási képességéről tanúskodik. Így hódította meg a XIV. század végén a német többségű Kolozsvárt a szomszédos magyar falvak népe s így szállta meg Brassót a székely kisémberek az elmúlt 100 év alatt, azt a büszke várost, melyet Báthori Gábor vad energiája és szilaj hajdúinak fegyvere nem tudott megtörni. A háborúutáni események bizonyítják, hogy dajkamese az a sokat hangoztatott vád, mely szerint a magyarság erőszakos beolvasztással szerzett többséget az erdélyi városokban. Az eltelt 20 esztendő alatt az erőszak gyakorlásának még a lehetősége is kihullt a magyarság kezéből, sőt vele szemben gyakoroltak mások erőszakot és íme az eredmény: két újabb erdélyi városban nyerte el a többséget a magyar elem. Nem magyarázhatjuk ezt felülről irányított, tervszerű asszimilációval, hiszen a kisebbségi sorsba került magyarságról inkább leváltak a lazán hozzákapcsolódott idegen elemek, semhogy beolvasztani tudott volna újakat. E városok meghódítását a magyarság önerejéből, a létért folytatott keserves küzdelem közepette hajtotta végre. Nyílt titok, hogy az erdélyi németiség visszavonulásban lévő fajta, természetes szaporulata kisebb, mint akár a románoké, akár a magyaroké. Ezzel szemben a székelység szaporulata mindenütt az erdélyi átlagon felül van. A német városokban így indult meg a verseny már a múlt században magyarok és románok között és ahol a környező vagy közeleső falvak magyarok, mindenütt a magyarság került az élre. Brassóban 1880-ban még a szászok bírták a relatív többséget; 1910-ig, tehát 30 év alatt a magyarság tízezer főről tizenhatezerre szaporodott és majorizálta az eredetileg vele majdnem egyenlő lélekszámú németeket és románokat.

1910 és 1930 közt újabb 7000 lélekkel gyarapodott a brassói magyarság és ha a nagy verseny azonos feltételek közt folynék magyarok és románok közt, Brassó rövidesen a székely városok sorába kerülne. Medgyesen, a küküllőmenti legszaporább székelység szomszédságában az a példanélküli eset állt elő, hogy még a románok számaránya is csökkent a háborúelőtti állapothoz képest, a magyarság száma pedig 20 év alatt megháromszorozódott és erősen veszélyezteti a német többséget. Szászrégen magyar és román népiségű vidékek találkozásánál fekszik, mégis a magyarok számaránya emelkedik a középkori szász telep falai között és a háborúelőtti német többség ma már magyar többségre változott.

Segesvárt is nő a magyarok száma. Temesvár 1910-ben még csekély német relatív többséget mutatott fel, ma már itt is a magyarok vannak többségben. Megmagyarázza ezt az, hogy a Bánságban a román statisztika szerint is egyedül a magyar elemnek van természetes szaporulata, a románság és a németiség egyaránt visszaesőben van. Folytathatnók a sort, de elég lesz, ha még Beszterce sorsát említjük. Ebben a háború előtt német jellegű városban ma már román túlsúly van, de még itt is, ahol messze környéken alig található magyar falu, a magyar városi lakosság szépen gyarapodik.

Mindezt csak azért volt szükséges elmondani itten, hogy tisztán lássuk azokat a körülményeket, melyek között az erdélyi városi magyarság hősies küzdelmét folytatja, azoknak a középkori jobbagyőseinek példáját követve, akik egyszer már magyarrá tették az erdélyi városokat. Ahogy az alföldi magyar minden felsőbb helyről jövő támogatás nélkül, sőt az idegeneknek kijáró támogatás ellenére visszahódította a török kiűzése után az Alföldet, úgy tör fel most alulról az erdélyi magyar életerő s éppen mert alulról tör fel, megállíthatatlan és győzhetetlen.

Aki végiglátogatja Temesvár, Kolozsvár, Brassó külvárosait, mindenütt új magyar városrészeket talál, ahol bizony nagyon szegényesen, inkább a nyomorhoz, mint a jóléthez közel él a magyar munkás, de az apák küzdelmében gyermekeik győzelme érik és új magyar középosztály fog megszületni a következő nemzedékből.

Ha példájukat látjuk, elhessegetjük magunktól a herderi jóslatok rémlátásait a magyar jövődőről és boldog, büszke bizalommal üzenjük Erdély költőjével, Áprily Lajossal Bethlen Gábor vigyázó szellemének:

„Az újrakezdés vakmerő reménye
legyőzte itt az ostromló halált
s daccal vágott a mindig új jövőnek.
Fejedelem! A fundamentum áll!”

Makkai László

Faj és cselekvés filozófiája

Mikor Spranger 1923-ban megjelent szép kis értekezésében (*Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart*) az európai kultúra válságának tudatában felszámol a liberális világrend politikai eszményeivel, megállapítja, hogy a közeljövő Németország számára nem lesz teremtő kor kultúra szempontjából. A német kultúra nagy alkotásait és a belőle élő műveltséget az elmúlt két század megteremtette és egyidőre lezárta. A következő kor feladata a „Volkwerdung“, nemzet kialakítása az amorf tömegeből és ezzel együtt a politikai egységtudat megteremtése. A német népnek a politikai nevelése hiányzik. Ezért nem jutott a történelem folyamán tömegének, szellemi fölényének megfelelő érvényesüléshez. A jövő feladata az, hogy a német ember politikai emberré váljék. Spranger szavai a legnagyobb esettség idején hangzottak el. A kívánság ma már megvalósult prófécia: a nemzeti szocializmusban a „Volkwerdung“ és a politikai embereszmény érkezett célhoz.

Kétségtelen, hogy az új világnézet befogadására a hajlandóságot a háborúutáni évek hangulata, a megalázottság és kiszolgáltatottság keserű érzése teremtette meg. A német lélek egész pálfordulását nem lehetne megérteni az események láncolata nélkül és a nélkül a lélektani hatás nélkül, amelyet éppen az események váltottak ki. Bár a „világnézet“ hírnökeit nemesak a Gobineau-Chamberlain történefilozófiában, hanem a hazai filozófiában, Fichtében és Nietzscheben véli felfedezni, és azokból igyekszik magát igazolni, a posteriori: a „világnézet“ alapjában véve nem más, mint a német életosztón felszabadulásának és hatalmi vágyának igazolása. Természetesen politikai feltételektől függ. A háborúutáni népszövetséges és pacifista Európában, amelyik humanisztikus és egyenlőségi elveket hirdetve a népek életének törvényes és igazságos szabályozására törekedett állítólag, a németek éppúgy, mint más legyőzött nép, nem láttak egyebet, mint a hatalmi statusquo biztosítását és ezzel együtt a hazugság és becsapás politikáját. Nem volt nehéz ráeszmélni a tényeknek és az elveknek a hatalmas ellenmondására;¹ ez a ráeszmélés azonban kiábrándulást jelentett egy egész világrendből: abból a világrendből, amelyik a XVII—XVIII. század felvilágosodásából vette a kezdetét. Sőt a német faj különös következetességével azokat az alapelveket is félre akarja tenni, amelyek az európai életben általános érvényűeknek látszottak. Az általános érvényű emberész helyébe teszi a faji világszemléletet, a humanitás helyébe a faji összetartozást, a népek életének racionális szabályozása helyett pedig harcrakészülést, és a fajok harcának igazságos, mert szerintük természetes erőviszonyon alapuló kiválasztódását tette.

Az a történeti fajelmélet, amelyik Gobineau—Chamberlain—Rosenberg-féle fejlődési vonalában ennek a folyóiratnak lapjain

¹ Moeller van den Bruck, *Das dritte Reich*, 1923, 69. l.

szakszerű ismertetésére lelt, éppen rosenbergi formájában, ebben a zsurnalisztikából és kultúrfilozófiából összegyúrt különös műfajban az én számomra nem valami kontemplatív hajlamú, önmagát kereső és önmagára eszmélkedő fajnak elméleti megnyilatkozása, hanem a faji terjeszkedésnek történeti igazolása. A faji magasabbrendűség tudata volt az, amit Chamberlain visszavetített multba: Karthágó és Jeruzsálem elpusztítása az európai kultúremberiség hőstette volt: az erkölcs és szellem tisztaságát mentette meg a sötét Előázsiával szemben. Magasabbrendű fajok az élet és történelem jogán söprik el az alacsonyabbrendűeket, hogy „nemesebb emberiség“ fejlődhessen nyomukban. Hasonló érvekkel igyekszik igazolni Rosenberg a némettség terjeszkedési jogát keleti szomszédaival szemben. Mindíg és mindenütt nyilvánvaló az a szándéka, hogy eltávolítsa azokat a gátlásokat, amit a humanista vagy a keresztény világnézetek jelenthetnek.

A szemünk előtt kialakuló új német ember legkevésbé sem kontemplatív. Az új gondolkozás tagadja, hogy pusztán elméleti magatartás a világgal szemben teremtő és alkotó lehet. Művészi teremtésben, gondolkozásban, tudományos kutatásban az akarati elemet emelik ki (hogy az ilyen akarásnak más az indítéka, mint a külső célokra irányuló politikai tettnek, arról természetesen hallgatnak). A gótikus dóm, a kőcsipke az emberi (illetőleg germán) akarat győzelme az anyag és nehézkedés törvényén. A kutató ember magatartása ugyanaz, ami a harcosé: birkózás és vívódás a problémával. A kontemplatív emberben az akarat gyöngeségét keresi, képtelenséget a cselekvésre. Gyakorlati nevelésük ennek az embertípusnak a kiirtására irányul. Az intellektuális embert gyanakvással nézi, politikai vezetésből kizárja a tudóst; a régi középosztály helyébe politikai vezetőül az Ordensburg, a politikai fanatizmus és spártai akarat új arisztokráciáját neveli.

Maga a kor, amelyikben élünk, nem a gondolat, hanem a tett mellett foglalt állást. Az egész nemzeti szocialista gondolkozás egy végbemenő politikai folyamat elméleti lecsapódása; nem az igazságkeresés vágya vezeti, hanem ennek a folyamatnak igazolása, vagy valamilyen célkitűzés, aminek életformáló jellege van. A politikai tevékenység elsődleges, a gondolkozás másodlagos jelenség. A világnézet kialakulására fajbiológia, társadalomtudomány, politikai irodalom hatnak. Ezek azonban nem adnak az életről egyetemes képet és értelmezést. Talán az is jellemző, hogy valamelyes új világkép megalkotására kísérletet csak két emberfajta tett: a politikus és a pedagógus. Legismertebb természetesen az elsőnek a kísérlete, a mithosz: ez a jövőbe belenyúló irányvonalat ad, és azt igyekszik történetfilozófiailag megalapozni. A másik egy új embertípust rajzol (pl. Baeumler), vagy az eddigi értékeket értékeli át és olyan új világképet ad, ami az új emberformálás alapja lehet (E. Krieck). Mindkettőnek a világa az emberi tevékenység világa.

A világnézet legtöbbször és legtöbbször támadott pontja az autonóm értékrendszer megszüntetése és a politikai célkitűzés

mindenek felé rendelése. Vallás, erkölcs, tudomány, művészet többé nem egymással párhuzamosan futó mezőnyök, hanem egy kör középpontjában párhuzamosan összefutó területek. A megokolás az, hogy sohasem volt művészet „légüres térben”: minden nép minden megnyilvánulását egy és ugyanaz a szellem sugározta ki, középpontja az ember volt, aki világnézetét belevitte tudományába, vallási és erkölcsi szemléletét művészi alkotásaiba.¹ Célkitűzés szerint vallás, erkölcs, tudomány, művészet azért nem öncél, mert a politikai vezetés szolgálatában és hatalma alatt áll: egyrészt az a feladatuk, hogy az új ember és új világkép kilakításában részt vegyenek, másrészt reális életfeladatokat oldanak meg.² Ebben is a világnézet aktivista jellege mutatkozik: a koncentrációt és a gondolkodás egységesítését a nemzeti akarat meghatározott iránya követeli. Innen a szellemi szabadság hiánya, a dogmatikus zárttság és merevség. Nem tűri a centrifugális nézeteket, véleménykülönbséget: világnézetileg és szellemileg széteső tömeg nem akcióképes. Maga az egyetemi Forschungsrat a tudományok mozgósítása az élettér, nyersanyagkérdés, ipari és haditechnikai problémák megoldására; technikai eredményei néhány év alatt szemmel láthatóan óriásiak.

Legjellegzetesebb, hogy van filozófia, amelyik nemcsak hogy maga lép fel azzal a kívánsággal, hogy a cselekvés elmélete legyen, hanem a cselekvés normáit is magából a cselekvésből akarja levezetni. Ernst Krieck, akinek a neve 1922-ben megjelent nagyszabású munkája (*Philosophie der Erziehung*) a pedagógia történetében új irányt jelöl, a Machtübernahme óta úgyszólván egyik hivatalbeli pedagógusa Németországnak, (egyes füzetei, mint pártkiadvány, NS Bibliographie jelennek meg) 1936-ban a „Völkisch-politische Anthropologie“-ját adja ki. Nincsen tipikusabb jelenség ennél a könyvnél. Nem lehet céloim sem rendszeres ismeretetés, sem kritika: csak az idevágó jellegzetes tendenciát akarom kiemelni.

A „Népi és politikai antropológiá“-ban az antropológia (embertan) a filozófiával egyértelmű; az antropológia szó arra utal, hogy a világ értelmezése, a világkép nem az emberi nem, hanem egyetlen faj, egy emberi race képe a világról és főképp önmagáról. Az értelem, intellektus vagy „tisztá ész“, csak formális jellegű: világnézet megteremtéséhez nem visz. Ez egy misztikus faji lélek produktuma. Mivel a világnézetnek úgy sincs általánosan kötelező és mindenki számára elfogadható kritériuma, tehát a formális logikának az eszközeiről is lemond. Mivel pedig nincsen istenséggé emelkedő tisztá ész, amelyik a világot objektív formájában látná, minden világkép, a tudományos világkép is, szükségképpen antropomorf: középpontja mindig az ember, akinek

¹ Krieck: *Völkisch-politische Anthropologie III. Das Erkennen u. die Wissenschaft* (Die Wahrheit in der Wissenschaft; u. a.: Nationalpolitische Erziehung, 1938, 1–13., 125–132. l.

² U. ott.

faji adottságai vannak és történelmi korhoz van kötve. Bár Krieck tesz rá némi kísérletet, hogy az „élet“ fogalmában biológisztikus pantheizmus alapján értelmezést adjon a világnak: az új filozófia célja nem a világ összefüggésének magyarázata, hanem az ember világának felépítése. Mivel a cselekvés ösztönös rugói az eszmélkedés révén válnak tudatossá, azért van szükség az új világképre.

A „világnézet“-ben összefonódik a legszélsőségesebb kollektívizmus a legszélsőségesebb individualizmussal. A vezéri elvet magából a tömegeből akarja igazolni. Az emberi tevékenység ugyanis két pólus között mozog: az egyik pólus az „egész“, nép, vagy faj, a másik pólus az egyén. A metafizikai létüvé emelkedő „nép“ az a legfelső valóság, amelyről már nem lehet megkérdezni, hogy mi a célja és rendeltetése. Másutt a nagy élőlénynek nevezi. Kultúrfilozófiájában a nép, másutt közösség az egész értékrendszernek viselője és teremtője. A közösség és az egyéniség egymásra utalt valóságok. Az ember, igen kedvelt szavával, nem fejlődik légüres térben: fejlődésének alapja a kollektív szellemiség, a közösség maga egész lelki világával. Az egyéniség legfelső formája a teremtő ember, a próféta, a politikai vezető, a művész, a gondolkodó, a tudományos zseni. Benne az „egész“, a nép alkotó ereje nyilvánul, lelkisége, szellemi alkata hatványozódik fel. Letéteményese azoknak az erőknél, amelyek a fajta életét irányítják. A nagy személyiséggel szemben neveléses felvetni az önzés vagy önösség kérdését: lényének alapvonása, hogy a benne rejlő erőket kifejezésre juttatni törekszik. Ezért látszhatik önzőnek a nagy uralkodó vagy tudós, mert minden egyéb emberi szempontot félreteresz. Az élet ilyen vagy amolyan irányának érvényesítése azonban küldetés. A zsenialitás „charizma“: azzal, hogy egyénné válik, a közösség célját szolgálja. A küldetés az, amiben az ember az egész néppel összeforr: nem úgy, hogy a hét hat napján önző, a hetedik napon önzetlen: a hivatás az, ami egészen az övé, de egészen a népé is. Szerinte lehetetlen azon vitatkozni, hogy Napoleon önző volt-e, vagy sem: a zsenialitás sors az egyén és sors a nép számára.

A nevelésfilozófiában, amelyik kultúrfilozófiává szélesedik ki, a közösség-egyéni korrelációnak igen szép kifejtését találjuk Kriecknél. Itt azonban az egész rendszer a politikai vezérelv szolgálatában áll: olyan, mintha az egész könyv a hitleri politika apologetikája volna. Mivel a pantheista naturalizmus e világ felett álló szellemi világot, mint transzcendens valóságot nem ismer, megtagadta a ráció általános érvényét és ezzel együtt minden abszolút értékrendszert, nemcsak valami isteni jelleggel ruházta fel a metafizikai közösséget, a népet, hanem egy hirtelen fordulattal az egész életet a politikai vezetés elsőbbsége alá állítja. Itt aztán összecsapja a vallásos zseni és politikai zseni fogalmát, a vallási és politikai vezetéset. Maga a hatalmas tény lesz vallásos jellegű. Mivel a politikai vezetésben teljesedik ki egy nép sorsa, mivel a vezetés sorsszerű, azért „kijelentés“. A kijelentés szerinte a népekhez a történelmen át szól, mégpedig minden időben, min-

den néphez. Egyszerre van relatív és abszolút értéke, mert az örökkévalóságot csak a pillanatban éljük át. A német népnek szóló jelenlegi kijelentés természetesen a Hitler Adolf küldetése, az ő szava elhívás a nép számára.

Ismétlődő jelenség, hogy felszabadulásra vagy uralkodásra törő népek tömegösztöne a vezért isteni küldetéssel ruházta fel: Attila az Isten kardja volt.¹ Éppen a német filozófiában volt rá példa, hogy a nemzeti önvédelem a napoleoni háborúk idején szószórára talált. A fichtei idealizmus azonban az önvédelmet, a háborút, az erőszak tényét egy ideális törvényszerűségéből, erkölcsi jogosultságából igyekezett levezetni. Itt azonban az ideáknak nincs többé öncélú világa, ilyen jogkeresésre már többé szükség sincs. Maga a hatalmi tett már magán hordja a küldetés „charizmá“-ját: a szentté avatott „élet“ végső következménye.

A cselekvés világának törvénye és normája az erkölcs. Itt éppenúgy, mint Nietzschénél, az erkölcs az a szabály vagy követelmény, amit az összesség önfenntartási ösztöne szab ki az egyes ember elé. A cselekedet mértéke az, hogy hogyan felel meg az összesség célkitűzésének. Közlebbi meghatározás szerint: „a fajiség életirányának tengelye, az összeség életstruktúrája“.² Az alap-tétel értelmében a nép vagy összeség felett álló világrend nincs. Az emberiséget Krieck ismeri ugyan, mint gyűjtőfogalmat, de konkrét formáját és történeti egységét itt már tagadja. Így az erkölcsi törvény meghatározásánál teljesen elesik az emberiség fogalma. A kanti ethika természetesen erős kritika tárgya, pusztán formális jellege miatt. A tiszta észből és pusztán erkölcsi jóért történő tevékenység nincs; az erkölcs nem cél, hanem norma, ami az élet legkülönbözőbb célú tevékenységformáit hatja át. A lóverseny célja pl. nem az erkölcs, de az erkölcs és tisztesség szabályai erre is érvényesek. Az erkölcsiség a faj értékrendszerében adva van, mint jogszokás, szabály, törvény. Az erkölcsiség történelmileg fejlődött és politikailag vezetett(!).

A tevékenység világában kétféle ténykedést ismer: a „csinálást“, és a tulajdonképpeni cselekvést. Ezek közül csak a csinálás az, ami norma és szabály alá tartozik: ilyen pl. a munka, ami irányítás alatt áll, meghatározott, állandó menete van. A munka az életnek az a mozzanata, amely napról-napra visszatér, ismétlődik és az életnek állandóságot ad. Polgári jellege van. A cselekvés ezzel szemben a tevékenységnek olyan fajtája, mikor szokatlan és változó körülmények szokatlan elhatározást és rendkívüli eljárást követelnek. Egy csődbe jutott vállalat megmentése pl. már cselekvési forma. Legmagasabb formája természetesen a politikai vezetés. Általános szabályok és törvényszerűségek nem illenek rá, mert mindig új és változó körülményekhez alkalmazkodik. Ebből a konkrét esetekhez illő alkalmazkodásból azt a következtetést vonja le, hogy az erkölcsi törvény nem érvényes reá. Amíg tehát a munka törvény alatt van, a cselekvés maga

¹ V. ö.: Dékány István: A társadalom vezetői, Társadalomtudomány, 1937. 1—2. sz.

² II. k. Das Handeln u. die Ordnungen, 28. l.

törvényadó. (Adós marad azzal a válasszal, hogy kivételes személyek kivételes tettei hogyan válnak törvénné.) A politikai vezető természetesen fel van oldozva a törvény alól, mert ő maga az, aki létrehozza: nem ő az, aki a törvénytől függ, hanem a törvény függ a vezetőtől.

Maga a munka, a polgári élet állandó menete nem csinálna történelmet. Sem a munka tökélesedése, sem a munka megoszlása, sem a technika végtelenbe vivő fejlődése, a polgári „haladás“ nem törne új utat. Mellette az élet elposványosodnék, kátyuba kerülne. Történelmet csak a nagy személyiség távoli célokra irányuló tekintete teremt, aki nemcsak látja a célokat, hanem megteremti és megvalósítja. Nélküle a közösség útja elsekélyesednék, általa újjászületik és új utakra tér. A cselekvésben a köz számára több a pozitív jó, mint a munkában. De másik véglet is van: a nagy cselekvőnek vállalnia kell a bűnt, és célhoz kell érnie a terhével. A történelem útja véren és halálon át visz; a nagy cselekvő műve forradalom, népek pusztulása, állami és társadalmi rend felborítása. A cselekvő ember uralkodik a bűnön, mert számára csak eszköz: a gonosztevő rabjává lesz, a polgár pedig kitér előle, mert nyugalmas életet, kényelmet, pénzkeresetet akar. Természetesen sorra veszi a cselekvés különböző fokait és a felelőség kérdését. Megírja a hivatások új etikáját, a munka és cselekvés különböző fajtái számára (bíró, tanító, katona, orvos) úgy, ahogyan a népi-ség koncentrikus gondolata követeli.

Nyilvánvaló, hogy az új amoralizmus élén Nietzsche áll, az idők prófétája. Itt azonban az Übermensch beleépül a népi-ségbe, amelyből célját veszi és rendeltetését.

Valószínű, hogy a cselekvés filozófiája nyitott meg új területeket is a gondolkodás számára és fedezett fel eddig észre nem vett összefüggéseket. Ténybeli állításai sokszor kétségtelenek. A kornak és iránynak tipikus tünete azonban az, hogy *a tényszerűségben normát, értékmérőt keres*, és ezzel együtt egy szemünk előtti végbemenő történelmi folyamatot igazol úgy, hogy azt etikai jellegűnek mutatja ki.

A németiség ezzel a világszemlélettel szűk és kemény pragmatizmushoz érkezett; megérkezését faji filozófiának hirdeti és kultúrájának több eddig szilárdnak hitt alapelvét rázkódtatta meg.

Az új germán világnak is talált új szimbólumot az uralkodóvá vált mithológia: ez a felkelő Mittgart, az Edda földkorongja, valami új globus germanicus, önmagának és önmagáért való zárt világ. Maga a cselekvés világa, a politikum, a népek életének inkább ütközőpontja, mint kapcsolata. Európát Európává nem a közösen lakott földdarab tette, hanem szellemiségünk és erkölcsiségünk azonos elvei. A német fejlődés sem csak a német faj, hanem az európai fejlődés kérdése. Természetes, hogy korunk legelső kérdése a politikai átalakulás. Ez sem csak német, hanem általános európai jelenség. Most, mikor a németiség a cselekvés döbbenetes, megfélemlítő útján jár, elsősorban mi is azt kérdezzük, hogyan fogunk kikerülni mi magunk a világégésből: másodsorban azonban azt is, hogyan kerülnek ki eddigi értékeink.

Muzsi Piroska

Disputa

világnézeti kérdésekről.

A világnézet kérdése irodalmunkban ma divat, sőt idény-cikk, még mindig az, bár frissebb keletű divatáramlatok erős versenyt csinálnak neki: fajkutatók, népiség és hasonlók. De a kifejezésben magában van valami sejtető és ígérő: a *világot* fogni össze egy „nézet“-be — mégis csak nem kicsi dolog, s a nagy olvasóközönség, se alkalma, se ideje nem igen léven ilyen súlyos és sejtelmes kérdések önálló átgondolásához, szívesen fogadja, bizonyosan várja is, a felvilágosító kalauzokat; ha röviden ígérnek a kívánt tájékoztatást, annál jobb; az ilyen cikkeknek olvasóközönsége biztosítva van. A Szemle előző számában — érdekes véletlenek találkozásából? — egyszerre két cikk is jelent meg ilyen céllal; annak jeléül, mindenesetre, hogy a kérdés aktuális, de annak is, akaratlanul is, éppen olyan erős bizonyosságául, hogy megnyit kellene még ezen a téren tenni, mielőtt a világnézet egy-egy konkrét kérdésében a véglegesség igényével ítéletet szabadna mondani. Úgy foglalhatom össze ezt a tanúlságot, amit a két cikk ad, hogy előbb a világnézetalkotás tanát vagy elméletét kell vagy kellene tisztázni, főleg a protestáns tudományosságna, amelynek elve, vagyis létfeltétele s tehát, létformája, hogy az elvi tisztázás nélkül nem érzi tudománynak, amit tudomány címen művel. Ennek illusztrálásáért teszem meg ezt a néhány megjegyzést a két cikkhez.

Az első, a *Kiss Jenő* cikke: *A hívő ember a világnézetek sodrában* abból a tételből indul ki, hogy a világnézetek Istent keresik, ha nem említik is az Isten nevét, „mert a világnézetek sodrában hányódó ember végül is csak Isten megtalálása után jut megnyugváshoz“. Ezért aztán szembeállítja a világnézeteket, melyek a cikk szerint ki akarják szorítani, helyettesíteni vagy pótolni akarják a keresztyénséget. Azt várnók, hogy a cikk írója megmondja, hogy mik hát azok az „ellenséges élet- és világfelfogások“, ezzel együtt azt is megtudhatnók, hogy mit kell általában világnézetben érteni, — e helyett csupa általánosságokat kapunk: világnézetek, keresztyénség, — sőt a gondolat sor egyszerre átsap egy egészen más mesgyére: abban a megnyugvásban, hogy a világnézetnek csakugyan Istent kell megtalálnia, elmondja, hogy mennyire nem találta meg egyik sem eddig, akár akaratával keresi az ember az Istent, akár az érzéssel, akár értelmével. A keresztyénség ellenben megadja neki, „amit mások csak ígértek, de megadni nem tudtak, a boldogságot“. (231.) Így hát a keresztyénség is — világnézet? Hiszen csak egynemű valóságokat lehet összevetni, s ha a cikkíró végiggondolná fejtegetéseit, egyszer csak arra eszmélne, hogy bizony a keresztyénség is világnézet is, s akkor arra is ráeszmélne, hogy ahányszor „ellenséges világnézetek“ a keresztyénség ellen „rohamtámadást intéznek“ (225.), sohase akarnak egyebet, mint éppen csak azt az elemet tisztázni, ami a

keresztyénségben éppen világnézet, tehát, alája van vetve a folyton változó, mert folyton haladó értelmi tisztázás egyetemes létparancsának.

S ha ezt egyszer valaki a világ legtermészetesebb jelenségének felismeri, talán visszahökken az olyan állításoktól, hogy az ember se értelmével, se érzésével nem tudja elérni s megérteni Istent, legalább annyira, hogy valamit mégis a magáévá tegyen az isteni világrendből. Mert ha az ember erre képtelen s a vallás mégis megadja neki mindazt, amit sóvárog: ugyan mivel érti meg s teheti magáévá a szegényt, lebecsült ember? A cikkíró bizonyosan kész a válasszal: hát a kijelentéssel! Jól van, s hát a kijelentés nem éppen ezekhez szól: értelemhez, érzéshez, akarat-hoz? Ilyen avult lélektant nem volna szabad még tisztán építő célú ígéhirdetésben sem alkalmazni. Éppúgy nem volna szabad a legjobb szándékú építő célzattal se menlevelet adni az olyan általánosságoknak, mint az, hogy a világnézetnek Istent kell keresnie; egyszerűen azért, mert ami megnyugvást a világnézettől várunk, az nem illethető közvetlenül ezzel a magas kategóriával, mert amit ő adhat, az tisztán elméleti munka gyümölcse s nem tanácsos tőle okvetlenül a vallásos magatartás gyümölcsét várni, — megint különböző minőségeket akarna valaki összekényszeríteni, megint csak felemás eredmény volna a gyümölcse, ha nem korcs vagy torzszülött: tudomány, amely annak látszik, de nem az, és vallásosság negélyezése, holott igazában értelmi triumfálás akar lenni. De elég ennyi: ebből is eléggé kitetszik az óriási felelősség, amelyet minden megnyilatkozásnak éreznie kell, ha a világnézet kérdésében akar ítéletet kimondani, s az is, amit illusztrálni szeretnék mindezzel: hogy milyen komolyan kellene vennünk egyszer a világnézet elméletét. A legmélyebb, vagy ha úgy tetszik, a legmagasabb rendű tudományos elmélyedés, vagyis a legszigorúbban módszeres végiggondolás türelmes munkája kell hozzá. Akkor tisztázódnak s világosodnak meg a Descartes *clara et distincta* követelményének mértékéig az elemi, fundamentális elvek s csak akkor, bizony, a csodálatosan egyszerű összefüggések törvényei szerint belőlök érthető rész-kérdések. — Ez viszen át a másik cikk tanulságaihoz.

Ez a *Koncz Sándor* nagy gondolkozási energiákról tanúszkodó cikke: *A tudományok harca*. Éppen azt bizonyítja, témájával és eredményével, hogy a világnézet s a világot, vagyis a tapasztalatok összességét magyarázó tudományok mivoltát és életműködését megvilágító munkában egyetlenegy tevékenységet illet meg a döntő szó: az értelmet, ennek rendszeres munkáját, ami a tudomány.

A cikk írója abból az inkább érdekes, mint meggyőző tételből indul ki, hogy „tudományokról beszélni tulajdonképpen lehetetlen. Csak egy tudomány van, maga a tudomány“ (232.). Ennek a gondolatnak a csirája és érett formája a Descartes ráeszmélése, hogy a tudományok egy nagy egységet alkotnak, s ezt az egységet az értelem vagy az ész egysége viszi belé a sokféle

tárgyról alkotható tudományba, mint ahogy a nap *egy* fénye ugyanaz marad, akármerre sugárzik is. Ebben az van kimondva, hogy a tudományalkotásban egyetlenegy kritérium van s ezt egyetlenegy fórum alkalmazhatja: maga az értelem alkata, az elméleti tevékenység öntörvénye — ez sejlik fel a cikkíró azon hangsúlyozott tételéből, hogy a tudomány feladata: minél több jelentést megragadni a szellemből, ahogy ő mondja, amit talán úgy kell érteni — ő maga nem jut tovább a *szellem* általában tartott használatán —, hogy a dolgokat jelenségükből értjük meg s így a tudomány célját csakugyan ki lehet tűzni úgy, hogy minél több valóság jelentését fedezzük fel, a szellemiség világa gyarapszik ezzel.

Csakhogy éppen ezt a hangsúlyozott elvet nem követi a cikk írója. Nyomatékosan kiemeli, hogy „a tudományoknak sohasem szabad azon vitatkozniok, hogy az *egyik* jelentés *bizonyos módon* történő felfedezése kisebb értékű, mint a *másik* jelentés *más módon* történő megközelítése“ (233.). Ez azt teszi, hogy minden tudomány külön természetű s tehát autonóm valóságokat akar magyarázni, természetes, hogy a módszer is más, amellyel hozzáférhet a maga különleges tárgyához, — de a tudományos mivoltot nem a tárgy adja, hanem az értelem alkatának s tevékenységének törvénye. De elfeledkezik erről a hódítóan nyilvánvaló elvről, mikor a teológiát akarja önálló és sajátos tudománynak kimutatni — szakembernek talán kellemetesen legyezve kiváltsága tudatát, más tudományok művelőjében talán azt a kérdést keltve: hogy lehet két elve a tudományosságnak, hiszen azt mondta az imént, hogy a tudomány egy? A fordulatot ez a pont mutatja: a filozófiáról, melyet a tudományok alaptudományának mond (235.), mert „a tudomány alapjával, az emberi szellemmel foglalkozik“, sok szépet elmond, de csak azért, hogy hozzátegye: „a teológia szintén igényli magának az alaptudomány jelleget“, még pedig azért, „mert az emberi szellem végső fokon nem magyarázható önmagából, hanem egyedül Istenből“. Így hát két alapja van *egy* épületnek? Hova lett egyszerre a tudomány egysége? Inkább emlékeztet most arra a lovasra, aki két ló hátán lovagol. Bravuros mutatványok kerülhetnek a néző szeme elé, éppen csak nem a dolgok természetes rendje az.

A helyzet az, hogy az író elfeledkezett a tudomány egységének alaptényéről, s hogy a teológiát mentse, különleges helyzetét elhitesse, most egyszerre attól származtatja kiváltságát, hogy más tárggyal foglalkozik, mint a többiek, mint a filozófia: „a teológia a maga tudományos munkáját úgy fogja fel, mint ami Istennel s az ő kijelentéseivel számol s abból él“ (235.). Miben áll ez a munka? Abban, hogy „a teológiában Isten az emberi szellem megemésztő ítélete lesz“, — nem érezte meg az író, hogy ezzel el is hagyta a tudomány területét s valami egyéb lett belőle, építés, aminek Barth és társai szánták ezt a csudálatos hibridumot, amit „teológiának“ mondtak s amiben a cikk írója boldog megnyugvással követi: akármi egyéb, csak nem tudomány — ak-

kor miért a tudományok harcáról beszélni? Tudomány voltát akkor vesztette el ez a „teológia“, mikor — észrevétlenül, persze, de ellenállhatatlanul — odacsúsztotta a tudományalkotás előrebocsátott elve helyébe azt, hogy a tárgya teszi előbbvalóvá egyik tudományt a másikkal: nem látott a cikk írója nagyon magasrendű tárgyakról nagyon méltatlan tudományt? A „teológia“ se kivétel: a tudományalkotás elveinek mellőzése bosszulja meg magát ebben a teológiában, s ez ott jelentkezik, mikor a szegény teremtmény embert lesajnálja, mert semmit se képes megérteni az isteni kijelentésekből s a végén mégis megkapja a „teológiától“, amit egyebünnen nem kaphat meg — megint azt kell kérdezni, mint az előző cikktől: ugyan hát mivel képes az ember legalább felfogni vagy valamiképpen magáévá tenni a „kijelentéseket“? Ha van rangfokozat a tudományok tárgyai közt, amit a cikkírónak tagadnia kell, a saját tétele szerint, akkor ez azért van, mert a *valóságok közt* van ilyen rangfokozat, csakhogy ennek értelmezése és legalább megközelítő megállapítása nem történhetik olyan általánosságokkal, mint az, hogy „Isten az emberi szellem megemésztő ítélete“. Akármilyen hatásosak az ilyen szárnyaló általánosságok, meg kell egyszer mondani, hogy tudományos, vagyis az értelmet megvilágosító jelentőségük nincs, már pedig amilyen létparancsszerűen szükségünk van nagy, erős, vallásos egyéniségek, evangéliumi egyéniségek élő példájára, éppen olyan pótolhatatlan és parancsoló szükségünk van éppen a vallásosság értelmi magyarázatára, mert akármennyire leszólja a „teológia“ — ő tudja, miért, — az értelmet, mégis csak az értelem az egyetlen szerv, amellyel megérti s ezzel igazán birtokába veszi az ember mindazt, amit megtapasztal, amit lángelmék odaajándékoznak szegény, szürke életének s amit isteni kijelentésnek tisztel és imád, ha egyszer valaki szerencsés kézzel felnyitotta szemét, hogy a valóság egész isteni rendjében igazán kijelentést lásson. Ide azonban egy végtelenül egyszerű, de végtelenül szigorú törvény felismerése és komolyan vétele kell: ez a törvény azt mondja, hogy az értelemnek egyetlenegy kritériuma van, a saját maga alkatának szabad követése. „Teológia“, amely alaptudomány igényével lép fel, egyetlenegy módon érvényesítheti ezt az igényét: ha a maga tárgyára nézve is keresztülviszi ezt az egyszerű elvet — lehet, hogy valamivel szerényebb lesz, mint a Barth theológiája, mert nem hiszi, hogy olyan könnyen mindjárt a kellős közepébe jut az isteni kijelentéseknek, hanem ez lesz éppen a nagy nyeresége is belőle a vallásosságnak s a vallásos embernek: megtanulhatja megbecsülni funkcióit, amikkel vallásos élményekben lehet része — s hogy remélje, hogy kijelentéseket kap, ha nincsenek vallásos tapasztalatai?

De amíg ez a „teológia“ azzal a hiedelemmel dolgozik, hogy neki „egészen más funkciók“ (238.) vannak a kezeügyében, mint a többi tudománynak, vagyis a rendes értelemnek, addig magát is áztatja, a magyarázatra sóvárgó közönséget is. Mi lehet az a *más funkció*? Ha az, amit így mond: „a teológiában ugyanis nem any-

nyira az objektív ítéletek és tapasztalatok rendje a döntő, mint inkább a hívó szubjektív bizonyágtétele“ (238.), akkor ez — talán a cikkíró előtt világossá nem tudatosulva — azt teszi, hogy itt már vége a tudománynak, mert hiszen objektív ítéletek helyett „bizonyágtételek“ kellene. Akkor megint, miért kell ezt az egész értelmi munkát végezni? Megint előttünk van egy felemás képződmény: annyi energiát pazarlunk tiszta fogalmi gondolatsorokra, hogy elég volna világtalányok megoldására, s a végén kiderül, hogy mindez csak azt akarja megmutatni, hogy milyen képtelen az a szegény értelem mindarra, ami pedig neki váltsága volna. A középkor egyik megindító jellemvonása, hogy kereste a hit az értelmet, *de nem találhatta meg*, az emberi öntudat s így az emberi szellem felszabadulása vagyis megizmosodása a saját maga lelkitapasztalataival még nem jutott odáig, hogy igazán tudja feltenni a kérdést s tehát tudjon reá válaszolni. Az volna-e a becsvágya a mai protestáns teológiának, hogy visszacsavarja magát ebbe a korba? Mintha hiába élt volna a reformátorok serege s a szellemüket továbbfejtő nemzedékek sora! Nem került volna össze a cikkíró emberekkel, akikben szörnyű és szánni való meghasonlás támadt vallásuk és értelmük közt, — ha nyomozni próbálta a dolgot, nem *az is* részes-e ebben a sokszor megdöbbentő kettősségben, hogy a „teológia“ úgy akarja a maga autonómiáját biztosítani, ahogyan nem teheti, mert a tudományalkotás törvénye nem engedi? S akkor hogyan szolgálja a lelkek vágyódását ama magasabb világ felé, amelynek egyedüli őrzőjévé szeretné magát elfogadtatni?!

De megint, elég. Kell-e még több tanúság arra, hogy a világnézet kérdéseiben — s ezek a kérdések bizony sürgetőbbek, mint a legtöbben gondolják — először a világnézet alkotás törvényeit kellene felkeresni, vagyis a világnézet elméletét, s ha a két cikk erre késztet akár csak egy embert, már az is nyeresége lesz, nem is lehet sejtteni, hány olvasónak.

Tankó Béla

Én fél erdélyi vagyok, s valahányszor e földről gondolkozom, poétai hév ömlik el keblemen. Eszembe jut a hős, ki mindenét elvesztette a népért, mely őt csábító szavakra elhagyá; eszembe jut a barna, szép hölgyecske, ki engem ott szerelme zálogául mutatott be férjének — az én anyám! Óh, ha ti csak egy szikrát, csak egyetlen egyet kapnátok a lángból, mely keblemben ég! Akkor miénk lenne Erdély, a szép haza; váltatatlan örök kapcsolattal a miénk. Mit adnék érte, s mily örömmel adnám a nyert tapsokat, s a mondott köszönetet érte, csak egyszer vethetném le magamat a földre, hol születtem, s rebeghetném: v i s s z a n y e r t e l e k !
(Kölcsey Ferenc, 1833.)

EMLÉKEZTETŐ

FESZULT VARAKOZÁSSAL nézünk kelet felé: hazakészül a másik Magyarország Erdély. A magyar protestantizmus különösen érzi, hogy testének, lelkének fele odatúl maradt az erőszakkal meghúzott keleti határokon, azon a földön, ahol a magyar reformáció a legnagyobbat alkotta s ahol évszázados intézményei ma is virulnak és fenntartották hitünket és fajtánkat a magyar babilóni fogság nehéz éveiben.

ERDÉLYBEN, a kereső, örökké szomjas lélek földjén kapott szárnyakat a reformáció, hogy Dávid Ferenc szenvedélyes, nagyarányú egyéniségében élő lázmérőként mutassa az európai emberiség XVI. századi válságát. De ugyancsak itt, a középkori úniók és autonómiák hazájában jutott először nyugvópontra a lázgörbe és simultak közös, békés építő munkába az egymást puszító erők. Torda, 1557: ezek a szavak új világ kezdetét jelentik, a protestáns magyar erdélyi fejedelemség törvénybe iktatta a lelkiismeret szabadságát s ha a korszellem nem is engedhette meg a mai értelemben vett vallási türelmességet, a négy bevett felekezet (református, evangélikus, unitárius és katolikus) törvényben lefektetett jogait sérelem nem érthette.

A MODERN EURÓPAT a református Erdély telepítette át magyar földre. A népjóléti abszolútizmus eszméit Bethlen Gábor egyidőben valószínűleg meg nyugati uralkodókkal, messze megelőzve a bécsi önkényuralom nyikorgó szekerét. Vallási türelme, szociális felfogása századokkal mutatnak előre. Descartes filozófiáját és az anyanyelvű oktatás forradalmi gondolatát Apáczai Csere János hozta magával Hollandiából. Rákóczy György követe hangoztatta először azt az akkor még felforgatóan újnak ható igazságot, hogy a jobbágnak is lehet önálló hitbéli meggyőződése és joga is van azt szabadon követni. Az erdélyi protestáns főurak és nemesek fogadták be elsőnek a felvilágosodás eszméit, Teleki József és társai készítettek utat a nagy többségükben ugyancsak erdélyi református testőríróknak. A jobbágyfelszabadítás Wesselényi Miklós nevével forrott össze és a korszakos új eszméket teremtő magyar tehetségek közt Ady Endréig még egész sor erdélyi református név ragyog.

MIT JELENT A PROTESTÁNS ERDÉLY a magyar kultúra számára, azt talán fölösleges is részletezni. Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Benczédi Székely István, Szeneci Molnár Albert, Geleji Katona István, Apáczai Cseri János, Szalárdi János, Kemény János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Misztótfalusi Kis Miklós, Pápai Páriz Ferenc, Bod Péter, Arva Bethlen Kata, Teleki József, Teleki Sámuel, Báróczi Sándor, Barsay Abraham, Aranka György, Wesselényi Miklós, Bolyai Farkas, Kriza János, Kemény Zsigmond, Mikó Imre, Gyulai Pál, Böhm Károly, Szabó

Kerékgyártó Elemér: Németh László magyar ritmuselmélete

Dezső, Ady Endre, Ravasz László: egész fejezetei a magyar szellem történetének.

NEM DÉLIBAB, nem tűzijáték az erdélyi magyar protestáns műveltség. Évszázados gyökerei vannak a fejedelmek és nagyszívű mecénások által alapított kollégiumokban, melyek fáradhatatlan, szülői szeretettel nevelnek új és új nemzedékeket, abban a hűség, evangéliumi szellemben, melynek gondozását az alapítók rájuk bízták. Erdély az iskolák országa s ha megkérdezzük a mai erdélyi magyarokat, hogy hová menekültek az elmúlt húsz év alatt erőért és vigasztalásért, hol tanultak meg hinni, kitartani és dolgozni, egyszívvel felelik Reményik Sándor szavaival: „Templom és iskola — most minden erők ide tömörülnek s a kicsi fehér templompadokba a holtak is mellétek ülnek.“

HÉTSZAZNYOLCVANEZER erdélyi magyar protestáns, az egész erdélyi magyarságnak több mint fele várja a szabadságot. A csonkamagyarországi protestantizmus tudja, hogy a találkozás nemcsak az erdélyi testvéreknek lesz földi megváltás, hanem egy tűzben edzett nemzedék tapasztalait és megtisztult lelkét hozza neki is. Krisztus szenvedő erdélyi egyházának mi is azt üzenjük, amit egykor Kazinczy Erdélynek: „Te valóban nem vagy úgy megromolva, mint mi.“

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Németh László magyar ritmuselmélete

Németh László tanulmánya,* amely lényegében a Protestáns Szemle 1928. és a Tanú 1935. évfolyamában megjelent cikkeket foglalja össze, Németh Lászlónak a magyar költők olvasgatása közben kialakult ritmuselméletét tartalmazza. Ez az elmélet röviden a következő: A magyar verselés két összetevőből áll: egy ősi, „tagoló“ és egy idegen — időmértékes ritmikai elemből, amely egymás ellen harcol. Ahol az ősi elem leginkább érvényesül, ott teremt igazán nagyot a költő, ahol kevésbé, ott csak amolyan szellemi csonka-bonkák születnek.

Ha ez így igaz, akkor alapos revízió alá kell vennünk eddigi irodalomtörténeti értékelésünket, amit — bármely áldozatok árán, — meg is teszünk, mert a reális igazság föltétlen érvényesítése kötelességünk. Azonban a könyv elvi és egyes gyakorlati megállapításai nem mindenben helyállóak. Hogy rögvest gyökerénél ragadjuk meg a dolgot: e ritmuselmélet nem fogadható el. Németh László a zenei- és értelmi- (vagy próza-) ritmus harcában

* Magyar ritmus. (Bp., 1940. Mefhoz-kiadás.)

a prózaritmust viszi győzelemre. Bár Németh László ezt így sehol sem fogalmazza meg, ez a könyv gerincproblémája. Állításomat igazolja, hogy ritmizálási alapul a verseknek Gábor Ignác-féle olvasási módját fogadja el, aki tudvalevően az értelmi ritmus szerint tagolja a verseket. Kitűnik ez a könyv példáiból is. A probléma nem új: e harc eldöntése körül forog a vita Arany Jánostól kezdve, s minden ritmikusunknak főproblémája. Németh László tehát midőn azt hiszi, hogy újdonságot hoz, valójában csak az elnevezésben újít: az olyan verselést, melyben az „értelmi csomósodás“ az irányadó „tagoló“-nak mondja. Ő is, mint Gábor Ignác, úgy akarja megoldani a problémát, hogy egyszerűen tagadja a két ritmusfaj közti ellentétet, illetve megsemmisíti: a tagoló vers a zenei és értelmi nyomatékok egymás ellen torlódását nem is ismerte, „értelem és ritmus ott fedik egymást“. A megoldás helytelen. Főlöszleges itt ismét elősorolnom azokat az érveket, amelyek Gábor Ignác elmélete ellen elhangzottak, s azt véglegesen megcáfolták. Vegyük elő magát a tanulmányt: példáinak nagy részét „tagolás“ szerint a legnagyobb jóakarattal sem lehet felmondani, habár erőszakot teszünk is nyelvérzékünkön. Németh László maga is megengedi, hogy a tagozódást nem érezheti mindenki törvényszerűnek, ám ha valakinek nincsenek is meg a képességei a „tagolás“ megérzésére, az illető mindenesetre az összes példákból levonható szabályosságokat próbálja vezérfonalnak alkalmazni. A tagolás azonban, úgy látszik, egészen önkényes. Hol minden szó külön tagba esik, hol bántóan aránytalanok az elválasztott részek, hol még rosszabb a megoldás (mint pl. a kérdéses Zrinyi-sornál), hol magam másként rendeztem volna a beosztást. Mert a végén az ember kezd valami szokatlan szabályosságot hallani a szavak és szótagok különös elnyújtásakor, illetve elhadarásakor, ami a sor- vagy tagidőegység elvének gyakorlati következménye. Ez azonban csak Kalevalán és József Attilán finomodott fülünk mesterséges visszavetítésének következménye lehet. Németh László maga is inkább csak érzi és érezteti, mint érti és magyarázza a szabályokat. Helyesebben: egyáltalán nem akar szabályokat adni, amint hogy a tagoló verselés lényege is a „kevésbé szabályszerű“: „valami szabadabb ritmikai lehetőség“ lenne. Különben is „szabad és kaptafa a verstanban nem olyan ellentétek, mint hinni szokás“, — jelenti ki egy helyen. A formáktól való menekülésben rejlik ennek a magyarázata, s ez az oka annak is, hogy az eddigi verstani irodalom, amely mégis inkább a szabályosságok megállapítására törekszik, a kikristályosodási oldalon: a zenei ritmushoz való közeledés (és nem az attól való távolodás) szempontjából ragadta meg a kérdést. Az természetes, hogy amennyiben fejlődésről szó lehet, a beszédritmustól a zenei ritmus felé fejlődik a verselés, illetve lehetnek ilyen vagy amolyan fokai. Az azonban nem valószínű, hogy „versromlásról“ beszélhetnénk, amint Németh László állítja. Úgy látszik, a verstörténetről vallott felfogásával egy olyan időszakot képvisel ő, mely azonos nyelvtörténetjeinknek a „nyelvromlás“-ról alkotott feltevéseket elismerő korszakával.

Kétségtelen megáll a könyvnek az az állítása, hogy az értelmi ritmus a zenei ritmusnak gyakran föléje kerekedik. Ez a tény az eddigi verstani irodalomból ismeretes. A költői munka licenciája ez a ritmikái ingadozás, melyre Arany is felhívta a figyelmet, midőn kijelentette, hogy a költő munka közben akaratlanul kever jó és rossz sorokat. Németh László erről szólva hangsúlyozza, hogy „a régi magyar vers belülről, az értelem felől készül, s azokkal a tagozódásokkal gazdálkodik, amelyekre az értelem bontja a beszédet“.

E tétel nemcsak a régi, hanem az újabb verselésre is érvényes; kimondhatjuk, hogy elvi érvényességű, mert a költő mindig a *mindenkori* nyelvi alakulatokkal dolgozik, amelyek valószínűleg ezer év alatt sem mennek nagy változáson át. Vagyis: a verselés értelmi és zenei ritmus-elemei ezer évvel ezelőtt is olyasféle küzdelemre kényszerítették a versírót, mint ma. Nem jelenthetjük tehát ki, hogy az egyik ősbibb, a másik újabb keletű, s még kevésbé tehetjük meg, hogy a költőket aztán eszerint értékeljük. Megmaradna tehát nagy költőnek Balassa, Zrínyi, Berzsenyi, Csokonai és Ady, az igazi magyar szórakáshoz értő nagy stilisztánk: Pázmány, Katona, Móricz és — mondjuk Szabó Dezső. Ők egyben a legmélyebb magyarországi alakjai az irodalomnak. Ők érzik ugyanis — Németh László szerint — legjobban az igazi és ősi magyar ritmust, s ők értenek legjobban alkalmazásukhoz. S miért? A válasz: „minthogy a versforma e mély, népalkati erők közül a legmélyebb, ennek verstani téren is ki kell derülni“.

Az ősi versritmus megtalálásában ilyen célzatos és fiktív ritmikái elgondolás nemhogy segítene, de esetleg egyenest félrevezet. Az egyetlen biztos út a történeti magyarság és a problémákat felvető tanulmányok pontos ismerete. Az anyagismeret Németh László esetében kétségtelen, már inkább hiányzik a filológiai előképzettség, mely az eddigi eredmények számbavétele által megóvjá az embert a fölösleges munkától, gyakran megakadályozza a hibás eredményre jutásban. Főként két könyvön alapszik az új ritmuselmélet. Az egyik Gábor Ignác: A magyar ősi ritmus, melyről Németh László maga is elismeri, hogy ez adta neki az alapötletet. Szerencsés véletlenek köszönhető néha, hogy félreértésekből is nagyszerű eredmények származnak, azonban ha a félreértett inspirációs alap maga is helytelen elgondolásból indul ki (amit Németh László maga megemlíti könyvében), az eredmény kétségtelen. A másik forrásmű Horváth János Magyar ritmus, jövevény versidom c. tanulmánya. Németh László néhol igazolásul hívja Horváth Jánost, néhol vitába száll vele. A köztük lévő ellentétet azonban Németh László állításával szemben így lehetne megfogalmazni: Horváth János tudományos, Németh László pedig egészen intuitív alapon dolgozik. Horváth könyveinek hatása kimutatható a kétféle (idegen és magyar) ritmusforma egymásra mintázódásáról, a sorvég szerepéről és a Szenczi Molnár Albertről mondottakban, s a versritmusnak a prózából való levezetésében, mely Horváth könyvének egyik sarkalatos pontja.

Még egy dolgot figyelembe kellett volna vennie Németh Lászlónak. A legújabb verstörténeti kutatások kimutatták, hogy régebbi verselésünk — és pedig nemcsak a magasirodalom, hanem amennyire kikövetkeztethető, a népirodalom verselése is — éneken fogantatott s a nélkül meg nem érhető. Ez éppen Tinódi esetében kétségtelenül bizonyosodott, ezért Tinódit ritmizálni az „énekszó” figyelembevételével nélkül „felmondás alapján”, legalábbis veszedelmes dolog. Ezek a legújabb kutatások, ha kissé túlzottan a zene területére terelték is át a verstani problémákat, csak segíthetnek ősi verselésünk ritmikájának földerítésénél. Kétségtelenül van igazság abban (ha részletigazság is), amit Németh László állít ősi verselésünkről. Magam is érzem a vita jogosságát, különösen ha a finn verselésre gondolok, bár itt is számolnunk kell az időszakadékkal, amely elválásunk óta közéjük és közénk állott. Az „énekszó” bevonásával még komplikáltabbá válik a kérdés s a megoldás egyre többoldalú képzettséget kíván. Reméljük, hogy a zenész-ritmikus kutatók szerencsésebbek lesznek.

Kerékgyártó Elemér

Irodalom és időszerűség

Az irodalom sokáig öncélú fogalom volt. Mióta azonban országok, eszmék, világnézetek dőlnek össze máról holnapra s a kháoszban új világ vajúdása érezhető: az irodalom öncélúsága is átértékelésre szorul. Mi az irodalom lényege? Az idevonatkozó rengeteg elméleti meghatározást mellőzve, — egy rövid cikk keretében —, csak a legáltalánosabbat említhetjük: *Az irodalom művészi formába öntött legegységesebb kifejezője a környező világ hatásainak.* Természetesen ez a meghatározás nem pontos, nem megdönthetetlen. Sokféle szempontból vizsgálhatjuk a költészet fogalmát. Nézzhetjük: korok, nemzetek, irányok, iskolák, műfajok, nagy egyéniségek, tárgy, forma stb. szemszögéből.

Ha kiemeljük ezek közül a *kor* elvét, ennek vizsgálatánál végül is eljutunk az időszerűség fogalmához. Mit jelent az irodalom időszerűsége? Időszerű, tehát mai, eleven élet, lüktető valóság. Ilyennek kell lennie az igazi irodalomnak, mely egyéni színekre és műfaji különbségekre tagolódik. De vajjon nem adja-e fel ezáltal magasabb értékeit? Nem ad-e fel lényegéből? Önmagából, ebből a szinte meghatározhatatlan, megfoghatatlan valamiből, ebből az illanó s mégis jelenvaló páraszerűségből, ami a népet alkotja? Hogyan legyen az irodalom időszerű, — mégis irodalom?

Tágabb értelemben az irodalom mindig korszerű, mindig függvénye korának. Ha megelőzi vagy nem éri utól korát, kihull az idő rostáján. Az időszerűség azonban szűkebb fogalom egy koron belül, reálisabb, lehet benne politikum, társadalmi törekvés, jelszó, divat, stb. Hogyan lehet ezeket a széthúzó elemeket egységbe olvasztani a tiszta irodalommal? Bizonyára nem úgy, hogy napi eseményeket szedünk krónikába, nem ilyen érdes, kezdetleges módon, hanem az író, költő egyéniségén átszűrve. A rohanó

világ benyomásainak előbb vérré kell válniok, sajátos, egyéni folyadékká a költő testében, eszméletében, hogy átalakíthassa szóvá, az irodalom anyagává és eszközüvé.

Nyugodtabb korban ez a folyamat színtelenebb, kevésbé feltűnő, mint a mai forrongó világban. De régi irodalmunk is bővelkedik erre nézve példákban. Forró, harcok történelmi multunk megkövetelte az irodalom és időszerűség párhuzamát. Ilyen értelemben nem voltak-e legnagyobb költőink időszerűek? Balassa harcok versei, Zrinyi prózai és költői művei, Kazinczy levelei, epigrammái, Berzsenyi sok verse, a hűvös és klasszikus Kölcsey Himnusz-a, Zrinyi-dalai, Eötvös, Jókai regényei, Vörösmarty, Petőfi, Ady költészetének nagy része s ezenkívül még sok, akiket itt mind fel nem említhetünk. Az egész magyar mult — az akkori időszerűség — benne izzik verseikben, műveikben.

A mai magyar irodalom még nem forrott ki ebben a tekintetben. Tapogatódzás, kísérletezés, utak és módok keresése van elég. Ilyen a népi erők és tehetségek felszínre hozása, népköltészet fokozottabb gyűjtése és hanglemezzre vétele; parasztrehányok, önéletrészek; népies és magyaros formák alkalmazása a lírában, tájak szerinti költészet hangsúlyozása.

Mindamellettt ezek csak kísérletezések, az átalakulás még nem jött létre. Roppant nehéz is ez. Világnézeti harcok közepén vagyunk, régi és új világ fordulóján. Ami ma újdonság, holnap lomtárba való, annyira gyors az életmenet. Bomba robban, tankok gördülnek végig Európán, hajók süllyednek el, légi haderők, zuhanó bombázók dolgoznak, sziréna szól és gázsebecsomagokat hirdet a reklám.

Mégis, ebben a robbanó légkörben is, az irodalom él, mert élni akar. Érzi, hogyha csak a szűklátókörű egyéni élet síkján marad: elveszett. Ha csak a multat dolgozza fel, vagy a jelen társadalmat: keveset mond. Nem elég a bemutatás.

A mai idők ezenkívül még egy bizonyos többletet kívánnak íróktól, költőktől. Azt a többletet, amelyet minden író csak saját maga fejthet meg a maga számára: új törvények, új formák alkotásával. Végeredményben tehát megmarad az egyén, mert nem igaz az, hogy az új társadalmi rend szerint csak az állam érvényesül a szürke tömeggel szemben — akkor nem tudna fennmaradni —, de újfajta egyéniségekre van szüksége. Ezt az újfajta, súlyos terheket vállaló egyéniséget kell kialakítanunk magunkban, ha erőfeszítéssel, ha áldozatok árán is, — hogy az időszerű irodalmat létrehozassuk.

Debreczeny Lilla

MAKKAI LASZLÓ: ERDÉLYI VÁROSOK. (Budapest, Officina, 1940.)

Az erdélyi városiasodásnak nem voltak a latinságig megszakítás nélkül visszanyúló gyökerei, mint a Dunántúlinak. A rómaiak ugyan az Erdély földjéből felsugárzó kincseknek, az aranynak és a sónak ígérete alatt egymás

után alapították városaikat, de ezek keleties jellegűek voltak. Itt a klasszikus periódusok közé mindinkább beáradtak a barbár idiomák, itt ázsiai démon-isteneknek áldoztak, Napocaban, Kolozsvár ősében a Collegium Asianorum virágozott. A római birodalom elerőtlenedésekor, a fenyegetett határ megrövidítése végett a

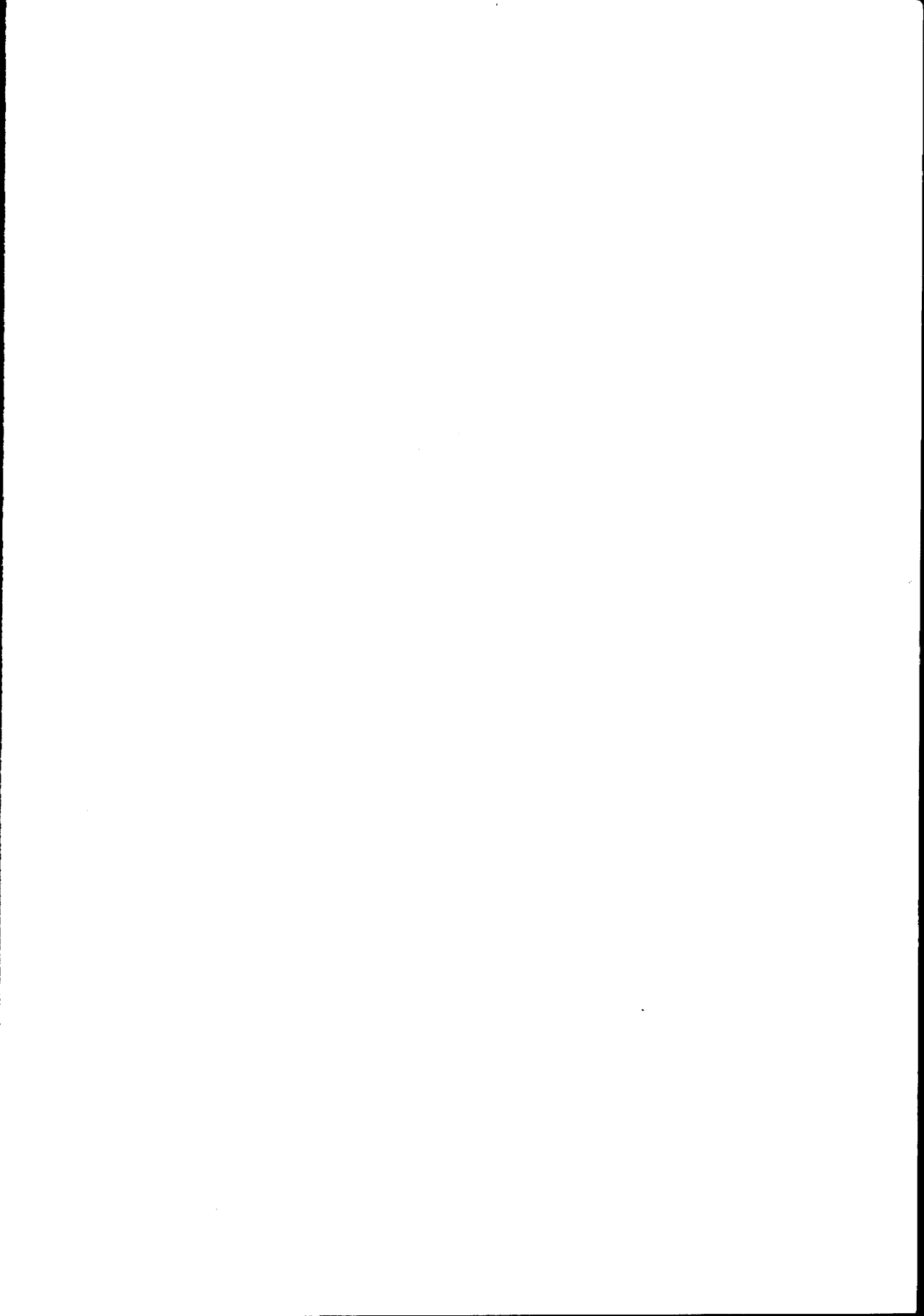
császár önként ürítette ki az érmeken még nemrég Dacia felix-nek, boldognak magasztalt tartományt, hogy aztán a római urbanitas nyomait teljesen elsöpörje a barbár áradat. A magyar lovások, a földkéreg íratlan, de ősök törvényei értelmében találtak rá ugyanazokra a helyekre, ahol egykor a latin városok emelkedtek. A legrégebb városok alapításakor már tevékeny részt vett a magyarság; Kolozsváron honfoglaláskori sírokra bukkantak, Gyulafehérváron, Brassóban már a királyság első eszendeiben templomot emeltek az egyetlen Istennek. A szászág csak tovább fejlesztette a magyarság által megkezdett munkát és e téren elévülhetetlen érdemeket szerzett magának. Mert a magyarság nem volt tulajdonképpeni városalkotó nép. Szükség volt az idegen kövászra, hogy az eleven városi élet kifejlődhessék. A magyar és a szász város között mindig is érezhető a különbség. A magyar inkább síkvidékre települt, főútjai szélesek, csordák és lovas seregek kényelmesen átvonulhatnak rajta, tereiken táborozást lehetne tartani, a város határai belemosódnak a környező mezőkbe. A szétterpeszkedés keresése uralkodik rajtuk, éppúgy, mint ahogy a brassói fekete templomon, vagy századok mulva a debreceni Nagytemplomon is ez az ízlés nyilvánul meg. A szász város többnyire hegyes-dombos vidékre épült, szükutcájú, zárt, gögös egység. De azért ezeket sem lehetne összetéveszteni valamilyen német várossal. A német városok ezernyi oromzattal nyúlnak az égbolt felé. A magyar és a szász városokon pedig egyaránt a vízszintes tagozódás az irányadó.

Írott forrásokból tudjuk, hogy a régi Buda házai úgy, mint az olasz épületek,

a némettel ellentétben hosszoldalukkal fordultak az utca felé. A felsőmagyar reneszánsz pártázatai is vízszintesen sorakoznak egymás mellé, nem úgy, mint az egymásra tornyosodó, német oromzatok. Nézzük még régi metszeteken Szebent vagy Brassót, láthatjuk, hogy a jelentősebb épületek az utcának mind hosszoldallal fordulnak, inkább csak a külvárosokban épültek oromzattal kifelé. Ez az alaprajzi elrendezés az egész városnak nyugodtabb képet ad, mint amilyen a német városoké. Az oromzattal kifelé épülő házak jellege is más, mint északon, mert azt nem hangsúlyozzák ki a merészen magasba ékelődő, kidíszített oromzattal, hanem a hatalmas fedélszerkezetek szinte a földre nyomják az épületeket. A festői erdélyi városok mind együtt élnek a környezettel, nyugat felől tekintve mind kissé mezővárosok, de mint ezt Makkai László kitűnő áttekintésű, tömör és világos tanulmányában helyesen állapítja meg, majdnem valamennyien iskolavárosok is. E kétféle nézetük egyben erősségük is; a földbe gyökereznek, de arcukat a Szellem felé fordítják. Makkai tanulmányát nagy buzgalommal összekeresett régi városképek díszítik, csak a topográfiai teljesség kedvéért tévedt közéljük egy-két semmitmondó, közelmúltbeli vízfestmény. Külön felhívjuk a figyelmet Szathmári Papp Károlynak Fogaras várát ábrázoló romantikus festőiségű szép litográfiájára; érdemes lenne, ha ezzel a románok által magukénak vallott mesterrel valaki behatóbban foglalkoznék.

Makkai könyvecskéje, szűkre szabott terjedelme dacára is hézagpótló ajándék a magyar s az erdélyi múlt kedvelői számára.

Csabai István.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

10 TARTALOM:

Bilincsek hullottak le... ● Csinády Gerő: A második bécsi döntéssel vis-
szatért protestánsok helyzetképe ● Pap Béla: Makkai Sándor, az erdélyi
püspök ● Jancsó Elemér: Makkai Sándor, az író ● Reményi József: Isten
a bíró (vers) ● Harsányi András: János Zsigmond ● Józán László: Az
evangelizáció a református egyházban ● Kiss Jenő: "Hozzászólás a „Dis-
putá"-hoz ● Könyvek és írók ● (Tóth Béla: Szabó Lőrinc ● Új könyvekről)
A Luther-Társaság irodalmi pályázatai

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAJ SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

Országos Protestáns Napok
Budapest, 1940. október 30-31.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

TÓTH BÉLA: Szabó Lőrinc — — — — — — — — — —	314
HARSANYI ISTVAN: Makay Gusztáv: A magyar fiatalság a sorskérdések előtt — — — — — — — — — —	316
CSABAI ISTVAN: Ferdinandy Mihály: Középeurópa — — — — —	316
SZABÓ RICHARD: Asztalos Miklós: Alibi — — — — — — — —	317
FEHÉR GÁBOR: Erdélyi regények és novellák — — — — —	318
BIKACSI LÁSZLÓ: Mai debreceniek régi debreceniekről — — — —	319

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövvölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szaboleska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság

egyházzenei és hymnologiai szakosztálya
1940. október hó 30-án, szerdán d. e. 9 órai
kezdettel Budapesten, a IX., Kálvin-tér 7.
sz. a. Kálvin-teremben

nyilvános egyházzenei felolvasó gyűlést tart

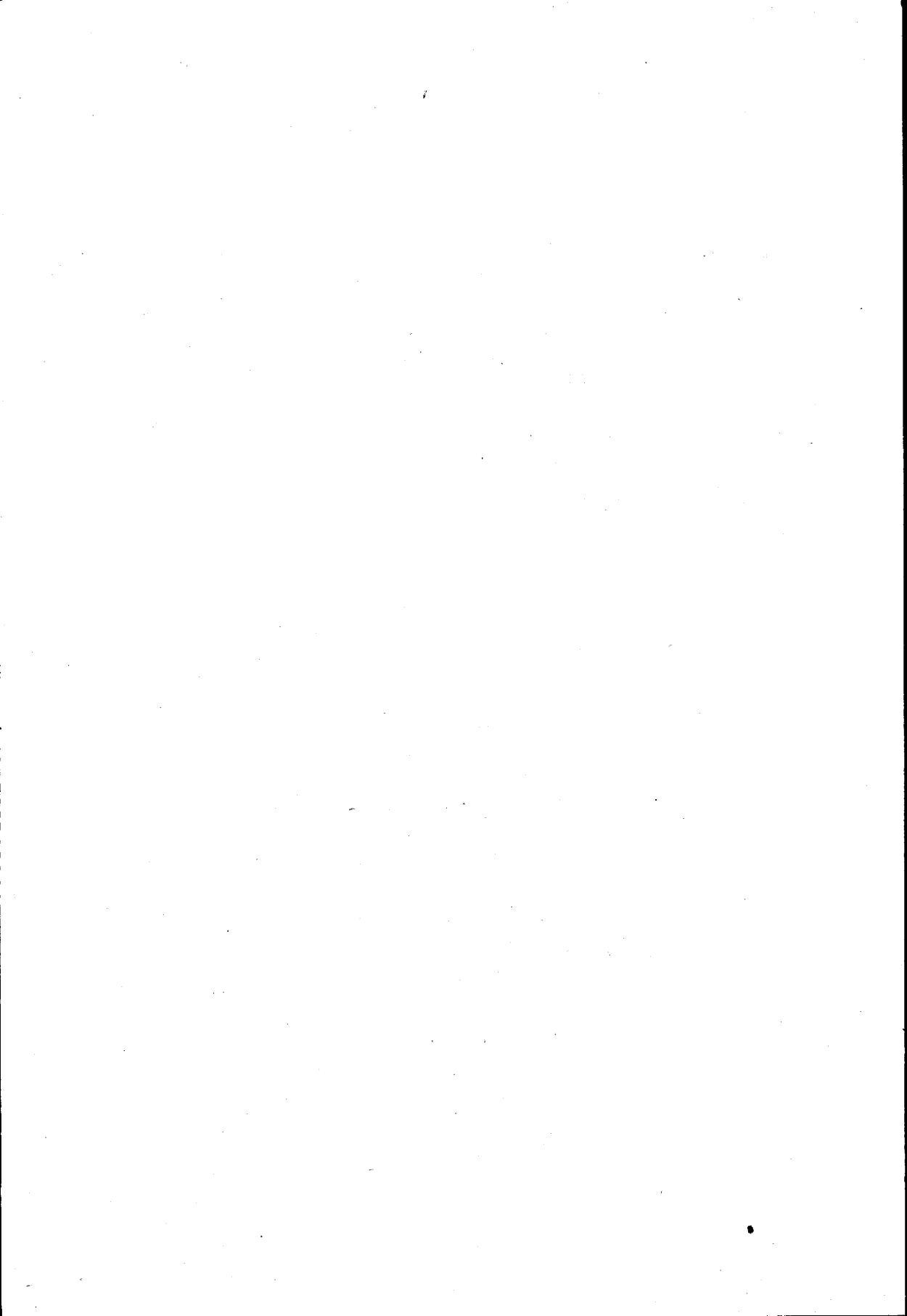
a következő tárgyrenddel:

1. *Gaudy László*: Az egyházi zene mai feladatai és az evangélikus liturgia.
2. *Gárdonyi Zoltán*: Idegen énekek sorsa a magyar énekeskönyvekben.
3. *Árokháty Béla*: Gyülekezeti énekeink ritmikái problémái.
4. *Márton Barna*: Gyülekezeti énekkaraink szolgálata.
5. *Peschko Zoltán*: Németországi utam tanulságai.

A felolvasó gyűlésre a MPIT tagjait és az érdeklődőket tisztelettel meghívja

Budapest, 1940. szeptember 26.

Az Elnökség.

Bilincsek hullottak le

magyar földön magyar kezekről. Huszonkét esztendő keserű rabsága után Erdély északi részének és a Székelyföld nagy részének lakói hazatértek.

Csak az beszélhet igazán a szabadulás nagyszerűségéről, aki maga is ette a rabság könnytől sós kenyerét. Alig is van szó és fogalom, amely kifejezhetné azt a boldogságot, amely az idegenben megkínzott, megalázott és megfosztott gyermek lelkét belöli, amikor az édesanya öleli keblére. Az emberi öröm itt a szenvedés mesgyéjén jár. Szent terület ez. A beszéd hiányos, a szó erőtlen, itt a szív szokott meghasadni.

A nemzet ismét önmagára talált. Méltó feladatokat kapott Istentől, s erős hittel hiszi, hogy az Ő segedelmével ezeknek meg is fog felelni. Háta mögött századok vannak, szívében a jövő reménysége él. Ezért felette van a „szemet szemért és fogat fogért“ elvnek és testvéri kezet nyújt az itt élni akaróknak. Ha huszonkét év története azt mutatta meg, hogy e sokféle népektől lakott Dunamedence csak „félemberek“ és „fél-nemzetecskék számára készült szégyen-kaloda“ lehet, a Szent István, Mátyás király és Horthy Miklós Magyarországa örök kezessége annak, hogy igenis itt is élhetnek „boldog, erős“ és „kacagó népek“.

„Kövessék hát az ünneplést a munka hétköznapijai!“ — mondotta országgyarapító Kormányzónk. Szavát megértettük és a lelkünkbe véstük. A megerősödött magyar protestantizmus nem fog hiányozni azok közül, akik a szolgálattelvést elvállalják. Amint eddig sem hiányzott.

A második bécsi döntéssel visszatért protestánsok helyzetképe

A második bécsi döntőbíróági ítélet több mint 600 ezer protestáns testvérünket csatolta vissza az anyaországhoz. Ebből kerek számban félmillióra tehető a református, 60 ezerre az evangélikus és 45 ezerre az unitárius hívek száma.

Az evangélikusok nagy többsége szász nemzetiségű. A magyar evangélikusok a megszállás ideje alatt különváltak a szász egyháztól s szétszóróttan élnek, főképpen Erdély városaiban. Számukról és területi megoszlásukról közelebbi adatok nem állnak rendelkezésünkre. A szász evangélikusok a visszatért területen két csoportot alkotnak. A nagyobbik tömb Beszterce-Naszód vármegye középső részét foglalja el. Itt számuk 30 ezer körül mozog. A másik kisebb tömb Szászrégen környékén, Marostorda és Kolozs megyék területén él, mintegy 15 ezer lélek. Körülbelül ugyanennyi a szétszóróttan, főleg Szatmár, Szilágy és Szolnok-Doboka megyékben élő hívek száma. Ezek a többi felekezet közé beékeltek kisebb szigeteket alkotnak s a lakosság között többséget úgyszólván sehol sem érnek el. Az evangélikus szászok Besztercén és Szászrégenben gimnáziumot tartanak fenn.

Az unitáriusok száma az 1910-es népszámlálás adatai szerint az egész ország területén 74.275 volt. Ebből 5099 élt a csonkaországban, 69.176 Erdély területén. Most visszatért a keresztúri, marosi s részben az udvarhelyi, sepsi-miklósvári és kolosdobokai egyházkör, 74 anya-, 200 leányegyházzal. Mintegy kétharmad része az egész egyház gyülekezeteinek. Híveik majdnem kizárólagosan székelyek. Egy részük szétszóródott Erdély területén, de a kálvinista magyarsághoz simulva nagyobb foltokat is alkotnak Udvarhely, Háromszék és Maros-Torda megyékben. Püspöki székhelyük, Kolozsvár, Teológiai Akadémiával és híres ősi gimnáziummal is dicsekedik. Gimnáziumot tartanak fenn Székelykeresztúron is. Ezek az intézetek a magyar kultúra erős oszlopainak bizonyultak a lezárult szomorú korszakban.

A visszatért reformátusok részben a királyhágómelléki, részben az erdélyi egyházkerülethez tartoznak. Előbbi a tiszántúli kerület Erdélyhez simuló részeiből a román uralom alatt alakult.

A királyhágómelléki egyházkerületből nem tért vissza a bán-sági s részben a nagyszalontai egyházmegye 51 anyaegyházzal s 53.818 hívővel. Visszatért a bihari, érmelléki, nagybányai, nagykárolyi s részben a nagyszalontai egyházmegye. Összesen 132 anyaegyház, 150.949 lélekkel. Legnépesebb egyházak: Nagyvárad (18.300), Szatmárnémeti (11.710) és Nagyszalonta (11.026).

Az erdélyi egyházkerületből nem tért vissza a gyulafehér-

vári, hunyadi, küküllői, nagyenyedi, nagyszebeni és az óromániai egyházmegye. Ezzel szemben visszakerült a bekecsaljai, dési, görgényi, kézdi, marosi, orbai, széki, szilágyszolnoki és udvarhelyi egyházmegye. Csonkán kaptuk meg az erdővidéki, kalotaszegi, kolozsvári, nagysajói és sepsi egyházmegyéket. Romániában maradt összesen 196 anyaegyház a hozzá tartozó leány-, társ-, fiókegyházakkal és szórványokkal, 169.988 lélekszámmal. Visszatért 394 anyaegyház 346.558 lélekkel. Népesebb egyházak: Kolozsvár (23.009), Marosvásárhely (12.000), Zilah (5094), Sepsiszentgyörgy (4144).

A két kerület adatait egyesítve: visszatért 526 anyaegyház a hozzátartozó leány-, társ-, fiókegyházakkal és szórványokkal, összesen 497.507 lélekszámmal. Román uralom alatt maradt 247 egyházközség, 223.716 lélekkel. Ez a Trianonban Romániának jutott magyar reformátusságnak körülbelül egyharmada.

Visszatértek a következő tanintézetek: kolozsvári Ref. Teológiai Fakultás, 5 gimnázium (Szatmárnémeti, Kolozsvár, Marosvásárhely, Zilah, Sepsiszentgyörgy), 5 leánygimnázium (Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy), 2 tanítónőképző (Nagyvárad, Székelyudvarhely) és 1 felső kereskedelmi leányközépiskola (Szatmárnémeti). Román uralom alatt maradt 1 gimnázium (Nagyenyed), 1 leánygimnázium (Brassó), 1 tanítóképző intézet (Nagyenyed) és 1 kereskedelmi fiúközépiskola (Brassó). A megszállás alatt megszűnt a máramaros-szigeti liceum (jogakadémia és gimnázium), továbbá a székelyudvarhelyi kollégium gimnáziuma, melynek épületében a Nagyenyedről áthelyezett tanítónőképző intézetet helyezték el s végül a szászvárosi Kun-kollégium, melynek régi épületében református árvaházat létesítettek.

Ha a visszatért reformátusok földrajzi megoszlását vizsgáljuk, térképünkön 7 nagyobb foltot állapíthatunk meg, melyekhez több kisebb-nagyobb sziget csatlakozik. A református tömbök a következők:

1. Szatmári tömb. Összefügg csonka Szatmár megye reformátusságával, 16 község, 7762, valamint Szatmárnémeti 11.710 reformátusa, összesen 19.472 lélek tartozik ide. Néhány ungmegyei község csatlakozik hozzá. A tömböt néhány másfelekezetű folt tarkázza. Így Lázári, Batiz, Szatmárudvari községek. Ezek reformátussága 15—27% között mozog.

2. Bihari tömb. Összefügg a csonkaországi Bihar megye reformátusságával, úgyszintén Szilágy megye néhány községével. 27 falu 25.351 reformátusa 68%-os többséget alkot itt. Csatlakozik hozzá Nagyvárad 18.300 ref. lakosa. Összesen tehát 43.651 református él ebben a tömbben.

3. Szilágyság. Szilágy megyének középső részét foglalja el. Két idegen folt tagolja ezt a nagykiterjedésű református vidéket, melyben 45 anyaegyház 42.196 reformátusa 69%-os többséget alkot.

4. Kolozsvári tömb. Ide tartozik Kalotaszeg és Kolozsvár környéke. Összesen 30 gyülekezet 22.612 reformátusa 64%-os több-

ségben. A tömbbe beékelődik Egeres, Magyargorbó—Magyarnádasd és Kisbács három idegen többségű foltja. Viszont érintkezik vele Kolozsvár 23.009 reformátusával. Ennek hozzászámításával a reformátusok száma ebben a tömbben 45.621.

5. Marosszéki tömb. Ez a legnépesebb református vidék. Három teljes egyházmegye (Bekecsaljai, görgényi, marosi) s azonkívül Udvarhely megyéből 8, Kisküküllőből 1 visszatért egyházközség, összesen 105 anyaegyház 89.540 reformátusa alkotja. Ez a térképen kijelölt területen 80%-os többséget jelent. Marosvásárhely hozzászámításával az összefüggő reformátusság lélekszáma 101.540.

A visszatért protestánsok térképe.

6. Udvarhelyi tömb. Udvarhely megye középső részén 32 anyaegyházhoz tartozó 19.246 lélek alkotja 59%-os többségben. Ezzel a tömbbel nem függ össze a megye délkeleti részén és a szomszédos Háromszék megye miklósvári járásának területén feltűnő folt. Ez az erdővidéki csonka egyházmegye része. 8 udvarhelyi és 6 háromszéki egyházközség fekszik itt 11.080 református lakossal, 61%-os többségben. Nem tekintjük ezt külön vidéknek, hanem az udvarhelyi és háromszéki tömb között fekvő átmeneti szigetnek.

7. Háromszéki tömb. Ide tartozik a sepsi, orbai és kézdi egyházmegyéből 49 anyaegyház 43.345 reformátussal, 62%-os többségben.

Összesítve most már a fenti adatokat, kitűnik, hogy összefüggő tömegekben 315.071 református él a visszacsatolt részekben. Ezzel szemben szétszórt szigeteken és szórványokon 182.436. Minél többen élnek zárt tömegekben, annál jobb, mert annál nagyobb

idegen hatásokkal szemben az ellenálló képesség. Ez az arány jóval kedvezőbb itt, mint a Dunántúlon.

Térképünk azt mutatja, hogy a szigetek legnagyobb része Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód, Kolozs, Szilágy és Szatmár megyékre esik. Nincsenek feltüntetve a szórványok, mert ezek ábrázolása kisméretű térképen lehetetlen. Ezek kis része Csík megyére, nagy többsége nemzetiségi területre esik.

A statisztika összeállításánál az 1936. évi Magyar Református Naptárban megjelent hivatalos egyházi adatokra támaszkodtam. Ha összehasonlítást teszünk az itt közölt és az 1910-es népszámlálás adatai között, megállapíthatjuk, hogy a megrajzolt tömbökben alig van a lélekszámban eltérés. Ez arra mutat, hogy a román megszállás után kivándorlás következtében beállott, valamint a világháború nagy vérveszteségét két évtized alatt pótolta a tömbben élő magyarság. A tömeges együttélés s a megszállás alatt is működő felekezeti iskolák gátolták az idegen hatalom elnemzetlenítő törekvéseit.

Szomorú azonban a helyzet a szigeteken s legszomorúbb a szórványokon. A Kiáltó Szó kiadásában 1935-ben Kolozsvárott megjelent Szórványainkról c. munka megdöbbentő képet rajzol a fokozatos sorvadásról. A nagysajói egyházmegyében például 1919 óta 25 szórvány szűnt meg s évente átlag 94 lélek az apadás. Tekintve az erdélyi kicsiny (300—400 lelkes) egyházközségeket, ez azt jelenti, hogy 4 év és 6 hónap alatt egy-egy anyaegyházközségnek megfelelő református veszett el. Ez a folyamat azonban nem újkeletű. A szolnok-dobokai, besztercei és kolozsmegyei szigetek csoportosulása mutatja, hogy itt valamikor összefüggő nagy református tömeg élt. Hiteles adatok bizonyítják, hogy egyedül csak a nagysajói egyházmegyében 9 anyaegyház és 6 leányegyház szűnt meg már jóval a megszállás előtt. De így ment ez minden szórványvidéken. A kellőképpen nem gondozott hívek kivételként magyarságukból s beolvadtak a románságba. Magyarul már nem beszélő Pataki, Józsa, Kis, Deák, Váradi, Romonczai, Balázs, Nagy, Konecz, Török nevű görögkatolikusok bizonyosságai a szétzüllésnek. Arra is akadt példa, hogy a kálvinista lelkész híveivel együtt átkeresztelte a görögkatolikus román pap. Az idegen uralom csak kiterjesztette és gyorsította ezt a folyamatot.

De ne folytassuk tovább. Ne keressük az okokat és hibákat. Az viszont kötelességünk, hogy a múlt s kiváltképpen a közelmúlt tapasztalataiból okuljunk. Két megszívlelendő tanulásra már most rámutathatunk. Egyik az, hogy a felekezeti oktatás az a biztos pillér, amelyre a család és a templomi szószék mellett a legmostohább sorsban is mindig számíthat a magyar jövő. Ennél fogva a felekezeti iskola szentség, amelyet dédelgetni s minden eszközzel támogatni kell. A másik az, hogy meg kell gátolni a szórványokon keresztül a magyar vér elszivárgását. A szórványgondozás kérdése nagyrészt anyagiakon fordul meg. A szegény egyházakat segíteni kell erre a munkára, mert a kérdés megoldása nemcsak egyházi, hanem nemzetvédelmi s egyúttal honvédelmi feladat.

Csinády Gerő

Makkai Sándor, az erdélyi püspök

A magyar honvéd 22 év után néhány nappal ezelőtt vonult be újra Kolozsvárra. Ameddig hallgattam a felejthetetlen fogadtatás helyszíni közvetítését, majd a rádió ünnepi műsorát, amelynek keretében megszólalt minden nevesebb író, tudós, színész, akinek csak Erdély szívéhez, Mátyás király városához köze volt, Makkai Sándorra gondoltam. Makkai Sándorra, aki *ebben az évben 50 éves*. Makkai Sándorra, aki a román uralom 22 évéből 15 éven keresztül volt előbb mint egyházkerületi főjegyző, majd 36 éves korától mint püspök, Erdély reformátusságának és magyarságának vezére. A feladat, amely reá várt, ez volt: az óriás-kígyó bővülő szemébe mosolyogva nézni, közben a kiszemelt prédát kábultságából felrázni, védelmére institúciókat létesíteni. Kifelé harcot folytatni a legjobb esetben mézesszavú, de mindig viperaszándékú hatalommal, befele lerakni azokat az alapokat, amelyekbe belekapaszkodva, az új öntudatra ébresztett erdélyi reformátusság vállalkozhatott a lehetetlenre: reformátusságának és magyarságának megőrzésére. A feladat tehát hármas volt: *felrázni Erdély reformátusságát, intézmények bástyáiba szilárdítani a megmozdult akaratot, s tartani a szellem fegyverével az erőszak hatalmával szemben a frontot úgy, ahogy lehetett.*

Magunk revíziója

Makkai Sándor világosan látta, hogy önmagunkkal meghasonló, öntudatukat veszített, taplószívű emberekkel nem lehet döntő harcokat vívni. Először ébresztőt kell fűjni, a paraszt a hamu alól felszítani, elfásult emberekkel megéreztetni a keresztyénség elvesztett ízét, hódító tüzét és ellenállhatatlan erejét. A keresztyénségnek — írja az *Elátkozott óriások* bevezetésében — egy nagy baja van. Ezt az egy nagy bajt Idvezítőnk így fejezte ki, hogy a só megízetlenült. Pedig tudvalevő, hogy ha a só megízetlenül, semmire sem való, mert egyedül a só az, amit nem lehet megsózni. A keresztyénség elvesztette az *ízét*: szokássá vált. Az emberek annyira ismerik és tudják az igazságot, hogy e miatt az életereje és ingere veszett ki belőle. Nem új igazság kell tehát, hanem a réginek elvesztett íze. Ezt az igazi, örökké új és friss ízet szeretném megéreztetni a keresztyénségnek. Pótolnom kell tehát a megízetlenült sőt. Egyetlen hely van, ahonnan ízt, sőt kérhetek hozzá: maga az Evangélium. Az Evangéliumot kell visszaadnunk a keresztyénségnek, mert az veszett ki belőle...

Ez a néhány sor is világosan megmutatja Makkai Sándor igehirdetésének, hitébresztő, öntudatosító és evangelizációs munkásságának legjellegzetesebb vonásait; *a takargatás nélküli őszinteséget, az örök fundamentumokhoz való ragaszkodást és az evangélium friss, tüzes, mámorosító ízének megköstöltetését.*

Makkai radikalizmusának a gyökere éppen ebben a takargatásnélküli őszinteségekben van. Van benne elég bátorság ahhoz, hogy leleplezze azt a világot, keresztyénséget és „egyháziasságot“, amelyet Jézus Krisztus a farizeus szóval jelölt volna meg. Ebben a leleplezésben mindig van valami prófétai keménység és írói szemléletesség, ami megrázza és fogva tartja a hallgatót vagy olvasót. A keresztyénségnek, írja, nem szabad tovább takargatnia, hogy gyáva volt a mammon kedvezésével és a kard fenyegetésével szemben. „A szertartásos polgári keresztyénség gyáván alkalmazkodik a közszokásokhoz. Megengedhetetlennek tartja a bűnösökhöz való leszállást, mert az a meggyőződése, hogy a bűn beszennyezi a hozzáérőt. Lehetetlennek véli az irgalmasság gyakorlását, mert az a véleménye, hogy az irgalmaskodás áldozatul veti az embert a szentimentális, érzélgő könnyelműségnek. A nagylelkűséget megbocsáthatatlan tékozlásnak tartja. Nem hogy az élet központjává tenné, sőt ellenkezőleg, a kislelkűséget bátyázza körül bölcs szankciókkal és ezzel zavarbaejti a lelkeket az evangélium igazi lényege felől... Mélyen meg vagyok győződve afelől, hogy ez a szűkkeblű, tisztességes keresztyénség sokkal nagyobb ellensége a Krisztusnak, mint a megvetettek és bűnösök egész serege, mert a bűnöst megmentheti és meghódíthatja az Úr, de ezt a keresztyénséget, amelyik az Ő szellemének megoltója, soha... Ez az a törpe keresztyénség, amelynek nem kell a Krisztus, de amelyik dicséri Őt, egyedül jóknak nevezi elveit, hogy ne kelljen engedelmeskednie nekik“.¹

Ez a leleplezés azonban sohasem *öncél*: mindig csak *előfeltétel*. Nem azért történik, hogy fásult embereket szellemi inyen ségekkel cinikussá csiklandozzon, hanem azért, hogy megrázzon, számonvetésre, bűnbánatra ösztönözzön. Bűnbánatra és „*félelmetes felelősségre*“, amelyet nem a világ, hanem Isten előtt hordoz.

De nem kevésbé határozott ez a hang akkor sem, amikor a gyógyulás útját az örök fundamentumokhoz való visszatérésben jelöli meg. „Megszentelt régi tradíciók, áldott ősi intézmények keretében, meg kell újulni egyházunknak lélekben és munkában. Székfoglalóban programmom lényegét így fogalmaztam meg: az *egyház: egyház!* Most pedig hozzáteszem: a *református egyház: református egyház!* Lelkem mélyéig át vagyok hatva attól a meggyőződéstől, hogy a mi legfőbb feladatunk ma és a most következő időben az, hogy minden lelki és szellemi problémánk megoldásában egyházunk református öntudatának kell irányt szabnia és uralkodnia. ... Le kell számolnunk egy babonával, azzal t. i., hogy református egyházunk csak úgy szolgálja a magyar kisebbség általános érdekét, ha vallási sajátosságából liberális engedményeket tesz... A tiszta igazság az, hogy a mi vallási sajátosságunktól senkinek sincs oka félteni nemzeti kincseinket, sőt ellenkezőleg, ha a reformátusság egyöntetűen tesz valamit, az eo ipso a nemzeti kincseknek is jó, mert minden kétségen felül áll,

¹ Az elátkozott óriások. 13—14. l.

hogy a mi reformátusságunk és a mi magyarságunk 100%-ig ugyanaz".¹

Makkai Sándornak nincs olyan előadása, prédikációja, építő könyve, amelyben ez az öntudatos, hitvallásos hang és igény ki ne fejeződnék, de ez a hang talán sehol sem olyan követelő, szinte hadüzenetszerű, mint az *Öntudatos Kálvinizmusban*. „Annak az egyháznak — írja —, amely e törvényekben — az 1925-ben még érvényben levő egyházi törvénykönyvben — előttünk áll, csak *teste* van, azaz szervezete, hatóságai és intézményei, a *lelke* azonban hiányzik, mert sehol sem jut kifejezésre az a valami, amiért az előbbiek mind léteznek. — Én azt hiszem, hogy a jogászok meg is voltak győződve afelől, e bölcs paragrafusok gyártása közben, hogy az egyháznak nincs is lelke, s az, ha volna sem lenne fontos és hogy elvégre, az egész egyháznak csak annyi értéke van, mint egy közjogi intézménynek. — Parlamentesdit és államostit játszottak a derék zsinati atyák, édes tudatlanságban szenderegvnél voltaképeni igazi teendőik felől. Amely egyháznak szankeionált hitvallási alapja nincs, az nem egyház, ha még 77.000 törvénycikket gyártottak is tiszteletreméltó öregei”.² Nem tudjuk, hogy olvasták-e az *Öntudatos Kálvinizmust* egyházunk szóbanforgó „tiszteletreméltó öregjei”, de azt tudjuk, hogy nálunk sokkal szerényebb kritikáért is fosztottak meg már lelkipásztort állásától, ugyanezek az „édes tudatlanságban szenvedő” atyák.

Ez a határozott, hitvallásos alapmeggyőződés azonban sohasem válik Makkai Sándornál rideg dogmatizmussá. Teológiai tisztánlátását éppen az igazolja, hogy a dogmatikusok és élménykeresztények nagy harcában nemcsak rámutatott a helyes útra, de példát is adott a helyes *magatartásra*: az elvekből nem szabad engedni egy jöttányit sem, de az elveket, mint élő, ható, lüktető életet kell szóhoz és uralomhoz juttatni. Olyan feladat volt ez, amelyet csak az tudott megoldani, akiben egy teologus és egy író találkozott és mind a kettő elég nagy és öntudatos volt ahhoz, hogy nem vált megalkuvóvá a másik érdekében. A teologus felállította a csontvázat, az író vérből és húsból, élményekből és látásokból ráépítette a testet, s a hívó ember szívéen keresztül Isten volt az, aki lelket lehelt az alkotásokba. Ezért nem tud unalmas lenni, állításait vagy elfogadod, vagy ellentmondasz neki, de kimozdít a közönyösségből és gondolkodásra kényszerít. A *Magunk revíziója* hitvallásává lett nemcsak az erdélyi, de a csonka-ország fiatalabb és gondolkodóbb nemzedékének is, s mélységes meggyőződésem, hogy ha az abban lefektetett alapelveket az egész magyar nemzet a magyar élet minden vonalán végrehajtotta volna, a mostaninál is nagyobb ajándékot kaptunk volna Istentől a határok revíziója során.

¹ 1927. évi püspöki jelentés, 3—4. l.

² *Öntudatos Kálvinizmus*, 22. l.

Intézmények születnek...

NŐSZÖVETSÉG. — Az erdélyi református egyház önrevíziójának első lépése a *belmissziói* munkának az anyaszentegyházba való szerves beépítése volt. „Egyházunk új helyzetében évről-évre világosabbá vált, s lassanként egész életünk homlokterébe került, az egyháznak tagjaiban való lelki megújulásának döntő kérdése. Lelkimunkák, Istennek hála, különösen az utóbbi két évtizedben, egyre növekvő mértékben folytak ugyan egyházkerületünkben, de az idők forgása végre megtanított arra, hogy *magának* az egyháznak kell, mint a maga legfontosabb feladatára, hívei lelkiépítésére és gondozására úgy berendezkednie, hogy a magánbuzgalom és kezdeményezés egyesítésével és a maga munkájába való beolvasztásával önmagát átalakítsa a munka és a tevékeny szeretet élő egyházává.¹

Ezen a vonalon az első roppant jelentőségű alkotás, a Nőszövetség megalakítása volt. Hogy ez az egy szó: Nőszövetség, micsoda óriási munkakört ölelt fel, szinte rideg, de annál beszédesebb statisztikai adatokban mutatja az 1933-as püspöki jelentés: „A Nőszövetségnek 1933-ban 495 tagozatban 26.896 tagja volt. 1934-ben 512 tagozat működött, de a tagok száma mégis kevesebb: 25.876. Munkáját szemléltetik a következő adatok: 1933-ban az összes tagozatok 949 választmányi, 335 közgyűlést, 2575 vallásos estélyt, 223 kultúrestélyt, 7517 szövetségi összejövetelt, 8 konferenciát tartottak. Bibliakört 6789 tag látogatott. A Nőszövetségi lapnak 1933-ban 697, 1934-ben 951 előfizetője volt. Az 1934. évben a vallásos estélyek száma 1937, a kultúrestélyeké 695 volt. A bibliaköri tagok száma 7649-re emelkedett. A Nőszövetségi tagozatok összjővedelme 1933-ban 2,456.822 lei, 1934-ben 2,654.648 lei volt, ami a rendkívüli időkben kiváló teljesítmény“. Pedig a Nőszövetség csak egy fejezete volt ennek a belmissziói munkaprogramnak, amelyet a vasárnapi iskolai, fiú-ifjúsági, leány- és férfiszövetségek legfeljebb kevésbé kiépített, de nem kisebb jelentőségű munkái öveztek körül.

ISKOLÁK. — A püspöki jelentések legkiadósabb fejezete az iskolaügyekkel foglalkozik. Nem szépítenek és nem torzítanak ezek a jelentések semmit. Az utókor számára legérdekesebb történeti dokumentumok lesznek: hogyan akarta a románság kiszorítani az iskolákból a magyarságot, s hogyan védekezett az körömszakadtáig. Kétségtelenül sok friss, hogy ne mondjam tömegsírral is találkozunk ezekben a beszámolóokban az olvasó, csak 1922—26 között négy év alatt a református elemi iskolák közül 93 záratott be. Amik megmaradtak, azok is roppant súly alatt roskadoztak, az államhatalom a legegyszerűbb jogokat — anyanyelvre nézve a szülő nyilatkozata legyen irányadó, református iskolát fenntartó hívek és községek ne legyenek kötelezhetők állami iskolák építéséhez és fenntartásához hozzájárulni, hogy ahol nincs felekezeti

¹ 1927. évi jelentés, 25. l.

iskola, a magyar szülőknek szabad legyen más községben működő kebelbeli iskolákba járatni a gyermekeket stb. — is megtagadta. És ilyen körülmények között, az erdélyi reformátusság Makkai Sándor vezetésével mégis tudott új iskolákat is alapítani: Udvarhelyen tanítónőképzőt és Kolozsvárott leányfőgimnáziumot. „Az *udvarhelyi kollégiumot* nagy költséggel alakítottuk át a nőképző céljaira — 1932-ben az intézetnek már 283 növendéke volt — s kétségtelen, hogy olyan iskolát formáltunk belőle, amelynek iskoláink között párja nincs, s más iskolák között is alig akad. *Kiépítettük a kolozsvári leányfőgimnáziumot* is egy új szárnyal, hogy hivatásának ezáltal a belátható jövőre ebben a tekintetben is teljesen megfelelhessen. A *Szeretetházat* kibővítés által szinte kétszeres növendéklétszám befogadására tettük alkalmassá, s végre a kolozsvári kollégiumban lehetővé tettük 40 magyar egyetemi hallgató befogadását, néhány új terem építésével. Csak az Isten tudja, hogy mennyi időt, aggodást, fáradozást és imádságot jelentett ezek anyagi lehetőségének megteremtése“ — jelenti néhány drámai mondattal az egyházkerületnek.

Pedig talán még ennél is nagyobb jelentőségű az iskolázás terén a teológia új szellemmel való megtöltése és korszerűsítése, amellyel az összes magyarországi hasonló intézményeket megelőzte. Makkai Sándor nem szűnt meg hangsúlyozni: „hogy a próféta és reformátori örökség hűséges, tiszta, mind mélyebbre ható átörökítése és a modern teológiai tudomány fegyverzetében való aktuálissá tétele mellett, a lelkészképzésben folytonos gonddal tovább kell haladni abban az irányban, hogy a teológus ifjúság öntudatában, ismeretében és életprogramjában a *történeti, nemzeti, szociális és karitatív* tényezők és vonások hatalmasan kibontakozzanak. ... Az erdélyi református lelkészeket *döntő* tényezőkké kell képezni *a nép és a munkásság* ismeretében és vezetésében“.¹ Ennek a munkának a betetőzése lett a teológia 5. évfolyamának a megszervezése és ezzel kapcsolatban a csombordi gazdasági iskola felállítása.

A KÓRHÁZ ÉS DIAKONISSZA-INTÉZET megalapítása is Makkai Sándor nevéhez fűződik. Jelentéseiben olyan szeretettel ír róluk, mintha ezek volnának legkedvesebb gyermekei, az erdélyi reformátusság szociális missziójának iskolái és első édes gyümölcsei. Alapításának históriáját így jegyezte fel a legilletékesebb kéz:

„A református kórház 7 évi munka és küzdelem gyümölcseként érett meg a létesülésre. 1926. június 19-én, itt az egyházkerületi közgyűlés színe előtt jelentettem be püspöki programbeszédemben, hogy ezért az intézményért egész odaadással és lelkesedéssel küzdeni, a szeretetmunkásság aktívva tétele érdekében, döntőfontosságú kötelességünknek tartom. — Nagyon változatos és nehéz küzdelem volt ez, de ma már boldogan el kell felejtünk mindent, ami a hátunk mögött van és Isten iránti hálaadással ör-

¹ 1931. évi püspöki jelentés, 31. l.

vendezzünk azon, hogy kórházunk megkezdhette azt a krisztusi munkát, mely századok óta hiányzott egyházunk fájdalmas és dicsőséges történetéből. 1931. tavaszán eszközöltem ki az engedélyt, a kórház érdekében rendezendő sorsjátékra. A legnehezebb időkben, a gazdasági összeomlás torkában, 1931. őszén, telén és 1932. elején kellett ezt az akciót lefolytatnunk. De az egyház egész közvéleménye, örallói és tagjai mellé állottak és különösen a Nőszövetségek végeztek benne döntő erejű munkát: az akció két és félmillió lei tiszta jövedelmet hozott, s ezzel megnyílt a lehetőség, hogy az álomból valóság legyen. — Nagyban segített az is, hogy a szászvárosi Kun-kollégium kolozsvári háza, melyet bérbe vettünk, aránylag nem költséges átalakítással teljesen megfelelő ott-hont nyújthatott a kórháznak. E nélkül lehetetlen lett volna a dolog, mert új ház építésére, vagy vételére nem állott rendelkezésünkre anyagi erő. Így azonban az egyházkerület egy kisebb „philantropikus“ alapjának igénybevételével is, megtudtuk alkotni a kórházat úgy, hogy annak, mind építészeti, mind felszerelési beállítása itthoni és külföldi szakemberek elismerését váltotta ki”.¹

Harc az állammal.

Magyarságpolitikai szempontból a legizgalmasabb, emberi szempontból a legidegtépőbb fejezete éppen az lehetett Makkai Sándor püspökségének, amikor a politikai hatalommal, s annak állandóan változó reprezentánsaival szemben kellett védeni mosolyogva és előzékenyen a magyarság legegységibb jogait. Mert a csapás a református egyház jogainak megszorításán keresztül, mindig az egész magyarságnak volt szánva. Természetes, hogy erről a galambszelídű és kígyóravaszságú harcról csak azok tudnának beszélni, akik szemtanúk voltak, talán egyszer maga Makkai Sándor szánja rá magát, hogy megírja ezeknek a tárgyalásoknak a történetét. Mi csak annyit tudunk, amennyit óvatos szavakkal, nyilvánosságra lehetett belőlünk hozni: úgy, hogy akinek szól, megértse, akinek nem szánták, száraz, udvarias beszámolót lásson benne.

A támadás minden esetben a református iskolák és lelkipásztorok ellen indult. Tönkre akarták őket tenni anyagilag és lehetetlenné lelkileg. A legerősebb harc az új román kultusz-törvény körül folyt, amely egyenesen azért készült, hogy a kisebbségi felekezeti iskolák számára megássa a sírgödröt. „1928. február 20—25., március 5—10., 15—21. napjain a kultuszminiszter úrnál, a prot. egyházak küldöttségei élén, a szenátus bizottságában és a szenátus plénumában minden tőlem telhetőt elkövettem érdekeink védelmében, írja 1928. évi püspöki jelentésében. A tervezet, kétségtelenül küzdelmünk eredményeképpen, néhány kedvező módosítással került a Szenátus tárgyalása alá. Március 20-án éjjel fél 12 órakor tartottam meg, — a magyar evangélikus és unitá-

¹ 1933. évi jelentés, 40. l.

rius egyházak felkérésére az ő nevükben is —, egyházunk álláspontját képviselő szenátusi beszédemet, melyben rámutattam a kultuszminiszter úr sokban megértő magatartására a törvény előkészítésében, de ki kellett fejeznem, a tervezet egész szellemének bizalmatlanságával, a túlzott ellenőrzési és beavatkozási jogok és alkalmak statuálásával szembeni elégedetlenségünket és rámutattam arra, hogy a történeti egyházak közrend szempontja alá helyezése, az egyházi gyűlések tárgyainak korlátozása, a külföldi hittestvérek szeretetadományainak megnehezítése, az egyház jogi személyisége elismerésének elégtelen formája, saját híveink adakozó kedvének limitálása, az egyházi bíróság ítéleteinek megerősítése, a vallástanítás kizárólagos jogának kétségessé tétele, az egyháziadó kérdésében az egyház tekintélyének befelé való megrendítése, egyes belügyeink külső jóváhagyás alá vetése, olyan aggodalmakat és sérelmeket jelentenek, melyeknél fogva a tervezet törvénné válásához hozzá nem járulhatunk. — A tervezet azonban törvény lett, s most már a törvény hatalmával birva követeli alkalmazkodásunkat és engedelmségünket, nem érinthetvén természetesen a törvényes és alkotmányos úton való további törekvéseinket, autonomiánk teljes visszanyerésére“.

Hogy még az új román kultusztörvényben meghagyott jogokat is minden egyes alkalommal milyen késhegyig menő harcra kellett védeni, mi sem mutatja jobban, mint az 1931. évben történt intézkedés, amely a lelkészek, a teológia és központ államségélyét 46 millió leiről először 30, majd 14 millió leire szállította le. S csak „egy hétig tartó bizonyítgatás, lótás futás, kérvényezés és erőfeszítés után sikerült elérnünk azt az eredményt, hogy az államségély összegét mintegy 7 millió lejjel felemelték, kb. 21 millióra“.

*

Nyilvánvaló, hogy a munkában, mely ennek a feladatnak a betöltőjére várt, csak *elégni* lehetett. Makkai Sándorra is ez a sors várt.

Életében éppen az a legcsodálatosabb, amit sokan nem értettek meg: mikor az egyik fáklya tövig égett, átadta tüzét a másiknak s amíg a következő égett a szakadalan éberség, felelősség és önmarcangolás súlya alatt, a kiégett fáklyára új gyantát izzadt a lélek. Mikor saját lelkiismerete azt mondotta, hogy a lángba már perje is vegyül, a kéz, amely tartja a fáklyát, megremeg, volt elég lelkiereje és bátorsága vállalni a megnemértést, levetni a püspöki palástot, s mint Mózes az Ararát hegyén, mielőtt belépett volna az ígéret földére, átadni a fáklyát annak, akit Isten ennek a munkának átvételére odarendelt.

Pap Béla

Makkai Sándor, az író

Erdély visszatérése azoknak a nevéet idézi, akik vagy a tett bátorságával, vagy az írás szentségével szolgálták a csoda bekövetkezését, varázsolták valósággá „Atlantis harangjainak” megszólalását. Makkai Sándor határokon innen és túl a sajátosan erdélyi szellem nagykövete volt. Írói munkásságának megünneplése összeesik a nemzet önfeledt, mámoros boldogságával: Kolozsvár, Észak-Erdély és a Székelyföld visszatéréseivel. A rombadőlő és újjáépülő Európa nagy vajadásában vér nélkül győzött a magyar igazság, az az igazság, amelynek fegyvertelen zászlóját leg-hűségesebben Erdély magyar írói szolgálták. És most, a sorsforduló boldog perceiben hadd idézzük az elmúlt két évtized szomorú időszakát, amidőn a jövő reménysége még csak néhány erdélyi vers vágyó sorai mögé rejtőzött, vagy a mélybe húzódva elbeszélések és tanulmányok gondolatpáncélzatában állt őrt a gonosz idők sodrával szemben.

1918 tragikus fordulópont az erdélyi magyarság életében. De a hagyományokban gyökerező erdélyi szellem hamar megszólalt és legelőször íróit küldi a sorsvállalás nehéz küzdőterére, Áprily Lajos, az akkor még ismeretlen enyedi tanár ezekben a szomorú őszi napokban, amidőn „minden összeomlott”, írja a „Tetön” című versét, az erdélyi valóság és élniakarás első művészi megfogalmazását. Reményik Sándor pedig lázadó és önmarcangoló költeményeiben a belenemnyugvás és a visszakövetelés mélyen emberi és magyar hangját szólaltatja meg. Az erdélyi irodalom a lírával kezdődik, de Reményik, Áprily és Tompa mellett lassan előtér a próza is. Az „erdélyi regény” még csak „jámbor szándék”, de az elbeszélés már út a regény felé és nagy erdélyi hagyományokra támaszkodhatik. Az egyre sűrűbben feltűnő erdélyi elbeszélők között Kós Károly, Berde Mária, Tabéri Géza, Tamási Áron és Nyirő József mellett már az első években ott látjuk Makkai Sándort. A „*Megszólalnak a kövek*” szerzője két valóságot lát: a multat, mely tetteinkben és gondolatainkban tovább él és a falut, a népet, Erdély és a magyarság legnagyobb, legszentebb valóságát, ami egyedül szolgálhat az új élet alapjául. De ugyanakkor a mélyen protestáns és erdélyi gyökerű fiatal írópap a férfias harcot hirdeti, a multat elsöprő, egyéniséget tagadó áramlatokkal szemben. Az „*Egyéniség vára*” elbeszélésbe öltöztetett életfilozófia és épúgy a szellem védelme, mint az a támadó kis írás, ami a radikális „*Napkelet*”-tel szemben az erdélyi hagyományokat követő „*Pásztortűzet*” védte a reformátorok ellentmondást nem tűrő hangján. Az erdélyi irodalom „hőskorának” kezdő éveiben már Makkai Sándor képviseli legtisztábban a transzilvánizmust Kós Károly, Áprily Lajos és Reményik Sándor mellett. De míg nagy író társai „erdélyisége” elsősorban költői program, addig ő az erdélyi szellem sugallta kisebbségi életfilozófiát próbált adni. Ennek a transzilván sorsvállalásnak a történeti

mult felidézése csupán egyik pillére volt, igazibb és jövőbe mutató arcát az a lelki revízió képezte, amelynek legszebb állomásai Makkai erdélyisége azonban sohasem volt elválasztó fal, lelki elvgyunk“ és a „Magunk revíziója“ voltak. Makkai úgyis mint író, úgyis mint püspök a hitviták korának harcos magatartásával hirdette a lelki megújulás szükségét, a multból a jövőbe ívelő sorsvállalást. Az írás és szó nem öncél nála, csupán eszköz, a téren és időn felülálló, világot mozgató szellemiség megnyilatkozása. Makkai erdélyisége azonban sohasem volt elválasztó fal, lelki elkülönítés. Minden sora, minden könyve a szétszakított magyarság lelki egységét szolgálta. Híd volt nemcsak a politikai, de a lelki határok felett is, amiket ellenséges és megfélemező eszmék emeltek magyar és magyar közé. Tanulmányai és cikkei a „transzilvánizmus“ nagy vitájában a legtisztább hangot és a legmélyebb igazságot képviselték. Minden sorából az ellentéteket kibékítő és összeegyeztető szellem sugárzott ki.

Makkai erdélyisége mindent átfogó, enciklopédikus szellemében is megnyilvánult. Több mint félszáz könyve nemcsak írói termékenységét árulja el, hanem elének tárja annak a területnek nagyságát is, aminek kereteit sem az idő, sem a tér nem korlátozza. Makkai elbeszélő, regényíró, essayista és egyházi író egy személyben, de ugyanakkor prédikátor, egyházat és népét a lélek tüzével átalakítani vágyó reformátor is. Egyházi írásai és rövid püspöki működése a legnagyobb református püspökök és egyházi írók közé emelik. Nemzetfilozófiai tanulmányai viszont a XX. század egyik legnagyobb magyar nevelőjévé avatják.

Mint szépíró erdélyi hagyományokat követ. A „Sárga vihar“, az „Ördögsekér“ és az „István király“ a nagy erdélyi történeti regények folytatása és művészi kifejezése Makkai sajátosan erdélyi történet szemléletének, mely a nem erdélyi tárgyú alkotásaiban is megnyilvánul. Társadalmi regényei közül a „Holt-tenger“ szintén erdélyi bélyeget hord magán. A Mezőségnek, ennek az ellentéteket feloldó, sajátosan erdélyi vidéknek tragikusan szép és első művészi rajza.

Makkai írói stílusa Jókai szent örökségének továbbfolytatása. De a nagy mesemondó csupán egyik forrása Makkai regényírói stílusának. A másik és állandó forrás az erdélyi kúriák és a falusi papi lakok tiszta csobogású, bőven ömlő beszéde: Mindkettő ihletet adó, gazdag elindítás. Olyan útravaló, ami sohasem fogyhat ki, ha belőle igazi írói lélek merít, nem kontár üzleti szellem. Makkai termékenysége azonban nincs ellentétben mondanivalói mélységével. A modern magyar irodalomnak nála kevés fegyvermezeiből többet lehet használni. A gondolatok logikus és zárt rendszere öleli át műveiben a mondanivalók lírai gazdagságát, de ebből a szellem vastraverzeitől körülvevő világban nincs semmi, ami öncélú volna, nincs henye és fölösleges dísz.

Az ötvenéves Makkai Sándor írói munkássága nem lezárt világ, az eljövő évek bő termését biztosítja az írói szándék tisztasága és szellemi magatartásának erdélyi volta. Hisszük, hogy

Jancsó Elemér: Makkai Sándor az író

Makkay Sándor, aki eddig is az erdélyi szellem egyik legsajátosabb képviselője volt, regényeken és tanulmányokon át az írás és szó hatalmával sokáig fogja szolgálni azt az időközön felül álló erdélyi magyar szellemet, amelynek győzelmét ő is elősegítette, de amelynek megértése és megtartása mindnyájunk kötelessége.

Jancsó Elemér

Isten a bíró

Makkai Sándornak

*Isten a bíró. Így prédikált
a titkokat ébresztő pap.
Meleg illat szállt fel a földről
a beszéd hatása alatt.*

*Mert pap volt ő, ki megsejtette
minden értékek bársonyát.
Isten a bíró. Megtalálja
az ember hű s hűtlen nyomát.*

*Sután hallgattam, majd pediglen
mély szavával összenöttem.
Isten a bíró. Vézna s kövér
testek köröttem, előttem.*

*Ők halandók, akárcsak magam,
van-e lelkükben igézet?
Odakinn biz vacog a magány,
s a bűbánatok egészek.*

*Ó, ragyogj fel hittel telített,
hívság nélküli érces hang.
Isten a bíró. Alázat kell,
nem pedig folytonos farsang.*

*Éjjelente is zengjen bennem
jó pap megintó jó igéd.
Isten a bíró. Én tévelygek,
Jézus Krisztust felfeszíték.*

*Isten a bíró, Ő a Bíró,
ó bűnbánat, jer szívembe.
Ha felgyúl majd az Örök Csillag,
te lépj tiszta szentélyembe.*

*S halálon túl bátran nézzek
szemébe, hiszen Bíró Ő.
Isten a bíró. Így szólt a pap,
elbűvölő s bűvölt jövő.*

(Cleveland. Ohio.)

Reményi József

János Zsigmond

János Zsigmond, Magyarország választott királya és Erdély fejedelme 1540. július 7-én született Budán; születésének idén van tehát négyszázados fordulója. Az az időszak, amelyet a történelem János Zsigmond uralkodási idejeként tart számon, különösképpen nevezetes a magyarországi evangéliumi egyházak szempontjából. János Zsigmond ült Erdély fejedelmi trónján, mikor az 1564-i tordai országgyűlésen megtörtént a református vallás és egyház önállóságának s szabad gyakorlatának magyar földön legelső törvénybeiktatása. Ez a törvénybeiktatás azonban csupán fontos állomása volt annak a fejlődési folyamatnak, amely a lutheri egyháznak János Zsigmond gyámja, Fráter György kormányzása alatt az 1550-i tordai országgyűlésen történt elismeretével kezdődött és az ifjú fejedelem halálának időpontjakor, 1571-ben odáig jutott, hogy Erdélyben ha nem teljes vallásszabadság is, de meglehetősen tág értelemben vehető türelmi rendszer lett uralkodóvá.

1559-ben, Izabella özvegy királyné halála után vette át János Zsigmond az uralkodást anyjától. A 60-as évek erdélyi valláspolitikájának eseményei szorosan kapcsolódnak a fiatal fejedelemhez. Más kérdés azonban — és ezt erősen hangsúlyozni kell —, hogy az események *önálló irányításában* mekkora része volt János Zsigmondnak. Születésének idei négyévszázados fordulóján pedig különösképpen szükségesnek látszik annak megmutatása, hogy az erdélyi vallásügyek fejlődésében mi volt János Zsigmond igazi szerepe. Az egyik magyarországi keresztyén egyház ugyanis a maga hivatalos (mert hivatalos sajtójában, illetve hivatalos képviselője beszédében kifejtett) János Zsigmond-felfogásában a fejedelemnek sokkal nagyobb szerepet tulajdonít, mint amekkora valójában volt. Érthető ez, hiszen ez az egyház János Zsigmondban, az „egyetlen unitárius magyar királyban“ látja azt az egyéniséget, akinek nemcsak az unitárius egyház törvényes létrejöttelében, hanem magának az unitárius vallásnak magyarországi fejlődésében és kialakulásában is személyes és hatalmas része volt. A túlzott tisztelet azután az, amely a történeti tényeknek nem mindenben megfelelően úgy tünteti fel János Zsigmondot, *mintha ő az önálló erdélyi fejedelemség kiépítője és szabadságának biztosítója, a lelkiismereti, gondolat-, véleménynyilvánítási és sajtószabadság s az elvi alapokon nyugvó teljes vallásszabadság bajnoka lett volna.*

János Zsigmond ez nem volt. Mindaz, amit e felfogás az ő személyes munkájának tulajdonít, uralkodásának végére tulajdonképpen nem valósult meg, amennyiben pedig a megvalósulás útján volt, annyiban János Zsigmond inkább csak az eszköz és nem a munkás szerepét töltötte be.

Mindez megmagyarázható János Zsigmond egyéniségéből. Idős apa és fiatal anya fia volt. Az apa halálhoz közelálló, de ha-

talomravágyó férfi volt; az anya élni és uralkodni szerető, erkölcsi tekintetben nem túlszigorú elveket valló asszony: ennek a két szülőnek gyermekében az önállóság hiánya fel-fellobbanó tenni-vágyással, az erős befolyásolhatóság élénk szellemi érdeklődéssel, az erélytelenség hajthatatlansággal párosult. Valaha erőteljes, tehetséges politikusokat és kemény hadvezéreket felmutató családnak tehetségtelen és fáradt apától származó utolsó sarja volt János Zsigmond; a kialvó tűz utolsó fellobbanása.

János Zsigmondban erős uralkodói öntudat volt. Ahhoz az uralkodói címhez, amit János király megszerzett, nagyon ragaszkodott. És János Zsigmond szempontjából ezzel kapcsolódik össze Erdély önállóságának és szabadságának kérdése. János Zsigmond uralkodói, dinasztikus érdekétől függ Erdély önállósága. Amíg ezt építi ki, ennek a dinasztikus célnak megfelelően cselekszik, nem pedig magyar nemzeti vagy erdélyi függetlenség és öncélúság lebeg szeme előtt. Erre bizonyság az, hogy a halála előtt kötött speyeri egyezményben elismerte, hogy egyrészt a magyar király „fője és fölöttese“ az erdélyi fejedelemnek, másrészt pedig, hogy Erdély és a Részek Magyarország tagjai. Ugyanekkor Miksa azt ismerte el, hogy a Zápolya-család fiágának örökösödési joga van az erdélyi fejedelemségre. Hogy mennyire a dinasztikus érdek és ez az uralkodói öntudat vezette János Zsigmondot, azt mutatja az is, hogy mindenáron királyi házból való menyaszszonty kívánt magának. Szakadatlanul folytak ezirányú tárgyalásai, s szöbakerültek bajor, habsburgi, francia hercegekisasszonyok, testőrkapitánya, Gromo pedig nem egyszer ment olasz földre hasonló megbízatással. A sok sikertelenség után érkezett el János Zsigmond a speyeri egyezmény magyar királyi főségét és Erdélynek Magyarországhoz való tartozását elismerő pontjaihoz, hogy ennek árán végre elérje célját: a Habsburg-házból való menyaszszonty. Ez kétségkívül nem Erdély önállóságának védelme volt, s egyáltalában nem János Zsigmondon mult, hogy halála után Miksa nem szállhatta meg Erdélyt.

János Zsigmond római katolikus nevelésben részesült, de Izabella halála után, mikor még nem is húszéves fővel átvette az uralkodást, egyre inkább a reformáció eszméinek hatása alá került. Az élénk szellemű, fogékony és érdeklődő, de erősen befolyásolható fiatalember hamarosan az erdélyi vallási forrongás középpontjában találta magát. 1563-ban hitvallást tett János Zsigmond az Evangélium mellett: lutheránus pap kezéből két szín alatt vette fel az úrvacsorát Brassóban. Lehet, hogy ez a nyílt színvallás már annak a Blandrata Györgynek a hatására történt, aki ettől fogva egészen haláláig úgyszólván egyedül irányította János Zsigmond vallási fejlődését. Blandrata azonban Erdély politikai ügyeibe is belefolyt s diplomáciai ügyessége csak emelte tekintélyét és növelte a fejedelem beléje helyezett bizalmát.

Blandrata, aki sokkal inkább volt kalandor, mint teológus, még Izabella királynénak volt udvari orvosa és bizalmas tanácsosa. A királyné halála után hazatért Olaszországba (piemonti

származású volt); innen az inkvizíció miatt Genfbe menekült, majd Lengyelországban tartózkodott s 1563 elején került vissza Erdélybe. Genfben és Lengyelországban antitrinitárius elvei miatt nem volt maradása. Erdélybe kész tervvel jött s e terv végcélja az antitrinitárizmus diadalra juttatása volt. A lengyelországi események megtanították azonban arra, hogy egyenes úton nem érheti el célját. Ezért elsősorban a református egyház önálló megalakításán munkálkodott, hogy azután majd *ennek* az egyháznak hívei között hintse el a szentháromságkritika magját.

Ehhez a tervéhez használta fel Blandrata János Zsigmondot. A fogékony, jóakarátú és hiszékeny fejedelem előtt buzgón vallotta magát a református vallás hívének, azt pedig nem vette — nem is vehette — észre János Zsigmond, hogy mikor Blandrata bizonyos teológiai tételek még egyszerűbbé és még jobban a Szentíráshoz kapcsolódóvá tételét tartotta szükségesnek, akkor már az antitrinitárizmust kezdte becsúsztatni a református tanok közé.

De először a református egyház önálló megalakítását kellett elérni. Az 1564-i nagyenyedi zsinaton már ebben működik Blandrata. A zsinaton János Zsigmond képében elnökölt és még a vita előtt olyan tartalmú megbízólevelet mutatott fel, hogy amennyiben a magyar és szász egyházak között az úrvacsorakérdésben megegyezés nem jó létre, a magyaroknak joguk van maguk közül külön püspököt választani. Ez meg is történt s mielőtt még a vita megindult volna, Blandrata letétetve az addigi püspököt, megválasztatta a magyarok püspökének Dávid Ferencet. A hitvita természetesen nem végződött megegyezéssel — Blandrata célja éppen nem a kiegyenlítődés, hanem a széválasztás volt — s a reformátusok különállását a nem sokkal ezután megtartott tordai országgyűlés V. törvényeikke szentesítette, megadván mindenki számára azt a lehetőséget, hogy szabadon követhesse akár a „kolozsvári“, akár a „szebeni“ vallást.

Az antitrinitárius propaganda ezután egyre hevesebbé válik, János Zsigmond pedig híven követi a rajongó és lángoló Dávid Ferencet és másik, reá kivételes nagy hatást gyakorló tanácsadóját, Blandrata Györgyöt. János Zsigmond kitűnő eszköz volt azok kezében, akik az antitrinitárizmust diadalra akarták juttatni: tépelődő lelkének nyugalmat, bizonyosságot keresett. János Zsigmond vallási felfogásának irányítása azon fordult meg, hogy melyik irány képviselője tudott rá erősebben hatni. Itt Dávid és Blandrata voltak az erősebbek, pedig állandó kísérlet történt arra is, hogy János Zsigmond visszatéríttessék a római egyházba. Ezt munkálták a Báthoryak és különösen Gromo, az olasz főpapi körökkel — elsősorban Morone kardinálissal — állandó kapcsolatot tartó és magát éppen a római egyháznak Erdélyben és főleg János Zsigmond körül való szolgálatára elkötelező testörkapitány. Gromo János Zsigmond megbízásából nem egy menyasszony-szerző útra ment Itáliába és természetes, hogy azon munkálkodott, hogy a kötendő házassággal János Zsigmond visszakerüljön a római egyházba. Gromo munkálkodásának sikertelensége nem minden

esetben azokon mult, akiket külföldön felkeresett; volt olyan is, ahol János Zsigmond nem volt hajlandó teljesíteni a feltételt: a római egyházhoz való visszatérést. Erős harc folyt János Zsigmondért s a győztesek Blandratáék lettek.

1568 januárjában, a tordai országgyűlés mondja ki azokat a nagyjelentőségű tételeket, amelyek alapján a nemreformátori protestantizmus uralkodóvá válik Erdélyben. Azt mondja ki ez az országgyűlés, hogy „mindön helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, *kiki az ő értelme szerént*, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem pedig *senki kényszerítéssel ne kényszerítse* az ü lelke azon meg nem nyugodván, de *oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik*. Ezért pedig senki superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, ... mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.“ E szavakban már nem is vallásszabadság, hanem a vallási szabadság lehetőségének törvénybeiktatásával állunk szemben.

Ezzel és az egész János Zsigmond korabeli, sőt az előtte való és utána való valláspolitikával kapcsolatban is két igen fontos kérdésre kell a történeti tényeknek megfelelő feleletet adni, hogy a János Zsigmond uralkodása alatti vallási eseményeket helyesen értékelhessük. Az első kérdés ez: *mi volt az igazi oka annak, hogy Erdélyben több vallási irányzat törvényes létjogának biztosítása sikerült?* És ehhez a kérdéshez kapcsolódóan: *a több egyház szimultán együttélésének törvényes biztosítása során mennyiben érvényesült a modern értelemben vett vallásszabadság és valláseggyenlőség elve?* A másik kérdés pedig: *azok az elvek, amelyek legszélsőségesebb formájukban az 1568-i tordai országgyűlésen váltak törvénné, a gyakorlatban mennyire valósultak meg?*

A reformáció eszméinek terjedésével a középkori „egy állam — egy vallás“ elv nem változott meg, a reformációhoz csatlakozók éppúgy ennek alapján állottak, mint a római egyház mellett kitartó politikai hatalmasságok. Az önállóságában fiatal Erdély valláspolitikáját intézőknek azonban fel kellett ismerniök, hogy az állam léte forog veszélyben, ha az egymást követő vallási eszmeáramlatok közül bármelyik kizárólagossága mellett igyekeznének állást foglalni. A különféle vallási irányok olyan társadalmi, belpolitikai, sőt külpolitikai erőket jelentettek, amelyekkel számolni kellett. A kérdés megoldása csak bizonyos mértékű, a szükség határáig elmenő *megalkuvás* lehetett: a valláspolitikát irányító államhatalom saját vallási iránya mellett az államrend békéje érdekében a többieknek is *eltűrése*. Természetes azután, hogy az államhatalom azért kénytelen ilyen megalkuvó lenni, mert saját vallása nem olyan erős, hogy azt a többiek elnyomása által kizárólagossá tehetné. Ennek pedig az a magyarázata, hogy János Zsigmond túlságosan gyorsan haladt át a vallási irányok különböző fokain, oly gyorsan, hogy egyik esetben sem volt képes a saját vallását a többiek rovására kellőképpen megszilárdí-

tani. Időrendi sorban mindegyiknek megadta a közjogi elismeretést, akkor, amikor az éppen a saját vallása volt. Az eredmény végsőleg az lett, hogy az államvallás valósága megszűnt, hogy helyébe lépjen a különböző vallások törvénybeiktatott együttélése. Világos az elmondottakból az, hogy *a különböző vallások erdélyi szimultán együttélésének alapja távolról sem a vallásszabadság elvi elismerése volt*, hanem az államhatalom által képviselt kialakulóban lévő (mint János Zsigmondnál az antitrinitarizmus) vagy a többenél gyengébb (mint Báthory Istvánnál a katolicizmus) vallási irányzat létezésének biztosítása, illetve helyzetének megerősítése.

A vallási helyzet különböző tényezők hatása folytán a különböző vallások törvénybeiktatott együttélését eredményezte. A fejedelem célja azonban, János Zsigmondé éppúgy, mint utána Báthory Istváné és előtte az Erdélyt kormányzó Fráter György, az „egy állam — egy vallás“ volt igazában. Fráter György kénytelenségéből megy bele az 1550.-i tordai országgyűlés rendelkezésébe, amely lehetővé teszi két keresztyén vallás egyidőben és egymás mellett való létezését, Báthory István pedig a lengyel trónra való törekvése miatt engedi meg 1576-ban, hogy az unitáriusok külön egyházi főséget alakíthassanak ki. S hogy János Zsigmond és tanácsadói sem a vallásszabadság, vallásegyenlőség és lelkiismereti szabadság elve által vezéreltetve hozatták meg akár az 1564.-i, akár az 1568.-i idevonatkozó nevezetes rendelkezéseket, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az a magatartás, amellyel a nem saját vallási irányzatokkal szemben viselkedtek. Ennél a pontnál elegendő, ha azt a helyzetet vizsgáljuk meg, amely az 1568.-i országgyűlés tételeinek kimondása után előállott, hiszen ezek alapján Erdélyben a legmesszebbmenő lelkiismereti és vallásszabadságnak *kellett volna* fennállni. Ezzel szemben azt látjuk, hogy a római egyházzal szemben hozott régebbi rendelkezések (így a váradi káptalan 1566.-i szekularizálása és az 1566.-i országgyűlésnek az a parancsa, hogy ha a pápai hiten lévő papi személyek nem akarnak megtérni, akkor az „ő felsége birodalmából mindenönnen kiigazíttassanak“, és még más egyebek) nem vesztették el érvényüket. Ugyanez az 1568.-i országgyűlés megismétli az Evangéliumot be nem fogadó görögkeleti papok ellen az 1566.-i szebeni országgyűlés szigorú rendelkezéseit (amelyek szerint — egyebek közt — azok, akik az oláhok evangélizálását akadályozzák, hűtlenség büntetésével sujtandók) s a fejedelmet kéri, hogy az evangéliumnak kegyelmesen engedjen előmenetelt és az ellene való vakmerő bátorkodókat büntesse meg. Az az ítélet pedig, amit 1568. közepén a nevezetes kolozsvári templomperben hoznak, olyan mértékben kedvez az unitáriusoknak a reformátusokkal szemben, hogy azt semmiképpen sem lehet összhangba hozni az 1568. elején hozott és a vallási kérdésekben minden megkötést feloldó törvényekkel.

Annak bizonyosságára, hogy mennyire egyoldalúan értelmezte János Zsigmond a vallásszabadság és lelkiismereti szabadság el-

vét, a fentiekhez tegyük még hozzá a fejedelem két kijelentését, amelyek az 1569.-i váradi hitvitán egymásután hangoztak el. János Zsigmond először annak az akaratának adott kifejezést, hogy országában *szabadság* legyen; ő tudja, hogy a hit Istennek ajándéka és a *lelkiismeret semmire erőszakkal nem vitethetik*. Ezután viszont azt jelentette ki, hogy ő, mint Isten kegyelmességéből való fejedelem, alattvalóinak nemcsak testi oltalmazására akar gondot viselni, „hanem még lelkeikre is, hogy az igazságban megépülhessenek és az *Antikrisztus tudományától megszabadulhassanak*.” (A váradi hitvita azt mutatja, hogy János Zsigmond számára az Antikrisztus tudományát jelenti már a szentháromságtan is.) Ez a János Zsigmond nem a lelkiismereti szabadság bajnoka, hanem annak a keresztyén fejedelmi típusnak megismerője, aki kötelességének tekinti megvédeni az igaz hitet (ez János Zsigmond esetében az antitrinitárizmus) és kiirtani az Antikrisztus tudományát.

A váradi hitvitával van kapcsolatban János Zsigmondnak az a rendelkezése is, amely szintén szöges ellentétben áll az 1568.-i országgyűlésen hozott szabadelvű törvények szellemével: az 1570-ben Méliuszék ellen kiadott szigorú sajtócenzúra, amelynek értelmében az „egyház” ítéletének helybenhagyása és a fejedelem hozzájárulása előtt semmiféle iratot vagy könyvet nem szabad kiadniuk.

Az erdélyi vallásügyeknek János Zsigmond uralkodása alatt való fejlődése világosan mutatja, hogy ezt a kétségtelenül tragikus sorsú, őszinte lelkű, vívódó és korántsem tehetségtelen fejedelmet *nem lehet az elvi alapon álló vallásszabadság, lelkiismereti, gondolat- és sajtószabadság hőségének tekinteni*. Manapság ilyenként való odaállítása vészesen hasonlít a letűnő szabadelvű irányzat ama ténykedéséhez, amely szabadságot hirdet azért, hogy bizonyos érdekeket takarjon.

Ez a megállapítás azonban semmiképpen sem kerül összeközösbe azzal, hogy a *János Zsigmond uralkodásának ideje alatti Erdély volt az, amelynek a több keresztyén vallás egyidőben egymás mellett való élése lehetőségét Európában először és az egész Európában uralkodó vallási ellentétek korában aránylag legmegnyugtatóbban sikerült kialakítania*.

Az igazi vallásszabadság és az ezzel szétválaszthatatlanul összefonódó magyar nemzeti függetlenség és öncélúság gondolatának hordozóit s e gondolat harcosait azonban ne János Zsigmond korában keressük, hanem ott lássuk meg, ahol valóban megtalálhatjuk: *Bocskay István, Bethlen Gábor, Öreg Rákóczy György és a vallása szerint római katolikus II. Rákóczi Ferenc áldozatos és mindent kockára tévő életmunkájában*.

Harsányi András

Az evangélizáció a református egyházban

A Prot. Szemle 8. számában Gaudy László egy nagyon figyelemreméltó cikkben ismertette az evangélikus egyházban folyó evangélizáció munkáját. Olyan örömmel olvastam ezt a cikket, mint amilyen örömmel szemléli a magvető vetésének szárbaszökkenését. Talán gyarlóság tőlem, de ha semmivel mással nem is, azal dicsekedni fogok mindig, hogy a magyar gyülekezeti evangélizációnak a kezdeményezője Isten jóvoltából én voltam. Az evangélizáló előadássorozat gondolatát én hoztam haza németországi tanulmányutamról 1930-ban és hosszú évek során át barátaimmal én szerveztem meg ezt a szolgálatot. — Elnézést kérek, amiért emberi módon magamat itt előtérbe tolom, de talán nem lényegtelen, ha mint az egyetlen speciális kiképzettetést nyert evangélizátor, mint szakember hozzászólok a Gaudy László cikkéhez.

Ő úgy állítja be a dolgot, mintha az evangélizációs mozgalom az evangélikus egyház lelkiéletének természetes fejlődésfoka lenne a liturgikai, egyházfegyelmi stb. törekvések után. Igaza van. Ez a fejlődés újabb mozzanata, sőt a világháború után a leglényegesebb mozzanat. Abban viszont nincs igaza, mintha az evangélizáció mai gyakorlata az evangélikus egyházi életnek eredeti termése lenne. Ez a mozgalom értékét természetesen nem érinti. A tényt magát azért tartom szükségesnek megállapítani, mert igen sokan nemcsak a külső körülményekkel és az evangélizáció történetével, hanem az evangélizáció lényegével sincsenek tisztában. Gaudy maga is elkövette már azt a hibát, hogy ismertetést adott az evangélizációról akkor, amikor Magyarországon még nem is létezett. A német népmisszió evangélizációs központjának 1931-ben megjelent „Vom Werk des Glaubens“ című kézikönyvében Gaudy már ismerteti a magyar evangélizációt,¹ — holott mostani cikkében elismeri, hogy az evangélizáció csak 1938 januárjában indult meg az evangélikus egyházban.² Végasztalja meg az a tudat, hogy az evangélizációval már mások is jártak így. Pl. a ref. egyház legfőbb belmissziói szakértője 1936-ban ismertette az evangélizációt és másokat oktatót ki az evangélizáció mivoltáról a nélkül, hogy előzetesen tájékozódott volna a kérdés felől.³ Természetesen balul ütött ki a dolog és ilyen abszurdumok sülték ki a végén: „az evangélizációs munka e szerint az igehirdetés nagy szavainak aprópénzre váltása stb.“ Egyházi tekintélyekkel, törvényhozó vezetőkkel is megtörtént, hogy már harcoltak az evan-

¹ Vom Werk des Glaubens G. Füllkrug 351—353. lap. Füllkrug népmisszió-nak nevezi az egyház evangélizációját.

² Protestáns Szemle, 1940. 8. szám, 243. lap.

³ Belmissziói Útmutató az 1936—37. évre. 312. lap.

gélizáció ellen, amikor még nem is tudták, mi az. Igen sokan csak a két skót futballista szenzációvá nőtt szolgálatát tartották érdekesnek figyelemre méltatni s az ő idegenszerű munkájuk után alkották meg véleményüket az evangélikációról.

Gaudy mostani cikke azt mutatja, hogy ő szemlélője és lelkes résztvevője annak, amit ismertet. Megállapításaiért hálásak vagyunk, mert az a tény, hogy az evang. egyház hivatalos ügyévé tette az evangélikációt, — arra a reményre jogosít, hogy egyszer még a református egyház is más szemekkel fog tekinteni erre az áldott szolgálatra. A helyzet ugyanis most az, hogy amíg az evangélikus egyházban 1938 óta az egyházi főhatóságok támogatásával és aktív részvételével folyik a gyülekezeti evangélikáció munkája, addig a református egyházban korábban az egyházi hatóságok tudta nélkül, ill. közömbös nemtörődömsége mellett, majd titkos rosszalása ellenére, 1939 óta pedig az egyház ideiglenes és korlátozott engedélyével. A református egyházban u. i. az első 10 napos gyülekezeti evangélikációt 1933 márciusában tartottam a budapesti józsefvárosi templomban. Már korábban is megpróbáltam érdeklődést támasztani az evangélikáció iránt. A Ref. Figyelőben és a Mustármagban közöltem sorozatos cikkeket az evangélikációról minden visszhang nélkül. Az egyházi körök közönye ellenére összehívtam 1932 nyarán Szentendrére első szervező gyűlésünket. Barátaimmal itt alakítottuk meg a Ref. Gyülekezeti Evangélikáció Baráti Társaságát s már itt megkezdttük evangélikátorok képzését ill. felkészítését a gyakorlati szolgálatra. Az első evangélikációk után évi összejöveteleinken megbeszéltük tapasztalatainkat és nehézségeinket, úgyhogy nekünk már 1935-ben egy csomó képzett evangélikátorunk volt, akik megbeszéltek program szerint végezték szolgálatukat. Isten nagyon megáldotta a Társaság szolgálatát, a hivatalosok azonban csak gáncsolni tudták egyes kivételektől eltekintve. A Baráti Társaság ügyvezetését először magam láttam el, később Békefi Benő vette át tőlem, mivel engem a gyülekezeti munka vett igénybe és nem tudtam időt szentelni az országos munkának.

Békefi vezetése alatt a mozgalom még rohamosabban nőtt. Az iratmisszió után megvalósult a szódligeti evangélikációs telep, s ezzel együtt megindult a diakonissza munka is. A múlt évben az egyház legfőbb missziói hatósága bizonyos feltételek mellett elismerte a Baráti Társaság szervezetét és engedélyezte működését. A feltételek legsúlyosabbika a testvérmunka megszüntetése s az engedély ideiglenes jellege. A mozgalom kezdeményezői és tagjai között voltak, akik a mozgalom ilyen meglékelését és a missziói bizottság nem egészen őszinte magatartását nehezményezve, félreálltak. A megkisebbedett tábor azonban lankadatlanul folytatja tovább szent szolgálatát és bizonyos, hogy mindaddig vele lesz Isten áldása, amíg a Krisztustól nyert alapelveket opportunizmusból el nem árulja.

A missziói szolgálatok nem varázseszközök (opus est operatum). Semmiféle módszerrel sem lehet ébredést támasztani. Ahol

a Szentlélek nem munkálkodik, hiába ott az emberi mesterkedés, — nincs lelki megújulás. Az evangélikáció éppen az a terület, ahol csak a kiválasztottak, a karizmával megáldottak boldogulnak, itt igazán nem lehet kontárkodni. Evangélikus testvéreink hálásak lehetnek Isten iránt, hogy egyházukban éppen az erre a szolgálatra elhívottak irányítják és végzik ezt a munkát és szolgálatukat nem gáncs és rosszindulat, hanem hála és öröm kíséri. Az evangélikáció minden barátja szívből örül annak a hatalmas megmozdulásnak, mely az evangélikáció nyomán az evangélikus egyházban támadt, s amely éppen a mi kezdeményezésünknek áldott gyümölcse. Egyik nyári gyűlésünk résztvevőjeként nyerte ugyanis vitéz Sréter Ferenc lelkészársunk az indíttatást s a Ref. Baráti Társaság tagjai ismertették Gyenesdiáson az evangélikus testvérek előtt a munka szervezetét és rendszeres szolgálatát. Az evangélikus Baráti Munkaközösség ezután kérte csak fel Sréter Ferencet az evangélikációs munka megindítására. Ez volt 1937 nyarán, s 1938 telén már el is kezdődött az evangélikáció rendszeres szolgálata az evangélikus egyházban.⁴

Hisszük, hogy elhozza Isten még a ref. egyházban is azt az időt, amikor tisztán látja minden illetékes Isten akaratát és széles mezőkön szabadon végezhetik ezt a szent szolgálatot azok, akiket erre Isten elhívott és karizmával megáldott.

Józan László.

⁴ Nyírségi Virrasztó, 11. sz., 3. lap: „Az evangélikus Baráti Mozgalom 1937-ben meghívta Ecsedy Aladár tahitótfalusi lekipásztort és e sorok íróját, hogy nyári gyenesdiási találkozójukon ismertessük a gyülekezeti evangélikációt... Az általunk előadottak igen nagy érdeklődést váltottak ki a Turóczy Zoltán és dr. Molnár Gyula közleg. bíró vezetése alatt álló értekezlet tagjai lelkéből. Az általunk előadottakat ez az értekezlet magáévá tette és azonnal gyakorlati lépéseket is tett megvalósítására. A Baráti Mozgalom v. Sréter Ferencet felkérte, hogy kezdjen bele az általunk már kipróbált alapelveken és módszerek szerint a gyülekezeti evangélikációba.“

Igy indult meg a gyülekezeti evangélikáció a magyar evangélikus egyházban — (Békefi Benő: Ami kimaradt.)

Hozzászólás a „Disputá”-hoz

A Prot. Szemle legutóbbi számában Tankó Béla disputa formájában megjegyzéseket fűzött az augusztusi számban megjelent két „világnézeti” cikkhez. Disputáról lévén szó, az első cikkre vonatkozólag néhány tárgyi megjegyzést kívánok tenni.

Annak, hogy a közfigyelem éppen a „disputa” révén a cikk, ill. cikkekben tárgyalt aktuális kérdések felé fordult, csak örülni lehet. A tárgyalt problémák egzisztenciálisan fontos jellegűek és ezért csak kívánatos, hogy velük minél behatóbban és alaposabban foglalkozzunk.

A theologia és filozófia határmesgyéjén való ezen, szinte azt

mondhatnám, véresen aktuális kérdések tárgyalásánál önként adó dik a nézőpontok különbsége, ha a filozófus, vagy a theologus szemével nézzük őket. Egyetlen cikkben, melyet már szerző rövidített — a rendelkezésre álló hely korlátozottsága folytán úgy látom a szerkesztői ceruzának is akadt dolga — nyilvánvalóan nem lehet a felvetett kérdéseket jelentőségükhöz mért terjedelemben tárgyalni. (Nb. a 229. oldal első sorában az „öntestesülés“ helyett „önistenülés“ olvasandó.) A téma iránt közelebbről érdeklődők forgassák pl. Köberle: „Rechtfertigung und Heiligung“ c. nagyszabású művét, mely számomra is sok indítást adott.

Távol attól, hogy a világnézetet és vallást összekeverjük, a cikk alapgondolata az, hogy az ember minden Isten-adta képességének latbavetésével is földi síkon mozog. Tudása, tudománya, világnézete mind immanens. Számára, amikor magárahagyatva küzd, az istenség mindig csak „Deus absconditus“, elrejtett Isten marad. A maga erejéből a „Deus revelatus“-nak, ismeretére az Írásnak, a reformációnak és a reformáció tanítására újraébredő háború utáni theológiának egyhangú felfogása szerint nem juthat el. Istenről, a kijelentett Istenről, igenis csak Istentől tanulhatunk. És itt már természetesen érvényesül az emberi értelem, érzelem és akarat megértő, elfogadó és elsajátító képessége. Ezért a Kant-féle nem kevésbé „clara et distincta perceptio“ alapján elméleti istenbizonyítékokról a theológiában nem beszélünk. Éppen, mert vannak és nem kis számmal emberek, „akikben szörnyű és szánni való meghasonlás támadt vallásuk és értelmük közt“, van szükség ezen alapigazságnak világos hangsúlyozására, mégha látszólag „elavult lélektanról“ van is szó. Igenis a kijelentés, és csakis az isteni kijelentés alapján, amint az a Szentírásban előtűnik áll, közelíthetjük meg a hozzánk leszálló Istent. Ennek a különböző emberi utak járhatatlanságának theologus oldalról egyáltalán nem vitatott tényére való nyomatékos rámutatás volt a cikk főcélja. E célból utalt megnevezetesen a 229. oldalon, az utolsó bekezdésben a szóhajóhető és az elméleti síkból a gyakorlatiba át lépő világnézetekre.

Hogy a minél inkább megfogható eredmény céljából kívánatos volna a tudomány, világnézet, vallás fogalmainak részletesebb kifejtése, azt csak természetesnek kell találnunk, és őszintén örülnénk annak, ha a megindult gondolatkicserélődés ezen annyira aktuális problémának mind filozófiai, mind theologiai oldalról való minél alaposabb megvilágítására vezetne.*

Kiss Jenő

* A vitát ezzel lezárjuk. Reméljük, hogy a vitában felmerült kérdéseket következő számainkban más oldalról is megvilágíthatjuk. Szerk.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Szabó Lőrinc

A XIX. század lerombolta a korlátokat, s századunk elejére a világ kicsapott medréből. Anyag és szellem, test és lélek határai elmosódtak. Ez a helyzet adja Ady költészetének általános hátterét. A háború után, a nagy tombolás után, az áradat kezd visszahúzódni medrébe, s ismét előtűnnek a mesgyék, határoszlopok. Ennek az újra-jegecesedő, elhatárolódó világnak költészetünkben első hírhozója Szabó Lőrinc.

Babits szárnyai alatt indul, de nem lesz utánzóvá. Elég művelt és öntudatos ahhoz, hogy megvédje önállóságát. Lelke kemény anyag, szinte olvashatatlan már ekkor is, s hasonló keménységű, biztos határvonalú képek megragadásában, kiformálásában leli kedvét. Formáló módja még leginkább a francia parnasszienekéhez hasonlít. Versei hideg, csiszolt ragyogó ékkövek. Első tárgyai: föld, erdő, Isten.

A csigának van a legpuhább teste s a legkeményebb pán-célja. Szabó Lőrinc keménysége is ilyen érzékeny lelket takar. Tiszta hittel, tiszta álmokkal indult neki az életnek, lelkét érintetlennek, szuverénnek szerette volna megőrizni. De éppen nagyfokú érzékenysége csakhamar ráébreszti, hogy a világ is beleszól dolgaiba, s keserűen mondja:

Ketten vagyunk, én és a világ,
Ketreceben a rab.

Ettől kezdve kettőjük harca adja költeményeinek vezérhangját. A Fiatalokhoz című verse fedi fel legőszintebben a küzdelem indokait:

Az a tiszta hit, az a régi gyerek
csupa mocsokba lát.
(Igaz lehet: de megéri, hogy
Így marja miatta magát?)

De nemcsak a rossz, a rút fáj neki, — minden, ami lelkét leigázza:

Gyűlöllek, hogy ennyire tetszel,
hogy szép vagy, jó és gyöngé, fáradt;

Szégyenlem, jaj, hogy én, az isten,
egy virág előtt térdepeljek!

Szabó Lőrinc versei a ~~lélek~~ igényének költészete. Ez a magatartás láttatja meg vele a számartövist, s teszi meg az igénytelen giz-gaszt önmaga mélyén átérzett költői szimbólumává. „Befelé ör, öre magadnak!” — kiáltja feléje azt, amire lelke keserűn büszke. Újabban még az elmúlás, a halál nehéz bizonyosága bor-

zongatja lelkét Adyékhoz hasonló erővel, ennek kozmikus távlata nélkül, de annál keserűbb kilátástalansággal. Tárgyainak egyéni jellege még az előző korszakhoz kapcsolja, de, íme, már nem lépi át a világ korlátait, a transzcendens előtt megtorpan.

A világ börtönében való vergődés pedig elkerülhetetlenül elmélkedővé teszi a költőt: helyzetét különféleképpen próbálja megoldani, vagy önmagával elfogadtatni. A versek jórésze elmélkedő, sokszor távoli filozófusok szájába adva az igéket, de olyan elmélkedések ezek, melyeken elvérzik a gondolkodó. Szabó Lőrinc azonban nem adja meg magát:

Fáradt vagyok, a háborút únom,
De az igazságomat nem hagyom,

írja egyik legutóbbi versében. Az érzékeny-lelkű költő állandó készenlétben, páncélját magáraöltve áll a világgal szemben. Ritkán engedi szabadon, könnyedén kóborolni érzéseit, ritkán meri meztelenül megmutatni őket. Innen van költőnk verseinek sötét, kemény verete. A harc csak pillanatokra szünetel, mikor egy-egy, a költő lelkével rokonszepségű kép, pillanat, gyermek, madár suhan elé. Ilyenkor kisüt a nap a dúlt vidék fölött, s aranyos sugárzása legszebb, legharmónikusabb verseit csíráztatja ki. Utolsó verseiben, úgylátszik, ez a lazulás, a lélek szabadabb, bátrabb kitárulkozása lassankint állandósul nála. Ez melegebbé, közvetlenebbé teszi verseit.

Elvontságokon emésztődő költészete mégsem gondolati líra, nagyon is forró érzelmi költészet ez: a költő mélyen, közvetlenül átéli lírájának elemeit, ezek nem agyának, — szívének kérdései, s rajtuk forrt vérének melegével buggyannak át verseibe. Ez nagy, a maga nemében szinte túlságos átélő készség alkotja költőiségének alapját: ezzel emel költői magasba, hoz emberi közelbe olykor távoli, jelentéktelen tárgyakat, mint *Az erdő fiai*, *Bajram ünnepén*, *Lecke* című versekben teszi. Újabban egyre gyakoribbak az ilyen versei, melyekben egy-egy jelenségen át mondja ki magát. Egyre jobban hajlik a szimbólizmus felé, de mégsem tud úgy átlényegülni szimbólumaiba, mint Ady tette, félig-meddig még mellettük áll, mint képmutogató.

Leírásait, képeit, szimbólumait elsőrendűvé avatja az a tökéletes biztonság, amellyel tárgyait megragadja, körvonalazza, s kifejezi. Biztos, pontos leíró és érzékeltető: akárcsak átélései, képei, szavai frissek, pontosak, találók. Ez a biztonság a tények és arányok pontos megérezése jellemzi szerkesztő készségét is. Jóformán sehol egy rosszul elhelyezett, vagy fölösleges sor. Ezekkel a képességeivel egy erőteljes tömör, biztos, egyéni költői nyelvet is teremtett magának. Kevés benne a szín, de szervességében az egyenemű kristály szabatosságával gyönyörködtet. Verseiben épen az elengedettség hiánya miatt, kevés a könnyen, szabadon gördülő, vagy Kassák kifejezésével élve, a „zenésen ringó“ verssor, de szilárd egyhangúságában mindegyik hibátlan, s mint valami fojtott zene kíséri a tárgyat. Nyelvében még fel lehet

ismerni Ady szódinamikájának elemeit s Babits szecessziós szóválogatását. Ez és nyelvének egyéni ízei, még a nyugatos költőkhöz utalják, verselésének magas művészi igényektől megszabott iránya is ezekhez köti, de higgadtsága, nyelvének egyénieskedéstől mert tisztasága s verseinek kristályos szabatosága az új kor költőjévé bélyegzi.

Tóth Béla

MAKAY GUSZTÁV: A MAGYAR FIATALSÁG A SORSKÉRDÉSEK ELŐTT. (Pécs, 1939.)

A tanári társadalomban sajnosan kevés azoknak a száma, akik elsősorban nevelőknek vallják magukat, tanári munkájukban a nevelést tekintik legfontosabb feladatuknak, s a nevelés kérdései iránt nemcsak mellékesen, a feltétlenül szükséges mértékig foglalkoznak. Éppen ezért örömmel fogadunk minden olyan irodalmi megnyilatkozást, amely a nevelés mélyebb problémái iránt érdeklődő tanár jelenlétére mutat. Ezért olvassuk érdeklődéssel a Makay Gusztáv írását is.

A magyar egyetemi ifjúság „életfelfogását” akarja bemutatni, francia mintára szerkesztett öt kérdéscsoportra adott feleletek alapján, ez a füzet. Nem nagy a válaszadók száma; mindössze 129 három tudományegyetemünk és a műegyetem hallgatói közül. A debreceni egyetem hallgatói nem küldtek be választ. (Vajjon mi lehet az oka ennek a hallgatásnak? Érdeklődéshiány, nemtörődömség, féltékenység? Nem értjük egészen!) Csatlakozásuk bizonyára még színesebbé tette volna az eredményt.

A kérdések Magyarország, a magyarság szerepe, a nemzedékek válsága, a hivatási problémák, a család és társadalom problémái iránt érdeklődnek. Sok érdekes válaszból közöl részleteket a szerző. A kialakuló kép legfeltűnőbb jege az, hogy egyetemi ifjúságunk világnézete kiforratlan, zavaros, sok olyan kérdésben is ellentmondó, amelyben pedig méltán elvárhatók az egységet, a komoly „hitvallást”.

Ha azt kellene hinnünk, hogy az egyetemi ifjúság színe-java felelt a kérdésekre, egy kicsit aggodalmaskodhatnánk is. Hát csak ennyi az, amit ezekről a kérdésekről a közeljövő Magyarországnak elítje tud, érez s amit velük kapcsolatban akar? Sokszor bizony aszott közhelyeken gondolkoznak és körpecsét-

jellegű mondatokban, ítélettöredékekben fejezik ki magukat. A feszülő, egészséges magyar gondolkodásmód nem árasztja el az egész művet.

A feltett kérdések sokszor sugalmazók. Ez a módszer szempontjából hibának mondható. A feldolgozás ügyes, rendszerezésre törekvő, értelmes. A stilizálásban bizonyos kisajátító katolikus gondolkodás érezhető. Ez, magyar szempontból, nem biztosítja az egyetemes áttekintést. A francia mintát csak ihletként kellett volna felhasználni. Magyar viszonyokra szabottabb kérdéscsoportokat lehetett volna szerkeszteni. A cím kissé többet mond a könyv tartalmánál. A legégetőbb magyar sorskérdések nem bontakoznak ki a kérdések nyomán. Főlölesleges a szerzőnek az alcímbe értékelni saját munkáját: „Egy érdekes körkérdés értékes eredményei.” Ez már inkább az olvasó kötelessége.

A magyar jövőért felelősséget vállaló nevelők sok tanulással forgathatják Makay Gusztáv értékes munkáját.

Harsányi István.

FERDINANDY MIHALY: KÖZÉPEURÓPA. (Budapest. Officina, 1940.)

Nekünk, magyaroknak, ha létünk szélesebb történelmi, politikai és táji kereteit kutatjuk, lehetőleg izgalmasabb problémánk, mint az, amit Középeurópának neveznek? Hol van ennek a történelmi és földrajzi alakzatnak a súlypontja és mi lehet az az összetartó erő, amely a különböző fajtájú népeket hatalmas súlyt jelentő egységbe foglalhatná össze? Ezekre a sorsszerű kérdésekre igyekszik Ferdinandy nagy távlatú történelmi elemelkedések alakjában a választ megadni. A kép, amit Középeurópáról elénk vetít nem lehet teljes. A kutatás a problémátömkelegnek csak egy-egy kis szelvényét volt képes bevilágítani s ha némely rész-

Könyvek és írók

let már tisztán is áll előttünk, az egyéni érdekektől vezérelt élet gyakran arcucsapja a közös érdekekről álmodozó tudományt. Magát Középeurópa fogalmát is ki-ki úgy határozza meg, ahogy népe számára a legkedvezőbb. A középeurópai kérdéssel kapcsolatban álló elnevezések is sűrűn váltják egymást, így hallunk délkelet, vagy közép-délkelet Európáról, Zwischeneurópáról, Kárpáteurópáról. E táj néprajzi képe rendkívül sokrétű. „Az ugor-töröknyelvű magyarság közepén itt egy szláv sziget, amott tót környezetben egy magyar. Itt németek laknak, azaz germánok, a szomszéd helység már oláh, tehát szlavoid-román népek szálláshelye, amott a szláv cseh tömbjét feltépi egy német színfolt, emitt megint csángók laknak a románság szívében“, — írja Ferdinandy. „Bolgárorszában, különösen a tarka Dobrudzsában, egymás nyakán él bolgár, török, tatár, görög és oláh; fent Lengyelország lengyel magját színes karéjban fogja körül egyfelől a fehér- és kisorosz, másfelől a német, s az egész területe tele van hintve zsidó telepekkel.“ A középkorban Európa más tájai sem voltak egységesebb összetételűek. Nyugaton azonban a birodalmi eszme idővel nemzetté ötvözte össze a különböző néptörödekeket, míg Középeurópa néprajzi képe megmaradt ősi változatosságában. Ebből az archaikus, középkorias állapotból következik, hogy a nyugati, fejlettebb viszonyokból született gondolatok alkalmatlanok e vidéken, tehát sem a francia nemzeteszme, sem a német völkisch elv nem képes a káotikus tájon rendet teremteni. Az egyetlen megoldás az, ha a Duna völgyében erős hatalmi bázis épül ki, mely a népi egységeket középkori szellemben csatolja a hatalmi maghoz. A kereskedelmi kapcsolatokat az Anjouk, Zsigmond, Mátyás király, a Habsburgok kísérleteit sorra véve a szerző minduntalan rámutat arra, hogy a Dunamedencében csak a nomád és latin gyökerekből kinőtt Szent Korona eszme s a szentistváni koncepció lehet az összefogó abróncs. Különösen

szellemesen mutatja be a szerző Róbert Károly középeurópai politikáját és azt a tevékenységet, amivel a király új kereskedelmi utakat létesített, hogy Bécs egyeduralmát megtörje és Középeurópa önállóságát biztosítsa. Ferdinandy megfogalmazásában Középeurópának lenni annyit jelent, mint keleti (törökös, szláv) vérséggel és nyugati (latin-keresztény-germán) kultúrával bírni a germánság nyelvi és a görög-ortodox kereszténység vallási határai között. Szemléletének egyetlen hiánya, hogy Középeurópa kereteit délkelet felé túlságosan élesen zárja le, így délkeleti szomszédainkat alig veszi szemügyre, pedig pl. a moldvai és havaselvi fejedelemségek sorában mindennél világosabban nyilvánul meg, hogy e táj valódi megszervezője a magyarság. Ugyancsak ebből a hiányosságból ered, hogy a Balkán és Délkeleteurópa legnagyobb hőseinek, Hunyadi Jánosnak méltatására sem kerül sor. Műve második részében a szerző személyes élményei alapján szól hozzá színes és szellemes rávillantásokkal a mai Középeurópa kérdéseihöz.

Stílusa külön figyelmet érdemel: amiről ír, az látomássá válik, szavainak sodra van, ezért képes elevenné idézni és érzékelhetővé tenni a multat. Ferdinandy elmékedéseiből meggyőző erővel bontakozik ki tétele, hogy Középeurópa független életének lehetősége a magyar hegemonia gondolatával áll vagy bukik.

Csabai István

ASZTALOS MIKLÓS: ALIBI. (Regény, Franklin Társulat kiadása.)

Asztalos Miklós érdekes, valóban írói problémát érlelt meg regénye számára. A két világháború közti időszaknak sajátosan magyar helyzete és egy ebből alakult típus foglalkoztatta. A regény központi alakja Takács Máté. A világháború, a hadifogság, majd az országvesztés szétkuszálta életének ambícióval kitervelt szép vonalait, s hogy megélhetéshez jusson, be kellett érnie egy vidéki tanári állással. Elposványosodott életét egy rosszul sikerült házasság mégjob-

ban elhínárosította. Megmaradt azonban lelkének szomjúsága, vágyai és álmai állandóan feszültségben tartják és vonják kifelé a köznapi provinciális vegetálásból, nyugat felé, a kultúra felé, Európa átélése felé. Egy szerenecs véletlen pényhez juttatja s ő — nem törődve a tanár szorgalmi idejével az évek óta felgyülemlett vágyak minden erejétől megszállottan — megvalósítja álmait: utazik. A regény kezdetén már Berlinben találjuk Takácsot. Később eljut Párisba is. Az író visszafelé bogozza a megindító problémát. A regény igazi tartalmát Takács Máté freudi kényszertől hajtató önvallomásai adják. Hol a vonaton szerzett ismerősnek, a szőke Grétének mondja el legbizalmasabb dolgait, hol a mulatóban megismert berlini barátnőjének, Anitának, hol meg éppenséggel a nemzetiszocialista Kramer ruhakereskedőnek.

Asztalos Miklós tehát nem az elbeszélés lassan hőmpölyögtető medrében viszi előre a cselekményt, hanem egy ponton — kétségkívül a kritikus ponton — fogja meg s a retrospektív vallomások során mutatja be a főalak sorsát és lelkének keresztmetszetét. Mintha nem lett volna nyugalma vagy ideje ahhoz, hogy a régi epikai szabályokkal fejlessze a regényt s fokról-fokra alakítsa előttünk a fiatal tanár egyéniségét és életét. Az író kétségkívül a lélekanalízisre fektette a fősúlyt. Itt Takács Máté belső problémakörébe a kívülről érkező hatások is belezajlik; a háború utáni káoszról bontakozó új formák, az egyéni szabadság vágyának s a totális életformának összeközése is az ő életében zajlik le.

Van a regénynek egy jóval kisebb terjedelmű mellékcselekménye: az elhagyott vidéki miliő, az eltűnt tanárt keresők rajza. Ez valahogy különáll a központi eseménysorozattól s csak végső kifejlődésével, Takács Mátének hírlapi kirobbantásával hat vissza a főalakra: kétségbeesésbe kergeti, s az öngyilkosságtól csak egy jótékonyan gázoló autó menti meg. Így végül is, bár az egyénnek és a kornak nagy kérdései parancsoló erővel jelennek meg a regényben, megoldást egyik sem nyer. Úgy látszik, az írónak csak az volt a célja, hogy egy sajátosan magyar sorsra villantsa

reflektorát s egy nagy kérdőjelet tegyen utána. Szabó Richárd

ERDÉLYI REGÉNYEK ÉS NOVELLÁK. Három erdélyi szerző könyve van előttünk. Tárgra, kidolgozásra, értékre nézve különböző munkák s belőlük igen nehezen lehetne a közös erdélyi tálajról általános megállapításokat tenni.

Kemény János „Kokó és Szokrátesz“ (Révai kiadás) c. novellás kötete meglehetősen vegyes hatású könyv. Írója kétségtelenül tehetség, de inkább talán lírai, mint epikus. A külső világ, a környezet rajzában, úgyszintén az alakok külső vonásainak és egyes hangulatoknak festésében meg tudja fogni az olvasót s a színek jó megfigyelőrl tanúskodnak. Ez a finom, lírai festőkészség a könyvnek mindvégig főerénye és érdekessége. Kevesebb jót lehet mondani e könyvről, mint epikumról. A novellák nagyon távol állanak tőlünk nemcsak külső tárgyuknál, hanem személyeik lelki alkatánál fogva is. Az elhitetés művészete nincs megadva az írónak s excentrikus témái, alakjai és problémái nagyon beszédkövé teszik ezt a hiányosságot.

Asztalos István „Elmondja János“ c. regénye (Révai) tárgyában nagyon dicséretes. Onnan veszi tárgyát, ahonnan mindig lehet új, érdekeset, fontosat meríteni: a népből. Az író szemmel láthatólag ismeri a népet; stílusa mindig otthonos természetességgel mozog az anyag visszaadásánál. Anyagának tendenciátlan volta, látszólagos tördeltsége is szerencsésen idomul az írói célhoz; a tervszerűség megvan, de a szándék seholse vehető észre; ez pedig művészi tekintetből igen szerencsés körülmény. És mégis, mind e tagadhatatlan írói érdemek mellett; az összhatással baj van. Ez legjobban kitetszik a Tamásival való összehasonlításnál. A tárgy körülbelül az Abel trilógiáé, és mégis milyen különbség! Tamási szimbóluma erdőkön vezet bennünket keresztül; az örökéletbe emelt székely élet bomlik szemeink előtt szi-

Könyvek és írók

várványszínű tarkaságba; érezzük az időn felüliséget, a született, verbeli művésb ihlető, életadó erejét. Asztalosnál inkább valami ethnographikus szín és anyagúség az érdeklődés forrása. A mese síma menetű; nincsenek hibái, de csodái, erényei sem.

Gyalui Farkas „Gróf Teleki Sándor regényes élete“ c. munkája (Franklin) mindenekelőtt tárgyánál fogva érdekes olvasmány. A különc gróf, Petőfi, Victor Hugo, Garibaldi, Liszt Ferenc, III. Napoleon és más hírességek barátja, valóban érdemes volt egy ilyen ismertetésre. Az érdekes, részletekben bővelkedő biográfia előadása élénk, könnyed; bővelkedik általános érdekű kuriózumokban s a XIX. század búvárlójára nézve igen érdekes. Vonzó tárgyánál fogva ifjúsági olvasmánynak is nagyon ajánlható.

Fehér Gábor

MAI DEBRECENIEK RÉGI DEBRECENIEKRŐL. (*Gulyás Pál*: A legelső Csokonai-életrajz. Az Ady Társaság kiadása. Debrecen, 1940. *Kovács Máté*: Fazekas Mihály a rokokó költő. A Debreceni Tisza István Tud. Társ. kiadvány Debrecen, 1940.)

Nem csoda, hogy Debrecen büszke a maga irodalmára, a legrégebb magyar irodalmi életre mutathat vissza és volt idő, mikor éppen a debreceni írók jelentették a legmagyarabb és egyszersmind leeurópaibb gondolatot is. Íróink az újabb időben különösen nagy érdeklődéssel, szeretettel fordulnak a debreceni költők hagyatéka felé és természetes, hogy ebben elsősorban Csokonai városának írói járnak elől, kik szinte főfeladatuknak látják városuk multjának felfedését és egyben a sajátos tiszántúli magyar lélek kutatását.

Gulyás Pál tanulmányával irodalomtörténetírásunk egyik régóta esedékes adósságát róttta le. Az első Csokonai-életrajz 1817-ben jelent meg, ugyanabban az évben, mint Kőlcsey híres Csokonai bírálata, mégis több, mint egy évszázadnak kellett elmúlnia, hogy Domby Márton tanulmányának értékes megállapításait felfedezzék és méltányolják. E kis

füzet most részletesen ismerteti a méltatlanul elfelejtett írást és az olvasó csak meglepetéssel fogadhatja a debreceni életrajzíró mély és találó gondolatait, modern és emelkedett szempontjait. Különösen jelentőssé válik Domby kis munkája, ha Kazinczy és Kőlcsey egykorú kicsinyes és elfogult Csokonai bírálataira gondolunk. Gulyás Pál nemcsak Domby Mártonnak állított szép emléket, mikor napfényre hozta tanulmányának gazdag értékeit, hanem megvédte az oly sokszor és igaztalanul támadott debreceni gondolatot, szellemet is.

A magyar rokokót Debrecen szereti csaknem teljesen magáénak vallani és ezen a téren tanulmányírói nem egyszer a legnagyobb túlzásokba esnek. Nem mentes ettől a túlzástól *Kovács Máté* sem. Fazekas Mihályban semmi más nem vesz észre, csak a rokokót, ami költészetében az idillikus, fínomkodó ízlésáramlattól elüt, azt nem is értékeli. Főművét, a Ludas Matyit, mert az a rokokó ízlésének nem felel meg, alig említi, szerinte Fazekas költészetének művészi örökségét rokokós dalai jelentik. Kovács Máté alapos és gondos tanulmányt írt, kitűnően világítja meg a rokokó lelkialkatot, sok érdekes és új anyagot gyűjtött össze, különösen hasznosnak tartjuk, hogy összefoglalta Fazekas költészetének utóhatását irodalmi közvéleményünkben, mégis munkáját, nagy érdemei mellett is, elhibáztottnak kell tekintenünk. De nemcsak az ő hibája ez, hanem egy helytelen irányba vitt szellemtörténeti szemléleté, mely merev módszere alapján másodlagos ízlésáramlatokkal és megfoghatatlan „életérzésekkel“ akarja az irodalmat magyarázni. Ennek az iskolának a bűne az is, hogy egyes esszeisták tolvajnyelv-stilusa tovább burjánzik tanulmányíróink tollán, ennek köszönhetjük aztán, hogy lépétnyomon magyartalanabbnál-magyartalanabb kifejezésekkel találkozunk, mint megformáló művészet“, „élménykiábrázolás“, „egygyélnyegülés“, „kellemhalmozás“ (Kovács Máténál) és ilyen ijesztő mondatot kell olvasnunk, mint: „Útnak kell indítani a mult századok állomásain veszteglő érvények mozdonyait.“ (Gulyás Pál.) Sajnos, hogy a debreceni írók is

terjesztik és fejlesztik ezeket az elfajzásokat, sajnós, mert úgy érezzük, nekik kellene elsősorban irtani és pusztítani e nyelvi gyomokat és korcsokat, éppen nekik kellene óvni és nemesíteni a szép

magyar stílus virágoskertjét, hiszen erre a Debreceni Kör nemes hagyományai egyenesen kötelezik is őket.

Bikácsi László

A Luther-Társaság irodalmi pályázatai

A Luther-Társaság pályázatot hirdet *Kis János költő és püspök életrajzára*. A pályamű az „*Egyházunk nagyjai*” című sorozatban fog megjelenni

A pályaműnek Kis János költői, írói és egyházi munkásságát kell az életrajz keretében szemléltetnie és jelentőségét mérlegelnie. Nem szakértekezést vár a Társaság, hanem ismertető és méltató pályá- és értékrajzot, a jelenleg rendelkezésünkre álló forrásanyag felhasználásával, hogy az értelmiség, de a nép fia is lelki haszonnal olvashassa.

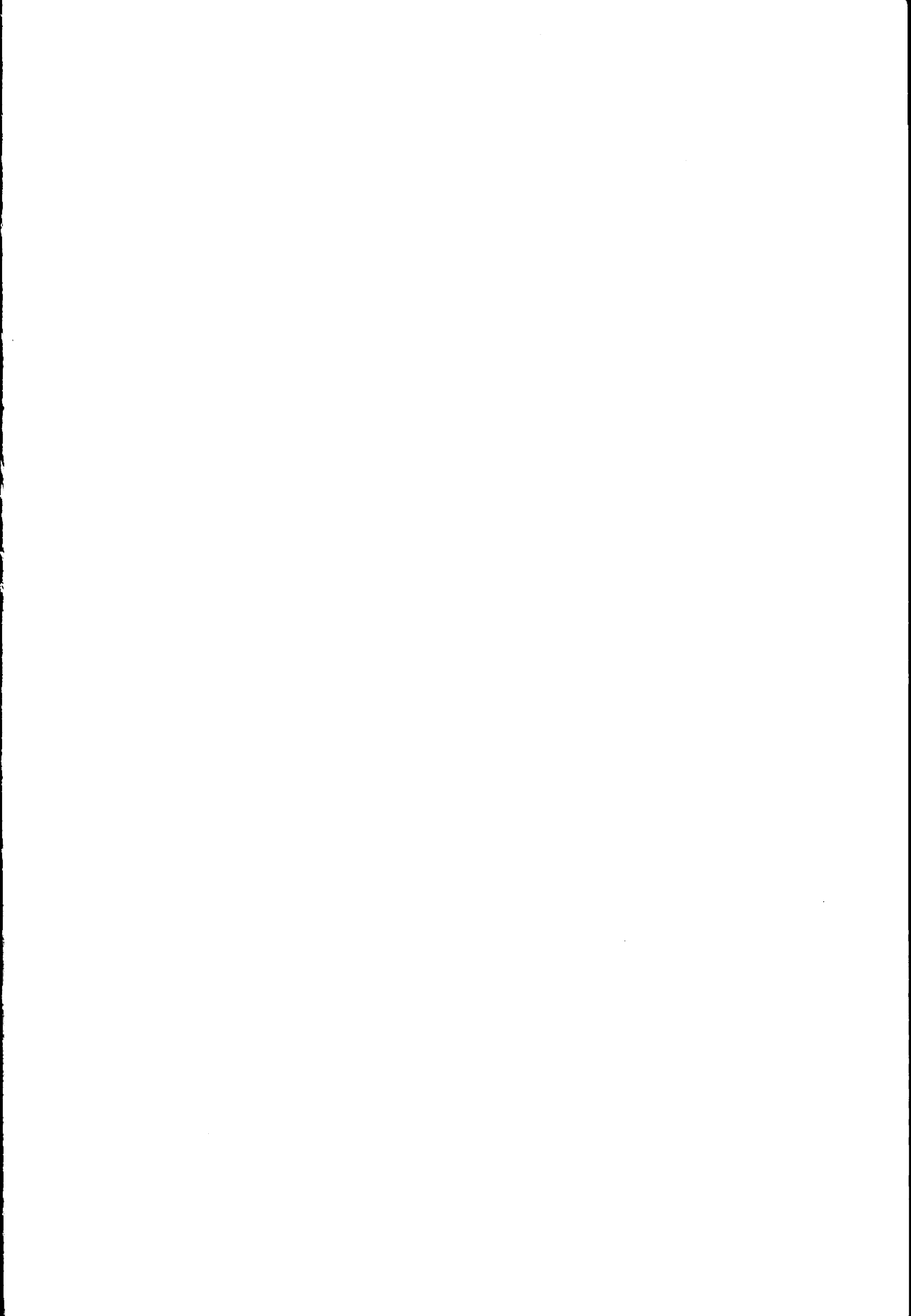
Terjedelme mintegy 5 (öt) nyomtatott ív lehet. Jutalma 300 pengő. A győztes pályamű a Luther-Társaság tulajdona marad. A jutalmat csak feltétlen értékű mű kaphatja meg.

A Luther-Társaság ezen kívül pályázatot hirdet *evangélikus szellemű vallásos népies iratra*. Formája lehet elbeszélés, színmű, vagy valamely korunkat érdeklő kérdés népszerű ismertetése; lehet történelmi életkép vagy rajz, élvezetesen megírva. A költői mű hőse lehet történelmi alak is, azonban a szerzőnek a hős rajzolásában a történelmi hűségtől eltérnie nem szabad. Általában feltétel, hogy a pályaművek az evangélikus öntudat emelését szolgálják. Lehet verses elbeszélés is.

Terjedelme mintegy 3 (három) nyomtatott ív lehet. Jutalma 150 pengő. A győztes pályamű a Luther-Társaság tulajdona marad. A jutalmat csak magában is értékes mű kaphatja meg.

A pályaművek gépirással másolva ív-nagyságban a Luther-Társaság egyházi elnökénél (Budapest, VIII., Üllői-út 24.) jelígs levéllel 1940. december 31-ig nyújtandók be.

SYLVESTER

PROTESTÁNS SZEMLE

11

TARTALOM:

Ravasz László: **Károli Gáspár műve** ● Révész Imre: **A bibliafordító** ●
Makkai Sándor: **A vizsolyi Biblia a magyar művelődésben** ● Solt László:
Luther szerszáma (vers) ● Bernát István: **A francia összeomlás** ● Könyvek
és írók

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: **MAKKAI SÁNDOR** FELELŐS SZERKESZTŐ: **KERECSENYI DEZSŐ**
FŐMUNKATÁRSÁK: **PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN**

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

V. B.: Károly Gáspár: Két könyv — — — — —	348
GESZTELYI NAGY LASZLÓ: Sz. Veres Jolán: Virágos finn otthonok	348
CSABAI ISTVAN: Csebi Pogány István: Rembrandt — — — — —	349
SZABÓ RICHARD: Vajthó László: Reviczky Gyula — — — — —	350
BIKACSI LASZLÓ: Jékely Zoltán: Új évezred felé — — — — —	351
DEBRECZENY LILLA: Mezőssy Mária: Örvényben — — — — —	352

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őrizz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Károli Gáspár műve

Elnöki megnyitó a vizsolyi Biblia megjelenésének 350. évfordulóján a két evangéliumi egyház által rendezett emlékünnepen.

Ha meg akarjuk állapítani, hogy melyik könyv gyakorolt a törzsökös magyarságra legnagyobb hatást, olyan könyvet kell megneveznünk, amelyiket nemcsak sokan olvastak, hanem sokszor is olvastak, sőt nemzedékeken keresztül legtöbb ideig olvastak. Ez csak a Biblia lehet. Ha az asztalunkra kiteszünk két bibliafordítást: a Károliét és a Káldyét, első pillantásra látjuk, hogy bár a Káldyé alig egy emberöltővel fiatalabb: a római katolikus bibliafordítás ragyogóan tiszta, szinte érintetlen példány, a Károli-Biblia pedig elnyűtt, vihart látott, jegyzetekkel és szűrőpróbákkal teletűzdelt könyv. Az egyiket sokan olvasták, egyszerű emberek is olvasták, a másikat kevesen s inkább teológusok.

Ne feledjük el azt sem, hogy a Bibliából nőtt ki zsoldárskönyvünk. Egyházunk énekeskönyve a Biblia gondolatainak, fordulatainak ismétlése, változatos továbbzengetése. Még ma is találkozunk olyan falusi emberekkel, nemcsak öregekkel, hanem gyermekekkel is, akik mind a százötven zsoldár csillagos verseit szórul-szóra tudják, és sok bibliai vers átírásából származó dicséretet könyv nélkül elmondanak. Van-e szöveg, amely teljesebben és egyenletesebben áthatná a magyar népműveltséget?

Vegyük ehhez hozzá azt, hogy a XVI. században általánossá váló népoktatás tulajdonképpen azért eredt meg, hogy mindenki megtanuljon olvasni s képes legyen saját szemével olvasni a Bibliát. A népoktatásnak alig volt más tárgya, mint a bibliai szöveg, szent történetek és zsoldárrészletek s az, amit ma az elemi iskolában beszéd- és értelemgyakorlatnak neveznek, tulajdonképpen a Bibliáról, a Biblia szavaival és a kifejezéseivel való társalgásból telt ki. A szellemi néprajz és a nyelvészet megmutatja: mily rendkívüli hatása volt a Biblia szövegének a magyar nép gondolkodásának és nyelvi készségének kialakulására.

Tetézzük meg ezt a gondolatsort azzal, hogy a Bibliafordítás versei minden istentiszteleten, a két evangéliumi egyház lélekben és igazságban végbemenő lelki áldozatainál újra, meg újra megszólalnak, ismétlődnek, belevésődnek a lélekbe, átítatják a valóságos hangulatot, hagyományos szólásokban romolhatatlanul kikristályosodnak. Ezen a nyelven beszél, ezeket a kifejezéseket ismétli és magyarázza az igehirdetés, az egyháznak az az élő beszéde, amellyel gyermekeihez szól. Az evangéliumi anyaszentegyház anyanyelve a Károli Gáspár bibliafordításának a nyelve. Ezen a nyelven beszélt az egyház a magyar nép legtisztább fajiságú és legértelmesebb rétegével. Hogyne volna ok arra, hogy minden magyar ember hálával gondoljon reá!

*

A Biblia nemcsak a legmagyarabb könyv, hanem a legeurópaibb könyv is. Az európai művelődés két kultúra egyesüléséből támadt. Mind a kettő merőben más, egységük mégis tökéletes, mint ahogy a kék és a sárga szín keveredése a zöld szín. Az egyik az antiknak nevezett görög-latin műveltség. Világos egységet mutat, de ez az egység két részre válik, mint a dió: a görög filozófiára és a római jogrendre és államszervezetre. Amaz elméleti és esztétikai világmagyarázat, emez gyakorlati életszervezés; amaz az ismeretnek és a látásnak a birodalma, emez meg az akarat és a közösség szabályozása. A kettő együtt adja élénk az *emberségnek*, a *humanumnak* azt a tiszta és zavartalan eszméjét, amely az öncélú és világbetetőző homo sapiens-ben megtestesül. — A másik ág volt a keleti vallásos műveltség; szétágazó, laza összefüggésű folyamat, de csodálatos medret kap abban a szent irodalomban, amelyet a világ Bibliának nevez. Egyiptom életétől az asszír, méd, perzsa világbirodalmak támadásán és összeomlásán át a Nagy Sándor gátatszakitó munkájára eléállott hellenizmusig. Keletnek bámulatosan változatos történetét foglalja össze. De nem az a fontos, hogy összefoglalja, hanem az, hogy *miként* foglalja össze. Az egész gazdag anyagot egyetlenegy uralkodó gondolat szolgálatára rendeli. Ez az uralkodó gondolat, szemben az antik emberséggel, a *divinum* úgy, amint a szent és fölséges Isten, az Úr benne kijelenti magát. A két óriási műveltség-folyam egybe szakadt, összekeveredett, új irányt és új szintet vesz fel s azóta mint az európai művelődés folyama, hömpölyög tovább. Megindult ez az egybeömlés már a Szentírás utolsó könyveiben, kiterjeszkedett a keleti egyházatyákban, Augustinusban élménnyé és rendszerré vált, a középkori skolasztikában egy évezredes iskolát teremtett, a reformáció nagy szellemi tavaszában elemi erővel újra kivirágzott s azóta is belőle támadt minden új szellemi áramlat, a felvilágosodottságon keresztül a legdivatosabb tanításokig. Ez az egység adta az emberi művelődésnek a szellem egyik legnagyobb gondolatrendszerét: a keresztyén theológiát; ez adta a történelemnek eddigelé a legnagyobb, legtartósabb és legnagyobb hatású társadalmi intézményt: az egyházat, mint sorsdöntő élet-egységet. Ez hirdette ki az egyéniség örök jogát és a lelkiismeret szabadságát s ez hirdeti szakadatlanul, hogy az emberi szellem Istennek a képe s innen ered méltósága és ereje. Szakadatlanul zengeti az emberi szellem legtragikusabb és legvígasztalóbb örökségét: a váltság gondolatát s állítja a lét csúcsára, mint célt és magyarázatot, elégtételt és kiengesztelést: a Homo Renatust, az újjászületett embert. Ahol keresztyén templom van, ahol Krisztus neve ismerős és szent név, ahol ismerik a kereszt jelét és szimbolikáját, ameddig a gótika, a barokk, a román és bizánci stílus ismerős forma, mindenütt egy egységes, azonos művelődés szellemi éghajlatában járunk, abban, amelyiket nyugati vagy európai műveltségnek nevezünk. Ennek a nyugati műveltségnek forrása, táplálója, meglétének jelképe és záloga az a Biblia, amelynek lelőhelye területileg körülhatárolja a keresztyén műveltséget úgy,

mint az olajfazóna a Földközi-tenger művelődésterületét. A keresztyén műveltség nemcsak a fehér emberekre terjed ki, átsugárzik a színes népekre is, de mindig a Biblia közvetítésével s ameddig Bibliát találsz, addig mindig a keresztyén műveltség éghajlatában jársz.

Az a tény, hogy egy nép életében s épen a magyar nép életében, a Biblia lefordítás révén élő könyv a nép könyvévé lett, éppen olyan jelképes belekapcsolódást jelent az egyetemes nyugat-európai műveltségbe, mint amelyet Szent István a magyar nép megkeresztelésével hajtott végre. Méltán lehet nevezni a Biblia elterjedését a *Szent Lélek keresztségének*. Ennek a Léleknek volt alázatos, törekeny s nekünk mégis drága edénye a Károli Gáspár bibliafordítása.

*

Minden vallásnak gyökérvkérdése az, hogy Isten a maga akaratát közli az emberrel; megmondja, hogy Ő ki és mit akar tőlünk. A különféle vallásalakok beláthatatlan tarkaságából kiemelkednek azok a nagy történelmi vallások, amelyek Isten akaratát egy könyvben találják meg. Beláthatatlan utat kellett megtennie, hogy ide elérkezzék az ember. Szükséges ehhez a történelmiség, annak magasabb foka: az irodalmiság, a mind a kettőben egyképpen jelentkező szellemiség.

A könyvvallások közül páratlan magasságra emelkedik a keresztyénség. Nemcsak könyvvallás, hanem Ige-vallás. Alapgondolata az, hogy Isten a maga akaratát, törvényét és evangéliumát Igében jelenti ki. Az Ige Isten lényének és Isten erőinek hordozója: a teremtő, a megváltó és megszentelő gondolat.

Istennek ez az Igéje nem elvont rendszer, még kevésbé száraz tanítások gyűjteménye, hanem megváltásra szoruló, csodálatosan megváltott s erről a boldog állapotról bizonyágot tevő embereknek, nemzeteknek, nemzeteknek és nagy lelki közösségeknek az élet ezer változatában, magában a történelemben megüdvülendő bizonyágtétele. Hatvanhat könyvben kiválogatva és Bibliává egybekötve írja le, adja elénk a Szentírás Isten teremtő, megváltó és megszentelő Igéjének élő történelmét s ezzel kezünkbe adja azt a csodálatos szellemi alkotást, amelyet az Ige irodalmi testének: Szentírásnak nevezünk.

Isten Igéje tehát a Szentírásban jelenik meg. Benne van úgy, mint a villamosság a gyűjtötetekben, a víz a medencékben. Nyugalmi állapotából ki kell szabadítani azzal, hogy elvezetjük teremtő erejét a halhatatlan és ígére szomjazó lélekhez. Ez a munka, mely a nagy gyűjtők villamosságát asztalunkra, testünkbe elvezeti, a nagy tartalékok vizeit poharunkba önti, eltikkadt ajkunkra csorgatja, első lépésben a Biblia lefordítása. A Szentírásnak lefordítása a legnagyobb misszió, az igazi igehirdetés. Az egyház tulajdonképpen nem is tesz egyebet, minthogy a Szentírás örök gondolatait újra, meg újra, a szükséghez képest lefordítja, azaz a kijelentést megint elmondja, itt és most, a mindenkori em-

bernek azon a nyelven, amelyet épen beszél. Elmondja azért, hogy minden korszak minden egyéne ugyanazt az erőt, vigaszt, ítéletet és ihletet merítse belőle, amit merített az, akinek először szólt. A bibliafordítás állandó missziói feladat, minden nemzedéknek újra, meg újra kiszabott kötelessége. A bibliafordítás nemcsak Isten gondolata előtt való szakadatlan meghódolás, hanem e gondolat gyakorlati alkalmazására vonatkozó legnagyobb erőfeszítés és az alkalmazás biztosításához szükséges alapvető előfeltétel.

A bibliafordító ember századok prédikátora, pásztora, vígasztalója, ihletője. Alázatosan eltűnik szolgálata mögött; rendszeren alig több, mint egy név, elhomályosult fogalom, pedig az igehirdetés örök törvénye szerint azért tudott szólani egykor, mert hitt és engedelmeskedett. Méltó dolog, hogy századok határmegyéjén megérezzük lelkének forróságát, egyéniségének nagy jótéményét s mindnyájunk egyik elhanyagolt pásztorát, naponkénti testetlen prédikátorát, lelkünkhöz nőtt, letakart arcú barátját s a mult kárpitjai mögé elrejtőzködött egyik legnagyobb jóltevőjét Isten színe előtt megáldjuk. Azért vagyunk itt, hogy a két evangéliumi egyház nevében hódoljunk meg egy magyar lelkipásztor előtt, ki nagy századának a teljes magyar Bibliáért folytatott ropant küzdelmét a harmadik nemzedék élén, élete alkonyán győzelmesen bevégezte s 1590-ben egy kis faluban, a templom oldalához épített nyikorgó nyomtató műhelyből, az első teljes magyar Bibliát szétküldötte.

Ravasz László.

Csuda, mint megszentelte és megáldotta az Isten ezt a Károli fordítását! Attól az időtől fogva, noha egynehány rendbeli fordítások találatnának, mégis ez oly közönséggé lett, hogy ezzel a fordítással élnek mindenféle vallású magyarok, a római katolikusokon kívül, akik nagyobbára a Káldi fordításához tartják magokat köteleseknek. Sokszor is nyomtattatott ez ki az időtől fogva mindenféle formában. Vagyon is ez értelmes, szép magyarsággal, amelyet annak utána is pallérozgattak a tudós emberek, mikor újólág kinyomtatták.

(Bod Péter: Magyar Athénás, 1766.)

A bibliafordító

Az egyik nagy német „festő-evangélistának“, von Gebhardt Eduárdnak van egy híres képe: a reformátor. Lángoló szemű, elszánt arckifejezésű fiatal férfi ül az asztalnál és ír; közben feltekint és az örökkévalóságba réved, hogy onnan kapjon világosságot és erőt. Vállára szelíd megadással hajlik felesége, akinek arcán gyöngéd szeretetből fakadó aggodalom, de egyszersmind engedelmes hit tükröződik: így néz bele a férje írásába. *„Vegyétek el a testet, a vagyont, a becsületet, a gyermeket, a nőt, — mind-egy: az Ország azért csak a miénk marad!”* — ez a szent reformátori dac lobban ki a jelenetből, mint az elektromos feszültséggel telített tengeri légkörben a hajók árboccsúcsaiból a „Szent-Elmo tüze“.

A Gebhardt reformátorának arevonásai egyetlen ismert reformátori arcképre sem emlékeztetnek, és mégis mindegyikből van benne valami: tűzszeme a Lutheré, csontos, nagy arcán a Zwingli erélye ül, vértelen, keskeny ajkát kálvini önfegyelem és akarás szorítja össze, homlokáról melanchthoni világosság sugárik írásába. Nem *egy* reformátor: valóban *a* reformátor. Egészen úgy, ahogyan az „istenes vén ember“ gönci szobra, ez a félszázad alatt szívünkhöz nőtt, kedves, de bizony csak képzeleti műalkotás sem Károlyi Gáspárt, a történeti, hús és vér személyiséget ábrázolja: nem *egy* bibliafordítónak hiteles eredeti nyomán készült portrait-ja, hanem a reformáció magyar bibliafordítójának emlékképe, amelyben a művész elképzelése és a szobor felállítóinak kegyeletes elgondolása szerint *mindenik* magyar reformátorból van valami, aki egyáltalán bibliafordításban fáradozott.

Magunk elé képzelve ez ünnepi órában a gönci szobrot, mintha az istenes vén ember törődött vállán át egy kereszt alatt görnyedő, töviskoronás, de acéltekintetű fenséges nőalak nézne bele a fordító térdén kinyitott Bibliába: Sion leánya, az Evangélium magyar népe. És miközben a komoly és megviselt bibliafordítói arc eszünkbe juttatja a gönci parókián oly sokszor elhangzott szívbemarkoló sóhajtást: *„Csak az Isten addig éltesse, míg ez Bibliát kibocsáthassam, kész leszek meghalni, és az Krisztushoz költözni!”*¹ — Sion magyar leánya győzelmesen suttozja neki: „Fordítsd, írjad, várom — e nélkül elepedek étlen és szomjan, ebben van az én örök életem!”

Életműve negyedfélszázados fordulóján a gönci plébános és kassavölgyi senior alakja és jelentősége számunkra túlterjed történeti valója zárt körvonalain és szimbólikus értelmet kap: benne látjuk *a* reformátori magyar bibliafordítót, akinek arcáról egyszer a Sylvester János evangéliumi humanizmusa, máskor a Heltai Gáspár mohó művelődési szomja, majd megint a Méliusz Péter

¹ *Szenczi Molnár Albert* a hanai Biblia ajánlásában. (Marburg, 1608.)

zuhogó ótestamentomi szenvedelme, ismét a Félégyházi Tamás megpróbált és megtört szívének újszövetségi alázata villan elénk. Károlyi Gáspár nemcsak mint magyar bibliafordító áll ezeknek a vállán, hanem mint történeti alak, mint a harmadik nemzedékbe tartozó reformátori személyiség is mintegy ezeknek a vonásait összegezi. Mint bibliafordító, mint theologus, mint pásztor és mint ember: egyaránt több az egyénnél, több önmagánál — *típus*, ahonnan mindazt az áldást leolvashatjuk, amit magyar nemzetünknek Isten igéje a reformációban és a reformáció Isten igéjében adott.

*

„Azt szeretném, ha még az egyszerű asszonynépek is olvashatnák az Evangéliumot és a Pál leveleit. Vajha lefordítnák azokat minden nyelvre! Vajha a parasztember belőlük énekelgetne az ekeszarva mellett, a takács ezt zümmögné a szövőszéknél és a vándor ilyen történetekkel rövidítené az útját...” Erasmusnak ezekben a sokat idézett szavaiban² igen rokonszenves módon jut kifejezésre a reformációval lassan egybeömlő humanizmusnak mélyebb, egyetemesebb és egyénibb bibliaismeret után való vágyakozása. De ez a széplelkű elgondolás egymagában még nem értetné meg, miért volt a három reformátori nemzedéknek legfőbb gondja és önemésztő szenvedélye nemcsak a boldogabb Nyugaton, hanem Mohács Magyarországon is az Isten beszédének teljes és tiszta honi nyelvű tolmácsolásban népünk kezébe, ajkára, szívére helyezése. Ezt a szenvedélyt, amelynek lángjaiban korán kihamvadva tűnnek el szemünk előtt Sylvester, Méliusz, Félégyházi, s amely a célhoz nem jutás csüggesztő keserűségével holtáig nyugtalanítja Heltait, a tépett lelkű, fáradt öreget — ezt a szenvedélyt a maga igaz valójában csak akkor érthetjük meg, ha a Vizsolyi Biblia ércesen döngő előbeszédéből, ebből az igazi magyar „prologus galeatus”-ból figyelmesen meghallgatjuk nemcsak magának Károlynak, hanem *minden* reformátornak és reformátori bibliafordítónak egybehangzó meggyőződését: „Mivelhogy az mi természetünk megromlott, ha azért Isten más úton nem viszen minket az ő esméretire, soha ezen az úton, tudniillik az néma mestereknek (a „teremtett állatoknak”) tanítások által, az ő igaz esméretire nem juthatunk... Mivelhogy az emberek természet szerint feledékenyek és hajlandók minden hamisságra és idegen isteni tiszteletre, annakokáért nemcsak megjelentette Isten magát az ő szentséges szája által, hanem annak felette... akarta, hogy az ő maga felől és akaratja felől való bizonyágtétele írásba foglaltassék... Kétség nélkül jobb embernek az forrásból innya, hogynem az folyásból, és nem lehet az emberének olyan méltósága, mint az Istenének.”³ Nem pusztán valami humanista zo-

² *Huizinga I.*: Erasmus.² Basel, 1936. 133. l.

³ V. ö. *Kálvin* Inst. I. könyv, VI. l.: „Hoc igitur singulare donum est, ubi ad erudiendam ecclesiam non *mutis* duntaxat *magistris* Deus utitur, sed *os* quoque *sacrosanctum* reserat.” — Egyébként nemcsak innen bizonyos, hogy Károlyi a Kálvin írásait és teológiáját alaposan ismerte.

máncú „nagy és szép gondolat“, tehát az, hogy a Szentírás és általa Isten tulajdon beszéde „minden népnek az ő nyelvén“ szóljon, hanem egyszerűen *lét-ügy és üdvösség-ügy* az egyes ember, a Krisztus egyháza számára. Van-e ügy, amelyik jobban megérdemelné és több joggal megkívná, hogy emberéleteket rátegyenek és hogy a rátett emberéletek — Heltai szép-szomorú hasonlatával, — mint gyertyák, másoknak világoskodván, megemésztessenek önmaguk?

Károlyi Gáspárnak megadatott, hogy élete fogyatkozó gyertyája akkor lobbanjon utolsót, amikor már kész és kinyomtatott állapotban odahelyezhette magyar népe karjaiba a nemzedékek sóvárogta nagy művét: „magyar nyelven az egész Bibliát, melyet eleitől fogva sokan igyekeztek offerálni, de véghöz nem vihettek.“⁴ Közel három esztendeig dolgozott rajta, ő is több avatott munkatárs segítségével, akárcsak Luther vagy Heltai. Ma már, alapos és aprólékos vizsgálatok után, egészen tisztán látjuk, hogy az óriási szent munka véghezvitelére mind az eredeti nyelvek elégséges ismeretében, mind a korabeli legjobb és legmodernebb kritikai fordítások és exegetikai irodalom terén való becsületes tájékozottságban igenis rendelkezett Károlyi Gáspár akkora tudományos fegyverzettel, amilyennel az akkori, már közel két emberöltő óta „török égette, tatár hamvazta“ s a külföldi szellemi élettel egyre lassúbb ütemben kapcsolódható Magyarországon bárki is egyáltalán rendelkezhetett. Maga ismerte el legelsőül, hogy fordításának lehetnek „tévelygései“ s műve folytonos revíziójához már maga, tudatosan megadta az indítást és a programot.⁵ De *joga* őt bírálni s még hozzá élesen és szenvedélyesen bírálni csak annak lehetett, aki erre a munkára maga is nemcsak „nagy serénységben“ és „buzgóságos szeretetben“, hanem „nagy fáradtságban, testi töredelemben“, főként pedig időben, erőben és tudományban is legalább ugyanannyit fordított, amennyit Gönc hanyatló életerejű pásztora. Nincs helye ez ünnepi alkalommal régi keserű polémiák felújításának — de Károlyink emlékének annyiaval, éppen ma, mégis tartozunk, hogy megemlétsük: vajjon az a Káldi György, aki mint 33—34 éves frisserejű fiatalember, családi és pásztori gondoktól mentesen egy év és 165 nap alatt egymaga lefordítja⁶ a *latin* Vulgatából a teljes Szentírást (beleértve természetesen az apokryphusokat is, amelyeket egyébként Károlyi szintén lefordított) s ebből a nem egészen másfélesztendőből *öt* napot szán a János evangéliumra, *hármat* a János Jelenései tolmácsolására,⁷ — ez a Káldi György szerzett-e vajjon elegendő jogot

⁴ Károlyi „Az Olvasóknak“ a vizsolyi bibliában.

⁵ A hibás helyeket „az olvasók ugyan regestum [!] szerint jegyezzék meg, és engemet intsenek meg, hogy míg Isten ez testben tart, jobbithassam meg az mi fordításunkat, mindaddig, mígnem igen szép és jó leszén, etc.“ (Az Olvasóknak).

⁶ Annyit ugyan Káldi is megmond, hogy „egynéhány tudós és istenfélő atyafiaknak“ „tanácsával élt“. *Oktató Intés* (Szent Bibliája mellett. Bécs, 1626.). 44. l.

⁷ *Martin Aurél*: Káldi György emlékezete. Kath. Szemle, 1926. 584. skk. lapok.

az eredeti nyelvekből több munkatárs segítségével közel három évig dolgozó, megvénhedt és sokgondú Károlyi művének arra a megsemmisítő bírálatára, amelynek végső következtetését ezekben a szavakban vonta ki: „nem érdemli a Szent Biblia nevét, se nem méltó, hogy valaki olvassa“⁸

Három és fél század erre a bírálatra megadta a legcsattanósabb feleletet — igazán „sine ira et studio“. A legújabb és legpontosabb kimutatás szerint⁹ magát az 1908-as revízió át nem ment, tehát lényegében 1590-es szövegű teljes Károlyi-bibliát (nem számítva a kétséges kiadásokat) 350 év alatt máig éppen százszor adták ki, a revideálatlan újszövetséget pedig még külön hatvanötször. Ha ehhez hozzávesszük a lényegében szintén Károlyi-törzsről alapuló 1908-as revíziót a maga 29 teljes és 20 újszövetségi kiadásában, akkor csakugyan semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy a Károlyi-biblia századok óta maiglan a legelterjedtebb magyar könyv. A magyar nép és a magyar lélek — bizony a protestáns egyházi kereteken messze túl is — méltónak találta és találja a Szent Biblia nevére, sőt még az elolvasásra is. A *népszavazás* legkomolyabb, sőt legszen-
tebb formára döntött eddig Magyarországon a Károlyi- s a Káldi-biblia között, amely utóbbiból a 3-ik kiadás jelent meg abban az 1782-ik esztendőben, amikor Károlyiból a 31-ik s ezt az arányt azóta sem sikerült megjavítania.¹⁰

Azt ugyan Károlyiról semmiesetre sem lehet elmondani, amit Lutherről elismert még az egyik legélesebb, bár legkomolyabb és legbecsületesebb bírálója is, a pápától elszakadt, de egyébként meggyőződött katolikus theologus, Döllinger Ignác: hogy még azok a németek is, akik lelkük mélyéből utálják őt, Luthert, kénytelenek az ő szavaival beszélni és az ő gondolataival gondolkozni.¹¹ Károlyi a maga bibliájával nem lett a magyar nyelv és a magyar szellem Lutherévé. Ezt nemcsak a két ember közötti nagy alkati és méretbeli különbség tette lehetetlenné, hanem helyzetük különbsége is: Károlyi helyzetében, az akkori Magyarországon valószínűleg még egy Luther sem lett volna képes éppen a

⁸ *Oktató Intés* 43. l. — *Ballagi Mór*, aki 1864-ben más szempontú, de hasonlóan lesújtó bírálatban részesítette a Károlyi fordítását (A biblia c. kiadványában), később maga elismerte, hogy túlzott. L. *Pongrácz József*: A vizsolyi biblia újtestamentomi részének exegetikai értéke. Károlyi Emlékkönyv. Budapest, 1940. 111. l. — A Károlyi-bibliafordítás tudományos színvonalának megvilágításához l. a Pongrácz dolgozatán kívül a *Kállay Kálmánét* is ugyanott: A vizsolyi biblia ótestamentomi részének exegetikai értéke.

⁹ *Erdős Károly*: Károlyi Gáspár bibliafordításának törzskönyve. Károlyi Emlékkönyv, 58. l.

¹⁰ Holott az 1626-ban első kiadásban megjelent Káldi-bibliát a Károlyi-bibliának mindössze is csak *négy* bizonyos kiadása előzte meg 1590—1612 között. *Erdős* i. m. 43. l.

¹¹ *Waitz H.*: 400 Jahre deutsche Lutherbibel. Berlin, 1934. (Der Heliand-sorozat.) 10. l.

bibliafordítás terén akkora teljesítményre, amekkorát Németországban elérhetett. Mégis, próbálja valaki kivonni a mai magyar népi és művelt nyelvből, meg háromszáz esztendő magyar költészetének és prózájának szó-, kép-, fordulat- és gondolatkinéséből a megbizonyíthatóan Károlyi bibliájából eredő hatásokat: az eredmény olyan megszegényedés lesz, amelyért sem a Pázmány vitézkötéses barokk ragyogása, sem a Kazinczy esztéta nyugateurópaisága nem lehet kárpótlás.

De Károlyi, amikor az Igét akarta tolmácsolni nemzetének, egyedül az Igére figyelt: „*Keressétek először Istennek országát és az Ő igazságát; és ezek mind megadatnak néktek.*“ (Máté 6: 33.) Esze ágában sem volt neki a bibliafordításával nyelvet és irodalmat gazdagítani: ha tán gondolt is valami affélére, tudta nagyon jól, hogy az, Urunk imént idézett parancsa és ígérete értelmében, Istennek legfeljebb csak járulékos ajándéka, szent ráadása lehet azok számára, akik valóban engedelmes hűséggel keresik az Ő országát és az Ő igazságát. Károlyi semmi egyéb, csupán alázatos és tiszta igetolmács és igemagyarázó akart lenni magyar népe számára: evvel kívánta szolgálni hazájában és nemzete között Istennek országát és igazságát. Mondjuk el ma róla hálás szívvel, hogy ezt a célját a maga és környező világa emberi és történelmi adottságaihoz képest kiváló mértékben elérte. Elérte egyebek közt azzal, hogy Isten életadó beszédét nemcsak egyszerűen lefordította az ő magyar testvérei számára, hanem az adott lehetőségek között igen sikerülteknek mondható tárgyi és theologiai magyarázatokkal is ellátta. Ő, mint általában a reformátori bibliafordítók, még mentes volt attól a későbbi tiszteletreméltó ferdeségtől (hogy ne mondjam, babonaságtól), amely a litterális inspiráció hyperorthodox tanának a racionalista és individualista szabadságeszmével való egészen sajátságos kombinációjából állott elő: hogy nevezetesen a Szentírást protestáns alapon csak minden néven nevezendő tárgyi és theologiai magyarázat *nélkül* lehet és szabad a hívők kezébe adni, mert csak ez felel meg az igaz protestantizmus szellemének, az ellenkező már a „szabadkutatást“ megkötő antiprotestáns eljárás. Károlyi még tudta — de bibliafordító, javító és kiadó magyar utódai is tudták még csaknem kétszáz esztendeig —, hogy a bibliafordítónak, ha igazi theologus és igazi pásztor (már pedig e két vonás nélkül igazi bibliafordító sem lehet), elemi és lélekbenjáró kötelessége az Igére éhes és szomjas testvérlelkek számára a legszükségesebb tárgyi magyarázatokkal és theologiai megvilágításokkal is megkönnyíteni szent kielégülésüket. „Avagy ki az az ember közületek, aki, ha az ő fia kenyeret kér tőle, követ ad néki, és ha halat kér, vajjon kígyót ad-e néki?“ (Máté 7: 9—10.) A minden legkisebb tárgyi magyarázat és theologiai útmutatás nélkül a hívők és nemhívók, műveltek és műveletlenek kezébe válogatás nélkül odaadott szentírás-szöveg egyáltalában nem alapul reformátori elgondoláson és hagyományon — s ennek az ellenkezője, amit Luthernél s más nagy és kisebb reformátori bibliafordítóknál épúgy megtalálunk, mint Ká-

rolyinál, egyáltalában nem Róma-utánzás. Miközben aggodalmasan óvakodunk e téren vagy száz esztendeje Róma képzelt utánzásától, a megvilágosítatlan bibliaiszöveggel nagyon sok esetben a szektás rajongásnak teszünk kitűnő szolgálatot, amely aztán csakugyan követ ad kenyér, és kígyót hal helyett Isten félrevezetett gyermekei kezébe. Mihelyt nem egy magát csalatkozhatatlannak állító egyházi tekintély igényli a maga számára a bibliafordítás, magyarázás és értelmezés kizárólagos jogát, hanem egy mélyen felelősségérző theologusi és pásztori lélek a saját, Isten színe előtt vállalt felelősségére szolgál az Igével az ő atyjafiainak: a legszükségesebb jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátott Biblia nem gátlása, hanem emberileg szólva nagyon is útegyengetése a Szentlélek Isten titkos belső bizonyágtevésének, amely Károlyi szerint a mi „belső füleinket“ érdekli, miközben az Ige „külső füleinkre“ hat.¹²

Károlyink negyedfélszázados emlékének legszebb megörökítése, a reformátori bibliafordító legbeszédesebb emlékműve egy lehető legjobb mai magyarsággal szóló, lehető legolcsóbb kiadású és tömegforgalomba hozott *magyarázatos Biblia* volna az Evangélium magyar népe kezében.

*

Már ebből kiderül tehát, hogy jó bibliafordító csak az, aki jó theologus és jó pásztor. Gönc prédikátora mind a kettőnek jó volt. Mint theologus nemcsak kiváló tudományos képzettséggel, hanem — ami bizonyos tekintetben ennél is több — nagyszerű theologiai ösztönnel és érzékkel is rendelkezett: a hatvanas évek második felében a Tiszajobbparton is megjelenő szentháromságtagadást a maga igen óvatos és burkolt formájában is rögtön felismerte és Méliusszal hű fegyverbarátságban, de a Méliuszénál sokkal nagyobb éleslátással, higgadtsággal és tervszerűséggel, sikeresen küzdött ellene. „Hamis keresztyén és szektás szellem nem tudja a Szentírást becsületesen fordítani“ — úgymond Luther¹³ — akármennyi tudomány és gondos odaadás van is különben az illetőben. Károlyi egyebek közt azért is lett az Isten teljes és tiszta igéjének jó, hű és negyedfélszázadra kiható tolmácsa, mert a Bibliából annak beszédét hallotta ki, aki ott *valóban* szól: a teremtő, megváltó és megszentelő Szentháromság egy Istenét, akinek a XVI. század szentháromságtagadó és újrakeresztelő szektás rajongása a maga jóhízemű meggyőződése szerint ugyan csak más *nevet* akart adni, de *valójában* a *lényegét* akarta kicserélni egy bibliánkívüli félpogány-félzsidó istenfogalommal.

Amilyen határozott és tisztafejű theologus volt, ugyanolyan alkut nem ismerő, kemény pásztornak és egyházkormányzónak is bizonyult. Nemcsak a gönci s egy rövid ideig a tállyai gyülekezetet pásztorolta hűségesen és éber vigyázással, hanem egész hatalmas traktusában is — mely sokkal terjedelmesebb volt a mai

¹² A vizsolyi biblia előljáró beszédéből.

¹³ *Sendbrief vom Dolmetschen*. Die Hauptschriften. Berlin, é. n. 383. lap,

abaújinál —, az evangéliumi püspöknek csak a nevét nem viselve, de minden lényeges jogát és kötelességét gyakorolva, szent rendet tartott. A XVI. században egyedül az ő seniorságából ismerünk esetet, — de még később is jóformán példátlan — amikor a protestáns egyházi fegyelem interdictum alá vet egy egész községet,¹⁴ mert annak előljárói magukat és a népet megtorolatlan vérbűnnel szennyezték be. Akármennyi egyoldalú öszövetségi vonást és középkori reminiscenciát lássunk is ebben a kíméletlen fegyelmi intézkedésben: annyit el kell ismernünk, hogy akinek erre volt bátorsága, az nem volt „lágypásztor“, nem volt hajlandó a bűnnel tréfálni és nagyon komolyan vette Isten szent törvényét. A Szentírásnak ugyanilyen gyakorlati alkalmazása volt különben nála az is, amikor pályája kezdetén (a Két Könyvben) és végén (a Biblia előljáró beszédében) egyaránt kegyetlen öszinteséggel tört a nyilvánosság előtt pálcát a magyar főurak (a „fejedelmek“) fölött, a telhetetlenségük, a kegyetlenségük, a fősvénységük, a szellemi élet iránt való vétkes közönyük miatt — nem sokat törődve azzal, hogy neki magának és nagy vállalkozásának is főurak voltak a legfőbb pártfogói!¹⁵

*

A bibliafordítót a theologus és a pásztor sugalmazza, a theologusban és a pásztorban az eszmék, az elvek s az érvek kemény, rideg vértje mögött is halljuk az emberi szív dobogását. Károlyi Gáspár, mint magyar és külföldi reformátoraink legtöbbje, emberi jellemében és életformáiban megnyugtató, összhangos és rokonszenves vonásokat mutat. Jó családapa, aki békén hordozza sűrű megpróbáltatások keresztjeit; gondos gazda, aki a szerény lehetőségeket kihasználva, tervszerűen és lelkiismeretesen gyarapítja vagyonát, nyilván nemcsak a családja érdekében, hanem sokkal inkább azért, hogy életének alkonyára biztosíthasson magának valami olyanfélért, ami után Arany János sóvárgott szüntelen hiába: „egy kis független nyugalmat“, hogy a világi gondok nagyobb és brutálisabb részétől mentesülve, lehessen egypár nyugodt éve a bibliafordítás szent munkáját véghezvinni.

¹⁴ Ez a tarcali eset 1584-ben történt, de az interdictum joga és kötelessége már a Károlyi seniorsága alatt hozott 1566-i gönci kánonok közé be van iktatva. Kiss A.: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881. 445. l. Eredetijét lásd *D. Ember P.*: *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. 135. l.

¹⁵ Itt említem meg Magyar Református Egyháztörténetemnek Károlyival kapcsolatos két sajnálatos elnézését: Vizsoly akkori földesura nem csesdi Báthory István volt (mint régebben általánosan írták), hanem Rákóczy Zsigmond; az egyházalkotmánytörténeti részből pedig kimaradt a tarcali interdictum megemlézése. — Rákóczy Zsigmond akkori vizsolyi földesurasága már a Magyar Protestáns Egyháztört. Adattár 1927. (XI.) évi folyamában, a 29—32. lapokon közölt levelezésből kiderül, de az Országos Levéltárban őrzött abaújvármegyei dicalis conscriptiók okmányi hitelességgel is igazolják. (Dr. Szabó István orsz. levéltárnok szíves közlése.)

És a minden áldások atyja csakugyan úgy rendezte el az Ó szolgájának földi dolgait, hogy hatvankét esztendő folyamán (1558—1620 között) Gönc híres bortermő hegyei 1586-ban csurran-
tak meg a legbővebb terméstől, gabonából pedig a leggazdagabb
áldást az 1591. esztendő adta:¹⁶ a gönci plébános két legfőbb jöve-
delmi forrása akkor csörgedezett tehát a legdúsabban, amikor a
nagy munka indulásakor legnagyobb szüksége volt földi gondjai-
nak lényeges könnyebbedésére, meg amikor a nagy munka befe-
jeztével a jó és hív szolga lelke már bontakozni készült a fáradt
test kötelékei közül s gyötrelmes lett volna ennek a készülődésnek
is nagyobb anyagi gondok közt történnie! Szinte kitapintható
gyöngédséggel vezeti Isten életének végén Károlyit, az embert,
hogy akadálytalanul célhoz tudjon érni Károlyi, a bibliafordító.

Ez az ember pedig tökéletesen magyar ember volt és más
nem is tudott volna lenni. Szlávós Radics neve — amelyre roppant
érdekesen azok az unitáriusok tettek a nagyváradi dispután cé-
gért, akiknek a vezére két nagytehetségű asszimilált erdélyi szász
volt — a magyar föld és a magyar lélek hiánytalan áthaso-
nító erejére mutat az ő esetében is, mint annyi más alkotó
nagy magyarnál előtte és utána, Fráter Györgytől Petőfiig.
Egyetlen önálló irodalmi művét, a pályája elején írt s rész-
ben pásztori programjának is tekinthető Két Könyvet, magyar
nemzete sorsproblémájának szenteli, és ez a probléma annyira be-
tölti és kínozza hű magyar szívét, hogy fejtegetése közben az Ige
embere még az *Igén kívül is* — az antik zsidó és keresztyén gyö-
kerekkélt bíró középkori apokalyptikában — megpróbál világos-
ságot keresni az ítélet felé tántorgó nemzetélet ködborította út-
jára. A magyar népe jövőjéért, magyar testvérei földi boldogsá-
gáért és örök üdvösségéért való szorongása (ő, prófétai magyar
szíveknek mily gyakori kísértése ez és milyen bocsátandó bot-
lása!) még azt is el tudja egy pillanatra felejtetni vele, amire pe-
dig különben egész életét rátette: az Ige egyedülvalóságát és tö-
kéletesen elégséges és világos voltát az emberi sors sötét határ-
kérdéseivel szemben. Gyökeres és megvesztegethetetlen magyar-
sága ott lüktet bibliájának legnehézkesebb nyelvi fordulataiban
is; magyar önérzete, nemzetének megbecsülése pedig egy, a hu-
manizmus talaján nem ismeretlen, de éppen bibliafordítás elő-
beszédében szokatlan és talán *csak* Magyarországon elképzelhető
gondolatot sugall neki: a „fejedelmek“, úgymond, „nem hogy az
Bibliának magyar nyelvre való fordítására gondot viseltek volna...
de csak arra sem viseltek ez ideig gondot, hogy az magyar nem-
zetségnek sok szép és nagy dolgainak vagy eselekedetinek histó-
riáját megírátták volna, holott nincsen az világon oly nemzetség,
mely arra gondot nem viselne.“ A magyar reformátor, amikor
Bibliát fordít is, rangban mindjárt utána következő tennivaló-
nak jelöli meg irodalmi téren a nemzete történelmének művelését!

*

¹⁶ *Iványi Béla*: Gönc szabadalmas mezőváros története. Debrecen, 1926.
172. l.

A jó rotterdamiak városuk nagy szülöttének, Erasmusnak, már a halála után 21 évvel festett kőszobrot emeltek. Mikor aztán 1622-ben, a kálvinista prédikátorok heves tiltakozása közben felállították ércszobrát — századokon át az egyetlen szabadtéri szobrot egész Hollandiában! —, a kimustrált kőszobrot, mint takarékos és gyakorlati emberek, felhasználták egy kikötői töltés megerősítésére. A töltésbe betemetett kőszobor néhány esztendő múlva, egy nagy szárazság idején, meglepetésszerűen napvilágra jött.¹⁷

Károlyi Gáspár igazi szobra nem az, amelyik ott áll a gönci templom kerítésében. Ő, és vele minden reformátori bibliafordítónk, bele van építve művével a magyar lélek mélységeibe s emberi részről tán máig legnagyobb erőssége annak a gátnak, amely az Evangélium magyar egyházait és népét a világ keserű, szennyes és tajtékos tengervízének romboló betörésétől védi. Ne érzjük be azzal, hogy ma megszemlélhettük ezt a belénktemetett szobrot — ez önmagában csak lelki szárazság és terméketlenség jele volna! — használjuk ki az erejét a legvégsőkig: az igetolmácsolás és az igemagyarázat folytonos megújítása által, az önmaga revíziójára kész Károlyit a Szent Lélek Isten világosságában folyvást revidálva, legyünk és maradjunk, új sorsfordulóra érkezett árva magyarok, egyre igazabban és egyre teljesebben az Ige népe.

Révész Imre

¹⁷ *Huizinga*: i. m. 238—239. l.

A vizsolyi Biblia a magyar művelődésben

Ebben az esztendőben volt háromszázötvenedik évfordulója annak, hogy a teljes Biblia magyarnyelvű fordítása Vizsolyban, 1590 „Bódogasszony havának 10. napján“ megjelent.

A könyv teljes címe ez: „Szent Biblia azaz Istennek ó és új testamentumának próféták és apostolok által megíratott szent könyvei. Magyar nyelvre fordítottatott egészben és ujonnan, az Istennek Magyarországbán való Anyaszentegyházának épülésére. Luc. XVI. vers: 29. Vagyon Mózesek és prófétájok, hallgassák azokat. Visolban. Nyomtattatott Mantskovit Bálint által.“

A teljes magyar Biblia magukat megnevezni nem akaró több magyar főúr áldozatából és támogatásával készülhetett el, kik közül biztosan ismerjük Ecsedi Báthori István országbíró és Felsővadászi Rákóczi Zsigmondot, a későbbi erdélyi fejedelmet. Az előbbi a betűket és a papírt adományozta, az utóbbi Vizsolyban nyomdahelyiséget és raktárt adott, a templomhoz épített toldalékrészben, ahol a zavaros időkben elrejtve folyt a munka. A templom és a toldalék-épület ma is fennáll.

Mindenki tudja, hogy a vizsolyi Biblia Károlyi Gáspár gönci lelkipásztor és esperes fordítói munkája. Ő maga nem írta ki nevét a Biblia címlapjára. Előszavában számot ad róla, hogy közel három esztendeig nagy fáradsággal, testi töredelemmel, de buzgó-ságos szeretettel és nagy serénységgel folytatott fordítói munkálkodásában „egynémely jámbor, tudós atyafiak“ segítették. A szöveg nyelvi és stílusbeli változatai is elárulják ezt, különösen az ótestamentumi részben. A szakértők általában úgy vélik, hogy az Újszövetséget a maga egészében Károlyi fordította, az Ószövetség átültetésében pedig, többek közt, Thuri Mátyás és Czeglédi János lelkipásztortársai működtek közre. Ez alkalommal, eltekintve a vizsolyi Biblia szoros értelemben vett protestáns egyházi jelentőségétől s a rávonatkozó nyelvészeti és teológiai kritika értékeléseitől, szóljunk arról, hogy mit jelentett háromszázötven éven át ez a könyv a magyar szellem önmagát megismerő, kifejtő és kinyilvánító életére nézve?

Mindenekelőtt állapítsuk meg azt, hogy a Károlyi Gáspár által magyar nyelvre fordított teljes Szentírás, mely először Vizsolyban jelent meg, elterjedésénél és olvasottságánál fogva vitathatatlanul a legelső helyen áll a magyar könyv történetében. Ez a fordítás, a maga teljes egészében, vagyis ó- és újszövetségi részében és változatlan szövegében kereken száz kiadást ért meg a mai napig. Külön az újszövetségi rész hatvanöt kiadásban jelent meg. A Károlyi-fordítás revideált alakja az egész Bibliára kiterjedően huszonkilenceszer, az újszövetségi részre kiterjedően húszszor került kiadásra. Így tehát ez a könyv kétszázötvennégy ki-

adásban lett a magyarság közkincsévé. Ezenfelül egyes részeiből hetvenkilenc kiadást ismerünk, összesen e szerint közel háromezret s tegyük hozzá, hogy még mindig bukkannak fel eddig ismeretlen kiadásokból való régi példányok is. Sajnos, egyes régebbi kiadások példányszámát ma már nem tudjuk megállapítani, de a könyv elterjedtségét ékesen bizonyítja legjelentősebb kiadójának, a Brit és Külföldi Bibliatársulatnak adatközlése, mely szerint 1832/35-ben, 1869-ben és 1873-tól máig ez a társulat 1.627.172 példányt nyomtatott a Károlyi Bibliából.

- Ezek az adatok már magukban is mutatják, hogy ennek a könyvnek semmi máséval össze nem mérhető, rendkívüli hatással kellett lennie a magyar gondolkozásra, szívre és jellemre, hogy a magyar szellemnek nem volt nála mélyrehatóbb formálója és nevelője egész irodalmában. És így elmondhatjuk, hogy a vizsolyi Biblia nemcsak a legelterjedtebb és legolvasottabb, hanem a legmagyarabb magyar könyv is, mely nemzetünk történetének, irodalmának és társadalmi életének egyaránt nevezetes alakító tényezőjévé vált s hatásait messze túlsugározta a felekezeti korlátokon.

Nincs egyetlen magyar könyv sem, a legszebb és legkitűnőbb eposzt, regényt, drámát vagy tanulmányt tekintve is, amely a Bibliához hasonlítható erővel tudná olvasóját belekapcsolni a magyar történelem és sors egységes, eleven láncolatába, mert egyik sem teremthet olyan közösséget olvasóinak sokszázéves tábora között, mint ez. Megrendítő dolog ráébredni arra, hogy ugyan ezen szent történetek és mondatok fölé hajolt országmentő és építő gondoktól gyötört, fáradt fejével Bethlen Gábor fejedelem s ugyan ezen magyar igéből merített világosságot, erőt, vigasztalást, mint a manák gondjaitól szorongatott kicsi ember. Talán száz és ezer beteg, árva, nélkülöző, remegő lélek: hitvesek, anyák, gyermekek suttogják maguk elé ugyanazokat a biztató és felemelő evangéliumi szavakat az éjszaka sötétségébe, melyeket az ő ajkai ejtettek ki egykor, nehéz óráiban.

Lehet-e meghatóbb és ösztönzőbb érzés, mint az, ha átélem a csodálatos tényt: mikor Bibliámhoz ülök, öreg Rákóczy Györggyel, Lorántffy Zsuzsánnával, Árva Bethlen Katával ülök egy társaságba és egy közösségbe? Az, ami őket hőssé edzette, mártírrá avatta, ugyanaz a magyar Ige volt az ő legnagyobb kincsük, a Lélek beszéde, az enyém is, egy örökségen osztozom velük s a láthatatlan olvasótáborban együtt lélekezünk. Mint egy aranyvetélő, szó egybe az Isten magyar beszéde századok hitvallóival, nagy építőivel, tanítóival, gondviselőivel, szenvedőivel s névtelen milliókkal, akik mind ebből a könyvből, a Könyvek Könyvéből tanulták meg életük titkát: „nem azé, aki fut és aki akarja, hanem a könyörülő Istené“ s azért „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?“

A vizsolyi Biblia a leghatásosabb magyar történelmi tankönyv, mert belőle olvasták ki nemzetük és a maguk bűneit, hivatását, megkegyelmeztetését, elkötelezését azok, akik az utánuk jö-

vők vezérei, mesterei, példái lettek mind a mai napig. Történelmi jelentősége tehát a magyar szellem életében az, hogy folytonos-ságot, egységet, közösséget teremtett, munkált és tart fenn nemzedékről-nemzedékre azok között a magyarok között, akik nagy és kicsiny körben, vezéri vagy közkatonai helyeken evangéliumi lélekkel töltik be hivatásukat.

A Károlyi bibliafordításának azonban a legmélyebb és legmaradandóbb hatása a magyar nép azon részének lelkére és életére volt és van, amelyik protestáns voltánál fogva összeforrott vele, s mivel ez a népi réteg az egész magyar nemzet testében és sorsában mindig igen nagy jelentőséggel bírt, a Károlyi Biblia szerepe a magyar szellem életében éppen ezáltal vált hatalmas tényezővé. Még közelebről azt kell mondanunk, hogy a Károlyi fordításának első, eredeti alakja, a vizsolyi Biblia az, amelyik ennek a magyar népnek legnagyobb kincse, leghathatósabb lelki nevelője lett. Mert a nép a régi, első szöveghez ragaszkodik, azt szereti, abban látja Isten magyar igéjét. A revidéált szöveg távolabb áll tőle és minél inkább próbálja megközelíteni a fordító a mai nyelvet, annál kevesebbet tud mondani a nép számára. Ez érthető, hiszen a magyar Biblia legfontosabb, legszebb részletei, a feledhetetlen igék, különösen a régebbi időkben, nem annyira olvasás útján kerültek a nép tudatába, mint inkább az igehirdetők szájából, az iskolamesterek tanításából és a kegyes öregek emlékezetéből. Ezeknek a részleteknek pedig a vizsolyi Biblia nyelve, kifejezései, szóképei adtak testet, az idézetek, hivatkozások, mondások onnan valók voltak, a magyarázat és az intellem ahhoz fűződött. Így, úgyszólván szájról-szájra adva hatotta át az eredeti Károlyi-fordítás szövege a nép lelkét. gondolatvilágát s ez a néplélek híven őrizte meg a nyelvi kifejezéseket s a gondolati tartalom hitele nála elválaszthatatlanná lett a régi nyelvtől. Népünk rendületlenül vallja, hogy csak a régi, Károlyi Gáspár által fordított magyar Biblia az Isten beszéde, ebből kell alapigéjét felvennie a prédikátornak s csak az ebből idézett mondásoknak, tanácsoknak és intelmeknek van tekintélye és hatalma.

A vizsolyi Biblia példányai ma már ritkák és valószínűleg annakidején sem jutottak el a legszélesebb népi rétegekig. A Károlyi-fordítás először az I. Rákóczi György fejedelem által nyomtatott váradi Biblia formájában terjedt el szélesebb körökben, ez a hatalmas kötet feküdt a templomok szószékein és a családok asztalain s még ma is igen sok helyen használják. A nép tehát ezt a külső formájában is tekintélyes, öreg Bibliát érzi Isten szavának s ebből szereti hallani az ódon zamatú idézeteket, Károlyi nyelvében. Erről a mintáról ítélve, általában csak a nagyalakú, vastag, méltóságos formájú példányokat becsüli s otthonában is ezeket óhajtja látni a tiszta szoba valamelyik védett vagy kiemelkedő helyén. Hogy a szent könyv mennyire életének középpontjában áll, ezt a nép azzal mutatja meg, hogy az öreg Biblia elején levő tiszta lapra jegyzi fel a családapa esküvőjének napját, a maga és felesége nevét, gyermekeinek születését, a haláleseteket és álta-

lában minden, a család életében nevezetes esemény dátumát, mintegy Isten szárnyai alá helyezve magát és szeretteit.

A nép életének megfigyelői megállapították, hogy a falusi ember inkább ismeri, olvassa, idézi az Ótestamentumot, mint az újat. Ennek oka a választott népéhez hasonlatos megpróbáltatások emlékezte, a pátriárkális életkörülmények egyezése s a magyar gondolkodás és jellem sok alapvonásának találkozása az ótestamentumi életfelfogással. Különösen a Zsoltárok és a Példabeszédek könyvét tudja és használja a nép, mert ezekben az élet minden változására találó bölcs és vigasztaló idézeteket lel. Népi közmondásaink egész serege innen való és nagyon sok esetben már elhomályosult az a tudat, hogy eredetileg a Károlyi Bibliából valók. Eppen ezért változnak, bővülnek, átértelmezést is kapnak. Ez a tény azonban nemhogy kisebbítené, sőt még csak inkább fölfokozza szemünkben a vizsolyi Biblia népszellem-nevelő jelentőségét, mert éppen azt mutatja, hogy mennyire vérévé, sajátjává lett népünknek ez a bibliai gondolatkinés és kifejezéstár. Közismert tény az is, hogy a nép körében igen kedveltek és elterjedtek a bibliai, elsősorban az ótestamentumi személynevek, Mózes, Áron, Ábrahám, Ábel, Énok, Dávid, Dániel, Izsák stb. A Székelyföldön a faluk, határrészek, házak, kutak, hegyek, völgyek nagy száma kapta elnevezését az Ótestamentum világából, úgyhogy a nép benne lélezkedik és mozog a bibliai élet légkörében.

Az Újszövetségből a Jézus élete és példázatai szövődtek bele a nép gondolat- és érzésvilágába. Az apostoli iratok azonban kevésbé, kivéve Pál apostol küzdelmeinek egyes mozzanatait s néhány tömör, mélyértelmű igéjét, melyeknek jórésze azonban szintén ótestamentumi eredetű.

Azt nem mondhatjuk, hogy népünk rendszeres bibliaolvasó, inkább csak az öregje gyakorolja s főleg télen, vagy nagy ünnepek előtt. Alkalmilag szeretik „felütni“ a Szent könyvet s különös jelentőséget, jóserőt tulajdonítanak az ilyenkor éppen szemükbe ötlő igének. A nagy háborúban azonban hatalmasan fellendült a bibliaolvasás, főleg a hadbavonultak között s igen sokan „golyófogónak“ is viselték a mellzsebükben.

De az igazi, életalakító hatást nem is a rendszeres olvasás mértéke jelzi a népnél, sokkal inkább láthatjuk ezt abban, ahogy családi ünnepein, beszélgetés közben, látogatóban, gyermekei között idézgeti, ahogy bibliai öregjeit hallgatja, ahogy még kedélyeskedés céljából is él vele, talalós kérdéseket téve fel belőle, sőt néha hamis alkalmazással Krisztus, vagy bibliai személyek szájába ad olyan mondásokat, melyeknek súlyt kíván tulajdonítani.

Mindezek azt mutatják, hogy a Biblia, Károlyi Gáspár fordításán keresztül a népi lélek és művelődés minden mást felülmúló, hatalmas munkájává lett a századok folyamán és ennek főképpen jellemalakító, erkölcsi gyümölcsei azok, amelyek az egész nemzet életére áldásosan áradtak ki.

A művelődés döntő tényezője a nyelv. Érdekes és több tu-

dósnak által vizsgált kérdés, hogy vajjon a Károlyi Biblia nyelve mennyiben volt kifejezője az akkori népnyelvnek, illetve, hogy arra milyen alakító hatást gyakorolt? Megállapítható, hogy Károlyi nem volt valami eredeti, a maga találékonyságából újat hozó, nyelvgazdagító tehetség. Más kortársai is éltek ugyanazzal a nyelvvvel, ugyanazokkal a kifejezésekkel és fordulatokkal. Egyben azonban a vizsolyi Biblia, terjedelménél fogva, páratlan: az akkoráig kialakult magyar nyelv szókincsének leggazdagabb, legteljesebb tárháza, tehát a magyar népi nyelv ősforrásából a legkimerítőbb mértékben ez a könyv hozta felszínre és használta a magyar szellem kifejező erejét és készségét. Amikor ezt művelte, egyúttal a népi gondolkodás és nyelv hatalmas továbbfejlesztője is lett, mert tudatosá tette mindazt az alvó képességet, rejlő kincset, amely ott szunnyadt a népben s a mindennapi életben csak töredékeiben jutott kifejezésre. Először a vizsolyi Biblia 2412 lapnyi rengetegében járva csodálkozhatott rá önmaga lelki és kifejezésbeli gazdagságára, felujjongva, a magyar szellem. És csak ezáltal indulhatott el az irtás, gondozás, nemesítés, rendezés, válogatás, gyarapítás hosszú, izgalmas útjára, melyen a magyar irodalmi nyelv kibontakozott és virágbaborult. Nyelvünk egyik kiváló tudósa mondja: „A szókincs és a szóláskincs terén a vizsolyi Bibliának volt a legnagyobb és legáltalánosabb hatása az irodalmi nyelv kialakulására...” és „az irodalmi nyelvre nézve egyetlen más forrásnak sem volt ekkora színező és hatástkeltő szerepe.“

A XVI. és XVII. század magyar költészete, nemcsak a valóságos, hanem a világi versekben is, élénken tükrözi a vizsolyi Biblia hatását. Szenci Molnár Albert a zsoltárok verses formákba való átköltése közben tartalomában is, kifejezésekben is ragaszkodott és alkalmazkodott „az istenes vénember“, Károlyi szövegéhez. Csokonai, aki már nem bibliás szellemű kor gyermeke s egész gondolatvilága át van itatva a felvilágosodás észigazságaival, költői kifejezéseiben és képeiben sűrűn fordul a Károlyi Biblia kincsestárához és általában bizonyosságot tesz a szent könyv nagyon alapos ismeretéről.

Köztudomású azonban, hogy a Károlyi-féle bibliai szöveg Arany János költészetén át sugárzott bele irodalmunkba a legjellegzetesebb módon és a legtermékenyítőbb hatással.

Arany János, mint legnagyobb költőnk és nyelvművészeink egyike a Bibliát is költői, művészi szempontból használta alkotásaiban. Tudjuk ugyan, hogy gyermekkorában bibliás szülőinek nevelése feledhetetlen lelki hatásokat gyakorolt reá és az Ige, tartalmában is, életének nagy kincse, vigasztalása volt. Költészetének mélyén gyakran megérezzük ezt az alapvető lelki meghatározottságot. Azonban mégis tudnunk kell, hogy mint költőnek, a Biblia elsősorban és mindenekfelett stílus neki, művészi anyag és szerszám, mellyel céltudatosan és szabadon él alkotásaiban. Ezt mutatja az a körülmény, hogy ő a Bibliát főképpen a népre való hatásában szemléli s ezért azokban a költeményeiben használ bibliás nyelvet, neveket, szóképeket és mondásokat,

amelyek népies tartalmúak. Ezzel Arany művészileg is a legszebb bizonyosságot tesz a magyar néplélek és a Károlyi-Biblia mélységese összeforrásáról.

Két más kiváló költőnkél, Tompánál és Szabolicskánál, mivel ők lelkipásztorok voltak — a nyelv mellett az idézetek és a költemények hangulata is természetesen tükrözik a Biblia hatását. A prófétai tűz és zamat megkapóan árad Vargha Gyula sok verséből. A magyar regényírás nagyjai közül Jókai sok szép műve (Egy az Isten, Az elátkozott család stb.) van telítve bibliai vonatkozással, mégpedig a romantikus szemlélet színeibe, ragyogásába öltöztetve; a lélekbűvár mélyretekintő szeme már az Írás lelketátható és sodró hatalmát ábrázolja Kemény Zsigmond művében, a Rajongók-ban, míg Baksay Sándor elbeszéléseiben a bibliai népelet tárul elénk idillikus és tragikus képekben. (Pusztai találkozás, A nagymama karácsonya, Patakbanya.) Nyelvi és tartalmi szempontból egyaránt mély és gazdag bibliai hatás tükröződik Ady Endre költészetéből, aki a maga sajátos, expressziós módján, főleg a Károlyi-féle ótestamentumi szövegből merített formákat legmélyebb lelki élményeinek költői kifejezésére. Tudvalevő, hogy Adynak milyen elhatározó és döntő szerepe volt az utána jövő új és legújabb költőinkre s világosan kitűnik az is, hogy ebben a hatásban a bibliai patina és zamat is érvényesül.

Így bontakozik ki előttünk a vizsolyi Bibliának irodalmunkat s ezzel a magyar művelődést átható és formáló jelentősége, háromszázötven esztendő szakadatlan láncolatán keresztül, nemzetünk sorsváltásainak sötét és fényes fordulói egyaránt.

A magyar protestáns egyházak hálaadásához ezen a nagy évfordulón méltán társul a magyar művelődés minden munkásának kegyeletos elismerése is s ezért tartottuk helyénvalónak, hogy az Országos Protestáns Napok előestéjén felidézzük „az istenes vénember“ alázatos és fáradhatatlan munkájának, a vizsolyi Bibliának emlékezetét, minden magyarok számára.

Makkai Sándor

Luther szerszáma

Nem hirtelen jött ötletből kapott a nyelvhez.

*Előbb rászakadt csillagok haragja.
Szent búsulása élő Istenének,
Ki nincs viaszból gyúrva, se fából faragva.
Igaz Bíró.*

*A Bírája!
Ó gyújtott tüzet alája.
Nézd, hogy riadoz remegve:
Elébe állni nem mer — s nem futhat Előle!
Egyre vadabbul vájja
Vétkeinek kínja, tudott bűne töre.
Ifjúság, szépség, láz, tudomány, munka —
Csekély, hogy tövisét tövestül kirántsa.
Társtalan a forgatagban, idegen ül otthon.
Rémülete evesedik,
Az sem tud irt, ez sem segít, —
Nincs e világnak, nincs egy ép tanácsa!*

*Több kell: áldozat, teljesen elégő.
Drága az üdvösség, gyűrődni kell érte:
Görnyesszen böjt, alázat nyomjon térdre,
Tunyuló testre csapdosszon ostor ...
Tett kell!
Mennyszágnnyitó, világhagyó lemondás. —
Ez is megcsalja. A kolostor.*

*S még nő az árnyék és az átok.
Már a pokol torka tátog,
Asít reá éhes fogakkal, —
Reményvesztettség, kétségbeesés.
Mennyi elég hát, ha ez is kevés?!
Nekünk mi szent, jó — Előtte csuparossz.
Az ember anyja méhétől gonosz,
És irgalmatlanul halálíg az, —
Hogyan lehet még patyolat-igaz?!
Új teremtésre kicsoda erős?
Aki kárhoztat, az a felelős!
Miért élni? Soha nem születni!
Egyedül az lett volna jó. — —*

*Csodát lát mégis a villámvert hajó.
Egy Kéz nyúl érte le.
A villámot vető,
A fenyegető,*

*Leccapódó, sebosztó, hullámba-temető! ...
Ki győzné neveit?
Ugyanaz a Kéz:
Ől és — megelevenít!*

*Óh hinni, hinni, hinni a csodát,
Belefogózni kábult értelemmel,
Mert értés, szív s erő felett való:
A Nagyharagú békül kegyelemmel,
Magaszántából megbocsát!
Óh hinni, hinni, hogy rontva gyógyít;
Sírba visz, de visszahozza
A göröngyházak pór lakóit.
Hinni a Kereszt két beszédét:
Emberi terv — s isteni szándék,
Ítélettartás — és ajándék,
Elvetemültség, szörnyű gazság, —
De feltámadás is, menekülés is,
Leszakadt s visszaszállt igazság!*

*Nem tenni!
Hinni!!
Nála is mit ért akarat, elszánás,
Vakon felcsúszni száz garádicsom?
Isten kivert kezéből minden fegyvert, —
S most nyílt meg neki a Paradicsom.
Egész világ is megtudja, higgye, lássa:
Sár minden tette, gyöngye, szemforgatása;
Csak egy Tett van, megváltó, égígérő, —
A Krisztus Fája,
Mentő Gerenda,
Mit maga Isten ácsolt ...*

*És akkor, —
Akkor kapta fel Luther a kalapácsot!*

Solt László

A francia összeomlás

Az egész világ bámulattal látta, hogy rövid pár hét alatt, Hitler csapatai mint foglalják el Franciaország kétharmadát, miként kerülnek fogságba az egykor győztes francia nemzet fiai, miként homályosul el a régi dicsőség, s miként hiúsulnak meg azok a remények, melyeket a francia nemzet a Maginot-vonalhoz kötött. A jelenleg élő franciák oly vereséget szenvedtek és éltek át, amilyenben évszázadokon keresztül a nemzetnek nem volt része. Milyen hatással volt ez összeomlás a francia önérzetre, arról aránylag keveset tudunk. Az értesítések szűk szavúak, de amit egyes francia politikusok, a Mandelek és Leon Blumok gazdálkodásáról elmondanak, abból is kicsendül az elkésérült fájdalom, hogy hazájuk ilyen vezetés alá került. Érzik, hogy a nemzetet talpra állítani, a gyökeres orvoslást megejteni, csakis a nemzeti lélek felébresztése és új irányokba terelése révén lehet. A vereség okai mélyen lenyúlnak a nemzeti élet gyökeréig, az orvoslás tehát kell hogy ott kezdődjék. Franciaország eddig és pedig közel 150 év óta a mult által reáahagyott erkölcsi tőkéből és gazdasági hatalomból élt. Elég sokáig tartott, míg ezt fölélte. A vezető politikusok a kezükbe jutott hatalom erejét, rendszerint saját céljaikra használták föl és így aláásták lassankint a nemzeti lét alapjait. Keveset gondoltak a jövővel, hiszen minden figyelmüket a jelen kötötte le. Így jutottak el odáig, hogy a francia kommunisták, nyíltan hirdették azt, ami egykor gyalázatot és hazaárulást jelentett, dicsőítették a szovjetet, bizonyára nem ingyen és így megtagadták a magántulajdont is, mely a művelt társadalmak fejlődésének alapja.

Franciaország demokráciát akart, demokratikus erények és felelősségérzet nélkül. Pedig már Montesquieu mondotta, hogy a demokratikus kormányzat a legnehezebbek egyike, mert nem csak a kormányzóban, hanem a kormányzottakban is élni kell a puritán erkölcsöknek. Az aranyborjú imádata tehát, mely Franciaországban uralkodó lett, kellett hogy előbb-utóbb csődbe kergesse a nagy nemzetet. A vezetők azonban ezzel keveset törődtek. Így jutott el Franciaország a panamák hosszú sorozatához, az Ártónok, Hertek, Blumok és Mandelek uralmához és nem volt erő, mely a lefelé sikló nemzetet visszatarthatta volna a bukástól. A most feltámadó belátás, a bukás harcosainak megsemmisülése, a nagy nemzeti szerencsétlenség végre új és reméljük erélyes visszahatást idézett föl. Pétain és társai, a belső megújulás szükségét hirdetik és reámutatnak arra, micsoda balfogás volt Maginot-vonalakat építeni a külső ellenséggel szemben, viszont engedni azt, hogy a nemzeti erő forrásait, bűnös politika támogatásával kiszárítsák, gyökereit pedig elrothasszák, ezt tovább úzni, ha a franciák élni akarnak, nem lehet. Az illetékes helyről származó nyilatkozatok az orvoslást attól várják, ha a gazdasági politika is

megváltozik, ha Franciaország az erőnek, hazafiasságnak, egyszerűségnek és vallásosságnak régi forrásához, a földműveléshez, a faluhoz tér vissza. Ha Páris és a nagyvárosok csábító, de bűnös élvezetek helyébe, újból az egyszerű, nyugodt, de értékes gyümölcsöket nyújtó családi élet ideálját állítják vissza.

Hosszú évsorok, sőt évszázadokon keresztül az ellenkező járt. Vauban a győztes hadvezér, aki mélyebben látott a nemzeti élet föltételeibe mint kortársai, kegyvesztett lett és írásait a király parancsára elégették, mert arra mert utalni, hogy a politikának föl kell karolni az alsó rétegeket, főleg pedig a falusi népeket. Ez persze ellenkezésben volt azzal a politikával, mi csak a városok emelkedését tartotta szem előtt és ennek szolgálatába igyekezett állítani a föld gyümölcseit és művelőinek népét is. Jellemző ebben a tekintetben és mutatja, milyen eszközök felhasználására voltak hajlandók; az az 1668-ban kibocsátott rendelet, mely szerint a városi szülők köteleztettek gyermekeiket büntetés terhe mellett a csipkeverő üzemekbe küldeni, minek eredménye lett a gyermekek fokozódó halandósága, amivel szemben számuknak csökkenése állt. A falusi népre nagy vonzó erővel bírt az ipar felvirágozása révén bővebben csorgó jövedelem. Tudnunk kell azonban azt, hogy a nagyvárosok szinte világszerte, a vidék feleslegéből élnek. Bevándorlás nélkül legtöbbjük az elsorvadásnak volna kitéve. Foglalkoztam ezzel a kérdéssel, egyik a Magyar Tudományos Akadémiában tartott előadásomban, és sajnálattal kellett reámutatnom, milyen rossz ebben a tekintetben a helyzet Magyarországon. A nagyvárosokban kevés család bírja magát hosszabb időn át fenntartani. De lényeges a különbség a lelki élet alakulása tekintetében is. A városi tömegek, a napi sajtó tanításainak és az egyéni önzés súlyának hatása alatt, hajlandók saját akarataikat fogadni el, tetteik egyedül jogosult irányítójául. A munkaadók által fizetett bérek függővé teszik ugyan a munkásokat a gyárak uraitól, de ezeket a rétegeket más kapcsok rendszeren nem kötik össze. Sőt ellenkezőleg, habár egymásra vannak utalva, a legtöbbször mégis ellenséges táborokba sorakoznak. Ellenben az erdőn és mezőn élő és munkálkodó milliók, napról-napra érzik erőik elégtelenségét, egy fensőbb hatalom irányítását, melynek mindnyájan alá vannak vetve. Így szemben a városi tömegek szabadgondolkodó és istentagadó életfelfogásával, kénytelenek akarva, nem akarva tért engedni azoknak az érzéseknek és sejtelmeknek, melyek saját kicsinységük érzetével töltik el őket. Ezért születnek a forradalmak rendszeren a nagyvárosokban, habár a szűkös viszonyok közt élő falusi népnek nem egyszer több oka volna a lázongó elégedetlenségre. Mi sem bizonyítja ezt élesebben és meggyőzőbben Franciaország történeténél.

Az utolsó 150 év forradalmi kivétel nélkül Párizsban törték ki, tehát abban a városban, amelyet császárok és köztársasági elnökök igyekeztek kegyükkel elhalmozni, gazdagabbá, szebbé és kellemesebbé tenni. Megelégedetté, békés irányzatúvá tenni azonban mégsem sikerült. Nem tudták beleoltani a városok lakóiba

a krisztusi szeretet megnyugtató érzését, a méltányosság szellemét és azt, hogy mindezeket sem a gazdagság, sem az elbizakodó góg, sem az irigység megadni nem bírja.

A most fölébredő visszahatás ennek fölismeréséből származik. Ezért keres új irányokat és igyekszik új medret ásni a haladásnak. A nagy forradalom, melyet állítólag a föld népének érdekében indítottak meg, a valóságban ez ellen irányult. A jobbágy-ságot ugyan megszüntették, a nemességet birtokaitól megfosztották, kiűzték, vagy vérpadra hurcolták, de igyekeztek a nép szívéből kiölni a vallásosságot is. Sikerült annyit elérniök, hogy a szabadkőmíves páholyok és szabadgondolkozók egyesületei, habár mindent összevéve, még mindig törpe kisebbség maradtak, hosszú időn keresztül kezükben tartották a kormányt, és vitték a nemzetet a nagy katasztrófa felé! Ez állítás igazolására hivatkozom a régiebb népszámlálások adataira, azokra, amelyekben még fel volt tüntetve az, ki milyen vallásúnak vallotta be magát. A szabadgondolkodók száma alig haladta meg a fél milliót, velük szemben a keresztyénség milliói sorakoztak fel, de ez utóbbiak, habár nagy többségben voltak is, kellő szervezés és harcerakészség hiányában, nem tudták visszaszerezni az elveszített hatalmat.

A másik nagy vívmány, melyet a szabadság nevében aján-dékoztak, az egykori jobbágyoknak a földdel való korlátlan rendelkezés volt. Meglehet, hogy ettől a rendszabálytól, éppúgy mint ez nálunk történt, a földművelésnek nagyarányú fellendülését, tehát a földműves osztály felvirágozását várták. A kísérlet azonban balul ütött ki. A nagybirtokok ugyan megszüntek, de ezek helyébe, az elaprózás révén, oly kisbirtokok léptek, amelyek hozzá-déka sokszor nem elég arra, hogy abból egy család megélhessen. Hiába takarékos a francia paraszt, hiába igyekszik az egyke ré-vén birtokát összetartani, az elporlódás úgy látszik, föl nem tar-tóztatható. A kezünk közt levő adatok szerint ugyanis 1892-ben 5,702.752 gazdasági üzemből 2,235.405, azaz 39,2%, tehát majdnem a fele, legföljebb 1 hektár nagyságú, azaz életképtelen, továbbá hogy 2,617.558 parasztnak csakis 1-től 10 hektárig terjedő birtoka volt. Ez a 4,852.963 kisgazdaság, azaz az összes gazdagságok 85%-a, 12,572.000 hektárt, azaz 25%-át foglalja le a gazdálkodásra alkal-mas területnek.

Igazolják ezek a számok azt is, amit több hitelt érdemlő és ki-váló történetíró is bizonyít, pl. Sybel, hogy a nagy forradalom révén aránylag kevés új föld jutott a parasztságnak és 150 év alatt azt sem igen tudta szaporítani.*

A forradalom idejében elterjesztett felfogás szerint a *har-madik rend*, a szabad és jobb jövőt ígérő fejlődés érdekében rob-bantotta szét a feudalizmus bilincseit. Hatalomra jutva szabad-ságot és egyenlőséget ígért. Ezzel szemben *Burke*, a francia for-radalomról írt elmélkedéseiben arra mutatott rá, hogy ezen szép jelszavak leple alatt milyen szerepet játszott a kapzsi üzérkedés

* Burke, Hévey.

és azoknak az elemeknek mesterkedése, akik az ingó tőke, a pénz szolgálatában állva, a szabadságot csak magukra nézve voltak hajlandók elismerni, az egyenlőségről pedig nem is beszéltek. *Burke* attól félt, hogy ezek az elemek nagyon is erőre kapnak, meghamisítják a becsületes törekvéseket és így meggátolják a szebb jövőt ígérő fejlődést. Igaza lett. A parasztság a volt jobbágyok, az adók, különböző közszolgáltatások a városi érdekek fölkarolása az egymásután következő háborúk vér által követelt véráldozatok révén, melyekhez a belső zavarok által előidézett fejtelenség járult, igen súlyos új terheket volt kénytelen vállalni. *Taine* a jelenkori Franciaország alakulásáról írt nagy művében részletesen rajzolja ezeket a szenvedéseket s a föld népének szomorú sorsát.

Tehát csak természetes, ha ilyen viszonyok között a francia földművelés nem tudott oda fejlődni, ahova kellett volna. A dolgok természetes menete szerint, a fölszaporodott ingótőkének meg kellett volna termékenyíteni és intenzívebbé, jövedelmezőbbé tenni a mezőgazdaságot. A francia politikusok korlátolt fölfogásának köszönhető az ország, hogy a mesterségesen táplált, revánspolitikai követelményeként, a megtakarított tőkék millióit kölcsönképpen Oroszországnak juttatta, nem pedig saját mezőgazdaságának emelésére fordította. Ez természetesen nem állott sem a fegyvergyárak részvényeseinek, sem pedig a megfizetett napisajtónak érdekében. Ezzel magyarázható, ha nemzeti érdekek helyett oly politikát követtek, mely ezekkel mereven ellentétben állott. E helyett azonban éppen az ellenkező történt. Emelkedés helyett ennek ellenkezője következett be. *Caziot*, aki a nagy francia földhitelintézet egyik vezetője volt, milliárdokra teszi azt az értékesökkenést, amit ő, mint a földhitelt nyújtó intézet vezetője, kénytelen volt szomorúan konstatálni. Kifejezésre jut ez a termelésre vonatkozó adatokban is, melyek azt mutatják, hogy a franciák nem csak Hitler csapataival, hanem a német gazdákkal szemben is elvesztették a csatát. 1910—14. között 3.79 millió hektár, 1927-ben 4.71 millió hektár, 1932-ben 5.38 millió hektár és 1933-ban 5.58 millió hektár volt a meg nem művelt terület. E mellett, míg Németországban, az óvatos és körültekintő mezőgazdasági politika mellett, a termések eredménye igen szép fejlődést mutat, a franciáknál ennek éppen ellentétét látjuk. Ugyanis egy hektáron 1936-ban

	Franciaországban	Németországban
Búza	13.3	20.5
Árpa	13.5	20.5
Zab	12.8	19.7
Rozs	10.6	16.1
Tengeri	15.5	26.7
Burgonya	107.0	162.2

termett, tehát erősen meggyengült az az erély, mely a francia földbirtokból igyekezett a nemzeti gazdagság és létfenntartás föl-tételeit biztosítani.

Részben eredménye, sok tekintetben azonban tényezője volt

ennek a szomorú folyamatnak a vidék elnéptelenülése és a francia nép lelkének a földtől való elfordulása. Statisztikai adatokkal ki nem mutatható, mindamellett bizonyos, hogy ez a földhöz való ragaszkodást és erkölcsöket is erősen meggyengítette.

Magának az életnek vonzó ereje is sajnálatosan csökkent, a szaporodó szórakozások és élvezetek ezt a helyzetet nem tudták megjavítani, az élet sok tekintetben elveszítette régi, magasztos hivatását. A társadalom jobbjai ezen változtatni nem tudtak, elterjedt és megerősödött a *peur de vivre*, vagyis a bátorság és önbizalom hiánya.

Azokról a nagyrészt sikertelen kísérletekről, melyeket a kormányok a bajok orvoslására gazdasági téren életbe léptettek, bővebben beszámol a fiatalabb, de sokat ígérő írói nemzedék egyik legtehetségesebb tagjának: *Hévey Lászlónak* nemrégien megjelent műve, mely „*Ahol nincsen nagybirtok*” címet viseli. A *Szemle* olvasóinak figyelmét különösen föl kell hívnunk arra, hogy az elnéptelenülést, mely főleg a déli vármegyékben mutatkozik, amíg mindig szaporodást mutató megyékből akarják pótolni, azokból, amelyek annak idején véres harcokat vívtak, a forradalmi eszmék ellen, ahol a nép még ragaszkodott az ősi megszentelt hagyományokhoz, vallásához és szívesen vetette magát alá a falusi *curé* tanácsának.

Az istenfélő nép helyesebb úton járt, mint a fölvilágosultság apostolai, akik guillotinnal és jogfosztásokkal igyekeztek az általuk megálmodott paradicsomot megteremteni.

Erdekes különben az is, hogy a Kanadában élő franciák, a forradalom előtti utakon haladva, máig is egyszerű, de boldog életet élnek, szaporodnak és gyarapodnak, örömet találva az életben, nem félnek a küzdelemtől és fáradságtól, melyet az megkíván.

Hogyan is sikerülhetett volna a francia földművelés bajainak orvoslása, mikor a kommunistákkal ölelkező Leon Blum kormánya, az iparban kimondott 40 óra heti munkaidő révén új lökést és ösztönzést adott az ipar telepeire való tódulásra. Milyen méretű a pusztulás, mi a francia faluban végbemegy, arra nézve talán elégséges lesz, ha két példát felhozunk, egyik, hogy *La Drome* megyében, Montmaur falu lakossága 1882-ben 160 lakos volt, 1913-ban 40 és jelenleg mindössze 2. A másik Aupébpine 2000 éves falu, amelyet a hosszú idő viharai sem bírtak elpusztítani, amely azonban szintén teljesen megsemmisült; most a modern irányzat súlya alatt, 1932-ben 150 lakója volt, jelenleg két idegen család lakja és 500.000 frankért az egész község eladó.

Az üresen maradt faluk felé megindult az idegen elemek, flamandok, spanyolok, főleg pedig olaszok beáramlása. A francia politika nagyobb dicsőségére ez egy új honfoglalás, amelyben, — amint írják, — Afrika színes lakói is kezdenek komoly szerepet játszani.

Két tényező volt ennek a siralmas fejlődésnek legerősebb forrása, a radikalizmusba átsapó szabadelvűség, mely azt remélte, hogy a szabadjára hagyott erők boldogabb állapotokat fognak elő-

idézni a régi rend kereteibe szorított gazdasági életnél. A másik, mely az előbbi felfogáshoz kapcsolódik és teljes szabadságot biztosít az egyéni elhatározásnak a szellemi élet terén, de a lelkek világában is. Ez utóbbit legjobban jellemzi Viviani egykori miniszterelnöknek az a kijelentése, mely azt hangoztatja, hogy a túlvilági létben vetett hit üres fantommá lett; sikerült azokat a fátylyakat, melyek valaha ezt a birodalmat megvilágították, úgy kioltani, hogy azokat senki soha többé meggyujtani nem fogja.

Most pedig azt olvassuk, hogy az újra ébredő Franciaország kormánya és természetesen hívei is, sűrűn keresik fel a templomokat, megbánva azokat a bűnöket, melyeket elődeik elkövettek és amelyek Franciaországot a gyűlölt *bosch* igájába hajtották.

Azt óhajtanók, hogy ennek a helyzetnek tanulságait levonva, a magyar papi kar és a jobbra való világi emberek figyelmeztetésék a híveket arra: „Hogy az Úr malomkövei, sokszor lassan, de biztosan örölnek és hogy az igazi boldogságnak elérése nem a véges és elmúló élvezetek, hanem csupán a földi lét felett uralgó erők munkája lehet.

Csak így érhető el az, amit a skót egyház *moderátora*, — aki a múlt évben nálunk járt, — úgy fejezett ki, hogy sikerüljön az emberek szívét kicserélni. Levetkezve az önzés által reánk dik-tált materializmus bilincseit, fennköltebb, kifogástalanabb törekvésekre, nemesebb ideálokra van szükségünk, különben Franciaország sorsára juthatunk.

Bernát István.

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

KAROLYI GASPÁR: KÉT KÖNYV.
(M. Irod. Ritkaságok, 50. sz. Budapest, 1940.)

A Vajthó László szerkesztésében megjelenő Magyar Irodalmi Ritkaságok félszázadik kötetével jubilál. Ezúttal a sorozatban már egyszer megjelent Károlyi Gáspár: Két könyv című munkáját Harsányi András gondozásában és bevezetésével újra kiadta a budapesti evangélikus leánygimnázium. A magyar biblia megteremtőjének Két könyve a XVI. század kialakuló protestáns történet-szemléletének első rendszeres megfogalmazása. Abban a korban, amely egyetlen abszolút tekintélyt ismert: a bibliát s ezzel irányította és ennek értékeivel mérte egyesek és közösségek életét, csak természetes, hogy a „bibliás vén ember“ a Szentírást hívta tanulságnak és benne kereste a törökveszes század zilált eseményeinek magyarázatát és mélyebb értelmét. Ideje volt immár, hogy Károlyi Gáspár egyetlen példányban ránkmaradt, kortörténeti szempontból páratlan érdekességű műve végre hibátlan kiadásban kerüljön a szakemberek és a magyar mult és irodalom iránt érdeklődő közönség kezébe. Harsányi András a sajtó alá rendezésben minden dícséretet megérdemlő lelkiismeretes munkát végzett. Helyesen járt el abban, hogy a szövegben előforduló régies szóalakokat és elavult szavakat a közérthetőség kedvéért szögletes zárójelben ma használatos formájukban is kitette; Károlyi Gáspár általánosságban mozgó bibliai utalásait pedig pontos adatokkal egészítette ki. Kár, hogy történeti bevezetése megírásánál a „magyarság, mint a keresztyénség védőbástyája“ gondolat kialakulására vonatkozó legújabb kutatások eredményei elkerülték a figyelmét. V. B.

SZ. WERES JOLAN: VIRAGOS
FINN OTTHONOK. (Studium kiadása.)
Szeretjük a Finnországról szóló írá-

sokat nemcsak azért, mert testvérnek tartjuk ez északi népet, hanem most különösen azért, mert az elmúlt télen folytatott háborújában hősiességével az egész világ bámulatát érdemelte ki. — Sz. Weres Jolán: „Virágos finn otthonok“ című könyve elmondja színesen, melegen, nagy szeretettel és hozzáértéssel, mi volt az oka ennek a hősiességnek, melyhez hasonló példákat a világtörténelem is alig tud felmutatni. Ez az erő, amely nem fizikai erő csupán, hanem elsősorban lelki, benne gyökerezik abban a népies kultúrában, amely ott különösen a nagy háború után indult meg s abban a minden finn lelket összekapcsoló nemzeti és faji érzésben, amely olyan eleven erővel él minden finn lélekben.

Sz. Weres Jolán, akinek népi problémákról szóló írásait ismerjük, ebben az írásában összeszedte finnországi hosszú tartózkodása alatt azokat a lehetőségeket, amelyeket fel lehet használni itt-hon, Magyarországon a népi kultúra emelésére, a magyar parasztság asszonyainak, leányainak, a magyar falvak és tanyák női renden lévő tagjainak lelki és testi, szellemi és anyagi, kulturális és szociális fejlesztésére és előbbrevitelére.

A szerző bevezetésében megindokolja e munka iránti hajlamát. Régi magyar urak lelkisége él benne, akik valóban patriálikális viszonyban éltek a faluval, a néppel, a cselédséggel, a gyermekvilággal. Azért ment el Finnországba is, hogy megismerje a finn életet, mert hiszi, hogy az ottan szerzett tapasztalatokat a magyar faj és a magyar nép javára lehet hasznosítani. Megnézte a női népfőiskolákat, a háztartási oktatást. Elment sok ilyen intézetbe, ellátogatott tanyákra, kunyhókba, sétált a vadregényes finn erdőben, bolyongott a finn tavak partjain és látta, hogyan születik ott játszva, könnyedén az erős nő lélek, a kiváló gazdaasszony, a nagy-

szerű anya, a közért dolgozni tudó parasztasszony és leány, aki a gazdálkodásban, a háztartáshoz szükséges anyagi alap előteremtésében, annak megtartásában elsőrendű és kiváló élettársa a férjének. Láttá a földreform eredményeit is, megállapítja, hogy a nagyobb birtokok úri kastélyai a földreform után, a legtöbb helyen népfőiskolák, vagy gazdaszónykepző iskolák lettek. Résztvevett a finn iskolák életében, örömmel szemlélte azt a gondtalan, játszva tanuló és játszva bízó, finn asszonyi lelket, amely ha kellene — mint ahogy az elmúlt télen folytatott háború is megmutatta — mindenütt tudja pótolni a férfi erőt, a férfi hitet, kitartást és a munkát.

Könyve üdítő olvasmány, szinte mesevilágba vezet el az embert. Olvasása valóban élvezet, mert olyan stílusa, kifejezései, meglátásai, észrevételei vannak s olyan lélekből íródott ez a könyv, amelyet minden magyar családban, a középosztálynál, a kisgazdáknál, ott szeretnénk látni. Az elemi iskolákban olvasgatni, középiskolákban tanítani kellene, mert a finn példának átültetéséhez ennél jobb tankönyv el sem képzelhető.

Gesztelyi Nagy László.

CSEBI POGÁNY ISTVÁN: REMBRANDT. (Budapest, Officina-kiadás, 1940.)

A nagy holland festőzseni egyénisége az utóbbi időkben mind divatosabbá kezd válni. Írtak róla regényt, melyben személyiségének megfoghatatlan rejtélyeit tették még zavarosabbá; romantikus filmet, színdarabot, amiben öregkori arcképe előtt ifjabb éveinek bohózzattá torzított jeleneteit tálták fel, a nélkül, hogy az a sejtelmekkel teli homály, amely képeit is beburkolja, egyénisége körül bár kevésbé felengedett volna. A regényes életrajzok írói úgy képzelték, hogy egy nagy élet megidézéséhez elégséges a fantázia, holott épp a zseni egyéniségének ábrázolása kívánna meg, hogy kellő buzgalommal és alázat-

tal kutassák fel életének minden adatát, amiből talán itt-ott váratlanul tárna nyílna lelkének mélyeibe. Csebi Pogány könyve sem szaporítja Rembrandtról alkotott elképzeléseinket. Pedig ha a festő-szerző szaktudása körében marad, sok értékeset is közölhetett volna, mint például olyankor, mikor a rembrandti technikát, ezt a különös, vibráló szín és árnyvarázslatot elemzi. A feketék alól átsütő mélyvörösek, a mesteri kéz merész ujjnyomásával szétkent foltok, a lekapart részekre rázománcozott, ibolyás, indigós, kékesszürkés lazurok, a sötétekben csillámló fény és színparányok egyéni életet élnek s ha rejtékheleikről tovább beszél a festő-szerző, Rembrandt lelkéből is többet árult volna el, mint a regényes képleírásokkal, együgyű és divatjamult kompozíció-grafikonokkal, melyeket a kiadó nem sajnált hártypapíron a mintaszerűen reprodukált képekhez mellékelni. A könyvhöz vitéz Nagy Zoltán írt gördülékeny előszót. Azzal az állításával azonban, hogy a reformáció hatását nem lehet a Rembrandt-hoz hasonló nagy géniuszok életművéből kiolvasni, vitába kell szállnunk. Tizian, Rubens és Rembrandt aligha testvérek a keresztyénségben, sőt csak az utóbbi igazán vallásos lélek. A katolikus géniusz szülte Michelangelot vagy Grecot, de Rembrandt, ez a külső szépséget elvető, a csendbe burkolózó, az Istent a rongyosok közt kereső, bűnös és megtört, polgári és vezeklő titán, az amszterdami gettó korhely és mégis jószágos, toporongyos démona csak protestáns környezetből nőhetett ki. Michelangelo, vagy Greco hatalmas Missa Solemnisek és Miserere-k hangjain szállt a magasságba, Rembrandt egyszerű, de annyi bűnt elsírató és távoli fényességek felé vágyakozó zsoldárokat szerzett. A különbség nem értékelő: mindenki a saját hangszerén keresi meg Urának az új éneket.

Csabi István.

VAJTHÓ LASZLÓ: REVICZKY GYULA. (Magyar írók. 5. sz. Budapest, 1939.)

Nem egységes és Reviczky Gyuláról minden vonatkozásban képet nyújtó munka ez, hanem öt részlettanulmány egy kötetben. A szerző nem azt a célt tűzte ki maga elé, hogy Reviczky költészetéről, költői egyéniségéről alkosson teljes képet. Tanulmányainak hangja azonban olyan, mintha az olvasó egy ilyen képnek már teljes birtokában volna. Ezt a képet akarta ő teljesebbé, ki-fejezőbbé tenni.

Négy ponton igyekszik Reviczky sajátos lelkivilágába behatolni, azt új és ismeretlen oldalról megvilágítani. Első tanulmányában (*Reviczky a humorról*) a költőnek a humorról írt dolgozatai, cikkei, megjegyzései alapján Reviczkynek a humorról alkotott elgondolásával foglalkozik. Ez a humor-elmélet teljesen magában álló, erősen különbözik a köztudatban — az irodalmi köztudatban — élő elgondolástól. Vajthó rendkívüli gondolat mélyed el ebbe a különös elméletbe, felkutatja a költő ezzel kapcsolatos minden megnyilatkozását és a prózai műveiben teremtett alakokat is megvizsgálja ebből a szempontból.

A második tanulmány (*Reviczky és Schopenhauer*) a német filozófus gondolatainak a magyar költő műveiben való tükröződéseit rakja össze színes mozaikká. Ehhez a munkához Schopenhauer alapos ismeretére is szüksége volt. Vajthó finom megérzéssel fedezi föl az egyes gondolat-egyezéseket, egyszersmind rámutat a költőnek Schopenhauertől való elhajlására vagy gondolatainak sajátos értelmezésére is.

Igen érdekes harmadik tanulmánya is (*Reviczky és Arany*). Tragikus végzettség a szomorú sorsú költő életében, hogy éppen Arany-nal került szembe annak *Kozmopolita költészet* c. verse kapcsán. Reviczky ugyanis kora ifjúságától kezdve bámulója, rajongója volt a nagy magyar klasszikusnak. Vajthó ki-

mutatja, hogy ez a mély rokonérés nemcsak Reviczky prózai dolgozataiban jutott kifejezésre, hanem, szinte öntudatlanul, költészetében is megnyilatkozik és stílusban, hangban, sokszor gondolatban is hasonlóságra vezet. A ma távlatából már nem látjuk mély szakadéknak az Aranyt a részben még kortárs-utódoktól elválasztó különbséget, sőt egyre több egyező vonást vesszünk bennük észre.

Az Arany-hatás kutatása elvezet a negyedik dolgozat tárgyához (*Reviczky műhelyében*). Ebben lírájáról is mond néhány jellemző szót, de szinte nagyobb érdeklődéssel fordul a drámaíró, fordító, regényíró és kritikus Reviczky felé. Különös érdekességgel mutatja be regényeinek líraságát, szubjektív önarckép-ábrázolását. Kutatja, hogy élete mozzanatai hogyan jelennek meg lírájában és regényeiben, kimutatja, hogy valamennyi írásában mennyire igazán lírikus ez a költő.

A szerző szükségét érzi annak, hogy egy befejező részben mintegy összefoglalásképpen kifejtse előttünk, miben látja Reviczky jelentőségét (*Jelentősége*). Csak művészi jelentőségével kíván foglalkozni, de céloz arra, hogy világnézete többlet is jelenthet: „lehet, hogy egy még csak bontakozó világ előharcosának fogják tekinteni őt, kinek sejtelméi többlet érnek, mint művészete maga“. Költői értékét az általa gyakorolt hatáson méri le. Rámutat a tőle az új magyar lírához vezető rejtett szálakra: hangtestképletei Adynál bukkannak föl. Legjellemzőbb a költőről tett ez a megállapítása: „átmeneti lélek, félsziget-jelenség, epigonnak igen nagy, új korszakot alkotni igen kevés“.

Vajthó kutatásain azok alaposágán túl megérik a költő iránti szeretete. Ez a szeretet azonban nem teszi elfogulttá, sőt az az érzésünk, hogy elmélyedéseit éppen ez vezette szerencsés megérzésekre. Sok a mondanivalója, feltörő gondolatai mintha egymást hívnák életre, talán innen ered stílusának, fordulatainak

impresszionizmusa. — Főtörekvése, hogy a *gondolkodó* Reviczkyt világítsa meg. Sikert is ezen a téren új vonásokkal gazdagítani az ismert Reviczky-képet. Reméljük, hogy Vajthó nem éri be egyes Reviczky-problémák feltárásával, hanem gazdag anyagának és szerencsés intuíciójának birtokában az *egész* Reviczkyről fog teljes tanulmányt nyújtani.

Szabó Richárd

JÉKELY ZOLTÁN: ÚJ ÉVEZRED FELÉ. (Versek. Cserépfalvi kiadása. 1939.)

Vajúdó korszakok határán, hatalmas sorsfordulatok idején az emberi lélek is érzékenyebb, a történelem szárnyának suhanására megremeg az egyes ember élete, a történelmi idők titokzatos ereje ránehezedik mindnyájunkra, megüli agyunkat és szívünket. Az időt, — mely békés és színtelen korszakokban megfoghatatlan és semmitmondó, — most testileg érezzük, mint a vihar magával ragad és rohan velünk, rettentő súlya alatt élünk, érzünk és remélünk. Hogyne éreznék hát a költő százszorosán az idők erejének légnyomását, a költő, akinek lelkén, mint együttrezgő hangszeren át, a mi félelmeink és reményeink törnek elő.

Jékely Zoltán is a Történelemmel viaskodik, — „Hős lendülete incselkedik velem“, — írja bevezető versében, értelmét és mélységeit kutatja, fél tőle, de meg is veti e „hazugtermésű semmi“-t. Korunk nagyszerűsége szívenszorítja, a történelem rohanásában azonban csak az idők folyása hat rá, a történelem számára valójában a multá-válást jelenti, a haladás, a jövő reménye sem vigasztalja, mert abban is csupán a jelen elmúlását látja. Az idő rabjának érzi magát és harcban áll vele, de mindig a kegyetlen idő győz, mert elvesz tőle mindent, gondtalan ifjúságot és régi szerelmet, édes boldogságot és kacagó jókedvet. Jékelyt minden a mulandóságra emlékezteti, az erdélyi tájak csodás levegője, Itália varázslatos földje, Párizs

örök tüze, mind, mind reménytelen romlásról, vigasztalan halálról beszél. Úgy érzi, hogy lelke „kétrészre hullt“ mióta elszakadt Erdélytől, Pesthez sem köti őt semmi, csak egy árva sírhalom és mennél többet jár-keel a világban, Enyedről annál többet álmodik. Gyermekkori emlékeitől nem bír elszakadni: „Bizony dibdáb papírsárkány vagyok: — emlékszálal szaladó kisgyerek — köt csak magához s gyilkos viharok — kötéltepő sodrában lebegek.“ (Téli éjszakák.)

Kétségtelen, hogy Jékely költői világa állandóan gazdagodik, költeményeiben új és ismeretlen színekre bukkanunk, alaphangjuk azonban változatlanul egy, minden során ugyanaz a szomorúság ömlik szét, a vágyódás és az elmúlás végtelen fájdalma. Költészete a történelem folyásának különös, egyéni átélése. A félelmetes mult lelkét, az időre fűzött fejlődés rejtett lényegét akarja megragadni, úgy érezzük azonban, hogy az emberi történések robbanó erejét és harcos lendületét legtöbbször túlfínomítja és gyakran játékosá lényegteleníti. A történelem, az emberiség fejlődése nála csupán finom és halk elmúlások folytonos láncolata. Verseinek szinte egyetlen témája az elmúlás látomásainak légies vagy vaskos megjelenítése, hiányzik belőlük a lüktető erő, az itt-ott megcsillanó szabadságeszme erőtlenül halk és bátortalan. Verskötetében maradandóan gyönyörű költeményeket találunk (1939 Március 15., Nizsinszkihez, Sziklahimnusz, Öröktűz, Kóborlás Itáliában), képzeletének gazdag és színes ereje élménnyé forrósítja sok versét, mély bánatának nemes zenéje a lelkünkig hat, ritka formaművészetének különös varázsa elbűvöli az olvasót, mégis, sajnáljuk, hogy költészete még mindig túlságosan „be van balzsamozva“ a bánat és vágyódás egydallamú világába.

Jékely a legtehetségesebb fiatal költőink közé tartozik, tőle még sokat és nagyot várunk, de ne felejtse el, a nagy költő nemcsak „incselkedik“ a Történe-

lemmel, hanem izzó érzelmeivel és teremtő gondolataival részese is annak, az igazi költőnek nemcsak játékos eszmélete és finom hangulata van, hanem alkotó eszméje és hősiessége is.

Bikácsi László.

MEZÖSSY MARIA: ÖRVÉNYBEN.
(Regény. Révai-kiad.)

Újabb irodalmunkban majdnem minden év meghozza a maga tehetséges új nőíróját. A tavalyi év Mezőssy Máriát avatta azzá Tüztánc c. regényével. Idei munkája az: Örvényben, — talán nem is nevezhető regénynek, annyira szűk a témaköre. Egyetlen élménynek elmélyítése csupán. Új könyvében az író a bolsevista harcoknak, román megszállásnak egy középosztálybeli, érzékenylelkű, 10—12 éves kislányra gyakorolt hatását mutatja be. Ezt az élményt lehetőségig elmélyíti s nem mindennapi írói eszközöket használ. A kislány lelkén keresztül, a vörös uralom idején, egy tiszparti város életébe pillantunk bele, ahol gránátrobbanás, pincébe való elbújás, menekülés, halál napirenden voltak. A

valóság borzalmait a gyerek lelkében irreális távlatot kapnak s mesészerűen villognak eléjük. Az elbeszélő író eszközeiből azonban alig látunk valamit: meseszöveg, szerkezet, környezet és jellemrajz beleolvad a túlfűtött valóság élményébe s a hatás, amit a könyv olvasásakor érzünk, teljesen lírai. Van váráza a könyvnek, csak izlés és felfogás dolga, hogy elfogadjuk-e ezt a hatást értéknek? Stílusa, amely eggyé olvad a tárggyal: kifejező és lefokozottan egyszerű. Ez az egyszerűség nem elsődleges és önkéntes, hanem tudatos szűrőn keresztül bocsátott. Egyáltalában az olvasónak az a gyanúja, hogy Mezőssy Mária receptszerűen, nagyon is jól tudja: mi kell manapság. Van a könyvében hazafias érzés, valóság, mese és népiesség, — mindez kellő adagolásban, izlésesen és átéléssel.

Ha nincs is könyvének teljes meggyőző ereje, mindenesetre érezzük lefokozott érzékenységu írói készségét, bár ezt egyelőre jobban lemérhetjük egyéniségén, mint művén.

Debreczeny Lilla

SYLVESTER.

PROTESTÁNS SZEMLE

12 TARTALOM :

Újszászy Kálmán: **Sors, rendelés, történet** ● Kováts J. István: **Várható változások az egyház és az állam viszonyában** ● Karner Károly: **A bibliafordítás revíziójáról** ● Szathmáry Lajos: **A Kitűnőek Iskolájának kérdéseire** ● Istványi Géza: **Károlyi Árpád** ● Rolla Margit: **Bizony mondom néked...** (vers) ● Ferenczy Károly: **Az evangelizáció kérdéséhez** ● **Könyvek és írók** ● (Harsányi András: **Mikszáth** — Vajda Endre: **Illyés Gyula** — Könyvismertetések.)

A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
FŐSZERKESZTŐ: MAKKAI SÁNDOR FELELŐS SZERKESZTŐ: KERECSENYI DEZSŐ
FŐMUNKATÁRSÁK: PRÖHLE KÁROLY, RÉVÉSZ IMRE, TÚRÓCZY ZOLTÁN

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

HARSANYI ANDRAS: Mikszáth — — — — —	387
VAJDA ENDRE: Illyés Gyula — — — — —	389
HARSANYI ANDRAS: All a viharban maga a magyar ... — — — —	393
HORKAY LÁSZLÓ: A világnézet kérdése és a református elvek — — —	394
MAKKAI LÁSZLÓ: Attila és hunjai — — — — —	396
SZILADY ZOLTAN: Fehér Géza: A bolgártörökök szerepe és műveltsége	397
HARSANYI ANDRAS: Kozocsa, Sándor: Tolnai Vilmos irodalmi munkás- sága — — — — —	398
TÓTH BÉLA: Regények — — — — —	398
VAJDA ENDRE: Szentkúthy Miklós: Eszkoriál — — — — —	399

A Protestáns Szemlének szánt kéziratokat, könyveket, folyóirat-cserepéldányokat a felelős szerkesztő címére (Budapest, VII., Lövölde-tér 2. II. 1.) kell küldeni. Az előfizetés, megrendelés és szétküldés ügyeiben a kiadóhivatal (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.) illetékes.

A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk. Kéziratokat a szerkesztőség nem őríz meg és nem küld vissza.

Minden közleményért írója felelős.

A Protestáns Szemle havonta jelenik meg. — Kiadja a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Budapest, IX., Kálvin-tér 8.).

Felelős kiadó: Szabolcska László.

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Protestáns Szemle is jár) évi 20 P.

A Protestáns Szemle előfizetési ára egy évre 22 P.

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Budapest, IV., Deák-tér 4.

Postatakarékpénztári számla száma: 4170.

Választmányi és Közgyűlés

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság f. év december hó 18-án, szerdán d. ú. 6 órai kezdettel a Református Theologia (Budapest, IX. ker. Ráday-u. 28.) földszinti Ráday-termében választmányi és ezt követőleg Közgyűlést tart. Társaságunk tagjainak és különösen a választmányi tagoknak minél nagyobb számban való pontos megjelenését kérjük.

Tárgysorozat:

- 1.) Elnöki megnyitó.
- 2.) Pénztári jelentés és az 1941. évi költségvetés.
- 3.) Szerkesztői jelentés.
- 4.) Főtitkári jelentés.
- 5.) Esetleges indítványok.
- 6.) Folyó ügyek.

Budapest, 1940. december hó.

Az elnökség.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tisztikara:

Elnökök:

Kapi Béla, Makkai Sándor, Tomcsányi V. Pál, Hegedüs Lóránt.

Ügyvezető elnök:

Kapi Béla.

Főszerkesztő:

Makkai Sándor.

Felelős szerkesztő:

Kerecsényi Dezső.

Főtitkár:

Szabolcska László.

Titkár:

Vác Elemér.

Pénztárnok:

Kesztler László.

Ellenőr:

Péter Lajos.

Számvizsgáló bizottsági tagok:

*Bendl Henrik, Deák Béla,
Oroszlán Zoltán.*

Ügyész:

Fromm Lajos.

Képviselők a Tud. Társaságok és Egyesületek Szövetségében:

Bánkuti Dezső és Incze Gábor.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányának tagjai:

- Aprily Lajos* igazgató
Balogh Jenő v. b. t. t.
Bartók György egyet. tan., Szeged
Bánffy Miklós v. miniszter
5. *Benedek Zsolt* főtanácsos
Bernát István, a Nemz. Bank aleln.
Bruckner Győző egyet. tan., Miskolc
Budai Gergely ref. theol. tanár
Czeplédy Sándor ref. lelkész, Cegléd
10. *Czinke István* ny. ref. püspök
Csikész Sándor egyet. tan., Debrecen
Deák János egyet. tanár., Sopron
Dezső Gyula jogak. dék., Kecskemét
Mágocsi Dietz Sándor ny. egyet. tan.
15. *Duszik Lajos* ev. főesperes, Miskolc
Domanovszky Sándor egyet. tan.
Erdős József egyet. tan., Debrecen
Erdős Károly egyet. tan., Debrecen
Farkas István ref. püspök, Miskolc
20. *Gratz Gusztáv* v. miniszter
Gyökössy Endre Máv. főtanácsos
Imre Sándor egyet. tanár
Isoz Kálmán főtitkár
Karácsony Sándor tanár
25. *Karner Károly* egyet. tanár, Sopron
Kállay Kálmán egyet. tan., Debrecen
Kemény Lajos ev. esperes
Kiss Jenő egyet. tan., Sopron
Kiss Ferenc egyet. tan., Debrecen
30. *Kolosváry Bálint* egyet. tanár
Kovács Sándor ev. püsp., Sámsonháza
Kováts J. István ehker. főjegyző
Kutas Kálmán ev. lelk., Szombathely
Mugassy Sándor ev. lelkész, Sopron
35. *Makláró Károly* ref. püsp., Debrecen
Mályusz Elemér egyet. tanár
Marton János theol. tanár, S-patak
Mátyás Ernő theol. tan., Sárospatak
- Melich János* egyet. tanár
40. *Mikler Károly* jogakad. tan.,
Mitrovics Gyula egyet. tan., Debrecen
Muraközy Gyula ref. lelkész
Németh Károly ev. l., Mosonsztrmiklós
Némethy Károly v. b. t. t.
45. *Osztrólczy Miklós* ny. főispán
B. Pap István theol. tan.
Papp Ferenc igazgató
Payr Sándor egyet. tan., Sopron
Podmaniczky Pál br. egy. tan.
Sopron
50. *Pongrácz József* theol. tan., Pápa
Prónay Dezső br.
Pröhle Károly egyet. tan., Sopron
Pröhle Vilmos egyet. tan.
Raffay Sándor ev. püspök
55. *Ravasz Árpád* ny. főigazgató
Ravasz László ref. püspök
Révész Imre egyet. tan., Debrecen
Schneller István ny. egyet. tanár
Soltész Elemér táborig. püspök
60. *Szabó Aladár* ref. lelkész
Szabó Imre ref. esperes
S. Szabó József ny. főigazg., Cegléd
Szabó József II. lelkész, Győr
Szász Károly v. b. t. t.
65. *Sztehló Kornél*
Tankó Béla egyet. tan., Debrecen
Tóth Lajos igazgató, Pápa
Török Pál könyvtárnok
Turóczy Zoltán ev. lelkész, Győr
70. *Varga Zsigmond* egyet. tan., Debrecen
Vasady Béla egyet. tan., Debrecen
Ványi Ferenc tanár
Victor János ref. lelkész
Zongor Béla ev. esperes, Körmend
75. *Zsigmond Ferenc* egyet. tanár

Sors, rendeltetés, történet

A sors természeti, a rendeltetés szellemi kategória.

Ez azt jelenti először, hogy a természetnek csak sorsa van. Rendeltetése nincs. Sorsnak lett, illetve van és nem rendeltetésnek.

Csak a természetnek van sorsa. A szellemnek nincs. Csak a természet sorshoz kötött, sorsszerű, a szellem soha.

Amint a természetnek csak sorsa van, úgy a szellemnek csak rendeltetése lehet. Sorsa nincs. Ha a természet sorsnak van, a szellem csak rendeltetésként lehet.

Végül, ahogy csak a természetnek van sorsa, úgy csak a szellemnek van rendeltetése. Sorsnak nincs. Csak a szellem rendeltetéses, a sors soha.

Történet ott van, ahol természet és szellem van. Ha természet alatt az immanenciát értjük, a szellem alatt pedig a transzcendens, akkor megállapításunk így alakul: történet ott van, ahol mind az immanens, mind a transzcendens jelen van.

Ebből következik, hogy a történet sem pusztán természeti, sem tisztán szellemi kategória. Ha ezek valamelyike volna, akkor sors, vagy rendeltetés volna. Így azonban a sors sem történet és a rendeltetés sem az.

Ezért sem a természetnek, sem a szellemnek nincsen története. Ez azt jelenti, hogy semmi olyannak, ami természeti, vagy szellemi, története nincs. Számunkra annak sincs tehát története, amit tisztán természetinek, vagy tisztán szelleminek minősítünk. Valamint tisztán természetinek, vagy szelleminek minősíteni annyi, mint a történeten kívül helyezni; élesebben kifejezve: történetiségétől megfosztani.

Végül, ha a természet sors és a szellem rendeltetés, mert hisz abban, hogy a természet sorsszerű, a szellem pedig rendeltetéses, ez is bennefoglaltatik, akkor történet ott van, ahol sors és rendeltetés is van. Ez azt jelenti, hogy ahol mind a kettő van, azaz sors is van és természet is van. Itt azonban éppoly elkerülhetetlenül van, mint amilyen elkerülhetetlenül nincs ott, ahol ezek egyike sincs, vagy ahol csak sors, vagy csak rendeltetés, azaz csak természet, vagy csak szellem, csak immanencia, vagy csak transzcendencia van. Sors és rendeltetés együttjelentkezése mindig történetet eredményez és csak ez eredményezhet történetet.

Sors és rendeltetés ebben az együtt-történésben is úgy vannak együtt, hogy különböző természetüket megtartják.

Ez annyit jelent, hogy más a sorsa, és más a rendeltetése annak, akiben vagy amiben együtt vannak. Érthetőbben szólva: az ilyennek külön van sorsa és külön van rendeltetése. Az emberen illusztrálva ezt: sorsa az immanencia, rendeltetése a transcen-

dens; sorsa a természet, rendeltetése a szellem; sorsa az egyénisége, rendeltetése a személyisége; sorsa a fajisége, rendeltetése a nemzetisége, stb. A kettő annyira más, hogy külön sorstudatot és külön rendeltetésstudatot kíván.

Ennélfogva sorsnak és rendeltetésnek akármilyen formában történő azonosítása a másságuktól, azaz a természetüktől, tehát a lényegüktől fosztja meg őket. A sors tehát nem lehet rendeltetés és a rendeltetés nem lehet sors. A rendeltetés nem tudatosult sors és a sors nem nemtudatos rendeltetés. Tudatosult sors van, de ez csak sors — s a sorsvolta épp ilyenkor meggyőző — éppúgy, mintha volna nemtudatos rendeltetés, ez is csak rendeltetés volna.

Ha tehát sors és rendeltetés mássága sérthetetlen, akkor ebben végső következtetésként az is bennefoglaltatik, hogy a történet lehetségesítője egymástól teljesen különböző természetű tényezőknek találkozása, ami azt jelenti, hogy a történet ilyen differens tényezők hatása alatt áll, ezek viszonyából születik. Ezért elválaszthatatlanok tőle sors és rendeltetés s ezért lehet mind a kettő felől megközelíteni.

Természet és szellem találkozása mindig azért történik, hogy a szellem helyetfoglalva a természetben, úrrá legyen az emberen.

Amikor a szellem az emberért az emberi életben találkozik a természettel, akkor ebben a tényben a szellem nem ellensége a természetnek. Igénye sincs vele szemben. A szellemnek csak az emberrel szemben van igénye s ez az igény semmivel sem több annál, hogy természetében a maga helyét biztosítsa, de úgy, hogy találkozásukban a természet végig megmaradjon természetnek és a szellem is megőrizze a maga tisztaságát.

A történet az, ahogy a szellem a természetben megvalósul, nem abban az értelemben, hogy természetté lesz, hanem abban az értelemben, hogy élettérhez jut. Másképpen: történet az, ahogy a rendeltetés a sorsban és nem annak ellenére, vagy azzá válva magának levegőt talál.

A történet mivolta ilyen „hogyan“ mivolt, vagy „ahogy“ mivolt, ami azt jelenti, hogy csak az a történet, ahogy a transzcendens az immanensben, a szellem a természetben, a rendeltetés a sorsban él. Csak ott van történet, ahol a rendeltetés a sorsban él, de csak az a történet „ahogy“ a rendeltetés a sorsban él. Nem a sorsban megvalósuló rendeltetés a történet, hiszen akkor a történet transzcendens, azaz tisztán szellemi volna, hanem csupán ennek a megvalósulásnak a hogyanja. Másképpen: történet az, ahogy az ember rendeltetését sorsában, végig tudva azt, hogy a sorsa más, mint a rendeltetése, hogy a sors adat, a rendeltetés pedig feladat, megvalósítja.

A történet mivolta meghatározza természetét is. Benne a legszembevetőbb az, hogy a történetnek a sors és rendeltetés mellett önállósága nincs. Sorsunk és rendeltetésünk mindig van, de történetünk csak akkor, ha rendeltetésünk sorsunkban történik.

Ez a „ha“ teszi a történetet sors és rendeltetés viszonyának függvényévé, de ezzé is csak akkor, ha ez a viszony valóban viszony, azaz a rendeltetésünk sorsban történése. Pusztán azzal a ténnyel, hogy sorsunk is van és rendeltetésünk is van, nem jár a történet, mert a kettő lehet egymás nélkül és egymás ellenére is. Hogy az emberi életben olyan kevés a valódi „történeti“, annak oka éppen abban van, hogy rendeltetésünket a sorsunk mellett, vagy annak ellenére akarjuk megvalósítani s csak ritkán jutunk el annak felismeréséig, hogy a rendeltetés helye mindig a sorsban van, hogy élettérhez a szellem sohasem a természet mellett, hanem mindig a természetben jut.

Igy az, aminek állandóságnak kellene lenni bennünk, t. i. rendeltetésünk sorsunkban, csupán követelmény a számunkra, ami azt jelenti, hogy vele együtt a függvénye, a történet is egy követelményhez van kötve. Előbb lennie kell valaminek, hogy azután az, ami megvalósul, abban ahogy megvalósul, történetet adhasson.

Ebből következik, hogy csak az olyan élet lehet történeti a maga egészében, amelyben a rendeltetés mindig a sorsban él és a sorsban mindig történik rendeltetés. Amely életre ez nem áll, annak csak megszakítással van, vagy egyáltalában nincs története. Ahányszor alkalmává lesz sorsunk rendeltetésünknek, annyiszor ragadjuk meg történetünket s ahányszor elmulasztjuk ezt az élet minden egyes pillanatában egyformán érvényes alkalmat, annyiszor hullajtjuk el azt.

Az eset előtti embert az különbözteti meg az eset utánitól, hogy annak egész élete történeti, azaz sorsban a rendeltetés megvalósítása, szellemnek és természetnek együtt-története volt. Az eset utáni embernek ezzel szemben csak kell lenni történetének, ha szellem és természet együtt-történetében a paradicsomi emberben megvolt teljes emberi életet akarja élni. Ezért mindig az méri teljességünket, hogy hányszor valósítjuk meg azt, ami egyszer valóság volt, most pedig követelmény, azaz hányszor érintjük a teljes élet csúcsait s ezáltal hányszor tudjuk életünket történetivé tenni. Valóban igaz tehát az, amit az ember ösztönszerűen mindig érzett, hogy t. i. történetté mindig magasztosulnia kell egy tettek s a történet a maga igazi valóságában mindig az emberi teljesség története „üdv-történet“.

A történetírás ezek után nem lehet más, mint az üdvösség leírása. Lefejtése és új fonalra fűzése azoknak az igazi gyöngyszemeknek, amelyek az emberi életnek végtelenből végtelenbe vezető fonálán, a sok hamis között el vannak szórva.

Nem az egész emberi élet történet tehát s így nem is minden adata „történeti“ ennek az életnek. Csak a csúcsok, azaz azok a pillanatok, amikor „itt, és ígylét“-ünkben egy „máskéntlét“, sorsunkban rendeltetésünk történik, számítanak történeti adatoknak. A többiből csak életrajzunkat lehet megszerkeszteni. Márpedig ez a rajz lehet akármilyen gazdag a rendelkezésére álló anyag gazdagsága miatt, élni csak annyit éltünk, történetté csak

annyi lett életünkéből, amennyit abból az „üdvösségben“, a teljes emberség világában töltöttünk.

Történetíró pedig az, aki magát mindenestől csak ezekre a valóban történeti adatokra tudja koncentrálni, pornak és hamunak ítélve mindent, ami ezeken kívül esik.

A történész nem oknyomozó, hanem „látó“. Arról ad hírt „ahogy“ az élet a teljességben folyik. Azt mondja el, hogy egy életből mi, hogyan történik a csúcsokon.

Igy rokona a szentíróknak és közöttük is elsősorban az evangélistáknak, mint ahogy munkája, a leírt történet is nem az életrajzzal, hanem az evangéliumokkal rokon.

Hogy mindehhez feltétlenül szükséges az, hogy maga is látó legyen, az elmondottak után természetes. Ezért ehhez csak annyit teszünk még hozzá, hogy mások csúcsait látni, csak a magunkéig felemelkedve s nem a másokét megmászni próbálva lehet. A történet Himalájái azoké az egyesekéi, akik birtokukba vették őket és ami rajtuk történik, mindig csak egy másik csúcsról, a magunkéról szemlélhető.

Újszászy Kálmán

Várható változások az egyház és az állam viszonyában

Krisztus földi egyházainak alig volt fontosabb kérdése annál, ami a mai időkben annyira foglalkoztatja őket úgyszólván világszerte: milyen viszonyban kell lennie az egyháznak az állammal?

Az utóbbi esztendőkből, amikor az úgynevezett totális állammal kapcsolatban az egyház és az állam viszonyát gyökeres revízió alá vették, a különböző nyelvű könyvek egész serege jelent meg erről a kérdéstről. Három esztendővel ezelőtt a világ evangéliumi keresztyéneinek nagy világkonferenciáján is tárgyalták ezt a kérdést. Igyekeztek a legmegfelelőbb és Krisztus evangéliumával leginkább összhangban álló feleletet adni erre a kérdésre.

Ez a kérdés minket sem hagyhat hidegen, mert mélységes igazság van abban, hogy nemcsak a testi világban nem vész el semmi nyomtalanul, hanem minden megmarad, csak talán átváltozott formában, hanem a lelki világban sem. Ami a világnak akármelyik részén történik, megérik azt a világ másik végén is. Ami az egyház és állam kapcsolatában a világ akármelyik részén, különösen ha hozzánk közel történik, feltétlenül megéri azt bármelyik magyar egyház a magyar államhatalommal való viszonyában is.

Ha ezt a kérdést vizsgálatunk tárgyává akarjuk tenni, lehetlenség, hogy először futólag visszapillantást ne vessünk az egyház és állam viszonyának történeti kialakulására, másodsor

ne lássuk azokat a mélyreható változásokat, amelyek ebben a viszonylatban az utóbbi évtizedekben Európának több számottevő államában végbementek, majd harmadszor egyházunknak az államhoz való viszonyát kell röviden szemügyre vennünk, azután negyedszer látnunk kell azokat a lehetőségeket, amelyeket a körülöttünk megváltozott világ egyházunk és az állam közt a közeljövőben létrehozhat. Végül csonka lenne ez a szemlélődésünk, ha nem vetnők fel azt a gyakorlati kérdést, hogy miként készüljünk a számbajöhető, a várható lehetőségek idejére?

Lássuk mindenekelőtt röviden az egyház és az állam viszonyának történeti kialakulását. Ebben a tekintetben három korszakot különböztethetünk meg. Az első korszakban az államhatalom ellenségként áll a kibontakozó krisztusi világgal szemben: üldözi, elnyomja azt. A második korszakban a történeti fejlődés szinte megfordul és az egyre nagyobb hatalomra jutó krisztusi egyház igyekszik az államot minden erővel a maga hatalma alá gyúrni. A fejlődés harmadik korszakában, amely az evangéliumi egyházaknak a világtörténelemben való megjelenése után áll elő, bizonyos egyensúly jön létre az egyház és az állam viszonyában. Ennek az egyensúlynak a legklasszikusabb típusa alakul ki a kálvini „szabad egyház szabad államban“ elv világában. Nézzük kissé közelebbről ezt a három korszakot.

Az első korszakban a krisztusi világot a római világbirodalom, különösen annak néhány császára fékezhetetlen gyűlölettel üldözi, szinte vérbe akarja fojtani. A legfélelmetesebb képviselője ennek a keresztyénüldöző irányzatnak *Néró*, jóval később *Décius* és *Diokléciánus*. De érdekes módon bebizonyosodik itt is, hogy a lelket nem lehet megoltani sem vérrel, sem fegyverrel. Rendkívül érdekes, hogy mire a harmadik üldöző császár kora bekövetkezik a harmadik század derekán, a keresztyén gondolat anynyira behatol már a tömegek lelkébe, hogy az üldöző császár udvarában a felesége, a környezete titokban már lelki kapcsolatban van a keresztyénséggel. Amikor néhány esztendővel ezelőtt Spalaton *Diokléciánus* tengerparti hatalmas palotájának romjai között jártunk, magyar származású vezetőnk megmutatta Jupiter templomának romjait. Megmutatta azokat a hatalmas köveket, amelyekből épült. A nagy kőcsoportok belső oldalán a keresztyén kőműves-rabszolgák a kereszt jegyét titokban már belevészték a kövekbe. A császár nem is tudta, hogy amikor Jupiter tiszteletére megépítette a szép kis templomát, a kereszt már ott húzódik meg a kövek között. Ez a kereszt előtör és félszázaddal később arra a belátásra bírja *Constantin* császárt, nem valami legendás módon, mint ahogy beszélnek, hogy ilyen, vagy olyan látomása volt, hanem egyszerűen a józan esze arra készíti, hogy alkudjék meg a keresztyénséggel, vessen számot a keresztyénség fokozatosan terjedő diadalmos erejével s azzal próbálja birodalmát szilárd alapokra helyezni. Ez indította őt arra, hogy 314-ben kiadja a milánói ediktumot, melyben vallásszabadságot biztosít a keresztyéneknek, majd néhány év múlva államvallássá tege a keresztyénséget.

Amikor ez a változás a keresztyénség életében bekövetkezik, máris lezárul az első korszak és jön a második. Amikor 476-ban a nyugatrómai császárság megszűnik és üresen marad a római császár széke, az üresen maradó székbe, mint a nagy német történész, *Harnack*, rámutat, beleül a római püspök és benne él tovább a megszűnő nyugatrómai császárság. Mint a császár utóda, könnyen tudja a keletrómai főpapokat is hatalma alá hajtani. Annál könnyebben megy ez néki, mert azok mellett ott van még a császár, kinek hatalma árnyékában nem nőhet meg hatalmuk annyira, mint a Rómában székelő püspöki, aki egymaga van már Rómában. Méginkább az ő javára billenti a mérleget az, hogy a római birodalom romjain keletkező új országok urai egyre nagyobb földbirtokokat adnak Rómának, a római egyházat képviselő püspököknek. Ilyenmódon egyes országokban a föld harmadának, negyedének az uraivá válnak. Így a lelki hatalomból világi, földi hatalom lesz. Így veszi fel azután a küzdelmet és folytatja egyre fokozódó hévvel, hogy hatalma alá igázza a világi uralkodókat. Ez a küzdelem érdekes módon nemzetünk történelmének egyik kimagasló eseményével kerül kapcsolatba és éri el mintegy felső síkjának kezdetét, amikor 1000-ben II. *Szilveszter* pápa koronát küld *Istvánnak*, a magyar fejedelemnek. Koronát addig csak a császár küldhetett: ez volt a legelső korona, amelyet a római pápa küldött s ezzel koronát-osztogató világi szuverénné tette magát.

Így kezdődik a küzdelem, a „nap és a hold“, a „két kard“ és egyéb elméletek alapján, a lelki és a világi hatalom képviselői közt. Ennek megrázó részlete IV. *Henrik* és VII. *Gergely* küzdelme, mely a császár porig aláztatásában és Canossa-járásában jut kifejezésre. A császár ott fekszik a pápa lábánál, a pápa már rátette lábát nemcsak a császár nyakára, de minden világi intézményre is. És betetőződik a három századig folyó küzdelem a XIII. század elején, amikor a keleti latin császárságot Konstantinápoly elfoglalása után, 1204-ben megalkotják és a kelet-római császárság is a pápa fennhatósága alá kerül. Akkor éri el csúcspontját a pápa hatalma és akkor jut a császársággal szemben a legmagasabb pontra, amikor az 1215. évi lateráni zsinaton ott van Rómában a konstantinápolyi, a jeruzsálemi pátriárka s a császár tartja a lovára felszálló pápa kengyelvasát. Olyan magasságba ível ez a pápai hatalom, a világi hatalmat annyira eltörpíti és maga alá gyűri, hogy nem csodálhatjuk, hogy ekkora hatalom láttára maga III. *Ince* pápa, szinte meggittasultan, azt a mondást kockáztatja meg, hogy ő nem embernek utóda, hanem az örökkévaló Istennek és az Úr Jézus Krisztusnak helyettese a földön. Innen már csak lefelé zuhanhat a világi hatalmat lábai alá gyűrő pápai hatalom.

Ez a XIV. század elején be is következik. A XIII. század elején sohasem képzelt magaslatokat elért pápai hatalom zuhan lefelé. Nemsokára elhurcolják Avignonba és hét évtizeden át a francia királyok foglya lesz a pápa. Majd újabb csapások jönnek

rá a reformzsinatok egymásutánjában. Világossá válik, hogy nem tudta megalkotni azt az egységet, amelyre törekedett, amely egység érdekében minden áldozatot meghozott. Az ellenpápák megcsúfolják ezt az egységet. Azokat az érveit sem tudja többé alátámasztani, amelyek alapján a világiak felett korlátlan hatalmat igényelt magának. Két ilyen jogcímet formált a korlátlan hatalomhoz. Az egyik az volt, hogy az emberek között ő és papjai a tudományok és ismeretek művelői. Az ő papjai tudnak egyedül írni és olvasni, a világiak nem. A keresztes háborúk révén, amelyekkel a keleti keresztyénség világára akarta kiterjeszteni hatalmát, hatalmas dolgok kerülnek elő a mult világából. A multnak ez a feltárása tudományos szomjúsággal tölti el mind szélesebb rétegeket és a papok nem egyedüli hordozói immár a tudományoknak, az ismereteknek, mert a tudományszomjas világiakban lelkes versenytársakra találhatnak. A másik jogcíme az volt a világiak felett való korlátlan hatalomra, hogy a lelkészi kar tagjai kiszabadítják magukat egy egyetemes emberi szenvedély kötelékéből, amikor nem alapítanak családot. Ennek a megcsúfolása akkor következik be, amikor ebben a hanyatló időszakban a papság világában az erkölcsi hanyatlás elszomorító példáit találjuk. Aki kételkedik ebben, nézze meg ennek a kornak a történelmi emlékeit, az avignoni pápák nappali szobáját, V. Pál angyalvári hálószobáját. Világos, hogy kérlelhetetlen erővel kell jönnie egy új világnak, mely elnémítja ezt a hatalmi törekvést s az egyház és az állam viszonyában is az evangélium világának megfelelőbb állapotot teremt.

Ez a reformációban el is következik. Ezzel kezdődik az egyház és állam viszonyában az egyház és állam egyensúlyának korszaka. Ez abból a gondolatból indul ki, hogy mind az egyház, mind az állam Isten akaratából van. Az egyik az embernek Isten felé néző világát szolgálja, a másik a föld felé való kapcsolatában igyekszik őt Istennel helyes viszonyban megtartani. Ugyanannak az embernek a világa az egyik is, a másik is. Két párhuzamos világ, melyeknek nem egymást leigázniok, hanem egymást kölcsönösen tiszteletben kell tartaniok, egymást megbecsülniök és szolgálniok. Ennek a legklasszikusabb formulázása Kálvin koncepciója: „szabad egyház szabad államban.“

Az újkor századai nemcsak a világ értékesebb részét alkotó evangéliumi hitű nemzetek világában, de még a római egyháztól áthatott országok világában is ezt a nagy kálvini gondolatot érelik. Valóban, mihelyt egy nemzet megszűnik egyvallású nemzet lenni és több vallás foglal helyet keblében, ha az államhatalom nem akarja magát túlkapasokra ragadtatni és nem akarja előnyökben részesíteni, államvallássá minősíteni alattvalói egy részének a vallását, amelyen kívül mást nem tűr meg, egy modern nemzetállam nem is helyezkedhetik más alapra, mint a „szabad egyház szabad államban“ elv alapjára. Az újkor századai, bizonyos visszaesésektől eltekintve, ennek a gondolatnak a diadalmas

előtérbe nyomulását mutatják különösen az angolszász és a kálvini világnézet erejétől megragadott országok világában.

A római egyháznak hajdan erős, félelmetes fellegvárai is, amelyek uralkodóit „rex christianissimus“ névvel illették, hatalmas csapásokat mérnek Rómára. Ezek már a XVII. században is mutatkoznak, amikor a pápa XIV. Lajos ellen összefog a protestáns országokkal. A XVIII. század végén, a nagy francia forradalom után, a „leghűségesebb“ nemzet, a francia részéről éri Rómát a legfájdalmasabb csalódás, amikor VI. Pius-t elhurcolják Párisba és ott is hal meg 1799-ben. Majd a XIX. század „szent szövetségi“ időszakának fellendülése után szakad rá a legfájdalmasabb csapás. Saját világában, az öntudatra ébredő egységes olasz nemzeti szellem kiszorítja összes, még megmaradt birtokai-ból. Két hónappal és két nappal azután, hogy 1870. júliusában a pápa a „esalatkozhatatlanság“ dogmáját a Vatikánban kimondatja, bevonulnak az egységes Olaszország csapatai Rómába. Ennél nagyobb csalódás még sohasem érte a pápát, mint amikor saját országa is ellene fordul. A népszavazásnál, rá nézve valóban megszégyenítő módon, néhány szavazaton kívül az óriási tömeg az egységes Olaszország mellett foglal állást. Ezeken kívül Spanyolországban, Portugáliában és az amerikai államokban is érik csapások Rómát. Mindez azt mutatja, hogy a „szabad egyház szabad államban“ elv diadalmasan halad megvalósulása felé.

Ezt a gondolatot az utóbbi évtizedekben több oldalról erős nyomás éri az államhatalom javára és az egyház kárára. Ott kezdődik már az erőteljesebb elhajlás, amikor Franciaország a század legelején, 1905-ben, eltépi az államhatalom és az egyház között hosszú századokon át fennállt, csak a francia forradalomban megingott köteléket s kimondja a szeparációt. Az, hogy ennek hatásaként a szomszédos, francia lakosságú Genfben is kimondják a szeparációt, majd néhány svájci kantonban is, inkább magától értetődő, mint az, hogy a „leghűségesebb“ francia nemzet tépi szét az egyház és állam kötelékét és szűk vagyoni jogi korlátok közé szorítja az egyházat.

A világháború befejezése előtt még erőteljesebb változás következik be Oroszországban, hol a bolsevizmusnak államhatalommá válása az ottani egyházakra szinte halálos csapást mér. A világi hatalom felé való erőteljes eltolódást eredményez csaknem két évtizeddel ezelőtt olasz földön a fascizmus megalakulása is. Ennek a kiváló vezére, amikor biztosítja, hogy a római egyház nem fogja felhasználni a maga hatalmát a fascista törekvések ellenében, 1929-ben megalkotja a lateráni egyezményt. Ebben az egyezményben egy négyzetkilométernyi területen, a „Citta del Vaticano“-ban, a Szent Péter templom és a Vatikán közvetlen környezetében, visszaállítja a pápai államot és újra világi szuverénné teszi a pápát. Ez a megerősödő és mindenhatóvá váló államhatalom javára billenti az egyház és állam viszonyában a mérleg nyelvét.

Még erőteljesebb eltolódás következik be a fascizmussal bi-

zonyos vonatkozásban rokon nemzeti szociálizmusnak 1933-ban német földön való hatalomra jutásával. A nemzeti szociálizmus totális államhatalmi igényeivel azt vallja, hogy néki az állam minden egyes tagjához, nemcsak azok testéhez, de azok lelkéhez is korlátlan joga van, ennél fogva nem tűri, hogy totális igényének érvényesülésén az egyház részéről bármilyen csorba essék. Ez az voltaképpen, amire a világ erőteljesebben felfigyel. Hogy a bolsevizmus világában az istentelenség internacionáléja megszületik, azt úgy tekinti a világ, mint átmeneti jelenséget. A faszizmussal kapcsolatban *Mussolini* zseniális, a pápai hatalmat szép csendesen az állam szekerébe befogó taktikája elvette a kérdés élet. A nemzeti szociálizmusnak nemcsak a római, de az evangéliumi egyházakkal szemben is érvényesülő totális törekvéseiben a világ keresztyénsége veszélyeztetve érzi magát. Aggódik attól a gondolattól, hogy ez a törekvés átlép az egyre jobban táguló német határokon és világviszonylatban is érvényesülni kíván.

Magyar világunkra áttérve, egyházunknak az államhatalomhoz való viszonya tekintetében századokon át, akár akartuk, akár nem, de mi akartunk is, szabad egyház voltunk, fájdalom, nem egészen szabad államban. Ezt még abban a korszakban sem akartuk az előnyünkre megváltoztatni, amikor a XVI. század folyamán mi voltunk óriási számbeli többségben. Még a XVII. században is megvolt a nagy többségünk. Sőt a XVIII. század elején is, amint hitelt érdemlő adatok bizonyítják, nemcsak Erdélyben, de a Királyhágón inneni részeken is mi voltunk még többségben. Egyházunk sohasem tekintett az államhatalom felé úgy, hogy azt a maga szekerébe akarta volna befogni. Szabad egyház akart maradni: a maga emberségéből, a maga erejéből akart megélni. Amikor elkövetkeztek ránk a nehéz idők és százával szedték el iskoláinkat, templomainkat, nem pénzért nyújtottuk sohasem kezünket az államhatalom felé, hanem csak arra kértünk engedélyt, hogy elvett templomaink helyett saját költségünkön újakat építhessünk. Amikor főiskoláinkkal kapcsolatban megnehezedtek gondjaink, akkor sem mentünk az államhatalomhoz, lehet, hogy hiába is akartunk volna odamenni, hanem a külföldi testvéregyházaknál kopogtattunk és azok jöttek dícséretet érdemlő módon segítségünkre. Így tettünk, mikor a debreceni kollégium léte forgott kockán s azzal együtt a nemzeti művelődés és maga a nemzeti nyelv is! Így élt egyházunk viharok, üldöztetések idején a maga erejéből és nem gondolt arra, hogy megváltoztassa ezt a viszonyt.

Nem is egyházunk vezetőinek kezdeményezésére következik be érdekes változás a mult század harmincas—negyvenes éveinek reform-országgyűlésein ennek a viszonynak a világában. A reform-országgyűlések buzgó római katolikus vezérférfiai, *Beöthy* Ödönjei és mások állanak az evangéliumi egyházak szabadságának kivívása mellé és követelik az elnyomott evangéliumi egyházak számára is az egyenjogúságot. Olyan óriási erkölcsi tőkét gyűjtöttek a századok küzdelmeiben nemcsak a maguk, de a magyar

nemzeti gondolat és művelődés világa számára is a magyar evangéliumi egyházak, hogy ezek előtt meghajolt a reformországgyűlések óriási többsége és, a római főpapság ellenkezése dacára, törvénybe iktattak fontos jogokat.

Ezeknek a betetőzése az 1848: XX. tc. Ennek 2. §-a kimondja, hogy a hazában a bevett vallásfelekezetekre nézve tökéletes egyenlőség és viszonyosság áll fenn. A még többet idézett 3. §-a pedig azt mondja ki, hogy a hazában minden egyházi és iskolai szükséglet közálladalmi forrásból fedeztessék a jövőben. Ha következetesen végre akarták volna hajtani azt, amit ez a törvénycikk mond, annak egyetlenegy neve lehetett volna: a „szekularizáció“. Ez azt jelenti, hogy az elvett egyházi vagyonokból fedezik egyenlő mértékkel mérve az országban élő bevett felekezetek egyházi és iskolai szükségleteit. Az idők távolról sem voltak alkalmasak ilyen óriási reform keresztülvitelére. Ezt az akkor felelős állásban lévők is érzik.

E helyett a gyökeres megoldás helyett az államsegélyezés rendszerére való áttérést választják. Elsőízben 625.000 forintot, majd amikor az abszolutizmus vihara véget ér, az első évben 290.000 forintot vesznek fel az állami költségvetésbe s ezt osztják fel a felekezetek közt. Érdekes, hogy akkor is milyen mostohán kezeltek minket. Még a kiegyezés után is 90.000-et kaptak a görögkatholikusok, 80.000-et a görögkeletiek, 65.000-et a reformátusok, 36.000-et az evangélikusok, 5.000-et az unitáriusok. A zsidók is kaptak. Ilyen részletmegoldással próbálták a nagy kérdést elintézni.

Azt mondhatja valaki, hol volt a mi eleink hithűsége, hogy ők is kinyujtották a kezüket az államhatalom felé? Nem alkothattunk ebben a dologban elfogulatlan ítéletet a nélkül, hogy rá ne mutassunk, hogy eleink méltán lehetetlennek tartották, hogy annak az egyháznak a kezén, amely 1848-ig mint államvallás szerepelt és államvallás-jellegét mind máig szeretné fenntartani, milliárdokat érő vagyon legyen, míg az evangéliumi egyházaknak alig van valamijük. Az 1895. évi hivatalos kimutatás szerint kerekaszámban 1,650.000 kat. hold földbirtok, a vallás- és tanulmányi alap címén kerekaszámban 221.000 hold, tehát csaknem 1,900.000 hold föld volt a római egyház kezén, az összes evangéliumi egyházak kezén pedig, még az erdélyi szászok 3.300 holdját is beleszámítva, mindössze 26.000 hold, ha nem számítjuk a később kapott Baldácsy-alapot. Ilyen körülmények között nem vethetünk követ azokra az atyáinkfiaira, akik azt mondták, hogy elfogadják az államsegélyt. Voltak kezdetből fogva igen tiszteletreméltó aggodalmaskodók, akik azt mondták, akárhogy áll a dolog, nem lehet az államsegélyeket elfogadnunk. Ezek közül az egyik „utolsó mohikán“ volt a tiszta-kálmánfalvai tiszteletreméltó öreg lelkész, aki a „Szabad Egyház“-at hősiességel szerkesztette évtizedeken át. Ezek szava egyre halkabb lett és mi is ráléptünk az államsegélyek útjára.

Az államsegélyek útján voltak fokozatok. Az erdélyi római

katholikus státus is kinyújtotta kezét az állam felé: az is kapott. Jöttek a tanítói, középiskolai, különböző iskolai államsegélyek. Jött a közalap segélyezése. Jött a század elején, 1904-ben, a protestáns közös bizottság erőteljesebb akciója. Ennek a hatása alatt 1906-ban a kormány megígéri, hogy fokozatosan: 1907-ben egy, 1908-ban két, 1909-ben három millió koronát bocsát a két evangéliumi egyház rendelkezésére, különösen azoknak a súlyos egyházi és iskolai terheknek a könnyítésére, amelyek alatt gyülekezeteink állami adókat sokszorosan felülmúló terheik folytán valósággal roskadoztak. Így jött létre 1908. évi egyházi törvényünkben az adócsökkentési segély, mely a megígért államsegélyen alapult. Azóta nyugodtak voltunk egész addig, míg a nagy összeomlás után rácszméltunk arra, hogy milyen ingatag, milyen bizonytalan talajon jár egyházunk. Szinte máról-holnapra olyan kicsire zsugorodtak össze államsegélyeink, hogy hosszabb időn át lelkipásztoraink fel sem vették az államsegélyeket, mert a nyugtabelyeg több volt, mint az a devalvált összeg, amely a pénz elérteletlenedése folytán az államsegélyből lett.

Ehhez járul az a szomorú tapasztalat is, hogy szinte abban az arányban, amint egyházunk fokról-fokra több államsegély birtokába jutott, a magyar közélet világában egyre halkabb, egyre bátortalanabb lett a szava. Egyre kevésbé kezdték egyházunkat a nagy és fontos kérdések eldöntésénél meghallgatni, szavát figyelembe venni. Egyre több panasz hangzott el egyházi testületeink gyűlésein, hogy autonómiánk szinte olyan már, mint egy százszor meg százszor átlyukgatott zászló, de azzal a különbséggel, hogy a zászló az eszméért folytatott dicsőséges harcokban kap lyukakat, a mi autonómiánk pedig az ősi, tiszta evangéliumi alapoktól való elhajlás folytán lett ennyire átlyukgatott. Nagyon komoly gondolatok merültek fel azzal kapcsolatban is, hogy azok az áramlatok, amelyek a század elején ott dörömböltek már a közeli határokon a szeparációk formájában, megállanak-e a mi határainknál, nem jönnek-e tovább? Ezek a lehetőségek az utóbbi évek során fokozottabb mértékben megsokasodtak.

Vegyük röviden szemügyre azokat a lehetőségeket, amelyeket a körülöttünk bekövetkezett változások egyházunknak az államhoz való viszonya tekintetében előidézhetnek. Két olyan szomszédunk lett a közelmúltban, akikkel kapcsolatban ez a kérdés nagyon is időszerűvé vált egyházunkban is. Ha ezeket a lehetőségeket szemügyre vesszük, négy csoportba foglalhatjuk ezeket.

Az első, a legkedvezőbb és minket a legkisebb nyugtalanossággal eltöltő lehetőség az, hogy minden marad a régiben. Mi maradunk, mint egyik püspökünk mondotta, „másodosztályú állam-egyház“ és a dolog megy tovább, amint eddig ment.

A második lehetőség az, hogy jöhet olyan uralom s ettől talán nem is vagyunk nagyon messze, amelyik jóindulatú a keresztyén egyházak mindegyikével szemben, de anyagi ereje nem engedi meg, hogy jóindulatát kézzelfogható módon bizonyítsa be. Jóindulata csupán erkölcsi területre szorítkozik: „Szeretlek tite-

ket, de anyagi támogatást nem tudok adni, mert minden pénzre nékem magamnak van szükségem." Ez még mindig nem olyan rossz.

A harmadik lehetőség sem olyan tragikus még: jöhet olyan uralom, amelyik azt mondja: „Tisztelem az egyházakat, azonban azon az elvi alapon állok, hogy az egyház és állam két külön világ, mindegyik megy a maga útján, én elvből nem adok államsegélyt az egyházaknak.” Elvi alapon valósággal visszakényszerít minket tiszta evangéliumi alapjainkra.

Végül a negyedik lehetőség az, hogy jöhet — adja Isten, ne jöjjön —, olyan ellenséges érületű államhatalom, amely már alapelveiből folyólag ellenséges érülettel viseltetik az egyházak iránt. Nemcsak anyagi támogatásban nem részesíti azokat, de erkölcsileg is a hatalmuk letörésére törekszik. Ez a négy lehetőség.

Ha az elsőt vesszük és nyugodtan mérlegeljük a dolgokat, aligha lehetnek sokan, akik azt a tiszteletreméltó, de túlságosan optimista nézetet vallják, hogy az egyház és állam viszonyában az egész világon történhetik bármi, nálunk azonban marad minden a régiben. Ezt az optimizmust aligha lehet osztanunk. Ha a negyediket kikapcsoljuk is a számításból, hogy t. i. ellenséges indulatú hatalom jön, bár két évtizeddel ezelőtt is volt ilyen uralomban részünk, amely máról-holnapra megszüntetett minden állami támogatást s ott álltunk magunkra hagyva és pásztoraink a bolondokkal, meg örültekkel egy színvonalra minősítve, ha ezt a kettőt kikapcsoljuk is, akkor is még mindig két lehetőség van. Jöhet egy barátságos, de pénzt nem adó, azután jöhet egy elvi alapon pénzt nem adó uralom.

Nagy és súlyos lehetőség az, amellyel számot kell vetnünk, ha Isten iránti felelősségünk tudatában akarunk örhelycinken megállani. Ezzel a lehetőséggel kapcsolatban más súlyos kérdések is merülhetnek föl, amelyek szinte alapjaiban változtatnák meg egyházalkotmányunkat. Abban a percben, hogy az államhatalom leveszi rólunk támogató kezét és a *ius advocatiae*-t legfeljebb lelki vonatkozásban tartja meg, anyagi vonatkozásban ellenben nem, több dolog meg fog változni. Ezeket két csoportra oszthatjuk.

Meg fog változni az egyháztagság alapja, ha akaratunk ellenére szabad egyházzá leszünk újra. Az államhatalom nem fogja többé kötelezővé tenni az egyháztagságot. A legutolsó egyházpolitikai törvény, az 1895: XLIII. tc., amely megengedte a felekezetenélküliséget, máris rést ütött a kötelező egyháztagságon, de az ötesztendei folytatólagos teherviselés elveszi még az emberek kedvét a felekezetenélküliségtől. Amde ki áll jót azért, hogy az öt évi kötelező továbbfizetést az államhatalom fenn fogja tartani? Amint törli ezt az állam a törvénykönyvből, ezrével hagyják el híveink az egyházat. Ez a szomorú igazság. Ezzel kapcsolatban aligha maradhat meg a kötelező egyháztagság rendszere. Ezt „*nép-egyház-rendszernek*“ nevezzük, amikor mindenki beleszületik az egyházba. E helyett a „*hitvallásos egyháztagság*“ rendszere jön.

E szerint felnőtt korában szabadon csatlakozik bárki ahhoz az egyházhoz, amelyikhez akar és marad abban, amelyikben akar. De maradhat élte fogytáig minden egyházi kereten kívül is. Előreláthatólag megszűnik, amint a világ legtöbb részén már meg is szűnt, a kötelező vallásoktatás is. Kénytelenek leszünk a hitvallásos egyház rendszerére áttérni, amely a nem kötelező, az önkéntes egyháztagsággal kapcsolatos. Ez azt fogja jelenteni, hogy az lesz egyházunk tagja, aki akar. Igaz, hogy ez sokkal jobban meg fogja valósítani az igazi egyház fogalmát, amely a „szentek közösségét” jelenti. Az angolszász világ ezen az önkéntes egyháztagságon épül fel, az anglikán egyház kivételével. A gyülekezet tagjainak a számát úgy állapítják meg, hogy az úrvacsorázók számát veszik alapul, így a nem úrvacsorázókat és az egyházon kívül állókat missziói területnek tekintik, akiket igyekeznek meghódítani az egyház számára. Ez lesz az egyik nagy kérdés.

Érdekes tapasztalatra tettek szert azok az egyházak, amelyek megszüntették a kötelező egyháztagság rendszerét. Sokkal többet adakoznak *önként* azok az emberek, akiknek szívügye Krisztus ügye, Krisztus egyháza! Csodálatos buzgóságot láthatunk ott. Olyan források fakadnak az önkéntes adakozás révén, amelyekre a kötelező egyházi teherviselés idején alig gondolhatunk.

Még érdekesebb változásokat is hoz a nem kötelező egyházi teherviselés rendszere. Erőteljesebb egységet teremt az egyház testében. Központivá lehet tenni az egész teherviselést és a központi teherviseléssel kapcsolatban a felmerülő szükségletek ellátása egységesebb alapokon nyerhet fődözetet. Világos, hogy a teherviselés önkéntessé válása a lekipásztorok életében is nagy változást idéz elő. Nem lesz az a bizonyosság, hogy ilyen és ilyen kongrua, meg ekkora korpótlék reményében eddig vagy addig elmehetnek. Minden lekipásztor valósággal a gyülekezetével áll vagy bukik. Létkérdésévé válik a gyülekezet fennmaradása. Tagadhatatlan, hogy aki ilyen körülmények közt szánja magát a lelkipásztori pályára, azt Isten Lelke hozza oda és az vállal minden kockázatot. Minden vagyoni kérdésnek egységes alapra helyezésével jobban lehet szolgálni azt a kiegyenlítő folyamatot is, ami a lelkészi javadalmak világában annyira kívánatos és a többgyermekes lelkészi családok neveltetési kérdéseit is. Ime a kérdés másik tömege: az önkéntes egyháztagság mellett az önkéntes egyházi teherviselés.

Lássuk mármost az utolsó kérdést: mit csináljunk a bármelyik lehetőségre való előkészület tekintetében? Amikor a század elején a francia szeparáció után híre jött a genfi szeparációnak, azután jöttek a többi svájci kantonok szeparációs hírei, idehaza felfigyeltünk erre. A „Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok” hasábjain gyülekezeti tartalék-tőkék létesítését ajánlottam, amit sok gyülekezetünk meg is fogadott. Fájdalom, ezek a tőkék csaknem mind a hadikölesönök sorsára jutottak. Ez az út nem bizo-

nyult járhatónak és megfelelőnek. Szilárdabb alapot kell teremtenünk a bekövetkező nagy eshetőségek idejére!

Mi lehet más ez a szilárdabb alap, mint *lelki tartalék-tőkék* gyűjtése! Ez az egyetlen terület, amelyet sem devalváció, sem egyéb gazdasági bajok el nem vehetnek, hanem még inkább fokoznak. Erőteljes lelki tőkét kell gyűjteni! Hogy ennek milyen csodálatos áldásai vannak, elég egy példát említeni: a Szeretetszövetségben egy apostoli buzgóságú lélek néhány év alatt több szeretetintézményt tudott életrehozni, mint a magyar református egyház két évszázad alatt. Ezt jelenti a lelki tartaléktőke mindnyájunk számára.

Örömmel lehet megállapítanunk, hogy ilyen lelki tartaléktőkék gyűjtésére egyházaink ma mintha sokkal hajlamosabbak volnának, mint azelőtt. Ha végiglapozzuk legújabb egyházi törvénykönyvünket, örömmel látjuk, hogy a régi anyagi feltételek és anyagi vonatkozású kérdések mellett egyre több tér jut ott a lélek számára. Ez különösképpen abban a gondolatban nyilatkozik meg, amely a harmadik törvénycikkünkben jut kifejezésre, hogy az egyház vagy missziói egyház, vagy nem egyház, tehát minden tagjában ennek a missziói léleknek kell élnie.

Hiába meregetjük szemünket, hiába nyujtogatjuk kezünket akár jobbra, akár balra: más erőforrás, más tartaléktőke nincs, mint amit az örökkévaló Istentől kapunk. A világon senki sem ad nekünk semmit ingyen, az államhatalom sem. Amikor az államhatalom ad nekünk valamit, azt várja tőlünk, *Harnack* szerint, hogy olesó pénzen tartott erkölcsi rendőrei legyünk és csendesítgessük a sorsukkal néha nem egészen ok nélkül elégedetlenkedő tömegeket. Ingyen nem kapunk senkitől semmit, csak Istentől. Az örökkévaló Istent kell személyes hitünkkel megragadnunk s akkor csodálatos erők fakadnak, amelyek a szíveken át leérnek a zsebekbe. Az evangélium ott hódít, ahol a szíveken keresztül lenyúlik a zsebekbe és a berozsdásodott bugyellárisokat is kinyitja. Ha komoly lelki tartaléktőkét gyűjtünk, a virágzás nem remélt fokára emelkedhetik egyházunk. Más megoldás nincs.

Talán nem köszöntenek be ezek a nehéz lehetőségek, amelyekre olyan sokan aggodalommal gondolnak, de a lelki tartaléktőke akkor is árasztja áldásos hatását egyházi életünkbe. Az ilyen lelki tartaléktőke olyan, mint a finnek világában olyan sokat emlegetett Mannerheim-vonal, vagy a franciák Maginot-, a németek Siegfried-vonala. Ilyen lesz ez a lelki tartaléktőke egyházunk számára. Ezek mögött állva, Istenre nézve, nyugodtan várhatjuk, hogy az egyház és az állam viszonyában mit hoz a jövő? Nem félünk, mert Az a mi reménységünk és bizakodásunk, Akiben bízunk eleitől fogva és Aki eleinket is megsegítette a hosszú elnyomatás és a véres küzdelmek idején: az örökkévaló Isten.

Kováts J. István

A bibliafordítás revíziójáról

A vizsolyi Biblia megjelenésének 350. évfordulója fokozottan figyelmeztet bennünket arra a nagy kincsre, amelyet a magyar protestantizmus a Károlyi-Bibliában kapott és immár negyedszázada oly gazdag lelki áldással gyümölcsöt tetett. Az évforduló mindenek előtt arra kell indítson bennünket, hogy igyekezzünk ezt a kincset megőrizni és továbbra is az egyházi munka számára hasznosítani. Az utóbbinak a szüksége már a múlt század hetvenes évei óta egyre sürgetőbben jelentkezett s eredménye volt — több kísérletezés után, — az ú. n. „revideált“ Károlyi-Biblia (forgalomba került 1908-ban). Ma már ez a revízió nem látszik kielégítőnek: az utóbbi évek folyamán nemcsak több új Újszövetség-fordítás jelent meg, hanem a Brit- és Külföldi Bibliatársulat megbízásából Raffay Sándor és Czeglédy Sándor hozzáláttak egy újabb revízió munkájához. Az 1938-ban „ujjonnan átdolgozott kiadás“ megjegyzéssel közrebocsátott próba-biblia sem hozott megoldást s az azóta folyó munka is azt a benyomást kelti, hogy még elég hosszú útra van szükség, amíg a bibliafordítás ügye fontosságához mért megnyugtató megoldáshoz jut. Ezért indokolt, hogy az eddigi hozzászólásokat is figyelembe véve, — újólág foglalkozunk a revízió ügyével.

1. Mindenek előtt szükséges annak a tisztázása, hogy *milyen célt lát maga előtt a revízió*. Ajánlatos ezért összehasonlítani az eddigi és a tervbevett szövegeket. Lássuk Ján. 9, 1—12. példáját:

Régi Károlyi szöveg:

Revideált szöveg:

Tervezett szöveg:

Es elmenvén látá egy embert, ki születésétől fogva vak vala. És megkérdeék őt az ő tanítványai, mondván: Mester! melyik vétkezett, ez-é, vagy ennek szüléi, hogy ez vakon születtenék? Felele Jézus: Sem ez nem vétkezett, sem ennek szüléi, hanem szükség volt, hogy az Isten dolgai megjelentessenek ebben. Szükség nékem annak cselekedeteit cselekednem, a ki engemet elbocsátott, míg nappal vagyon: senki nem cselekedhetik. Míg e világon lejéndeek, e világnak Világossága va-

Es amint eltávozek, látá egy embert a ki születésétől fogva vak vala. És kérdezek őt tanítványai, mondván: Mester, ki vétkezett, ez-é vagy ennek szüléi, hogy vakon született? Felele Jézus: Sem ez nem vétkezett, sem ennek szüléi; hanem, hogy nyilvánvalókká legyenek benne az Isten dolgai. Nékem cselekednem kell annak dolgait, a ki elküldött engem, a míg nappal van: eljő az éjszaka, mikor senki sem munkálkodhatik. Míg e világon vagyok, e világ világozása vagyok. Ezeket mondván, a földre köpe, és

Távozóban meglátott egy embert, aki születésétől fogva vak volt. És tanítványai azt kérdezték tőle: Mester, ki vétkezett: ez az ember-é, vagy szülei, hogy vakon született? Jézus azt felelte: Sem ez nem vétkezett, sem a szülei, hanem mindez azért történt, hogy nyilvánvalókká legyenek benne az Isten dolgai. Nekem annak dolgait kell cselekednem, aki engem küldött, amíg nappal van. Eljön az éjszaka, mikor senki sem munkálkodhatik. Míg a világban vagyok, a világ világossága vagyok. Ezt mondva, a földre kö-

Régi Károlyi szöveg:

Revideált szöveg:

Tervezett szöveg:

gyok. Ezt mikor mondotta az ő nyálából sárt csinála, és rákené a sarat a vak szemére, és monda neki: Menj el, mosakodjál meg a Siloám tavában (a mi azt jelenti: Küldött). Elméne azért és megmosakodék, és megjöve látva. A szomszédok azért, és a kik az előtt látták azt, hogy vak vala, mondának vala: Nemde nem ez vala-é, a ki ülvén koldul vala? Némelyek ezt mondják vala: Ez az, némelyek pedig: Hasonlatos úgymond ahoz. Az pedig ezt mondja vala: Én vagyok az. Mondának azért neki: Mimódon nyilatkozának meg a te szemeid? Felele az és monda: Egy ember, aki Jézusnak mondatik, sárt csinála és az én szemeimet azzal megkené, és monda nekem: Menj el a Siloám halastóra és mosdjál meg. És minekutána elmentem volna, és megmosdottam volna, az én szemem világa megjöve. Mondának azért neki: Hol vagy az? És monda: Nem tudom.

az ő nyálából sárt csinála, és rákené a sarat a vak szemére, és monda neki: Menj el, mosakodjál meg a Siloám tavában (a mi azt jelenti: Küldött). Elméne azért és megmosakodék, és megjöve látva. A szomszédok azért, és a kik az előtt látták azt, hogy vak vala, mondának: Nem ez-é az, a ki itt szokott ülni és koldulni? Némelyek azt mondák, hogy: Ez az; mások pedig, hogy: Hasonlít hozzá. Ő azt mondá, hogy: Én vagyok az. Mondának azért neki: Mimódon nyilatkoz meg a te szemeid? Felele az és monda: Egy ember, a kit Jézusnak mondanak, sarat készíté és rákené a szemeimre, és monda nekem: Menj el Siloám tavára és mosódjál meg; miután pedig elmenék és megmosakodám, megjöve látásom. Mondának azért neki: Hol van az? Monda: Nem tudom.

pött, nyálából sarat csinált és a sarat rákené a vak ember szemére, majd így szólt neki: Menj, mosd-jál meg a Siloám-tóban, (ami „küldött“-et jelent). Erre az elment, megmosdott és megjött látva. Erre a szomszédok, akik őt azelőtt koldulni látták, így szóltak: Nem ez-é az, aki itt szokott ülni és koldulni? Némelyek azt állították, hogy ez az; mások pedig így szóltak: Nem, csak hasonlít hozzá. Ő maga meg így szólt: Én vagyok az. Erre azt mondták neki: Hogyan nyílt meg a szemed? Ő így felelt: Az az ember, akit Jézusnak hívnak, sarat készített, szememre kente és azt mondta nekem: Menj a Siloám tavára és mosdjál meg! Mikor aztán elmentem és megmosdottam, megjött a látásom. Erre ők így szóltak neki: Hol van ő? Az így felelt: Nem tudom.

Ez természetesen csak egy kiragadott példa: sok hozzá hasonlót lehetne találni. De ebből a példából is könnyen le lehet vonni a legfontosabb következtetéseket. Érdemes mindenképp előtt összehasonlítani a régi szöveget az ú. n. revideálttal. Az utóbbi nem szüntette meg a szöveg régies formáját s még ott is, ahol — sokszor igazán feleslegesen, — más szót alkalmazott, annak ugyancsak régics alakját választotta (pl. *elmenvén-eltávozék; megkérdeék-kérdezek*, stb.). Ennek az eredménye, hogy amíg a Károlyi-Biblia szövege patinás régi magyar nyelv, addig a reví-

deált szöveg csak régieskedik, de igazi patináját már elvesztette. Ezt már csak fokozza, hogy — nyilván figyelmetlenségből, — néha még ugyanabban a mondatban is ugyanannak a szónak kétféle alakja fordul elő (*sárt-sarat*). Újabb képzésű szóalakok régies formában (pl. *megmosakodék*), régies szavak új alkalmazása a mai nyelvben megszokottabb alakok helyett (*mosódjál meg*), régies és új formák szükségtelen vegyítése (pl. ugyanebben az összefüggésben 15. vs.: „*sarat tón*“ a régi szövegben levő „*sárt kent*“ helyett) a revideált szöveget nyelvileg is egyenetlenné, felemássá, sőt igen sokszor szerencsétlenné teszi. Az átlagos bibliaolvasó ezen a nyelven csak a szokatlan valákat és a félmultakat érzi, a kifinomult ízlésű olvasót pedig bántja a mesterkélt régieskedés elegyítése olyan alakokkal és olyan szókinccsel, amely a régies keretbe egyáltalán nem illik bele. Valóban a revideált szöveg megérett arra, hogy leváltsuk.

Mellette a most készülő szöveg minden esetre sokkal egységesebben hat. Ismételten szó volt arról, hogy a tervezett új szöveg a Károlyi-Biblia revíziója-e, vagy pedig új fordítás, mely szabad tetszése szerint használja fel a ma használatos szöveget. Ha a háromféle szöveget egymás mellé állítjuk, akkor — legalább is az Újszövetségre vonatkozólag, — nem lehet kétség a tekintetben, hogy az utóbbi vélemény a helytálló. A készülő szövegnek a revideált szöveghez sincs sok köze (egy-egy újszövetségi iratokban ugyan nem annyira új a fordítás, mint a felhozott példában), de a régi Károlyi-Bibliától teljesen elszakadt. Az ugyan lépten-nyomon érezhető, hogy a fordító a Károlyi-Biblia szókinccsének és kifejezési formáinak a hagyományaiból táplálkozik s ezért az új fordítás mégis közelebb áll a Károlyi-Bibliához, mint pl. az új katólikus bibliafordításhoz.

2. Fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy *megtartjuk-e a Károlyi-Bibliát, vagy átengedjük a multnak* és hagyjuk, hogy csak azok foglalkozzanak vele, akik az irodalomtörténeti ritkaságokat böngészik. Ezt a kérdést nyíltan és érzelmesség nélkül kell megvizsgálni. Nevezetesen gondolnunk kell arra, hogy Károlyi Gáspár fordításáról már akkor is úgy érezték, hogy az javításra szorul, amikor még sem nyelvi tekintetben nem volt elavult, sem pedig a teológiai („tudományos“) szempontok változása nem tették indokolttá a revíziót. A 17. században a szövegen végzett javítások, de még inkább az a körülmény, hogy már a 17. század végén a reformátusok új bibliafordítást sürgetnek, nyilvánvalóan mutatják, hogy a Károlyi-Bibliát a saját kora is fogyatékosnak ítélte. Ha Komáromi Csipkés György fordítását sikerült volna elterjeszteni, akkor az talán ki is szorította volna a Károlyi-Bibliát. Ezek a körülmények mutatják, hogy jogunk van feltenni a kérdést és azt függetlenül a hagyománytisztelet szempontjaitól tisztára tárgyilagosan megvizsgálni: helyes-e a mai körülmények közt a Károlyi-Bibliához ragaszkodni s nem volna-e indokolt azt egy minden vonatkozásban korszerű új fordítással feleleserélni.

Az új fordítást az a körülmény is ajánlja, hogy a fenteb-

biek szerint a Károlyi-Bibliától máris jelentősen eltávoztunk. Az 1908-i revideált szöveg sem Károlyi-Biblia! Az utóbbi is távolabb áll a Károlyi-Bibliától, mint pl. a Luther-Bibliának az 1912-i revízió által közrebocsátott szövege az eredeti Luther-szövegtől. S ha máris olyan szöveget használunk, amely csak félig-meddig viseli joggal a Károlyi Gáspár nevét, akkor a kérdés tulajdonképpen így alakul: visszatérjünk-e a Károlyi-Bibliához, vagy dolgozzunk ki egy új szöveget?

Victor Jánosnak e folyóirat májusi számában közzétett tanulmánya helyesen mutat rá azokra a sokrétű követelményekre, amelyek a „jó bibliafordítás” címén támadnak. E többirányú követelésnek szinte lehetetlen *egy* bibliafordításban eleget tenni. De ha a követelményekből azokat helyezzük előtérbe, amelyek az egyház szempontjából legfontosabbak: a hűséget és a jó olvashatóságot (Victor János elsősorban ezekre gondol az exegetikai és egyházi szempont alkalmazásával), — akkor ezek szinte természetessé teszik azt, hogy új fordításra gondoljunk. Ma a Bibliát sokan veszik kezükbe úgy, hogy elsősorban jól érthető mai szöveget kívánnak, amelyik exegetikailag is megbízható. Ezt a jogos követelést leghelyesebben egy valóban korszerű bibliafordítással tudjuk csak megoldani. Ezt a korszerű bibliafordítást pedig bajosan érhetjük el a meglevő szövegek revíziójával. Figyelmeztető jel az is, hogy az Újszövetségnek a legutolsó két évtized folyamán megjelent új fordításai milyen erős visszhangot keltettek s hogy egyes körökben ezeket az új fordításokat használatba is vették. Ez minden esetre mutatja egy új fordításnak a jogosultságát.

Azonban ezek a szempontok még nem dönthetik el azt a kérdést, hogy van-e a Károlyi-Bibliának még eleven értéke a jelenlegi magyar protestáns egyházak számára. Minden esetre óvatosságra indíthat, hogy a 17. és a 18. század folyamán sem sikerült a Károlyi-Bibliát a használatból kisorsítani, illetve helyette egy „jobbát” vagy „korszerűbbet” alkotni. Ez mégis csak azt mutatja, hogy a Károlyi-Bibliának a rajta gyakorolt minden jogos kritika ellenére is vannak olyan értékei, amelyeket semmiképpen sem szabad könnyelműen feledésbe meríteni. Más szóval: ha szükség is van új, korszerű bibliafordításra, ezt nem szabad úgy megalkotni, hogy az a Károlyi-Bibliát szorítsa ki az őt megillető helyről.

3. A mai helyzet tárgyilagos vizsgálata alapján ezt a *kettős követelményt* kell felállítani:

Egyfelől *őrizzük meg a Károlyi-Bibliát és tegyük a mai viszonyok közt jobban használhatóvá*. Vagyis: a Károlyi-Bibliát *nagyon óvatosan* revízióznak kell alávetni. Evvel a revízióval körülbelül úgy vagyunk, mint egy régi festmény restaurálásával. Ötven évvel ezelőtt a régi festményeket oly módon restaurálták, hogy az eredeti képet fogyatékos helyein kiegészítették, sőt majdnem hogy újra festették. A szemlélő akárhányszor nem tudja, hogy a restauráció folyamán mit hagytak meg az eredeti alkotásból. Körülbelül ilyenformán járt el a Károlyi-Bibliával a mult

századvégi revízió s ezt még csak fokozottan folytatta a most folyamatban levő Raffay—Czeplédy-„revízió“. Ma minden hozzáértő helyteleníti a régi képeknek az említett módon történő restaurálását. Ma a restaurátor elsősorban azt a kötelezettséget érzi, hogy a régi mesternek magának kell továbbra is megmaradni s nem baj, ha a képen több-kevesebb fogyatékoság van is. A restaurátor ezért kínos pontossággal megkülönbözteti azt, ami az eredeti festményhez tartozik hozzá, attól, amit a régi kép kiegészítése és érthetőbbé tétele érdekében esetleg ő maga fest hozzá. Ilyesféle eljárást kell a Károlyi-Bibliánál is alkalmazni azzal a különbséggel, hogy a revíziónál nemcsak a történeti-filológiai hűség szempontját kell szem előtt tartani, hanem a gyülekezet érdekét is.

Induljunk ki tehát a Biblia-revíziónál a Károlyi-szövegből (nem a revideáltból!) és tegyük azt használhatóvá a mai kor számára a legkirívóbb magyartalanságok, a ma már érthetetlen elavult szavak és formák kiküszöbölésével, valamint a nyilvánvaló fordítási hibák kijavításával. Ne szüntessük meg azonban a szöveg eredeti régies jellegét s ne gondoljuk, hogy minden félmult vagy „vala“ már magában véve botránykő. Az így revideált Károlyi-Bibliát pedig becsüljük meg azzal, hogy istentiszteleteinken kizárólag ezt a szöveget használjuk és hogy belevisszük — amennyire az az istentisztelettel kapcsolatos és a pedagógiai érdekekkel összeegyeztethető, — a vallásitanításba. Egészen bizonyos, hogy sokan lesznek, akik istentiszteleten kívül is szívesen használják majd a Károlyi-Bibliát.

Másfelől azonban tegyünk komoly lépést arra, hogy *korszerű új fordítást* adhassunk egyházunk bibliaolvasó köreinek a kezébe. Külföldi egyházakban is sokszor van úgy, hogy a bibliaolvasók magános bibliaolvasásukban, vagy bibliakörökben valamelyik modern fordítást használják. Mi is vagyunk annyira, hogy protestáns egyházaink „hivatalosan“ is számolhatnak a bibliaolvasó körök szükségleteivel. A modern fordítástól nincs is okunk félteni az istentiszteleten és (ami ehhez hozzátartozik) a vallásoktatásnál használt Károlyi-Bibliát. Éppen azok a körök, amelyek rendszeresen kívánják olvasni a Bibliát, szívesen vállalják azt a többletkiadást, melyet a modern bibliafordítás beszerzése jelent számukra. A modern fordítás kiadása valószínűleg üzleti szempontból sem volna veszteséges vállalkozás és anyagiilag alátámaszthatná a Károlyi-Biblia olvasó kiadásait.

4. A korszerű magyar bibliafordítás követelményeit Victor János említett tanulmányában már kifejtette. Ebben az összefüggésben csak néhány kiegészítő megjegyzést kell tennünk.

A mai viszonyok közt korszerűnek csak az a fordítás mondható, amely számot vet nemcsak az utolsó évtizedek rendkívül gazdag filológiai és írásmagyarázati munkájával, hanem — s ez szinte még fontosabb követelmény, — a legutóbbi két évtized teológiai eszmélésének és lelki megújulásának az alapján áll, ennek az eszmélésnek mintegy a lelkét lehelő. Filológiai és írás-

magyarázati kutatások tekintetében az utolsó húsz esztendő sok és sokszor nagyon lényeges változásokat hozott a régibb nézetekhez viszonyítva. Elég, ha a *Kittel* professzor szerkesztésében megjelenő hatalmas „*Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*“ vállalatára utalunk. *Brunner Emil*, az ismert, nálunk is járt zürichi professzor nem alaptalanul nevezi ezt a vállalkozást a protestáns teológia talán legjelentősebb teljesítményének a reformáció kora óta! Aki ma bibliafordítást tesz közzé a nélkül, hogy állandóan szoros összhangban dolgoznék az említett és egyéb korszerű teológiai tudományos kutató munkákkal, az eleve kiteszi munkáját annak a vádnak, hogy felületes, sokszor meghaladott vagy éppen elavult.

Az elmondottaknál is fontosabb azonban az a követelmény, hogy a korszerű fordítás álljon a teológiai új eszmélés alapján. A mai teológiai gondolkodást valósággal szakadék választja el a harminc évvel ezelőtti gondolkodástól és pedig nemcsak az ú. n. „liberális“, hanem még az ú. n. „pozitív“ teológiától is. Nem lehet ma helyesen Bibliát fordítani a letűnt teológiai gondolkodás alapján!

A háború előtti teológiai gondolkodásnak egyik legjellemzőbb vonása volt, hogy az evangélium és az idealizmus közt egyáltalában nem, vagy csak alig látott valamelyes különbséget. Ezért a Biblia szövegét igen sokszor úgy értelmezte, hogy abba belemagyarázta a platonikus-idealisztikus gondolkodást. A teológiai eszmélés viszont éppen az evangélium és az idealisztikus gondolkodás közti különbségre figyelmeztet bennünket s ezzel olyan motívumokat újít fel, amelyek fel-feltűnnek már a reformációban is. Egy példa megvilágítja a helyzetet. A platonikus-idealisztikus gondolkodásra jellemző, hogy minden testi és véges valóság magában véve gyarló, tökéletlen s mint ilyen, alacsonyabbrendű, sőt „rossz“ a szellemmel szemben. Amit a Biblia „bűn“-nek mond, egészen más valami, mint az, amit a platonikus-idealisztikus gondolkodás a tökéletlensége, gyarlósága miatt „rossz“-nak minősít. A teológiai gondolkodás azonban nem mindig tudta a kettőt egymástól elválasztani s így sokszor a test gyarlósága abban a színben tűnik fel, mintha az bűn volna. Különösen is hajlamosak vagyunk erre az összetévesztésre mi magyarok, akiknek Károlyi Gáspár a Pál apostol leveleiben a „szóma“ („test“) és „szarx“ („hús“) szavakat egyformán a „test“ szóval fordította magyarra. Pál apostolnál a „szarx“ szó az embert (testével és lelkével), mint bűnöst jelöli meg. Ha a „szarx“ szót „test“-nek fordítjuk, akkor könnyen azt a benyomást nyerjük, hogy Pál apostol a testet bűnösnek tekinti a testi-anyagi volta miatt s ehhez önkénytelenül is azt tesszük hozzá, hogy a lélek viszont — a szellemvolta miatt, — „jó“, „bűntelen“, tökéletes“. Ez pedig Pál apostolnak tökéletes félreértése.

Egy új, korszerű bibliafordításnak alapvető követelménye, hogy megkeresse a megoldást ezen a ponton. A megoldást meg is lehet találni oly módon, hogy a „szarx“ szó számára megfelelő

fordítást keresünk. (Mivel a „hús“ szónak a magyarban olyan értelme van, hogy azt ebben az összefüggésben félreértés nélkül nem lehet használni, azért e sorok írója a „hústest“ összetételre gondolt. Ez ugyan új szó s annyiban nem látszik alkalmasnak, mivel alapszót összetett szóval fordít. De lehetséges volna ezt az új szót a bibliai szóhasználat számára kisajátítani s ez az érv viszont mellette szólhat. Lehet azonban talán jobb megoldást is találni.) Pál apostol magyar tolmácsolása máris sokat nyert, ha sikerülne szövegét e ponton az idealisztikus félreértéssel szemben biztosítani.

Még egy másik „fordítási hiba“ is szemléltetheti, hogy miről van szó. I. Kor. 2, 14-ben az apostol a „psychikos“ kifejezést használja annak az embernek a megjelölésére, aki „nem fogadja be az Isten Lelkének dolgait“. Arról az emberről van szó, aki a bűnös volta miatt érzéketlen a Szentlélek munkája iránt s azt visszautasítja. Mai szóhasználatban az ilyen embert „természetes, bűnös embernek“, vagy „ó-ember“-nek mondjuk. Károlyi valamikor a kifejezést „lelkes ember“-nek fordította. Érthető, ha ezt a kifejezést a revideált Biblia félreérthetősége miatt kiküszöbölte. Helyette az „érzéki ember“ kifejezést használta. Tekintsünk el attól, hogy a mindennapi szóhasználatban az „érzéki ember“ kifejezést olyan emberre vonatkoztatják, akiben igen erős az érzéki (szexuális) hajlam. Ez is nagyon kellemetlen félreértés. De még szinte súlyosabb, hogy az „érzéki ember“ kifejezés, ha nem akarjuk a köznapi értelemben venni, szükségképpen az idealisztikus-platonikus gondolkodásra utal s azt az embert jelöli meg, aki „testi lény“, vagy legfeljebb Kant kritikai gondolkodása szerint az ismerőkéességében korlátolt embert jelenti. Pál apostol mondatának az értelme azonban e fordítás szerint mindenképpen az, hogy az „érzéki ember“, tehát a gyarló és tökéletlen testiségünk nem tudja befogadni a Szentlélek dolgait. Ebből azután ismét az következik, hogy a lélek, a szellem, mint az ember „nemesebb“, „jobb“, „magasabbrendű“ része viszont alkalmas a Szentlélek dolgainak a befogadására. Ez az értelmezés egyenesen elkerülhetetlen, mivel a következő versekben a magyar fordításban a „lelki emberről“ („pneumatikosz“) van szó. Joggal lehet azt mondani, hogy a revideált Bibliának egyik legszerencsétlenebb „javítása“ volt ez.

A helyzet világos látásához azonban hozzátartozik, hogy ez a fordítás átment nemcsak az összes újabb protestáns fordításokba (Masznyik, Czeglédy, Raffay, Keckeméthy), hanem az új katolikus fordításba is. Sőt a most folyamatban levő revízió kiterjeszti ezt a fordítást Jak. 3, 15-re is az újabb, említett fordítások példájára, holott még a revideált Biblia legalább e helyen meghagyta a régi Károlyi „testi“ kifejezését.

Hogy ez a fordítás mennyire a platonikus-idealisztikus gondolkodás irányában hajlítja el Pál apostol szavait, arra talán a legmegdöbbentőbb példa I. Kor. 15, 44–45, ahol a revideált szövegtől fogva most már szemben áll egymással az „érzéki test“ és

a „lelki test“. Aki nem tudja, hogy az apostol itt a bűntől meghatározott embert állítja szembe a Szentlélek életet adó erejétől megújított emberrel, az szükségképpen a platonikus dualizmus irányában érti félre e verseket.

De talán ez a kicsiny példa* is szemlélteti, hogy ma az új magyar bibliafordítás kidolgozásánál igen nagy teológiai tisztánlátásra, nevezetesen pedig a reformátori gondolkodásban megújított teológiai szemléletre van szükség! Igazságtalanság volna, ha akár a revideált Bibliát, akár pedig az újabb bibliafordításokat, melyek több, mint tíz évvel ezelőtt jelentek meg, hibáztatnók azért, hogy a teológiai eszmélés nyomait nem találjuk bennük. Ellenben ma, amikor a teológiai tudományok megújítása már túljutott a kezdeti évek bizonytalanságán és határozott formát öltött, nagy nyomatókkal kell az új szemléletet követelni az új és korszerű fordítástól. A teológiai új eszmélésben nem olyan „irányváltás“-ról van szó, mint amilyenek a teológia történetében az utolsó másfélszáz esztendő alatt ismételt fordultak elő. Ha ilyenről volna szó, akkor a bibliafordítástól inkább azt kellene követelni, hogy maradjon az egyes iskolák és irányzatok áramlataitól független. A jelzett változás sokkal mélyebbre hatol, mint az iskolák és irányzatok egymást leváltó sokfélesége. Mélyebbre hatol, mivel gyökerében változtatja meg a gondolkodást, elveti a racionalizmus óta kialakult szemléletmódot és visszatér a reformátorok gondolkodásához s evvel egyúttal a Biblia szemléletmódját és gondolkodását újítja fel az egyházban. Ezt joggal állíthatjuk követelményként az új bibliafordítás elé.

A bibliafordítás munkája nagy és kitartó türelmet igényel. Egy-egy revízió, nemcsak nálunk, de egyebütt is évtizedekig készült. Az utolsó években a revízorok is, de meg a tervezett szöveg felülvizsgálói is fokozott erővel és szorgalmas ügybuzgalommal dolgoztak az új fordításon. Ma úgy látjuk, hogy az eddigi munka csak előkészítés volt. Éppen a mostani jubileumi év figyelmeztet arra, hogy a Károlyi-Bibliát jobban megbecsüljük, mint az utolsó emberöltők alatt tettük s hogy azt, de valóban a Károlyi-Bibliát, új revízióban bocsássuk egyházi közhasználatra. Az eddigi előkészítő munka pedig figyelmeztet arra, hogy készítsünk egyidejűleg új, korszerű bibliafordítást is. A feladat, mely ezzel a kettős célkitűzéssel a magyar protestantizmus előtt áll, méltó nagy tradíciókhoz. A protestáns egyházakban tapasztalható belső megújítás biztató kilátást nyújt arra is, hogy kapunk elegendő erőt e kettős feladat megoldására.

Karner Károly

* Nem akarom e helyen részletezni a pneuma = Szentlélek és dikaiosyné = igazság, ill. alétheia = igazság fordítási nehézségeit: ezekre a jelenlegi nyelvhasználat begyökerezett volta miatt nem tudunk kielégítő megoldást adni.

A Kitűnőek Iskolájának kérdéseihez

Hogy új magyar vezetőosztály kiépítése szükséges, ma már nem kérdés. Legfeljebb leendő tagjainak kiválogatása a Kitűnőek Iskolája révén s ezeknek nevelési rendszere az, amit még meg kell vitatnunk. De ezt annál is inkább meg kell tennünk, mert ezeknek az eljárásoknak a sikere vagy sikertelensége fogja igazolni vagy elmarasztalni a kiindulási pontul szolgáló elvet a nagyközönség előtt, amelynek a szerepe pedig — tekintve, hogy társadalmi mozgalomról van szó, — döntően fontos körülmény.

A szaklapokban megjelent idevonatkozó írásokon kívül rendkívüli fontosságot kell tulajdonítanunk azoknak a cikkeknek és előadásoknak, amelyek e kérdést illetően a nem-szakemberek részéről megjelentek, illetve elhangzottak. Itt elsősorban a *Kelet Népe* írói körére kell gondolnunk. Móricz Zsigmondra, Zilahy Lajosra és Veres Péterre. E folyóirat hasábjain került ugyanis e gondolat a szélesebb nagyközönség elé, de ezen kívül és túl egyben a kritika is megszólalt a gondolatot és a kivitelt illetőleg. Éppen ez utóbbi körülmény mutatja, hogy életrevaló a gondolat, mert íme vita is indult meg körülötte. Ez a vita azonban természetesen csupán a lehetőségek és eshetőségek elvi körében mozoghatott, mert akik részt vettek benne, gyakorlati tapasztalatokra még nem támaszkodhattak.

Tekintve azonban, hogy a hódmezővásárhelyi református gimnázium mellett már 1938 ősze óta működik ilyesféle *kísérleti intézmény*, s hogy két tanév tanulságai az országos munka kiépítéséhez már bizonyos fokig alapul szolgálhatnak, talán nem lesz haszontalan ezeket a gyakorlat közben felmerült problémákat a magunk, szakköreinek és az egyházunk sorskérdései iránt érdeklődő, erkölcsi és anyagi hátteret képező értelmiségünk számára a következő sorokban összefoglalnunk. A gyakorlat leszűrt eredménye az elvi viták választóvize lehet.

*

1. Az első felmerülő kérdés mindjárt a kiindulóponttal kapcsolatos: lehetséges-e igazságos kiválogatás? Azaz, a Kitűnőek Iskolája-e az útja-módja annak, hogy valóban az a réteg kerüljön be az eljövendő magyar vezetőosztályba, amely tényleg a legodaalóbb?

Zilahy Lajos elgondolásával szemben, mely tudvalevőleg a kiválogatást a tehetségesnek mutatkozó tanulók főiskolai tanulmányainak idejére halasztotta, mi a kiválogatást már a középiskolai tanulmányi idő kezdetére helyezni láttuk helyesebbnek. A Zilahy-féle Kitűnőek Iskolájába történendő kiszemelésig csak azok a tanulók juthatnak el, akikkel szüleik különböző s legtöbb-

nyire nem az egyedül illetékes szempontok alapján a kötelező előtanulmányokat jelentő középiskolát már kijáratták. A leg-tágasabb rezervoárt jelentő *népi tömeg*, a csak elemi iskolát vég-zett vidéki és tanyai parasztgyermekek százezres serege azonban a középiskolába sem jut el, s így Zilahynak főiskola-előtti tehet-ségválogatásánál nem is startolhat. Ezzel szemben a mi intéze-tünkbe a beválogatás az elemi iskolából történik, amely minden magyar gyermek esetleges további tanulmányainak közös indító-vonala. Kísérletünk folyamán egy hatvanas létszámú első gimnáziumi osztályba hat tanuló került be ilyen beválogatás révén. E hat közül kettő olyan rendkívül tehetségesnek bizonyult, hogy az osztály többi jeles tanulói közül is messze kiemelkedik. Ha a ki-válogatás csak a felsőiskolánál kezdődne, ez a két tanuló a nagy versenyig el sem juthatott volna, — pedig ők a legeslegjobbak. A válogatásnak tehát az elemi iskolából kell történnie.

2. A kiválasztás első ütemét az képezi, hogy a tanító az elemi iskolás gyermekek tengeréből a legtehetségesebb növendé-keit gimnáziumba irányítja. Ezek közül a jobbmódúak megfizet-hetik a tandíjat, a szegényebbek meg úgysis tandíjkedvezményt élveznek. Ha csak ennyi történik is, a gimnázium bizonyos fokig máris a jobb iskolájává lett. Továbbmenőleg: azoknak a tehet-séges gyermekeknek a számára, akik lakóhelyük távolléte (tanya, falu) és szülőik szegénysége miatt a szellemi élet számára egyéb-ként elvesznének, a gimnázium mellett felállítottuk a *Tehetséges Tanulók Otthonát* (Kitűnők Iskolája a maguk módján), amely-nek növendékei semminemű iskolai díjat nem fizetnek, különböző alapítványokból teljes internátusi ellátást, tankönyveket és tan-szereket kapnak. Ide a felvétel versenyvizsgálat alapján történik azok közül a gyermekek közül, akiket tanítóik ide beajánlanak. A versenyvizsgálat számozott helyezettjei közül a felvételi bizott-ság aztán annyi növendéket vesz fel az Otthonba, amennyinek a köztartására az alapítványok lehetőséget nyújtanak. Ez a vizs-gálat nem a tanulók kész ismereteinek mennyiségét kutatja (hi-szen az sokszor nem a gyermekem múlik), hanem inkább képes-ségeiket a magasabbrendű szellemi munkára. Az e vizsga révén megrostált és az Otthonba bekerült gyermektársaságot aztán to-vábbszelektálja maga a gimnáziumi tanítás menete. Amennyire ez emberi viszonylatban lehetséges, már az első év folyamán meg-ítélhető, hogy a bekerült tehetségpalánta az osztály közös mun-kájának iramában bírja-e a legelső helyek egyikét tartani. Ha igen, marad. Ha nem, még különösebb lelki kár nélkül kimarad-hat a gimnáziumból. Éppen ezért a felvétel az első gimnáziumi osztályba mindig feltételes jellegű. Ha azonban az, hogy tehet-sége mégsem elsőrendű, csak a serdülés későbbi folyamán derül ki, amikor is a kimaradás a gyermekre nézve már tragikus lelki hatással lehet, megoldásul az kínálkozik, hogy a tanulót az első négy osztály végeztével ipari vagy kereskedői pályára adjuk.

Amit e második pontban előadtunk, élő gyakorlat. Ezzel kapcsolatban az első kérdés az, amit Móricz Zsigmond és Kará-

csony Sándor vetett fel, hogy t. i. a tehetségeknek ez a beaválogatása a mai helyzetben nem éppen kontraszelekcio-é. Kérdésesnek tartják ugyanis mind a ketten, hogy a sokszor önhibáján kívül nem-magyar észjárású tanárság, továbbá a magyar köz-lelkialkatnak sokban meg nem felelő középiskola *alkalmas-e* a magyarság legjobbjainak a kiemelésére. Móricz felveti a kérdést, hogy vajjon nem éppen az alkalmazkodni jobban tudó kisügyesek, vagy éppen az idegenek állják-e meg a mai keretekben jobban a helyüket, s éppen a magyar tehetségek és egyéniségek lesznek azok, akik nem érik meg az Otthonban a második évet. Karácsony Sándor kísérelte meg az Otthonban a második évet. Karácsony Sándor kísérelte meg a földesi parasztgyermekkel, akik a pesti iskolában nem tudtak boldogulni, mintha valami ilyesfélére mutatna.

E bökkenő valóban fennáll és kényelmetlenül érint bennünket mindaddig, amíg a saját nevelői lelkiismeretünkkel őszinte számvetést nem tettünk. Elvi megoldás más itt nincs is, mint az, hogy magyar észjárású tanárookra bizzuk a kiválogatást, mégpedig magyar levegőjű iskolákban. Itt állunk ismét a nagy kérdés előtt: Ki a magyar, mi a magyar? A mi megoldásunk a következő: intézetünk református gimnázium, tehát a jelenlegi lehetőségek között aránylag a legmagyarabb tanintézetek egyike; tanáraink pedig a mindennapos beszélgetésekben s az ezekből következő önvizsgálatok révén igyekeznek magyarra fordítani észjárásukat és egyben tanítandó tudományukat is, de a módszert is, hogy az elénk kerülő kis magyar tehetségekhez ők tudjanak alkalmazkodni. Ehhez persze alázatosság kell a hivatás betölthetéseért, *bizonyos fokú önrevízió*. Egyelőre csak ezt a helyi és alkalmi orvosságot ajánlhatjuk. Az intézményes központi magyarrá-szervezkedés hatáskörünkön túleső feladat, mi legfeljebb csak szorgalmazhatjuk.

3. Felmerült a kérdés, hogy vajjon nevelhető-e *zárt közösségben* az a tehetségesnek észlelt gyermek, akinek éppen a maga *külön egyéniségét* szeretnők kifejleszteni. Vajjon az közös nevelésnek az a jellemvonása, hogy közös nevezőre hozott átlagot nevel, nem éppen célunkkal ellenkező eredményre vezet-e? Hiszen a tehetség természetszerűen még sokkal inkább egyéniség, mint más, s a közös nevelésben esetleg éppen az kopik le róla, ami ide emelte.

A kérdésben megnevezett veszély valóban fennáll. A közösségben folyó nevelésnek feltétlen nagy értékei vannak a közösségtudat kialakításának multhatatlan szükségességével kapcsolatban, ezt el kell ismernünk. Azt is valljuk azonban, hogy a protestáns közösségfogalomnak az is ismérve, hogy benne erősen öntudatos egyéniségek, sőt személyiségek illeszkednek bele a közösségbe. Anál az elvnl kell tehát maradnunk, hogy a mi jövendő nagyjainkat értékes egyéniségekké csakis közösségben nevelhetjük. Hogy miképen, arra vonatkozólag tapasztalataink a következőket mondják:

A közösség, amelybe nevelendő egyéniségeinket beleplántáljuk, *kicsi* legyen. Legfeljebb huszonöt-harminc fő, mégpedig minden gimnáziumi évfolyamból három-négy. Kevesen vannak benne,

tehát a létszámkeret a fegyelem érdekében nem kíván különösebben egyéniségfőrtő eljárásokat. Ennyi gyermekkel lelkiismeretes nevelő még tud úgy foglalkozni, hogy tekintettel, sőt különös tekintettel legyen adottságaikra, s már tud úgy foglalkozni, hogy az egyéniségeket a közösség szolgálatára nevelhesse. Az, hogy a gyermekek különböző korúak, alkalmat ad arra, hogy az erősebb a gyengébbel szemben (s viszont) a társadalmi együttéléshez szükséges tapintatot, szeretetet gyakorolhassa. Viszont az, hogy minden korcsoportból adódik benne két-három-négy gyermek, akik az alattuk és felettük levő korcsoportba tartozókkal közelebről barátkozhatnak, alkalmat ad a köz szolgálat mellett egyéni barátkozásra, melegebb baráti kör, esetleg speciális munkaközösség kialakulására is. Ilyen összetételű kis körben alkalma nyílik a nevelőnek az egyes egyéniségek különböző irányultságának tekintetbevételére, sőt ápolására, a közös problémájú gyermekek baráti társulásának elősegítésére, a kisebbekkel szemben kifejlesztendő szociális érzék kialakítására s a nagyobbak remélhető értéktöbbletének megbecsültetésére a kisebbek által. Ekkora keretben még elérhető az, hogy a „közös iga“ kötelező iskolai terhei mellett a szellemtudományi, a természettudományi, zenei stb. érdeklődésű gyermekek a maguk érdeklődésének megfelelőleg foglalkozhassanak a nélkül, hogy további csoportosítgatásuk válnék szükségessé. A túlságos csoportosítás, rendezés, keretezés megölné a természetes organizálódást.

4. Milyen hatással van az, ilyen külön-otthonban nevelt gyermekekre a mesterséges kiválasztásból folyó választottság tudata? Nem okoz-e ez *káros* lelki elferdüléseket (hiúság, igényesség stb.)?

Tapasztalataink szerint ezek kifejlődésének lehetősége valóban fennáll. S ez nem is csoda, ha meggondoljuk, hogy ezek a jeles tanulók iskolai osztálytársaik vegyes közönségének körében nagyon is megérezhetik tudásuknak és képességeiknek fölényes szintkülönbségét. S az sem volna csoda, ha az otthon növendékeiben „a tudás hatalom“ elvének alapján valami klikk-szellem-féle alakulna ki a többi osztálytársakkal szemben, amely a szellemileg alattuk állókkal szemben lenézésben, esetleg kihasználásban nyilvánulna. E helyzet azonban éppen természetes adottságában kiváló alap is egyben a nevelő tanár számára, hogy róla elindulva, de bal helyett jobbra kormányozza a hajlítható gyermeki lelket, s a hiúságot öntudatossággá és hivatáséretté, az igényességet felelősségéretté *nemesítse*. Kiválóan alkalmas erre a célra az adódó esetek kihasználásán túl a tervszerű esti közös olvasmányok és beszélgetések beállítása. (Életüket a közösség szolgálatára szentelt nagy emberek életrajzának tanulmányozása, bibliaköri beszélgetések Jézus élete alapján, stb.)

5. Az előzővel rokon kérdés az is, hogy miféle hatást eredményez az, ha valaki ingyenes támogatásból tanulhat. Nem támad-e e szerencsés helyzetből kifolyólag a tanulóban az a helytelen, de kézenfekvőleg kifejlődhető hiedelem, hogy neki jár a tá-

mogatás, őt a társadalomnak majd el *kell* tartania, mégpedig kiválasztottságához *méltóképen*. Vagy ellenkezőleg: nem fakad-e benne *szolgalelkűség* abból, hogy helytelen nevelés mellett neki mindent mindig meg kell köszönnie, hogy csak pártfogói kegyes jóindulatának köszönheti emelkedését, s hogy ezért neki azzal kell kifejeznie háláját, hogy most alázatosságot mutat, majdan pedig készségesen tolja egykori pártfogóinak érdek-szekerét. Valóban nagy a veszély, hogy a ma társadalmi *magának* akar bennük hála-ra kötelezett vazallusokat nevelni. Éppen azért nagy a nevelő felelőssége, hogy ennyi kísértés között is megőriztesse a reábizottakkal lelki függetlenségüket, hogy lelküket a követelődzés és az alázatosság között az öntudatosság és a hála egyensúlyában megtartsa. Idevonatkozó nevelésre kipróbált módszerül az ajánlható, hogy a növendékek az Otthon fenntartásában működjenek közre, s így mintegy *dolgozzanak meg* a kenyerükért (kerti munka, állattartás, favágás, vízhordás, stb.), de e mellett a pártfogóikkal is legyenek *jóismerősi* viszonyban (pl. karácsonyi házi ünnepély a pártfogók jelenlétében). Így talán kialakul bennük az az érzés, hogy mégsem ingyen, koldusmódra nőttek fel, s tán meg is szerethetik ugyanakkor azt a társadalmat, amelytől ugyan el kell különbözniök, de amelyért élniök mégis hivatásuk lesz.

6. S a kérdések kérdése: *befogadja-e* őket, ha majd felnőttek és elindultak, az a társadalom, amelyből kinőttek, de amelyben érette élniök kell? Ez a kérdés a gyakorlatban ma még nem időszerű, de ott kísért a jövőért való álmaink alján. Mert ha erre a kérdésre nem nyújt majd az élet annakidején igenlő választ, minden munkánk hiábavalóvá lett. De a hitünk biztat. Hiszen mi nem mesterséges kiválasztást akarunk végezni, csupán a természetes szelekció akadályait lapátolgatjuk elfele. Az élet természetes szelekciójának irányában pedig hinnünk kell. S ha nem is háromezer, csak háromszáz, vagy harminc, esetleg csak három marad neveltjeink közül az élet csúcsán győztesen, munkánk megérte a fáradságot.

Szathmáry Lajos

Károlyi Árpád

1853—1940.

A magyar tudományos világ mély gyásza kísérte utolsó útjára október 29-én Károlyi Árpádot, a magyar történetírás nesztorát. Hosszú, fényes történetírói pályát futott be s pályája, bár élete javarészét idegenben, Bécsben élte le, a legszorosabb összefüggésben állott a modern magyar historiográfia megalapításával és hatalmas fölvirágzásával. Az első magyar ember volt, aki szakképzett historikusként nyúlt a magyar történelem problémáihoz. Pesti jogászévei után elvégezte a bécsi „Institut für österreichische Geschichtsforschung“ kétéves tanfolyamát, Európának akkoriban a párizsi École des Chartes mellett legelőkelőbb, legmagasabb színvonalú történész főiskoláját. Ezután az akkor még közös bécsi állami levéltár szolgálatába lépett. Károlyi Árpádot azonban bécsi iskolázása, bécsi alkalmaztatása sohasem ragadta ki a magyar élet közösségéből, amint az annyi más idegenbeszakadt magyar tehetséggel történt. Károlyi sohasem feledte el a szülei ház hagyományait, a nagykőrösi református gimnáziumban és a pesti egyetemen eltöltött évek emlékeit, tanárai. Szilágyi Sándor és Horvát Árpád mély nyomot hagytak egyéniségén, Bécs udvari légkörében is megmaradt gerinces magyarnak és gerinces protestánsnak. Egész munkásságát a magyar történelem kutatásának szentelte, de nem lett udvari historikus, hanem a nemzet történetírója. Magasabb történetírói kiképzése bécsi volt, a bécsi levéltár szolgáltatta munkáihoz az anyagot, de témaválasztását, problematikáját, szemléletmódját magyarsága határozta meg — és nem utolsó sorban mély református vallássossága. Mint Szekfü Gyula, a nagy magyar katolikus történész mondotta róla: „Boldog, akinek van hite és az a történész, akinek van, a dolog természete szerint aligha tudja vallási meggyőződését mindenütt, az emberi cselekvések minden vonalán háttérbe szorítani.“ Mindez azonban nem volt akadálya annak, hogy a másik fél igazságát és jó magyarságát is el ne ismerje. Helyesnek véljük, ha újból éppen a katolikus történetíró megállapítását idézzük róla: „A történeti élet végtelen változataiba bepillantván, ő sem volt hajlandó egyetlen kaptafára vonni a hazafiasságot s elítélni azt, akié ezzel nem egyezik.“

A kiegyezés után az ujonnan alakult Magyar Történelmi Társulat köré csoportosuló fiatal történészek nagy lelkesedéssel és buzgalommal láttak hozzá a levéltárak addigéle ismeretlen kincseinek föltárásához. Munkájukban azonban alig volt rendszer, a lelkesedés lázában mindent kiadtak, ami kezükögyébe került. Károlyi Árpád is csatlakozott ehhez a gárdához és a bécsi levéltár hatalmas, oly fontos anyagának föl kutatását kezdette meg. A bécsi levéltári anyag természete szerint az újkorral fog-

lalkozott és belátta, hogy az újkori történelem mérhetetlen aktatengeréből minden válogatás, összefüggéseinek ismertetése nélkül kiadott egy-egy adat jóformán értéktelen a földolgozás számára. Ő a kiadott anyagot a bécsi Institutban, Theodor Sickel iskolájában tanult szigorúan pontos, szinte exakt forráskritikai vizsgálat után alapos kiválasztásnak vetette alá, csak azután bocsátotta közre. Publikációi, mint pl. Fráter György levelezésének, vagy Nádasdy Tamás nádor és felesége, Kanizsai Orsolya levelezésének kiadása, ma is mintaszerű pontosságúak. Méltán leghíresebb forráskiadása azonban a Magyar Országgyűlési Emlékek monumentális sorozata. E nagy vállalkozáshoz az anyaggyűjtésben már kezdettől fogva tevékeny részt vett, a szerkesztés nehéz munkájában is egyre inkább szerepet vállalt, úgyhogy a 9. kötet-től kezdve neve már a címlapon is megjelent, a 11. és a 12. kötet pedig teljesen az ő műve volt, ezekben már teljesen az ő kiadási elvei érvényesültek. A szoroson vett országgyűlési iratok mellett közölt minden idevonatkozó levelet, aktát, följegyzést. A földolgozás, az iratokhoz írt bevezetés ily módon — hiszen az ekkoriban oly sűrű országgyűlések a magyar politikai élet középpontjai voltak, — a tárgyalt korszak egész politikai történetévé szélesedett ki.

A kiadások mellett a szintézisre is jutott Károlynak bőven ideje. 1877-től kezdve sorra jelentek meg tanulmányai, melyek a XVI—XVII. század történetének egyes fejezeteit helyezték új és majd mindig ma is érvényes megvilágításba. E két század történetében, míg csak az elbeszélő források állottak rendelkezésre, igen sok volt a homályos, érthetetlen részlet. Hiszen a kor két legnagyobb történetírója, Istvánffy és Forgách maguk is igen tevékeny részt vettek az események irányításában s mint éppen Károlyi mutatta be, szerepük sokszor éppen nem felelt meg azoknak a magasatos erkölcsi követelményeknek, melyeket magas állásuk szabott elübük, természetes tehát, hogy az események előadásukban bizonyos alapos átszineződésen mentek át. Károlyi levéltári kutatásai derítették föl az igazságot, az ő pompás tanulmányai mutatták be a történeteket az oly egyszerű és mégis oly nehezen megvalósítható Renke-i elvek szerint, „wie es eigentlich gewesen“. Az ú. n. Dobó—Balassa összeesküvés története, Illésházy István hűtlenségi pöre, az 1604. évi XXII. artikus és a bécsi béke-okirat létrejöttének története, az 1673-i Hocher-féle kísérlet a magyar alkotmány fölfüggesztésére, Buda 1886-ban történt visszavívásának leírása tartoznak e csoportba. Károlyi kedvence időszak a magyar protestantizmus történetének hőskora, a XVI—XVII. század fordulója. Ennek a korszaknak viszonyait, embereit kitűnően ismeri és megdöbbenő erővel, hű realizmussal ábrázolja őket. A nagy emberek, az események mozgatói érdeklik elsősorban. Puritán református magyarsága-adta szilárd erkölcsi bázisa, mely értékítéleteinek alapja, mély lélektani ismeretei, mellyel az emberi cselekvések belső rugóit föltárja, e mellett a korszak, a milió — Taine századában vagyunk, — legapróléko-

sabb ismerete, kristálytisza stílusának megelevenítő ereje a magyar történeti esszé legklasszikusabb mintaképeivé avatják jellemrajzait, amelyeket Bocskay Istvánról, Bethlen Gáborról, Illésházy Istvánról, Thurzó Györgyről, Tököli Imréről, Forgách Ferencről, Istvánffy Miklósról, Balassi Bálintról adott, vagy a korszak más tipikus alakjáról, mint pl. Kenderessyről e „minden szemérem nélkül való árulkodóról“. Kedves hőse, — hozzá mindig visszavisszatér, — Bocskay, a magyarok Mózese, aki kivívta a vallás és az alkotmány szabadságát népe számára, megmutatta nekik az Ígéret földjét, hatalmas bástyát állított nekik e föld védelmére az erdélyi fejedelemségben, de ő maga az Ígéret földjére sohasem léphetett.

Károlyi középkori témához ritkán nyúlt. Több apróbb tanulmánya közül csak a legkiemelkedőbbet említjük, az Árpád és az Árpádok c. díszműben megjelent sokszor idézett tanulmányát: „Az Árpádok, mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői“.

Károlyi Árpád munkáját mindig méltó elismerés kísérte. 1892-ben meghívták a budapesti egyetemre a Salamon Ferenc halálával megüresedett magyar történeti tanszékre. Károlyi azonban elhárította magától a nagy kitüntetést. Ugyanekkor neveztek ki ugyanis a bécsi udvari és állami levéltár magyar igazgatójává is s inkább e fontos őrhelyen szolgálta tovább hazáját. Mint aligazgató, igen fontos reprezentatív, bizonyos mértékben politikai állást töltött be. Így kevés ideje maradt tudományos működésre mindössze néhány finomművű tanulmányt írt e korszakban. Ezeket is inkább a nem magyar történelem tárgyköréből. Annál jelentősebb volt levéltári tevékenysége. 1909-től kezdve, mint a bécsi levéltár igazgatója, — első magyar ember e széken, — a rendezési munkában érvényre juttatta a modern ú. n. proveniencia-elvet. Így e Közép-Európa történetére legjelentékenyebb levéltár új korszakának megindulása éppen az ő nevéhez fűződik.

1913-ban, hatvanéves korában ment nyugalomba s ekkor kezdődött meg történetírói működésének második korszaka. Mint az 1870-es években és azután egyik legtevékenyebb, mindenesetre legképzettebb tagja volt annak a lelkes csoportnak, amely a modern magyar történettudomány épületét megalkotta, most is része, sőt vezetőszerőpe volt az első világháború után következő építő munkának, a Klebelsberg Kunó nevéhez fűződő nagy kultúrkorszak történettudományi megszervezésében. Természetesen ő vállalta magára a bécsi magyar történetkutató intézet megszervezésének és további irányításának nehéz munkáját. Csak ő képviselte a magyar történettudományt Bécsben s csak ő adhatta a legtökéletesebb útmutatást a bécsi levéltárakban dolgozó ifjú történészeknek. De ő maga is beállt a dolgozók közé és élete utolsó két évtizedében talán még jelentősebb művekkel gazdagította történelmi irodalmunkat, mint fiatalabb korában. A Klebelsberg-alapította Magyarország újkori történeti forrásaink nagyszabású kiadásához, a híres „Fontes“ kötetekhez ő készítette a tudományos

programot nagyjában a Magyar Országgyűlési Emlékek publikálásának elvei szerint. És ő volt ennek az oly jelentékeny vállalkozásnak egyben talán legszorgalmasabb munkása is. Három hatalmas méretű munkája jelent itt meg: „Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka“, „Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre“ és „Az 1848-i pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt“ vaskos kötetei. A „Fontes“ kiadási szabályai szerint az aktakiadást nagy bevezető tanulmány előzte meg, amely, mint a Károlyi-kiadta Magyar Országgyűlési Emlékek-ben, földolgozta a közreadott iratanyagot. Ezek a tanulmányok történetírói nagyságának legtökéletesebb bizonyítékai, érett művészetének legjellegzetesebb alkotásai. Károlyi emelkedett stílusának jellemző ereje, mély pszichológiai érzéke már régtől fogva a nagy egyéniségek jellemrajzának historikusává avatta. A döblingi Széchenyi lelkitusáinak, elfojtott kétségbeesésének, kirobbanó dühének, viharzásainak rajza, Batthyány Lajosnak, a Horatius-i értelemben vett iustus et tenax propositi férfiúnak alakja, de a mellékalakok, pl. „a két vérivó, a dühös bolond és a hideg vámpír“ (Haynau és Schwarzenberg) ábrázolása is, a magyar történettudománynak igaz büszkeségei. Maga e három mű elegendő volna, hogy a legnagyobbak között emlegessük szerzőjüket.

Károlyi Árpádot 87 esztendőskorában erős munka közben érte utól a halál. Szellemi erejének teljében csodálatos munkabírással dolgozott ekkor is, hogy hosszú pályája alatt Bécsben összegyűjtött anyagát a magyar történetírás számára fölhasználja. A legnagyobb történetírók egyike, a Macaulay-k, Ranke-k, Michelet-k sorából való nagyformátumú egyéniség távozott vele az élők sorából. Utolsó, talán legtehetségesebb tagja volt annak a mult század végén munkálkodó nemes, elektikusan pozitívista nemzedéknek, mely Pauler Gyulát, Thallóczy Lajost, Fraknói Vilmost, Fejérfataky Lászlót adta a magyar történettudománynak.

Istványi Géza

Bizony mondom néked...

Pál ap. I. Kor. XIII. 2.

*Próféta lehetsz...
Szavad szárnyalva szállhat
és láng betűkkel
írhat az égre fényes
jeleket. Minden
rejtett titkot ismerhetsz
s megnyílhat néked
a múlt és jövő. Láthatsz
csodákat, amit
halandó nem pillanthat
meg s nem is érthet
soha. Megmérheted a
végtelen vizű
tengerek mélységeit,
szelek járását
igazíthatod s magad
lobogva éghetsz.
Hited, a szellem és az
értelem szédült
magasba járhat. Szólhatsz
angyalok nyelvén
s kövek indulhatnak meg
előtted. Ékes
harsonák hirdethetnek
s hullhat öledbe
csengő arany, illatos
tömjén, zöldelő
babér. Lángra lobbanthatsz
titkos tüzeket,
hegyeket mozdíthat el
roppant erőd és
világokat dönthet meg
egy szavad: mégis
hiába minden! ... Mert, ha
szeretet nincsen
tebenned, bizony mondom
néked: semmi vagy!*

Rolla Margit

Az evangélizáció kérdéséhez

A Protestáns Szemle f. évi október havi (10-ik) számában Józan László aicsuti református lelkipásztor tollából rövid cikk — vagy inkább hosszabb nyilatkozat, — jelent meg „Az evangélizáció a református egyházban“ címmel. Minthogy a Protestáns Szemle olvasóközönségének az a része, amelyiknek a látóhatárán, szaktudásán kívül esik az evangélizáció problémája elvi és történeti vonatkozásaiban egyaránt, e cikkből, illetőleg e nyilatkozatból úgy az evangélizációra, mint a magyar református egyháznak ahhoz való viszonyára nézve teljesen téves fogalomalkotásra, helyt nem álló megállapításokra és igazságtalan következtetésekre juthat s így lehetetlen a hallgatással a beleegyezés látszatát kelteni: kénytelen vagyok a Józan László nyilatkozatával kapcsolatban, minden vitatkozó hajlandóság s még inkább minden személyi él nélkül, az igazság és Józan László iránt teljes szeretettel néhány észrevételt tenni a következőkben:

1. Sohasem az emberek evangélizálnak, hanem *mindig az Ige evangelizál* (És. 55:10—11.) *Isten Lelkének erejével és munkája által*, a Lélek munkája pedig se bizonyos ú. n. evangélizáló alkalmak, előadássorozatok, időpontok, egyének és egyesületek számára ki nem sajátítható, se bármiképpen meg nem köthető. (János ev. 3:8.)

2. A keresztyénség az Igéből született, az Igéből él s történelmének, földi életének legbetegebb korszakaiban sem vált soha egészen igenélkülivé; a világ sokszor lett úrrá az egyház fölött, de sohasem lehetett és sohasem is lesz úrrá az egyházra bízott Ige fölött, amelynek világosságát mindig magasra tartotta egy szent kisebbség, a mindenkori szent mag.

3. A két előbbi tételből is magától értetődő, az evangélizáció és az egyház történetéből pedig ellenállhatatlan erővel és megcáfolhatatlan bizonyoságtétellel hangzik ki a hamburgi városi miszsió tudós lelkésze és vezetője, *Schreiner* megállapításának igazsága: „*Die Geschichte der Kirche beweist, dass Evangelisation weder etwas grundsätzlichen Neues, noch die Angelegenheit irgendeiner Mode ist*“,¹ amit az evangélizáció problematikájával foglalkozó igénytelen tanulmányomban magam is hangsúlyoztam a következő megállapításban: „*az evangélizáció genesisise nem Wichernig, nem a methodismusig — mint Hardeland és Schian állítja, — nem a reformációig, mint az orthodoxia hiszi, nem is a szerzetesrendek kialakulásáig, mint a római egyház tanítja, nem is a német pietizmusig, hanem Jézusig nyúlik vissza*“.²

¹ *Lic. dr. H. Schreiner*: Geist und Gestalt. Vom Ringen um eine neue Verkündigung. II. Aufl. Verl. Friedrich Bahn. Schwerin i. M. 1927., 207. l.

² *Ferenczy K.*: Az evangélizáció problémája elvi és gyakorlati vonatkozásaiban. Debrecen. 1929., 2. l.

4. Éppen ezért — enyhén szólva, — sajnálatos tévedésnek kell minősítenem Józan Lászlónak ezt a szerfőlött nagyigényű megállapítását: „a magyar gyülekezeti evangélikációnak a kezdeményezője Isten jóvoltából én voltam. Az evangélikáló előadás-sorozat gondolatát én hoztam haza németországi tanulmányutamból 1930-ban“.

Ebben a két egymást követő mondatban nemesak a történelmi távlat teljes hiánya szembeszökő, hanem az elvi alapok rendezetlensége is. E két mondatból, annak egymást követő sorrendjéből az a helyt nem álló tétel következik, hogy a gyülekezeti evangélikáció = evangélikáló előadás-sorozat. Az igazság pedig az, hogy az evangélikáló előadás-sorozat, — amint erre az evangélikáció történetében bőven találunk igazoló példát — magában véve még nem gyülekezeti evangélikáció. A gyülekezetinek nevezhető evangélikáció ismertetőjegye egészen más, mint a puszta evangélikáló előadás-sorozat, amely magában véve lehet, — mint ahogy nem egyszer volt is — egészen gyülekezeten kívüli, sőt egészen gyülekezeti, -egyházellenes. Mellékesen tétessék itt említés arról is, hogy az evangélikáció fogalmi köre sem szűkíthető le a gyülekezeti evangélikációra.

Ami pedig a magyar gyülekezeti evangélikáció kezdeményezésére vonatkozó megállapítást illeti, arra nézve, — természetesen csak a magyar református egyházra való gondolással, — csupán annyit kell megjegyezni, hogy talán mégsem lett volna szabad a magyar református egyház egész multját s abban a mindig munkálkodó Léleknek a munkáját csakúgy — zsebretenni?! Hát — nem is szólva a reformáció századáról, — pl. Tolnai Dali János, Medgyesi Pál, — hogy másokról szó se essék, nem evangélikált, emberileg szólván? S a XIX-ik század második feléből csak úgy eliskasszuk dr. Szabó Aladárt, a magyar belmissziói ébredés Istentől adott eszközét és társait? Vagy neki semmi köze az evangélikációhoz? És Szücs Ernő, a kommunizmus idején palástot öltött állami tanár, nem evangélikált a magyar református gyülekezetekben, amikor azokban „evangélikáló előadás-sorozatot“ tartott az előző évtizedben, a 20-as években? Hát csakugyan csak 1933 március óta ismernők egyházunkban az evangélikációt s csak Józan Lászlónak a Református Figyelőben és a Mustármagban „minden visszhang nélkül“ megjelent s így érdeklődést támasztani hiába akaró cikkei óta tudnánk az evangélikáció problémáiról?

Ne vegyük tudomásul, hogy Filó Lajos már 1858-ban „egye-nesen missziói irányú vándorigehirdetés“-ről ír (Prot. Egyh. és Isk. Lap 1858., 201. l.) s hogy a 90-es évek óta egyre-másra jelentek meg egyházi lapjainkban az evangélikáció kérdésével foglalkozó cikkek?! Íme, néhány közülök: Nagy I.: Az evangélikáció munkásai. P. E. I. L. 1892., 417. l. dr. Szabó A.: A belmisszió eszmei szempontból. Prot. Szemle. 1895. 381. l. Ferenczy Gy.: Az evangélikációról. Debr. Prot. Lap. 1897. 157. s köv. l. Csizmadia L.: Evangélikáljunk. Dunántúli Prot. Lap. 1896., 481., 500. l. Ferenczy K.: Gyülekezetünk evangélikációja. Debr. Prot. Lap. 1923. 163.,

174. l. Sebestyén J.: Az evangélizáció főbb kérdései. Kálv. Szemle. 1922. 309. l. B. Pap I.: Az evangélizáció a ref. egyházakban. Kálv. Szemle. 1922., 435. l. Dr. Csekey S.: A református evangélizáció főbb követelményei. Kálv. Szemle. 1927., 437. l., stb.

És a magyar református egyház felelős és törvényes főhatóságainak tulajdonított „közömbös nemtörődömség“, majd „titkos rosszalás“ a közelmúltban csakugyan magának az evangélizációnak szólt volna? Ha igen: semmiképpen sem tudom megérteni, hogy az Egyetemes Konvent — most is ugyanazokból állván, mint a „titkos rosszalás“ idején, — hogy szavazott meg az egyetemes egyház terhére két segédlelkészi állás fenntartásához megfelelő összeget azért, *egyenesen azért*, hogy éppen a Református Gyülekezeti Evangélizáció Baráti Társaságának két igen értékes és áldott evangélizáló szolgálatokat végző lelkipásztor tagja a gyülekezet gondjaitól függetlenebben, szabadabban végezhesse az evangélizáció munkáját a református gyülekezetekben?!

Őszinte és állandó bűnbánattartásra van szükségünk, ha egyházunk életének emberi oldalára gondolunk. De Isten iránt való hálaadással s a Benne való dicsekedés boldog örömeivel kell megállapítanunk azt is, hogy a evangélizáció multja a magyar református egyházban mégsem annyira szegényes, ahogy azt Józian László felvázolta. „Hiszek szent Lélekben“ ezt is jelenti: hiszek a *mindig* munkálkodó Istenben. A magyar református egyházban folyó evangélizáló munka történetéhez ezek a hirtelenében felsorakoztatott adatok is hozzátartoznak s azokból nem emberi kezdeményezés dicsősége, hanem az Ő szüntelenül munkálkodó szent Lelkének vigasztalása sugárzik.

„Nem nekünk, Uram, nem nekünk, hanem a te nevednek adj dicsőséget a te kegyelmedért és hívségedért! (115. Zs. 1. v.)

Ferenczy Károly

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

Mikszáth

Úgy halt meg idén harminc éve *Mikszáth Kálmán*, mint pályája csúcspontján álló, saját szavai szerint boldog ember. Halála előtt kevéssel ünnepelte meg negyvenéves írói jubileumát siker és a nemzet hódoló szeretetének virágai között. Azután, mint „a nagy palóc“, bevonult Mikszáth a klasszikusok közé és amint az a klasszikusokkal történni szokott, feledni kezdtek. De a húszas évek közepétől mintha *Mikszáth-láz* fogta volna el az embereket: regényeiből színdarabok készülnek, összes művei félszáz kötetben kerülnek ki a könyvpiacra s a közönség megtölti a Mikszáth-regényből dramatizált darabot játszó színházat és mohón olvassa regényeit, elbeszéléseit és karcolatait. A Mikszáth-láz

kortünet volt. A nyomorúságok között élő, reménysugarat csak hitével, de nem szemével látó magyarság lelke *menekült* Mikszáthhoz. S ez nem pusztán valami tündéri álomvilágba való menekülés volt. Álomvilágot-tündérvilágot inkább talált volna ez a magyarság Jókaiiban. Ennek a magyarságnak más vigasztalás kellett: *magyarázat*. Magyarázat arra, hogy miért történt vele a nagy szerencsétlenség. Az élt benne, hogy az a múlt, ami a szörnyű jelent megelőzte, úgy volt álomvilág, boldog világ, hogy *valóság* volt. A „boldog béke idők“ kifejezés volt összekapcsolva mindenel, ami nyugodalmas, bőséges, jóminőségű, gondtalan volt. A „boldog békeidők“ Felvidéket jelentett és Erdélyt, békésen ereszkedő tutajt a Vágon és békésen poroszkáló borvizes szekeret a Székelyföld útain. A „boldog békeidők“ betűi a tiszta ég kékjén ragyogtak napsugarak aranyával írva. Hogy lehet az, hogy ezután a boldogság után ilyen állandó és kegyetlen fájdalom jöhetett? Hol és kiben volt a hiba?

A gyötrődő és feleletre váró magyar lélek Mikszáth tolla nyomán vágyódóan megy vissza ebbe a korba, keresi a boldogságot, gondtalanságot és a tiszta színeket. A ragyogó mesemondás eltompítja fájdalmát, úgy követi a költőt; azt érzi, hogy valami gyönyörű palotába vezetik s csak akkor döbben fel ámulatából, mikor a gyönyörű palota egyik szobájának síri csendjében haláloságyra mutat rá Mikszáth; azon az ágyon szörnyű véggel viaskodik *Magyarország*. Az ágyra mutató költő felsorolja mindazokat a gyilkos célokat, amelyek ebbe az állapotba juttatták az ott fekvőt. A felsorolás bűnlajstrom és a kifosztott, csonka ország magyarjának magyarázat arra, amit nem értett: hogy miért lett ő „boldog békeidők“ után egy kifosztott, csonka ország keserű magyarja. A bűnlajstromon uraskodás és léhaság, könnyelműség és erkölctelenség, hivalkodás és koldusszegénység, állhatatlanság és jellemtelenség követik egymást. Mikszáth ötven kötetnyi munkájából egymásután lépnek ki a *földesúr*, aki ahelyett, hogy szorgalmasan és okosan művelné földjét, politikai kártyacsatákat vív és oktalan párbajokkal fecsérli el erejét, a *szabadelvű képviselő*, aki kölesönökből tartja fenn magát, gyermekeit pedig nem dolgozni tanítja, hanem fiát úri protekcióban, lányát jó házasságban bízni, a *főispán*, aki tisztakezű kormányzat helyett erőszakkal és aljas kortesfogásokkal vezeti megyéjét, a *katonatiszt*, aki testi-lelki frissége és tisztai becsülete megőrzése helyett duhajkodik és váltót hamisít, a *bankár*, aki tiszta ügyek helyett csal és zsarol és még egy sereg más alakja az akkori életnek, megszemélyesítői mind a koldus uraskodásnak, nemzetiségeket lenéző gőgnek, hatalmaskodó közigazgatásnak, visszamaradt gazdálkodásnak, hamis választásoknak és arcátlan protekciózásnak, egy felfelé alázatoskodó, lefelé kegyetlen, maga fajtájával pedig kérlekalássankodó társadalomnak. Az ötven kötetnyi Mikszáth-munka sorra megmutatta olvasójának a „boldog békeidők“ ama tulajdonságait, amelyek egy hajszál híján megöltek egy nemzetet.

És azt is megmutatja, hogy a csonka ország magyarjának

lelkében miért él mégis a boldog békeidők képzete. Mert a bűnök csodálatosan összeolvadtak erényekkel. Az uraskodás finom előkelőséggel, a könnyelműség szeretetreméltósággal, az állhatatlanság lelkesedéssel, a maradiság áhitatos hagyománytisztelettel — mindegyik valami olyannal, ami meghat és könnyeket csal a szembe s a könnyeken keresztül a rozsdá rózsaszínűnek látszik...

A tíz-tizenöt esztendő előtti Mikszáth-láz azután alábbhagyott s ma már nem keresik annyira könyveit: egy-egy Mikszáth-sorozat hosszú ideig áll az antikvárius kirakatában olesó áron, a nélkül, hogy megvennék. A Mikszáthtól bizonyos mértékben való elfordulásnak okát alighanem abban találhatjuk meg, hogy világszemlélete *magyarázatot* tudott nyújtani a magyarázatot kereső léleknek, de *megoldást* nem tudott ajánlani. Mint az orvos, aki megmondja a betegnek a baját, de orvosságot fölírni már nem tud. A rózsaszínű rozsdá költője Mikszáth, aki valami ellenállhatatlan kényszer alatt megáll egy ponton és a végső következmények levonása helyett visszakanyarodik, megakuszik. Mint a kor, amelyben élt: az is a 48 és 67 közötti, meddővé vált óriási harcának megalkuvásban és kiábrándultságban való végződését mutatja. Pedig Mikszáthnak ma is van mondanivalója a magyarság számára. És nemcsak az, hogy a „boldog békeidők“-ből való kiábrándultság jogos, hanem az is, hogy sohase engedjük magunkat rózsaszínű rozsdával megcsaladni. Nemcsak az, hogy mit eredményezhet, ha egy nemzet felelőtlenül pocékolja el azokat az erkölcsi és anyagi kincseit, amiket Isten rábízott, hanem az is, hogy a magyarságnak ma szilárd és megingathatatlan világnézeti felfogásra van szüksége és harcának vége nem lehet megalkuvás.

Harsányi András

Ilyés Gyula

Túlzás lenne a multtal szemben azt állítani, hogy líránk az összes költemények kiadásának korát éli. Összegyűjtött versek mindig jelentek meg, és visszatekintve talán nincs egy év sem, mely ne ajándékozta volna meg a szép szavakat kedvelő közönséget egy-egy költőjük teljesnek mondható, vagy legalább is reprezentatív oeuvejével. Az utóbbi néhány év folyamán azonban sűrűbbek lettek az ilyen összefoglaló kiadások. Nemcsak a vastag kötetek külső divatjában kell keresni a jelenség okát: közrejátszik benne — és pedig elsősorban — az a belső tény is, hogy egy nemzet lírája elért lehetőségeinek arra a szintjére, ahol az egyéniség a sajátmaga számára teremtett törvények egyensúlya által igyekszik különválni a közösség tömegvonzásából. Akik valaha manifesztumszerű antológiákban egymást támogatva igyekeztek áttörni a közönség frontját, most lelkük külön termését dobják mérlegre.

Az irodalomtörténet sokszor ironikusan, sokszor közhelyként emlegetett ítélőszéke fogja majd eldönteni, hogy az együtt

emlegetett nevek valóban közös tőről sarjadtak és egyazon talajból táplálkoztak-e, vagy pedig kényelmesen elgondolt iskolák mögött nagyon is különböző adottságokat és törekvéseket kell keresni. Tény az, hogy előttünk áll egy nemzedék, melynek együttes tette talán abban összegezhető, hogy a lírai kiteljesedés egy nagy korszaka után, melynek vívmányait a klasszikusok időszerűtlen esztétikai távolságában és egzisztenciális használhatatlanságába taszította a világégés és megközelíthetlenné tette az irodalmi apály, — elkallódott ifjak serege után végre maradandóan gyökeret vertek, felismerték lehetőségeiket és felszínen tartották magukat. A közös sors egysége mellett látszólag támogatja őket az eredet is: legnagyobb részét a nép fiai voltak, a társadalmi emelkedésnek sokszor csak első nemzedék-lépcsőjén, és nem igyekeztek párvenü lélekkel beolvadni az idegencélú „felsőbb rétegekbe“, hanem a frázisok sallangjaitól megtisztított népi milliók számára követeltek meghallgatást, akiknek nevében beszéltek. Néha szinte már mozgalommá váltak, mely a politikai tett tágabb és megszabadítóbb gesztusait is megkockáztatja, mint annak idején irodalmunk első reformnemzedéke. Lehet, hogy néha az ő szavaik dobbannak meg a politika programpontjaiban, de ezt kinyomozni már szintén a történelem feladata.

Számunkra ebben a pillanatban egy kötet vers van adva, Illyés Gyula lírai gyűjteménye,* mint kézzelfogható emberi és kor-dokumentum. És talán nem ellenkezik a műalkotás igényeivel, a versek külön világával, a korhoz kötő közös vonások hangoztatása, mert kétségtelenül ez adta meg a belső lendület mellett az irányt, hogy nem tévedt el saját korában. Egy jó évtizede ugyanis mindez még nem volt ilyen világos. Az akkori lírai prognózis még sok olyan „erőtéljes“ tehetséget emlegetett a kezdő Illyéssel egy sorban, akiknek csonkánmaradt életművét azóta már elnyelték eltűnt füzetek és folyóiratok irodalmi aktái. Ma már áttekinthetőek az expresszionizmus akkor még apadásukban is dús vadvizei, melyeknek hirtelen eltűnése, az irodalmi ízlés fordulóján, gyökértelenné tette a tehetségek nagy részét.

A mai lírai nyelvhez szokott fülnek idegenül csengenek a költő első versei. De nem újszerűségükkel lepnek meg, hanem ellenkezőleg, az elfeledett, az emlékezet perifériáira került tájak halott bővületével, azzal a különös csodálkozással, mely sokkal távolabbinak érzi a közel-múltat, mint a rég-múltat.

Soraim teljes hosszukban e földön fekszenek, belőle táplálkoznak, Zöldelnek, szertehajolnak, pillantások alatt úgy érzem meggyobbenneknek egykor, ágaik emelődnek,

Ápolatlan hajtottak nehéz fáradt földből, ó milyen szomjasak!
Fiatallány-szemek, örök tavasz-egek, öntözzétek meleg szelemmel őket.

Mi ebből az Illyésé? Honnan teregette a paraszti földre eze-

* Nyugat, 1940.

ket a dallamtalan dallamú, zsoltáros attitűdű sorokat, melyek monotonak, bár gazdagak képekben és bonyolultak, bár nincsenek kiczellálva. Kortársai akkoriban szintén így verseltek, kerülték a rímet, a kötött formákat, a csengő-bongó dallamosságot, beérték a gondolatok belső löktetésével, a kifejezés tenyésző gazdagságával, a lélekzés ritmusával. De az *élmény* nem kölcsönzött. Benne van már az elküldő rögzítő ereje, mely nem hagyja nyugodni addig, amíg újra meg újra ki nem fejezi. Az expresszív indítású líra egyre több valóság-elemet vesz fel magába, a tájékozódás folyton tisztuló pillantásával tekint maga körül. Később könyv is lesz belőle, széles prózai tanulmány, a *Puszták népének*, a *Magyaroknak* emlékezésből és elmélkedésből összerakott széles tablói vagy odavetett karcolatai. Visszatérő mult és formáló gondolat: Illyés prózájának e két legjelentősebb eleme, forrongó állapotban ott van lírájában is. Sőt nyomon lehet követni, hogy a próza higgadtan leszűrt eredményei milyen utakat tettek meg a versek útvesztőiben. Talán azért olyan kitisztult prózája, mert az utakat már merészen feltörte előtte a vers. A *Három öreg* például egy miniatűr *Puszták népe*, de milyen szerkezetet eláruló az élmény irodalmi színjátéka.

Tétován az öreg szekrény tetejéről
kinyult ekkor felém s szinte hivalkodva
hitet tett egy téli almának illata
a szegények rejlő, halk szeretetéről.
Ez volt a nagy élmény ...

Az önkénytelen prousti beállítás után, az ízből és illatból feltámasztott világnak az „emlékezet szép angyalhajával betérített” képei következnek, hogy néha nyersen kibontakozzon mögülnk a vérei nevében igazságot követelő költő szava. A szó közel tíz éves, saját zenéje és hangsúlya van, úgy cseng már, mint többi társa, mely követi az időben.

Azonban nem megtalált sablonról, s egyszer s mindenkorra elintézett költői problémákról van szó. Illyés számára nincs megállapodás, állandó küzdelmet folytat a forma egységéért és sokféleségéért. Nemcsak a pillanatnak alkot, hanem életművén is dolgozik, minden alkotó pillanatában minden versének ura. Vállalja az exaltációt, de nem mondhat le a szigorú önellenőrzésről sem. Egy oeuvre egyensúlyát az határozza meg, milyen ösztönös gazdálkodással tudta a költő felhasználni adottságait: szonetteket írt egész életében vagy szétosztotta magát a legkülönbözőbb témáknak, formáknak és megoldásoknak.

Voltak, akik Illyést elintézhetőnek vélték a „népies” sémával. Petőfi-szeretetéből Petőfi-tanítványságot csináltak. Pedig az eredet és vállalt világnézet még nem dönti el a költői alkotás sorsát. Illyés nem tartozott a könnyed költők közé, akiknek keze alatt önkénytelenül mindenből vers lesz. Költői ihlete nem fakad fel olyan könnyen, mint a vizenyős talaj forrásai. Vegyük egy négyesoros „alkalmi meditációját”, a *Metafizika* címűt:

Isten-Halál, köztük mint légvonat
 húz lelkemen át egy-egy gondolat.
 Nem tisztít, nem söpör semmit se ki,
 a port, az öntelt port lebegteti.

Gnóma — mondhatná valaki az esztétikusok régi iskolájából, műfajilag osztályozva e négy sort. Kétségtelenül utalna vele a vers rövidségére, megmunkáltságára, elmélyedő szellemességre. De bőven találna példát a többi műfajra is. Illyés egyéniségének keretei a sok műfajt kívánják. Amint fejlődése nem állt meg az expresszionizmusnál, hanem klasszicizálódott, nem annyira a kor divatját követve, mint inkább csinálva a kort, átértékelve a régiek hagyományait és lépést tartva az utána fellépő fiatalokkal, — úgy téma és formaköre is állandóan bővül és változik. Nem lesz hűtlenné döntő élményéhez, a származás által meghatározott közérzethez, de ugyanakkor tudja, hogy a költő lírai hűségéhez hozzátartozik a mindentvallás egész életet felölelő attitűdje. Szerelem, egyéni sors és tapasztalás, személyes impressziók így vágnak külön medret költészetében. Van kötete, melynek vezérmotívuma a szerelem, férfi és nő örök viszonya, ha úgy tetszik, a nemek harca, mint a századelő pszichológusai megfogalmazták. Ciklikusan folytatja itt egyik versével a másikat, megőrizve a hang és forma azonosságát. De a lírai hűség kedvéért öntudatosan ragaszkodik a formához:

Az én fülem sérti leginkább, hogy alig
 fordulnak egy-két kört e versek
 szabott zenéjükön, egyszerre mindegyik
 riasztó zajt recsegtet,
 gorombán, mint midón a tű a lemezen
 kiugrik, érdeset csikordul
 s a szabad anyagot szakgatja élesen:
 mi van a dallamon túl?

Az esztétikus itt megállhat és azt mondhatja: a disszonancia. Az olvasó tovább futja e sorokat és hármas sikoltással hallja: „Halál, halál, halál“. Felbomló forma és megsemmisülés közti területen építi fel Illyés költeményeinek várát: *Rend a romokban*, amint reprezentatív kötetének címe mondja. A szépség kétségtelenül szép, de neki ez a rend még fontosabb. Tudja, hogy torzók között kénytelen járni, tudja, hogy a sokszor megálmodott szabadság csak tört szárnyalás marad. Ezért vágyódik néha a primitív kultúrájú ősi rokonok közé, ezért repül álmában és keresi a megsemmisülést a szerelemben. A céltalan küzdelem reményével is az elnyomottak mellé áll, pedig tudja, hogy kora „történelemelőtti“ kor, s annyi menteni való sincs benne, amennyit a történelem megőrizhetne. A beteljesületlen álmok, a szüntelen elégedetlenség teszik érettségében is fanyarrá a költő lelkét. Vitatkozik önmagával és a világgal. Akárcsak verseiben a szavak, me-

lyek enjambementes mondatokban hagyják maguk mögött a sorokat, de mégsem zuhatagosak; közbevetések, értelmezők, utalások, kérdések váltakoznak bennük. Agya egyenlő hosszú négysoros jambikus strófák korában nem riad vissza a bonyolult szerkezetektől, a tompán csengő rímektől. Formakultusza inkább a forma ellen van, a mindennél szentebb igazság nevében.

Szépsége kietlen, szinte zord. Azokra az őszi tájakra emlékeztet, melyeket már felgyürt gallérral nézünk végig. Itt az ősz nem ringat édes merengő csalódások illúzióiba, kegyetlenül bevallja a közelgő pusztulást; a fájdalom annyira leplezetlen és őszinte, hogy szinte azt mondhatnánk: emberi.

Vajda Endre

„ALL A VIHARBAN MAGA A MAGYAR...“ (Sajtó alá rendezte Dr. Vasady Béla. Az Igazság és Élet füzetei, 19. Debrecen, 1940.)

Öt íven a Tiszántúli Egyházkerület ez év április 9—10-i lelkészi konferenciájának előadásait foglalja magában ez a füzet. *Révész Imre* „A mai világ-helyzet“ és „Küldetésünk“ cím alatti két bibliatanulmánya, illetve írásmagyarázata mellett az előadások négy témát beszélnek meg. A füzet csak magukat az előadásokat és korreferátumaikat tartalmazza. A hozzászólások, mint a bevezető sorok említik, „anyagi okokból s részben egyéb megfontolásokra tekintettel“ nincsenek benne. Kétségtelen, hogy értékes lett volna a felvetett témának az előadók és konferátorokon kívül többoldalú megvilágítását is olvasni. A hozzászólások azonban csak *e füzetben* nem találhatók meg, az utókor számára nem veszték el, mert a gyorsírással felvett egész tárgyalási anyagot az egyházkerület levéltárában megőrzik.

„Faj, nép, nemzet“ az első téma. Az előadásban *Vasady Béla* a mellett tesz bizonyosságot, hogy a teológus szemszögből nézve a fajokra, népekre és nemzetre való különválás nem átok, hanem ellenkezőleg, *a nemzethez tartozás tudata nagy áldás*. A nemzetnek teste és lelke van. A testnek tényezői a közös leszármazás — tehát egy bizonyos mértékben való fajiság —, a közös haza, történelmi sorsközösség, nyelv- és kultúrközös-

ség és élethatalmi közösség, azaz állami szervezet. Ezeknek a testi, külső tényezőknek összetartója a nemzeti lélek, amelynek központja a nemzeti öntudat. Ennek kell ráeszmélnie a nemzeti hivatástudatra, amely *a nemzeti értékek felismerése, igenlése és szolgálata*. A lelkipásztor nemzeti küldetését *Vasady* ebben foglalja össze: Hirdetni, hogy a Jézus Krisztus Atyja a magyar nemzetnek is királya, nemcsak a teremtés és gondviselő fenntartás, hanem egyúttal és mindenekfölött a Krisztusban nyújtott váltság jogán is. A korreferátor *vitéz Marton József* a mellett foglal állást, hogy a történelmi Magyarország területén a történelmi magyarságot az ezeréves fejlődés, a kulturális, illetve lelki magasabbrendűség alapján vezetés illeti meg.

„Az állam a magyar református egyház szempontjából“ (Szentpéteri Kun Béla és Hajdu Gyula) című előadás témájával kapcsolatban *Szentpéteri Kun Béla* az államhatalom és egyház érintkezésénél három ponton foglal állást: a házasságjogot illetően a református egyház szívesen látja a jogi rendezésnek állami feladatba való átvételét; az egyháznak viszont buzgó tanítással kell őrködni a házaselet tisztasága és boldogsága fellett. Az oktatásügy terén hangoztatja *Kun Béla az egyházi iskolák megtartásának és fejlesztésének szükségességét*. Az egyháznak az állam részéről való anyagi megsegítése tekintetében az is-

kolafenntartás anyagi terhei viselésének rendezése áll előtérben. Egyébként az előadó azon az elvi alapon áll, hogy „elveszett egyház az, amely csak a kényszerrel behajtható adóra tud és mer építeni“.

Az „Evangéliumi szocializmus“ kérdéséről előadó *Ferenczy Károly* a tényleges szociális helyzet ismertetése során *Kovrig Béla*, *Kerék Mihály* és *Matolcsy Máttyás* könyveire támaszkodik. A jelen helyzetnek ismerete azért szükséges *Ferenczy* szerint, hogy elfordulva a Tegnap hibáitól és bűneitől, jobb magyar holnapot építhessünk. Ehhez pedig *a lelkipásztor maradjon meg az Evangélium hirdetőjének, az Ige szolgájának*. A korreferátor *Péter Zoltán* kiemeli a debreceni Kollégium telepítési akcióját és rámutat a református egyháznak a telepítési mozgalomba való bekapcsolódása lehetőségeire.

A konferencia utolsó előadása *Makkai Sándoré* volt, „A jövő útja“ címen. (Társreferátor *Bodonhelyi József*.) Az előadás, amely azóta megjelent a Magyar Út-ban is, hangsúlyozza, hogy *a nemzetnevelés olyan feladat, amelyből a magyar református egyháznak döntő szerepet kell követelnie* azért a népért, amely nép a magyar egzisztencia magvát alkotja. A református lelkipásztor feladata pedig „a tiszta Evangélium hirdetése, a prófétai bizonyágtétel, amely által a magyar nemzet légkörét tisztítjuk és ápoljuk, építjük és előrevisszük a Krisztusban megszentelődött magyar nemzetet a boldog jövőndő útján“.

A füzet címéül *Petőfi* verssorát választották: „*All a viharban maga a magyar...*“ A bevezető sorokban azzal okolja ezt meg *Révész Imre*, hogy egyrészt közeli fajrokonság és nyelvi kapcsolatok hiánya, másrészt a magyar politikai történet 1526 és 1711 közötti tragikusan végzetserű és egyedülállóan hátrányos alakulása miatt az újkori Európában sorstársává lett népek közül a magyart belsőleg senki sem érti és is-

meri s ennél fogva alapján senki sem szereti. Ez a tény eredményezi azt, hogy „ebben a mostani világviharban is, amely pedig politikai elszigeteltségünket belátható időre örvedetesen megszüntette, továbbra is számolnunk kell a mi mélygyökerű, örökletes árvaságunkkal és annak minden lehető következményével“.

Harsányi András

A VILAGNÉZET KÉRDÉSE ÉS A REFORMATUS ELVEK. (Tankó Béla könyve.)

A magyar protestáns irodalom dicsekedése ez a könyv, mely szerzőnek a debreceni kollégium tanárképző intézetében elhangzott előadásait foglalja össze.

A munka tulajdonképpen két nagy részre oszlik. Az első és nagyobbik rész a hit és tudás régi vitájában mond ítéletet. E részt jellemezhetjük úgy is, hogy az harc egyfelől a hit, másfelől a tudás autonómiájáért, biztos kézzel mutatva ki mindkettőnek sui generis voltát, külön helyét az emberi szellem életében. A második rész ez alapvető elvek alapján állásfoglalás a keresztyén igazságokhoz, azoknak éppen a protestáns, közelebbről a református egyházból való megvalósulásához. E részt jellemezhetjük úgy is, mint bátor kiállást a protestantizmus igazsága, lényegéből folyó magasabbrendűsége mellett.

1. A fejtegetésekhez biztos kiindulást az ad, hogy szerző tisztán látja úgy a hit, mint a tudás igazi mibenlétét, mindkettőnek az emberi szellemből folyó sajátos természetét. Nem akarja tehát önkényesen egyiket sem a másikra visszavezetni, vagy egyiket erőszakkal a másikból levezetni. Más a hit és más a tudás. Egyik épp olyan értékes viszonyulása az emberi szellemnek, mint a másik. Egy anyának két édes gyermeke, melyek, mint jó testvérek, lehetnek meg egymás mellett, ha kölcsönösen megbecsülik és elismerik egymás egyéniségét, sajátos természetét. A hagyományos lélektannak éppen ez a hibája, hogy nem

érteni meg, hogy „a hit a magára eszmélő lelkiségnek tovább nem elemezhető, más, mélyebb valamire vissza nem vihető, de ilyen visszavitelt nem is váró, mert közvetlenül világos és így érthető — s csak így érthető alapfunkciója“, ezért kell a hagyományos lélektannak a hitet beleillesztenie „az érzés vagy akarás, vagy értés sablonjaiba, ezzel azonban a hit autonóm mivoltának mégcsak igénye is elvész: nem csoda, hogy némelyek máig egy csomó értelmi tétel tudását hiszik hitnek, mások egy csomó szertartás elvégzését, ... megint mások érzelmi felszívódást valami határozatlan s azért sejtelmes általánosságba“.

Ha így megértjük és helyesen értjük a hit lényegét és mibenlétét, akkor tudjuk értékelni az értelem munkáját is, amely a hittapasztalatokat általában átvilágítja s a hittapasztalatok értékeit az utókor számára dogmákba rögzíti. A szerző, amikor a hittapasztalatok elsődleges voltát hangsúlyozza, nem ellensége a dogmáknak, mert megérti, hogy a száraz értelmi fogalmazások mögött egy korszellem izzó hite húzódik meg, de kívánja, hogy az utókor se elégedjék meg a dogmák pusztá hangoztatásával, hanem épp olyan bensőségesen élje a hit teljességét, mint az a kor, amely ezeket a dogmákat létrehozta.

A hit és tudás összhangja sehol sincs meg olyan mértékben, mint éppen a protestantizmusnál. Hiszen a protestantizmus lényegéből következik, hogy mindenben az alkotó elemekig, a teljes igazságig nyomozzon vissza a hit, a vallás tekintetében is s helyesen mondja a szerző, hogy „sehol se annyira nélkülözhetetlen ez a komoly elköteleződés, mint mikor olyan történelem, — mert életformáló hatalom szerepéről van szó, mint a reformáció, a protestantizmus, a református elvek; itt minden lazaság és kényelmes sekélyeskedés kimondhatatlan kárt okoz“.

2. Amilyen gazdag tartalmú és eszmélhető az első, az elvi rész, éppen olyan

mélyenjáró, elmeindító a második rész is, amikor a szerző konkrét formában magának a keresztyén hitnek igazságát vizsgálja. Sőt itten még vonzóbbá teszi az előadást az a hév, amellyel a keresztyén hit középpontjáról, az Úr Jézus személyéről s az evangéliumi hit páratlanságáról beszél.

Ezért látja a protestantizmus főérdemét abban, hogy „helyreállította az egyetlen természetes és igaz viszonyt az ember és Krisztus közt: a középkor rendre az egyházhoz való viszonyt tette ennek mértékévé, most végre újból a Krisztushoz való viszony lett az egyházhoz való mértékévé“. A protestantizmus legnagyobb tettét pedig abban látja, hogy újólág ráeszmélt arra, „hogy ő vallás s az életnek ebből a szempontból való nézése és gyakorlata“, nem pedig „tan-tételek sommája“, vagy „metafizikai sejtelmeskedések dédelgetése“, hogy tehát neki megmerevedni sohasem szabad. Az élet, míg élet, nem merevedik meg soha. Az élet eleven valóság. A vallás sem lehet tehát kizárólag szertartásoskodás, sem tantételek üres kérdőzése, hanem az Istenhez való viszonyulás boldog valósága, azaz tartalmas élet.

Megszívlelendő az is, amit a semper reformari debet elvvel kapcsolatban hangoztat. A protestantizmusnak e tekintetben nemcsak az a kötelessége, hogy „az egyháznak, mint történeti képződménynek gyakorlatát: szertartásait, intézményes életét, művészi magakifejtését stb.“, mindig teljesebben vigye „a maga mindig teljesebben átvilágított jelentéséhez, vagyis ideáljához“, hanem az is, hogy minél hívebben igazodjék állandóan „az evangéliumi vallásosság lényegéhez“. (87. o.) Nemcsak a vallásosság külső burka, megjelenési formája, nemcsak a tiszta tan a fontos, mint történelmi forma, hanem az evangélium parancsának mind tisztább megértése és teljesítése.

Nem az utolsó szót mondta ki a valóság nagy kérdésében Tankó Béla sem,

aminthogy ő nem is igényelte azt kimondani. A „továbbvívés“ fáradságos munkáját végezte ő is. A kérdések tisztánlátásához igyekezett a maga szellemi felkészültségével hozzájárulni. Munkájának tartalmi gazdagságából csak néhány cseppet merítettem, néhány vonást emeltem ki s mutattam be. De ez is elég, hogy megláttassa: olyan könyvvel állunk itt szemben, amelyet olvasni kell és amellyel foglalkozni kell.

Horkay László

ATTILA ÉS HŰNJAI. (Szerkesztette: Németh Gyula. Magyar Szemle Társaság kiadása. Budapest, 1940.)

Attilának és hűnjainak emléke nemcsak eleven része az európai nemzetek történelmi tudatának, hanem az ezeröttszázéves távlatban valósággal szimbólikus értelmet nyert. A nagy hún király neve nyugaton összeforrott a barbárság, a nyers erőszak és a féktelen, oktalan pusztítás fogalmával; az első világháborúban az angolok azzal adtak kifejezést a németek iránt táplált érzelmeiknek, hogy „húnok“-nak nevezték őket. A középkori német kultúrvilág ezzel szemben a lovagi udvart tartó, hűbéres fejedelmekkel körülvevett, szelíd, de hatalmas uralkodó jelképes kiábrázolását éppen Attila alakjában vélte megtalálni és ilyenek örökítette meg őt a Nibelung-ének ismeretlen szerzője. A magyarság számára viszont Attila az „ősi dicsőség“ bátorító csillaga, a szittya vitézség szimbóluma. A háromféle, homlokegyenest ellenkező történelmi tudat kényes helyzet elé állítja a tudóst, aki *sine ira et studio* akar rendet teremteni a hún kérdésben, annál is inkább, mivel a gyér adatokból álló sovány történelmi magot a mondák másfélevezredes, súlyos és szövevényes uszálya terheli.

Ennek tudatában fogtak hozzá Németh Gyula, Ligeti Lajos, Váczy Péter, Eckhardt Sándor és Fettich Nándor munkájukhoz és ezzel magyarázható a létrejött mű legszembetűnőbb jellem-

vonása, az óvatosság. A tájékozatlanabb olvasót, aki iskolában és mindennapi életben a hunokra vonatkozólag bizonyos megállapításokat mint fellebbezhetetlen történelmi valóságokat tanult meg tisztelni, meglepi az az elővigyázatosság és a feltételelességnek az a hangsúlyozása, mellyel a szóbanforgó könyv szerzői ezeket a kérdéseket tárgyalják. Ne említsünk példának egyebet, mint az ázsiai „hiung-nu“ nép és az európai hunok azonosságának vagy a hunok török nyelvének tételeit. Hasonló óvatosságot árul el a húnmondákról szóló fejezet kitűnő szerzője.

A kép, mely a könyvből ennek ellenére is világosan kerekedik ki, megkapó, hiszen ilyen sokoldalúan és ekkora felkészültséggel még sem az európai, sem ezen belül a magyar tudományosság nem foglalkozott ezzel a nagyhorderejű kérdéssel. Mindenekelőtt az a döntő szerep bontakozik ki a cikkekből, melyet a húnok a kínai faltól a római limesig terjedő hatalmas területen játszottak, úgy is, mint nyugvó történelmi erőket felszabadító, úgy is, mint birodalomszervező és kultúraközvetítő elem. Mao-tun, Csi-csi és Attila hatalmas birodalmait nem lehet egyoldalú szemlélettel nagyszabású rablósözvetkezőeknek minősíteni, hiszen „szervezetük, államrendszerük erőben, célszerűségben, a nemzet jólétét és a birodalom virágzását elősegítő célkitűzésekben vetekszik a nyugatiakéval, sőt azt bizonyos tekintetben felül is múlja“. Fettich Nándor tanulmánya különösen érdekes és a nagyközönség számára eddig jórészt ismeretlen adatokat szolgáltat a húnbirodalom gazdasági és politikai szervezettségére és művelődési viszonyaira vonatkozólag. A perzsa, hellén és más eurázsiai kultúrkörök előkelő hagyománya ötvöződik a húnok névéhez fűződő művészetben egész sajátos kultúralkotással. Ligeti Lajos és Váczy Péter a húnok politikai történetét mondják el, előbbi szintén sok, a szaktudomány körein túl ismeretlen adattal bő-

Könyvek és írók

vívén tudásunkat, utóbbi pedig első sorban a kúnok európai történeti jelentőségét és Attila egyéniségét ábrázolva mesterien. Németh Gyula a húnok török nyelvét és a hún-magyar kapcsolat valószínűségeit ismerteti a vérbeli tudós józan kritikájával, de az adatoknak sokatmondó, értelmes egésszé rendezésével. Eckhardt Sándornak jutott a legbonyolultabb feladat: Attila „utóéletének“, a húnokhoz fűződő mondavilágnak elemzése. Itt éri talán a legnagyobb csalódás a romantikus olvasót, aki bizonyára nehezen fog meghajolni a tudomány ítélete előtt. Óriási tárgyi tudással és éles bíráló ésszel mutatja ki a hún mondák túlnyomó részének tudós eredetét, visszavezetve őket az ősforrásokra. Rendkívül érdekesen fejtegeti az ősi magyar hún hagyománynak a húnok „jóhíre“ helyreállításában játszott szerepét és a magyar húnhagyomány sokrétű épületét.

Az egész mű a magyar tudományosságának tiszteletreméltó alkotása. Kétségtelen, hogy Attilát és népét nem is értheti meg úgy senki, mint az egyszerre európai és keleti magyarság. Ez egyben a könyv jelentőségét is megérteti.

Makkai László

FEHER GEZA: A BOLGARTÖRÖKÖK SZEREPE ÉS MŰVELTSÉGE. (A bolgártörökök és a honfoglaló magyarok hatása a keleteurópai művelődés kialakulásában. Budapest, 1940. Egyetemi Nyomda.)

Óstörténeti kutatásunknak erős támasza újabban a nyelvészeti és régészeti kutatás. Az első világháború óta különösen kelet felé terelődött a kutatók érdeklődése és ebben a munkában jelentős része van a szófiai követségünkhöz kiküldött és ott már 17 éve működő Fehér Gézának. A híres madarai lovasszobor kép fölratainak megfejtése óta bolgár és magyar munkatársaival olyan irodalmat indítottak, amely bőségevel is, de főleg magyar jelentőségénél fogva meg-

érdemelte, hogy róla összefoglaló képet nyerjünk.

Különösen új számunkra az a régészeti anyag, amelynek képei meglepő egyezésekben bizonyítják, hogy a honfoglaló bolgárság és magyarság magas ízlésű művészete mennyire azonos elemekből fejlődött. A feketetenger-melléki magyar-bolgár birodalom, amelyben e két nép hosszú évszázadokon át együtt élt és közös kultúrát, nyelvből, szokásokban, tárgyi felszerelésben és művészi téren is olyan egységes formákat teremtett, amelyeket mindkét nép joggal nevezhet sajátjának. Idegen gyökerű iskolai műveltségünk igen sokat tanulhat ezekből az adatokból. Mi még mindig Ázsiából szakadt, sátoros nomád népnek látjuk honfoglalóinkat és még ma sem veszünk tudomást az ellenkező tényekről, etelközi és kaukázusvidéki műveltségünkről. A bolgárföldi ásatásokkal föltárt 1000 éves fejedelmi paloták, szobrok, ékszerek és rovásírások a mi multunkra is gazdag fényt derítenek és itt az ideje, hogy ezekről minden művelt olvasó nálunk is tudomást szerezzen.

Mi szívesebben hunbolgároknak neveznénk az Etele-fiak népét. A törökbolgár név azért nem szerencsés, mert mint a nyelvcsalád összefoglaló neve, a török szó úgyszólván fölösleges. Törökön mi mindig ozmántörököt értünk. A bolgár fülének pedig ez a név (egykori elnyomójuk neve) a legnépszerűtlenebb hangzású.

Fehér könyve gondos összefoglalás és kellemes olvasmány. Csak régészeti fejezetekben kívánt volna a szakbeliséggel szemben némi korlátozást. Kevés bővítéssel szívesen látnánk a munkának egy olyan új kiadását, amelyben a hazai bolgár emlékekre, a régi közös történet vázlatos áttekintésére, a hunbolgár sánckokra (amikkel a szerző amúgy is bőven foglalkozott) és a mogilok, kunhalmok kérdésére is kiterjeszkednék. A képanyag szép és bőséges. A néprajzi vonatkozások szempontjából különös figyelmet érdemlő.

Szilády Zoltán

KOZOCSA SANDOR: TOLNAI VILMOS IRODALMI MUNKÁSSÁGA. (Bibliográfiai füzetek, 1. Budapest, 1940.)

A bibliográfia mindig többet ad, mint amennyit első pillanatra mutat. *Kozocsa Sándor* legújabb bibliográfiai összeállítása is ennek bizonyítéka. Először csak egy sereg címet látunk, de azután, ha végigolvassuk őket (*mert a bibliográfia olvasmány is, nemcsak adatsor*), egy tudós munkás képe bontakozik ki előttünk a címek sorozata közül. Ezt a kibontakozást különösen határozottá és világossá teszi Kozocsának az a módszere, hogy az eddigi általános bibliográfiai gyakorlattól eltérően nem egyszerű kronológikus rendben adja Tolnai Vilmos munkáit, hanem fajták szerint csoportosítva. *Tudományos irodalom* és *Szépirodalom* a két főcsoport. Az elsőkben *Önállóan megjelent munkák, Tanulmányok és cikkek és Bírálatok*, a másodikban *Versek, Tárca és Rajzok és Műfordítások* alkotják az alapszoportokat. Ezekben belül azután már az időbeli egymásután biztosítja a rendet. Ennek a módszernek a segítségével rendszerezettségében könnyen áttekinthetően és mégis egységesen áll előttünk az az 1014 cím, amely Tolnai Vilmos életének irodalmi munkásságát jelenti.

Harsányi András

REGÉNYEK. (Aradi Zsolt: A játékos fia, Révai, Bp. Possonyi László: Az árnyék, Révai, Bp. Rónai György: A lázadó angyal, Révai, Bp. Thurzó Gábor: Az adósság, Franklin T., Bp.).

Világnézetileg kristályosodó korunk az irodalomra is mind erősebben rányomja bélyegét. Ahogy az emberek pártokba szervezkednek, egyenruhát hordanak, jelvényeket tűznek ki, úgy hasad külön parcellákra az irodalom. Négy új regény fekszik előttem, s többé-kevésbé mind egyikről meg lehet állapítani, hogy katolikus szerző írta őket, annak az újjáéledő katolicizmusnak a jegyében, melynek irodalmi úttörői Huysmans, Chesterton és Claudel voltak.

Aradi Zsolt történetének színhelye a rendőrorvos szobája, ahol egy utcai lövöldözésért behozott ember elmondja s befejezi életét: egy életet, amelyet nem a gazdája, hanem két külső erő szab meg végzetesen: nagyapja, az egykori dúsgazdag, nagyhatalmú „császár“, aki minden akadályt le tud győzni, s apja, a „játékos“, aki az egész életet játéknak veszi, mindenét eljátssza, s a végén föblövi magát. Utóduk mindegyik szeretne lenni, de egyikhez sincs ereje, s nincsenek lehetőségei. Az emberek is a két zárójel közé szorítják, életét nem tudja a kezébe venni, s a végén már nem is próbálja. Csak egyszer, a bűvös körtől távol, egy hosszabb külföldi tartózkodásban s egy angol leány szerelmében találja meg önmagát, de a háború véget vet mindennek. A végén rendőri jelentés lesz belőle.

Aradi művelt, tudatos író, nem a te remtők, az alkotók közül való. Ezekkel a tulajdonságaival párhuzamos nyugodt, biztos előadásmódja.

Possonyi úgylátszik szereti az idegen környezetben, érdekes szereplők, diplomaták, politikusok, mozgalmi emberek között lejátszódó történeteket. Első regénye is ilyesféle világban játszódott. Ez bizonyos hajlamot árul el az érdekesség iránt, ami nem utolsó regényírói kellék. Méséjét ebben a könyvében is, elég érdekesen bonyolítja. A tehetséges, jó, de kissé könnyelmű diplomata, Andrei, sorsa a gazdag fegyvergyáros nagyvilági, modern leánya, s az okos, erősakarátú Annie között izgatóan érdekes mindaddig, míg a váratlan pisztolylövés Annie kezéből el nem dörren. Az ilyen eset, hogy a hallgatag szerelmes hirtelen megöli sikeresebb vetélytársát, lehetséges az életben is, de Possonyi könyvében váratlanul és előkészítetlenül lép fel: emberi hitele talán akad, írói semmi. Ez a pisztolylövés a regényt is leteríti. Ettől kezdve a regény eseményei ezen a gyenge szálon bonyolódnak tovább, s hitelesség híján elvesztik érdekességüket is.

Könyvek és írók

Rónai regényében egy alföldi kisvárosban, Kiskunvárott, misztikus körülmények között megjelenik egy furcsa idegen, s órák alatt felfordítja a várost. Békés családok, barátok összevesznek, a városházán panamát pattant ki, a helyi lap szerkesztője megvadul, s fellázítja a város közönségét, józan családapák, családayák kacérkodni kezdenek, a főügyész mellbelövi magát, mindezt azért, mert van valaki a városban, aki „mer élni”. Végül azonban megtörik a hatalma azon, akinek a kedvéért idejött, a főorvos tisztességes, erős, okos feleségén. Erre egy perc alatt minden rendbe jön. Rónai önmagát a misztikusság döbbenetes légkörével akarta a mindennapiságon fölülemelni, megkapóvá, művészivé tenni. Célját azonban nem tudta elérni: hősét nem tudta misztikus battériává tenni, s így a körülötte támadt események is indokolatlanul, szétszórva, összefüggéstelenül lógnak a levegőben.

A magyar nagypolgárság képe még hiányzik irodalmunkból. Igaz, hogy nagypolgárságunk alig volt és van, s ami akad is, idegen, főleg német gyökerekből táplálkozik. Thurzó Gábor fiatal írónk, mintha ennek a rétegnek a megszólaltatója akarna lenni, főképp német minták után. Már első regénye is ebben a keretben mozgott. Thurzó szerzői szereplőinek nem külső, társadalmi helyzete, viszonylata érdeklí, hanem belső, egymáshoz való viszonyuk, a család. Valósággal úgy dolgozik, mint a kémikus: különböző elemeket rak össze, s azok egymásra való hatását vizsgálja. Legutolsó regényében egy mamából és három fiúból álló Helming család elé odaáll a halott apa törvénytelen fia. Megindul a folyamat. Valahányan másképpen reagálnak az új elemre, míg végül a legfiatalabb fiú, a tüdőbeteg Miklós, az életét teszi rá, hogy megadja neki mindazt, ami egy Helmingnek kijár, lelkiekben is. Kísérlete a személyiségek áthidalhatatlansága miatt látszólag balul üt ki, de az olvasó tudja és Miklós is sejtí, hogy nem volt hiába

önfeláldozása. Mert az áldozat sohasem hiábavaló.

A regény okosan és fordulatosan vezetí a cselekményt, az is a baj, hogy nagyon okosan. Az ember érzi, hogy itt minden egy előzetesen kigondolt terv szerint történik, a regény vagy az élet természetes folyamának nincs beleszólása: a szereplők nem azt csinálják, ami nekik jól esik, hanem amit az író akar. Így elvész a regény életszerűsége. Az alakok, mint vegyi alanyok, egy-egy cimke-szerűen rájukragasztott tulajdonság hordozói. Az írónak a stílusa is okos, pontos s finom, mint egy rézmetszet.

Négy új regény, mind a négy inkább az írói szándék és műveltség, mint a teremtő természet szülötte. Ennélfogva mindegyiken érzik valami csináltság s a szándékok szűkkörűsége, s hiányzik belőlük a művészi és emberi egyetemesség. Ilyen lesz az új, parcellázódó irodalom?

Tóth Béla

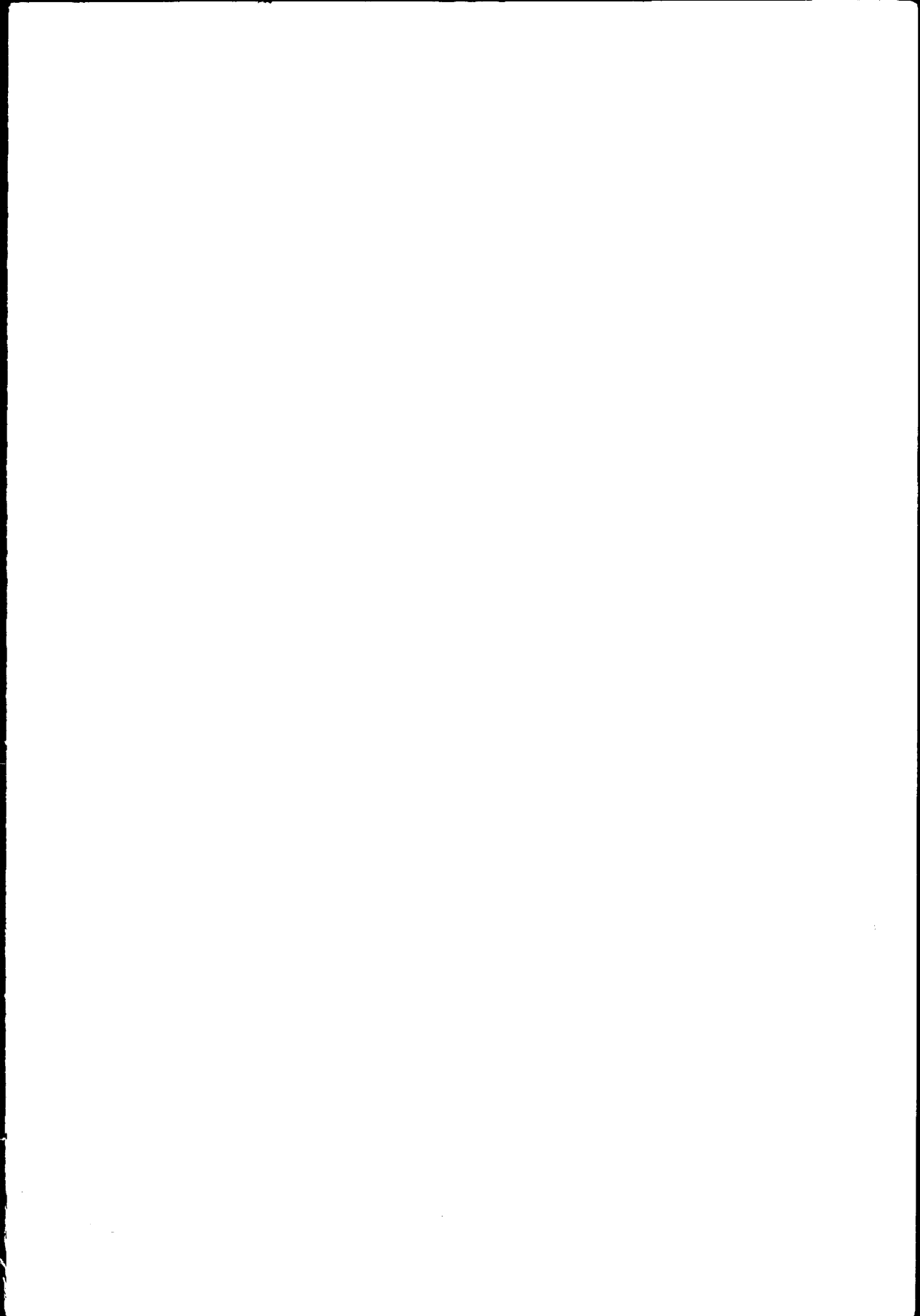
SZENTKUTHY MIKLÓS: ESZKORIAL. (Szent Orpheus Breviáriumának harmadik részlete. Budapest, 1940.)

Eszkoriaál cím alatt Szentkuthy Miklós a *civitas mundi* és *civitas Dei* szüntelen harcát vívó európai szellem egy sötét, de mégis színes idilljét, a barokk Spanyolország végső értelmét átélő Borgia Ferenc apokrif legendáját írta meg. Ez a szándékosan laikus írás *Szent Orpheus breviáriumába* illeszkedik bele s úgy nyújtja a szent életrajzát az olvasónak, mint a történelem tragikus fájáról szedett gyümölcsöt. Mert ebben a gyümölcsben benne van az eredendő romlás mérge; fája nem tiltott többé, sötet keservesen kötelező, és Borgia Ferenc is úgy válik szentté, hogy engedelmesen vállalja az átélés kínosságát, mint imája is tanúskodik róla: „Édes jó Jézusom, tudod, hogy rögeszmém, hogy a barokk csak úgy lesz teljes, minden eddigi teljességei után, ha én megszentelem, ha én igazolom, ha saját életemmel, téve-

déseimmel, színházaimmal, isteni szenvedéseimmel, földnél mélyebb egyszerűségemmel, prófétáknál rekedtebb vallásosságommal, karthágói nimfomániásokénál érzékibb és líraibb szerelmemmel, katonai heroizmusommal, kórházi pöcemosogatásommal megmutatom mindörökre, hogy ezek a spanyolok az egyetlen emberi lehetségeset mutatták a világnak, s aki nem spanyol, úgy ahogy én: az hiába jött a világra“. Így válik történelmi exaltációvá és negatív küldetéséssé az emberi hitvallás: áldozatok árán is ragaszkodni az életformához, mely élni rendeltetett, és nem riadni vissza a történelemtől, melynek elemei ha nem is emberellenesek, de lélekellenesek. Mindennek fölött azonban megmagyarázhatatlanok. „Ki tudná megállapítani egy jelenségnél, hogy a világ alkotóelemeiből melyik szerepel benne a legnagyobb mértékben, melyik a fontos, melyik a járulékos, mi a cél és mi a véletlen? Ok, tartalom, halál, vice, haszon, szépség, spleen, mitosz oly egyforma joggal és egymást oly észrevétlenül felválthatólag szerepelnek benne, hogy dönteni lehetetlen. Ami egyik pillanatban véletlennek látszott, a következő percben már lényeg-struktúra lehet; ami tiszta költészet, az piszkos kereskedelem; ami reflex, az numinosa intentio, és így tovább: vagyis kiderül, hogy ezek a jelzők és meghatározások mind csak szavak, s a tárgyak alattuk vígan élnek szabad életüket az „akármilyen“ végtelen ontológiai szabadságában“. S erre példázatnak elmond egy kínai történetet, melyet Borgia Ferenc Izabella királynőnek, nagy szerelmének, koporsóját szállítva olvas végig. A história Luang császár kiüregedett kedvesének férjhezadásáról szól, és

napfényre hozza ez alkalommal a menyeyei birodalom minden erkölcsi, anyagi, szellemi és vallásos ziláltságát, megmozgatja a történelem mélyen vegetatív és teoretikusan nyers erőit, melyek végül szétvetik az országot. A szimbólumok absztrakt túlzása érzékelteti, hogy itt a fogalmak haláltáncáról van szó. Az író irónikus fölénye így tükrözteti például a szerető és egyik kérő találkozását a késői festői feldolgozások egyikével: „Wang-Licsku áll, bambusz-karcsún és bambusz-egyenesen egy kis téglalap alakú medence szélén, s ebben tükröződik, úgy, hogy a víz mélyén Atlantis látható, fejfelé nyílegyenesen lefelé, a föld középpontja felé, talpával Wang-Li talpához ragadva, nehéz papi díszben, ötös koronával, jogarokkal, császári almával, mint a nyugati imperátorok. Ez gyönyörű kép, vakító egyszerűségében: a bambusz-akt hófehérje; a kis medence rikító kékje; s benne fejfelé Atlantis, mint dalaji bálvány. Vagyis Atlantis nem más, mint Wang-Li: az egész misztikus mindenség nem más, mint Kína, metafizikai fokon, s a híres Wang-Li és Atlantis találkozás: a Nárcisz-legenda“. Amit a kínai illusztráció mutat, azt hozza meg az élet tapasztalata is. Életét meddő mitoszok és tanok emésztik fel. Nem sikerül a keresztes-háború sem, melyet élete végére megbízatásul kap, de megmarad élete példája, mint azt az író a pápa szájába adja: „Talán elvesztettünk egy háborút, de nyertünk egy szentet“. Szentkuthy beállításában azonban, ismételjük, *Orpheus* szentjéről van szó, egy nagyszerű irodalmi legenda hősről.

Vajda Endre

SILVESTER